

L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ

Josep Artigas Prous

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi doctoral i la seva utilització ha de respectar els drets de la persona autora. Pot ser utilitzada per a consulta o estudi personal, així com en activitats o materials d'investigació i docència en els termes establerts a l'art. 32 del Text Refós de la Llei de Propietat Intel·lectual (RDL 1/1996). Per altres utilitzacions es requereix l'autorització prèvia i expressa de la persona autora. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona autora i el títol de la tesi doctoral. No s'autoritza la seva reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre ni la seva comunicació pública des d'un lloc aliè al servei TDX. Tampoc s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de la tesi com als seus resums i índexs.

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis doctoral y su utilización debe respetar los derechos de la persona autora. Puede ser utilizada para consulta o estudio personal, así como en actividades o materiales de investigación y docencia en los términos establecidos en el art. 32 del Texto Refundido de la Ley de Propiedad Intelectual (RDL 1/1996). Para otros usos se requiere la autorización previa y expresa de la persona autora. En cualquier caso, en la utilización de sus contenidos se deberá indicar de forma clara el nombre y apellidos de la persona autora y el título de la tesis doctoral. No se autoriza su reproducción u otras formas de explotación efectuadas con fines lucrativos ni su comunicación pública desde un sitio ajeno al servicio TDR. Tampoco se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al contenido de la tesis como a sus resúmenes e índices.

WARNING. Access to the contents of this doctoral thesis and its use must respect the rights of the author. It can be used for reference or private study, as well as research and learning activities or materials in the terms established by the 32nd article of the Spanish Consolidated Copyright Act (RDL 1/1996). Express and previous authorization of the author is required for any other uses. In any case, when using its content, full name of the author and title of the thesis must be clearly indicated. Reproduction or other forms of for profit use or public communication from outside TDX service is not allowed. Presentation of its content in a window or frame external to TDX (framing) is not authorized either. These rights affect both the content of the thesis and its abstracts and indexes.

L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA
Estudi i edició

JOSEP ARTIGAS PROUS

TESI DOCTORAL

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 2017

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

JOSEP ARTIGAS PROUS

L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA

Estudi i edició

JOSEP ARTIGAS PROUS

TESI DOCTORAL

dirigida pel DR. MAGÍ SUNYER MOLNÉ

Departament de Filologia Catalana

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

Tarragona, 2017

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

FAIG CONSTAR que aquest treball, titulat *L'obra poètica de Salvador Estrem i Fa. Estudi i edició*, que presenta Josep Artigas Prous per a l'obtenció del títol de Doctor, ha estat realitzat sota la meva direcció al Departament de Filologia Catalana d'aquesta universitat.

M. J.

Tarragona, 29 de juny de 2017

El director de la tesi doctoral

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

A la Carme, sempre.

A la tendra memòria del meu germà Gerard,
i al meu pare, en el record.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

RESUM

L'objecte d'estudi d'aquesta tesi és l'obra poètica de Salvador Estrem i Fa (Falset, 1893-1936), de la qual proposo l'estudi i l'edició filològica. Aquesta obra és constituïda per quatre volums impresos —*Les hores dolces, Elegia del Priorat i altres versos, La mala collita* i *El Crist de la Solitud*—, un mecanoscrit de cinc composicions que és l'embrió d'un recull que va romandre inacabat i un conjunt de poesies publicades en premsa que no van ser aplegades en volum. La primera part se centra en l'estudi de la figura de Salvador Estrem i de la seva poesia i compta amb tres capítols: per una banda, una aproximació biogràfica al personatge en el context de la comarca i el temps en què va viure; per altra banda, la lectura interpretativa dels quatre llibres de poesia, que ens ha permès analitzar els fonaments més rellevants d'aquesta producció poètica i la seva evolució al llarg dels anys; finalment, l'estudi detallat de la llengua que usa Estrem en les seves composicions, juntament amb els canvis que experimenta, i l'anàlisi de les formes literàries que hi trobem. Aquest estudi vol posar de relleu la personalitat de Salvador Estrem i la seva obra en el context de la poesia catalana del període d'entreguerres, com a representant dels autors situats al marge dels nuclis culturals predominants, i mostrar la importància del moviment cultural a la comarca del Priorat en aquest període. La segona part és l'edició filològica d'aquesta obra, precedida per tres nous capítols: la descripció dels testimonis, la història textual dels llibres publicats i de les poesies no recollides en volum i la discussió sobre els criteris d'edició. La seva finalitat és oferir les poesies de Salvador Estrem a un lector actual perquè siguin llegides sense les dificultats gràfiques i les convencions ortogràfiques d'una edició de les primeres dècades del segle xx, però tot respectant, així mateix, els valors estilístics i la llengua literària del text original. El treball conclou amb les referències de la bibliografia completa d'Estrem, tant els llibres publicats com els articles i els textos literaris apareguts en publicacions periòdiques, i de les fonts hemerogràfiques i arxivístiques que he consultat. La recerca ha permès recuperar una part dels discursos autògrafs i de la correspondència d'Estrem, les referències de la qual presento en els apèndixs, juntament amb la transcripció dels discursos conservats.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

ABSTRACT

The study object of this thesis is the poetical works of Salvador Estrem i Fa (Falset, 1893-1936). I propose its study and philological edition. The poetry of Estrem consists in four printed volumes —*Les hores dolces, Elegia del Priorat i altres versos, La mala collita i El Crist de la Solitud*—, a typescript of five poems —a book project that remained unpublished— and a collection of poems published in newspapers which were not collected in volume. The first part deals with the study of the poetry and has three chapters: on the one hand, a short biography of the poet in the context of the region and the time in which he lived; on the other hand, the critical analysis of these four books, allowing us to analyze the most important foundations of this poetry and its evolution over the years; finally, the detailed study of the language used by Estrem in his compositions, along with the changes taking, and the analysis of literary forms found in his poems. This study seeks to highlight the personality of Salvador Estrem and his work in the context of Catalan poetry during the studied period, as a representative of the authors located outside the predominant cultural centers, and to show the importance of the cultural movement to the Priorat region in this period. The second part is the philological edition of this poetry, preceded by the description of the testimonies, the textual history of the published books and the poetry not included in volume and the discussion about the editing criteria. Its purpose is to offer the poetry of Salvador Estrem to a current reader to be read without the graphic difficulties and the spelling conventions of an old edition. The thesis concludes with the references to the complete bibliography of Salvador Estrem, both published books and articles published in journals, and an appendix with the transcription of preserved discourses and the references to the correspondence.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

AGRAÏMENTS

En primer lloc, vull agrair al director de la tesi, Magí Sunyer, les lectures, els comentaris i les esmenes al text i l'acompanyament durant la realització del treball; en segon lloc, a Joan Ramon Veny-Mesquida, les observacions que ha fet a l'aparat crític de l'edició de la poesia estremiana. Així mateix, vull donar les gràcies a Jordi Cáceres-Silva i Lluís Tristany per la lectura d'uns capítols de la tesi i les anotacions que n'han realitzat. S'acostuma a dir, en la finalització d'un treball acadèmic d'aquesta mena, que les errades que hi pugin restar són responsabilitat de l'autor, i la tesi present no n'és una excepció.

Agraeixo de cor les consideracions i la disponibilitat de la família de Salvador Estrem. En particular, les dels néts del poeta: Joan Borràs i Miquel Estrem, al qual he d'agrair, a més a més, la relació escrita de les referències de la part de la biblioteca del seu avi que s'ha conservat. També les que m'han dispensat en algun moment de la realització de la tesi Adolf Brull, Rosa M. Fusté, Jaume Massó, Anna Mestres, Anton Vidal i Leandro Vidal. Sense la seva participació els resultats, ben segur, no serien els mateixos.

També vull donar les gràcies a Pere Audí per la seva amabilitat en proporcionar-me informació sobre Salvador Estrem i algunes notícies sobre la història del Priorat. En tots els arxius i les biblioteques que he buscat informació, només he rebut mostres d'atenció i deferència, però vull agrair en especial l'interès demostrat per Jaume Teixidó a l'Arxiu Comarcal del Priorat i Gerard Mercadé a l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre, un interès que ha facilitat el camí.

Per concloure, però segurament hauria d'encapçalar els agraïments, vull expressar el meu reconeixement a la família i als amics per totes les hores robades durant la realització d'aquesta tesi, sabent que les hores compartides són sempre les millors.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

TAULA DEL CONTINGUT

1	INTRODUCCIÓ	1
1.1	Objectius	1
1.2	Marc general	3
1.3	Estructura	4
1.4	Estudis precedents	6
1.5	Fonts i documentació	7
1.6	Metodologia	9
I	ESTUDI	15
2	APROXIMACIÓ BIOGRÀFICA	17
2.1	Les hores dolces (1893-1918)	17
2.2	La vida a pagès (1919-1929)	28
2.3	L'ofici del periodista (1930-1936)	44
3	LA POESIA ESTREMIANA	67
3.1	Poesia i tradicionalisme	67
3.2	Un període de mudança	93
3.3	Elegies i cançons	102
3.4	L'obra magna	133
4	LLENGUA I FORMES LITERÀRIES	151
4.1	Evolució lingüística	151
4.2	Trets lèxics	156
4.3	Formes literàries	161
5	CONCLUSIONS	187
II	EDICIÓ	191
6	DESCRIPCIÓ DELS TESTIMONIS	193
7	LA HISTÒRIA TEXTUAL ESTREMIANA	199
7.1	Els textos de joventut	199
7.2	Les obres de formació	205
7.3	L'obra de maduresa	217
7.4	Els originals mecanoscrits	219
7.5	Les edicions pòstumes	222
8	CRITERIS D'EDICIÓ	225
8.1	Selecció i ordenació	225
8.2	Aparat crític	228
8.3	Aspectes generals	231
8.4	Criteris ortogràfics	234

xviii TAULA DEL CONTINGUT

8.5	Criteris morfosintàctics	241
8.6	Criteris lèxics	243
III OBRA POÈTICA		245
LES HORES DOLCES		247
ELEGIA DEL PRIORAT I ALTRES VERSOS		427
LA MALA COLLITA		479
EL CRIST DE LA SOLITUD		545
OBRA POÈTICA INÈDITA		611
OBRA POÈTICA DISPERSA		633
IV BIBLIOGRAFIES I FONTS		691
A	OBRA DE SALVADOR ESTREM	693
A.1	Llibres	693
A.2	Obra inèdita	694
A.3	Poesies en publicacions periòdiques	694
A.4	Articles periodístics	703
A.5	Obra dramàtica	715
A.6	Discursos	716
A.7	Altres textos	716
B	BIBLIOGRAFIA	717
B.1	Sobre Salvador Estrem	717
B.2	General	722
B.3	Crítica	732
C	FONTS HEMEROGRÀFIQUES	735
C.1	Periòdics i revistes	735
C.2	Altres publicacions	741
D	FONTS ARXIVÍSTIQUES	745
E	FONTS ORALS	753
V APÈNDIXS		755
F	CORRESPONDÈNCIA DE SALVADOR ESTREM	757
F.1	Correspondència rebuda	757
F.2	Correspondència tramesa	762
G	DISCURSOS	765
G.1	Capçanes, 12 d'abril de 1925	765
G.2	Capçanes, 9 de setembre de 1925	769
G.3	Marçà, 23 de maig de 1926	770
G.4	Marçà, 4 de juny de 1927	771

G.5	Tivissa, 14 d'agost de 1927	777
G.6	Flix, 27 de maig de 1928	781
G.7	Móra d'Ebre, 16 de setembre de 1928	785
G.8	Falset, 1931	788
H	UNA ENTREVISTA	795
I	UNA POESIA APÒCRIFA	799
VI	ÍNDEXS	801
	Índex alfabètic de poemes	803
	Índex alfabètic de grups de poemes	807
	Correspondències entre poemes	809
	Correspondències entre títols de poemes	811

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

LLISTA DE FIGURES

Figura 1	El ball de Coques de Falset, 1910	20
Figura 2	S. Estrem amb els Lluïsos a Sant Gregori . . .	21
Figura 3	L'Orfeó Capçanenc, 1927	36
Figura 4	S. Estrem amb M. Bardí i A. Barceló, 1934 . . .	41
Figura 5	El Crist de la Solitud, 1936	139

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

LLISTA DE TAULES

Taula 1	Poesies en premsa: 1909-1920	200
Taula 2	Poesies en premsa: 1921-1927	206
Taula 3	Poesies en premsa: 1928-1930	208
Taula 4	Poesies en premsa: 1931-1936	218
Taula 5	Sigles i abreviacions usades en l'edició	229

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

TAULA DELS TESTIMONIS

Referencio tot seguit, per ordre alfabètic, les sigles usades al llarg de la tesi per designar els testimonis amb poesies de Salvador Estrem. Per a una descripció, vegeu el capítol 6 «Descripció dels testimonis»; i remeto, per a més informació dels periòdics comarcals, a l'apartat C.1 «Periòdics i revistes».

- AC *Aires de la Conca*, revista montblanquina (1925-1936).
- AP *Almanac de la poesia*, antologia poètica anual que obsequiava la Impremta Altés (1914-1936).
- Av *Avui*, periòdic reusenc (1935-1936).
- Bo *El Borinot*, periòdic barceloní (1923-1927).
- C Salvador Estrem i Fa. *La mala collita. Versos*. Reus: Impremta Foment, 1930.
- DT *Diario de Tarragona*, diari tarragoní (1808-1932).
- E Salvador Estrem i Fa. *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El Llamp, 1927.
- ET *L'Esquella de la Torratxa*, setmanari satíric barceloní (1872-1939).
- H Salvador Estrem i Fa. *Les hores dolces. Versos*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920.
- Lp *El Llamp*, quinzenal catalanista de Gandesa (1921-1934)
- M Originals mecanoscrits de cinc poesies de Salvador Estrem, 19 ff. [1935-1936]
- Mo *Mont-sant*, revista mensual prioratina (1909).
- Pb *La Publicitat*, diari barceloní (1922-1939).
- PM *Pla i Muntanya*, revista de Balaguer (1925-1935).
- PN *Poble Nou*, periòdic barceloní (1924-1928).
- Pr *Priorat*, quinzenal catalanista de Falset (1915-1916, 1922-1923, 1930-1936).
- Re *Reus*, periòdic reusenc (1925-1928).
- Ri *La Riuada*, quinzenal de Móra d'Ebre (1927-1930).
- Rn *Renovació*, periòdic tarragoní (1913-1919).

xxvi T A U L A D E L S T E S T I M O N I S

- S* Salvador Estrem i Fa. *El Crist de la Solitud*. Falset: Edicions Priorat, 1936.
- S*₂ Salvador Estrem i Fa. *El Crist de la Solitud*. Falset: Centre d'Estudis Falsetans, 1970.
- SG* Hermenegild Pellejà i Borja. *L'ermita de Sant Gregori de Falset*. Barcelona: Joaquim Horta, 1930.
- Tv* *Tivissa*, revista de Tivissa (1928).
- VC* *La Veu de Catalunya*, diari catalanista i conservador (1899-1937).
- VP* *La Veu del Camp*, periòdic reusenc catalanista, (1913-1921).
- VT* *La Veu de Tarragona*, periòdic catalanista de Tarragona (1913-1935).

ABREVIATURES

Presento aquí les abreviatures usades al llarg de la tesi per designar les obres impreses de l'autor. També hi consigno les dues abreviatures que empro per referir-me a uns originals mecanoscrits i a les poesies publicades en premsa.

<i>Hores</i>	<i>Les hores dolces. Versos.</i> Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920.
<i>Elegia</i>	<i>Elegia del Priorat i altres versos.</i> Gandesa: Edicions El Llamp, 1927.
<i>Llamp</i>	<i>La gent d'«El Llamp».</i> Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929.
<i>Collita</i>	<i>La mala collita. Versos.</i> Reus: Impremta Foment, 1930.
<i>Instants</i>	<i>Instants. Articles.</i> Falset: Edicions Priorat, 1932.
<i>Terra</i>	<i>Terra castellana. (Viatge).</i> Falset: Edicions Priorat, 1935.
<i>Crist</i>	<i>El Crist de la Solitud.</i> Falset: Edicions Priorat, 1936.
<i>Mecanoscrit</i>	Són les composicions «Ciutat de Balaguer», «Els focs de Sant Joan», «La vida nova», «Llaurador, bon llaurador...» i «Setembre», aplegades en uns originals mecanoscrits.
<i>Dispersa</i>	Es tracta, d'una banda, del conjunt de poesies publicades en premsa i no aplegades en volum, i, d'altra banda, de les poesies «Les set espases», «Juny» i la primera part d' <i>El Crist de la Solitud</i> , de les quals recullo aquí una versió publicada en premsa.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

SIGLES

Proporciono aquí les sigles dels diccionaris i dels corpus lingüístics usats en la present edició.

- ALDC *Atles lingüístic del domini català*, dirigit per Joan Veny i Lúdia Pons i Griera. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
<http://aldc.espais.iec.cat/>
- CTILC *Corpus textual informatitzat de la llengua catalana*, dirigit per Joaquim Rafel i Fontanals. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
<http://ctilc.iec.cat/>
- DCVB *Diccionari català-valencià-balear*, iniciat per Antoni M. Alcover i redactat per Francesc de B. Moll. Palma: Editorial Moll.
<http://dcvb.iecat.net>
- DECat *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Joan Coromines. Barcelona: Curial Edicions.
- DIEC2 *Diccionari de la llengua catalana*, 2a edició. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
<http://dlc.iec.cat/index.html>
- DOrt *Diccionari ortogràfic*, dirigit per Pompeu Fabra. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1931. 3a edició.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

ARXIUS I BIBLIOTEQUES

Referencio tot seguit els arxius i les biblioteques on he consultat la premsa històrica i les fonts documentals, amb les sigles usades tot al llarg de la tesi. Quan es tracta de fonts digitalitzades d'accés públic a Internet, proporciono també l'adreça dels llocs web on es poden fer les consultes.

ACBC	Arxiu Comarcal del Baix Camp
ACPR	Arxiu Comarcal del Priorat
ACRE	Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
AHCB	Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona
AHDT	Arxiu Històric de la Diputació de Tarragona
AHN	Arxiu Històric Nacional (Madrid) http://pares.mcu.es/
AHT	Arxiu Històric de Tarragona
AJM	Arxiu del Jutjat de Pau de Marçà
AJF	Arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció de Falset
APF	Arxiu Parroquial de Santa Maria de Falset
APJB	Arxiu Personal de Joan Borràs Estrem (Falset)
APME	Arxiu Personal de Miquel Estrem Homs (Barcelona)
ARCA	Arxiu de Revistes Catalanes Antigues http://www.bnc.cat/digital/arca/index.html
ATM3	Arxiu del Tribunal Militar Territorial Tercer (Barcelona)
BC	Biblioteca de Catalunya
BCL	Biblioteca del Centre de Lectura (Reus)
BCXA	Biblioteca Central Xavier Amorós (Reus)
BHMT	Biblioteca Hemeroteca Municipal de Tarragona http://www.tarragona.cat/lajuntament/conselleries/patrimoni/biblioteca-hemeroteca/premsa-digitalitzada-1
BPT	Biblioteca Pública de Tarragona

xxxii ARXIU I BIBLIOTEQUES

- BSEF Biblioteca Pública Salvador Estrem i Fa (Falset)
- BVPH Biblioteca Virtual de Premsa Històrica
<http://prensahistorica.mcu.es>
- CMT Corpus Literari Digital de la Càtedra Màrius Torres
de la Universitat de Lleida
<http://www.catedramariustorres.udl.cat>
- HT Hemeroteca de Tarragona
de la Fundació Catalunya - La Pedrera
- HLV Hemeroteca de *La Vanguardia*
<http://www.lavanguardia.com/hemeroteca/>
- IMMR Arxiu de l'Institut Municipal de Museus de Reus
- PDXAC Premsa Digitalitzada de la Xarxa d'Arxius Comarcals
<http://xacpremsa.cultura.gencat.cat/pandora/>
- RACO Revistes Catalanes amb Accés Obert
<http://www.raco.cat/index.php/raco>
- SBDB Fons Local de Publicacions Periòdiques Digitalitzades
del Servei de Biblioteques de la Diputació de Barcelona
<http://www.diba.es/xbcr/default.htm>
- URV Centre de Recursos per a l'Aprenentatge i la Investigació
de la Universitat Rovira i Virgili

INTRODUCCIÓ

Presento en aquest capítol introductori els objectius de la tesi i el marc general en què s'inscriu, que és un projecte més ampli de recuperació i estudi de la història cultural del Priorat. També avanço aquí com he organitzat els continguts d'aquest treball, quins són els estudis precedents sobre la figura de Salvador Estrem i la seva obra i quines fonts i documentació he consultat. La darrera secció s'ocupa de la metodologia que he seguit per a l'elaboració del treball i ofereix una discussió necessària per explicar els objectius i el mètode de l'edició.

1.1 OBJECTIUS

Pel que fa als objectius de la tesi, n'hi ha uns de molt evidents perquè estan en primer pla: d'una banda, oferir l'obra poètica de Salvador Estrem a un lector actual sense les servituds gràfiques d'una edició de les primeres dècades del segle xx i amb el text tan net com he sigut capaç de polir; d'altra banda, suplir un buit historiogràfic i literari, en el sentit de posar de relleu la figura de Salvador Estrem i la seva obra literària. Nascut a Falset l'any 1893 i assassinat per un escamot anarquista a la mateixa població el setembre de 1936, és la personalitat literària més destacada que ha donat mai la comarca del Priorat i constitueix un dels principals referents de la seva vida cultural durant el període d'entreguerres. Hi ha, però, uns objectius en segon pla, menys evidents, que també cal assenyalar. En primer lloc, la tesi vol donar a conèixer la importància del moviment cultural al Priorat durant aquest període, una importància que està en consonància, evidentment, amb la dimensió i les característiques econòmiques i socials de la comarca. Així mateix, deixa veure que aquest moviment cultural, de fet, no es limitava a les fronteres del Priorat actual, sinó que abastava també la Ribera i la Terra Alta, és a dir, que els tres territoris es percebien agermanats en una mateixa unitat:¹ com a exemple, el

¹ Geogràficament, la comarca actual del Priorat està configurada per diverses unitats prou divergents (veg. Iglésies, 1930, 1933). Pel que fa a Falset i els pobles del Baix Priorat, s'han decantat històricament tant cap a l'Ebre com vers la plana del Camp de Tarragona, fet que explica aquesta percepció de comunitat compartida, que ha tingut al llarg de la història algunes repercussions administratives. No cal recordar aquí la polèmica delimitació comarcal del Priorat durant el primer terç del segle xx, ni les dificultats per acordar un nom per a la comarca, de les quals trobareu una bona síntesi a Margalef i Tàsias (1985: 25-45), però un parell d'exemples ens ajudaran a entendre millor l'afirmació anterior. El 20 de desembre de 1931 va aparèixer a *Tivissa* un llarg article de Lluís Brull, titulat «Tivissa, Priorat», on l'autor, després de repassar les propostes de divisió comarcal de Catalunya de Pau Vila i Josep Iglésies, fa una defensa aferrissada de la inclusió d'aquesta vila a la comarca del Priorat, i assegura

2 INTRODUCCIÓ

periòdic de Móra d'Ebre *La Picossa*, l'any 1907, es declarava portaveu de «la Terralta, Ribera del Ebre y Priorat» i el quinzenal de Gandesa *El Llamp*, als anys vint, «de les comarques de Gandesa i del Priorat». Així, la tesi es proposa ensenyar que Salvador Estrem, efectivament, com la majoria dels seus companys de Capçanes, de Tivissa o de Vilalba, va desplegar la seva activitat cultural per tot el territori de les actuals comarques del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta.

En segon lloc, al costat de la malla que teixeixen totes aquestes activitats durant el període estudiat, la tesi vol dibuixar el mapa de les revistes i les publicacions periòdiques d'aquestes comarques a través de les col·laboracions de Salvador Estrem, fet que ens permetrà establir una xarxa de contactes i interessos que van més enllà de l'àmbit editorial i que es fonamenten principalment en el catalanisme comú a totes aquests capçaleres on participa. Així, és important destacar, d'una banda, el paper central de Salvador Estrem per explicar les manifestacions culturals al Priorat i el paper de pont intercomarcal i, d'altra banda, entendre que no és una figura isolada, sinó que participa dels mateixos interessos i anhels que la resta de membres de la seva generació. En aquest sentit, la tesi es proposa mostrar l'extensió del catalanisme com a projecte polític i cultural a comarques rurals com el Priorat, a través de figures com Estrem, que actuen de representants i difusors del moviment, i dels periòdics en què participa.²

En tercer lloc, l'estudi de la poesia estremiana ens apropa també a la dialèctica que s'estableix entre el centres de decisió culturals i les perifèries, d'una banda, i a la manera en què aquestes perifèries són percebudes pels crítics i els autors que creen l'opinió col·lectiva a través dels mitjans, tant en el moment que Salvador Estrem escrivia, com també entre els historiadors i estudiosos contemporanis. La tesi es proposa demostrar la pervivència a la perifèria de models poètics que als centres es consideraven dépassats i el seguiment tardà i parcial d'uns postulats estètics que en el seu moment eren actuals. Sovint, els models que es basteixen per explicar la història cultural del país

que aquest sentiment és general. Dit altrament: a Tivissa, l'any 1931 es consideraven prioratins. Si recordem que la ponència encarregada de definir la divisió territorial de Catalunya en comarques va enllestir els seus treballs l'any 1932, no costarà veure quina era la finalitat de l'article de Brull i l'escassa incidència que van tenir els seus arguments. Un segon exemple: de les propostes de divisió comarcal anteriors a l'any 1931, la de Norbert Font i Sagué (1897) no consignava la Ribera, de tal manera que el Priorat s'allargava fins a la riba de l'Ebre, i a la de Pere Blasi (1922: 26) destaca un mapa on la Ribera abasta just les poblacions banyades pel riu i el Priorat, altre cop, depassa els límits actuals i inclou viles com Tivissa. En fi, podríem recular una mica més i recordar que el partit judicial de Falset, en la primera llei de creació d'aquestes divisions territorials de l'administració de justícia, de l'any 1834, delimitava amb l'Ebre i arribava fins a la Mediterrània, a través de les serres de Llaberia i de Tivissa.

² Des d'aquesta perspectiva, podem considerar Salvador Estrem com un dels «solitaris» a qui Eugeni d'Ors va dedicar la coneguda glosa «Prèdica als solitaris». *La Veu de Catalunya*, any xxvii, núm. 6593 (15 de novembre de 1917), p. 4. Sense un nucli cultural on viu, hi desplega l'activitat tot sol, però també en contacte amb altres «solitaris» d'aquestes comarques, i participa així del projecte catalanista de la seva generació.

deixen de costat realitats que avancen a uns ritmes diferents que els nuclis principals, sense una explicació satisfactòria, i condemnades a l'oblit perquè no s'ajusten al relat predominant. La tesi, doncs, vol posar llum sobre algunes d'aquestes realitats perifèriques.

1.2 MARC GENERAL

Aquesta tesi s'insereix en un projecte més ampli de recuperació i estudi de la història cultural del Priorat des de mitjans del segle XIX, quan la comarca va començar a despertar de segles d'abandonament cultural, fins a l'any 1939, quan va sofrir, amb el conjunt del país, una commoció tan fonda que va fer desaparèixer completament el sistema cultural que havia aconseguit arrelar-se amb penes i treballs fins aleshores. La comarca del Priorat, que va entrar al segle XX amb una profunda crisi econòmica i social,³ mai més ha recuperat la puixança cultural d'aquell període —una afirmació que podem fer extensiva a la Ribera d'Ebre i la Terra Alta—, per causa, d'una banda, de l'endarreriment econòmic que la crisi va imposar i una estructura social molt poc adaptada als canvis que el món contemporani va anar introduint tot al llarg del segle i, d'altra banda, per les dinàmiques socials i econòmiques de la contemporaneïtat que afavoreixen la concentració de la població en entorns urbans i dificulten el desenvolupament de projectes culturals fora d'aquestes àrees. Tot plegat en el context de l'Estat autàrquic que la dictadura franquista va imposar al país i, en particular, a les comarques rurals com el Priorat.

Salvador Estrem forma part de la generació de prioratins que va prendre el relleu als membres dels primers cercles culturals que van aparèixer a la comarca, a cavall de l'empenta que el catalanisme va donar a la cultura del país a les primeres dècades del segle passat, i que va assolir les fites culturals més rellevants del període suara delimitat. De fet, la figura d'Estrem ens serviria d'eix per enllaçar la majoria de les activitats i els projectes que van impulsar el Priorat a l'alçada cultural de la resta de comarques rurals catalanes, aquelles que no comptaven amb una ciutat important com a capital. Des de la participació i l'establiment de periòdics fins a l'activitat literària, passant per la recerca arqueològica, la fundació d'un museu comarcal, la promoció i l'ensenyança de la llengua, la impartició de conferències, l'organització de centres culturals, la creació de dues editorials, les actuacions teatrals i la participació a l'Orfeó Capçanenc són accions que, en conjunt, defineixen la història cultural d'una comarca eminentment agrícola i tradicional, durant el període d'entreguerres, però marcada també per una forta crisi econòmica i uns conflictes socials que posaven en dubte l'ordre rebut.

³ Per a aquesta qüestió, vegeu, en primer lloc, el treball pioner de Perpinyà (1932) i la perspectiva general que ofereixen Margalef i Tàsias (1985), excel·lent en molts sentits; per a una visió comarcal, Audí (2010), mentre que Muiños i Terol (2008) abasta tota la demarcació de Tarragona; per a la crisi de la fil·loxera, Iglésies (1975, 1988).

4 INTRODUCCIÓ

La tesi s'ocupa de l'obra poètica d'Estrem. Per tant, resta investigar la seva obra periodística i especialment la figura cívica, el promotor de múltiples accions encaminades a la divulgació i el foment de la cultura. En aquest sentit, l'aproximació biogràfica que encapçala la tesi no és sinó un primer esbós d'una biografia completa que queda per fer. A banda de la personalitat central d'aquest període cultural al Priorat, no sabem gairebé res dels seus precedents al segle XIX i ben poca cosa de les activitats que portaven a terme els prioratins al canvi de segle. Certament, el Priorat ha estat sempre una comarca petita, però iniciatives com la publicació, entre 1885 i 1886, del setmanari *Eco del Priorato* o bé la producció teatral de Joaquim Ferrandis a Cornudella de Montsant en els mateixos anys indiquen, si més no, l'existència de personatges amb interessos culturals i vocació suficient per portar a terme aquestes iniciatives. Manquen estudis sobre la premsa del Priorat i la Terra Alta i uns altres que vagin més enllà de la descripció testimonial de la premsa de la Ribera d'Ebre. Així, si bé els treballs purament històrics i els que s'ocupen de personatges polítics, en especial a la Ribera, han adquirit ja un cert gruix, no disposem d'estudis que ens informin de la història cultural d'aquestes tres comarques, llevat dels treballs que s'han publicat sobre Artur Bladé. Malgrat que recentment, per exemple, Joan Marco (2016) s'ha ocupat de l'Orfeó Capçanenc, Adolf Brull (2015) del seu oncle Lluís Brull, Josep Sebastià Cid (2010 ab) de la figura i l'obra periodística de Francesc Adell o bé Josep Maria Sáez i Emigdi Subirats (2008) de Roc Llop, ho desconeixem pràcticament tot de personatges com Josep Anguera, Abdó Barceló o bé Manuel Bardí. Són només alguns dels buits historiogràfics que resten per explorar. En aquest sentit, es pretén que la tesi constitueixi una fita més en aquest projecte de recuperació de la història cultural d'aquestes comarques.

1.3 ESTRUCTURA

La tesi consta de dues parts diferenciades: d'una banda, l'estudi de la figura de Salvador Estrem i de tota la seva obra poètica i, de l'altra, la seva edició filològica. A més, comença amb una introducció que contextualitza la tesi i dóna la informació preliminar que s'espera d'un treball acadèmic d'aquest tipus, i acaba amb un apartat amb la bibliografia i les fonts, un apèndix documental i els índexs. A la bibliografia es recullen les referències de l'obra completa d'Estrem —tant la que va publicar en volum com la que va sortir en premsa i també els originals inèdits que s'han conservat—, els articles i les ressenyes que ha generat i les fonts hemerogràfiques i documentals consultades. Els apèndixs que clouen la tesi consten de les referències completes de la correspondència conservada, una transcripció dels vuit discursos d'Estrem que ens han pervingut, una entrevista que Ramon Sedó li va fer per a *El Llamp* i una poesia apòcrifa publicada al

periòdic reusenc *Avui*. Cal assenyalar que la correspondència i aquests discursos veuen la llum per primera vegada gràcies a la descoberta de Miquel Estrem, nét del poeta, i la seva posterior recuperació.

La primera part de la tesi, doncs, que és dedicada a la personalitat de Salvador Estrem i a l'estudi de la seva obra en vers, es divideix en tres capítols. En el primer es fa una reconstrucció dels esdeveniments i les circumstàncies més rellevants de la biografia del poeta falsetà, tant de la seva vida estrictament privada i familiar, com la intensa vida pública que va portar a terme. Així mateix, es descriu l'entorn literari i periodístic en què es va formar com a escriptor i es dibuixen els trets més rellevants del seu caràcter. En el segon es proposa una lectura dels llibres de poesia: cada secció comença amb les característiques generals del volum en qüestió, es fa una lectura general dels temes del llibre i es comenten individualment les poesies més reeixides. Aquesta manera d'operar ens permet descobrir els elements temàtics que sostenen tota la poesia estremiana —la presència dels quals, de fet, és constant també en l'obra narrativa i periodística de l'escriptor de Falset— i l'evolució del seu tractament al llarg del temps, que fou significativa. En el tercer capítol, s'expliquen tots els canvis lingüístics que experimenta aquesta poesia a partir del primer volum, *Les hores dolces*, i se'n detallen les característiques principals. Tot seguit, s'estudien detalladament les formes literàries: la versificació, l'estrofisme i la rima. En tots dos capítols, es busca quines són les influències literàries que van condicionar aquesta poesia i s'insereix Estrem en el corrent de la història literària del país que li correspon pels trets de la seva obra.

La segona part incorpora l'edició filològica dels quatre volums de poesia —*Les hores dolces*, *Elegia del Priorat i altres versos*, *La mala collita* i *El Crist de la Solitud*—, de l'obra poètica original mecanoscrita i de l'obra dispersa publicada en periòdics i revistes. En aquesta edició, el text normalitzat confronta amb un aparat crític que recull tant les variants de premsa com les intervencions de l'editor. Es tracta d'oferir un text que pugui ser llegit sense les dificultats afegides per unes convencions ortogràfiques allunyades de les normes actuals, però que respecti, així mateix, els valors estilístics i la llengua literària del text original. Les intervencions de l'editor es basen en la història textual de l'obra estremiana, en la majoria dels casos, o bé purament en la conjectura, sempre argumentada a l'aparat de notes. En qualsevol cas, llevat de les variants que ha ocasionat el procés de regularització, que no s'expliciten a l'aparat crític, totes les intervencions que es porten a terme al text base són recollides i justificades a l'aparat. Abans de les poesies, hi ha tres capítols amb la descripció dels testimonis, una història textual de la poesia estremiana i els criteris d'edició, que són importants per entendre l'aparat crític i l'evolució d'aquesta poesia. Pel que fa a aquesta història textual, també resulta fonamental per establir els períodes de l'obra poètica d'Estrem, que van tenir una repercussió evident en el ritme de publicació de composicions a la

6 INTRODUCCIÓ

premsa i en la gènesi dels volums de poesia. En aquest sentit, hi ha un punt d'inflexió cabdal després de la publicació del primer llibre, *Les hores dolces*, l'any 1920, que tanca el període de joventut, i un segon després de sortir *La mala collita*, quan l'any 1930 comença l'etapa de plena maduresa.

1.4 ESTUDIS PRECEDENTS

Estrictament, d'estudis precedents sobre la figura de Salvador Estrem i la seva obra, solament n'hi ha un de Manuel de Montoliu: *Homenatge pòstum a Salvador Estrem i Fa*, de l'any 1951. Són quinze pàgines en quart d'una conferència que l'autor va pronunciar a Falset durant la Festa del Llibre d'aquell any. El text és un enaltiment del règim que va sortir de la Guerra Civil, a costa de la mort i l'obra del poeta del Priorat, i se suma a l'explicació franquista de la història recent del país i a la perspectiva dogmàtica sobre la maldat intrínseca dels que van perdre la guerra, un text indigne d'algú amb la intel·ligència de Manuel de Montoliu.⁴ No en tornarem a parlar en tota la tesi. Tota la resta de papers són bàsicament ressenyes i crítiques breus que van veure la llum en periòdics i revistes en vida de Salvador Estrem —llevat d'un número de la revista *La Veu del Priorat* de l'any 1993, que conté alguns articles prou apreciables—, molts dels quals de rigorós abast comarcal, i els pròlegs que encapçalen els seus llibres i algunes notes al *Diccionari de poemes* (Barcelona: Ilerda, 1970) de Joan Baptista Xuriguera, un llibre absolutament al marge del cànon habitual de la història literària del país. Res més. Ni la monumental *Història de la literatura catalana* (Barcelona: Ariel), dirigida per Martí de Riquer, Joaquim Molas i Antoni Comas, que no cita el poeta prioratí. Tot just s'hi atura un moment el *Diccionari de la literatura catalana* (Barcelona: Edicions 62, 1979), dirigit per Joaquim Molas i Josep Massot: un paràgraf redactat per Albert Manent, que només cita els llibres publicats i destaca «un estil rural» omnipresent en totes les ressenyes, i que el *Nou diccionari 62 de la literatura catalana* (Barcelona: Edicions 62, 2000), dirigit per Enric Bou, va copiar gairebé de manera literal.

⁴ Montoliu mateix explica quina és la finalitat última del seu discurs: «Potser esperàveu, estimats oients, que em presentaria en aquesta tribuna per entretenir la vostra atenció amb un llarg enfilall de consideracions crítiques sobre les proses i els versos del vostre escriptor» (p. 7), però es tracta d'una altra cosa: «No m'he sentit inclinat a fer-ho en aquesta íntima solemnitat de l'acte que avui dediqueu al vostre poeta màrtir de la Fe i de la Pàtria» (p. 7). En efecte, la finalitat és exaltar el martiri per la pàtria —espanyola— i l'Església per mitjà de l'assassinat de Salvador Estrem, com a màrtir del nacionalisme espanyol i de la fe catòlica: «I Salvador Estrem hauria oblidat en aquella hora suprema tots els altres mèrits humans, [...] i hauria fet inscriure solament a la llosa de la seva tomba: Màrtir de Crist i d'Espanya. Perquè, senyors, la glòria d'un poeta o d'un home de lletres emmudeix i s'eclipsa davant la resplendor de l'heroisme, davant de la impàvida afirmació dels grans ideals morals i religiosos de la vida humana» (pp. 14-15). Manuel de Montoliu, crític literari de *La Veu de Catalunya*, sabia perfectament quina era la pàtria que celebren les poesies d'Estrem.

Tanmateix, s'ha de subratllar l'interès que han posat en la poesia estremiana dos autors de períodes diferents, cadascun amb diversos treballs. El primer és Eugeni Perea, l'autor actual que s'ha interessat més per l'obra de Salvador Estrem, així com per tota la literatura en general que ha originat el Priorat, tant d'autors de la comarca com de fora del territori. Pel que fa al poeta de Falset, ha publicat un article breu sobre la seva poesia (Perea, 1993) que, malgrat els errors que presenten les notícies biogràfiques que aporta i algunes altres dades, ofereix una lectura succinta prou interessant d'aquesta poesia. També s'hi refereix en algunes notes del dietari *Quadern d'interseccions* (Perea, 2014). Pel que fa a la literatura prioratina, va escriure un article pioner (Perea, 2007a) a la *Revista de Catalunya* que ha tingut continuïtat recentment en una cartografia literària de la comarca (Perea, 2016), que conté en forma de capítol el primer article sobre la poesia d'Estrem. Per altra banda, un autor que es va ocupar en el passat de l'obra estremiana amb una certa regularitat fou Octavi Saltor (1927abc, 1931). El crític barceloní era amic del poeta i va escriure tres ressenyes de llibres publicats per Estrem i un quart article on també s'ocupa de la seva obra: malgrat la seva brevetat, l'ofici de Saltor s'hi mostra incisiu i molt brillant.⁵

1.5 FONTS I DOCUMENTACIÓ

En vista del caràcter gairebé inèdit del tema d'aquesta tesi, he hagut d'atorgar un paper fonamental en la recerca al buidatge de periòdics i revistes, especialment de les publicades a les comarques del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, però també a les comarques veïnes del Baix Camp i el Tarragonès. Així mateix, he consultat algunes de les publicacions periòdiques de l'etapa estudiada que gaudien de repercussió a tot el país (veg. l'apartat c «Fonts hemerogràfiques»). La informació que n'he obtingut ha permès completar, d'una banda, l'obra literària de Salvador Estrem amb els textos que no van ser recollits en volum i romanien dispersos en diverses publicacions i, d'altra banda, establir una biografia del poeta falsetà. Per altra banda, la lectura dels articles d'Estrem, que també he espigolat a la premsa, ha resultat imprescindible per fixar el seu ideari, un conjunt d'idees que la lectura de la seva obra literària també ha confirmat. Totes aquestes publicacions estan recollides a l'apartat suara esmentat, en què ofereixo una descripció global de les capçaleres, els arxius on les he consultat i l'estat de conservació actual de les col·leccions —els números que falten en cada col·lecció, si és el cas.

En segon lloc, les col·laboracions a la premsa de Salvador Estrem es van concentrar a *El Llamp* i *Priorat*, mentre que a les altres publicacions són ocasionals. En efecte, coneixem moltes de les capçaleres en què

⁵ Presento en un apartat de la bibliografia totes les referències d'aquests articles i ressenyes que va ocasionar l'obra del poeta prioratí.

Estrem va col·laborar amb poesies i articles originals, però resulta perfectament plausible pensar en la seva col·laboració esporàdica en altres periòdics i revistes dels quals ara per ara no tenim notícies. En qualsevol cas, però, cal tenir present que la participació del poeta falsetà en aquestes capçaleres que es publicaven fora de la comarca on vivia són sempre esporàdiques i molt sovint reimpressions de textos apareguts prèviament en publicacions pròximes i, per tant, hem de suposar que la hipotètica aparició de nous textos serà minsa i no modificarà les conclusions generals ni els detalls concrets a què arribarem en aquesta tesi.⁶

Sobre les publicacions periòdiques del període estudiat, disposem de diversos repertoris hemerogràfics que m'han orientat en la direcció a seguir i han constituït una font d'informació remarcable. En primer lloc, cal destacar el treball enciclopèdic de Torrent i Tasis (1966), un repertori documental amb voluntat exhaustiva, malgrat algun error pel que fa a la premsa prioratina, i el recull pioner de Givanel (1931, 1937), un meritori treball que abasta les publicacions de tots els països de llengua catalana fins als anys trenta del segle passat. Per a la premsa de Reus, disposem del treball d'Anguera i Cabré (1979), encara que només inclogui els periòdics escrits en català; per a la premsa tarragonina, el repertori de Virgili (1980), que presenta més llacunes de les que caldria esperar, i, sobretot, el d'Anguera, Gavalda i Pujades (1996), que se centra en els anys de la Segona República, però ho fa amb exhaustivitat. Sortosament, també disposem del treball de Rosa M. Fusté (1990), un recull hemerogràfic que s'ocupa de la premsa de Falset durant el període d'entreguerres. Malgrat que no va tenir a l'abast moltes de les col·leccions de premsa senceres, ni va aconseguir totes les publicacions falsetanes,⁷ la feina de Fusté resulta exemplar i el seu recull constitueix un buidatge descriptiu molt complet dels articles publicats des de 1909 fins al 1936 a les capçaleres *Mont-sant*, *Priorat*, *Eco del Priorato*, *La Voz de Falset* i *Falset y Comarca*. També cal subratllar les aportacions de Farnós (1987) i sobretot Sánchez Cervelló i Margalef (1992) per a la premsa de la Ribera d'Ebre. Finalment, també vull destacar el treball de Solà (1998), encara que no es tracti d'un repertori hemerogràfic, sinó de fonts documentals, i el catàleg de Puig (2000). En efecte, m'han resultat molt útils per localitzar als arxius tarragonins les actes de constitució de les entitats i associacions prioratines del període analitzat.

6 Actualment, gràcies a la progressiva digitalització dels materials que custodien els arxius i les hemeroteques del país i a les eines de cerca que aquesta digitalització permet, els buidatges de premsa poden ser més exhaustius que fa un temps.

7 Ara en disposem d'alguns més dels que tenia a l'abast Fusté l'any 1990, quan va preparar el seu recull, però la dispersió en biblioteques i arxius continua essent la norma. Per altra banda, Fusté no va disposar de cap exemplar del setmanari vuitcentista *Eco del Priorato*, ni de les publicacions *Revista de la Cámara Agrícola de Falset y su Comarca* i *Butlletí de la Cambra Agrícola Oficial de Falset i sa Comarca*. En canvi, hi ha números de *Priorat* que Fusté va tenir a les mans que actualment no estan disponibles a les institucions públiques.

Pel que fa a la documentació consultada, els arxius ens han ofert prou informació per reconstruir la biografia de Salvador Estrem i les circumstàncies que li van tocar de viure. Ha sigut necessari, però, recórrer a molt diversos arxius per trobar tota aquesta informació. Cal assenyalar, així mateix, la recuperació d'una part significativa del fons personal de l'autor, que va romandre durant molts anys inadvertit a la biblioteca d'un descendent del poeta, i que Miquel Estrem ha recuperat. Aquest fons guarda material inèdit sobre el poeta que ha resultat molt útil per reconstruir la seva evolució ideològica, a partir dels discursos no publicats que conté, i alguns aspectes de la seva biografia, gràcies a documentació de caire legal; però sobretot ens ha permès descobrir els originals mecanoscrits de cinc composicions que constitueixen l'embrió d'un llibre de poemes que el seu assassinat va estroncar. Així mateix, s'ha conservat una part significativa de la biblioteca de Salvador Estrem, cosa que ens ha permès conèixer les lectures que feia i descobrir algunes de les influències que va rebre.

Per altra banda, pel que fa al context històric en què se situen els esdeveniments que va viure Estrem, m'he servit d'una bibliografia diversa. Per a una visió general del període estudiat, és interessant Termes (1987) per la perspectiva integradora de diversos aspectes de la realitat que ofereix. També m'han resultat útils Roig (1992) per a la repressió cultural durant la dictadura de Primo de Rivera, que Estrem va patir en primera persona, i Balcells (1971) per als anys convulsos de la Segona República. Per a iniciatives particulars en què va participar el poeta prioratí, he consultat Codinach (1990) i Oliveras (1989) per a la Federació de Joves Cristians de Catalunya, Molas (1972) per a una història de la Lliga Regionalista i Narvæz (2005) per a les activitats dels orfeons i la seva significació política. Els fets dramàtics que van seguir a l'alçament militar contra la república són explicats per Piqué (1998) a les comarques de Tarragona i per Martín Ramos (2012) i sobretot Pozo (2012 ab) al conjunt del país; Orensanz (2008) explica el cop de mà de la CNT i la FAI per fer-se amb el poder a Falset i els assassinats que van cometre, entre els quals el del poeta. L'estudiós que s'ha ocupat amb més interès de la comarca del Priorat durant aquest període és Pere Audí, del qual he aprofitat tots els treballs publicats. També aporten informació valuosa Llop (2000) i Gort (2003), especialment de Falset, i Iglésies (1968, 1988) i Heras i Mas (1994) de la crisi provocada per la fil·loxera. Per a la Ribera d'Ebre, resulten imprescindibles els diversos estudis de Sánchez Cervelló (1999, 2001) i Sánchez Cervelló i Solé (1996, 1997) sobre aquest període tan agitat.

1.6 METODOLOGIA

Les dues parts que conformen aquesta tesi requereixen uns punts de vista epistemològics ben diferents. En la primera part, la recerca se centra al capítol inicial en la vida i l'ideari de Salvador Estrem i les

múltiples activitats públiques que va portar a terme, i és purament històrica, mentre que l'estudi de la seva obra poètica que veurem després cau dins del camp de la crítica literària. L'objectiu de la lectura que efectuem és la interpretació del text poètic sense partir d'uns pressupòsits teòrics que focalitzin l'atenció en uns aspectes de l'obra per damunt d'uns altres, és a dir, tot deixant que sigui el text en la seva forma i contingut que ens encamini cap als elements més remarcables de l'obra, que no han de ser necessàriament els mateixos per a totes les composicions. Per altra banda, contextualitzem les poesies que obeeixen a un esdeveniment particular de la vida de Salvador Estrem, que sovint resulta clau per entendre completament la composició, i destaquem les influències que va rebre la poesia estremiana a partir de les traces que hi trobem. L'obra d'Estrem, caracteritzada per la sinceritat, reflecteix el pensament i l'ideari vital del seu autor: en aquest sentit, prenc com a suport de la lectura de la poesia els textos periodístics, que ens ensenyen més clarament les postures ideològiques i moltes de les actituds d'Estrem.

En la segona part de la tesi, doncs, es proposa una edició filològica del conjunt de la poesia de Salvador Estrem i la recerca es situa en el camp de l'ecdòtica. És ben sabut que hi ha diverses opcions d'enfrontar-se a l'edició d'un text i que la pertinència d'una opció determinada per damunt de les altres no rau tant en les seves virtuts, com en la mateixa naturalesa del text que s'ha d'editar i, sobretot, en la finalitat que persegueix el seu editor. Dit altrament: no existeix un mètode millor que els altres per editar un text, sinó que en cada edició un mètode s'adequarà millor a les característiques del propi text i als objectius que es vulguin aconseguir. Vist així, cal definir en primer terme la finalitat de la present edició, que no és altra en el nostre cas que fer accessible la poesia de Salvador Estrem a un lector culte, però no especialitzat en filologia, raó per la qual s'imposa una edició que regularitzi ortogràficament el text sense desvirtuar la llengua literària dels seus poemes. En paraules de Francesc Feliu (2008: 372), doncs, això significa «respectar estrictament la llengua de l'original, però no la representació escrita que se n'ha fet en el document en qüestió, que pot estar interferida per mil circumstàncies». En segon terme, cal prendre en consideració la naturalesa de l'obra que volem editar, els testimonis que tenim a l'abast i la història de la seva transmissió. De l'obra en vers de Salvador Estrem, no se n'ha conservat cap manuscrit original i només disposem de les edicions impreses en vida de l'autor i les composicions publicades a la premsa, a banda de cinc originals mecanoscrits que podem datar entre els anys 1935 i 1936. Per tant, resulta ineludible utilitzar com a text base les edicions impreses i donar les variants de premsa a l'aparat crític, ja que el valor testimonial dels textos periodístics és certament menor. Pel que fa als originals, els prenem com a text base perquè constitueixen la darrera versió fixada per Estrem d'aquestes composicions. L'edició abasta el conjunt

complet de la seva obra poètica i s'organitza per llibres, de tal manera que recollim en un capítol independent les poesies publicades a la premsa que no van ser aplegades en volum, i en un altre els originals mecanoscrits.

Ara bé, la regularització ortogràfica no és un procés que actuï en una sola direcció i potser paga la pena, doncs, que ara ens entretinguem un moment en els precedents que tenim a l'abast en l'edició textual catalana i analitzem les possibilitats de regularitzar textos anteriors a les *Normes ortogràfiques* publicades l'any 1913 per l'Institut d'Estudis Catalans.⁸ Doncs bé, si deixem a banda l'edició dels textos medievals i de l'edat moderna, que requereixen una metodologia pròpia, el primer que va establir uns criteris raonats fou Carles Riba a la seva edició de *Nausica* de Joan Maragall,⁹ que va presentar com a tesi doctoral l'any 1938. El propòsit de Riba era salvar la distància entre el text original i el lector del seu moment, i el criteri bàsic per no desvirtuar la llengua literària i l'estil de Maragall fou que la normalització no comportés alteracions que modifiquessin la tessitura fonètica del text. Aquest criteri obeïa, com indica Ortín (2008: 407), al fet que Riba partia de dues premisses: per una banda, que les grafies no són una pura convenció per passar de l'oralitat a l'escriptura, sinó que indiquen la pronunciació que cal realitzar; per altra banda, que un editor ha d'assenyalar al seu lector les característiques de la pronúncia original del text, encarnada en la figura del seu autor. Avui sabem, però, que mantenir sempre com a criteri definitiu la no alteració fonètica del text original presenta algunes dificultats i pot conduir a proposar solucions incoherents. Per resumir les objeccions principals que s'han argumentat,¹⁰ hem de prendre en consideració, en primer lloc, que la relació entre el so i la grafia no és mai unívoca, tant en el sentit diacrònic que aquesta relació roman subjecta a les convencions ortoèpiques de cada moment, com en el sentit sincrònic —que cal subratllar especialment en el cas de Salvador Estrem— que la llengua s'actualitza necessàriament en alguna de la seves variants diatòpiques. En segon lloc, la significació d'una grafia que no recull la normativa actual en un mot no es limita a assenyalar al lector una pronúncia

8 En efecte, malgrat que només coneixem una sola poesia publicada que sigui anterior a les *Normes ortogràfiques* fabrianes, la llengua literària de Salvador Estrem es ressent de llacunes normatives importants fins a 1927, quan publica *Elegia del Priorat i altres versos*, el seu segon llibre de poesies. Estrem solucionarà progressivament aquestes llacunes, les quals gairebé desapareixeran a *El Crist de la Solitud* (veg. capítol 4 «Llengua i formes literàries»). Aquest fet obliga a aplicar criteris d'edició propis de textos anteriors a la normativització fabriana.

9 Per a una edició posterior, vegeu Joan Maragall, *Nausica*. Text establert sobre el manuscrit de l'autor amb taula de variants i de les diverses redaccions, per Carles Riba. A cura d'Enric Sullà (Barcelona: Editorial Ariel, 1983). Sobre el caràcter pioner de l'edició de Riba, vegeu Martínez-Gil (1994). Aquests criteris s'han seguit en edicions posteriors, com per exemple en la proposta de Farrés et al. (1987) per a una edició crítica de les obres de Verdguer.

10 Vegeu, en particular, Martínez-Gil (1994: 55-66, 2012: 235-240, 2013: 320-329), però també Ortín (2008: 404-410).

determinada —cosa no exempta de dificultat, com tot just acabem de veure—, sinó que també esdevé «una marca expressa de col·loquialitat o informalitat» (Ortín, 2008: 410). Finalment, resulta evident que en un text en vers la normalització no hauria de comportar cap alteració mètrica ni de versificació, i aquest és efectivament un criteri definitiu per a la poesia.

Sobre la base d'aquestes consideracions, Ortín (2008) proposa una reformulació del criteri de la tessitura fonètica del text. La primera proposició que postula és la següent: «Cal adoptar la solució gràfica normativa en tots aquells llocs en què no impedeix la realització fònica concreta representada pel testimoni.» La idea subjacent, doncs, és usar una grafia que possibiliti la realització de diferents pronúncies, com de fet permet la norma ortogràfica actual: per exemple, normalitzar les elisions per contacte vocàlic no impedeix realitzar efectivament aquesta elisió: «que em cantàreu» per «que'm cantàreu» («Endreça», v. 11), per posar un cas extret de la poesia de Salvador Estrem. La segona proposició diu: «Cal separar-se de la solució gràfica normativa només en aquells llocs en què la pronúncia probable que es dedueix del text original (col·loquial, laxa o interferida pel castellà) no hi quedaria recollida —l'ortografia no permetria realitzar-la—, i per consegüent el lector ja no la podria recuperar.» Per tant, com més pròxima sigui la pronunciació que es dedueixi del testimoni al model estàndard basat en el català central, més fàcil serà l'aplicació automàtica dels criteris de la proposta que formula Ortín, fet que presenta problemes en la poesia estremiana, que destaca per una tensió entre la voluntat de l'autor de normativitzar el text i el respecte a alguns trets dialectals. En qualsevol cas, però, cal ajustar-se sempre al sistema gràfic normatiu, fins i tot quan la solució no s'adeqüi a la norma: per exemple, en la combinació de l'infinitiu i la forma reduïda d'un pronom feble, com el canvi de *llevà's* per *llevà's* («El Carnestoltes del mal fadrí», v. 56), en què es substitueix l'accent circumflex per l'accent gràfic ordinari però es manté la forma reduïda del pronom.

Tanmateix, la seva aplicació no està exempta d'algunes dificultats, com assenyala el mateix Ortín (2008: 415-416): d'una banda, en aquells llocs en què desconexem exactament la realització original i, per tant, en quin grau s'allunya de la forma estàndard, com la pronunciació simple o geminada de la *ela* en els cultismes; d'altra banda, en algunes grafies gairebé fossilitzades per la tradició, de les quals desconexem si responen efectivament a una pronúncia real: és el cas paradigmàtic de les grafies antigues de l'adverbi *on* i de la preposició *ab*. Caldria afegir altres dificultats que hem trobat en la present edició: d'una banda, les vacil·lacions ortogràfiques de l'autor, que van des de les simples errades —però que sovint ofereixen dubtes sobre la seva intencionalitat, deliberada o no— fins a l'ús de grafies diferents per a un mateix mot, en un sol llibre —per exemple, el mot normatiu al costat de la forma dialectal—; d'altra banda, l'evolució del criteri de

l'autor, que pot proposar diferents solucions gràfiques per a un mateix mot o bé una forma lingüística en moments distints de la seva vida literària. Per contra, en els textos en vers com els que ens ocupen aquí, la mètrica i la rima ens proporcionen valuoses indicacions de caràcter fonètic que ens ajuden a resoldre aquestes dificultats.

La regularització ortogràfica que porto a terme en la present edició, doncs, adopta el criteri de respectar la realització fònica que es dedueix del text i de mantenir, per consegüent, la solució gràfica que proposa aquest mateix text en aquells llocs en què la regularització impediria recuperar la pronúncia original. Ara bé, aquest criteri està subjecte al conjunt de dificultats que acabem de veure, raó per la qual les solucions que proposo en cada cas són individuals i diverses (remeto al capítol 8 «Criteris d'edició» per a aquestes solucions). En definitiva, es tracta de cercar l'equilibri entre les característiques lingüístiques del text original i la seva adaptació a la norma, fent prevaler sempre, en cas de dubte, la voluntat de l'autor manifestada en el testimoni original; la regularització ha de respectar la llengua del text i les seves propietats, però no la representació gràfica. Pel que fa als textos en prosa de Salvador Estrem, publicats majoritàriament en premsa, m'he limitat a esmenar les poques errades ortogràfiques que hi ha i alguna errata evident d'impremta. No edito, però, els textos en prosa manuscrits d'Estrem —això és, els discursos conservats— ni els articles periodístics d'altri.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

Part I

ESTUDI

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

APROXIMACIÓ BIOGRÀFICA

En aquest segon capítol repassem la biografia de Salvador Estrem, emmarcada en els principals esdeveniments del temps que li va tocar de viure. L'establiment d'uns punts d'inflexió ens permetrà organitzar la successió dels episodis d'aquesta biografia d'una manera coherent i ens facilitarà, igualment, desbrossar les línies mestres en la vida del poeta —unes línies a escala major que la pura contigüitat dels fets. Evidentment, l'elecció d'aquests punts obeeix a uns motius que explicaré en el text en cada cas; però qualsevol tria implica deixar de banda altres opcions, i en aquest sentit la que he escollit no és sinó una més de les possibilitats que ofereixen els fets. La legitimitat de l'elecció, en qualsevol cas, se segueix de la justesa dels seus motius.

2.1 LES HORES DOLCES (1893-1918)

Salvador Estrem i Fa va néixer a Falset el 28 de març de 1893, a dos quarts de dotze de la nit, al domicili familiar situat al núm. 5 del carrer del Segon Corredor. Els seus pares eren Vicenç Estrem i Domènech, que pertanyia a una família arrelada a Falset i la seva comarca, on havia nascut l'any 1862, i Lluïsa Fa i Estany, que era filla d'una família menestral originària de l'Anoia establerta a Falset, i que havia nascut a Cervera l'any 1866. El matrimoni va tenir tres fills més: Maria, nascuda a Falset el 1894, es va casar a Valls, on va morir de part l'any 1923; Àngel, nascut també a Falset, el 1902, es va exiliar a França després de la Guerra Civil, on va morir l'any 1973, a Bernay; i Lluïsa, nascuda a Falset el 1911, que va morir de tuberculosi a l'Hospital de Sant Pau de Barcelona l'any 1930.¹

La família on neix Salvador Estrem, de propietaris rurals de tipus mitjà, amb terres a Falset i Marçà, és encapçalada per Vicenç Estrem, un propietari amb prou iniciativa empresarial per bastir una fàbrica d'elaboració d'alcohol vínica al costat del mas que tenia a Marçà, que l'any 1897 una relació de fabricants de l'Administració d'Hisenda² el situava com al sisè productor de la província per l'import que pagava, en una província que tenia en la indústria de l'alcohol i el seu comerç

*Vicenç Estrem,
una figura paterna
prominent*

¹ Vegeu [AHAT](#), Fons Parroquial de Santa Maria de Falset: Llibre de Baptismes, 1888-1897; [AJF](#), Registre Civil: Naixements, vol. 16 (1891-1894), vol. 17 (1894-1897), vol. 21 (1909-1913); [APJB](#), «Dossier d'Étranger» (1947) i «Carte de Séjour de Résident Ordinaire» (1947, 1950) d'Àngel Estrem i Fa. Per no carregar la nota amb moltes referències, dono les que testimonien les morts al llarg del capítol.

² *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*, núm. 211 (4 de setembre de 1897), p. 2. És una relació de fabricants, ordenats per l'import que tributen, per al cobrament d'un impost sobre l'elaboració d'alcohol.

una de les major fonts de riquesa a principis de segle. Aquest origen benestant, en el context d'una comarca rural, va tenir conseqüències en la vida que va portar Salvador Estrem durant la seva joventut i ens descobreix, per altra banda, una de les característiques de la seva personalitat: el caràcter irònic i festiu, en contrast amb la severitat i el moralisme de moltes de les seves poesies, i la capacitat de fabulació quan parla de la seva vida. Llegim què escriu en el seu autoretrat:

Estic content —i qui no s'acontenta és perquè no vol— d'haver nascut dins una família humil, i d'ésser pobre. El començar la vida essent pobre és sempre un avantatge, i els pobres, comptat i debatut, tenim molta raó en aquest món i no som mai tan responsables ni culpables. (*Llamp*, p. 76)³

*Les activitats
cíviques de Vicenç
Estrem*

Vicenç Estrem, a banda de la preocupació pel confort de la seva família, fou un dels personatges més rellevants de la comarca del Priorat pel que fa al foment de l'activitat econòmica i la recuperació de l'agricultura durant les primeres dècades del segle passat, a través de la creació del Sindicat Agrícola (Audí, 2013 a), del qual fou un dels membres fundadors l'any 1912 i secretari de la Cooperativa fins poc abans de la seva mort, el desembre de 1933, i la participació en diverses campanyes a favor de la pagesia, com la que va mantenir la Unió de Vinyaters de Catalunya en contra de l'ús de l'alcohol industrial en l'elaboració de vi, de la qual Estrem fou un dels abanderats a la comarca.⁴ D'altra banda, les inquietuds cíviques de Vicenç Estrem també van tenir sortida en l'activitat política que va desenvolupar: en aquest sentit, fou el primer promotor del catalanisme al Priorat i el president de l'Agrupació Catalanista de Falset l'any 1898 (Audí, 2013 b), un dels fundadors de la Lliga Regionalista a la comarca i orador destacat en els mítings d'aquest partit, i impulsor de diverses manifestacions del moviment catalanista, com la celebració d'uns Jocs Florals a Falset el 1902 (Artigues, 2016) i la seva col·laboració en les enquestes per al Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans.⁵ Una altra de les activitats cíviques que va realitzar amb molta assiduïtat fou la col·laboració en periòdics, no solament en publicacions d'abast comarcal, amb articles de diversa temàtica, des de la política local fins als problemes de la pagesia, passant per la divulgació agrícola, la defensa dels interessos comarcals i les crítiques a les decisions polítiques del govern estatal, fins i tot va publicar algunes poesies.

³ En aquest volum de 1929, Estrem recull els retrats literaris que va escriure dels companys de la redacció del periòdic gandesà *El Llamp*, on havien aparegut prèviament.

⁴ La campanya va tenir un ampli ressò a la premsa. Com a exemple, vegeu l'article de Ramon Sedó que explica els mítings que es van celebrar a tots els pobles del Priorat, amb Vicenç Estrem, Abdó Barceló, Ignasi Castellví i altres com a oradors, a *El Camp de Tarragona*, any 1, núm. 3 (19 de juliol de 1923), p. 2.

⁵ Les Oficines del Diccionari General de la Llengua Catalana de l'IEC publicaven anualment la llista dels col·laboradors com a reconeixement. Vicenç Estrem surt ja a la primera, de 1913, i va apareixent fins a l'any 1928. Veg. *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 1 (abril-desembre 1913), p. 71.

La forta personalitat del pare va tenir un ascendent definitiu en el caràcter i les conviccions de Salvador Estrem, en el sentit que fou un exemple que va seguir tot al llarg de la seva vida. Com el seu pare, va militar a la Lliga Regionalista i el catalanisme va constituir un dels fonaments de totes les seves activitats, la formació catòlica i el convenciment de la fe també provenen de les ensenyances i la pauta del pare,⁶ així com la voluntat d'incidir en la vida col·lectiva per mitjà de l'acció política i l'activisme cultural, i la vocació d'agitament de l'opinió pública a través de les col·laboracions en la premsa.

Al marge dels fragments que va escriure al seu autoretrat literari i algun comentari espars a l'entrevista de Pere Audí a Maria Estrem, no disposem de fonts que ens informin de la infantesa de Salvador Estrem, per tant ens hem de servir d'aquests textos. La seva infantesa havia de transcórrer a Falset amb la normalitat d'un infant que va a l'escola⁷ i fa la vida familiar que correspon a la seva edat.

Estic content de moltes coses a la vida. Estic content perquè de petit mai no vaig esdevenir una criatura precoç que servís per a fer riure i divertir la gent del veïnat d'un carrer sense sortida de Falset, ni la de la família, ni la de fora vila. Mai no vaig saber cantar una cançó a la falda de ningú, ni vaig recitar versos amb aquella cantarella de col·legial tan característica, ni sabia fer el gall, el conillet, ni la gata.

D'infant, era un ésser tímid, esmunyidís i vergonyós; tenia una dolça serietat pueril i plorava fent el grunyipol per qualsevol cosa. Era un pobre cagacalces. Per bé que fes amb els companys d'escola aquells jocs que avui no fan els nostres nois, amava extraordinàriament la solitud i la lectura de contes i rondalles que em feien somiar, feia capelles i deia missa com un capellà de debò, però petit, i vaig aconseguir d'omplir la meua esglesieta de casa d'un bon estol de petits fidels constituït per gairebé tots els nens i nenes del veïnat, als quals confessava i sermonejava. Va durar una temporada que jo era Mossén Salvador i em besaven la mà. (*Llamp*, pp. 75-76)

En un passatge del seu autoretrat literari (*Llamp*, p. 76), Estrem manifesta que, essent encara infant, «havia esdevingut col·laborador de *En Patufet*, on hi escrivia uns versos si fa no fa com els que escric ara». Més tard, Anton Vidal (1993 a: 17) va posar-hi data i va assegurar que Estrem tenia llavors nou anys. Ara bé, el primer número d'*En Patufet* va sortir el 3 de gener de 1904, data en què Salvador Estrem era a punt de fer onze anys: és impossible, doncs, que hi col·laborés amb nou anys. En qualsevol cas, després d'un buidatge exhaustiu de la revista, no he trobat cap col·laboració signada pel poeta del Priorat. Tampoc els intents de la família en la recerca d'aquestes poesies

*La facècia dels
articles a «En
Patufet»*

6 Maria Estrem, filla de Salvador, va explicar a Pere Audí en l'entrevista que li va realitzar (2008) que Vicenç Estrem volia que Salvador i el seu germà Àngel fossin capellans i que el segon va arribar a entrar al Seminari de Tarragona. Vegeu també els comentaris en aquesta direcció de Galdric Muntané, un dels nebots del poeta, a la periodista Dolors Muntané (1994: 22).

7 D'acord amb l'entrevista a Maria Estrem (2008), va anar a l'escola pública de Falset.

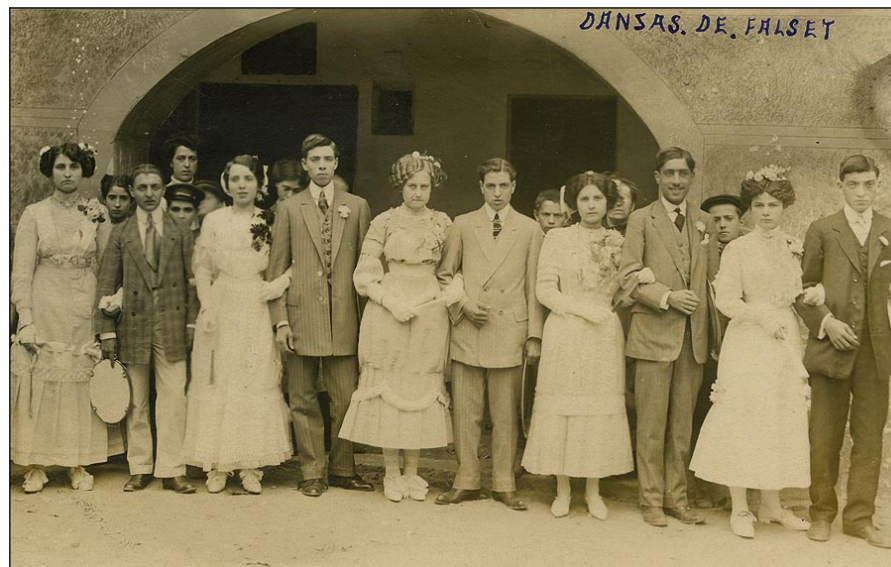

Figura 1: El ball de Coques de Falset, 1910 (Font: [APJB](#))

infantils a *En Patufet* han donat cap resultat.⁸ Per tant, em decanto per pensar que no van existir i que són una facècia més del poeta, potser perquè no van ser redactades malgrat la intenció de fer-ho, o bé qui sap si realment va haver aquest intent però no fou satisfactori i no van ser trameses, encara que també existeix la possibilitat que fossin publicades amb un pseudònim.

Una vida de disbauxa

La joventut de Salvador Estrem va estar marcada per la vida dissoluta que va menar i la manca d'una activitat que li reportés algun profit. En efecte, un pic va finalitzar els estudis primaris, Estrem no va seguir cap tipus d'ensenyament reglat ni va emprendre cap activitat laboral que li procurés un benefici. Vegem-ho:

Hi ha en la meua vida una taca molt grossa; un pecat com una casa, que va durar d'ençà dels meus quinze fins als vint-i-cinc anys. En el decurs d'aquest període crític de la meua existència, vaig perdre el temps. D'això també n'estic content. Us fa estrany... oi? Tant s'hi val. Foren deu anys en els quals no vaig fer res ni en profit meu, ni en bé dels altres. Però aquest pecat havia d'ésser la lliçó que em preparés per ingressar amb una bona dosi d'experiència a una vida nova.

A mi que no em vinguessin, llavors, contant-me realitats de la vida, ni cantant-me les excel·lències de la virtut del treball, dels benifets morals i materials que de l'exercici d'aquesta virtut en pervenen; res de saber de l'estalvi, ni de l'austeritat, ni de la serietat. Tot això podien ésser qualitats i virtuts tan grans com volguessin, però destorbaven les meves fantasies i enterbolien la meua visió planera i festívola de la vida. Llavors anava a fer passejades, berenades, ballades, sopars i

⁸ Entrevista a Joan Borràs (2013).

Figura 2: Estrem amb els Lluïsos a Sant Gregori (Font: [APJB](#))

xirinola, gandulejava i feia el bèstia amb aquella gent que hi ha hagut a tots les viles i que tothora estan amb una cama en l'aire, que els diuen rics perquè tenen diners i els diuen senyors perquè són rics i van mudats per cada dia. (*Llamp*, p. 77)

Aquesta situació es va allargar fins a l'any 1917, com veurem més endavant, i va tenir com a conseqüència la falta d'una formació més ampla i aprofundida que la instrucció que es va fornir de manera autodidacta. En aquest període, entra en contacte amb els sectors més conservadors i benestants de Falset i es dedica a viure segons els costums d'aquest grup social.⁹ Així mateix, participa als actes que organitzen les entitats afins, com el Centre Catòlic i la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga.¹⁰ La imatge de Salvador Estrem que ens transmeten totes les fotografies que s'han conservat d'aquesta etapa és la d'un jove més presumptuós que presumit, una mica fatxenda, satisfet de la vida que porta, amb més lleure que treball.

⁹ Transcripció un fragment de l'entrevista a Maria Estrem (2008) sobre aquest període: «Com a persona a primera vista era molt seriós, però era molt de la broma. Durant la seva joventut era una mica esbojarrat i a la broma no hi havia ningú que el guanyés. Li agradava molt la gresca i la broma. Durant una excursió, va barrejar *Lax and Bustos* amb l'aigua. Podeu imaginar les corredisses cap al bosc. Es relacionava molt amb gent de Barcelona. Sembla que en un moment donat, però, se n'adonà que els portava les maletes, que els feia de bufó i va canviar de comportament.» Vegeu també la Figura 1, en què Estrem és el primer de l'esquerra, al ball de Coques de la Festa Major de Falset de l'any 1910.

¹⁰ Va participar activament a les festes que dedicaven aquestes entitats a la celebració del Sagrat Cor de Jesús i de Sant Lluís, sobretot mitjançant la lectura de poesies, fet que apareix documentat als programes de festa de les entitats des de 1910 fins a 1917. Referencio aquest programes a les «Fonts arxivístiques». Vegeu també la Figura 2, en què Estrem és el primer per l'esquerra, a la fila superior, en una excursió de la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga a l'ermita de Sant Gregori.

*Les primeres
col·laboracions a la
premsa*

Ara bé, en aquesta etapa també comença a donar a conèixer la seva vocació poètica i els primers resultats, una vocació que es va presentar ben aviat, ja que publica l'any 1909, a la revista *Mont-sant*, la seva primera composició, «Nocturn», amb setze anys.¹¹ Aquesta poesia és clarament una obra immadura, de joventut, que va obrir un parèntesi de silenci fins a l'any 1914, quan va publicar «Del Gòlgota al cel» a *La Veu de Tarragona*,¹² la seva primera col·laboració literària a la premsa fora de la comarca. L'any següent, quan la Lliga Regionalista de Falset va emprendre la publicació del quinzenal *Priorat*, Salvador Estrem hi va col·laborar ben aviat, amb poesies des del segon número, que incloïa «A l'ermita de Sant Gregori, de Falset»,¹³ i amb articles al número d'octubre d'aquell mateix any, que contenia una crònica signada amb el pseudònim Mertse, «La festa major»,¹⁴ que descriu els actes de la festa.¹⁵ Poc o molt, Estrem ja es devia guanyar en aquests anys una reputació de poeta i rapsode a la població on viva, ja que el 13 de desembre de 1916 va fer una lectura de poemes als infants de l'Escola de Falset, amb motiu de la Festa de l'Arbre i de l'Ocell.¹⁶

Una entitat de promoció turística

*La Sociedad de
Atracción de
Forasteros de Falset*

La primera activitat pública de Salvador Estrem de la qual tenim notícia és la constitució a Falset, el 30 de novembre de 1910, d'una Sociedad de Atracción de Forasteros,¹⁷ una entitat que perseguia la promoció turística de la comarca per mitjà de la divulgació de les seves atraccions naturals i festives. Tenim constància documental de la societat a partir del 30 de desembre de 1910, quan *La Vanguardia* publica una notícia que es fa ressò de la constitució de «la Sociedad de Atracción de Forasteros» i afirma que els membres de la Comissió de Propaganda de l'entitat són Salvador Estrem i Rafael Fernández, que es proposen demanar «al gobierno una subvención para repoblación forestal».¹⁸ El company d'Estrem en aquesta aventura juvenil era Rafael Fernández de Córdova i d'Azara, nascut a la ciutat de Tarragona el 15 d'agost de 1892, nebot dels darrers comtes d'Azara que van

11 *Mont-sant*, any I, núm. 6 (1 de juny de 1909), p. 4.

12 *La Veu de Tarragona*, any II, núm. 49 (12 d'abril de 1914), p. 2.

13 *Priorat*, any I, núm. 2 (març de 1915), pp. 8-9.

14 *Priorat*, any I, núm. 9 (octubre de 1915), pp. 4-5.

15 Vegeu el capítol 7 «La història textual estremiana» per a una descripció completa de les poesies publicades en aquest període i l'apartat «Obra de Salvador Estrem» a la part de la bibliografia per a una llista completa dels articles periodístics.

16 Vegeu «Festa de l'arbre». *Priorat*, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 3. També *Diario de Tarragona*, any LXIII, núm. 39 (19 de febrer de 1916), p. 2. Les poesies llegides van ser aplegades a *Les hores dolces*, p. 67.

17 *La Cruz*, any XI, núm. 3559 (13 de juny de 1911), p. 3. En una notícia breu, que dóna compte de les darreres activitats de l'entitat, es diu que va fundar-se en aquella data.

18 *La Vanguardia*, any XXIX, núm. 13668 (30 de desembre de 1910), p. 8. La mateixa notícia va sortir a *La Cruz*, any X, núm. 3418 (30 de desembre de 1910), p. 2. I també a *Catalunya Nova*, any V, núm. 178 (1 de gener de 1911), p. 3, es dóna notícia de la constitució d'una «societat d'atracció de forasters» a Falset.

habitar el palau d'Azara de Falset, Rafael d'Azara i Anguera i Lluïsa de Cascajares Gayan, la qual cosa s'adiu amb l'afirmació de Maria Estrem que el seu pare, durant aquests anys, es relacionava molt amb alguna gent de fora de la comarca, principalment de Barcelona i Tarragona, que passava temporades a Falset.¹⁹ Salvador Estrem tenia llavors disset anys i Rafael Fernàndez, divuit.

*Rafael Fernàndez de
Córdoba i d'Azara*

Tenim notícies de les activitats de la societat, que va durar just set mesos, a través de les actes de l'Ajuntament falsetà i la premsa. Així, sabem que el Ministeri de Foment va prometre la subvenció per a la repoblació forestal de la comarca,²⁰ encara que no disposem de cap document que ens confirmi que la iniciativa va portar-se a terme efectivament. En qualsevol cas, sembla que els promotors es van prendre seriosament la proposta de subvenció i en van fer un seguiment acurat: «Tenemos que indicar á nuestros lectores que el trabajo para pedir la subvención presentada para replantación forestal, anda muy adelantado, pues los señores diputados y senadores por la circunscripción ya están enterados y van contestando que trabajan para alcanzarla».²¹ En començar l'any 1911, la societat falsetana va proposar a l'Ajuntament «la creación de un mercado mensual cada primer domingo de mes en esta localidad»,²² una proposta que fou denegada, en la sessió del ple municipal del 12 de gener, perquè s'oposava a la Llei de descans dominical, promoguda pel govern d'Antonio Maura l'any 1904, que prohibia expressament la celebració de mercats en diumenge. La corporació municipal va acordar «significar a dicha entidad que señale o fije otro día cualquiera para el mercado cuya creación propone», però no va haver cap resposta. La societat confiava obtenir «el permiso para abrir un mercado mensual», ja que «daría mucha vida á la citada población, por las vías de comunicación con que cuenta».²³ Ara bé, hem de creure que es referia a la línia ferroviària de Reus a Móra d'Ebre —una línia que segueix cap a Riba-roja, Casp i Saragossa—, que el 1890 ja donava servei fins a Marçà, a uns pocs quilòmetres de Falset, perquè la resta de vies de comunicació de la comarca mostrava un estat bastant deplorable, especialment les pedestres i els camins de carro.²⁴

*Les activitats de la
Sociedad de
Atracción falsetana*

El principal objecte de publicitat de la societat van ser les festes que se celebren a Falset per Santa Càndia, durant el mes de setembre. En efecte, una notícia breu publicada el 19 de març de 1911 a *La Cruz* anunciava la celebració de les festes i expressava el desig de la societat falsetana «que asistieran muchos forasteros en el verano, particularmente en las mencionadas fiestas, que los que visiten dicha población

19 Entrevista de Pere Audí a Maria Estrem (2008).

20 *La Cruz*, any XI, núm. 3434 (18 de gener de 1911), p. 1.

21 *La Cruz*, any XI, núm. 3426 (8 de gener de 1911), p. 2.

22 Vegeu [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1909 a 1911.

23 *La Cruz*, any XI, núm. 3426 (8 de gener de 1911), p. 2.

24 Vegeu Audí (2010: 26-30) per a una síntesi de l'estat de les vies de comunicació del Priorat durant aquest període.

encontrarán todas la comodidades posibles de alojamiento, pues existen varias fondas que reúnen muy buenas condiciones; además es Falset sitio fresco para veranear, con muchos puntos de excursión y con fuentes de agua riquísima y abundante.»²⁵ Uns dies més tard es va publicar en el mateix periòdic un altre article que insistia en els atractius de la vila i finalitzava amb la disponibilitat de la societat per oferir més informació als visitants.²⁶ Per altra banda, sembla que Salvador Estrem i Rafael Fernàndez van participar en la programació de les festes a través de la societat de promoció turística: «Esta sociedad, desde su constitución, una de las cosas que más le han preocupado, es la organización de fiestas, bajo su programa selecto. A dicho fin, ha trabajado y está trabajando con entusiasmo para presentarlo digno de Falset, en la próximas fiestas de Septiembre.»²⁷ En el mateix article destaquen que, entre les atraccions de les festes, «figura una Batalla de Flores con carruajes que serán muy vistosos y un Batallón infantil, que llamará poderosamente la atención».²⁸ Tot plegat va tenir un cert ressò a Tarragona, ja que tres associacions de la ciutat, com afirmen en aquesta mateixa notícia, havien mostrar el seu interès per visitar Falset durant les festes.

El 20 de maig següent va aparèixer un article que es diferenciava dels que ja s'havien publicat al periòdic *La Cruz* perquè anava signat per R. F. de C. —unes inicials darrere de les quals només podia haver Rafael Fernàndez de Córdova. L'autor manifesta l'entusiasme creixent que es viu a Falset per la proximitat de les festes i ofereix unes notes breus sobre la història de la vila, «para que los forasteros que tengan el gusto de visitarnos, en el verano, tengan noticia de algo de historia de Falset».²⁹ Aquestes notes d'història local van continuar en un article del 13 de juny, que és el darrer que coneixem que dona alguna raó de la Sociedad de Atracción de Forasteros de Falset,³⁰ sense tenir notícies precises de com va acabar aquesta aventura juvenil de Salvador Estrem i el seu company.

La matriu d'aquesta entitat falsetana fou la Sociedad de Atracción de Forasteros barcelonina. D'acord amb Blasco (2005), al qual seguim en aquest paràgraf, va néixer a Barcelona l'any 1908, a partir d'una comissió creada per Domingo J. Sanllehy, alcalde de la ciutat, amb el títol «Turismo y Atracción de Forasteros», i va desplegar les seves activitats fins al 1936. L'objectiu d'aquesta societat era la promoció del país i l'atracció de turistes, a través de la millora dels mitjans de locomoció i les vies de comunicació, l'afavoriment de les atraccions naturals i culturals del país, l'obertura de bons allotjaments per als

*La Sociedad de
Atracción de
Forasteros de
Barcelona*

25 *La Cruz*, any XI, núm. 3486 (19 de març de 1911), p. 2.

26 *La Cruz*, any XI, núm. 3497 (1 d'abril de 1911), p. 2.

27 Com explica Josep Banqué (2004: 22) en les seves memòries, la joventut de Falset nomenava per Santa Càndia una comissió encarregada de l'organització del programa de festes i la recaptació de fons.

28 *La Cruz*, any XI, núm. 3524 (3 de maig de 1911), p. 2.

29 *La Cruz*, any XI, núm. 3539 (20 de maig de 1911), p. 2.

30 *La Cruz*, any XI, núm. 3559 (13 de juny de 1911), p. 3.

visitants i la promoció exterior mitjançant la publicació de prospectes, anuncis i articles de premsa. En aquest entorn, resulta si més no sorprenent que la Sociedad de Atracción de Forasteros falsetana iniciés les seves activitats l'any 1910, una data certament precoç, si pensem que l'entitat barcelonina és del 1908 i que altres entitats de foment del turisme, situades en ciutats mitjanes, són bastant posteriors: per exemple, a Girona, l'any 1914; a Sitges, el 1916; a Terrassa, el 1920.³¹ La societat fou una iniciativa agosarada d'uns joveníssims Salvador Estrem i Rafael Fernández que, possiblement, estava abocada al fracàs des del seu començament, per la pura inexperiència dels seus membres, enlluernats per una activitat econòmica que tot just començava a caminar al país. És innegable, de totes maneres, que podem veure aquesta societat com la primera oficina de turisme de la comarca.

La vida política

El primer article que Salvador Estrem va signar a la premsa fou «La nostra diada», el dia 5 de juliol de 1913 a *La Veu de Tarragona*,³² el periòdic tarragoní de la societat catalanista i conservadora de la ciutat aplegada a la Lliga Regionalista. El text és un anunci de la «diada regionalista» que ha de tenir lloc a Falset l'endemà per a l'establiment d'una delegació d'aquest partit polític i constitueix, així mateix, la primera mostra de la inclinació d'Estrem per la política, que va tenir en aquest etapa juvenil de la seva vida el moment de més activitat i de major compromís. El segon article fou «Victòria!», el dia 13 de juliol de 1913 a *La Veu del Camp*,³³ el portaveu de la Lliga a Reus. Es tracta d'una crònica laudatòria de l'acte celebrat a Falset. En efecte, el 6 de juliol d'aquell any es va desplaçar a Falset una comitiva de prohoms de la Lliga encapçalada per Francesc Cambó que van ser rebuts, per la part prioratina, per Vicenç Estrem i Josep Barceló.³⁴ La constitució de la Lliga Regionalista de Falset i sa Comarca fou saludada per Estrem tot destacant el component patriòtic de l'acte: «La diada de Falset, fou més brillant de lo que's creia; no fou exclusivament un aconeixament polític, sinó un tribut d'amor a la terra catalana que tots els bons catalans del Priorat li rendirem.» En aquest segon article, ja s'endevinen la concepció nacionalista del seu catalanisme i els principis que la defineixen, com la perspectiva redemptora del moviment, de salvació i alliberament d'una situació d'opressió i la proposta d'un futur que bandeja absolutament aquest passat opressiu: «El Priorat, després de

*Els primers articles
polítics en premsa*

³¹ La primera entitat d'aquest tipus que es va constituir a l'Estat, l'any 1906, fou la de Palma de Mallorca (Blasco, 2005: 69).

³² *La Veu de Tarragona*, any 1, núm. 10 (5 de juliol de 1913), p. 1.

³³ *La Veu del Camp*, any 1, núm. 28 (13 de juliol de 1913), p. 3.

³⁴ Per a l'anunci de la diada, vegeu *La Veu del Camp*, any 1, núm. 26 (29 de juny de 1913), p. 3. La descripció detallada dels esdeveniments que van tenir lloc i dels discursos pronunciats és a *La Veu del Camp*, any 1, núm. 28 (13 de juliol de 1913), pp. 1-3. L'acte també fou cobert àmpliament per *La Veu de Catalunya*, any XXIII, núms. 5082 i 5083 (7 de juliol de 1913), pp. 1-2.

dormir esclau en braços del caciquisme centralitzador qu'era per éll una segona filoxera, que venia corcecant-la, ha volgut redressar-se i desfer-se de aquells llaços de ferro que l'oprimien i l'escanyaven. Amb l'acte celebrat el diumenge ha despertat en mitj una nova vida de política redemptora, que té de portar a nostra terra aquells jorns feliços de gloria que tant desitjém per Catalunya.» El llenguatge hiperbòlic de l'article s'adiu amb el seu contingut abrandat, quan explica la identificació del poble i la seva llengua: «Catalunya tornarà a ésser rica i plena mitjansant els nostres esforços; siguem bons fills de nostra mare, no defallim, tirem sempre avant amb nostra tasca empresa, i si fins ara havem dormit esclaus empresonats d'aquell caciquisme, vergonya dels pobles moderns, després viurem lliures gronxant-nos en braços de nostra amorosa mare, que'ns cantarà, amb aquella tendra parla que jamai havem d'apartar de nostres llabis, ni podem consentir que mori, perque allà on mort la llengua, mort el poble i els pobles viuen mentres viu sa llengua.» Són les primeres mostres d'un catalanisme conservador que beu a les fonts del tradicionalisme.

*Les primeres
actuacions a la
política comarcal*

Tornem a tenir notícies d'aquesta activitat política el dia 6 d'agost de 1916, quan és nomenat president de la Joventut Nacionalista de Falset.³⁵ L'associació prioratina es va crear al mateix temps que ho van fer les altres agrupacions juvenils de la Lliga Regionalista a les comarques tarragonines, i va participar a l'Aplec de les Joventuts Nacionalistes que es va celebrar a Poblet, el dia 1 d'octubre de 1916, per solemnitzar la creació d'aquestes agrupacions al conjunt del país i reunir-les per primera vegada.³⁶ A partir d'aleshores, Salvador Estrem va esdevenir un jove divulgador del catalanisme al Priorat i un orador apreciat en aplecs i diades nacionalistes. La primera actuació pública en un míting com a orador que tenim documentada fou el 20 de maig de 1918 a la Diada Regionalista d'Alforja,³⁷ en què les Joventuts Nacionalistes de Falset, Reus, Valls i Tarragona van fer ofrena d'una senyera a l'associació regionalista d'Alforja que s'acabava de constituir, entre els oradors de la qual hi havia catalanistes tan significats com Ferran Agulló i Jaume Bofill i Mates. Uns dies més tard, del 28 al 30 de juny, Salvador Estrem fa de vocal de l'Assamblea de la Premsa Nacionalista de la Comarques Tarragonines, que es va celebrar a Tarragona.³⁸ Així mateix, el trobem a la Diada Nacionalista celebrada a les Borges del Camp, el dia 7 de juliol de 1918, amb motiu d'un homenatge a Artur Dasca, prohom nacionalista de la vila,³⁹ i a la Diada Nacionalista de Riudoms, el dia 11 d'agost d'aquell mateix estiu, en la inauguració del casal del Centre Nacionalista de Riudoms.⁴⁰ En aquesta segona diada va fer un discurs, com a president de la Joventut

35 *Priorat*, any II, núm. 19 (6 d'agost de 1916), pp. 6-7.

36 *La Veu de Tarragona*, any IV, núm. 182 (8 d'octubre de 1916), p. 1.

37 *La Veu de Tarragona*, any VI, núm. 263 (19 de maig de 1918), p. 1.

38 *La Veu de Tarragona*, any VI, núm. 264 (26 de maig de 1918), p. 2.

39 *La Veu de Catalunya*, any XXVIII, núm. 6882 (8 de juliol de 1918), p. 9.

40 *La Veu de Catalunya*, any XXVIII, núm. 6967 (16 d'agost de 1918), p. 2.

Nacionalista de la Lliga de Falset, al costat d'altres oradors com Lluís Bertran i Pijoan, Martí Esteve i Josep Maria Gich, del qual ens han pervingut alguns fragments. El programa polític que proposa Estrem en aquest discurs és el de la Lliga Regionalista, el reconeixement de «la nostra personalitat» per part de l'Estat i l'assentament en una estructura estatal confederada: «Catalunya està cansada de la funesta política de centralització, i Catalunya vol la seva llibertat. Catalunya vol que desapareguin els odis i els malentesos, i està disposada a ajuntar-se amb altres pobles, però lliurement, segons tracte de la seva voluntat. Volem la Catalunya amb tots els seus drets i amb tota la seva llibertat.» L'entrada en la vida política de Salvador Estrem es va concentrar en l'acció de partit, a través de la participació en actes i mítings de propaganda, una acció que més endavant es va decantar cap a les manifestacions culturals i la recuperació de les tradicions populars, i que va constituir una de les conviccions més arrelades de la seva vida i de la seva actuació pública.

La presa de consciència

El món de la seva joventut va acabar de sobte el 20 de maig de 1917, quan la seva mare Lluïsa Fa i Estany va morir al mas de Marçà per causa d'un infart cerebral amb cinquanta-un anys.⁴¹ Salvador Estrem tenia llavors vint-i-quatre anys: no era una persona madura, però feia temps que havia superat la pubertat, escrivia poesies i era un jove valor polític del catalanisme comarcal, però continuava portant una vida dissoluta. Aquesta mort inesperada, però, fou un revulsiu per a la seva consciència. Vegem com ho explica al seu autoretrat literari:

*La mort de la mare,
Lluïsa Fa i Estany*

Vingué un dia —per tothom hi ha un dia— que els comptes no em venien bé, i un tust de seny em féu parar esment en la meua ridícula i còmica situació. Jo organitzava, jo iniciava festes, jo feia el ximple i jo pagava mentre que els senyors reien. El record del meu avi —exemple de coratge en la lluita de la vida— i l'exemplaritat del meu pare —treballador, auster i cristià— s'alçaren imperiosament i feren trontollar el meu esquelet. De seguida se'm féu veu a la memòria aquella frase del primer: «Si vas amb senyors, mira, que no et facin portar la maleta.» (*Llamp*, p. 78)

Efectivament, no hi explica per què «un tust de seny» li va despertar la consciència sobre la situació que vivia, però la mort sobtada de la mare fou l'esdeveniment més extrem que va viure en aquell moment. Salvador Estrem, després de tres anys de publicar regularment poesies a la premsa, l'any 1917 va emmudir i no va trencar aquest silenci fins al 15 de juny de 1919, quan publica «Mes de maig» a *La Veu de Tarragona*,⁴² una poesia dedicada a Carme Muntané, la que seria la seva esposa uns mesos més tard. Però més significativa fou la publicació de

⁴¹ Vegeu [AJM](#), Registre Civil: Defuncions, vol. 9, 1912-1918.

⁴² *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 320 (15 de juny de 1919), p. 3.

«Comiat» el 5 d'octubre d'aquell any al mateix periòdic,⁴³ una poesia dedicada «Als meus companys de joventut, abans de casar-me» i que explicita la renúncia a «la vida boja» (v. 13). El decés de la mare sembla massa acostat a aquest tombant decisiu en la vida d'Estrem perquè no el tinguem en consideració com la causa més possible d'aquesta presa de consciència.⁴⁴

2.2 LA VIDA A PAGÈS (1919-1929)

*L'entrada a l'edat
adulta i el trasllat al
mas de Marçà*

El dia 18 de novembre de 1919 es casa amb Carme Muntané i Miró a l'església parroquial de Santa Maria de Falset.⁴⁵ La jove família va tenir la primera filla, Maria, el 29 de setembre de 1920 al mas de Marçà, on vivien aleshores.⁴⁶ Just un parell de mesos abans d'aquest naixement, entre el juliol i la primera quinzena d'agost de 1920, Salvador Estrem havia publicat el primer llibre de poesies, *Les hores dolces*.⁴⁷ Aquests tres esdeveniments constitueixen la porta d'entrada a l'edat adulta del seu protagonista. En primer lloc, pensem en la rellevància de la família i els fills per a la vida d'algú tan conservador i religiós com Estrem. Les seves paraules ens ajudaran a copsar-ho: «Jo sóc home de casa i no home de món. El món guaitant-lo de casa estant el trobo massa ample per les meves limitades aspiracions, i si alguna vegada he provat de llençar-m'hi, no m'hi he pogut moure de tan estret.» I més avall, pensant si tornava a néixer, diu que «acabaria per fer aquesta vida que faig ara de reducció al clos pairal, enllaminat per la dolçor de la família» (*Llamp*, pp. 79, 81). En segon lloc, *Les hores dolces* és un volum que recull la majoria de les poesies que Estrem havia publicat fins llavors a la premsa i que tanca el cicle poètic de la seva joventut, com veurem detingudament en el capítol següent. Aquest primer tombant decisiu en la biografia de Salvador Estrem va coincidir amb la instal·lació⁴⁸ de la jove família al mas de Marçà i

43 *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 336 (5 d'octubre de 1919), p. 3. La poesia fou aplegada a *Les hores dolces*, el primer llibre de poesies d'Estrem, amb el títol «L'adéu».

44 Observem, també, que la seva actuació política sofreix un parèntesi entre l'any 1916, quan és president de la Joventut Nacionalista de Falset, i la intensa activitat que desplega a partir de maig de 1918.

45 Vegeu [AJF](#), Registre Civil: Matrimonis, vol. 11 (1908-1921). També a [AHAT](#), Fons Parroquial de Santa Maria de Falset: Llibre de Baptismes, 1888-1897, fol. 187r. En una nota adjunta a la partida baptismal, escrita al marge esquerre del foli, Mn. Josep Maria Dalmau fa constar les dades del casament. Aquest mossèn que va oficiar el casament era el mateix que l'havia batejat el primer d'abril de 1893.

46 Vegeu [AJM](#), Registre Civil: Naixements, vol. 12 (1919-1923).

47 Vegeu el capítol 6 «Descripció dels testimonis» per a una descripció del volum i la fixació de la data de la seva publicació. Explico la gènesi del recull, que no fou responsabilitat d'Estrem, a la secció 3.2 «Un període de mudança».

48 Vicenç Estrem va vendre la casa familiar situada al 2n Corredor, núm. 5, de Falset, a Enric Ciurana Pagès, el dia 22 de novembre de 1914, però en els censos electorals dels anys 1918 i 1923 hi consten domiciliats tant Vicenç Estrem com Salvador. En canvi, al cens de l'any 1925, ja no hi apareixen. Possiblement, la família de Vicenç Estrem va continuar habitant la casa de Falset, com a llogaters, fins a 1923, quan es van traslladar al mas de Marçà, on vivien Salvador Estrem i Carme Muntané.

la necessitat de guanyar-se la vida fent de pagès, un ofici que no li agradava. Vegem com ho explica ell mateix:

Jo sóc pagès. Confesso que l'acceptació d'aquest ofici em vingué ben costa amunt. El seu fet, però, obeí a què el trobar feina a casa no costava res i que no veia gaire còmode ni divertit l'anar pel món. [...] L'afició a l'art del pagès m'ha anat venint del meu contacte amb la terra i d'unes grans condicions que tinc d'adaptabilitat. Faig agricultura en general i tinc una especialitat: sóc llaurador; esdevinc un veritable artista quan agafo l'esteva. M'explico aquesta especialitat, perquè el llaurar té una semblança amb el fer versos. (*Llamp*, p. 79)

Estrem projecta una imatge del jo poètic a la seva obra que no es correspon amb la seva personalitat. És una imatge idealitzada del pagès que, en realitat, no va ser. Va treballar al camp durant dotze anys, fins a la tardor de 1930, perquè la seva família era propietària de terres i ell disposava d'una gran «adaptabilitat», com afirma al seu autoretrat, però quan la nova situació política li va oferir l'oportunitat de tornar a Falset per emprendre la publicació del periòdic *Priorat* i treballar de periodista, no va dubtar gens a decidir-se.⁴⁹

En relació a la feina de pagès i la vida que Estrem duia a Marçà, tenim un document preciós d'un altre poeta, Josep M. Prous i Vila, arran d'una visita que li va fer l'estiu de 1927 per a un reportatge sobre el Priorat i la seva capital, que va aparèixer el 15 de setembre de 1927 al diari *La Publicitat*.⁵⁰ El reportatge reunia un article de Prous i Vila, «Elogi del Priorat», un altre article sense signar, «Falset, històric», i una poesia de Salvador Estrem, «Cançó de comiat».⁵¹ L'article de Prous i Vila narra una excursió pel Priorat, en concret per Capçanes, Marçà i Falset. Explica primer els tòpics habituals de la terra dura però bella, i el problema de la fil·loxera, un flagell que va devastar la comarca, però que ara començava a sortir-se'n i ja es veien camps conreats, en particular en aquestes tres viles. La segona part de l'article narra la vetlla a casa de Salvador Estrem: «A Marçà ens estatgem a la casa de camp d'un amic nostre, pagès i poeta, qui suara ha publicat precisament un llibre que es diu *Elegia del Priorat i altres versos*. El nostre amic ens rep amablement i ens fa ofrena del seu llibre i ens ofereix un lloc a la seva taula.» De fet, tota la primera part sembla ser

*Una visita de
Josep M. Prous i Vila*

D'altra banda, l'any 1924, al domicili del 2n Corredor, núm. 5, hi vivia Josep Maria Galceran Inglès amb la dona i la seva mare. Vegeu [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Amillaments, apèndix a l'any 1916; [AHD](#), Fons Diputació de Tarragona: Secció de Censos i Eleccions, Sèrie Llibres, anys 1923 i 1925; [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Cèdules personals, padró de 1924.

49 Llegim com defineix ell mateix la seva autèntica vocació (*Llamp*, p. 79): «Jo només n'he tingut una de vocació: la de poeta; però amb els versos mai no faré cap miracle; sempre em faran falta els deu anys que vaig passar duent la maleta.»

50 *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16690 (15 de setembre de 1927), pp. 6-7.

51 L'article «Falset, històric» pot ser tant de Salvador Estrem com de Josep M. Prous i Vila. Fa un repàs de la història d'aquesta població. La poesia d'Estrem que acompanya els articles, «Cançó de comiat», havia de representar una provocació per a les autoritats de Falset, ja que és una queixa per la seva submissió a la dictadura de Primo de Rivera. Sens dubte, la seva elecció no va ser casual.

una introducció per parlar d'Estrem i la seva actitud, aguantant ferm al mas, treballant la terra, en contraposició a molts hereus que han marxat i han despoblat i arruïnat la comarca del Priorat.

Heu-vos ací —ens diem nosaltres— que a Catalunya es donen pocs casos com el d'aquest poeta camperol, que es diu Salvador Estrem i Fa, el qual, vivint la seva vida de camp i llaurant de sol a sol se sap fer fort en una terra de la qual ell mateix en diu una elegia piadosa i desoladora. Quan hem arribat a casa seva venia de regar i ens ha vingut a rebre saltant del rec estant en mànegues de camisa, descalç i els pantalons arremangats fins al genoll i ensenyant les seves cames peludes. Dintre l'entrada del mas hi veiem la seva muller i dos infants rossos, que corren descalços i van a jugar a l'era del davant del mas. Com que era a posta de sol quan hem arribat, els jornalers que pleguen li demanen ordres per al dia següent. El nostre amic els dirigeix i els mana la feina per a l'endemà d'una manera patriarcal i dolça. A l'hora del sopar el nostre amic ens acaba de fer veure més clara l'elegia del Priorat.

*Una imatge falsa del
poeta pagès*

Al marge de la quotidianitat que Prous descriu, tan precisa en els detalls familiars de la vida camperola, cal posar de relleu en aquest paràgraf la imatge del poeta pagès que Estrem conrea en la seva poesia i que Prous fa explícita en aquest article. És evident que Prous descobreix un Estrem que porta efectivament la vida del pagès, però aquesta imatge, acceptada per tots els crítics que s'han ocupat de la seva obra i promoguda per Estrem mateix, no respon a tota la biografia del poeta i obvia, doncs, que només van ser dotze anys els que es va dedicar a la pagesia i que fou exercida amb desgrat.

Tot amb tot, cap al final de l'article, hi ha un passatge que apunta en la direcció assenyalada, quan Prous reproduïx les paraules d'Estrem: «A mi també m'hauria agradat volar i deixar per sempre més aquesta terra com han fet altres hereus de la comarca. Però comprenc que no quedaria ningú si no hi hagués qui se sabés fer fort a la hisenda dels pares i dels avis.» Estrem anteposa la fidelitat a l'herència rebuda a la voluntat de canviar d'horitzons i refer la vida en una altra contrada, però de nou fabula i crea una imatge de si mateix que no es correspon amb el que hem llegit suara al seu autoretrat: «no veia gaire còmode ni divertit l'anar pel món» (*Llamp*, p. 79). Es tracta de la inclinació per fabular sobre la pròpia existència que hem assenyalat anteriorment i que tornarem a trobar.

El treball acaba amb un paràgraf de Prous que recull una idea que és primordial a la poesia elegíaca de Salvador Estrem: «El nostre amic tenia tota la raó. Si els hereus del Priorat haguessin romàs tots forts a la terra, aquesta hauria tornat a reviscolar de mica en mica i ells s'haurien alliberat de la misèria que deuen sofrir ara en llunyanes terres i que tal vegada voldrien tornar a passar la serra que van saltar un dia per trobar un recó de llar al poble que els veïé néixer. El nostre amic, llaurant i fent versos, no pot ésser més feliç.» En efecte, a *Elegia del Priorat i altres versos*, el llibre de poesies que va publicar l'any 1927,

apareix la idea de l'abandonament de la comarca de la classe benestant com un dels factors que va empitjorar la crisi de la fil·loxera, que també constitueix un dels temes d'*El Crist de la Solitud*.

Política i activitat cívica

Així com l'acció política durant la seva joventut es va centrar en les actuacions de partit, a partir dels anys vint es va decantar més cap a l'activitat cívica. Va continuar militant a la Lliga Regionalista i el trobem en diversos esdeveniments del partit, com la inauguració del Centre Nacionalista de Falset el 20 d'agost de 1922, del qual va ser nomenat bibliotecari,⁵² però els seus principals esforços es van orientar cap a les manifestacions culturals, l'interès per la llengua i el recobriment de la tradició popular. Sens dubte, l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera el setembre de 1923 va afavorir aquest canvi, ja que totes les associacions catalanistes de la comarca foren clausurades i els mitjans d'expressió com *Priorat*, silenciats. Però no es tracta solament d'unes circumstàncies contingents, sinó realment d'una manca de vocació, com no va deixar de dir ell mateix en un article: «Per a un home com jo, que em complau tant d'ésser un bon espectador de les lluites electorals i polítiques, i dic espectador perquè no vaig néixer amb la flor de la política enlloc.»⁵³ La diversitat d'interessos que va demostrar pot donar una impressió de disgregació i de manca de constància, però una mirada aprofundida a la seva biografia ens ensenya que totes les activitats cíviques que va portar a terme a partir d'aleshores sorgien d'una premissa fonamental, que era el seu catalanisme invariable.

*Una acció política
orientada a les
manifestacions
culturals*

A part de la seva participació a l'Orfeó Capçanenc, que veurem després, la primera activitat que podem documentar és la col·laboració en el Diccionari General que preparava l'Institut d'Estudis Catalans en aquest període. En efecte, al costat del seu pare, que apareix a la llista de col·laboradors que publicava el *Butlletí de Dialectologia Catalana* des de l'any 1913, Salvador Estrem s'hi va inscriure el 1920 i va trametre les enquestes pertinents.⁵⁴ Però ja no el tornem a trobar a les llistes de col·laboradors, malgrat que el seu pare s'hi va mantenir fins a 1928. Poc o molt, també va cooperar amb els Pomells de Joventut de Falset, que es van establir el 4 de juny de 1922 a la població, amb les agrupacions «Bell Priorat» per als nois i «Flors Falsetanes» per a

52 Aquesta inauguració va ser un acte d'afirmació nacionalista important al Priorat, amb la participació de la majoria d'agrupacions de la comarca i de delegacions de Reus i Tarragona. La fundació del Centre Nacionalista va coincidir amb la recuperació del quinzenal *Priorat*, que iniciava així la segona època. Les dues iniciatives van ser obra de les mateixes persones. Salvador Estrem hi va participar des del primer número, amb una poesia dedicada a Prat de la Riba. Vegeu *Priorat*, any I, núm. 2 (1 de setembre de 1922), pp. 6-7.

53 Vegeu «La reacció». *Priorat*, any VI, núm. 117 (5 de novembre de 1933), p. 4.

54 *Butlletí de Dialectologia Catalana*, núm. 7 (gener-desembre 1920), p. 84. S'acusa rebut de les comunicacions trameses per Salvador Estrem.

les noies.⁵⁵ Aquest moviment juvenil catalanista organitzava, entre altres actes, la benedicció de la senyera, com la que va tenir lloc a Falset el 20 de maig de 1923, en la que Àngel Marquès va llegir la poesia «Cant de la bandera», de Salvador Estrem, una composició de la qual no en tenim més notícies.⁵⁶ Així mateix, trobem a Estrem darrere de l'establiment d'una delegació de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana a Falset.⁵⁷ Es poden anar seguint els treballs preparatoris de la delegació prioratina al *Butlletí* que publicava aquesta associació, el primer dels quals és de 1917, i la intensa captació de socis i les accions que va portar a terme després de la seva constitució fins al 1923, quan va ser clausurada. La delegació de Falset estava formada per membres de la Lliga Regionalista, presidida per Francesc Puig, i Salvador Estrem hi actuava de secretari.

La vida sota la dictadura

Les conseqüències del cop militar en la vida d'Estrem

El règim que es va imposar per la força el setembre de 1923 va canviar la vida del país, però en particular la de gent com Salvador Estrem, immers en l'activisme catalanista. El cop militar va ser inicialment ben vist per la burgesia catalana i la Lliga Regionalista, perquè implicava la sufocació de les grans tensions socials que es vivien a Catalunya —per mitjà de la repressió policial i militar—, però ben aviat es va fer evident que un dels objectius de la dictadura era ofegar qualsevol mostra de catalanitat. A Falset, el periòdic *Priorat* va saludar el cop militar amb un editorial esperançat que començava: «El dia 13 de Setembre de 1923 pot esdevenir una data memorable per a Espanya. Un cop d'Estat militar, un veritable pronunciament de l'exèrcit, ha capgirat els termes de la política de decadència i ha portat un aire de renovació a l'Estat espanyol.»⁵⁸ El periòdic va treure quatre números més, censurats, i va ser clausurat el 18 de novembre. Va durar ben poc l'esperança dels que van redactar aquest editorial, entre els quals no crec que hi fos Estrem. En aquests darrers números únicament hi ha un article seu, «L'espodaçar»,⁵⁹ un treball en què simplement descriu una tècnica del cultiu de la vinya.⁶⁰ Totes les iniciatives en què llavors participava Salvador Estrem van ser suspeses, llevat de la redacció del periòdic gandesà *El Llamp*, a la qual es va incorporar el juliol de 1925, i de l'Orfeó Capçanenc, que va iniciar les seves actuacions aquest

⁵⁵ *La Veu de Tarragona*, any x, núm. 474 (4 de juny de 1922), p. 3.

⁵⁶ *APME*, Programa de la Festa de la Bandera, organitzada pels Pomells de Joventut. Falset, 20 de maig de 1923. Per a l'acte de la benedicció, vegeu *Priorat*, any II, núm. 11 (3 de juny de 1923), pp. 4-5.

⁵⁷ *Priorat*, any I, núm. 8 (3 de desembre de 1922), p. 13.

⁵⁸ Vegeu «El cop d'Estat». *Priorat*, any II, núm. 27 (16 de setembre de 1923), p. 1.

⁵⁹ *Priorat*, any II, núm. 31 (18 de novembre de 1923), pp. 4-5.

⁶⁰ Al mateix número on es va publicar l'editorial favorable al cop militar, hi ha una poesia d'Estrem, «Setembre», que és de temàtica patriòtica —catalana—, formalitzada mitjançant una al·legoria. No podem saber si va ser tramesa després del cop militar, amb una voluntat d'afirmació, o si és anterior.

mateix any. Tanmateix, l'Orfeó també fou temporalment suspès el mes de setembre de 1927 per causa d'un discurs que Estrem havia llegit a Tivissa, el 14 d'agost, en ocasió de la seva presentació durant les festes organitzades per celebrar la nova urbanització de la plaça de la Baranova.⁶¹ El discurs en qüestió, que tenia un rerefons catalanista que va desagradar les autoritats governamentals,⁶² es va publicar a la revista *Tivissa* el 20 d'octubre de 1931, arran d'un homentage a Estrem que li va retre la redacció d'aquesta revista a la vila.⁶³ La notícia de l'aixecament de la sanció és del dia 15 de novembre d'aquell mateix any.⁶⁴ Salvador Estrem vivia aleshores a Marçà i la irrupció d'aquesta repressió no va fer sinó separar-lo més de Falset.⁶⁵ Vicenç Estrem també va anar a viure al mas de Marçà. En aquest cas, coneixem un esdeveniment que no va motivar la sortida, perquè és posterior, però que devia refermar la decisió: Vicenç, que era el secretari de la Cooperativa Agrícola i de la Caixa Rural de Falset, va rebre la visita de la guàrdia civil perquè presentés els llibres d'ambdues entitats a la caserna; ho va fer, i el tinent el va comminar, en veure que estaven escrits en català, a redactar a partir d'aleshores els llibres en castellà. Per a un catalanista com Vicenç Estrem, el manament no devia ser agradable de complir.⁶⁶

Durant el temps que va passar a Marçà, Estrem va veure l'any 1925 el naixement del segon fill, Domènec,⁶⁷ però també la mort de les dues germanes. Maria Estrem va morir el 24 d'abril de 1923 a Valls, on s'havia casat amb Francesc Nàcher, a conseqüència d'un part.⁶⁸ Lluïsa Estrem va morir el 30 de juny de 1930 de tuberculosi a l'Hospital de Sant Pau de Barcelona.⁶⁹ La presència de la mort va ser constant en la

61 *La Vanguardia*, any XLVI, núm. 19813 (24 d'agost de 1927), p. 19. Per a l'episodi de la clausura de la societat capçanenca, vegeu Marco (2016: 172-181).

62 Vegeu l'apèndix G.5 «Tivissa, 14 d'agost de 1927».

63 *Tivissa*, any IV, núm. 51 (20 d'octubre de 1931), pp. 365-368.

64 Vegeu «I torna la cançó». *El Llamp*, any VII, núm. 153 (15 de novembre de 1927), p. 1.

65 Ja hem vist que a «Cançó de comiat» hi ha una crítica a les autoritats del consistori de Falset durant la dictadura. A la poesia «He estat oprès», de l'any 1930, es fa explícita aquesta repressió soferta.

66 Al dietari de la Cooperativa, Vicenç Estrem va deixar escrit el succés: «El cabo de la Guardia Civil me diu per manament del Tinent que porti'l llibres d'Actes, Diari i Major. Examinats pel tinent ha trobat qué, están molt bé i molt malament. Molt malament per qué, estan redactats en catalá. Diu que la R.D. del 18 de Stbre. de 1923 compren, també, als sindicats, jo entenie i entenc que no. Com que l'Estat de guerra no admet raóns, per evitar destorbs a la bona marxa del Sindicat acatém la imposició devant de l'amenaça d'empresonament en cas de no acatar-la. Redactarém en castellano.» Vegeu [ACPR](#), Fons Cooperativa Agrícola i Caixa Rural de Falset: Dietaris, any 1924, 4 d'abril.

67 Entrevista a Joan Borràs (2013). No s'han conservat els llibres que van recollir el naixement, ni civils no eclesiàstics.

68 *Juventut per la Fe i per la Pàtria*, any V, núm. 228 (28 d'abril de 1923), p. 6. En un altre periòdic d'aquesta població, *La Crònica de Valls*, any XIX, núm. 918 (7 d'abril de 1923), p. 3, es dona notícia del naixement de Manel Nàcher Estrem. Es conserva, al dietari de la Cooperativa, el plany de Vicenç Estrem per la mort de la filla. Vegeu [ACPR](#), Fons Cooperativa Agrícola i Caixa Rural de Falset: Dietaris, any 1923, 6, 23-25 d'abril.

69 *Priorat*, any III, núm. 37 (6 de juliol de 1930), p. 11.

vida de Salvador Estrem, com veurem també més endavant, un fet que devia accentuar la introspecció de moltes poesies de temàtica religiosa que trobem a la seva obra, i va tenir un reflex en algunes composicions que al·ludeixen a morts properes. Per altra banda, en aquest període publica dos volums més de poesia, *Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, els anys 1927 i 1930 respectivament, ben diferents del primer, *Les hores dolces*, com comprovarem en el capítol següent, i el recull de retrats literaris, *La gent d'«El Llamp»*, l'any 1929, el primer volum de les Edicions El Llamp.

La vida espiritual a Capçanes

*Un intens període
d'activitat cultural*

En un dinar a casa d'Abdó Barceló a Capçanes, Salvador Estrem va conèixer Aureli Capmany, el destacat folklorista amb qui col·laborava Barceló.⁷⁰ Durant la conversa, a una pregunta de Capmany a Estrem sobre la seva procedència, aquest li va contestar: «sóc fill de Falset, em guanyo la vida a Marsà, i faig vida espiritual a Capsanes».⁷¹ La frase és exacta pel que fa a aquest període de la vida d'Estrem. Al costat d'Abdó Barceló, el poeta del Priorat va desplegar una àmplia activitat cultural a Capçanes, d'una intensitat que no va tornar a viure més, quan va marxar a Falset l'any 1930 i va començar una altra etapa de la seva biografia. Capçanes li va oferir la possibilitat de participar en diverses iniciatives que es portaven a terme a la vila, de l'Orfeó Capçanenc a la vida teatral, i de gaudir d'un entorn cultural en què la discussió era viva i els contactes amb altres nuclis a Gandesa, Móra d'Ebre o bé Reus eren efectius. És a través de Capçanes que Salvador Estrem es va guanyar el qualificatiu de «poeta del Priorat» i va adquirir un reconeixement més enllà de la seva població, i possiblement va iniciar la seva carrera periodística. Tot plegat tenia un sentit que Josep Barceló (1994: 21), germà d'Abdó, va deixar clar: «De cap manera no es pot pensar que les activitats culturals que ambdós duïen a terme eren per a passar el temps d'oci i cobrir unes necessitats culturals a la vida rural. Hi havia molt, molt més. La recuperació de la identitat catalana per mitjà de la seva cultura popular, conjuntament amb l'arrelament d'aquesta cultura als pobles, era el seu objectiu prioritari, palès per la seva constància i la seva dedicació.» Es tracta, doncs, del mateix objectiu de fons que dóna sentit a totes les manifestacions cíviquestes que hem vist anteriorment i que retrobarem fins a la darrera de les seves activitats.

L'esdeveniment més antic en què apareixen documentalment tots dos personatges és una visita de la Joventut Nacionalista de Falset, a mitjans de juny de l'any 1920, a la de Capçanes, en què es van fer diversos parlaments al teatre Euterpe, entre els quals el de Salvador

⁷⁰ Vegeu [URV](#), Fons Maria Aurèlia Capmany: Documentació Sebastià Farnés, «Refranyes de pagès» d'Abdó Barceló.

⁷¹ Vegeu «La meva coneixença amb Aureli Capmany». *El Llamp*, any VI, núm. 129 (15 de novembre de 1926), pp. 1-2. Fou reproduït a *Instants*, pp. 67-73.

Estrem.⁷² Abdó Barceló era el president de la Joventut Nacionalista de Capçanes des de 1919 i, per tant, no resulta gaire probable que no hi acudís, malgrat que llavors encara estudiava a Barcelona.⁷³ Després, els trobem a la inauguració, a Falset, del Centre Nacionalista, el 20 d'agost de 1922, on és Abdó Barceló qui fa un parlament.⁷⁴ Encara, al retrat literari que Estrem va dedicar a Ramon Sedó, diu que va conèixer Sedó a la redacció de *Priorat* en una visita que va fer l'estiu de l'any 1922 tot acompanyant Abdó Barceló.⁷⁵ En qualsevol cas, és d'aquest entorn del catalanisme polític, del qual participen activament, que sorgeix la seva amistat abans de l'estiu de 1922. En aquest sentit, Abdó Barceló (1927a: 2) va concretar la circumstància de la coneixença sense precisar la data, en un article dedicat justament a Estrem: «A l'entorn d'un assaig de creació d'una biblioteca popular a Capsanes, el conegué per primera volta, un bell matí d'istiu, al precís moment de la seva arribada portant a coll i be un paquet voluminós... era una magnífic present per a la nostra incipient biblioteca.» Tanmateix, l'amistat ja devia ser prou intensa l'estiu de 1924, perquè Salvador Estrem va estrenar el 6 de juliol l'obra *El viure que torna* al teatre de la Unió Social de Capçanes.⁷⁶ De l'obra, que fou representada molt possiblement pel grup de teatre del Círcol de Solidaritat i Instrucció, se n'ha conservat una fotocòpia de tres folis de l'original manuscrit, pels quals sabem que era dividida en tres actes i en prosa.⁷⁷ També conté la llista dels personatges amb els actors corresponents i hi apareixen tant Salvador Estrem com Abdó Barceló. La segona obra de teatre que va escriure Estrem és *Santa Rosalia*, que fou estrenada el dia 8 de setembre 1926 a Capçanes, per les festes de setembre en honor de santa Rosalia.⁷⁸ D'aquesta obra, Josep Barceló (1994) en va deixar una descripció succinta: organitzada en quatre actes, explica la vida de la santa i la seva lluita en contra de les forces que la volen allunyar de la seva vocació religiosa, i acaba amb la mort de santa Rosalia i la seva resurrecció «envoltada de llum, d'àngels i de flors». La vida teatral fou la primera de les activitats en què va participar Estrem a Capçanes.⁷⁹ Com va afirmar ell mateix: «He fet d'actor, de cantaire, de dansaire, de mal pintor escenògraf, de conferenciant d'anar per casa i de rapsoda irresistible» (*Llamp*, p. 80).

*La coneixença amb
Abdó Barceló*

*La vida teatral a
Capçanes*

⁷² *La Veu de Catalunya*, any xxx, núm. 7571 (17 de juny de 1920), p. 7.

⁷³ *La Veu de Tarragona*, any vii, núm. 333 (14 de setembre de 1919), p. 3.

⁷⁴ *Priorat*, any i, núm. 2 (1 de setembre de 1922), pp. 6-7.

⁷⁵ Vegeu *Llamp*, p. 20.

⁷⁶ *La Veu de Catalunya*, any xxxiv, núm. 8762 (12 de juliol de 1924), p. 5.

⁷⁷ Vegeu [APME](#), Fotocòpia d'un esbós manuscrit del drama *El viure que torna*, s. d.

⁷⁸ *El Llamp*, any vi, núm. 121 (15 de juliol de 1926), p. 7. Es tracta d'una notícia breu on s'informa de l'estrena, prevista per al 8 de setembre, amb música d'Abdó Barceló i representació de l'Orfeó Capçanenc; també s'informa que anteriorment hi haurà una lectura privada a Capçanes. Vegeu *El Llamp*, any vi, núm. 126 (30 de setembre de 1926), p. 3, a la secció «Des de Capsanes», escrita per Ramon Sedó, es fa ressò de l'èxit obtingut per la representació.

⁷⁹ Joan Marco (2016: 369-374) llista, sense la voluntat de ser exhaustiu, un conjunt d'obres que es van representar a Capçanes durant aquest període.

Figura 3: L'Orfeó Capçanenc, 1927 (Font: [APJB](#))

*La participació a
l'Orfeó Capçanenc*

Ara bé, de les tasques que Estrem anomena, són sens dubte les que va desenvolupar en el si de l'Orfeó Capçanenc les que van tenir una major transcendència pública i les que li van reclamar una dedicació més intensa. L'Orfeó Capçanenc fou una iniciativa de l'entusiasme d'un jove Abdó Barceló per la cultura popular i els balls i les cançons tradicionals en particular, que sense l'empenta i la vigoria del seu jove director difícilment hagués assolit les dimensions i la importància que va tenir al Priorat i la Ribera d'Ebre.⁸⁰ Salvador Estrem fou nomenat president honorari de l'Orfeó Capçanenc l'any 1927,⁸¹ però la seva participació ve de les primeres actuacions, abans de la constitució oficial de la societat de cant coral. En efecte, durant la Festa de la Dansa Catalana, celebrada a Capçanes el 12 d'abril de 1925, que podem considerar com la primera actuació del grup que més endavant serà l'Esbart Dansaire de l'Orfeó,⁸² Estrem va fer un discurs sobre la sardana abans de la posada en escena dels balls populars. És el paper que Estrem va representar sempre en les actuacions de l'Orfeó: la contextualització de les cançons populars i els balls i les danses tradicionals, per mitjà de discursos intercalats en les actuacions. S'ha conservat el manuscrit original d'aquest discurs,⁸³ amb el títol «La sardana», en què Estrem fa una apologia d'aquest ball i explica el

⁸⁰ Per a la història de les actuacions de l'Orfeó, vegeu el treball de Joan Marco (2016), exhaustiu en la recollida de les dades.

⁸¹ *La Veu de Catalunya*, any xxxvii, núm. 9633 (22 d'abril de 1927), p. 3.

⁸² Vegeu la crònica publicada a *El Llamp*, any v, núm. 92 (30 d'abril de 1925), pp. 1-2, escrita possiblement per Ramon Sedó. Marco (2016: 145-147) també considera aquesta actuació com la primera de l'Esbart Dansaire.

⁸³ Vegeu l'apèndix G.1 «Capçanes, 12 d'abril de 1925». En els apèndixs es reproduïxen altres discursos que va llegir Estrem durant les actuacions de l'Orfeó Capçanenc.

seu origen mític en la tradició cultural grecolatina. Cal situar la fundació de la societat capçanenca en el conjunt de manifestacions del catalanisme, com un més dels mecanismes de difusió que va usar aquest moviment, per entendre els objectius del discurs d'Estrem. Aquesta apologia respon a la necessitat del catalanisme de reconstruir símbols i de proveir-se de manifestacions a través de les quals els individus es reconeixen com a membres d'una comunitat. Estrem identifica Catalunya amb la sardana i atorga a aquest ball els atributs que desitja per al seu país, entre els quals destaca: la fraternitat, que la dansa il·lustra en aplegar, enllaçats per les mans, «tots els germans del poble»; la igualtat, ja que «tots som uns dintre d'ella»; i la llibertat, perquè la sardana «a tota hora obre una porta al qui hi entra», però no barra el pas a qui en vol sortir. El discurs era una crida als capçanencs per perseverar en la tasca tot just iniciada d'aprendre a ballar sardanes, cosa que es traduïa, de fet, en una crida per continuar la catalanització del país. Com suara recordava Josep Barceló (1994), la tasca de l'Orfeo responia a una voluntat de recuperació de la identitat catalana.

Salvador Estrem va abandonar aquesta societat capçanenca quan va deixar Marçà per anar a viure a Falset. Una de les darreres ocasions en què Estrem va participar en les activitats de l'Orfeo Capçanenc fou la seva actuació el dia 30 de novembre de 1930 a Flix.⁸⁴ En aquesta vila de la Ribera d'Ebre, l'entitat capçanenca ja hi havia actuat el 27 de maig de 1928, convidada per la societat Unió Social de la vila.⁸⁵ També es conserva el discurs que hi va llegir Estrem,⁸⁶ i resulta interessant la comparació amb el que va fer a Capçanes l'any 1925, perquè ens ensenya les conviccions que arrelaven en l'esperit d'Estrem en aquest període. En aquest primer discurs de Capçanes, de manera certament atabalada, atribueix per una banda els valors de la república —llibertat, igualtat, fraternitat— a la sardana, com a símbol de Catalunya, i va a buscar l'origen d'aquesta dansa a la tradició clàssica, per una altra banda. Descobrim en tot el discurs una intenció de recórrer al món hel·lènic i de situar els protagonistes en una arcàdia mediterrània, lluminosa. Fins i tot els pagesos de Capçanes hi són comparats amb les estàtues del Partenó esculpides per Fídies i els apol·los de Praxíteles. Quan parla dels dansaires, explica que són «garrits donzells de cara bruna de petons de sol i les més formoses donzelles de galta de satí, talment avesades a besar les roses i els clavells», i les cançons duen «la encesa rialla d'aquell Bacus». Sembla haver en aquest discurs un intent d'emprar una estètica pagana que li era molt estranya.

Com veurem en el capítol següent, Estrem va començar la seva obra literària sota la influència del tradicionalisme que encarna la doctrina de Torras i Bages, que impregna absolutament el seu primer

*Dos discursos amb
l'Orfeo Capçanenc*

84 *El Llamp*, any x, núm. 227 (15 de desembre de 1930), pp. 1-2. També trobem una ressenya a *Revista Muscal Catalana*, any xxvii, núm. 324 (desembre de 1930), p. 583.

85 Vegeu «L'Orfeo Capçanenc i el seu Esbart de Dansaires a Flix». *El Llamp*, any viii, núm. 167 (15 de juny de 1928), pp. 1-2.

86 Vegeu l'apèndix c.6 «Flix, 26 de maig de 1928».

llibre de poesies, *Les hores dolces*. Després de la publicació d'aquest llibre l'any 1920, va renunciar als seus postulats per inclinar-se cap al corrent de la poesia popular que va popularitzar Tomàs Garcés, un precedent del qual fou la revisió que van portar a terme Josep Carner i Josep M. de Sagarra de la cançó popular. Els dos llibres de poesia que Estrem va publicar durant la dècada dels anys vint, *Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita* van ser escrits sota l'ascendent d'aquests autors. Possiblement, aquest primer discurs també va ser fruit d'aquest esperit de renovació que va caracteritzar l'etapa capçanenca. En canvi, el discurs de Flix, per bé que solament tres anys posterior, es presenta amarat d'un moralisme conservador i una actitud inquisidora molt allunyat del discurs anterior. Més que una crítica, blasma les danses modernes en contraposició als balls populars: «Permeteu-me que blasmi també els fadrins i les fadrines entregats a l'esclavitud de les danses impúdiques.» Per altra banda, és fàcil veure que les mostres de religiositat són constants tot al llarg del discurs. Així, per posar un exemple: en el dualisme entre la carn i l'esperit, aquella hi és definida com «aquesta mena de llast que havem d'arrossegar per la mar de la nostra vida i del qual no ens podem lliurar, sinó que l'havem de conservar i tractar bé per a no rebaixar-la, per a no fer-ne abans d'hora una dolorosa descomposició». I de fet, és el mateix Estrem qui fa explícit l'ajustament del to moralitzador a la virtut religiosa: «pel fet d'ésser l'art una font d'educació dels sentiments humans, l'home hi ha de trobar confirmada una franca tendència a la moralització popular, a la purificació, a l'elevació». El discurs de Flix deixa veure aquestes conviccions que sempre van ser presents en la seva consciència, fins i tot en etapes de rejuveniment com la que va viure a Capçanes.

El periòdic «El Llamp»

*La porta d'entrada a
l'ofici de periodista*

El 15 d'agost de 1925 Salvador Estrem va iniciar la seva col·laboració al periòdic gandesà *El Llamp*, que va durar fins al 31 de març de 1932, quan va publicar el darrer article.⁸⁷ Possiblement, hi va arribar de la mà dels capçanencs Abdó Barceló i Ramon Sedó, que ja feia un temps que hi col·laboraven. Per a Estrem, *El Llamp* fou la porta d'entrada a la feina periodística, ja que fins aleshores havia publicat articles de manera ocasional, sense un termini permanent. Amb una columna fixa quinzenal, «Instants», que apareixia habitualment a la primera plana, es va convertir en un dels principals articulistes del periòdic, que sortia cada quinze dies. A diferència dels articles que va publicar a *Priorat* durant els anys trenta, a *El Llamp* no parlen gairebé mai de política ni de temes d'actualitat, sinó que són en la majoria dels casos estampes i impressions descriptives del paisatge del Priorat i

⁸⁷ A manca del número del 15 d'agost de 1925, vegeu l'editorial «Santa perseverança» d'*El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 1, un número extraordinari on es comenta la doble efemèride del 16 de juliol de 1921, en què s'inicia la publicació del periòdic, i del 15 d'agost de 1925, en què Estrem comença la secció «Instants».

les seves viles, de les celebracions comunitàries, de la vida que hi porta i d'alguns viatges que fa en aquest període, al marge de les poesies que esporàdicament hi apareixen. Molts d'aquests articles van ser aplegats l'any 1932 al volum *Instants*, que es va presentar amb un pròleg d'Octavi Saltor que ja assenyala aquests temes:

Preneu les anotacions d'aquests «Instants», i us delectareu en les pàgines verament geòrgiques on és glossada la vida a pagès, els canvis del temps, el pas de les estacions, el seguici dels conreu, o descrites les viles del camp, amb llur fesomia pròpia i llurs elements característics. Llegiu aquests articles arraïmats i percebreu la poesia de la litúrgica i el sentit religiós i nostrat de les diades tradicionals, del Nadal i de Quaresma, de Sant Josep o de la Pasqua, o la gràcia popular d'alguns apòlegs o les espurnes autobiogràfiques de mantes evocacions de la infantesa. (Saltor, 1932: 8)

La columna «Instants» va sortir regularment fins al 31 d'agost de 1930, quan Estrem va publicar el darrer article del cicle.⁸⁸ La causa rau en la reaparició del quinzenal *Priorat* a Falset la diada de Sant Jordi de l'any 1930, la direcció del qual fou ocupada per Estrem. Durant uns mesos va compaginar les dues tasques, però la dedicació a la nova publicació li devia ocupar finalment massa temps per mantenir la col·laboració a *El Llamp*. Tot amb tot, el 15 d'agost de 1931 hi va publicar un nou article,⁸⁹ en una nova secció, «Punts i hores». Però aquest intent de reprendre la participació no va reeixir i solament van veure la llum dues col·laboracions més,⁹⁰ fins al 31 de març de 1932.

El periòdic *El Llamp* fou una iniciativa de Manuel Bardí i Gil, un dels principals impulsors del catalanisme a la Terra Alta durant el període d'entreguerres i promotor d'iniciatives polítiques i culturals com la creació del Casal Gandesà, centre catalanista de Gandesa clausurat per la dictadura de Primo de Rivera, o bé la fundació de la Unió Democràtica Autonomista més endavant. De la figura de Manuel Bardí, se n'ha ocupat únicament Joaquim Altadill (1985), que li va dedicar una breu semblança.⁹¹ En molts aspectes, Bardí representa la personalitat equivalent a la Terra Alta a la que encarna Estrem al Priorat. En aquest sentit, notem com el defineix Altadill (1985): «Nacionalista convençut, és home en escriu afí a la Lliga Regionalista acabdillada per Francesc Cambó. Catòlic practicant, lúcida, i també perseverant. Té bon sentit de la tolerància i en la seva còrpora obesa més que centenera hi amaga el més palès i jovial optimisme. Ni massa loquaç, ni poc. En gran mesura, amic dels seus amics i preocupat sempre, això sí, per les coses de Gandesa i de Catalunya.» La direcció

Manuel Bardí,
impulsor
d'«El Llamp»

88 És «Enyorança d'unes flors». *El Llamp*, any x, núm. 220 (31 d'agost de 1930), p. 1.

89 Es tracta de «Cardó». *El Llamp*, any xi, núm. 243 (15 d'agost de 1931), p. 1.

90 Els articles són «Nadar». *El Llamp*, any xi, núm. 246 (30 de setembre de 1931), p. 1, i el darrer «Definir-se». *El Llamp*, any xii, núm. 258 (31 de març de 1932), p. 1.

91 Sobre el personatge, vegeu també els articles emocionats que els redactors d'*El Llamp* van escriure en ocasió del decés de Bardí, el juliol de 1935, a *Priorat*, any viii, núm. 158 (21 de juliol de 1935).

d'*El Llamp* fou la més destacada d'aquestes iniciatives culturals, de la mateixa manera que la direcció de *Priorat* ho fou com a periodista per a Salvador Estrem. El periòdic va treure el primer número el 16 de juliol de 1921, amb la declaració de «portaveu nacionalista de Gandesa i sa comarca», i va tancar el 31 de desembre de 1933, quan es presentava com a «portaveu català republicà independent de les comarques de la Castellania i del Priorat».⁹² En conjunt, van ser gairebé tretze anys de periodisme, amb un programa que l'editorial del primer número deixava clar: «I aquí tenim el nostre objecte i el nostre programa. Catalunya i no res més que Catalunya, però una Catalunya autònoma, amb sa personalitat tradicional, amb l'exercici de sos drets indiscutibles, una Catalunya fermament estimada dels fills d'esta antiga Castellania sempre tan Catalana.»⁹³ Quan *El Llamp* va tancar, alguns dels col·laboradors, encapçalats per Josep Fornós,⁹⁴ van emprendre la publicació de *Castellania*, que es va declarar al primer editorial continuadora d'*El Llamp*,⁹⁵ amb el qual compartia l'origen gandesà i la mateixa ideologia catalanista i conservadora.

*Un projecte cultural
intercomarcal*

La redacció d'*El Llamp* va esdevenir un lloc fonamental de trobada i de comunicació intercomarcal, que va aplegar escriptors de la Terra Alta, la Ribera d'Ebre i el Priorat en un projecte cultural comú que, per la seva durada i el volum dels seus continguts, podem qualificar sens dubte com un dels més rellevants del període estudiat. Va comptar amb la ploma, entre d'altres, de Víctor Ferrús, Josep Fornós i Joan Povill, de la Terra Alta, dels germans Barceló, Ramon Sedó i Maria Serres, del Priorat, d'Artur Bladé, Pere Fumadó i Josep Rojals, de la Ribera. També hi col·laboraven regularment Maria Llaó, del Perelló, que signava amb el pseudònim «Montserratina», Joan Romaní, director de *La Veu de Tarragona*, o bé Jaume Aroles, caixista d'impremta que vivia a Barcelona. Així mateix, va instituir la primera editorial d'aquests territoris, Edicions El Llamp, que va publicar cinc volums, entre els quals *Elegia del Priorat i altres versos* i *La gent d'«El Llamp»*, de Salvador Estrem.⁹⁶ Aquest segon volum és un conjunt de retrats literaris dels

⁹² Tampoc disposem de cap treball complet sobre *El Llamp*. Al marge de les referències que Bladé (1991, 2008) li dedica a la seva obra memorialística, l'escriptor de Benissanet va escriure una sèrie de catorze articles breus sobre el periòdic a *Alhora*, una revista local que es va publicar a Gandesa durant els anys vuitanta. Bona part dels materials escrits que va usar per als articles són al Fons Artur Bladé de l'Arxiu Comarcal de la Ribera d'Ebre. Dono la llista completa de totes aquestes referències a la «Bibliografia» i a les «Fonts arxivístiques».

⁹³ Vegeu «Presentació». *El Llamp*, any I, núm. 1 (16 de juliol de 1921), p. 1. Artur Bladé (1984: s.p.) també destaca aquest programa: «Val a dir que ja havia portat a terme, amb força èxit, la missió que havia impulsat la seva sortida, missió que no era altra que la catalanització (en la mesura del que era possible donada l'època) d'una comarca caciquejada i poc sensible, fins aleshores, als batecs de la nostra personalitat.»

⁹⁴ Sobre aquest punt, vegeu [APME](#), Carta de Manuel Bardí a Salvador Estrem (Gandesa, 7 de febrer de 1934).

⁹⁵ Vegeu «Al començar». *Castellania*, any I, núm. 1 (28 de febrer de 1934), p. 1.

⁹⁶ Els altres tres volums són *Vida que passa... (Impressions i notes)*, de Josep M. Gich (1927), i les novel·les *Esclavitud* (1928) i *Vida nova* (1931), de Joan Povill i Adserà.

Figura 4: Salvador Estrem, al centre, amb Manuel Bardí i Abdó Barceló, al darrere, i altres amics, 1934 (Font: [APJB](#))

companys de redacció al periòdic. Manuel Bardí va tenir un paper destacat en la promoció de Salvador Estrem com a literat i poeta en aquest moment de la seva vida: en efecte, a més de ser l'editor del seu segon llibre de poesies, va desplegar una intensa campanya de difusió del volum, fet que es va traduir en un bon nombre de ressenyes a la premsa catalanista de l'època.⁹⁷

Per altra banda, de la redacció d'*El Llamp* i de la persona de Salvador Estrem en particular, en va parlar Artur Bladé, un dels protagonistes de la publicació gandesana, a la seva obra memorialística. Malgrat algunes confusions inevitables,⁹⁸ ja que Bladé utilitza exclusivament el material que li forneix la seva memòria quan escriu sobre Estrem, paga la pena llegir *in extenso* un testimoni de primera mà com aquest:

*Artur Bladé recorda
Salvador Estrem*

⁹⁷ Vegeu el capítol 7 «La història textual estremiana».

⁹⁸ Per exemple: Salvador Estrem fou director de *Priorat* a la tercera etapa del periòdic prioratí, després de l'any 1930, no durant els anys vint.

La meua col·laboració a *El Llamp* em va proporcionar el goig d'entrar en relació —personalment o per carta— amb la major part dels lletraferits de la Ribera d'Ebre, de la Terra Alta i fins del Priorat, comarques de les quals el periòdic gandesà solia parlar. No diré els noms dels alludits perquè en podria oblidar algun i em sabia greu. Però em considero obligat —per circumstàncies diverses— d'esmentar el que de segur tenia més categoria intel·lectual de tota la colla, ja una mica granat, poeta excel·lent, autor d'un llibre de poemes, *Les hores dolces*, publicat l'any 1920, que li valgué el renom de «Poeta del Priorat». Es deia Salvador Estrem i Fa. Va néixer a Falset l'any 1893. (Vol dir que em portava 14 anys i que en l'època que jo el vaig conèixer ell ja en tenia vora 35. Però no ho semblava.) En el seu rostre —gràcies potser a la vivacitat dels seus ulls blaus i grans— hi havia una expressió que recordava la ingenuïtat dels temps infantils, una expressió així mateix bondadosa d'acord amb el seu tarannà. Era pagès, amb terra pròpia, que ell mateix conreava, amb l'ajut, de vegades, d'un jornal·ler. Dirigia el periòdic *Priorat*, que sortia a Falset, catalanista i subvencionat, poc o molt, per la Lliga. En els primers temps de la dictadura de Primo de Rivera, *Priorat* fou suspès i Salvador Estrem incrementà les seves col·laboracions a *El Llamp* el qual va lliurar-se de la suspensió perquè el delegat governatiu residia a Gandesa i no volgué fer-se mal veure. Al cap de poc temps (devia ser a principis del 1925), Manuel Bardí va tenir la idea de fundar Edicions El Llamp per tal de poder publicar llibres. I un d'ells va ser l'intitulat *La gent d'«El Llamp»*, un recull de semblances dels redactors i col·laboradors més assidus. L'encarregat d'escriure les semblances (que sortirien acompanyades d'una foto de l'interessat) fou l'Estrem —com li dèiem— que de seguida va escriure als designats per Bardí formulant les preguntes preliminars de rigor: lloc i data de naixença, ocupació, estudis, així com tot allò que li semblà escaient de cara a la feina sol·licitada. Però un cop va tenir les respostes, decidí que li calia fer una visita als ja temptejats per tal d'obtenir-ne una impressió personal i directa. I així fou com un dia es presentà a Benissanet (m'havia avisat prèviament) i vingué a casa meua. No va treure cap bloc de notes, ni ploma, ni llapis. Perquè de seguida que em va tenir apamat i va fer-se càrrec de l'ambient, va dir que el millor seria parlar tot passejant pels carrers del poble i pels seus voltants per tal de tenir una visió del paisatge que també es proposava descriure. En realitat, més que no pas jo, va parlar ell especialment de poesia (en sabia mil vegades més que jo) i dels poetes que estimava: Verdaguer, Maragall, Guimerà, Josep Carner... (Bladé, 1991: 120-121)

El retrat literari que Salvador Estrem va dedicar a Artur Bladé fou publicat a *El Llamp* el dia 31 de desembre de 1928 i, posteriorment, aplegat a *La gent d'«El Llamp»*, com la resta de retrats dels companys de redacció.⁹⁹ L'estil humorístic i col·loquial que caracteritza el llibre es fa particularment incisiu en aquest retrat: «Sovint el trobareu abocat als llibres, atipant-se de literatures i de filosofies crues i descabellades, i quan ja en té el cap embotit, surt a fora per tal que el toqui l'aire.» Les conviccions religioses i les idees polítiques de Bladé estaven allunyades

⁹⁹ Vegeu «La gent d'*El Llamp*. Artur Bladé i Desumvila». *El Llamp*, any VIII, núm. 180 (31 de desembre de 1928), pp. 1-2.

de les d'Estrem, i el poeta falsejà en fa un dels motius de l'article, com Artur Bladé no s'està de recordar al cap dels anys:

En la semblança que va escriure de mi i que forma part de *La gent d'«El Llamp»*, el poeta del Priorat recorda moltes coses de les que vam dir i fins es fa ressò d'una que no li podia plaure: les meves «idees turmentades» (és a dir, el meu escepticisme), però afegeix que jo era encara molt jove i podria fer un canvi. I que el dia que el fes, com que era un home de cor, seguiria el bon camí. «Tot és possible», li vaig escriure referint-me a la seva profecia. (Bladé, 1991: 122)

L'article refereix solament de passada el tomb que van donar per Benissanet i els seus voltants durant la visita que Estrem va fer a Bladé, però l'escriptor benissanenc ho destaca i subratlla la forta religiositat d'Estrem i la curiositat que sentia pels elements religiosos de la població:

Durant la visita que em va fer a Benissanet la tarda de la gran revelació, li vaig mostrar tot el que havia de vist al poble: els carrers vells, les cases pairals, la font, l'església, el campanar («un dels més alts de la rodalia», vaig recalcar). Per fortuna vam trobar oberta la porta de missa i ell, que era un catòlic fervorós, va fer grans elogis de l'altar major, que era, en bona part, de fusta retallada i pintada, «obra sens dubte d'un artesà del poble». També vam anar a veure el riu, les «sènies» (els horts), la barca, i, novament al poble, el Via Crucis del carrer del Calvari (que el va deixar parat perquè era una cosa única) i, finalment, la capella del cementiri (la qual només va poder veure pel defora perquè era tancada. Amb tot, li vaig explicar el meravellós retaule, del 1626, que guardava, consagrat a Santa Bàrbara, Sant Antoni i Sant Isidre). (Bladé, 1991: 121)

El record d'Artur Bladé acaba amb un paràgraf emotiu de la seva relació amb Salvador Estrem, en què rememora algunes de les coses que en va aprendre:

Pobre Estrem, rostre i mirada d'infant! No l'oblidaré mai. No solament va ser el primer en revelar-me l'encís de la poesia de Josep Carner; no solament haurà estat el primer que ha parlat de mi en un llibre, sinó que fou també el meu iniciador (el primer que m'induí a exercitar) aquest gènere epistolar tan semblant amb el dels dietaris, un gènere que també ha fet escriure bons llibres (no parlo dels meus). (Bladé, 1991: 123)

El reconeixement literari

Durant aquests anys que Estrem va fer vida espiritual a Capçanes, per primer cop va aconseguir una certa atenció dels nuclis literaris i de la crítica fora del Priorat. Ja hem vist que Josep M. Prous i Vila el va entrevistar per a un reportatge de *La Publicitat* i que Manuel Bardí va fer una tasca meritòria de promoció del seu segon llibre de poesies a la premsa catalanista, que va aconseguir que crítics com Tomàs Garcés, Domènec Guansé i Octavi Saltor se n'ocupessin. El primer acte de

*La sessió de poesia a
la Llibreria Nacional
i Estrangera de Reus*

promoció, però, fou la lectura poètica que Estrem va realitzar a Reus, el dia 6 de febrer de 1926, a la Llibreria Nacional i Estrangera de Salvador Torrell i Eulàlia.¹⁰⁰ En aquesta llibreria, Torrell va desenvolupar la seva vocació d'activista cultural i va convertir l'establiment comercial en un punt de trobada de lletraferits i en un dels focus de cultura destacats de les comarques tarragonines, en particular de la literària: s'hi rebien i es comentaven les novetats, es feien una tertúlia i exposicions, i es va organitzar un cicle de sessions de poesia.¹⁰¹ L'any 1925 fou el primer que es van organitzar aquestes sessions i van passar per la llibreria Melcior Font, Josep M. Prous i Vila, Josep M. de Sagarra i Ventura Gassol; l'any següent, Joan Arús i Cèsar August Jordana. És en aquest context que cal situar la lectura poètica que va realitzar Salvador Estrem. L'amic Abdó Barceló el va acompanyar durant la sessió i en va fer una ressenya a plana completa al periòdic *El Llamp*.¹⁰² A banda de presentar la sessió en termes elogiosos i destacar la rellevància dels autors que l'havien precedit, hi distingia Estrem públicament com el «poeta del Priorat». No era la primera vegada que s'utilitzava aquesta expressió, però és a partir d'aquesta ressenya que faria fortuna.

Posteriorment, arran de la publicació d'*Elegia del Priorat i altres versos*, el *Diario de Tarragona* va dedicar la seva «Plana literària» a Salvador Estrem.¹⁰³ Va reproduir cinc poesies del poeta falsetà, encapçalades per una breu presentació d'Alfons Puig: «Diumenge de Rams», «Cançó de comiat», «Elegia del Priorat», «L'amor que va de passada» i «Les cuques de llum». Igualment, en aquests anys comencen els homenatges que li dediquen els amics i algunes institucions, com el que es va celebrar a Capçanes el desembre de 1927, també amb motiu del seu segon llibre de poesies.¹⁰⁴ Al costat d'Estrem van seure Manuel Bardí i Abdó Barceló, i entre els comensals, amics de Capçanes i de Gandesa.

2.3 L'OFICI DEL PERIODISTA (1930-1936)

A finals de l'any 1930 hi ha un tombant decisiu en la vida d'Estrem, quan convergeixen en un període molt breu de temps tot un conjunt d'esdeveniments que seran determinants en els anys següents, el més rellevant dels quals va ser el canvi que es va produir al capdavant del directori militar que governava l'Estat, quan el rei Alfons XIII va forçar la dimissió de Primo de Rivera el 28 de gener de 1930 i va nomenar un altre general, Dámaso Berenguer, com a cap del govern. L'obertura que va iniciar aquest nou govern no tenia la seva causa en les conviccions democràtiques dels seus membres, sinó en la necessitat

*Un nou tombant en
la vida d'Estrem pels
canvis polítics al país*

¹⁰⁰ *El Llamp*, any VI, núm. 111 (15 de febrer de 1926), p. 3.

¹⁰¹ Per a aquest període de la vida de Salvador Torrell, vegeu Iglésies (1979).

¹⁰² *El Llamp*, any VI, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2.

¹⁰³ *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), pp. 3-4.

¹⁰⁴ Vegeu «Capsanes i el poeta Salvador Estrem. Un sopar d'homenatge». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 5. La notícia és també a *La Veu de Catalunya*, any XXXVII, núm. 9827 (29 de novembre de 1927), p. 4.

de donar sortida al descontentament generalitzat de la població i a l'augment de la preferència per les opcions republicanes. Aquesta obertura va significar al Priorat, per exemple, la represa del periòdic *Priorat* el 23 d'abril de 1930, que inaugurava així la seva tercera etapa, que es va allargar fins al 19 de juliol de 1936. Salvador Estrem va ser el director del periòdic durant tota aquesta etapa, un fet que li va permetre arrendar les terres de Marçà a un mitger i mudar-se a Falset.¹⁰⁵ La feina periodística a *Priorat* li va impedir mantenir el ritme de col·laboracions amb *El Llamp*, com hem vist, i el domicili a Falset el va allunyar definitivament de la vida cultural capçanenca. D'acord amb l'entrevista que Pere Audí va fer a Maria Estrem, van tornar a Falset el 30 de novembre de 1930, curiosament la data en què també va sortir *La mala collita*, el seu tercer llibre de poesies. Uns dies abans, el 5 de novembre, havia nascut el seu fill Joan, encara a Marçà.¹⁰⁶ Aquest fill va morir al cap de cinc mesos, el 12 d'abril de 1931,¹⁰⁷ una mort que s'afegeix a la de Lluïsa Estrem, ocorreguda el juny anterior, com ja hem assenyalat, en un any intens de trasbalsos i esperances.¹⁰⁸

*El canvi de domicili
a Falset i un nou
ofici periodístic*

El període que Estrem va encetar aleshores es va caracteritzar per una gran activitat i unes lluites, tant personals com públiques, que el van situar en la primera línia de la vida col·lectiva al Priorat i la seva capital. Estrem va entendre sempre la premsa com un mitjà per influir en l'opinió pública, i se'n va servir per expressar idees i conviccions que sovint topaven amb les que imposaven la realitat del moment, els rivals ideològics o bé l'administració en mans dels adversaris polítics. En el marc familiar, el dia 23 de maig 1932 va néixer el seu quart fill, Vicenç,¹⁰⁹ que va morir el 17 de març de 1934, a punt de fer dos anys d'edat.¹¹⁰ Uns mesos abans, el dia 11 de desembre de 1933, havia mort el seu pare Vicenç a Falset.¹¹¹ Va ser un temps, novament, de dolor, que el naixement del darrer fill, Jordi, el dia 11 d'abril de 1936 devia apaivagar.¹¹² De la seva etapa a Marçà, va dir: «Quedem en què les

105 S'ha conservat una còpia d'un dels contractes de parceria que Salvador Estrem va signar. Vegeu [APME](#), Còpia mecanografiada del «Contracte de parceria a mitges». Falset, 2 de novembre de 1933.

106 *Priorat*, any III, núm. 46 (16 de novembre de 1930), p. 12.

107 [APF](#), Fons Sagramentals: Llibre d'Òbits, 1918-1948.

108 Malgrat l'abandonament de les feines al camp, Estrem no es va deslligar mai de la pagesia, però ho va fer des de posicions directives. Entre altres, cal destacar la seva posició com a fundador i secretari de la Federació de Sindicat Agrícoles del Priorat. Es pot anar resseguint la seva actuació a aquesta federació a través de *Priorat*. Vegeu la memòria presentada per a la seva constitució: [APME](#), Memòria «Federació Agrícola del Priorat», Falset [1934].

109 [APF](#), Fons Sagramentals: Llibre de Baptismes, 1930-1943. Vegeu també *Priorat*, any V, núm. 83 (5 de juny de 1932), p. 9.

110 [APF](#), Fons Sagramentals: Llibre d'Òbits, 1918-1948.

111 [APF](#), Fons Sagramentals: Llibre d'Òbits, 1918-1948. Vegeu també *Priorat*, any VI, núm. 120 (24 de desembre de 1933). Aquest número del periòdic prioratí, que va sortir amb una setmana de retard, és dedicat enterament a la memòria de Vicenç Estrem. També *Foment*, 2a època, núm. 291 (20 de desembre de 1933), p. 4, i *La Veu de Tarragona*, any XXI, núm. 1348 (16 de desembre de 1933), p. 3.

112 [APF](#), Fons Sagramentals: Llibre de Baptismes, 1930-1943.

meves dues activitats d'ara, obligatòries i gratuïtes, són la terra i els versos. De mi no es pot esperar res més» (*Llamp*, p. 80). En la darrera a Falset, va desplegar una intensa vida periodística, va concentrar la seva vocació poètica en una sola obra, *El Crist de la Solitud*, va viure una revifalla de la fe i va participar activament en organitzacions cristianes, va organitzar un museu comarcal i es va interessar per l'arqueologia, i va lluitar per la recuperació de l'idioma. Tot plegat ho veurem en les seccions següents.

El periòdic «Priorat»

*La direcció del
quinzenal «Priorat»*

L'esdeveniment central de la vida d'Estrem en aquests anys, al marge de la família, és el periòdic *Priorat*, el portaveu de la societat catalanista i conservadora del Priorat. Hi va escriure la majoria dels editorials i va mantenir durant un període breu dues columnes, «Esguards» i «Punt i hores». Amb el nom de la segona columna també va publicar tres col·laboracions a *El Llamp*. Així mateix, és possiblement l'autor dels articles que van sortir signats amb el pseudònim Prior, que no he recollit a l'apartat A.4 «Articles periodístics», i d'altres treballs sense signar. El periòdic es va declarar al primer editorial, «Som els mateixos»,¹¹³ continuador de les capçaleres anteriors i va plantejar els seus objectius, que no eren la submissió a organitzacions polítiques, malgrat la ideologia propera a la Lliga Catalana: «Ni partits polítics, ni contactes electorals. Cada vegada direm la nostra paraula en allò que més d'acord ens sembli amb l'esperit de la nostra terra. Només dues afirmacions seran el nostre nord: primera, l'afany per tot el de la terra catalana, i segona, la defensa de la llibertat civil, dels nostres drets com a ciutadans, del mínim indispensable de civilització que avui usdefruïten els pobles del món normalment constituïts. Per Catalunya i per nostre dret!» Aquesta voluntat de llibertat i la manca de subjecció a unes directrius externes van comportar algunes polèmiques, com la que va tenir amb l'Ajuntament de Falset i el seu alcalde per la retirada d'unes creus del cementiri, com veurem més endavant, o bé una altra amb R. Llebaria Pascó, del periòdic *Falset y Comarca*, arran d'unes conclusions de la XVIII Assemblea de la Unió de Vinyaters de Catalunya i la manera com *Priorat* va tractar la notícia.¹¹⁴ Els opositors en aquestes controvèrsies eren de tendències contràries, republicans a l'Ajuntament i tradicionalista Llebaria Pascó, cosa que ens ensenya l'autonomia efectiva del periòdic a l'hora d'encarar les informacions, únicament subjecte a les dues finalitats que declara l'editorial anterior.

¹¹³ *Priorat*, any III, núm. 32 (23 d'abril de 1930), p. 3. El periòdic va reprendre la numeració de l'etapa anterior.

¹¹⁴ Vegeu els articles de Llebaria Pascó «Altre cop de mall». *Falset y Comarca*, any II, núm. 20 (17 d'agost de 1930), pp. 1-3, i «Prou, s'ha acabat la brometa». *Falset y Comarca*, any II, núm. 22 (21 de setembre de 1930), pp. 6-7. La resposta d'Estrem a *Priorat*, any III, núm. 41 (7 de setembre de 1930), p. 9.

Estrem va convertir *Priorat* en el millor periòdic que ha existit a la comarca, gràcies a aquesta independència, que li permetia recollir informació de totes les tendències polítiques. Així, durant els anys que l'Ajuntament de Falset va tenir un consistori dirigit per ERC, Estrem va continuar publicant les informacions dels plens municipals i les decisions que s'hi prenen. El periòdic oferia informacions sobre temes locals i comarcals, presentava els esdeveniments més rellevants que hi tenien lloc i afavoria la participació ciutadana, però també recollia les notícies d'abast general i l'actualitat, sovint a través de la col·laboració externa¹¹⁵ o bé la reproducció d'articles apareguts en altres periòdics. Així mateix, *Priorat* es va convertir en un dels introductors de la normativa fabriana a la comarca, no solament a través de l'exemple de les seves pàgines, sinó mitjançant articles que en promocionaven l'aplicació.¹¹⁶ Amb aquest quinzenal, Estrem va esdevenir una de les opinions constants del catalanisme i el catolicisme a la comarca, i va voler incidir en la seva societat per mitjà d'aquestes opinions.

*Un periòdic
catalanista per a
la comarca*

D'altra banda, aquest periòdic va ser el bressol d'una altra iniciativa de Salvador Estrem: les Edicions Priorat. En efecte, a les oficines de *Priorat* es va forjar la idea de publicar llibres d'autors comarcals i a les seves pàgines van veure la llum, en forma de fulletó, dues de les obres que va treure. Així mateix, s'imprimien a la mateixa impremta de Marian Roca, de Reus. Les Edicions Priorat van publicar cinc volums: el primer, *Instants* (1932), de Salvador Estrem, així com *Terra castellana* (1935) i *El Crist de la Solitud* (1936), a més de *Poesies* (1933), de Josep Anguera, i *Vers i prosa* (1934), de Francesc Olives. La iniciativa compartia l'esperit de les Edicions El Llamp que va tirar endavant Manuel Bardí a Gandesa, ja que la finalitat era donar veu als autors de la comarca en llengua catalana.

L'escriptor

Després de la publicació de *La mala collita* l'any 1930, Estrem dedica gairebé tota la seva atenció a *El Crist de la Solitud*, el poemari que va sortir el dia de Sant Jordi de 1936 i que constitueix la seva obra magna. Estrem va fer coincidir el bateig del seu fill Jordi amb la publicació del llibre.¹¹⁷ Durant la dècada dels anys trenta, va disminuir moltíssim la presència de poesies d'Estrem a la premsa, i de les que van sortir, podem qualificar la majoria de circumstàncies.¹¹⁸ També va publicar dues obres en prosa: *Instants*, l'any 1932, que és un recull d'articles que havien vist la llum prèviament a *El Llamp*, i *Terra castellana*, un llibre

*Els llibres publicats
durant aquesta etapa*

¹¹⁵ Es van publicar textos de Ventura Gassol, Domènec Guansé, Octavi Saltor, Joan Baptista Manyà o bé Jaume Bofill i Matas, per citar alguns noms.

¹¹⁶ Sobre aquesta qüestió, vegeu el treball de Xavier Rull (2012).

¹¹⁷ Entrevista amb Joan Borràs (2013). Sembla que els pares van decidir esperar fins a la diada de Sant Jordi per celebrar el bateig, fent coincidir l'efemèride amb la publicació d'*El Crist de la Solitud*.

¹¹⁸ Vegeu la secció 7.3 «L'obra de maduresa».

La vida del literat

breu de 1935 que recull les experiències durant un viatge a Madrid, els capítols del qual havien estat publicats a *Priorat*. Sembla que la tasca periodística li va prendre tant de temps que la poesia se'n va ressentir. Amb tot, l'estiu de 1936 es va posar a redactar un altre recull de poesies, que va romandre inacabat, a partir de la revisió d'algunes composicions prèvies.

Quan es va instal·lar a Falset novament, Estrem era un escriptor reconegut a la comarca on vivia, després de la publicació de quatre llibres. Se'l reclamava per participar en actes diversos, organitzats normalment per entitats catalanistes i catòliques, en els quals llegia poesies pròpies. També havia aconseguit que alguns crítics de diaris significatius es fixessin en la seva obra, com Octavi Saltor, amb el qual va mantenir un contacte regular,¹¹⁹ i que les crítiques dels seus llibres apareguessin a periòdics com *La Veu de Catalunya* o bé *La Publicitat*. En aquest sentit, Àngel Pons i Guitart, que dirigia un programa de poesia setmanal a Ràdio Barcelona, va dedicar la sessió radiofònica del 9 de novembre de 1932 a l'obra i la figura de Salvador Estrem, amb l'audició de diverses poesies del falsetà.¹²⁰ En un context més proper, va ser homenatjat, per exemple, el 31 d'agost de 1931 a Falset, amb la participació d'escriptors locals com Josep Maria Gich i Àngel Marquès, i de companys de la premsa comarcal, com Lluís Brull, redactor en cap de *Tivissa*.¹²¹ La comissió organitzadora de l'homenatge va posar en marxa una subscripció per a la publicació d'*Instants*.¹²² La diada de Sant Jordi va signar exemplars precisament d'aquest llibre a la Llibreria Nacional i Estrangera de Salvador Torrell, a Reus, al costat de Josep Iglésies, que signava *La terra d'en Gallarí*.¹²³ Cap al final de la seva vida, però, no trobem més aquests homenatges al literat, i a la lectura que va fer d'*El Crist de la Solitud* a Escaladei, el març de 1936, no hi va acudir cap dels noms que hem anat trobant en els actes anteriors.¹²⁴ Potser hi va haver un distanciament amb alguns dels amics més antics, sense que en sapiguem les causes.

Política cultural

Acció política per mitjà de la cultura

Hem apuntat anteriorment la manca de vocació de Salvador Estrem per la política de partit i, en canvi, la gran afecció que experimenta per les iniciatives culturals. En aquest darrer període de la seva vida,

¹¹⁹ APME, Carta d'Octavi Saltor a Salvador Estrem, Barcelona (24 de juliol de 1931).

¹²⁰ *L'Esquella de la Torratxa*, any LVI, núm. 2784 (11 de novembre de 1932), p. 699.

¹²¹ Sobre aquest personatge, vegeu Adolf Brull (2015).

¹²² Vegeu l'article «Homenatge al poeta Estrem», a *Tivissa*, any IV, núm. 50 (20 de setembre de 1931), p. 353. Trobem la mateixa informació en una notícia breu a la secció «Información regional» de *La Vanguardia*, any L, núm. 21085 (24 de setembre de 1931), p. 27.

¹²³ *Foment*, 2a època, núm. 326 (23 d'abril de 1932), p. 4.

¹²⁴ *Priorat*, any IX, núm. 175 (5 d'abril de 1936), p. 10. La lectura va comptar amb la presència de la família i Alfons Ros, Ciril Escoda i Àngel Garreta. Possiblement, la fotografia de la imatge del Crist que reprodueixo a la p. 139 es va fer aquell dia.

també va desenvolupar l'acció política preferentment per mitjà de les accions culturals, però sempre amb el mateix objectiu de formació de la identitat catalana i de redreçament nacional. Estrem va continuar essent un home de la Lliga Regionalista —a partir de febrer de 1933, Catalana—, que participava en actes de partit possiblement sense gaire entusiasme, però alhora sense decidir-se a abandonar-lo, potser pel costum dels anys de militància o bé per la força de l'herència rebuda i l'exemple del pare, sempre present en les decisions d'Estrem. El trobem en les primeres actuacions del partit a Tarragona després dels anys de la dictadura, com a membre pel districte de Falset al Comitè Regionalista Intercomarcal, el novembre de 1930,¹²⁵ un comitè que va emprendre l'organització de les delegacions comarcals tarragonines. Però aleshores, a part d'alguns actes de caire social,¹²⁶ no en tornem a tenir notícies fins al 5 de desembre de 1931, quan participa al costat del seu pare en un míting de la Lliga a Falset,¹²⁷ i el 9 d'abril de 1933, en un altre míting del partit a Móra d'Ebre, al Teatre de Catalunya, amb altres oradors com Ferran Pedret de Falgàs i Albert Talavera, i els diputats Josep M. Tries de Bes i Josep M. Tallada.¹²⁸ Quan el partit es va reorganitzar de cara a les eleccions generals espanyoles de l'any 1933 i va canviar de nom, la renovació va arribar també a les delegacions comarcals: a Falset es va crear un Centre Autonomista el 21 de gener de 1933, amb Salvador Estrem de secretari.¹²⁹ Aquest centre va ser el germen de la Lliga Catalana de Falset i Comarca, en la constitució de la qual Estrem va signar els Estatuts, el 10 de març de 1934, com a membre del comitè organitzador, però ja no va formar part dels òrgans de govern de la nova entitat.¹³⁰ Possiblement va fer el trapàs d'una entitat a una altra i es va desentendre de la direcció del partit. Notem que aquesta renúncia als càrrecs de primera fila va ser posterior, per uns mesos, a la mort del pare: potser la desaparició de Vicenç Estrem el va deseixir d'una obligació a la qual no se sentia cridat. La col·laboració amb la Lliga Catalana va continuar en altres camps, més satisfactoris per a Estrem, com les Vetllades Socràtiques que va organitzar durant els mesos d'abril i maig de 1934

*L'acció política de
partit*

125 *La Veu de Tarragona*, any XVIII, núm. 907 (8 de novembre de 1930), p. 2. Manuel Bardí va ser el representant pel districte de Gandesa.

126 És al sopar d'homenatge a Salvador Ventosa i Pina a Tarragona l'octubre de 1931, com a representant de la Lliga de Falset, juntament amb Francesc Puig, i a l'enterrament de Pere Aldavert i Martorell a Barcelona. Vegeu *La Veu de Tarragona*, any XIX, núm. 1047 (27 d'octubre de 1931), p. 2, i *La Veu de Catalunya*, any XLII, núm. 11385 (7 de desembre de 1932), p. 5.

127 *La Veu de Tarragona*, any XIX, núm. 1083 (8 de desembre de 1931), pp. 2-3.

128 *Priorat*, any VI, núm. 104 (16 d'abril de 1933), pp. 7-8.

129 AHT, Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre Autonomista de Falset i Comarca, 1933. Aquest mateix any apareix també vinculat a les Joventuts Nacionalistes, ja que assisteix com a membre de les Joventuts de Falset a l'aplec de la Federació d'aquesta organització celebrada a Sitges. Vegeu *Priorat*, any VI, núm. 116 (15 d'octubre de 1933), p. 6.

130 AHT, Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Lliga Catalana de Falset i Comarca, 1934.

*Les primeres classes
de llengua catalana
al Priorat*

a la seu del partit, una sèrie de conferències per donar a conèixer aquest pensador,¹³¹ les classes de llengua catalana i la difusió de la seva política a les pàgines de *Priorat*.

L'acció cultural que va desplegar abasta dominis molt diferents. En primer lloc, Estrem és el precursor de les classes de llengua catalana a Falset i la seva comarca; no solament per als militants de la Lliga, sinó que anaven adreçades a la població en general. Documentalment, la primera data de la qual tenim alguna notícia relacionada amb l'activitat docent de Salvador Estrem és el dia 7 de juny de 1931, quan es van anunciar a *Priorat*¹³² uns cursos de llengua catalana que havien de començar dos dies després al Centre de Cultura. Que el docent era Estrem no ofereix cap dubte, malgrat que el seu nom no aparegui enlloc, ja que el Centre s'havia constituït el maig d'aquell mateix any i Estrem era un dels fundadors,¹³³ la redacció del periòdic *Priorat* es presentava com el lloc d'informació i el professor que farà posteriorment les classes de llengua serà Estrem. En aquest sentit, el dia 19 d'agost de 1931, Alexandre Galí, aleshores secretari del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya, li va enviar una carta en què l'autoritzava a donar classes de llengua catalana.¹³⁴ Observem que Estrem es va preocupar per legalitzar els cursos i buscar que tinguessin un caire oficial, però de la resposta de Galí es dedueix la precarietat amb què va començar l'ensenyament de la llengua durant la República, si més no lluny de la capital, ja que Estrem no disposava de cap titulació reglada. El segon curs va començar el 15 d'octubre de 1931,¹³⁵ de nou al Centre de Cultura, però a començaments de febrer de 1932 se li va concedir una sala de l'Ajuntament,¹³⁶ on es devia traslladar. Estrem usava el periòdic *Priorat* per publicar les solucions dels exercicis encomanats als alumnes.¹³⁷ Tot seguit, va estendre els cursos a altres poblacions de la comarca, primer a Capçanes aquell mateix hivern, amb la participació de trenta alumnes,¹³⁸ i després a Marçà durant l'estiu.¹³⁹ A finals d'any, el dia 13 de desembre, va tornar a començar un altre curs de llengua catalana a Falset impartit per Estrem.¹⁴⁰ A l'anunci del curs s'indica que tindrà una durada de tres mesos i que es faran les sessions d'una hora els dimarts, dijous

131 *Priorat*, any VII, núm. 128 (15 d'abril de 1934), p. 8.

132 *Priorat*, any IV, núm. 59 (7 de juny de 1931), p. 7.

133 [AHT](#), Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre de Cultura, 1931.

134 [APME](#), Carta d'Alexandre Galí a Salvador Estrem, Barcelona (19 d'agost de 1931). Diu: «Distingit senyor: En absència del Sr. Gassol em permeto constestar-li que pot donar les lliçons de llengua catalana amb tota llibertat i li serà molt agraït el servei que amb aquest treball farà a la Pàtria.»

135 *La Vanguardia*, any L, núm. 21085 (24 de setembre de 1931), p. 27.

136 *Priorat*, any V, núm. 75 (7 de febrer de 1932), p. 5.

137 Van aparèixer en una secció amb el títol «Priorat escola», els primers el dia 3 de gener de 1932 i els darrers el 21 de febrer. Vegeu *Priorat*, any V, núm. 73 (31 de gener de 1932), p. 10.

138 *Priorat*, any V, núm. 78 (20 de març de 1932), p. 9.

139 *Priorat*, any V, núm. 85 (3 de juliol de 1932), p. 8.

140 *Priorat*, any V, núm. 95 (4 de desembre de 1932), p. 6.

i dissabte de cada setmana, de nou a deu del vespre. Les classes de llengua van continuar durant tota aquesta etapa de la biografia d'Estrem, ja que es troben regularment notícies a la premsa sobre aquesta qüestió, cosa que ens indica la rellevància que li atorgava el poeta i el temps que hi va dedicar.

Ara bé, la promoció de la llengua catalana no era sinó una iniciativa més d'un programa de catalanització de la societat, en tots els seus dominis i actuacions. Salvador Estrem, que va declarar reiteradament la seva consciència catalanista, es veu a si mateix com un impulsor d'aquest programa en el propi àmbit, local i comarcal. Tot plegat es fa evident en un article que publica l'any 1932, tot just aprovat l'Estatut d'Autonomia pel govern de la República, i que porta precisament el títol de «Catalanització».¹⁴¹ Hi diu: «La nostra missió actual com a bons catalans, és la d'entregar-nos a fer patriòticament un bon ús i treure tot el resultat possible d'aquestes facultats que ens atorga l'Estatut, això per una banda i amb la col·laboració de tots els homes i de tots els partits, i per altra banda, portar arreu de la nostra terra una forta onada de catalanització.» Amb la reinstauració de la Generalitat, Ventura Gassol va esdevenir un home clau, com a conseller d'Instrucció Pública, en la tasca de tornar a emprendre un projecte de catalanització, que la dictadura de Primo de Rivera havia estroncat, en tots els àmbits socials, començant per l'ensenyament (Ucelay-Da Cal, 2013). És en aquesta tasca col·lectiva que es va inserir Estrem a través de les classes de llengua al Priorat.

*La catalanització de
la societat*

Per altra banda, Estrem va participar en altres iniciatives en aquesta etapa: va fer mítings per a la difusió al Priorat de Palestra, una entitat juvenil nacionalista;¹⁴² va prendre part en un comissió municipal en defensa dels interessos de la comarca, arran de la publicació, l'any 1933, de l'informe de la ponència per a la Divisió Territorial de Catalunya, que no va ser ben rebut al Priorat;¹⁴³ va introduir la celebració del «Dia del Llibre» durant la diada de Sant Jordi de 1936, per primera vegada al Priorat, amb Isidre Fontana i Antoni Muntaner;¹⁴⁴ va planificar la recuperació dels Jocs Florals, que s'havien celebrat per primera vegada l'any 1902, per a la festa major de setembre de 1936.¹⁴⁵ Tot plegat anava en la mateixa direcció que les classes de llengua. Finalment, cal assenyalar la seva participació en dues entitats culturals i la tasca de conferenciant que hi va exercir: la primera fou el Centre Instructiu i Recreatiu,¹⁴⁶ del qual s'ha conservat el resum d'un dels discursos que hi va fer, «Davant el panorama falsetà», i el segon, el Centre de Cultura, del qual va ser un dels fundadors, com ja he indicat, i possiblement qui

¹⁴¹ *Priorat*, any v, núm. 91 (2 d'octubre de 1932), pp. 3-4.

¹⁴² *Priorat*, any iv, núm. 59 (7 de juny de 1931), p. 6.

¹⁴³ *Priorat*, any vii, núm. 138 (23 de setembre de 1934), p. 10.

¹⁴⁴ *Priorat*, any ix, núm. 177 (3 de maig de 1936), p. 3, 6.

¹⁴⁵ *Priorat*, any ix, núm. 182 (19 de juliol de 1936), p. 3.

¹⁴⁶ Havia estat fundat l'any 1925, de tendència conservadora, es va dissoldre el febrer de 1933. Vegeu [AHT](#), Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre Instructiu i Recreatiu (1925), i *Avançada*, any ii, núm. 30 (25 de febrer de 1933), p. 4.

*Dos discursos sobre
la cultura*

va promoure inicialment la idea. S'ha conservat un discurs manuscrit que va llegir en aquesta entitat.¹⁴⁷ Ambdós discursos són interessants perquè ens il·luminen aspectes del seu pensament. El primer, que va llegir el dia 15 de març de 1931,¹⁴⁸ un mes abans de les eleccions municipals que van obrir la porta a la República, critica l'apatia dels dirigents de la població i, especialment, de les classes benestants, que s'inhibeixen davant de les dificultats que pateix la comarca, un tema que després va desenvolupar a *El Crist de la Solitud*. En canvi, destaca la labor que porta endavant la joventut aplegada a la Cooperativa Obrera El Porvenir,¹⁴⁹ una entitat situada ideològicament a la banda oposada de la que estava Estrem, en particular la tasca cultural al voltant de la biblioteca. Cal subratllar la postura crítica que és capaç de prendre contra la seva pròpia classe, i l'empatia que demostra cap als joves cooperativistes. El segon discurs també tracta de la cultura. Comença amb una crítica a la modernitat, «era decadent de l'esperit de cristianisme», i en destaca la pèrdua dels valors espirituals: «Hem perdut l'equilibri, que és com si diguéssim que hem perdut la cultura i la civilització. De les dues menes de progrés; el material i l'espiritual n'hem negligit el darrer.» Reprova l'escola actual, que considera fracassada, i defensa la necessitat de formar-se un mateix a través de les pròpies lectures. El que hi ha en aquest discurs és una defensa dels valors de la tradició enfront de la modernitat, i la necessitat d'una formació autodidacta, tant pel fracàs de l'escola com pels valors imperants en la societat actual.

La lluita per l'idioma

Joan Fuster comença la seva *Literatura catalana contemporània*, magnífica en tantes coses, amb l'observació que la reconstrucció literària que van emprendre els homes de la Renaixença era indestruïble d'una altra reconstrucció, si es vol, prèvia: la de la llengua. Per dir-ho en paraules de Fuster: «La lluita per l'idioma, en conseqüència, es convertia en ingredient, i no secundari, del treball dels escriptors.»¹⁵⁰ Aquesta lluita es va mantenir inalterable en la majoria dels literats de la generació de Salvador Estrem, i en el cas del poeta prioratí no es va circumscriure solament als usos lingüístics, sinó que es va traduir igualment en una actitud cívica militant. Ho hem vist anteriorment: col·laborador del Diccionari General de la Llengua Catalana de l'IEC, difusor de les *Normes ortogràfiques* fabrianes, fundador de la delegació de Falset de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, activista per l'ensenyament en català a l'escola de Falset, impulsor i docent de les

¹⁴⁷ Vegeu les discussions a la premsa que van precedir la fundació de l'entitat i el discurs a l'apèndix G.8 «Falset, 1931».

¹⁴⁸ Per a la notícia de la lectura i el resum del discurs, vegeu «Priorat en acció». *Priorat*, any IV, núm. 55 (5 d'abril de 1931), pp. 5-6.

¹⁴⁹ Sobre aquesta cooperativa, vegeu Audí (2004, 2010.)

¹⁵⁰ Veg. Joan Fuster, *Literatura catalana contemporània* (Barcelona: Curial, 1972), p. 11.

primeres classes de llengua catalana a la comarca del Priorat. Ara veurem, a partir dels seus articles, quin és l'ideari que guia Salvador Estrem en aquesta lluita.

La concepció essencialista que defensa de la llengua es fa evident ja en el primer article que va escriure sobre aquesta qüestió, publicat a *La Veu de Tarragona* l'any 1919: «M'has dit que per a tú, els pobles, les nacionalitats, aquests claps de terra habitats per una comunió d'homes, que pensen igual, que parlen igual, que tenen unes mateixes costums, que són, per tant, una sola raça, sempre tindran els mateixos límits, les mateixes fronteres».¹⁵¹ Enfront dels estats, construccions polítiques artificials, Estrem defensa la «pàtria», els límits de la qual són definits per una llengua, uns costums i un ideari compartits. La correlació entre llengua i nació, doncs, és absoluta, d'acord amb la idea herderiana que, a cada nació, li corresponen uns trets constitutius immutables —l'esperit del poble—, entre els quals destaca la llengua.¹⁵² Aquesta concepció, que li pervé del tradicionalisme que va assumir en la seva joventut, serà també present en el propi nacionalisme que va adoptar posteriorment. No resulta estrany, doncs, que un libel de Francisco Rosselló, pedagog mallorquí, en què l'autor defensava la imposició del castellà com a llengua escolar per eradicar l'analfabetisme, provoqués una crítica irada d'Estrem a través d'un article al periòdic *Priorat*,¹⁵³ on defensava la necessitat imperiosa que l'ensenyament es desenvolupés en la llengua materna de l'infant.¹⁵⁴ No podia ser altrament, si tenim en compte la idea que fonamenta aquesta concepció essencialista, segons la qual la incorporació de l'individu al poble es realitza, en primer lloc, a través de l'aprenentatge de la llengua.¹⁵⁵

*Una concepció
herderiana de la
llengua i la nació*

151 Es tracta de l'article «Per a elles. La llengua». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 306 (9 de març de 1919), p. 2.

152 En el mateix article: «Tú, m'has ensenyat a creure en les pàtries espirituals i m'has ensenyat a no creure per pàtries, allò que la artificiosa ciència ha mapat en una carta geogràfica.»

153 El llibre de Francisco Rosselló Gil és *Analfabetismo: sus causas y medios para combatirlo* (Barcelona: Imprenta Imperio, 1920) i l'article d'Estrem, «El mal i el remei». *Priorat*, any II, núm. 3 (4 de febrer de 1923), pp. 11-12.

154 Per exemple: «De manera, —cal parar-hi esment—, que al tendre infant, que pensa, sent i parla en català, se li parlarà aixís en l'escola, els primers mesos, no més, i aixís el camí serà més planer, per a imposar li poc a poc la llengua del dominador, l'estigma vergonyós de l'esclavitud. D'aital faisó, l'infant català, anirà oblidant la seva parla, per a malparlar-ne una altra que no sent ni pot sentir mai, per que no és la del seu esperit, la de la seva ànima, la que mamà de nin en el pit de sa mare, la que oí dolçament en l'aire d'una cançó florida en l'espona del seu breçol, i com a lògica conseqüència d'això, el noi restarà amb el cervell torturat, devingut un ignorant, sortirà als dotze anys de l'escola sense sapiguer res, ni en català, ni en castellà; serà un analfabet no tindrà cultura i es mourà fàcilment a mercé dels capricis i les concupiscències del senyor qui el malgoverna.»

155 Paga la pena llegir què diu Torras i Bages, ideòleg del tradicionalisme a Catalunya, sobre aquesta qüestió: «Si és veritat la màxima tan repetida que l'estil és l'home, també ho és el principi que la llengua és el poble; identificació cantada pel poeta: "Poble que sa llengua cobra —se recobra a si mateix." El Pensament d'una nació és el que la caracteritza i retrata, i el conèixer el pensament d'un poble ens dóna d'ell una notícia més certa que no pas la història de ses guerres i empreses heroïques. El

*La llengua catalana,
vehicular a l'escola*

La preocupació per l'ensenyament en català fou constant en la vida de Salvador Estrem. Arran de la publicació del Decret de Bilingüisme del ministre Marcellí Domingo, del 29 d'abril de 1931,¹⁵⁶ que anul·lava les normes contràries a l'ús del català a l'escola i disposava que la llengua materna dels alumnes havia de ser vehicular en l'ensenyament, al costat de la llengua castellana a partir dels vuit anys, Estrem va publicar a *Priorat* l'article «Els catalans i la llengua»,¹⁵⁷ on es felicitava per l'aplicació del decret, però també criticava la despreocupació per la llengua que mostrava en general «el poble de Catalunya», malgrat que aquest mateix poble s'hagués entusiasmat no feia gaire amb el decret de Domingo.¹⁵⁸ La crítica es dirigeix a aquells catalans que fins ara afirmaven que «no sabien llegir ni escriure la seva llengua, i tractaven de justificar aquesta ignorància al·legant que a l'escola no els l'ensenyaren, tot fent evident amb aquestes manifestacions la seva manca de voluntat, aquella voluntat que els podia caracteritzar com a catalans». Com va fer ell mateix, Estrem demanava als seus convilatans una implicació cívica més activa,¹⁵⁹ una voluntat que considerava consubstancial a la personalitat catalana.

El mateix any 1931 va publicar «D'analfabetisme»,¹⁶⁰ un article en què justificava un major nombre d'analfabetisme a Catalunya que a la resta de l'Estat —sense precisar l'origen d'aquesta afirmació— per causa de la llengua vehicular de l'ensenyament, que històricament no havia estat la pròpia, i inscrivia aquesta situació en una estratègia de pura dominació per part de l'Estat.¹⁶¹ L'adveniment de la República,

pensament nacional ve a ésser la substància, tota la resta són accidents externs que d'aquella depenen, i varien segons la circumstància. Doncs bé; entre el pensament i sa expressió, és a dir, la llengua, hi ha una relació íntima, com entre un motlle i l'emmotllat; són dos factors que per força han d'ésser homogenis, puix, del contrari, no resultaria d'ambdós aqueix produït que forma la filosofia i la literatura d'un poble. D'entre tots els vincles socials, treta la Religió, la llengua és el que estreny més fort; familiaritza el tracte, facilita la conversa i fa més afectuoses les mútues relacions, d'aquí que sia aquest un element de què no deu oblidar-se qui vulgui influir sobre el poble.» El fragment és de l'article «El respecte a les llengües», a *La Veu del Montserrat* de l'11 de juny de 1887, però cito per Torras i Bages (1985: 16-17).

156 Per al decret, vegeu Ramon Navarro (1979: 241-243).

157 *Priorat*, any IV, núm. 61 (5 de juliol de 1931), p. 5.

158 Així: «El poble de Catalunya ha aplaudit i ha homenatjat Marcellí Domingo, però després dels aplaudiments i de l'homenatge, ningú o gairebé ningú no es torna roig de vergonya, i segueix la despreocupació, segueixen les lletres de catalans en espanyol, i els rètols dels comerços segueixen amb l'expressió forastera anunciant les raons socials i els articles en venda.»

159 En una ocasió, l'any 1935, que al Teatre Cinema Priorat es van passar per pantalla els anuncis farcits de faltes d'ortografia i el públic en va fer befa, Estrem es va oferir als negocis i les entitats de Falset, amb la Redacció del periòdic *Priorat* que dirigia, a corregir gratuïtament «textos de tota mena: anuncis, prospectes, cartells». Veg. «La nostra llengua escrita». *Priorat*, any VIII, núm. 168 (15 de desembre de 1935), p. 3.

160 *Priorat*, any IV, núm. 70 (15 de novembre de 1931), p. 6.

161 Tot recordant els anys anteriors: «En un règim d'esclavitud, era natural que els governs neguessin una cultura catalana als catalans. Un poble i un home és més esclau d'un altre poble o d'un altre home, com més analfabet és l'esclau, i aquesta esclavitud dura tant com dura el seu estat d'analfabet. Per això hom comprèn que

però, com acabem de veure, li va donar esperances «que tots els pobles ibèrics diferenciats els uns dels altres pel fet de l'idioma, es puguin donar la seva cultura, amb la seva parla vernacle, i que aquesta sigui dins la seva escola la llengua oficial». Dos anys després, reinstaurada la Generalitat, quan semblava que aquestes esperances es podien finalment complir i fer-se efectiva la voluntat expressada pel govern d'instaurar l'ensenyament en català, Estrem va publicar un article amb el títol «El català a les escoles»,¹⁶² en què tornava a defensar una vegada més que tot l'ensenyament es desenvolupés en la llengua pròpia, més que no pas dedicar unes hores al seu aprenentatge, i apuntava la principal dificultat per tirar endavant aquesta idea: la preparació insuficient dels mestres. Si més no en el cas de la comarca del Priorat, doncs, sembla que el desplegament efectiu del decret de Marcel·lí Domingo va topiar amb dificultats que van impossibilitar un ampli assoliment.

L'interès per la llengua també va portar Estrem a proposar canvis en la toponímia de Falset, malgrat que els arguments que usa no suportin l'anàlisi filològica més superficial. Així, en un primer article,¹⁶³ va demanar a l'Ajuntament de la població que adreces una sol·licitud a la Generalitat perquè es canviés la grafia que la mateixa administració havia fixat l'any 1933 en el nomenclàtor de municipis de Catalunya, a instàncies de la Secció Filològica de l'IEC i de la Ponència de la Divisió Territorial. Hi defensa la grafia *Falset*, per davant de la proposta oficial, que considera un castellanisme, però sense aportar cap raó convincent. En efecte, reporta en primer lloc el criteri del seu pare, Vicenç Estrem, qui adduïa la presència de dues falçs a l'escut de la població per fer derivar aquesta grafia, com a diminutiu, del mot *falç*; i després al·lega la seva existència en diversos documents antics, al costat, però, de la forma oficial *Falset*. En un segon article,¹⁶⁴ després de destacar l'interès que havia despertat el primer text i l'ajuda que havia trobat en la recerca de documentació als arxius de la població, rebutjava *falç* com a origen del topònim i proposava una etimologia a partir del mot *felice*, que havia trobat en un document parroquial en llatí: «Més aviat ens decanem a creure que el nostre Falset és el resultat de la corrupció o de l'alteració que sofrí [felice] en passar del llatí al nostre català i això ens explica més clar l'existència de la c dins el nom.» Al capdavant, però, la petició no fou atesa per l'Ajuntament.¹⁶⁵ Cal entendre aquesta proposta com una acció empena per la voluntat normalitzadora que

*Unes disputes
lingüístiques a
propòsit del topònim
Falset*

qui vol conservar un esclau, ha de procurar que aquest no arribi en cultura al nivell de l'amo o del dictador.»

¹⁶² *Priorat*, any VI, núm. 107 (4 de juny de 1933), p. 3.

¹⁶³ Es tracta de «Falset», *Priorat*, any VIII, núm. 159 (4 d'agost de 1935), pp. 3-4.

¹⁶⁴ Amb el mateix títol que el primer, va sortir a *Priorat*, any VIII, núm. 163 (6 d'octubre de 1935), pp. 3-4.

¹⁶⁵ L'Ajuntament de Falset va respondre afirmativament en un principi, d'acord amb una carta que va adreçar a Estrem. Possiblement la negativa és un conseqüència d'haver consultat algun organisme competent. Vegeu [APME](#), Carta de l'Alcaldia de Falset a Salvador Estrem, Falset (14 d'octubre de 1935).

caracteritza l'actitud d'Estrem envers la llengua, al costat de la resta d'accions en la seva defensa i promoció. La lluita per l'idioma, en el cas d'Estrem, neix d'una presa de posició catalanista i s'emmarca, doncs, en un corrent més ampli de redreçament cultural i polític del país, i la concepció que té de la llengua és purament essencialista, com a tret constitutiu de la personalitat d'un poble.

Els conflictes religiosos

*Les reformes de
secularització de la
República*

Amb la proclamació de la República, l'Església catòlica va deixar de tenir el favor que fins llavors li havien atorgat totes les administracions, i la Constitució de 1931 va declarar oficialment l'Estat aconfessional. Per donar compliment als manaments d'aquesta Constitució, que entre altres qüestions religioses declarava la supressió de les ordes que tinguessin en els seus estatuts el vot d'obediència a una autoritat diferent de la de l'Estat, es van publicar diferents decrets que van provocar l'oposició de l'Església i la radicalització de moltes organitzacions catòliques. El primer d'aquests decrets, de 23 de gener de 1932, va declarar la dissolució de l'orde dels Jesuïtes i la nacionalització dels seus béns, molts dels quals eren establiments escolars, i el segon, de 30 de gener de 1932, va disposar la secularització dels cementiris, que van passar a titularitat municipal. Així mateix, els seguicis dels enterraments catòlics van ser considerats manifestacions públiques de culte i, com a tals, havien de ser autoritzats pels alcaldes de les viles, d'acord amb un altre article de la Constitució, fet que va causar situacions conflictives en algunes poblacions amb ajuntaments governats per partits d'esquerra. La situació va assolir un punt crític el 2 de juny de 1933, quan es va promulgar la Llei de Confessions i Congregacions Religioses, a partir de la qual el divorci entre la República i l'Església fou insalvable. Entre altres normes, la llei establia el tancament progressiu dels centres d'ensenyament catòlics, un fet que va provocar una encíclica del papa Pius XI en què declarava que el govern republicà estava dominat per un «esperit anticristià» i feia una crida a la mobilització dels catòlics contra aquesta situació, que es veia com un atac a les seves conviccions.

*L'afer de les creus,
un conflicte amb
l'Ajuntament de
Falset*

A Falset, amb un Ajuntament governat per ERC, es van viure alguns enfrontaments, un dels quals amb Estrem de protagonista, i l'aplicació d'aquestes normes no va resultar fàcil. Es va clausurar l'escola que mantenien les monges del convent de les Carmelites i van sorgir conflictes per les campanes i els seguicis,¹⁶⁶ però el plet que potser va generar més amargor a la vila va ser l'afer de les Creus. Aquest afer va tenir un prèambol que va motivar la primera reacció de Salvador Estrem. A començaments de març, una creu de terme, la Creu de la Mare de Déu de Gràcia, va ser escapçada a cops, i la imatge de la marededeu també va quedar seccionada en dues parts. Estrem va

¹⁶⁶ Priorat, any v, núm. 93 (6 de novembre de 1932), p. 3.

reaccionar amb un article a *Priorat*, «La Creu trencada»,¹⁶⁷ en què mostrava la seva indignació per l'esdeveniment: «Si en destruir una creu de pedra poguéssiu desfer l'obra i l'ideal de tants segles, el món s'acabaria l'endemà, i la vida damunt la terra fóra impossible el dia que s'apagués per a sempre la flama dels ideal cristians. Però no hi ha cap força, ni cap pedra, ni cap voluntat, que apagui aquells ideals.» L'article és interessant perquè Estrem hi fa una professió de fe completa i ens ensenya quines eren les seves conviccions religioses: «La creu és el símbol de la veritable llibertat, de l'amor, del dolor, de la germanor, d'aquella germanor universal que hom vol escampar per la terra, i que en voler-ho realitzar, hom, abandona l'únic camí, l'única doctrina, l'únic ideal que ens la pot oferir.» I acabava amb un lacònic, però carregat d'intencions: «La creu és més forta que el món».

Els fets que van seguir són els següents: el 19 de març de 1932, les tres creus de la paret frontal del cementiri van ser aterrades per l'Ajuntament de Falset, en compliment d'una lectura estricta del decret de secularització dels cementiris; el mateix dia, els sectors catòlics de la vila es van queixar;¹⁶⁸ el dia següent, 20 de març, que fou diumenge de Rams, Estrem i algunes persones més que prenien part en el via crucis van retirar les creus del cementiri i les van dipositar a l'església de Falset.¹⁶⁹ L'afer va continuar a la premsa el dia 3 d'abril següent, quan Estrem va publicar un article, «Les Creus»,¹⁷⁰ en què criticava l'aterrament sense assenyalar els responsables: «l'acte fou realitzat d'una manera irrespectuosa, hom no sap si en nom i honor d'aquesta nova cultura que diuen que ha de substituir l'actual i que nosaltres afirmem que fóra en perjudici evident de la perfecció humana i en evident rebaixament de la seva condició». Es tracta d'una crítica a les formes de la modernitat que la República volia introduir —separar la religió de l'àmbit públic, en aquest cas— i que topava amb els valors tradicionals que defensava Estrem, però observem la virulència de la crítica en restar humanitat als seus defensors. Aquest article va ser contestat per l'alcalde, Joaquim Llorens,¹⁷¹ tres dies després amb un altre article que el periòdic reusenc *Foment* va publicar el dia 9 d'abril,¹⁷² en què defensava la posició de l'Ajuntament i recordava que

167 *Priorat*, any v, núm. 78 (20 de març de 1932), p. 5

168 Els paletes a qui l'Ajuntament va encarregar la feina van sofrir un boicot laboral per part de les famílies benestants, que eren les que podien donar-los feina. Vegeu [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1931 a 1932 (1 d'abril de 1932).

169 He extret els fets i els protagonistes dels articles de premsa que van continuar l'afer en forma de polèmica, que tracto seguit en el text.

170 *Priorat*, any v, núm. 79 (3 d'abril de 1932), p. 3.

171 Sobre el personatge, vegeu Audí i Orensanz (2008).

172 *Foment*, 2a època, núm. 315 (9 d'abril de 1932), p. 8. L'article, «Rèplica. A Salvador Estrem i Fa», va ser reproduït a *Priorat*, cosa que ensenya, si més no, la convicció amb Estrem era capaç de defensar les seves opinions. En el mateix número, hi ha un article anònim contrari al decret de secularització, «Aterraments», i una crònica del ple municipal del dia 8 d'abril, en què es va tractar l'afer de les creus. Vegeu *Priorat*, any v, núm. 80 (17 d'abril de 1932).

Salvador Estrem va demanar permís al consistori per retirar les restes de les creus del cementiri i que li fou donat. La polèmica també va ser tractada al ple municipal del 8 d'abril: una sessió tumultuosa en què van parlar tant l'alcalde com Estrem, que hi era present, i que es va caracteritzar per l'exaltació del públic i per les amenaces que va rebre Estrem en prendre la paraula.¹⁷³

Tot plegat va tenir un epíleg. A principis d'abril, unes creus de terme de la població també van ser aterrades i trossejades. L'Ajuntament, que es va declarar contrari a l'aterrament en les actes del ple municipal, va posar l'assumpte en mans del Jutjat d'Instrucció.¹⁷⁴ Mentrestant, però, Salvador Estrem i uns companys¹⁷⁵ van recollir els fragments i els van prendre, fet que l'Ajuntament va sancionar amb una reclusió d'uns quants dies al domicili particular de cadascú.¹⁷⁶ El motiu de la sanció que va donar *Priorat* és la falta de permís per retirar els fragments, que potser va dificultar la investigació judicial. Estrem va escriure un article després de complir la sanció, «Ésser reclòs»,¹⁷⁷ en què acceptava el càstig, però en rebutjava les causes. El que ens mostra aquest afer són les dificultats que va trobar la República per implantar les reformes per les quals els partits republicans havien guanyat les eleccions i l'ambient de confrontació que es vivia entre els republicans i els sectors catòlics i conservadors en la majoria de poblacions.

*Les dificultats
de les reformes
republicanes en els
sectors catòlics i
conservadors*

Salvador Estrem no va acceptar la secularització que va promoure la República, després de segles de privilegis de l'Església catòlica, i s'hi va oposar amb força. Dominat per un esperit conservador, no va acceptar els canvis que la modernitat començava a imposar arreu, i va viure aquestes normes com un afront a les seves conviccions, de la mateixa manera que la majoria de l'Església i una bona part dels catòlics conservadors. Estrem va accentuar el seu catolicisme, que a partir de llavors es va visualitzar més públicament, sobretot com a conseqüència de la seva participació activa en la Federació de Joves Cristians, una organització religiosa creada a Barcelona l'any 1931 que va tenir un paper important a Catalunya en l'oposició a les mesures de secularització republicanes. A Falset es va crear una Associació de Joves Cristians el dia de Nadal de 1931, amb la finalitat d'actuar «en aquesta vila de cara a la formació integral dels joves, orientada en un sentit cristià».¹⁷⁸ Malgrat que Estrem no apareix a la junta d'aquesta associació, va participar en la jornada de presentació pública, que es va

173 Vegeu «Del Palau Municipal. Sessió extraordinària». *Priorat*, any v, núm. 80 (17 d'abril de 1932), p. 6. També [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1931 a 1932 (8 d'abril de 1932).

174 [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1931 a 1932 (15 d'abril de 1932).

175 Les persones que van acompanyar Salvador Estrem eren Lluís Campàs Gené, Rafael Llebaria Llebaria, Joan Pi Mateu i Josep Puxeu Alaix.

176 *Priorat*, any v, núm. 81 (1 de maig de 1932), pp. 5-6.

177 *Priorat*, any v, núm. 82 (15 de maig de 1932), pp. 3-4.

178 *Priorat*, any v, núm. 73 (3 de gener de 1932), p. 4. Vegeu els estatuts a [AHT](#), Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Joves Cristians de Falset, 1931.

realitzar el 21 de febrer de 1932, amb un míting al teatre de l'Artesana que va comptar amb la presència del fundador de la Federació, Albert Bonet.¹⁷⁹ A la tarda, al local de la Unió Social,¹⁸⁰ es va celebrar la seva constitució amb una vetllada amb parlaments, interpretacions musicals i lectures, en la qual va participar Estrem amb la lectura de diverses poesies seves.¹⁸¹ A partir d'aleshores, la cooperació amb aquesta associació va ser constant fins a la seva dissolució el juliol de 1936, especialment en actes públics en què llegia poesies, com la lectura d'«El Crist de la Solitud»¹⁸² a la Diada Fejocista celebrada el 5 de febrer de 1933 a Falset,¹⁸³ però també dictant conferències en les classes que va organitzar l'associació,¹⁸⁴ i facilitant la publicació de totes les notícies que generava al periòdic *Priorat*.¹⁸⁵

L'interès per l'arqueologia i el Museu del Priorat

L'excursionisme també va formar part de les inclinacions de Salvador Estrem, com a catalanista i amant del paisatge de la seva comarca. És un fet ben conegut: la muntanya és concebuda pel catalanisme conservador com un símbol de la puresa i la fidelitat, en el sentit que és el lloc on es guarden intactes les tradicions i són visibles les restes del passat, fins al punt que a la muntanya es prefigura la plenitud futura de la pàtria.¹⁸⁶ L'excursionisme s'explica com un mitjà de coneixement d'aquestes tradicions i de descoberta dels vestigis que el passat ha deixat al territori, del llegat de la pròpia existència. D'aquí ve l'interès del catalanisme pel folklore i la cultura popular, les creences, les formes de vida, la història, l'art i l'arqueologia. Estrem arriba a la recerca arqueològica a través de l'excursionisme,¹⁸⁷ molt possiblement de la mà d'Abdó Barceló. Ja hem explicat l'ascendent que

L'excursionisme i la descoberta de l'arqueologia

179 *Priorat*, any v, núm. 77 (6 de març de 1932), p. 7.

180 La Unió Social era una societat privada que reunia les famílies més benestants de la població i les d'ideologia més conservadora. El membres de l'Associació de Joves Cristians pertanyien a aquest sector social.

181 *La Cruz*, any xxxii, núm. 10060 (26 de febrer de 1932), p. 2.

182 Es tracta d'una versió preliminar del poema homònim publicat l'any 1936, possiblement no gaire diferent de la que va veure la llum a *Priorat*, any v, núm. 89 (4 de setembre de 1932), pp. 7-8.

183 *La Cruz*, any xxxii, núm. 10315 (12 de febrer de 1933), p. 6.

184 *Priorat*, any vii, núm. 144 (16 de desembre de 1934), p. 10.

185 *APME*, Carta de la Federació de Joves Cristians de Catalunya a Salvador Estrem, Barcelona (2 de novembre de 1934). Li demanen publicar regularment articles de personalitats de la federació i notícies de les seves activitats.

186 *Vegeu Roma* (2004: 149-180, 217-234).

187 Estrem explica en un article, «Indústries locals desaparegudes», les troballes de restes prehistòriques en les seves excursions. Per bé que és de l'any 1934, crec que podem extrapol·lar el contingut de l'article al conjunt de la seva vida: «L'altre dia, no en fa gaires, en una de les nostres habituals converses d'amics al volt d'una taula de cafè, comentàvem les nostres sortides força freqüents per les muntanyes veïnes, en les quals hi hem trobat restes interessants que ens donen coneixement del pas de l'home prehistòric de l'edat de pedra per la nostra terra.» *Vegeu Priorat*, any vii, núm. 131 (3 de juny de 1934), pp. 3-4.

va exercir Barceló en moltes de les activitats que va realitzar Estrem, en particular durant els anys que va viure a Marçà. Abdó Barceló tenia una col·lecció de peces de la serra de l'Espasa de Capçanes que havia recollit ell mateix, pel cap baix abans de 1927,¹⁸⁸ i va introduir Estrem en la recerca arqueològica. El que no ofereix dubtes, si més no, és que fou Barceló qui primer es va interessar per aquestes qüestions. Per altra banda, cap a l'any 1924 ambdós van conèixer Salvador Vilaseca, l'investigador que més atenció va dedicar a l'arqueologia prehistòrica del Priorat durant aquests anys,¹⁸⁹ i van iniciar una col·laboració que es va intensificar a partir dels anys trenta. Vilaseca va tenir en dipòsit la col·lecció de Barceló, per a una exposició que es va realitzar l'abril de 1931 al Centre de Lectura de Reus,¹⁹⁰ i actualment es guarda al Museu Comarcal que porta el seu nom.¹⁹¹

*L'amistat amb
Salvador Vilaseca i el
desengany final*

La documentació que ens ha pervingut de l'activitat arqueològica d'Estrem i els articles de premsa que s'hi refereixen són posteriors a l'any 1929. La primera és una carta d'Estrem a Salvador Vilaseca en què li demana notícies sobre Pere Rius (Massó, 1999), per causa d'un accident que va ocórrer a Arbolí durant una excavació. A la carta queda clar que Estrem hi era.¹⁹² L'amistat entre ambdós personatges no havia de ser circumstancial en aquell moment, ja que Arbolí no queda a prop de Falset i la campanya que hi va desplegar Vilaseca va tenir importància. Ara bé, resulta molt probable que Estrem ja col·laborés amb Vilaseca l'any 1928 durant l'excavació que aquest va portar a terme a l'ermita de Sant Gregori de Falset (Vilaseca, 1934 b). La col·laboració va continuar durant un temps i n'ha quedat testimoni a les cartes que Estrem va adreçar a Vilaseca,¹⁹³ però a principis de 1933 la relació es va començar a trencar per uns afers durant una nova excavació a Sant Gregori, que Vilaseca havia tornat a emprendre amb la col·laboració, entre d'altres, de Salvador Estrem. S'ha conservat una carta a Salvador Vilaseca en què Estrem li retreu els greuges que diu haver sofert.¹⁹⁴ En primer lloc, es lamenta de rebre el regany del rector de Falset, propietari de la finca on Vilaseca excavava sense permís: «L'altre dia el Sr. Rector de Falset em donà un gran escàndol per les excavacions que porteu a cap a Sant Gregori, per la qual cosa em digué que no us havia autoritzat ningú, i que jo no era qui us havia

188 Va detallar la col·lecció en un article: «Capsanes». *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), pp. 14-15. Sobre aquest jaciment, vegeu Vilaseca (1958).

189 A la Biblioteca del Centre de Lectura de Reus es conserven un parell d'exemplars de *Les hores dolces*, el poemari que Estrem va publicar el 1920: el primer va pertànyer a Pere Cavallé, mentre que el segon és una donació de Salvador Vilaseca, amb una dedicatòria de Salvador Estrem amb data del dia 1 de setembre de 1924.

190 Vilaseca (1932) és el catàleg, publicat pel Centre de Lectura.

191 Per a les campanyes de Salvador Vilaseca al Priorat, vegeu Vilaseca (1915, 1920, 1928, 1934 ab, 1936, 1945) i Massó (1997, 2010). Vegeu també la petició de devolució que fa Barceló per carta a Vilaseca: [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta d'Abdó Barceló, Capçanes (27 de juliol de 1933).

192 [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta de Salvador Estrem, Marçà (25 de febrer de 1930).

193 Vegeu apèndix F «Correspondència de Salvador Estrem».

194 [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta de Salvador Estrem, Falset (9 de febrer de 1933).

d'autoritzar, car l'administrador de l'ermita és ell.» Sembla com si Vilaseca hagués al·legat algun permís que potser va tenir Estrem en algun moment anterior.¹⁹⁵ Després es queixa que Vilaseca no li ha donat cap peça de les que han trobat, malgrat que s'hi va comprometre: «Per la meua part, jo li vaig prometre que no hi tornaria més, car ben mirat, després que vos us heu apropiat del tot del material que hi heu recollit, sense cedir-me'n ni la més mínima part, cosa que prometéu, ja podeu suposar que la cosa no m'interessa i m'accontento amb el que jo hi vaig recollir.»¹⁹⁶ L'actitud de Vilaseca respon, al meu parer, a dues causes. D'una banda, la consideració d'Estrem com un aficionat a l'arqueologia, sense mètode ni rigor: ho donen a entendre l'oposició de Salvador Vilaseca a la constitució d'un museu a Falset que va planejar Estrem, que tot seguit veurem, i un comentari desdenyós cap al falsetà que va fer Vilaseca, sense citar el nom, en un article sobre les descobertes realitzades a Sant Gregori.¹⁹⁷ D'altra banda, la voluntat de Salvador Vilaseca de construir una gran col·lecció personal, que moltes vegades va anteposar a altres consideracions: n'és un exemple la intenció de Vilaseca d'aconseguir les peces que guardava Estrem set mesos després de la seva mort, les quals finalment van acabar a l'Ajuntament de Falset.¹⁹⁸

Salvador Estrem, amb la febril iniciativa que el va caracteritzar, va idear la construcció d'un museu comarcal amb el material que havia recollit ell mateix i el que li poguessin deixar altres persones del Priorat. Al marge de la col·laboració amb Vilaseca, el falsetà va continuar la recerca de peces i l'excavació en diversos llocs de la comarca.¹⁹⁹ La posada en funcionament de la idea, però, a mitjans de l'any 1934, no va resultar fàcil, com demostren les sol·licituds d'assessorament que va enviar a Eduard Toda i a Salvador Vilaseca²⁰⁰ per diverses qüestions.

*El Museu del Priorat
i la seva formació*

195 En aquest sentit, a finals de 1930 va haver un canvi de rector a Falset, en marxar Josep M. Dalmau i arribar Antoni Nogués. Dec aquesta observació a Pere Audí.

196 L'assumpte és explicat també per Jaume Massó (2011 b).

197 Vilaseca (1934b: 418) diu que «[el] nivell més superior va ésser remogut en gran part per uns excursionistes de Falset assabentats de les nostres troballes a Sant Gregori, quan havíem deixat iniciada l'excavació metòdica de la balma. Desgraciadament, inutilitzaren bona part del dit nivell superior, trasbalsant-lo, amb l'única finalitat de colleccionar objectes, fins que aconseguírem que cessessin en la seva tasca de destrucció. [...] També poguérem examinar les troballes fetes per l'excursionista falsetà, escasses en nombre i repetició de tipus trobats per nosaltres durant el curs de l'excavació.» He extret aquesta informació de l'article de Jaume Massó (2011 b: 44). Darrera de «l'excursionista falsetà» no pot haver sinó Salvador Estrem. És possible que la participació en l'excavació al costat de Vilaseca i la promesa d'algunes de les peces trobades siguin el motiu pel qual van aconseguir que «cessessin» d'excavar, una promesa que Vilaseca no va complir.

198 Vilaseca va utilitzar Consol Pellejà per posar-se en contacte amb la vídua d'Estrem, però aquesta va informar que tot el material era a l'Ajuntament. Vegeu [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta de Consol Pellejà, Falset (20 de maig de 1937).

199 S'han conservat algunes concessions de permisos per excavar en diferents finques a l'arxiu personal de Miquel Estrem. Vegeu-les a les «Fonts hemerogràfiques».

200 Vegeu [APME](#), Cartes d'Eduard Toda a Salvador Estrem, Escornalbou (27 d'abril i 17 de novembre de 1934) i [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta de Salvador Estrem,

Tot amb tot, el projecte va començar a caminar i a principis d'agost d'aquell any va fer una petició a l'Ajuntament per a la cessió d'una sala per a instal·lar-hi el museu, que li fou concedida.²⁰¹ A finals d'any, comencen a arribar les peces al local del museu i es crea un patronat, el president del qual és Estrem, acompanyat per Abdó Barceló, Sixte Punyet, Isidre Fontana, Alberta Pardàs i Francesc Puig.²⁰² El dia 12 de maig de 1935 el Consell Municipal va aprovar els Estatuts que havia presentat el Patronat del Museu i el mes següent es va inaugurar.²⁰³ Els Estatuts mostren que la finalitat del Museu del Priorat era la recuperació i l'exposició de tots aquells objectes que tinguessin un valor històric i cultural al Priorat, d'abast comarcal i obert al conjunt de la població. Les dificultats, però, van aparèixer quan Estrem va voler regularitzar el Museu i va demanar la constitució legal a la Generalitat, per causa sobretot de l'oposició que hi va exercir Salvador Vilaseca. De la correspondència conservada, es desprèn que Vilaseca va pressionar, si més no, Abdó Barceló²⁰⁴ i el pintor Josep Sancho²⁰⁵ perquè no hi col·laboressin, una pressió que va tenir efecte en el cas del segon.²⁰⁶ Igualment, es guarda una carta de Josep de C. Serra i Ràfols, que és una contesta a una missiva anterior de Vilaseca sobre la constitució del Museu del Priorat, de la qual es dedueix clarament la preocupació de Vilaseca perquè el projecte no progressés i la voluntat ferma d'aturar-lo.²⁰⁷ Serra i Ràfols fou la persona que la Generalitat va delegar per

Falset (21 de novembre de 1934). En aquesta missiva a Vilaseca, es lamenta que no ha rebut un treball sobre l'excavació a Sant Gregori publicat pel reusenc. Aquest treball és l'article suara citat en què Vilaseca es queixa de la manca de professionalitat dels «excursionistes de Falset».

- 201 [ACPR](#), Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1932 a 1934 (18 d'agost de 1934). Per a la concessió, vegeu *Priorat*, any VII, núm. 142 (18 de novembre de 1934), p. 10.
- 202 *Priorat*, any VII, núm. 144 (16 de desembre de 1934), pp. 8-9. Cal subratllar la diversitat ideològica dels membres: Sixte Punyet, conseller de Cultura municipal en aquell moment, era un carlí convençut, mentre que Isidre Fontana fou un membre destacat del POUM a les comarques tarragonines durant la Guerra Civil. Estrem va aconseguir que tots junts portessin endavant aquesta iniciativa.
- 203 *Priorat*, any VIII, núm. 154 (19 de maig de 1935), p. 4. Els Estatuts van ser publicats en les pàgines centrals del següent número del quinzenal: *Priorat*, any VIII, núm. 155 (2 de juny de 1935). També es conserva a [APME](#), Còpia autenticada amb el segell de l'Ajuntament de Falset, de l'«Estatut del Patronat del Museu del Priorat». Falset, 17 de gener de 1935.
- 204 [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Cartes d'Abdó Barceló, Capçanes (10 de gener de 1935). En aquesta missiva es fa explícit que Barceló contesta una carta anterior de Vilaseca.
- 205 [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Cartes de Josep Sancho, Marçà (1 i 25 de març de 1935).
- 206 [APME](#), Carta de Josep Sancho a Salvador Estrem, Marçà (25 de març de 1935). Hi comunica la seva renúncia a col·laborar amb el Museu del Priorat, tant pel que fa a la donació de peces com a obra pròpia. Uns dies abans, a *Priorat*, s'inseria una notícia sobre les aportacions ja realitzades al Museu, entre les quals la de Josep Sancho. Vegeu *Priorat*, any VIII, núm. 150 (17 de març de 1935), p. 10.
- 207 [IMMR](#), Fons Salvador Vilaseca: Carta de Josep de C. Serra i Ràfols, Barcelona (4 de març de 1936). Diu: «Naturalment que no es proposa tancar el Sr. Estrem a la presó, ni incautar-se del Museu inexistent [per irrellevant], però es proposa la única solució possible, és a dir tractar de civilitzar-lo i vigilar-lo. [...] el savi Estrem si li negueu "manu militari" el seu Museu, us armarà el mateix tinglado fantàstic».

visitar el Museu el dia 27 de gener de 1936 i emetre un informe sobre la seva viabilitat de cara a la legalització.²⁰⁸ Vilaseca tenia raó en considerar que Estrem no disposava dels coneixements necessaris per portar a terme una excavació arqueològica amb garanties,²⁰⁹ i que un museu arqueològic en cada capital de comarca no és una solució satisfactòria, ni llavors ni ara, però també em sembla certa la voluntat de Vilaseca d'acaparar la recerca arqueològica i els seus resultats a la comarca del Priorat.

Una poesia apòcrifa

El dia 26 de març de 1935, el periòdic *Avui*, que era el portaveu de la Lliga Catalana a Reus, va publicar una poesia apòcrifa signada per S. Estrem i Fa, amb el títol «Camí suau...» i dedicada «Al plorat mestre, Ignasi Iglésies». La poesia anava acompanyada del comentari següent: «Avui comencem a publicar el primer treball del nostre nou col·laborador, escriptor ben conegut i exquisit poeta del Priorat En Salvador Estrem i Fa. Creiem que aquesta nova adquisició serà ben plaent als nostres lectors. *Avui* aplega tots els escriptors d'aquestes comarques amb el màxim reconeixement. Sigui, doncs, benvingut l'amic Estrem i Fa.»²¹⁰ La poesia amagava una facècia política, ja que si aïllem la darrera lletra de cada vers, es llegeix «banyuts i capats i rucs». Salvador Estrem, com sabem, era membre de la Lliga Catalana i director del portaveu d'aquest partit a Falset.

Una poesia apòcrifa i una polèmica amb el periòdic «Avui»

Aquesta poesia fou reproduïda el 12 d'abril de 1935 a *L'Esquella de la Torratxa*, amb una notícia que citava la font i copiava un fragment de la nota original. També descobria la facècia que s'amaga al final dels versos i lamentava que s'adrecés «un estirabot semblant» a la memòria d'Ignasi Iglésies. Per acabar, deia: «I ens dol que el nom de S. Estrem i Fa ens hagi de venir, malgrat es tracti de fer una broma als de la Lliga, de faisó tan poc nova i amb tan mal gust».²¹¹ No sembla que en aquest periòdic coneguessin la filiació política de Salvador Estrem. Posteriorment, es fan ressò d'una carta tramesa per Estrem on desmenteix la seva autoria i se'n congratulen, desaproven la facècia política, especialment per involucrar-hi la memòria d'Ignasi Iglésies, i publiquen la poesia autèntica d'Estrem al dramaturg.²¹²

²⁰⁸ *Priorat*, any IX, núm. 171 (2 de febrer de 1936), p. 6.

²⁰⁹ En la carta de Serra i Ràfols a Vilaseca suara citada, tot parlant de Salvador Estrem, l'arqueòleg menorquí li reproduceix unes línies de l'informe emès: «La preparació tècnica del seu iniciador és evidentment rudimentària, però tampoc no és millor ni pitjor que la preparació tècnica mitjana dels animadors dels museus esmentats [...] En general tot excursionista, tot aficionat que hagi llegit quatre ratlles de prehistòria, es creu prou preparat per a realitzar excavacions.»

²¹⁰ *Avui*, any I, núm. 26 (26 de març de 1935), pp. 1, 3. Llegiu la poesia a l'apèndix I «Una poesia apòcrifa».

²¹¹ *L'Esquella de la Torratxa*, any LIX, núm. 2910 (12 d'abril de 1935), p. 1121.

²¹² *L'Esquella de la Torratxa*, any LIX, núm. 2912 (26 d'abril de 1935), p. 1152. La poesia és «En la mort d'Ignasi Iglésies», publicada a *La mala collita*.

En canvi, el diari *Avui* no va rectificar posteriorment ni va publicar cap nota per aclarir l'origen de la poesia. Tanmateix, sabem que els redactors d'aquest diari coneixien el caràcter apòcrif del poema, si més no uns dies després de la seva publicació, ja que al diari *Avui* del dia 16 d'abril de 1935, a la secció «Carnet de Societat», es fa constar que a la redacció «hem rebut la visita de l'exquisit poeta del Priorat i col·laborador del nostre diari Sr. Estrem i Fa».²¹³ A diferència de *L'Esquella de la Torratxa*, doncs, no hi va haver cap rectificació ni aclariment posterior, malgrat una major comunió ideològica. No coneixem l'origen de la facècia ni si Estrem en va treure l'entrellat, però en devia quedar molt disgustat, ja que les seves col·laboracions posteriors a *Avui* es van limitar a la publicació d'una poesia, «Les set espases», en un número extraordinari publicat Divendres Sant.²¹⁴ I també ho donen a entendre els dos articles que va publicar a *Priorat* mentre va durar la polèmica,²¹⁵ escrits amb una clara voluntat de justificació, amb l'explicació de tots els detalls.

La matinada del 14 de setembre

*El cop militar i la
revolució social*

El dia 18 de juliol de 1936, el cop militar contra el govern legítim de la República va desencadenar una guerra que va aniquilar el món de Salvador Estrem. El moviment de regeneració espiritual que havia viscut Catalunya des de mitjans del segle passat va desaparèixer de manera literal al final de la guerra, i l'objectiu d'afirmació nacional que regia aquest moviment, també. Les opcions per a tots aquells que hi participaven van ser el silenci, l'exili o bé simplement la mort. Salvador Estrem va morir la matinada del 14 de setembre de 1936, assassinat per un escamot anarquista. Després van venir quaranta anys de dictadura i un esforç ingent per recuperar, a poc a poc, aquell món que havien volgut destruir per sempre. En els territoris en què la rebel·lió militar fou derrotada, es va desencadenar una revolució social que va sorgir impulsada per l'enorme significat polític que va tenir la victòria de la resistència popular enfront de l'exèrcit i les forces civils reaccionàries. La revolució que van portar a terme les classes obreres a Catalunya estava comandada per les forces anarquistes de la CNT i la FAI, i va deixar en suspens l'autoritat republicana, que aquí representava la Generalitat. Durant uns mesos, que van del juliol al desembre de 1936, l'Estat va perdre la seva capacitat repressiva i el poder, absolutament fragmentat, va quedar en mans de comitès locals i ajuntaments sobrepassats per les circumstàncies del moment. La revolució buscava la supressió absoluta de la societat capitalista i la instauració del comunisme llibertari. Per realitzar aquest capgirament social, calia liquidar abans que res els poders capitalistes que havien

²¹³ *Avui*, any I, núm. 44 (16 d'abril de 1935), p. 3.

²¹⁴ *Avui*, any I, núm. 47 (19 d'abril de 1935), p. 3.

²¹⁵ «Uns versos que porten cua». *Priorat*, any VIII, núm. 152 (21 d'abril de 1935), p. 8, i «Acabament». *Priorat*, any VIII, núm. 153 (5 de maig de 1935), pp. 5-6.

dominat secularment la societat, i així es va alliberar una repressió contra l'Església, en primer lloc, i contra les classes més acomodades, que tenia per finalitat la seva desaparició.²¹⁶

A Falset, el darrer número de *Priorat* va sortir el 19 de juliol, amb un editorial de Salvador Estrem que presentava els Jocs Florals que s'havien de celebrar al setembre, per la festa major, i un article sobre les darreres adquisicions per al Museu. El comitè local que es va instal·lar a l'Ajuntament estava dominat per ERC i el sindicat UGT, i durant tot l'estiu es va aconseguir de mantenir una calma relativa, si comparem la situació amb la d'altres poblacions, com Capçanes, en què va haver diversos assassinats durant l'agost, entre els quals el d'Abdó Barceló.²¹⁷ També es van assassinar persones de Falset aquell estiu, però fora de la vila. Toni Orensanz (2008) ha explicat de manera exemplar què va passar a partir de llavors, que resumeixo tot seguit: les forces anarquistes de la població, descontentes amb la manca de repressió contra els sectors socials tradicionalistes, catòlics i benestants, van decidir donar un cop de força per aconseguir el poder municipal i desplegar la revolució social que les forces republicanes més moderades no acometien. Per portar-ho a terme, van anar a buscar el concurs de la Brigada de la Mort, un escamot de les milícies confederals de la columna Ortiz comandat per Pasqual Fresquet Llopis, que tenia per missió la repressió i l'assassinat dels que consideraven contraris a la implantació del comunisme llibertari, ja fossin carlistes, catòlics, terratinents o bé simplement pagesos contraris a les col·lectivitzacions. La Brigada va arribar el matí del 13 de setembre. Primer van anar a l'Ajuntament, on van detenir alguns membres del comitè, i es van instal·lar després a ca l'Amigó. Al vespre va començar la detenció de les persones desafectes, que aquella mateixa nit van ser assassinades al cementiri de la vila. Es disposava d'una llista amb els noms d'aquestes persones, facilitada per les forces anarquistes de la població, i s'anaven a cercar en grups força nombrosos, acompanyats per milicians de la Brigada. Al matí següent van haver més detencions i assassinats de persones que havien aconseguit amagar-se durant la nit, i Pasqual Llopis va fer un míting a la plaça de la Quartera, des del balcó de l'Ajuntament, on la CNT i la FAI finalment havien aconseguit el control del consistori. Van ser assassinades vint-i-set persones.

Però, ¿qui van ser els protagonistes de la mort de Salvador Estrem? D'acord amb tota la documentació sobre aquests esdeveniments que s'ha conservat,²¹⁸ la persona que va anar a buscar la Brigada de la

*Les conseqüències del
cop militar a Falset*

²¹⁶ Vegeu especialment Pozo (2012 a), que és la primera part de la tesi de l'autor, Pozo (2002), revisada. Una visió dels mateixos fets des d'una posició política més marcada és Martín Ramos (2012), però també valuosa. Per a les dades de la repressió, vegeu Soler i Villaroya (1990), i per als esdeveniments a Tarragona, Piqué (1998).

²¹⁷ Vegeu Sabaté i Alentorn (2002 b: 45) i Solé i Villaroya (1990: 313), que situen la mort el dia 13. En una làpida commemorativa que hi ha al menjador del mas d'en Francisco, col·locada per la família, es dona el dia 12 d'agost com a data del decés de Barceló.

²¹⁸ En primer lloc, disposem de les declaracions de la Causa General i també de les contingudes en els dossiers dels judicis sumaríssims que es van fer a diverses persones

Mort a Casp, on tenia la caserna, i va acompanyar els seus membres a Falset va ser Francisco Cortés Rius, conegut per «Calamando». Les persones que van sostreure Salvador Estrem de casa seva, a banda dels milicians de la Brigada, van ser Leonci Ballesté Alaix, Pilar Esmeralda Poblador, Vicenta Montañés Gonzàlvo, Emília Perpiñà Muntané i Tomàs Vaqué Barceló. Tots eren membres del sindicat confederal CNT, de la FAI o bé de les Joventuts Llibertàries —quatre de Falset i una de Marçà—, i alguns apareixen també en aquesta documentació com a responsables d'altres assassinats. No van acudir sols a la casa d'Estrem, i en algunes declaracions es parla de més de vint persones al carrer, que van secundar la detenció. Sovint s'ha afirmat que els assassinats a la rereguarda republicana eren obra d'«incontrolats», però avui dia és insostenible aquesta opinió.²¹⁹ Obeïen a una repressió planificada i els escamots que la portaven a terme estaven perfectament coordinats i s'ajudaven mútuament. Caldria afegir aquí els noms de tots els protagonistes del cop de força a Falset i de la repressió que va desencadenar, uns noms que són recurrents en la documentació conservada.

que van participar en el fets de Falset, entre els quals el d'Emília Perpiñà Muntané, que és l'única persona jutjada directament per la mort de Salvador Estrem. En segon lloc, s'ha conservat un anònim, possiblement del secretari de l'Ajuntament en aquell moment, que també explica els fets. Vegeu [AHN](#), Fons Causa General: Tarragona, Peça primera, Llig. núm. 1443, Exp. núm. 15 (Falset); [ATM3](#), Fons Auditoria de Guerra: Sumaríssims d'Ugència, núm. 400 (NL 46734), núm. 1281 (NL 43034), núm. 1865 (NL 52096), núm. 2376 (NL 53014), núm. 2390 (NL 50547), núm. 2686 (NL 13855) i núm. 2688 (NL 52754); [ATM3](#), Fons Auditoria de Guerra: Sumaríssim Ordinari, núm. 32138 (NL 43923); [APME](#), Fotocòpia del document mecanoscrit anònim «Día 12 de septiembre de 1936», [1936].

²¹⁹ Vegeu sobre aquesta qüestió Barrull (1995), Ledesma (2003), Piqué (1998), Pozo (2012 ab), Sánchez Cervelló (2001: 365-432) i Termes (2005).

LA POESIA ESTREMIANA

En el capítol present, proposo una lectura dels llibres de poesies de Salvador Estrem, cosa que ens permetrà analitzar els principis més rellevants d'aquesta producció poètica —els temes de les poesies— i la seva evolució al llarg dels anys. També reservo una secció per explicar en detall el punt d'inflexió que experimenta l'obra estremiana després de la publicació de *Les hores dolces*, una inflexió que de fet divideix en dues parts ben diferenciades la seva producció. Per fer aquesta lectura, indico en primer lloc les característiques generals del volum en qüestió i tot seguit faig una anàlisi de les seves composicions, les quals agrupo d'acord amb un criteri temàtic, i dono finalment una lectura detallada de les composicions més reeixides —que també acostumen a ser les més rellevants— de cada grup. Per als trets estructurals i formals dels quatre volums, la gènesi de les composicions que contenen i les relacions que mantenen entre ells, remeto al capítol 7 «La història textual estremiana».

3.1 POESIA I TRADICIONALISME

L'any 1920 Salvador Estrem va publicar *Les hores dolces*, el llibre que inicia la seva producció poètica en forma de volum imprès. Com hem vist, Estrem havia publicat la seva primera poesia l'any 1909 a la revista *Mont-sant*. De fet, aquest primer llibre aplega gairebé totes les composicions aparegudes anteriorment en premsa i esdevé, d'aquesta manera, una recopilació de cloenda de les poesies de l'etapa de joventut del poeta prioratí. Ara bé, quan publica *Les hores dolces*, Estrem té vint-i-set anys: no és un poeta madur, però tampoc el podríem qualificar de juvenil en unes circumstàncies més propícies. És a dir, ara seria el moment de començar a escriure una obra assaonada, sense els dubtes i les incerteses del debutant, completat el període de formació inicial. Però, com hem vist en la seva biografia, Estrem és un escriptor amb una educació estrictament autodidacta, que no tindrà contacte amb cercles culturals —que no seran mai estrictament literaris— fins a mitjans de la dècada dels anys vint. És per aquesta raó que parlo d'etapa de joventut, perquè *Les hores dolces* és un llibre amb deficiències literàries i lingüístiques, que ja va assenyalar Pere Cavallé en la ressenya crítica que va publicar del llibre a la *Revista del Centre de Lectura* de Reus sota el pseudònim de Claudi Muntanya (1920), i que destaca especialment per l'assumpció acrítica dels postulats tradicionalistes subjacents en la temàtica flouresca que hi predomina. En efecte, *Les hores dolces* és un primer llibre en el sentit estrictament

*La temàtica de «Les
hores dolces» i un
títol aclaridor*

temporal, però també com a provatura d'una vocació que encara no ha assolit les eines ni la destresa per reeixir literàriament i lingüística, ni la maduresa per posar en qüestió els valors i les idees rebudes i formar-se una veu pròpia.

L'assumpció del tradicionalisme prové del seu entorn familiar, que apareix dominat per la figura del pare, i l'educació que hi ha rebut, caracteritzada per la religiositat encarnada en la fe catòlica i els valors morals que se'n deriven, les idees conservadores en l'ordre social i el catalanisme polític, i es fa evident, també, en esdeveniments que viu en aquests anys, com la militància a la Lliga Regionalista, la profunda religiositat que el portarà a participar en el Centre Catòlic de Falset i la Congregació de Sant Lluís Gonzaga, i el contacte personal amb els sectors més conservadors de la societat falsetana. No estic parlant del tradicionalisme reaccionari que representa el carlisme —malgrat que hi tindrà contactes, com l'amistat amb Rafael Fernández de Córdoba—, sinó el tradicionalisme patriarcal i identitari, oposat al liberalisme i contrari als canvis que introdueix la modernitat, que defineix millor que ningú el pensament del bisbe Josep Torras i Bages. Els temes que predominen en aquest primer volum de poesies de Salvador Estrem són l'amor i la fe religiosa, com s'escau al perfil juvenil que acabem de dibuixar, i després ressalten les de caire patriòtic, al costat de les quals cal situar un conjunt de poesies que parlen del paisatge del Priorat i la natura, en les quals també trobem aquesta voluntat de fer país, a través de la materialització del concepte de pàtria en la terra nadiua que fa el tradicionalisme. Segueixen un conjunt breu de composicions en què Estrem elogia les formes de vida tradicionals, una temàtica que amb el temps anirà a més dins la seva producció, i finalment un altre conjunt de poesies que podem agrupar pel to didàctic tan acusat que les caracteritza, més que no pas per la seva temàtica diversa.

Estrem tenia consciència que *Les hores dolces* tancava el període de la seva joventut, com el mateix títol ens indica, i que a partir de llavors començava realment la vida adulta. A la seva biografia, hem observat que efectivament fou així, que aquesta joventut va allargar-se fins al tombant del canvi de dècada, quan convergeixen un conjunt d'esdeveniments que el porten a una vida nova. En aquest sentit, el poema «L'adéu», en aquest volum, és dedicat «als meus companys de joventut, abans de casar-me» i explicita aquest canvi:

I amunt, vosaltres, en la vida boja,
i jo avall, en la vida de la pau,
sens envejar la vostra galta roja,
jo us diré, i em direu... adéu-siau.

«L'adéu», vv. 13-16

Es tracta de l'allunyament de la vida de disbauxa que havia portat durant els anys de joventut —arribarà a dir que, dels quinze fins als vint-i-cinc anys, van ser «deu anys en els quals no vaig fer res ni en

profit meu, ni en bé dels altres» (*Llamp*, p. 77)— i l'assumpció de la responsabilitat familiar. Comprovarem en les seccions següents que aquesta situació nova va tenir un reflex en la maduresa dels llibres que va publicar a partir de llavors, que van millorar significativament, però els temes d'aquest primer volum no van desaparèixer mai en la seva obra. La maduresa es va traduir en un tractament més ponderat dels temes proposats i una major habilitat en les formes literàries i lingüístiques, però no en la substitució de la matèria del seu interès.

Amor juvenil

El tema central de *Les horers dolces* és l'amor. Per a una definició de la poesia amorosa de Salvador Estrem, podem partir de tres coordenades que ens marquen diferents aspectes: la naturalesa del sentiment que lliga els éssers estimats, la dona com a objecte d'aquesta estimació i, finalment, l'actitud del jo poètic en relació a tot dos. Cal assenyalar d'entrada que el tractament que Estrem dona a l'amor en la seva poesia juvenil no és mai aprofundit ni complex: no prova de racionalitzar aquest sentiment ni d'exposar la diversitat de situacions i elements que inclou. Així, la imatge de la dona i les virtuts que la il·lustren —i el negatiu d'aquesta figura, també— queden perfectament fixades des de la primera poesia i la mena de relació amorosa que s'hi descriu és purament estereotipada, segons els patrons que determina la moral catòlica i les convencions socials conservadores.

En efecte, la relació amorosa que descriu Salvador Estrem en aquests versos resulta estrictament convencional, però sublimada pels models femenins que el poeta imagina. Aquesta sublimació es deu, en primer lloc, a la joventut d'Estrem, que encara no disposa d'una experiència amorosa prou àmplia que li permeti una reflexió aprofundida i, en segon lloc, a l'ideal catòlic que impregna el seu pensament amorós, que el condueix a una actitud sacralitzadora de l'amor. Per tant, no es tracta mai d'un amor que el poeta hagi viscut realment, sinó d'una experiència que elabora la seva imaginació a partir dels ideals catòlics i conservadors, per convertir-se en un producte estètic. Tanmateix, això no significa que no sentim la veu humana del poeta en aquests versos, perquè una de les característiques de la veu poètica d'Estrem, que no va perdre mai, és la sinceritat. Estrem es mostra sempre com és, en la seva poesia, però els seus versos de joventut no volen tenir incidència sobre la realitat, per modificar-la en un sentit o altre, ni són la resposta a preguntes que es fa un jo angoixat o reflexiu. Sovint no són més que un mer artifici imaginatiu: sincers, però també pobres, per la manca d'una reflexió en profunditat i d'una tècnica poètica encara deficient, com veurem en el capítol següent.

La sacralització de la relació amorosa és literal a «Mes de maig» i «La font dels amors». Per exemple, a la primera: «Jo et tinc fet en ell [es refereix al cor] l'altar, | tu hi seràs la verge hermosa» (vv. 9-10). La

*Una perspectiva
sacralitzadora de la
relació amorosa*

visió angelical d'aquesta relació que transcendeix del conjunt de les poesies amoroses, però, no ofereix cap dubte sobre el caràcter sacre que Estrem atorga a l'amor. En efecte, l'amor juvenívol és un camí que porta al matrimoni, un procés de coneixement del amants, pur i virginal, que té com a objectiu la unió confirmada per l'Església i en consonància amb els seus ideals. A «Falsetaneta», el poeta es descriu a si mateix cercant l'estimada «pel jardí dels amors», i la troba en la figura d'una falsetaneta. La petició que li adreça va en una direcció ben explícita:

Vine als meus braços, falsetaneta,
que jo esperant-te, me torno foll,
i vull cantar-te la cançoneta
que el meu cor serva, d'amor, sadoll.

Mon cor, espera ta gran vinguda,
ell, ha de ser-ne ton ric palau,
si l'alegria, jamai viscuda,
tu no li negues, d'un bes suau.

I quan ja sies l'esposa meva,
un cel a terra em davallará;
llavors, mon llavi, sens gens de treva,
la cançoneta desplegarà.

«Falsetaneta», vv. 41-52

*Amor conjugal com
a renúncia*

Un pic els enamorats s'han casat, el matrimoni és per a sempre. No es concep l'amor fora d'aquesta institució. Per a Estrem, a més, com a catòlic, l'amor conjugal es viu com una vocació de renúncia plena envers l'altra i té com a objectiu primer la reproducció i la criança dels fills.¹ Ho veiem a les poesies «El meu desig», «A l'estimada» i «L'amor volguda», especialment.

I t'ha dit que el meu cor et feia ofrena
de tot aquell amor que allí ha florit,
després que li has donat la vida plena
de llum, que li has encès en l'esperit.

Amb tu faré el camí d'aquesta vida,
amb tu tan sols i no amb cap altra més...
no vull ditxa més gran que l'assolida,
perquè en tos ulls hi ha el cel que em tens promès.

«A l'estimada», vv. 17-24

¹ A l'article «Per a elles. La sagrada missió», Estrem explica com el matrimoni uneix els enamorats en una sola ànima: «Després haurà devallat de les regions de les coses eternals, aquella benedicció [el matrimoni] que en la seva misteriosa comesa, tindrà feta una ànima de dues, un esperit que abraçarà dos sers que no s'acomiaran en aquesta vall de lluites, fins que la dalla d'aquella donota lletja vestida d'alba occeixi les seves vides, per a fer lloc a unes altres, a unes successions, a unes gèneres... com els catúfols...» Vegeu-lo al periòdic *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 304 (23 de febrer de 1919), p. 2.

Aquest amor és sempre cast en la poesia estremiana i la sexualitat, reprimida. Així, les poques mostres de sensualitat que hi trobem no aconsegueixen superar el pudor adolescent. És el cas de «Geòrgica» i «Al vol d'un bes». Vegem una estrofa de la primera poesia:

I riu... Son llavi és flor que s'esbadella
com si un raig d'or del sol l'hagués besada,
i n'hagués fet del bes la meravella...

«Geòrgica», vv. 9-11

El riure dóna peu al poeta a descriure els llavis de l'estimada per mitjà de la comparació amb una flor que es bada, tocada pel sol, com si la besés. El pudor no el deixa anar més enllà. A la segona poesia, s'explica com una pagesa cull una cirera i se la posa a la boca, de manera que la rojor dels llavis es confon amb el color de la cirera. Tot plegat acaba amb els versos següents:

Amb la mel del teu mig riure,
tu hi barreges la dolçor,
mentres alces la mà bruna
per copsar-ne un pomelló.

¿Qui serà que en el teu llavi,
amb el cor assedegat,
vingui a beure, sens agravi,
la melor que hi ha quedat?...

«Al vol d'un bes», vv. 9-16

Observem que la pregunta retòrica de la segona estrofa s'adreça a un amant que beurà en el llavi de l'estimada «sens agravi». Fins i tot en aquests pocs versos en què es palesa una certa sensualitat, Estrem no evita l'incís pudorós.

Per altra banda, la imatge de la dona que descobrim en aquestes poesies és completament idealitzada, una dona que pren cos en la ment del poeta a partir dels models que filtra la seva imaginació. En aquest sentit, una sola poesia amorosa d'aquesta etapa presenta com a protagonista una dona real, «Mes de maig», publicada al diari *La Veu de Tarragona* el 15 de juny de 1919, que Salvador Estrem, però, no va recollir en volum. Que no ho fes sembla simptomàtic de la imatge sublimada de la dona que vol projectar a *Les hores dolces*. La poesia porta una dedicatòria a «la senyoreta C. M.», rere la qual s'amaga Carme Muntané, amb qui es casaria l'any següent. És composta per quatre estrofes, les dues primeres de les quals són un exemple arquetípic del *locus amoenus*, en què la natura també apareix idealitzada en un grau elevat i causa la predisposició amorosa del jo poètic:

Guaito els camps i tot és llum,
tot és música d'aucells,
l'aire és ple d'un gai perfum
que fa olor d'amors novells.

*Una imatge
idealitzada de la
dona estimada*

Llença el sol cascates d'or
que han tornat la rosa encesa,
i han encès en el meu cor,
dolç amor i gran fermesa.

«Mes de maig», vv. 1-8

En les altres dues estrofes, el jo poètic s'adreça a l'estimada, però no en forma d'interpel·lació, sinó de manera quasi imperativa, per declarar-li el seu amor. Però no es tracta d'una declaració amorosa habitual, sinó més aviat de la constatació de l'acolliment favorable que espera rebre indefectiblement. Notem la sacralització amorosa en els termes religiosos que usa —amb unes connotacions morals ben clares— per descriure l'amor que sent i la descripció hiperbòlica del rostre i el cabell de l'estimada:

Jo et tinc fet en ell l'altar,
tu hi seràs la verge hermosa,
de flors no n'hi cal portar,
tampoc llum esplendorosa,

que hi haurà la dels teus ulls...
i les flors color de rosa
de tes galtes que han florit
sots ta cabellera rossa...

«Mes de maig», vv. 9-16

És a dir, fins i tot en aquesta poesia que parteix d'una dona real, el poeta acaba idealitzant la destinatària dels seus versos. Per altra banda, els atributs que Estrem atorga a la dona estimada, a *Les hores dolces*, són absolutament convencionals —bellesa, joventut, candidesa, puresa, dolçor—, si bé cantats de forma hiperbòlica. Tanmateix, on realment defineix les qualitats que espera trobar en la dona estimada és en el negatiu de la seva imatge, quan critica —i en algunes ocasions, blasma severament— accions i conductes femenines que rebutja. Ho veurem després quan parlem de l'actitud del jo poètic davant de la dona estimada.

*El model físic de la
dona estimada*

El model físic de l'estimada és descrit per moltes composicions, de manera recurrent amb els mateixos trets. Dono el que apareix en les primeres estrofes de «L'amor volguda». Podem canviar el color dels cabells o bé els adjectius que defineixen la cara, però el model serà exactament el mateix.

Sota els rulls de ta negra cabellera,
el lliri de ton front, llença un perfum,
i els teus ulls, com un sol de primavera,
inonden la meva ànima de llum.

Ta cara somrosada i riallera,
la veig, de dolços somnis al besllum,
i t'obiro tan pura i encisera,
que el meu cor per aimar-te, se'm consum.

Jo vull ser qui en bell jorn, aimada mia,
tos llavis desponcelli en l'harmonia
de les notes dolcíssimes d'un bes.

«L'amor volguda», vv. 1-11

Pel que fa al model moral, hi ha una poesia, «Marieta-Marió», que aplega en les seves quatre primeres estrofes totes les característiques de costums, actituds i pensaments que ha de tenir per a Estrem la dona estimada. Llegim-les:

*Els valors morals de
la dona estimada*

M'han dit que vas molt a missa,
que hi estàs amb devoció,
que en tes mans de nacre el llibre
vas filant santa oració.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.

Sé que els teus pares estimes,
obeint amb submissió,
que saps cosir bé la roba
i fer puntes i fistó.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.

Quan a la font vas per l'aigua,
duus amb gràcia el cantiró,
la faldeta ben rentada
i arranjat el mocador.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.

Sé que tens neta la casa
endreçant de bo i millor,
que ets enveja de les altres
i ets la joia d'un minyó.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.

«Marieta-Marió», vv. 1-24

Com veiem, aquests versos no demanen gaire explicació. Són els atributs morals que s'esperen de la dona, segons els ideals catòlics i conservadors que defineixen el pensament sobre l'amor d'Estrem: religiositat, devoció, submissió, obediència. La comesa social que ha de desenvolupar aquesta dona també resulta clara: les tasques domèstiques i la satisfacció de l'espós. Els detalls d'aquestes feines casolanes i els adjectius amb què les qualifica denoten un paternalisme sufocant. Un missatge que fins i tot l'any 1920, quan fou publicat, ja devia sonar reaccionari.

Per altre costat, hi ha dues composicions en què la dona estimada és una pastora boscana, «Maruxa» i «La font dels amors», i en dues més, «Geòrgica» i «Al vol d'un bes», una pagesa, que podem veure

*L'estimada com a
dona camperola*

conjuntament com a exemples de la dona camperola. Es tracta d'una visió sublimada, a través dels tòpics de la literatura bucòlica, de la dona del camp, visió que es presenta absolutament allunyada de la realitat. Vegem-ne una descripció ben convencional:

Oh, bella pastora de cara riolera,
pel sol colradeta, de mirífics rulls
que en ton front s'agiten, fent la meravella
que em priva de veure la llum de tos ulls.

Tu de la mirada dolça, encisadora,
de molsudets llavis, poncella d'un bes
—quin goig no n'hauria el pastor qui t'adora
si enmig l'ombra fresca del bosc, te'l copsés.

Maruxa divina que enfiles la dansa
mostrant la nuesa de ton peu hermós
i mous ton cos gràcil, que no en té recança,
i bell aire el vincla, com al pi ufanós.

Jo t'he vist pels cingles saltant joguinosa,
pel coll cargolant-se't el teu xai, petit,
duent flors boscanes d'essència ubriagosa,
que brandant, s'esfullen en ton verge pit.

«Maruxa», vv. 1-16

Aquestes poesies, en què l'amor és sempre pur i la sensualitat es mostra continguda, retraten igualment una natura virginal, immaculada, que Estrem sublima. La mateixa idealització apareix a «A l'aimada», en què els amants són comparats a una parella d'ocells enamorats que «fan gaia parella | cantant-se l'amor» (vv. 40-41). A «La font dels amors», es rebla aquesta visió amb el tòpic de la font com a lloc de trobada dels enamorats:

Un dia, a l'anar-hi,
tot assedegat,
vaig trobar bevent-hi
una gran beutat;
era una pagesa
de rostre colrat,
de mirada dolça,
de més dolç parlar;
semblava una verge,
la font, son altar;
jo li vaig somriure,
ella em somrigué,
l'amor vaig pregar-li
i prest me'l dongué.

«La font dels amors», vv. 38-51

La font és un «altar» per a l'amor, i l'estimada, «una verge». Torna a aparèixer aquí la idea de la sacralització de l'amor. Per altra banda,

Estrem confronta a «Maruxa» aquesta natura candorosa amb la ciutat, lloc del desig, la voluptuositat i l'amor desficiós:

De ciutat no et tempti l'enganyós bullici,
ni en l'amor tu creguis de qui, desitjós,
t'ha promès el riure dintre d'un desfici,
i occirà ta ditxa, foll, voluptuós.

A ciutat no hi vagis, que t'hi migraries,
hi niua allí el vici, allí no hi ha amor,
el sol que et fa bruna, allí no el veuries,
el cel el veuries d'estranya grisor.

«Maruxa», vv. 25-32

Fixem-nos en els atributs que atorga a la ciutat: engany, bullici, follia, voluptuositat, vici, grisor. En contraposició, el camp és l'escenari de l'amor pur. Es tracta del mite que Magí Sunyer (2011) ha denominat de «la terra alta» i que veurem més detalladament quan parlem de la poesia sobre el paisatge i la comarca del Priorat més endavant. Finalment, cal assenyalar que Estrem coneixia perfectament com era en realitat la situació de la dona al camp i en quines condicions s'hi vivia, cosa que ens ensenya, si més no, dues concepcions d'Estrem durant la seva joventut: d'una banda, la visió conservadora sobre la societat, que el porta a acceptar com a normals circumstàncies injustes i desiguals, perquè simplement són les que s'han rebut; d'altra banda, la idea de la literatura com exercici de creació, sense intenció de projecció sobre la realitat. En els capítols següents veurem com aquestes concepcions van evolucionar cap a postures més liberals i compromeses socialment, també pel que fa a la literatura.

De les tres coordenades que hem establert al començament, ens resta l'actitud del jo poètic davant de l'estimada i la relació que hi manté. En primer lloc, com a subjecte que participa en aquesta relació, el comportament que adopta és el de l'amant convencional que hem vist fins ara, que juga el paper que li assigna l'ideari conservador en què creu. En segon lloc, però, com a divulgador de fets i personatges a través de la poesia, l'actitud que adopta es caracteritza per una posició moralitzadora allunyada de l'equitat, que cau a vegades en el blasme. Es veu en poesies com «A una dona que es presum», «Marieta-Marió», «El bes amarg», «Advertiment» i «Furt». Més amunt hem dit que podíem definir en negatiu la imatge de la dona que descobrim en la poesia de Salvador Estrem, per mitjà de la crítica a accions i conductes femenines que refusa. Una d'aquestes poesies, «Advertiment», ja exhibeix en el títol la intenció del text: allisonar «flor garrida que esbanelles, | dolça noia dels quinze anys» en els perills de l'amor. El primer dels quals és la pèrdua de la virginitat fora de l'estament matrimonial, que trobem a «Furt», una poesia severíssima. La història és una noia que queda embarassada per causa «d'una hora d'amor esbojarrada» i el company que li fuig, seguit per la mort del nadó poc després. La severitat rau en l'estrofa final:

*L'actitud
moralitzadora del jo
poètic davant de
l'amor*

... Tothom la compadeix en la consciència,
i ella, plora, pel fruit d'amor perdut,
avergonyida, maleint l'absència
d'aquell que li ha furtada la virtut.

«Furt», vv. 9-12

L'avergonyiment per l'embaràs tanca la composició i esdevé així el tema principal, per davant de la mort del nadó. L'actitud compassiva «en la consciència», a més, no fa sinó marcar socialment aquesta noia amb un estigma, que passa a ser un càstig per una conducta que es jutja errònia. També són càstigs l'abandonament del noi i, de fet, la mateixa mort del nadó, advertiments dels perills que oculten les relacions sexuals fora del matrimoni.

Hi ha dues poesies, «A una dona que es presum» i «Marieta-Marió», que comparteixen la crítica a la mateixa conducta: el lluïment de la bellesa, a través del vestir i els cosmètics, i el joc del festeig.² És un paternalisme envers la dona que considera impúdic qualsevol mostra de sensualitat i que la redueix a la pura invisibilitat a través de la modèstia i la humilitat. L'exemple de «Marieta-Marió» és claríssim:

Prò quan vas empolainada,
amb aquell pam de taló,
i la mitja que clareja,
amb un to conqueridor
i amb els «polvos» a la cara...
... me fas molta compassió.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió;
però no et vull per casar-me,
per casar-me, no et vull, no.

«Marieta-Marió», vv. 25-34

*Una posició
moralitzadora sovint
reaccionària*

La posició moralitzadora d'Estrem, en aquest versos, s'apropa al reaccionarisme catòlic, també l'actitud condescendent de la compassió que diu sentir cap a la dona empolainada. Notem igualment el pudor extrem que demana a l'estimada per casar-s'hi. El tema d'«A una dona que es presum», en canvi, és l'engany que s'amaga darrere aquesta conducta, però el pensament reaccionari que el sustenta resulta el mateix. Després d'unes estrofes en què elogia la gràcia i l'atractiu de la dona, acaba amb aquests versos, que ens volen descobrir la falsedat d'una bellesa que no sigui natural i la impotència de voler superar artificialment l'acció del pas del temps:

² En aquest sentit, vegeu «Els cabells curts». *El Llamp*, any v, núm. 105 (15 de novembre de 1925), p. 3. Es tracta d'una crítica a aquesta moda femenina acabada d'importar, que Estrem rebutja emfàticament. Un fragment servirà d'exemple: «Ara us toca a vos, donzella, i tant si us plau com no, l'efecte ridícol i antiestètic de les vostres companyes [que s'acaben de tallar el cabell a la perruqueria on són tots plegats], haveu de dur al patíbol aquest núvol de cabells que us fa tan formoses, per què per damunt de tota consideració i de tota objecció, hi ha una veu imperiosa que crida: —¡Es moda! —Es moda; sinònim d'esclavitut.»

I pensar que ets la fulla que el vent porta,
que és tot en tu enganyosa apariència,
que el color de ta galta, ja mig morta,
llença els perfums primers de la impotència.

Avui, dintre ta cambra et veig plorosa,
mirant-te dins l'espill, ta cara hermosa
tornada tota groga i llastimera.

Ets fruita que amb el temps, devé madura,
la joventut postissa mai no dura,
tots tenim una sola primavera.

«A una dona que es presum», vv. 13-22

Aquest moralisme tan acusat que domina en les poesies que acabem de veure també apareix a «El bes amarg», però de manera no tan evident. Al costat del tema del dolor causat per l'amor perdut, hi ha el de la castedat, per mitjà de la vergonya d'una mare, que porta el seu fill en braços, provocada pel retrobament amb un antic nuvi:

Avui que tu ja ets mare,
passant pel meu costat
duent ton fill en braços,
confosa m'has mirat.

I tot vinclant el rostre,
mateix que el foc, encès,
en el fruit de ta vida,
cantant, floreix un bes.

«El bes amarg», vv. 9-16

Per concloure, cal assenyalar també la presència de l'amor filial, que es concreta sempre en l'estimació cap a la mare. En efecte, la figura paterna no apareix mai en la poesia estremiana. A la mare, hi fan referència tres composicions: «Endreça», «La llengua de la mare» i «Cartes d'un soldat a sa mare».³ La primera és un plany per la mort de la mare, fet que va ocórrer tres anys abans de la publicació de *Les hores dolces*, i actua de dedicatòria del llibre, desplaçada com està del cos de poesies al començament del volum. Estrem destaca l'amor rebut i les ensenyances de la mare, especialment l'herència de la llengua:

Amb vostre cant, al meu vós m'emmenàreu,
i un cop caigut del niu que vau deixar,
tot lo que depenguí, que m'ensenyàreu,
ara us ho vull cantar.

Jamai l'amor per mi regatejàreu,

*L'amor filial, sempre
a la mare*

³ També apareix a «Bressolant canta la mare», una poesia publicada a *Priorat* el 3 de setembre de 1916, que no fou aplegada en volum. La forma de la composició no és habitual en la poesia estremiana, ja que la veu que parla és la de la mare. Acaba amb uns versos premonitoris sobre la seva mort que possiblement expliquen per què no fou incorporada a *Les hores dolces*.

només per xò, ja en mi sou immortal,
és foc en mon esprit lo que em cantàreu,
i ara el seu flam durà el meu cant més alt.

«Endreça», vv. 5-12

Com es veu, la llengua significa la poesia. Es tracta d'una concepció essencialista de la llengua, pròpia del pensament tradicionalista, que defineix la comunitat a partir d'uns trets constitutius bàsics, dels quals sobresurt la llengua, al costat de la religió. Aquests trets conformen l'esperit de la comunitat —del poble. Ho hem comprovat en el capítol precedent.⁴ La incorporació de l'individu a la comunitat s'estableix a través de les ensenyances maternes, la primera de les quals, doncs, és la llengua; la figura materna dóna continuïtat així a la comunitat, com a transmissora del seu esperit. La poesia és la manifestació verbal d'aquest esperit que anhela en cada poble, la qual no seria possible sense les ensenyances de la mare.⁵ La mateixa idea de fons apareix a «La llengua de la mare», una composició en què es fa més explícita la deixa de la llengua:

Que bella t'he sentit en ma infantesa,
que hermosa en el bressol t'oigui cantar,
quins ritmes de dolçor i de puresa,
que melosa, la veu de ton parlar.

Quan era nin, la mare em bressolava,
d'amor, teixint amb tu, gaies cançons,
i sa veu i sa parla, quan cantava,
repercutia enllà dels horitzons.

«La llengua de la mare», vv. 1-8

En ambdues poesies hi ha un altre element que cal subratllar i que anticipa la temàtica de la secció següent: el consol de la fe davant de

4 En aquest sentit, Eduard Valentí (1973: 161-167) explica la influència de la doctrina de Xavier Llorens en el pensament de Torras i Bages: «L'eclecticisme que permetia a Llorens de fertilitzar com a mestre mentalitats tan diverses com les esmentades, consistia en una mena de relativisme historicista que, si d'una banda admetia l'existència d'un dinamisme social que dispara l'evolució d'idees i d'institucions, d'una altra reconeixia una entitat permanent, "l'esperit del poble" —el *Volksgeist* herderià, naturalment—, que, al llarg de la història, va fent la tria entre les innovacions que li són assimilables i les que no.»

5 És llarg, però cal llegir què diu Estrem sobre aquesta qüestió en un article: «Vull dir-te que l'esperit del nostre poble, és çò que tú estàs fent en la teva llar, quan els cantes als teus angelets aquella cançó de mel, en la que hi aprenen a parlar la teva amorosa llengua. L'esperit, doncs, és la llengua. No serà, si es vol, la llengua en sí, l'esperit d'un poble, però, és la seva manifestació i la seva llum. Mai podràs expressar el teu amor, les teves íntimes alegries, els teus més pregons sentiments, les teves més grans afeccions, si no ho fas en la llengua que Déu te n'ha fet oferiment, i a qui sense donar-te'n compte demanaràs el càstig, quan la menyspreuaràs. Ell, ha volgut donar a l'esperit dels pobles aquesta llum. El dia que s'és apagada, l'esperit devé en l'obscuritat. El dia que l'esperit devé en l'obscuritat, s'és mort l'esperit. El dia que l'esperit s'acaba, s'acaba el poble.» El fragment pertany a l'article «Per a elles. L'esperit». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 305 (2 de març de 1919), p. 2.

la mort. D'altra banda, «Cartes d'un soldat a sa mare» és una poesia llarga de tipus narratiu en què s'expliquen les desventures d'un pobre soldat a l'exèrcit colonial espanyol i la seva mort com a conseqüència d'un consell de guerra, sense que se'ns diguin els motius d'aquesta sentència. El tema predominant és l'enyorança de la vida que ha deixat a casa i la religiositat que traspua tota la composició, però ens ensenya, a través de la interlocució amb la mare, el paper que tenen els progenitors en la concepció tradicional de la família: la mare és la responsable única, per omissió del pare, de l'educació dels fills i la que viu com a propis els seus conflictes, amb la qual els fills estableixen lligams sentimentals més intensos, que fan possible així la confiança íntima que són aquestes cartes.

Estampes de vida religiosa

Després de l'amor, l'altre tema predominant en la poesia estremiana és el religiós. Com hem dit, la religiositat és un dels tres eixos del pensament d'Estrem, una experiència que el poeta viu d'acord amb els postulats del catolicisme d'arrel tradicionalista.⁶ En aquesta concepció, la societat s'estructura de forma orgànica a partir de la família com a nucli social bàsic; projectada des d'una perspectiva rural en cercles concèntrics, parteix de la llar familiar per arribar a la comunitat, que és l'organisme que aixopluga totes les institucions socials intermèdies. La societat, a més a més, constitueix una comunitat en un sentit integrador, segons el qual els seus membres comparteix sense fissures una comunió d'interessos i de principis, una unitat de pensament que està determinada per la doctrina de l'Església. La religió ofereix consol davant de l'adversitat i de la mort, al mateix temps que els membres de l'Església dicten normes de conducta i estableixen els valors de la moral pública. La vida social té dues columnes que la sustenten: la família —i, per tant, la propietat— i la religió. Aquesta és la visió col·lectiva de la religió que trobem a la poesia estremiana, que comparteix amb una vivència personal de la fe intensa i consolatòria, al costat del caràcter apologetic dels seus versos religiosos.⁷

El paper director de la religió a la societat tradicional

La contemplació i el reconeixement de Déu en cada esdeveniment i cada cosa de la realitat, fent-se així visible la divinitat per al creient, és una manifestació de la vivència de la fe. És el tema de composicions com «Comunió», per exemple:

6 Com a exemple, el judici que li mereix l'evolució de la festa nadalenca: «De com celebraven el Nadal els nostres avis a com el celebrem nosaltres, no cal pas dir si hi ha diferència. Ells ho feien amb fe, amb amor, amb seny; nosaltres ens ho prenem fent xirinola. Ens mena al redós de la llar, la sed i la fam de l'ànima, i nosaltres afartem el cos i bevem un xic massa, i diem allò que hauríem de callar, tot callant el que hauríem de dir, i fem lo que no ens escau, per que no sabem fer el que caldria que féssim.» Vegeu «Nadal». *El Llamp*, any v, núm. 107 (15 de desembre de 1925), p. 2.

7 El corpus doctrinari que millor sistematitza aquests postulats tradicionalistes és l'obra del bisbe Josep Torras i Bages. Vegeu, en particular, «L'Església i el regionalisme» a Torras i Bages (1985: 3-59) i un resum d'aquesta obra a Pérez Francesch (2003: 30-35).

Ja no sou per mi invisible
des que jo us e sé cercar;
bella essència comprensible
pels qui sentin viure clar.

Jo us obiro en cada cosa,
jo us e sent en el meu pit,
que com flaire em don la rosa,
Vós me deu vostre esperit.

«Comunió», vv. 1-8

Sense aquesta fe, l'home viu en la foscor i amb l'esperit buit. De fet, deixa de ser un home, perquè la humanitat és impossible fora de la fe.

Mes, un dia, vegí un home
demacrat i pervertit:
no sentia, no estimava,
el seu cor s'era adormit,
i el pobre home caminava
sense fe, sense esperit.

¿Com serà que encara visqui,
si ja l'ànima el deixà?
I una veu, com un misteri,
en mos dintres ressonà:
—Aquest home va a les fosques;
aquest home s'apagà.

«Sens ànima», vv. 9-20

La naturalesa consolatòria de la religió és un tema que apareix a les poesies «La llengua de la mare», «Cartes d'un soldat a sa mare», «Les flors», «Comunió» i «L'ermita». El contracte que signa el creient amb l'Església estableix una compensació en forma de consol davant de la mort i les adversitats que la vida causa als humans. A «L'ermita», la verge ofereix consol a qui la visita:

Igual que un estel
damunt la muntanya,
la Verge somriu
dins de sa cabanya.

Claror de virtuts
per tothom qui l'aima,
consol i remei
per als mals de l'ànima.

Mateix que un colom
en el cim descansa,
la vila és a baix,
blanca, dolça, mansa.

Qui volgués consol
dalt el trobaria

mig camí del cel...
qui hi fos cada dia...

«L'ermita», vv. 33-48

Notem en aquests versos la diferent gradació entre l'ermita, situada al cim d'una muntanya, «mig camí del cel», i el poble, que és «a baix», un poble que adopta una actitud «mansa». L'Església, que exerceix el guiatge sobre els assumptes espirituals, se situa en un pla superior, director, al que ocupa el poble.

Un conjunt de poesies es proposen de donar compte de la simple quotidianitat de la vivència religiosa entre els creients. A «Capvespre», es descriu l'arribada de la nit en un poblet. El poeta juga amb el contrast entre la foscor que comença a amara-ho tot i la claror que causa l'oració que «s'enlaira al cel», «un parenostre» abans d'anar a dormir. A «La nevada», el poeta agraeix a Déu que nevi, ja que afaforeix la feina del pagès: la neu mata «la malura» dels conreus i aporta saó per al bon temps. En canvi, a «A la Verge de l'ermita» s'explica l'ofrena, en forma d'un ram de roses i uns poms de romaní, que un creient fa a la verge. És igualment una capella l'escenari de «L'ermita de Sant Gregori», una composició en què el poeta descriu el passat esplendorós de l'ermita, quan era «una tendra flor que Déu hagués regada» (v. 13), i el contraposa a l'abandonament i la solitud de l'ermita actual:

Quan jo miro, desfetes i perdudes
tes parets descarnades i caigudes,
devorades per pluges i pel vent,
cerclada d'esbarzers i solitària,
encar al Sant li adreço una pregària
i humitejo els meus ulls de sentiment.

Ermita que els meus avis veneraven
i als peus del teu altar fidels resaven,
caiguda així com ets, t'estimaré;
i en mig la runa i pols que el vent escombra,
a la visió del Sant, en tristaombra,
una oració ben dolça et cantaré.

«L'ermita de Sant Gregori», vv. 37-48

La figura de Crist apareix a «Del Gòlgota al Cel», en què Estrem glossa el martiri del fill de Déu. La composició comença amb una descripció del Gòlgota en termes llòbrecs i tètrics, com una muntanya «mancada de verdors i de flor nua» (v. 2), que es troba «entre tenebres a ple jorn» (v. 3). En aquesta escena, el poeta assenyala després la presència de Crist, que «en encreuada fusta l'enclavaren» (v. 11). La part final de la poesia, que tot seguit reproduceixo, centra la seva atenció en la mort de Crist, sofrent però alhora «hermós», i s'hi destaca que fineix per amor. El poeta clou la composició amb la idea que s'arriba a Déu per mitjà de l'amor.

*La vivència
quotidiana de la
religió*

*Crist, exemple
d'amor a Déu i la
humanitat*

Son rostre groc se vincla cap a terra,
sagna son front d'espines coronat. . .
que hermós està en el cim d'aquella serra,
morint d'amor, per qui amor li ha negat.

El seu postrer sospir bada les portes
del cel de les delícies, tornat trist,
i de l'amor les alenades fortes,
a Déu enlairen l'ànima de Crist.

«Del Gòlgota al cel», vv. 13-20

*Comentari d'«Al
jardí de les monges»*

Finalment, un bon nombre de composicions té com a protagonistes monjos i monges, així com els cenobis on habiten. Són «Monacal», «La monja», «El sortidor», «El xiprer», «Les flors», «Les cuques de llum» i «Al jardí de les monges», dedicada a la seva tia sor Irene. La lectura de la darrera poesia ja ens indica el contingut i el to de les altres. Com passa sovint en la poesia estremiana, al principi de la composició se'ns descriu l'escenari on s'esdevenen els fets. Aquí es tracta del jardí del convent de les monges, que és descrit en termes purament ideals:

Al jardí del convent de les monges,
tot el dia s'hi senten cançons,
l'ocellada hi refila cants dolços
bo i saltant pels florits branquillons.

«Al jardí de les monges», vv. 1-4

Després apareixen unes nenes al jardí, raó per la qual podem pensar que és un convent que també fa d'escola.⁸ La descripció segueix amb els mateixos termes idíl·lics, fins al punt de comparar el rostre de les criatures amb el d'unes verges. Trobem tot seguit la monja que vigilia aquestes nenes, al mateix temps que llegeix i resa:

Quan les nenes allí enjogassades
com ocells, refilegen llurs cants,
una monja allí prop, silenciosa,
se passeja amb un llibre a les mans.

I escampant son esguard en les lletres,
va teixint un dolç res, com de mel,
que pel mig les flairors de les roses,
com floreta d'amor, vola al cel.

«Al jardí de les monges», vv. 17-24

En aquest punt de la lectura, ja veiem que el text no funciona i que és una composició fallida: la banalitat més estricta disfressada amb el retoricisme més embafador. La conclusió de la poesia no fa sinó refermar aquesta percepció:

⁸ Efectivament, en els anys que fou escrita aquesta poesia, existia a Falset un convent de les Germanes Carmelites de la Caritat que feia d'escola femenina.

Al jardí del convent de les monges,
tot el dia s'hi senten cançons;
cap al tard, quan el sol va a la posta,
sols hi oureu remoreig d'oracions.

«Al jardí de les monges», vv. 29-32

Tot plegat, doncs, per acabar amb la constatació que, al jardí, les nenes hi canten durant el dia i que les monges hi resen al capvespre. És la inanitat literària que trobem en moltes de les composicions de *Les hores dolces*, que s'accentua en les de temàtica amorosa i religiosa. La sentimentalitat tan fada que hem llegit en les poesies comentades fins ara correspon a un esperit amb poca experiència vital i literària, que ha viscut immers en un ambient conservador tancat, impregnat d'un catolicisme immobilitista. De fet, podem veure aquestes poesies com a epígons d'una sensibilitat romàntica més pròpia del segle anterior, però sense cap de les característiques que fan admirable aquest moviment: no hi ha recerca de l'originalitat ni de noves formes literàries que trenquin les convencions burgeses; no destaquen per l'exaltació de l'individu ni per la identificació de l'ànima amb paisatges grandiosos i sublims; la passió no és lliure mai, no trobem cap sentiment d'angoixa vital; la imaginació no va més enllà dels tòpics tradicionals. Solament s'hi mostra el predomini del sentiment per sobre de la raó.

Efectivament, podem parlar de romanticisme en aquesta etapa de la poesia d'Estrem, a banda del sentiment com a forma de coneixement, perquè la literatura florasca és la seva principal influència i la lectura que devia prevaler durant la joventut del seu autor,⁹ d'una banda, i per l'oposició al naturalisme que s'amaga darrere de la prevalença de la idealització literària que practica, d'altra banda. Hem comprovat la sacralització amb què Estrem tracta la relació amorosa a la seva poesia i la sublimació de la figura de l'estimada, i hem examinat quina mena de literatura de catequesi és la seva poesia religiosa. El naturalisme hauria posat el poeta davant de la realitat, mutable i ben diversa, una realitat que a la segona dècada del segle xx ja no era la que havia estat sempre —és a dir, la que enyoraven els tradicionalistes—, i potser, en lloc d'aquesta literatura vàcua i estèril, hauria explicat les coses i els problemes de la societat en què vivia.

*Una poesia idealista,
d'oposició al
naturalisme*

Croquis al natural

Hi ha un conjunt de poesies que prenen com a motiu el paisatge i alguns elements naturals. Són composicions que descriuen gràficament aquests motius. Per exemple: «La lluna», «Flor d'ametller», «Fruit de sang», «A un ocell» o bé «El cant del rossinyol». Una altra, explica

⁹ Destaquen a la seva biblioteca, entre altres autors de la Renaixença, els llibres de poesia de Jacint Verdaguer: *Canigó*, *L'Atlàntida*, *Pàtria*, *Roser de tot l'any*, *Montserrat* i *Santa Eulària*. També en trobem alguns en prosa: *En defensa pròpia*, *Dietari d'un pelegrí a Terra Santa* i *Discursos-Articles. Pròlechs*.

el cicle de les estacions: «Història de l'any». La majoria són simples descripcions al natural, sense un sentit simbòlic. Llegim les primeres tres estrofes de «Flor d'ametller»:

Dolça branca
tota blanca,
riure clar de l'ametller;
d'una vida tota ardida
tu vesteixes el fruïter.

Tu ens senyales
amb tes ales,
la cançó primaveral,
que deslligues
amb les brises
i el bell cant del teu pardal.

Tu floreixes,
i enforteixes
nostre viure satisfet;
ets la flama
que ens inflama
nostre cor, que ha sentit fred.

«Flor d'ametller», vv. 1-17

La composició segueix d'aquesta manera fins al darrer vers. Tan sols hi trobem el recurs al tòpic de la flor de l'ametller com a anunciament de la primavera. A «Fruit de sang», dedicada a l'esbarzer, compara la corona de Crist amb les ferides que es poden produir quan se'n cullen els fruits. Amb el mateix to, «A un ocell» el poeta explica les dificultats dels ocells a l'hivern, tot adreçant-se a un «ocellet» abans de l'arribada de l'estació freda.

En una composició, «De terra estranya», Estrem utilitza el paisatge per definir moralment un país en termes desfavorables. Es tracta, de fet, d'una poesia que podem qualificar de patriòtica, ja que concreta les virtuts del seu propi país, per comparació en positiu amb el primer, que evidentment és Castella, si tenim present la biografia i l'obra del poeta prioratí. La poesia, que porta el subtítol «Impressió de viatge», comença amb la concreció de l'escena que dona peu a la reflexió que segueix: el poeta torna a casa en tren després d'un viatge.

*Comentari de «De
terra estranya»*

Corrent va el tren, com foll, damunt la plana,
com empès per un vent de malvestat,
xisclant esfereït, com qui demana
ajut, per a fugir d'un lloc malvat.

«De terra estranya», vv. 1-4

En aquesta primera estrofa ja s'insinua la valoració tan negativa d'aquesta «terra estranya». Segueixen després tres estrofes en què es descriu el paisatge que es va veient durant el trajecte, «tot gris, tot erm,

ni un arbre, ni una flor» (v. 6), sempre amb expressions de desolació i abandonament, que corprenen el viatger, «ens fa arribar amb el fred l'esglai al cor» (v. 8), fins que descobreix lluny la presència d'un poble:

Sembla un desert la terra que ens rodeja,
aspra, crua, parenta de la mort;
ni un horitzó que ens cridi llumineja,
el monstre ens dur a l'atzar, cercant més sort.

Al peu d'una muntanya que s'afua,
clavant son cim pelat al cel plomís,
confon el seu color amb la terra nua,
jaient com un cadavre, un poble gris.

«De terra estranya», vv. 9-16

El poeta continua amb la caracterització d'aquest poble, que és «com un cadavre». En primer lloc, el poble sobreviu en completa solitud, sens veus ni gent, «cada casa és com un niu abandonat» (v. 24), un lloc que Déu ha deixat de banda. En segon lloc, Estrem remarca la presència de dos campanar, «com braços que es descarnen» (v. 25), dels quals el poeta no sap distingir si estan en posició d'amenaça o bé «demanen clemència a dalt del cel» (v. 28). La referència a l'epíleg de *Canigó* sembla ineludible, però les coincidències no van més enllà d'aquesta presència.

La fugida a les alçades

El sentit simbòlic que es fa evident a «Terra estranya», per poc que es conegui el poeta, també apareix en un grup de poesies que tenen per motiu la muntanya. Són les composicions «Del viure pels cims», dedicada a Eduard Toda, «Les muntanyes» i «Muntanyes del Priorat». Uns paràgrafs més amunt he assenyalat que la idealització que aplica Estrem al seu material literari és una manera de defugir una realitat que, en molts aspectes, li desagrada. Es tracta de l'enyorança per un passat idealitzat, en què les formes de vida s'adequaven als valors tradicionals, i de la resistència a la modernitat, que és la causant de la pèrdua progressiva d'aquests valors. La vida antiga tenia lloc al món rural, en oposició a les ciutats, de les quals provenen totes les innovacions i perturbacions que amenacen de capgirar el sistema tradicional, heretat de generació en generació, i és precisament en aquesta ruralia que els valors tradicionals es mantenen més genuïns, inalterats. És el mite de la terra alta que ha estudiat Sunyer (2011), una mitificació de la ruralia i de la muntanya, en particular, que abasta aspectes tan diversos com les formes de vida i els costums, la llengua, la catalanitat i la pàtria. Sunyer exemplifica abundantment l'ús del mite pels autors de la Renaixença, en tots els gèneres, un ús que també trobem, però, en poetes noucentistes com Guerau de Liost, en llibres com *Selvatana amor*.

*La mitificació de
la ruralia i
la muntanya*

Ara bé, Estrem no arriba a la mitificació de la ruralia pel mateix camí que el poeta del Montseny. Observem que *Les hores dolces* i *Selvatana amor* es van publicar el mateix any 1920. Igualment, comparteixen un mateix fons ideològic, que beu de la font doctrinal del tradicionalisme, sobretot del pensament de Torras i Bages, en el qual l'Església juga un paper director, com hem vist abans en el cas d'Estrem. Però les similituds s'acaben aquí. Estrem hi arriba directament, des de la lectura dels autors renaixencistes i la doctrina tradicionalista,¹⁰ tot saltant-se els trenta anys de literatura catalana que hi ha entremig, mentre que Guerau de Liost és un dels personatges destacats d'aquest període literari, que l'any 1920 ja ha publicat tres llibres de poesia, i ha tamisat la duresa doctrinal del tradicionalisme amb altres lectures. Tampoc els llibres tenen res a veure, a banda de l'interès per la ruralia.¹¹ La sensibilitat i la ironia de la poesia de Guerau de Liost a *Selvatana amor* —sota la influència de Francis Jammes— són molt lluny dels versos de *Les hores dolces*. Per comprovar-ho, podem llegir «Vida rural», la quarta poesia del volum del poeta del Montseny, i notar la ironia del darrer vers, que dóna sentit a tota la composició:

VIDA RURAL

Les cases s'encavallen al caire del pendís,
clapant-se de terrissa i fum escoladís.

Els homes juguen sota la parra de l'hostal.
Dorm un ocell en el dipòsit d'un fanal.

Tres velles s'estintolen baixant a poc a poc
de la capella humida qui té el campanar groc.

Dupliquen la nissaga les llargues nits d'Advent.
Es perden les collites indefectiblement.

D'altra banda, per constatar la mitificació de la muntanya i la seva contraposició amb la ciutat que fa Estrem, llegim també les darreres estrofes de «Del viure pels cims», una composició en què s'endevina ja als primers versos aquest antagonisme: «que dintre les ciutats m'hi sento massa a l'ombra» (v. 4). Vegem-les.

¹⁰ A la seva biblioteca no hi faltava *La tradició catalana* (1892), de Josep Torras i Bages, al costat de la *Iniciació a la filosofia* (1933), de Xavier Llorens, pare intel·lectual del primer. També hi havia un exemplar de l'*Assaig de crítica filosòfica* (1928), de Joan Tusquets, sacerdot reaccionari amb vincles amb el carlisme i, uns anys després, amb el franquisme. Malgrat que dues d'aquestes publicacions són posteriors a *Les hores dolces*, no deixen d'il·lustrar alguns dels referents intel·lectuals d'Estrem.

¹¹ En una entrevista de Tomàs Garcés publicada a *Revista de Catalunya*, Guerau de Liost deia: «En realitat, però, jo no havia procurat sinó un alçament contra el ruralisme a l'ús. Esguardava la natura sense renunciar als meus drets de ciutadania. [...] Contra aquest ruralisme indigne calia dreçar una ironia benèvola que l'atuís a poc a poc. És el propòsit que dóna el to al meu llibre [*La Muntanya d'Ametistes*].» Vegeu-la a *Revista de Catalunya*, any VI, núm. 31 (gener de 1927), pp. 25-33.

A dalt dels cims jo só feliç
més prop del sol i el cel on l'astre palpebreja,
i sembla com si m'engolís
aquella forta llum que tot mon ser rabeja.

Amunt, el viure és sa i és pur,
no et dóna aquella aspror de cosa embagassida,
suspès com núvol en l'atzur,
no enyoro jo els de baix, que el blau me té la vida.

Potser algun jorn, costers avall
caurà mon cos, rodant cap baix a la fonsura,
prò l'esperit dintre la vall,
no hi voldrà saber res, i volarà a l'altura.

Quan jo tindré com vós, un cim
tocat de tot oreig de flaire reïnosa,
mai me veureu dins de l'abim,
que en els llocs de pecat, la llum entrar no gosa.

«Del viure pels cims», vv. 25-40

La diferent valoració entre «els cims» i «l'abim» és prou evident per necessitar comentar-la. Hi ha una altra poesia, «Sanitat d'esperit», que no pren el motiu de la muntanya, però que, en canvi, encara va més enllà en la mitificació, ja que s'hi contraposa un element de la ruralia com és el poble amb la natura, com a entitat no humanitzada. Es tracta, doncs, de l'antagonisme entre el món dels homes, corrupte i envilit, i la natura verge; un reformulació del mite del bon salvatge, en el sentit que l'home civilitzat retorna al seu estat primitiu, un conflicte entre la cultura com a element civilitzador i la barbàrie natural.¹²

*La mitificació de la
vida primitiva*

Deixeu-me que jo canti
besant-me el sol,
com en la flonja branca
el rossinyol.
Que quan el vent esbulli
els meus cabells,
dintre l'ànima em porti,
aires novells. . .
que só fugit del poble
fastiguejat,
que ja no em plau la vida
de la ciutat,

¹² En una visita a Llaberia, llogaret encimat al capdamunt de la serra, Estrem explica: «A aquella gent, no els aneu a parlar de ciència —no tenen ni metge ni farmàcia, i quan hi ha un enterrament tothom compta els anys que fa que n'hi hagué un altre; però entre aquella gent de pasta de melis hi ha vell de vuitanta anys al qual preguntariu si ha passat la quinta— no els parreu d'art, ni de lletres, ni de política. Tot això no els ha fet mal de cap, encara. Són uns veritables incivilitzats i no els aneu a llevar aquesta sort, ni proveu de menjar-vos-els les sopes al clatell, que no reeixiríeu. Són vius, però són bons d'una bondat primitiva també.» Vegeu «Llebaria». *El Llamp*, any VII, núm. 154 (30 de novembre de 1927), p. 1.

que els aires que allí em donen
són pestilents,
i els homes que els respiren
s'han fet dolents.

Deixeu-me que escaloni
els alts cimals,
que brandi per les serres
i per les valls,
que em cremi el sol la testa
i el vent crudel,
amb el peu nu en la terra,
i els ulls al cel.
Que a terra hi ha la vida,
i al cel la pau,
prou m'ho dirà dels boscos
la remor suau,
i els ocells, que em refilen
igual que ahir,
que als homes que jo deixo
no els puc oir.

«Sanitat d'esperit», vv. 1-32

Ara bé, aquest elogi de la vida primitiva no està barallat, de manera paradoxal, amb l'existència de Déu i la religió, construccions de la cultura humana. Així cal interpretar —al meu entendre— la referència a «encara hi ha llum» (v. 80) per damunt de les estrelles.

La vida antiga

En consonància amb el mite anterior, destaquen un conjunt de poesies que tenen com a tema la lloança de les formes de la vida antiga, algunes de les quals a través del record, perquè ja havien desaparegut quan Estrem escriu la poesia en qüestió. Són les composicions «La masia», «L'avi» i «Cant al vi», entre les més explícites.

*El mas familiar i
l'ordre pairal*

El mas esdevé el lloc de referència a la vida antiga, el centre de la propietat rural i de la producció, és allí on es reuneixen les diferents generacions de la família per conviure i resar, on es transmeten els coneixements dels avis als néts. L'ordre pairal es fonamenta en aquesta transmissió que té la figura de l'avi com el depositari dels sabers acumulats per les generacions tot al llarg dels temps:¹³

Deixeu que obri sos llavis
i quan us parlarà,
la història que ignoréssiu,
ell us la contarà.

«L'avi», vv. 17-20

¹³ Al costat de la mare, que és l'encarregada de l'educació dels fills i de la transmissió dels sabers fonamentals: la llengua i la doctrina religiosa.

Si el mas és el centre de la propietat, la llar ho és del mas. El foc esdevé un element protector, que manté el caliu familiar, també de manera simbòlica. És el lloc protegit on es recullen els avis.

Jo he reparat en l'avi,
vora la llar segut,
i son rostre em parlava
de lo que ell ha sigut.

La barretina musca
és son mellor capell,
el bàcul on s'apoya
recorda un roure vell.

A dins d'aquella testa
que el temps haurà solcat,
quants mils records té closos,
del nostre hermós passat.

«L'avi», vv. 1-12

El treball al camp sosté la família i aferma l'ordre pairal, ja que evita l'emigració a la ciutat. En una comarca com el Priorat, això significa el cultiu de la vinya. En aquest sentit, «Cant al vi» és una composició llarga, que tanca *Les hores dolces*, en què Estrem, a més d'exaltar el treball agrícola com a font de vida, «tu ens encens al cor la vida que ens aguanta» (v. 65), considera el producte que ha obtingut d'aquest treball —en aquest cas, el vi— com una gràcia concedida per Déu: «No pot ser que del cel no hagi baixat, | i perquè Déu ta gràcia ens ha donat | dins d'un món de bondat» (vv. 73-75). Aquest tema apareixerà de forma recurrent en tots els llibres d'Estrem, com veurem en els capítols següents.

Les llums de la pàtria

El tercer dels eixos que defineixen el pensament de Salvador Estrem és el catalanisme, al costat de la religiositat encarnada en la fe catòlica i el conservadorisme social, com hem vist. En els anys de joventut, el catalanisme d'Estrem beu de la doctrina tradicionalista i del concepte de «regió», en particular, que és a la base de *La tradició catalana* de Torras i Bages, segons el qual els estats són institucions artificials creades per l'home i, per tant, susceptibles de canvi per causa de la política i les eventualitats de cada moment històric, mentre que la regió és immutable, com a obra que és de la providència divina, a través de la vivència històrica d'una comunitat en un territori des de l'origen dels temps.¹⁴ Però la regió no és simplement un territori, sinó

*La concepció
tradicionalista de la
pàtria*

¹⁴ Torras i Bages (1985: 12): «L'Església és regionalista perquè és eterna. Els organismes polítics, els Estats, es fan i es desfan segons les circumstàncies, fins se'ls constitueix en congressos diplomàtics, per la qual cosa llur duració és sempre limitada, i, en desfer-se, reapareixen les antigues nacions, les unitats socials naturals formades,

el lloc natural on s'assenta una comunitat per mitjà de la propietat multiseular, que té com a primera fita el mas, i la identificació total del membres de la comunitat amb els elements del territori a causa del lligam que ha establert el devenir del temps. La vida regional s'identifica amb l'ordre pairal, basat —com hem vist— en la família i sota la direcció espiritual de l'Església, els membres de la qual dicten les normes de conducta i la moral que garanteixen la convivència i el consens social imprescindibles.¹⁵

Des d'aquesta perspectiva, la pàtria i la tradició són els elements espirituals de la regió. La pàtria és entesa com un sentiment d'amor a la terra, al territori viscut, amb el qual acaba essent assimilat, mentre que la tradició facilita el contingut al sentiment patriòtic. Aquesta tradició és la llengua de la comunitat, la cultura i l'art que ha produït, el dret amb què es regeix i, per damunt de tot, la doctrina catòlica que guia i harmonitza el conjunt d'elements tradicionals. Com es veu, és una perspectiva inspirada en la doctrina herderiana de «l'esperit del poble», segons la qual un poble —una comunitat— posseeix una ànima que el converteix en un organisme viu, un esperit nacional que es manifesta a través de la tradició. Es tracta d'una perspectiva que va fer seva, igualment, el catalanisme conservador de la Lliga Regionalista, partit polític on militava Salvador Estrem. En efecte, és un fet ben estudiat:¹⁶ Prat de la Riba i la resta de dirigents lligaires, entre els quals alguns del noucentistes educats en ambients religiosos, com Jaume Bofill i Mates, i també Estrem mateix, com a president de la Joventut Nacionalista de Falset, van promocionar el concepte de «poble» herderià a Catalunya i un patriotisme fonamentat en la tradició. El reaccionarisme que acompanya aquesta perspectiva és compensat per la tasca de cohesió social que realitza, en posar en contacte la burgesia i la menestralia urbanes amb els propietaris rurals i els altres habitants del món rural addictes al moviment catalanista.

Salvador Estrem arriba a aquest concepte de patriotisme directament a través del catolicisme tradicionalista, que s'adiu perfectament, d'altra banda, amb el seu conservadorisme social. El patriotisme es fa present en nombroses poesies d'Estrem, sense que tinguin necessàriament la pàtria com a tema, però en destaquen dues que reprodueixen la majoria dels elements que just acabem de veure. Són «Catalunya» i «Escornalbou». Ambdues presenten una dedicatòria que no resulta irrellevant: la primera, al «bon amic i bon patriota n'Enric Ciurana», i la segona, al «gran patrici català n'Eduard Toda». Centrarem ara la

no en congressos, ni en dietes d'homes d'Estat, sinó en els eternals consells de la Providència divina.»

15 Torras i Bages (1985: 5): «L'estat preferent és el d'unanimitat entre ciutadans, la unitat de pensament és condició necessària d'una civilització sòlida i durable; mes, no obstant, la generació moderna s'ha enamorat de la discòrdia, i fins té falta d'un punt comú on dirigir sos esforços. Els catalanistes, actius restauradors del nostre poble, han sentit com instintivament la necessitat de la unanimitat entre tots.»

16 Vegeu, per exemple, el capítol ix «Bases ideològiques de la Lliga Regionalista», a Molas (1972: I, 187-205).

nostra atenció especialment en la primera, ja que concentra un major nombre d'elements patriòtics en menys versos.

Consisteix en vuit estrofes anisosil·làbiques, però recurrents, amb una distribució idèntica de versos en cadascuna de les estrofes. Les similituds no s'acaben aquí, ja que totes comparteixen una mateixa estructura sintàctica al primer vers, una oració copulativa amb el subjecte «Catalunya», que en quatre estrofes apareix elidit, i el verb *ser* en present. La forma de la poesia es basa en la recurrència d'aquesta estructura, de tal manera que cada estrofa ens presenta una característica definidora de Catalunya, que dona peu al poeta a introduir els elements patriòtics. Vegem-ne la primera:

*Comentari de
«Catalunya»*

Catalunya és la biga corcada
de dalt de la golfa,
de baix del celler,
que encara que sembli podrida i trencada,
que encara que sembli i que sigui molt vella,
ella,
aguanta la casa,
l'aguanta i té cura que caigui al carrer.

«Catalunya», vv. 1-8

Estrem destaca aquí la fortalesa de Catalunya, un vell país que malgrat una semblança dèbil, i sotmesa com està, es manté ferm. Catalunya s'identifica amb el catalanisme, que esdevé així la biga que aguanta el país, simbolitzat en la casa. Si Catalunya ha sobreviscut tot al llarg del temps, és gràcies al catalanisme, que ha mantingut la flama del país. La segona estrofa fa referència al devenir històric del país i al conjunt de tradicions i històries acumulades, que són transmeses de generació en generació, dels avis als néts: «Catalunya és la testa de l'avi» (v. 9), que «ens mostra gloriosa, | la història del poble, la història dels vells» (vv. 15-16). A la tercera estrofa descobrim el caràcter catòlic del país, una religiositat multiseular i constitutiva que representa a través de Montserrat: «Catalunya és aquella muntanya | de puntes d'agulla» (vv. 17-18), on resideix la verge que «enllumenà els pasos dels bons catalans» (v. 24). A la quarta estrofa es destaca la diversitat del paisatge català, del mar a la muntanya. Llegim sencera la cinquena:

És la llança del Cavaller noble,
que en la gorja es clava
del drac que ha d'occir,
d'un heroï que vetlla per la fe del poble
que és fort i treballa, que brega i que canta,
canta,
perquè el Patró escombra,
traient-li de casa, tot el mal verí.

«Catalunya», vv. 33-40

Troblem sant Jordi en primer lloc, patró de Catalunya, amb la llança del qual és comparat el país, una identificació que ens indueix a

compartir també les virtuts que exalcen el cavaller: coratge, valentia, abnegació, sacrifici. En segon lloc, es mostren les qualitats del poble català, que estan en consonància amb les del seu patró: religiositat, fortitud i laboriositat.¹⁷ A la sisena estrofa s'equipara Catalunya amb la sardana, de la qual se subratlla que «a tots agermana» (v. 47). Es tracta de la visió integradora del poble, que cerca el consens sense fisures en les actituds i els objectius compartits pels seus membres. Vegem les dues darreres estrofes finalment:

És la parla que ens brolla dels llavis,
és calda i florida
i és aspra i de neu;
amb ella eixamplaren el poble grans savis...
per l'amor és dolça, per la guerra és forta,
força,
perquè no és caprici,
perquè és una herència, un llegat de Déu.

Catalunya és el lliri que es torça,
clavell que esbadella,
sarment mai eixut,
xiprer que s'enlaira de grat o per força,
esperit dels segles, que mai no es rovella,
ella,
serà Catalunya
sempre, mal que pesi a qui mai ho ha volgut.

«Catalunya», vv. 49-64

Preval, en aquests versos, la consideració de Catalunya com a entitat immutable, «esperit dels segles», un país sempre present que el temps no derrocarà mai. La reiteració de la comparació amb elements vegetals reforça la mateixa idea de pervivència. Semblantment, a través de la identificació de Catalunya amb la seva llengua, s'assoleix la mateixa idea d'immutabilitat a la primera d'aquestes dues estrofes, ja que el català és «un llegat de Déu» i, per tant, el seu origen es remunta al principi dels temps. Tot plegat, doncs, ens revela una percepció ben tradicionalista del patriotisme.

D'altra banda, «Escornalbou» és una composició de vuitanta-quatre alexandrins, que recorda tant per la forma com pel contingut de caire historiogràfic les poesies patriòtiques de la Renaixença. Per concloure, hi ha una altra poesia, «Vent de ponent», que aplego amb la poesia de lloança a la pàtria perquè és una reprovació d'Espanya, entesa com a enemiga de Catalunya. Cal subratllar que és de les poques poesies al·legòriques d'Estrem d'aquesta etapa. La metàfora que sustenta aquesta

¹⁷ Torras i Bages (1985: 7): «Potser no hi ha altra nació tan entera i sòlidament cristiana com fou Catalunya. La infusió de la gràcia divina es féu en una raça forta, entementada i activa, per la qual cosa l'element humà, fecundat per aquell element diví, produí una virtut i energia que es desenrotllà en una organització resistent i harmònica.»

allegoria és el vent de ponent —un vent molt desfavorable per a la pagesia, ja que bufa sempre sec i crema les collites a l'estiu—, una metàfora que trobarem en altres poesies, que el poeta identifica amb Espanya: totes les malvestats vénen de ponent.

Doctrinisme moral

Com hem anat comprovant fins ara, el moralisme és un tret distintiu de la poesia estremiana. La reprovació i el blasme de conductes que Estrem considera equivocades, que hem trobat a la poesia amorosa, però també l'apologia del catolicisme, la defensa de les formes de vida tradicionals, la crítica severa de la modernitat i, en general, el to moralitzador que apareix en moltes composicions són manifestacions d'un doctrinisme sovint intransigent. Salvador Estrem, ho hem vist al capítol anterior, fabula sovint, però sempre hi ha un fons de veritat en el que explica. Es tracta d'un problema de to, no de veu, que sempre és sincera. Ell mateix ho reconeix en la seva autobiografia:

Algú s'haurà format un concepte equivocat, de mi, si m'ha volgut veure retratat en els meus versos o en les meves proses. Estic segur que molts creuen que sóc un adolorit, un pessimista, un amargat. Res d'això. Sóc festiu, rialler, enjogassat i carregat de bon humor. Ara, que tinc la fatalitat de posar-me seriós aixís que em ve l'estilogràfica als dits, i tot és elegia, i tot és blasme sever, i tot és condolença.¹⁸

Per tant, malgrat un caràcter vital i «festiu», podem convenir que la literatura estremiana moralitza. És una característica, a més, que continuarem trobant en els llibres de poesia posteriors. A *Les hores dolces*, per altra banda, hi ha un conjunt de poesies que podem qualificar d'epigramàtiques per la seva brevetat i pel contingut moralitzant que les defineix. Són «Anant i venint», «Reflexió», «Aquí i allà», «Un consell» i «Enfront la veritat». En general, el gruix de la reflexió que contenen resulta més aviat prim, per no dir en algun cas simplement insubstancial, com les tres primeres. A «Un consell» recomana a un amic el silenci, sigui «quan lluitis amb la pena» (v. 4), sigui quan la vida li somriu: «aquesta joia teva, guarda-la tota tu» (v. 2). Potser ja s'endevina quina és la pauta d'aquestes composicions.

3.2 UN PERÍODE DE MUDANÇA

Acabem de veure que *Les hores dolces* és un llibre que presenta no poques mancances literàries i lingüístiques. Això no és responsabilitat, però, solament del seu autor, a qui, de fet, el volum no satisfieia. Com explica Josep Barceló,¹⁹ el llibre no fou confeccionat personalment per Estrem, sinó que fou Enric Ciurana, amic de Vicenç Estrem, qui va

¹⁸ Vegeu *Llamp*, pp. 80-81.

¹⁹ Llegiu la gènesi sencera del volum a «Salvador Estrem i les "capelletes"». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3.

Enric Ciurana i
Pagès, curador de
«Les hores dolces»

reunir la majoria de les poesies publicades en premsa i en va afegir d'inèdites per completar el volum, que va imprimir a Barcelona, a la Impremta La Renaixensa.²⁰ Això explica el fet que no es fes una tria de les millors composicions ni una revisió aprofundida i que, per consegüent, la lectura del llibre no aconsegueixi modificar la sensació inicial d'immaduresa i d'un tractament acrític dels temes. Vegem què diu l'article suara citat: «L'any vint Enric Ciurana, un bon falsetà emprenedor i entusiasta, li llegí els seus versos [de Salvador Estrem] i es determinà a publicar-los-hi enc que fos a desgrat seu», però l'autor «esverat de pensar que anaven a publicar aquells versos que ell havia deixat sempre inèdits demanà els originals per ordenar, corregir i triar el que calgués. Si el determini del senyor Ciurana era irreductible al menys que el deixés preparar, per a presentar-se.» Això no obstant: «que hi fa —deia el senyor Ciurana, invencible— que al valorar la teva obra s'hi vegin diferències. Així es podrà seguir el procés de la teva formació literària. Les vacil·lacions del començament i la seguretat i els encerts posteriors.» I efectivament, com veurem més endavant, hi haurà diferències significatives entre aquest llibre i la resta de la seva producció poètica.

En vista de la manera que van anar la confecció del llibre i la seva publicació, doncs, no resulta estrany que la difusió, més enllà de Falset i la seva comarca, fos molt escassa. Com fa dir Josep Barceló a Estrem en l'article d'*El Llamp* esmentat més amunt: «No vaig gosar enviar-ne exemplars a la premsa i als crítics (els dos o tres exemplars destinats a uns amics no compten). Així es que, llevat de la crítica que m'en va fer Pere Caballé a la *Revista del Centre de Lectura* de Reus, el meu primer llibre va passar gairebé desaparegut. I no em sap pas greu. Al contrari. No va ésser publicat amb la meua intervenció directa i en canvi jo hauria hagut de carregar amb tota la responsabilitat. Hi hauria perdut, naturalment.» En efecte, només he trobat en la premsa consultada una crítica, signada per Claudi Muntanya, del volum de poesies primerenques de Salvador Estrem.²¹ Es tracta d'un pseudònim usat per Pere Cavallé, qui fa una ressenya molt crítica —sincera— del llibre.²² Crec que un exemple bastarà per veure el to de la ressenya. Cavallé manifesta sorpresa per la publicació del llibre i després explica:

[...] que 'ns ha sorprès, perquè el Sr. Estrem ens semblava —per les poques obres que li coneixem, publicades en la premsa local— un poeta en formació, un literat no prou expert encara per a donar a les

Una ressenya crítica
de Pere Cavallé a
«Les hores dolces»

20 Enric Ciurana i Pagès, que tenia el domicili habitual a Barcelona, era veí a Falset de la família Estrem al carrer del Segon Corredor. Compartia amb Vicenç Estrem interessos polítics i una mateixa ideologia catalanista.

21 Vegeu «*Les hores dolces*. Versos de Salvador Estrem i Fa». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 16 (15 de setembre de 1920), p. 287. Va aparèixer a la secció «Llibres».

22 A la Biblioteca del Centre de Lectura de Reus es guarda un exemplar de *Les hores dolces* amb una dedicatòria autògrafa de l'autor, amb data de 19 d'agost de 1920, a la *Revista del Centre de Lectura*. Aquest exemplar és el que Pere Cavallé —en aquell moment, president de l'entitat reusenca— va tenir a les mans, com ell mateix indica al començament de la ressenya suara citada.

seves obres la existència durable que representa el llibre. Quan un autor aplega les seves composicions, en un volum, per a ofrenar-les a la crítica, s'ha d'entendre que les considera cosa perfecta i definitiva, i, en aquest cas, el Sr. Estrem ha sofert una lamentable equivocació en deixar-se guiar per la impaciència, perquè, al nostre entendre, molts dels versos aplegats sots el títol genèric de *Les hores dolces* no poden merèixer la mateixa benevolença, ni poden judicar-se amb el mateix esperit de tolerància que deu informar la crítica d'una obra publicada sense pretensions, en la fulla passatgera de la premsa provinciana. (Muntanya, 1920: 287)

Pere Cavallé no tenia per què conèixer la gènesi del volum, però no li mancava raó, com el mateix Salvador Estrem admetia. En conclusió, la iniciativa d'Enric Ciurana, ben intencionada, es va revelar molt poc escaient. Tot amb tot, el llibre va obtenir una repercussió inesperada un any més tard, quan la poesia «El xiprer» fou inclosa per Josep M. López-Picó, com a curador que era, a l'antologia *Almanac de la poesia* que publicava anualment l'impressor Francesc X. Altés per obsequiar els seus clients. No crec que ens equivoquem si novament veiem la mà de Ciurana darrera d'aquesta iniciativa, però ara, si més no, va reeixir en l'elecció de la poesia, que és de les millors del volum, i va donar a conèixer per primera vegada fora de la premsa comarcal, a Barcelona, una composició de Salvador Estrem.

Així mateix, també fou Enric Ciurana qui va proposar la redacció del pròleg a Josep Alemany i Borràs, com no s'està de recordar el mateix prologuista: «Sempre hem considerat una feina agradosa la de prologar un llibre; però la satisfacció puja de punt quan es tracta del primer llibre de un autor i encara més si a l'autor se'l desconeix personalment com en el cas actual ens passa a nosaltres.»²³ Després de l'explicació de què ha de ser un pròleg, Alemany afirma que li ha complagut molt la lectura del llibre, però de seguida introdueix una prevenció que ens fa sospitar de les virtuts literàries que ha trobat en el volum: «No hi fa res que alguns senyalin això, allò i lo altre. ¿Què hi ha perfecte? ¿Voleu trobar la perfecció en la primera obra de un autor, i particularment de un autor jove, com se'ns ha dit a nosaltres que és aquest fill de Falset tan intensament dominat per les muses?» Per tant, si les composicions no són perfectes i si existeixen desencerts i equivocacions per assenyalar, caldrà pensar que les virtuts del llibre són en un altre lloc. En efecte, Alemany s'estén molt poc en el comentari de les poesies i s'explana, en canvi, sobre la necessitat que «els escriptors i poetes joves de Catalunya» produeixin les seves obres i les publiquin, sobretot els que viuen a comarques, perquè precisament és allí, segons Alemany, on la llengua guarda més pures les seves essències. Es tracta, doncs, de posar en relleu les virtuts

*El pròleg de Josep
Alemany a «Les
hores dolces»*

23 Vegeu «Per començar», pp. 7-12, dins *Les hores dolces*. Estrem li va tornar l'atenció amb la publicació d'una ressenya del llibre de versos de Josep Alemany, *Grans de sorra* (Barcelona: Il·lustració Catalana, 1926). Vegeu «Un llibre». *El Llamp*, any VII, núm. 137 (15 de març de 1927), p. 1.

patriòtiques del llibre i de valorar-lo com a mostra de la concepció literària d'un catalanisme conservador més pròxim al tradicionalisme de Torras i Bages —com ha quedat clar que és, efectivament, en les pàgines anteriors— que a la modernitat. En aquest sentit, paga la pena reproduir *in extenso* un fragment del pròleg d'Alemany (1920: 12).

Nosaltres, si tinguéssim autoritat per fer-ho, recomanariem a tots els joves catalans que, com l'autor de *Les hores dolces* que ens ocupen s'han sentit besats per les muses i porten en son si un alè primaveral que els emmena a cantar l'Amor, la Pàtria i la Fè, que sense deixar mai de estudiar i delectar-se amb les obres dels escriptors i poetes que foren i dels presents, procurassin absteure's en tot lo possible dels enlluernaments ciutadans, que les frivolitats i les febleses mondanes del dia intensifiquen encara més, per poder condensar en sos cants més naturalment, més espontaniament i lliurement, sense mixtificacions de modes ni escoles, la vida, l'essència, l'ànima de la seva comarca respectiva, que és la que coneixen de veres, la que senten més intensament, la que estimen amb tota la força del seu cor de patriotes, única manera de donar caràcter i fesomia a la seva personalitat literària, de saber aplegar les més vives i belles flors del seu lèxic, la seva típica fraseologia, la forma tradicional d'aquell seu llenguatge que ve a ser la fesomia de la terra pàtria.

Aquest fragment, amb tota la seva càrrega vuitcentista, és escrit l'any 1920, quan el noucentisme institucional ja era a punt de desaparèixer i la poesia d'autors com Josep Carner, a abastament coneguda. És el text d'algú anterior a la generació dels primers modernistes, com Josep Alemany que neix a Blanes l'any 1868, un text que també haurien fet seu Enric Ciurana i Vicenç Estrem.²⁴ La qüestió que ara cal ressaltar, però, és que Alemany encerta plenament el pròleg, perquè, per una banda, la temàtica floralasca —pàtria, fe, amor— domina en la majoria de les poesies del llibre i, per altra banda, Salvador Estrem assumirà fidelment la identificació amb el Priorat tot al llarg de la seva vida com a literat. Dit altrament: Estrem, en començar la seva obra poètica amb *Les hores dolces*, fa una mirada enrere i se situa fora de l'esperit del seu temps. No solament pel predomini d'aquests temes, que de fet no desapareixeran mai en els seus llibres, sinó sobretot per la perspectiva des de la qual són presentats, que hem identificat amb la ideologia del catalanisme catòlic d'arrels tradicionalistes.

Després de *Les hores dolces*, Salvador Estrem espera fins a l'any 1927 per publicar el segon llibre de poesia, *Elegia del Priorat i altres versos*, un volum que al primer cop d'ull ja es mostra manifestament diferent que el llibre anterior, sobretot per un tractament més aprofundit i

²⁴ Em sembla oportú assenyalar aquí que Alemany va signar l'any 1926 el seu llibre de poesies amb el nom Joseph Alemany y Borràs, amb grafia anterior a la normativa fabriana. Amic personal de Francesc Matheu, secretari del Consorci dels Jocs Florals de Barcelona des de l'any 1912 i director de *La Il·lustració Catalana* durant la seva segona etapa, setmanari contrari a les *Normes ortogràfiques* de l'Institut, Josep Alemany fou un home ancorat ideològicament en el catalanisme de la Unió Catalanista i un seguidor fidel de la literatura romàntica de la Renaixença i els seus epígons floralescos.

ample dels temes proposats i una major maduresa en l'estil. Estrem no va evolucionar mai ideològicament, si no es tracta de matisos i de graus, i els tres eixos que delimiten el seu pensament —catolicisme, catalanisme i conservadorisme— es van mantenir inalterats fins a la mort. Les diferències entre ambdós volums rauen, d'una banda, en l'abandonament de la perspectiva tradicionalista, que havia encaminat Estrem cap a postulats reaccionaris, i d'altra banda, en el bandejament de la literatura romàntica de la Renaixença, que hem comprovat que inspirava les poesies de *Les hores dolces*, i l'assumpció de nous models d'acord amb la tradició pròpia recent. D'aquesta manera, els temes perden una bona part del dogmatisme que tenien i l'estil guanya en ponderació. Per comprovar aquest canvi, disposem de quatre poesies publicades en ambdós volums, fet que ens permet comparar les dues versions de cada composició. Com a exemple, prenc «Marieta, Marió», de la qual dono la darrera estrofa, confrontada, d'ambdues versions:

Prò quan vas empolainada,
amb aquell pam de taló,
i la mitja que clareja,
amb un to conqueridor
i amb els «polvos» a la cara...
... me fas molta compassió.

Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió;
però no et vull per casar-me,
per casar-me, no et vull, no.

«Marieta-Marió»,
vv. 25-34

Al fadrí qui ara et festeja
bona sort que Déu li dó,
¡quina dona... quina mare...
quina vida de claror!...

Ja sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

«Marieta, Marió»,
vv. 25-30

La transformació més rellevant en aquesta estrofa, més que una actualització lingüística, que també hi és present, rau en la pèrdua del to moralitzant tan reaccionari del primer text, que mostra unes idees clarament contràries a l'esperit del temps en què fou escrit, per guanyar un mode més amable i mesurat, malgrat el paternalisme que continua dominant tota la composició.

Aquest canvi no s'esdevé de sobte, sinó tot al llarg d'un període que destaca pels tombs importants en la vida d'Estrem i per la manca de poesies publicades. De l'any 1917 fins a 1921, Estrem publica solament tres poesies en premsa —a banda d'«El xiprer», que va aparèixer a l'antologia *Almanac de la poesia*, a cura de Josep M. López-Picó— i el volum *Les hores dolces*, el qual, com acabem de veure, no fou supervisat ni editat per Estrem.²⁵ Doncs bé, la primera d'aquestes tres poesies és «Mes de maig», dedicada a la seva esposa Carme Muntané abans de casar-se; la segona, «Comiat», que és una primera versió de «L'adéu», adreçada «als meus companys de joventut, abans de casar-me», un acomiadament de la vida de joventut; la tercera, «De terra estranya»,

*Un període de
reflexió i de canvi
poètic*

²⁵ Remeto al capítol 7 «La història textual estremiana» per una exposició sistemàtica de la construcció dels llibres d'Estrem a partir de les poesies publicades en premsa.

que pren com a escena el retorn a casa en tren després d'un llarg viatge, el qual és, molt possiblement, el viatge de noces que Estrem va fer per diverses poblacions espanyoles.²⁶ Únicament tres composicions durant cinc anys, i relacionades totes tres amb el seu casament, un fet que hem situat al centre del primer tombant decisiu en la seva biografia, juntament amb el naixement de la seva filla Maria. Crec que és durant aquest període de silenci, doncs, que Estrem percep la necessitat de posar al dia una poesia més propera als poetes de la Renaixença que a l'autor de *L'oreig entre les canyes*, el volum que Josep Carner va publicar l'any 1920. I és així que *Les hores dolces* és estrictament un primer llibre en el sentit cronològic, que situa la mirada en la literatura de trenta anys enrere, pel cap baix, però també la compilació que tanca tota l'etapa de joventut de l'obra poètica estremiana.

*Les lectures d'Estrem
durant els anys del
canvi*

Un pic superada l'etapa de joventut, doncs, Estrem posa els ulls en la tradició poètica immediata, caracteritzada en aquests anys, si més no, pel corrent basat en els principis de la poètica postsimbolista que lidera Josep Carner, després de la publicació de *La paraula en el vent* l'any 1914, d'una banda, i pel moviment de renovació de la poesia inspirada en la lírica popular que inicia Tomàs Garcés amb la publicació de les *Vint cançons* l'any 1922, d'altra banda. Una lírica popular, de fet, de la qual també se'n fa ressò Carner a través de l'estudi i l'actualització de la cançó tradicional que porta a terme des de *Verger de les galanies*. Estrem inicia l'etapa de maduresa de la seva poesia atent als postulats d'ambdós corrents poètics, les traces dels quals anirem descobrint en l'anàlisi de la seva obra, i la influència d'un altre poeta de la terra, Ventura Gassol, la ressonància del qual és present en moltes composicions estremianes, un fet que ja van assenyalar, en les ressenyes crítiques d'*Elegia del Priorat i altres versos*, Tomàs Garcés (1927), Octavi Saltor (1927 a) i Josep Iglésies, que destaca també la influència de les *Vint cançons* de Garcés.²⁷ Estrem disposava a la seva biblioteca —a la part que ens ha pervingut— d'*El veire encantat* de Josep Carner, a més de la seva brillant traducció de la *Cançó de Nadal* de Charles Dickens, d'un parell d'exemplars de les *Vint cançons* de Garcés i d'una antologia de Ventura Gassol a la col·lecció *Els Poetes d'Ara* que publicava Edicions Lira sota la direcció de Tomàs Garcés. No dubto, però, que la presència d'altres volums d'aquests autors havia de ser real a la seva biblioteca en el moment de què parlem, si més no pel que afirma Artur Bladé, com tot seguit llegirem.²⁸ També hi són representats altres poetes d'aquest període de la poesia catalana

26 Vegeu la notícia del casament i el viatge de noces a *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 342 (16 de novembre de 1919), p. 3.

27 L'article de Josep Iglésies és signat amb les inicials, però sembla clara la seva atribució per la revista on és publicat i per la coneixença amb Estrem. Vegeu «*Elegia del Priorat i altres versos*, per Salvador Estrem i Fa». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 175 (novembre de 1927), pp. 270-271.

28 No sé si significativament, però s'ha posat a la venda en llibreries de segona mà algun volum amb l'exlibris de Salvador Estrem: per exemple, un diccionari llatí-català, que ara es conserva a l'Arxiu Comarcal del Priorat.

com Joan Arús, Lluís Bertran i Pijoan, Joaquim Folguera, Joan Maria Guasch, Guerau de Liost, Josep Lleonart, Josep Maria López-Picó, Josep Maria Millàs-Raurell, Carles Riba, Josep Sebastià Pons i Josep Maria de Sagarra. Per acabar de confirmar tot el que expliquem sobre els referents de la poesia estremiana, llegim ara què explica Artur Bladé (1991: 122) en la seva obra memorística d'una visita que Estrem li va fer a Benissanet cap a l'any 1927:

En realitat, més que no pas jo, va parlar ell especialment de poesia (en sabia mil vegades més que jo) i dels poetes que estimava: Verdaguer, Maragall, Guimerà, Josep Carner...

Jo coneixia els tres primers, però gairebé res del darrer. Aleshores va posar-se les mans al cap en un gest de desolació; i talment un metge que recomana una medicina d'urgència em va dir que jo havia de llegir com més aviat millor *Els fruits saborosos* i dos altres llibres de Carner publicats no feia gaire: *La inútil ofrena* i *El cor quiet*. Li ho vaig prometre i m'abraçà. (Abans de no gaire vaig complir la promesa i després, a la primera ocasió, li'n vaig donar dues abraçades. «Una d'amistat —vaig dir-li— i l'altra d'agraïment per la seva recomanació pel que toca Josep Carner i la seva poesia». Crec que li vaig donar una gran alegria.)

El fragment pertany al volum *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1975-1976)*. Després van aparèixer entre els papers d'Artur Bladé altres fragments de dietari que parlen de la mateixa entrevista i que van veure la llum a *Cicle de la terra natal, III: L'edat d'or*. En reproduïxo un fragment que parla de les lectures que Estrem li comentava:

Vam parlar i passejar tota la tarda pels camins de l'horta. Després va voler veure el secà, la vinya, la qual li interessava tant com els versos. Entre una figa i un raïm, em llegia els papers que li sortien de totes les butxaques o em parlava de Josep Carner, de Carles Riba, de López Picó i altres poetes moderns que jo només coneixia de nom. (Bladé, 208: 237)

Aquesta nòmina de poetes, doncs, constitueix el corpus principal de lectures de poesia que efectuarà Estrem a partir d'aquest període, que hem situat de l'any 1917 fins a 1921, i que ajudaran a perfilar la veu poètica de l'escriptor prioratí durant tota l'etapa de maduresa, fins al darrer llibre, *El Crist de la Solitud*. En aquest sentit, Salvador Estrem pertany a la generació de poetes que van néixer a la darrera dècada del segle XIX, ben lluny de la capital del país, i que van adoptar els preceptes estètics successors del noucentisme, com Joan Duch a Juneda, Joan Povill a Vilalba dels Arcs, Ramon Xuriguera a Lleida o bé Josep Maria Prous i Vila a Reus. Salvador Estrem, però, a diferència de la majoria d'aquests escriptors, no va fer el viatge habitual a Barcelona per situar-se literàriament, sinó que es va mantenir a la comarca on havia nascut, sense contacte amb els nuclis culturals que dirigien les tendències artístiques del país i que rebien les novetats literàries que s'originaven a l'estranger, i sense la possibilitat, doncs, de la discussió instructiva i el guiatge d'una mà més experta.

*La generació literària
de Salvador Estrem*

*La percepció de
Salvador Estrem com
a poeta de la terra*

La primera conseqüència d'aquesta fidelitat és que va privar Estrem d'una presència continuada més enllà del seu àmbit immediat i que va quedar circumscrit als límits del «poeta del Priorat». En efecte, la identificació del poeta amb la seva comarca, acceptada per Salvador Estrem, que li proporcionaria el reconeixement dels seus conterrànies, va constrènyer l'escriptor prioratí a una percepció general de poeta comarcal, de poeta «qui amb tant de fervor es lliura en els seu vers a l'exaltació geòrgica del seu terror», en mots d'Octavi Saltor (1927a: 5). En general, les poques ressenyes que s'ocupen del seus llibres de poesia d'aquesta etapa, *Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, destaquen sempre en primer lloc la circumscripció del poeta a la comarca, i Eugeni Perea (1993), que és l'únic escriptor no coetani que s'ha ocupat de la poesia estremiana, intitula «Salvador Estrem i Fa, memòria de la terra» l'article que li dedica. Fixem-nos què diu un crític tan conspicu com Tomàs Garcés:

¿Voldrà l'autor de la «Elegia del Priorat» acceptar, orgullós, el comarcalisme de la poesia? El Priorat hi viu, el camp de Tarragona hi abranda les seves flames. Una mena de religió pairal dóna el to greu a les estrofes. (Garcés, 1927: 1)

En la mateixa direcció, Lluís Anguera (1927: 19) subratlla la fidelitat a la comarca, indefugible, que és a l'origen dels seus versos:

Ell no ha deixat mai la terra que'l ha vist néixer, aquesta terra que serva la bella història d'uns costums incomparables: la anomenada comarca prioratina. Els seus cants plens d'enyorança són per el passat excels d'aquesta terra, aont l'honestitat, la bellesa, la generositat, la prosperitat i la germanor, van fer d'aquest recó de món, un lloc deliciós.

Per concloure aquests exemples, reporto un fragment de la crítica que Josep Iglésies (1927) va escriure sobre el volum *Elegia del Priorat i altres versos*, perquè posa llum sobre el paper que jugaven els escriptors que vivien en poblacions comarcals, des de la perspectiva dels nuclis dirigents, en el projecte del catalanisme. Estrem pertany a la generació que ha vist els primers fruits d'aquest projecte col·lectiu i, com tants d'altres de la seva generació, entre els quals els redactors del periòdic de Gandesa *El Llamp*, pren el relleu en aquesta voluntat de fer de Catalunya un país plenament sobirà.

Vet ací un volum discretament imprès, de severa coberta, en la qual un oblit imperdonable fa que no hi consti el nom de la vila de Gandesa, on les «Edicions El Llamp» són domiciliades. Tenen per nosaltres una extraordinària significació aquestes aportacions de les comarques més llunyanes al nucli central, a la cultura catalana. La Terra Alta, des de l'altra banda de l'Ebre, comarca la més ponentina del Principat, resta d'una manera efectiva incorporada al moviment propulsor d'una cultura autòctona, que un dejuni de política ha fet doblement intens i fruitós. El periòdic quinzenal «El Llamp», feia temps que ens evidenciava com a Gandesa hi havia un nucli

selecte que maldava per la revifalla dels anhels col·lectius i, com a base d'ell, es creava una relació entre tots aquells que a la resta de la Terra Alta, al Priorat o a la Castellania, sentien l'alateig de l'espiritualitat deixondida. Ara, però, la possibilitat d'unes edicions posa amb una vivesa major, de relleu, l'efectivitat d'aquest nucli i la seva alta eficàcia. (Iglésies, 1927: 270)

En conclusió, la identificació del poeta amb la seva comarca es va mantenir lleialment fins al darrer dels seus llibres, així com l'empremta d'escriptor comarcal que li fou assignada per la crítica i els lectors, gravada tant en el contingut de la seva obra, com en la mateixa figura de l'escriptor. Certament, aquesta temàtica és la coordinada principal de la poesia estremiana en la seva etapa de maduresa, però un dels objectius de les pàgines que segueixen és demostrar que hi ha altres línies en aquesta poesia, que la fan més rica i diversa, i que Estrem és capaç d'anar més enllà de l'interès estrictament local.

La segona conseqüència de la fidelitat comarcal és la mancança d'una major ambició literària, que l'hauria pogut portar, doncs, a una elaboració millor dels temes proposats i a una dicció més precisa. Les mancances que encara trobem en algunes poesies d'aquesta etapa de major maduresa són destacades també per crítics prou solvents i ponderats com Octavi Saltor:

Per això ens plau molt més aquest Estrem [es refereix a la poesia elegíaca] que no el líric anecdòtic de moltes altres composicions del llibre, on la forma és sovint descuidada, l'afinació pobra i la dicció vulgar. (Saltor, 1927 a: 5)

Aquesta «dicció vulgar» apareix en poesies com «L'hivern s'atansa», una composició excel·lent —fet que també assenyala Saltor en un altre paràgraf de la seva ressenya crítica— que acaba, tanmateix, amb dos versos que literalment desmunten la lectura de la poesia i el seu sentit. Dono tot seguit aquesta darrera estrofa, però cal llegir la poesia sencera per copsar realment l'absurditat d'aquest final.

I encara un altre goig que m'aconsoli
sota el fred i la neu, com l'any passat,
vora el foc el degust del pa torrat
amb la lleu picantor d'un allioli.

«L'hivern s'atansa», vv. 9-12

D'altra banda, Josep Iglésies també assenyala aquestes mancances a l'article suara citat, unes mancances que disculpa davant de l'evidència d'una veu poètica potent:

Manca a Salvador Estrem, una mica de sentiment del llenguatge; el seu lèxic és a bastament pur, però la tasca d'artífex, l'artista, que és bell que hi hagi en tot poeta, no es declara prou. Ara que preferim l'home que canta amb duresa però que té alguna cosa a dir, al buit arrengrador de mots exquisits sense ànima. (Iglésies, 1927: 271)

Efectivament, superada l'etapa de joventut de la poesia estremiana, hi continua havent asprors que no fan del tot suau la lectura d'algunes composicions, però resulta igualment cert que hi ressona una veu poètica singular, pròpia, cosa que no és a l'abast de tots els poetes.

3.3 ELEGIES I CANÇONS

*Els llibres de l'etapa
de maduresa de
Salvador Estrem*

El període que s'inicia després de *Les hores dolces* inclou tres fites en forma de volum imprès, a banda de les poesies publicades en premsa i el mecanoscrit de cinc composicions, que és l'embrió d'un llibre que va romandre inacabat. Els dos primers volums són *Elegia del Priorat i altres versos*, que va veure la llum a principi de juliol de 1927, i *La mala collita*, acabat d'imprimir el trenta de novembre de 1930, un any transcendent en la vida de Salvador Estrem. Ambdós poemaris tenen una mateixa estructura, amb una primera composició llarga, que diversos crítics van assenyalar com la millor de cada volum,²⁹ seguida del cos de poesies, i sobretot comparteixen una temàtica idèntica i s'hi deixen sentir les mateixes influències. Així, llevat d'algunes composicions que estan determinades per algun esdeveniment històric, la majoria podria ser bescanviada d'un llibre a l'altre sense cap incidència, més que més si prenem en consideració que manca una organització de conjunt de les poesies en ambdós volums, més enllà de l'ordenació cronològica d'*Elegia del Priorat i altres versos*. Els temes són bàsicament els que ja hem descobert a *Les hores dolces*, a més de la poesia elegíaca que apareix per primera vegada en aquests llibres. Les elegies que trobem no responen a la pèrdua d'un ésser estimat, sinó a la nostàlgia d'unes formes de vida exhaurides i al dolor que li causa la decadència de la seva comarca. Hi sobresurten després la poesia de temàtica amorosa, tractada de manera més amable que al primer volum, i la poesia religiosa, que torna a aparèixer abundantment, així com un conjunt de composicions que parlen del paisatge i la vida rural. Són emotives també algunes poesies de caire patriòtic, més que per l'exaltació de la pàtria, per la crítica i el rebuig que contenen de la dictadura de Primo de Rivera i les conseqüències que va tenir al Priorat. Finalment, hi ha unes poesies que podem qualificar de circumstàncies, perquè estan motivades per fets i accidents concrets.

La tercera fita impresa és el volum *El Crist de la Solitud*, una llarga composició elegíaca sobre el declivi del Priorat arran de la fil·loxera, obra mestra de l'autor, publicada el 23 d'abril de 1936. Des del punt de vista de l'evolució de la poesia estremiana, les dues primeres baules constitueixen una unitat, un retomb en el camí que condueix al punt culminant d'aquesta darrera fita, i poden ser analitzades com a

29 Com a exemple, Josep Iglésies (1927: 271) va dir que «Elegia del Priorat», la primera poesia d'*Elegia del Priorat i altres versos*, «marca sens dubte la més alta culminació de la lírica de Salvador Estrem. De la resta de composicions del volum, només "Cançó de comiat" adreçada a la vila de Falset que tanca el llibre, pot fer-li companyia sense desmerèixer».

obres de formació. En la present secció, doncs, proposo una lectura conjunta d'*Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, però abans d'emprendre aquest camí cal que ens aturem un instant en l'any 1930, el de la publicació del segon d'aquests volums. El període de definitiva maduresa que s'inicia llavors ve a coincidir amb un tombant decisiu en la vida del poeta prioratí, com hem vist en la seva biografia, que llavors acabava de fer trenta-set anys: per una banda, l'acabament de l'etapa d'opressió que va suposar la dictadura de Primo de Rivera i el retorn a Falset, fet que va significar l'abandonament de les tasques del camp i l'assumpció de nous projectes culturals i d'una feina periodística que, al Priorat, només li podia oferir una vila com Falset; per altra banda, uns esdeveniments personals i familiars que van enfosquir els darrers anys de la dècada dels vint: tenim notícia, si més no, de la suspensió temporal de l'Orfeó Capçanenc i de la llarga malaltia i la mort de la seva germana Lluïsa el 30 de juny de 1930. Tot dos fets expliquen —però no sembla que completament— el títol del volum i hi tindran una constatació directa a través de dues composicions que hi faran referència: «He estat oprès» i «Germana de la Caritat». La mort fou una presència constant en la vida d'Estrem: el llibre es tanca amb «Gràcies, Senyor», una poesia que havia de ser una porta oberta a l'esperança, pel naixement del tercer fill, Joan, després d'una collita tan amarga, però aquest fill va morir tot just passats cinc mesos de la publicació del llibre.

En aquest sentit, notem que tant *Les hores dolces* com *La mala collita* van veure la llum en moments decisius de la vida de Salvador Estrem, és a dir, que els tombs vitals del poeta també van coincidir amb canvis significatius en la seva obra. Finalment, el fet que després de l'any 1930 Estrem publicqués solament un llibre, *El Crist de la Solitud*, tan diferent formalment dels anteriors, accentua la impressió que som davant de dos instants diferents de la seva trajectòria poètica, malgrat l'existència de «Elegia del Priorat», una poesia del volum de l'any 1927 que és clarament un precedent d'*El Crist de la Solitud*.

La nostàlgia del passat

En efecte, «Elegia del Priorat» obre el volum homònim i inaugura la poesia estremiana que podem qualificar d'elegíaca. Com he avançat, no es tracta de la malenconia provocada per la mort d'un ésser estimat, sinó de la tristesa i el dolor que causa al poeta la situació present de la comarca on viu. És un fet ben conegut: l'any 1893 la filloxera va arribar al Priorat, al terme de Porrera en primer lloc, i va devastar la comarca en pocs anys, per causa principalment de les seves característiques agrícoles, dedicada gairebé en exclusiva al cultiu de la vinya, i de la manca d'altres sectors econòmics que poguessin sostenir la població. La filloxera, però, només va ser la primera d'un seguit de crisis que van deixar la comarca exhausta. Així, el Priorat entra a la dècada dels

La decadència d'una comarca

anys trenta sense alè, amb una bona part dels camps abandonats i coberts per la garriga, un atur elevat que propicia els abusos dels grans propietaris i els conflictes socials que se'n deriven —una conflictivitat que no va fer sinó que augmentar durant tota la dècada, a cavall dels canvis polítics i socials que vivia el país, i que va explotar l'estiu de l'any 1936— i, sobretot, un èxode de població que va assolir, en algunes viles, proporcions enormes.³⁰ Una dada ajudarà a il·lustrar el que estem dient: Poboleda tenia 1253 habitants l'any 1897, però el 1930 ja havien passat a ser 672 només.³¹ De fet, la comarca no se n'ha refet mai més d'aquesta sotragada col·lectiva, i l'any 1970 eren 461 habitants a Poboleda, una pèrdua del 74,67 % des de 1897, en setanta-tres anys; un percentatge molt elevat que encara s'enfila més a Torroja del Priorat, fins al 79,28 %, la vila amb la pèrdua de població més elevada de la comarca.

Salvador Estrem viu en primera persona tots aquests canvis, com a membre d'una família de propietaris de terres, com a pagès ell mateix i com a fill de Vicenç Estrem, propietari d'una fàbrica d'elaboració d'alcohol vinícola a Marçà. Tanmateix, la nostàlgia per un passat amb més prosperitat es confon, en el cas d'Estrem, amb l'enyorança d'unes formes de vida antiga que el poeta idealitza, com hem comprovat en les seccions anteriors. Per a la majoria dels habitants del Priorat, l'entrada al segle xx va significar el declivi econòmic i les penúries consegüents; per a un esperit conservador com Estrem, la modernitat s'oposava a un passat més pròsper, però també amb una societat regida per l'ordre pairal, sense els conflictes que els moviments socials començaven a desvetllar i els nous costums que les ciutats ja exportaven a les viles com Falset. Una poesia com «Elegia del Priorat» és, en primer lloc, un cant a aquest passat que és a punt de morir, representat per la figura d'un vell que habita un casal rònec —la comarca del Priorat—, i una lamentació per l'emigració dels hereus, als quals ha faltat el coratge per afrontar el mal causat per la fil·loxera, en segon lloc. Llegim els primers versos:

Guaita, germà; ¿veus aquest gran casal
quin posat té de cosa resignada?

¿No hi veus un vell que guaita al finestral
amb l'ull marrit i la testa argentada?

Doncs aquell avi ha de morir allí dins
marcit d'enyorament i de recança.

La solitud va entrant casal endins
i sap que l'hora de la fi s'atansa,
i sap que rere d'ell no hi ve ningú,

*Comentari d'«Elegia
del Priorat»*

³⁰ Vegeu, per a una visió de conjunt de la comarca, les dues primeres parts del treball de Pere Audí (2010). També aporta informació Gort (2003: 265-298). Per a una anàlisi provincial, vegeu Muiños i Terol (2003) i Muiños (1987).

³¹ Aquestes dades pertanyen a Iglésies (1975: 79-82).

perquè els hereus tots van passar la serra
tantost la fil·loxera se'ls va endur
els pàmpols i els raïms d'aquesta terra.

«Elegia del Priorat», vv. 1-12

El «gran casal» és el Priorat, resignat a contemplar la mort del vell que hi habita, símbol del passat i la tradició, ja que els «hereus» han marxat. A partir d'aquest vers, el poeta descriu com era la comarca abans de l'arribada de la fil·loxera, en particular els camps i els treballs que hi tenien els pagesos prioratins:

En aquestes collades que ara veus,
un temps la vinya hi fou tota ufanosa,
el que ara són erms, eren conreus,
tota planta hi creixia esponerosa.

Per aquests corriols mig esborrats
que davallen dels cims i de les comes
i s'allarguen pels plans desemparats
que enyoren aquell hort i aquelles pomes,
hi hauries vist anar els fadrins garrits
el temps de les cançons i la verema,
amb els seus matxos com castells, fornits,
sota aquest sol mateix que encara crema.

Hauries vist les festes dels cellers
on el vi com la gent tot hi bullia,
i en l'esguard flamejant dels traginers
una joia més dolça cada dia.

«Elegia del Priorat», vv. 13-28

En aquests fragments de la poesia, en què es presenta la distància entre el passat i el món actual, és on resulta més evident la força amb la qual aquest passat segueix vivent en la imaginació i el somni del poeta. El to èpic, allunyat de la poesia més lírica, que el vers llarg afavoreix, eleva el dolor per la pèrdua. Xuriguera (1927: 8) va afirmar que Estrem «es plany de la terra dels seus amors en un to noble que el mena a voltes a evocacions somnioses el colorit de les quals encomana als costums, a la dona i preferentment als homes». En efecte, segueixen després unes estrofes en què el poeta s'esplaia en la descripció dels protagonistes: primer, «les noies d'aquell temps», virtuoses, honestes, humils, treballadores.

*La idealització del
passat a través de la
imaginació*

Adés eren al camp amb els fadrins
per veremar la fruita virolada,
i no tenien més dolçor els raïms
que la seva paraula immaculada.

Adés les veies endreçar la llar
al costat de la mare i la germana,
amb el somriure fi, i el bell cantar,

que tantes esperances encomana;
que tota una setmana feinejant,
atentes sempre a tota cosa honesta,
els dies se'ls hi anaven escolant
com si cadascun d'ells fos una festa;
i en ser diumenge, de bon dematí
s'emmenaven cap a missa primera,
al cap, caputxa blanca de setí,
vestit senzill i cara riallera.

«Elegia del Priorat», vv. 33-48

*El model femení de
la dona pagesa*

És un model perfecte de dona pagesa, un ideal femení que ja no és caracteritzat per uns atributs físics —no se'n troba cap en la descripció que fa el poeta—, sinó per les virtuts morals que el guarneixen, d'acord amb els valors tradicionals. S'hi adverteixen algunes virtuts que ja eren presents en la dona sublimada de *Les hores dolces*, com el comportament decorós que demana un «vestit senzill» o bé la mateixa religiositat que la porta a «missa primera», però les divergències són remarcables. En primer lloc, aquesta dona no respon a un model idealitzat, una suma de qualitats que només existeixen en la imaginació del poeta, sinó que té una existència real en una societat rural com la prioratina, fins i tot als anys vint del segle passat. En segon lloc, és una dona treballadora, menys cànida que la joveneta innocent de *Les hores dolces*, que és «al camp amb els fadrins»: ja no es tracta de la dona sotmesa que es reclou a casa, sinó de la companya del seu home. Ara bé, observem que continua essent una dona allunyada dels costums i les actituds que la modernitat a poc a poc va introduint en la societat del moment, i que el model proposat, d'altra banda, bandreja qualsevol possibilitat de conflicte i amaga les situacions de domini i opressió que són presents en tot sistema patriarcal. Després descriu els «fadrins» com el correlat masculí d'aquesta dona pagesa. En aquest cas, però, comença la descripció amb els atributs físics que engalanen «aquells minyons emmorenits de front | i en cada galta una color vermella» (vv. 57-58), destaca també una masculinitat acusada, de pagès abrivat: «i la camisa oberta a mitja sina | mostrant el pit color de llacorell, | tot nu, més fort que no una pedra grisa» (vv. 68-70). Fixem-nos ara en dues estrofes que destaquen les qualitats morals:

Allò eren homes forts, homes senzills,
de pensa mesurada, i seny, i pausa,
on se'n trobaven cent, els cent, cabdills
per la defensa d'una noble causa.

Dejuns de vici, mai el seu cervell
cap passió enterbolí, ni gens, ni gaire,
sabien estimar en l'encès clavell,
més que el color de foc, la dolça flaire,
i els era igual de mossegar-se amb llops,
que de petonejar les seves dones,

que de beure's el vi tot roig, a glops,
per fer tornar les sangs dolentes, bones.

«Elegia del Priorat», vv. 81-92

La hipèrbole és acusada, però igual que la imatge femenina, respon a característiques reals, que solament l'acumulació reiterativa converteix en irreal. La composició acaba amb un plany pels «hereus» que han abandonat la comarca, mancats de valentia per fer front a la fil·loxera, i ara porten una vida penosa a les ciutats.

¡Ai, els hereus! No tornen a la terra
a plantar vinyes ni a sembrar-hi blats;
des d'aquell jorn que van saltar la serra
van sols i sense amor per les ciutats,
sense aquella companya qui els estimi,
i una taula parada, i un bon pa,
i un llit tou, i aquell vi que els il·lumini,
que fins el daven ans per combregar.

Molts d'ells, com fulles que el ponent s'emporta,
van amb el trajo tot espellifat,
amb tots els mals damunt, de porta en porta,
tustant i demanant per caritat,
i quasi tots enyoren una casa,
i una amor, i una església, i un poblet,
i una llar amb el riure d'una brasa
que part defora tot ho gela el fred;
i quasi tots enyoren la germana,
i la mare, i el pare, i aquell vell
qui tothora i tot temps, de bona gana
es plaïa donant son bon consell.

«Elegia del Priorat», vv. 125-144

Són el revers de la imatge del pagès del passat. Aquests hereus no solament han deixat la comarca, que és una circumstància revocable, sinó que, en emigrar, han renunciat a la tradició, a les formes de la vida antiga, a l'herència d'una generació rere una altra. Es tracta de la contraposició, novament, entre la ruralia com a reserva de l'ordre pairal, essència de la tradició, i la ciutat com a origen dels canvis socials i de costums. L'enyorança dels hereus per tot el que han perdut, ara «tustant i demanant per caritat», aferma la potència dels valors tradicionals, persistents en qui s'hi ha criat.

Per altra banda, a «Elegia del Priorat», hi ressona inflamada la veu de Ventura Gassol,³² com va assenyalar, entre altres, Saltor (1927 a): «El record dels dos darrers poetes esmentats [Bertran i Pijoan, Ventura

³² Per una notícia que reporta Eufemià Fort (1979: 153) a la seva biografia de Ventura Gassol, sembla que el poeta de la Selva del Camp i Salvador Estrem es van veure en alguna ocasió: «No puc recordar la data d'aquesta trobada gassoliana a Tarragona. Sé que era posterior a l'abril d'aquell any, perquè aquell mes reprengué la publicació a Falset del periòdic *Priorat*, el primer número del qual publicava una poesia del

*La presència de la
veu de Ventura
Gassol en la poesia
estremiana*

Gassol], especialment de l'autor de "La cançó del vell Cabrés", us ve tot d'una a la memòria, en encetar la primera composició del llibre.» En efecte, s'hi deixa sentir, en particular, la forma apel·lativa d'«Elegia tardoral», poesia aplegada l'any 1920 a *La nau*,³³ en què el jo poètic s'adreça, en segona persona, a un lector explícit: un «amic de ciutat», a la composició de Gassol, i un «germà», a la d'Estrem —d'altra banda, un substantiu també força estimat per Gassol. Fins i tot la forma de la pregunta amb què comença la poesia d'Estrem, «Guaita, germà; ¿veus aquest gran casal | quin posat té de cosa resignada?», la trobem al començament de la segona part d'«Elegia tardoral»:

Veus aquests cims i aquella llum enllà,
i els camps i aquella mar ara llunyana?
Em veus a mi? Doncs jo sóc ton germà
en Catalunya nostra mare pàtria.

«Elegia tardoral», II, vv. 1-4

Una interpel·lació que després es repeteix en ambdues poesies en diverses ocasions, fet que en reforça la similitud:

- 7 No veus aquell pagès darrera el bou?
11 No sents sota el rafal del mas veí
 aquella mare jove com hi canta?
15 Veus allà al lluny devora de la mar
 un monument de roca eternitzada?

«Elegia tardoral», II

- 3 ¿No hi veus un vell que guaita al finestral
 amb l'ull marrit i la testa argentada?
93 Guaita, germà; ¿veus aquest gran casal
 quin posat té de cosa revellida?
95 ¿No hi veus un vell a dalt del finestral
 amb l'ull tot trist i la cara esllanguida?
109 Guaita, germà; ¿veus ara el sol on és?
113 ¿Veus aquest sol que es fon tot trist enllà?

«Elegia del Priorat»

Ara bé, les afinitats van més enllà de la forma apel·lativa d'ambdues composicions i afecten sobretot el seu contingut i el to. Més amunt he afirmat que «Elegia del Priorat» destaca per un to èpic que permet expressar el dolor per la pèrdua amb un estil elevat i greu, i que el

Ventura: "A Sant Jordi", un exemplar del qual li vaig lliurar per encàrrec de l'amic Estrem i Fa que no va poder venir aquell dia a Tarragona».

33 També fou recollida l'any 1923 a *Les tombes flamejants*.

poeta lamenta la deserció dels «hereus» que havien de fer remuntar la comarca. A la darrera estrofa, s'hi mostra l'esperança que els «hereus» retornin i el Priorat sigui capaç de reviure: «que Déu faci en retornin a bon temps, | no fos cas que aquell jorn de la tornada | fos massa tard per començar el remei» (vv. 148-150). La poesia de Gassol, «Elegia tardoral», també mostra el dolor per una pèrdua —la grandesa del passat medieval de Catalunya— amb un to èpic, i conclou igualment amb l'esperança d'una revolta «que ha d'abrandar la pàtria banda a banda» (v. II, 26). I havien de ser els pagesos, precisament, els que comencessin aquesta revolta, un fet que havia de plaure a Estrem:

O tu el pagès que cantes resignat!
Deixa el mantí i penja ja l'aixada
i a trenc de jorn empunya bé la falç:
segant, tot tu t'has de sentir un altre.
Desferma el bou i a cada cap de corn
dues teies hi siguin abrandades.

«Elegia tardoral», II, vv. 27-32

Finalment, uns mots que Octavi Saltor (1927 a: 5) va escriure pensant en el volum *Elegia del Priorat i altres versos* d'Estrem, però que serveixen igualment per a *Les tombes flamejants* de Ventura Gassol: «La veu de la raça sembla personalitzada en les seves paraules, més suggeridores i expressives per llur precisió concreta, per llur densitat dramàtica, per llur gravidesa èpica, que no per la volada de la fantasia o l'elegància en els toms de la frase poètica, a voltes desdibuixada o ripiosa.»

El cor com una fruita tendra

En un llibre sobre la poesia catalana de les primeres dècades del segle passat, Enric Bou (1989: 121) va escriure: «La publicació del volum de poesia *Vint cançons*, com ja he indicat en el capítol anterior, representà no tan sols el descobriment i la consagració de Tomàs Garcés com a poeta, sinó que també funcionà com un autèntic revulsiu entre la poesia i els poetes catalans de començaments dels anys vint.» En efecte, publicat l'any 1922, *Vint cançons* va assolir un nombre important de lectors i va donar l'empenta definitiva per a la consolidació, a la literatura catalana, d'un corrent de renovellament de la poesia popular, que després s'ha conegut com el neopopularisme. Aquest corrent, com ha assenyalat Marçal Subiràs (1997: 187), no va ser un fruit de la casualitat, sinó que tenia uns antecedents que havien començat a desbrossar el camí: «una línia determinada de la poesia carneriana», les *Cançons i elegies* de Clementina Arderiu i *El retorn* de Josep Maria López-Picó. Aquesta «línia carneriana» no pot ser sinó l'actualització de la cançó popular que va portar a terme Josep Carner a partir de *Verger de les galanies*. Subiràs destaca, així mateix, la polèmica que s'estableix entre els crítics defensors d'aquest nou corrent de caire popularitzant, com Cristòfor de Domènec i Alexandre Plana, i la poesia

*Un punt d'inflexió
en la poesia catalana*

intellectualitzada del *Primer llibre d'estances* de Carles Riba, qui concep «el fet poètic com un acte d'arbitrarietat orsiana dirigit a la consecució d'una obra perfecta que segueixi uns motlles clàssics». ³⁴ En qualsevol cas, ambdues perspectives són deutors d'un volum que l'any 1914 va canviar significativament la poesia catalana.

El llibre en qüestió és *La paraula en el vent* de Josep Carner, com és ben sabut des que Carles Riba, en un comentari de 1953, va formular una pregunta que no va obtenir una resposta concloent fins uns anys més tard: ³⁵ «¿Qui farà l'estudi documentat, fonamental, del que ha canviat la lírica catalana a partir de *La paraula en el vent*?» (1986: 250). Una primera resposta, la va donar Enric Bou a *Poesia i sistema. La revolució simbolista a Catalunya*, un volum de l'any 1989, i una segona, més recent, ha aparegut a *Josep Carner 1914. La poesia catalana al centre de la modernitat europea*, un estudi de Jordi Marrugat de l'any 2015. Ambdues es fan ressò, però, de dues idees bàsiques per al sistema literari català dels anys vint: d'una banda, ja no era possible escriure com ho feien els noucentistes, per la defallença del codi parnassià i artificiosos que en va caracteritzar la producció literària, ni tampoc com els autors anteriors, després del procés d'estabilització lingüística i poètica que va portar a terme el noucentisme, que va bandejar definitivament qualsevol possibilitat d'espontaneïtat o bé de descurança en la poesia del moment; d'altra banda, la constitució de l'estètica postsimbolista, en consonància amb els principals sistemes literaris europeus, al centre de la poesia catalana, com a model hegemònic. Ara bé, per a aquests estudiosos, el terme «postsimbolisme» no significa exactament el mateix i, així, mentre que Bou (1989: 65-93) el considera un període històric de la poesia catalana que comença amb el llibre de Carner i acaba l'any 1936 —un període heterogeni en què conviuen la poesia pura de Riba amb el popularisme de Garcés i l'avantguardisme de Salvat-Papasseit—, Marrugat (2015: 17-27) defensa que es tracta d'una estètica determinada per un conjunt de nocions «compartides» que deixa fora les *Vint cançons* de Tomàs Garcés. ³⁶ En mots de Marrugat (2015: 13): «La poètica postsimbolista no es construí a partir d'unes directrius pautades, ni de manifestos conjunts, ni de trobades cabdals, ni de punts d'inflexió col·lectius, ni de capitosts que marquessin el camí. Es tracta d'una poètica compartida. És a dir, de la confluència de diversos poetes europeus en una concepció de la poesia basada en unes mateixes nocions sobre el gènere que s'oposen a les que en tenen altres escriptors contemporanis adscrits a altres poètiques o

³⁴ Sobre aquesta polèmica, vegeu a Jordi Malé (2001: 41-55) la postura de Riba i la crítica que fa dels postulats del popularisme de Garcés.

³⁵ Amb l'excepció d'Osvald Cardona (1967: 91-98), que va anticipar els resultats que s'han obtingut després.

³⁶ El llibre de Jordi Marrugat, *Josep Carner 1914. La poesia catalana al centre de la modernitat europea* (2015), té com a origen una tesi doctoral del seu autor, *Josep Carner i el postsimbolisme* (2014), en què dedica el primer capítol a la discussió sobre els diferents significats que ha tingut el mot «postsimbolisme» en la tradició crítica catalana.

moviments.» Marrugat especifica les sis nocions³⁷ que defineixen la poètica postsimbolista i situa la poesia de Josep Carner, a partir de *La paraula en el vent*, i la de Carles Riba com a exemples paradigmàtics d'aquesta poètica.³⁸

Vistes així les coses, quan Salvador Estrem es disposa a renovar la seva poesia, en el període que hem situat entre 1917 i 1921, se li planteja bàsicament la disjuntiva entre la poesia popularitzant, que troba en aquests anys a les cançons carnerianes i a l'obra de poetes com Josep Maria de Sagarra, i la lírica destil·lada i cerebral del *Primer llibre d'estances* de Carles Riba. Com sabem, Estrem va optar per aquest corrent de renovació de la poesia popular que va atènyer poc després una fita important amb les *Vint cançons* de Garcés i que també va fer seu un poeta tan car a Estrem com Ventura Gassol, en particular l'ús del romanç, per exemple a l'apartat «Símbols» de *Les tombes flamejants*, entre les poesies del quals destaca «La cançó dels mariners», o bé «El calze de Pau Claris» i «L'ombra de Jacint Vilosa», del mateix llibre. Sens dubte, el tarannà conservador de Salvador Estrem devia afavorir aquesta elecció, de recuperació de la tradició popular, i la manca d'un temperament especulatiu i d'una formació intel·lectual extensa el devia allunyar dels postulats d'autors com Carles Riba o Joaquim Folguera. Per altra banda, amb Tomàs Garcés compartia un mateix ideari catalanista,³⁹ d'arrelament a la terra, que es tradueix en poesies de lloança del paisatge i les formes de vida tradicionals, i també una mateixa fe religiosa, encarnada en el catolicisme, molt més present en la poesia estremiana. Per a Estrem, l'apropament a la poesia popular presenta com a objectiu fonamental la recreació de les formes tradicionals, en particular la cançó i el romanç, i la utilització d'un llenguatge clar, entenedor, sense l'abús de recursos literaris que puguin dificultar la lectura de les composicions. La temàtica de les composicions de caire popular va de l'alegria i la felicitat de les poesies amoroses, amb un tremolor viu i impregnades de calidesa humana, a l'eloqüència de les que exalcen el paisatge natal i els canvis a què el decurs del temps el sotmet, i la intimitat de les poesies que presenten la quotidianitat del món rural. També en trobem entre les poesies

L'apropament de la poesia estremiana a la tradició popular

37 Vegeu Marrugat (2015: 17-27): (i) una poesia impersonal, en què el poeta és una veu col·lectiva; (ii) la poesia parteix de la forma, però comunica sentit; (iii) l'estudi i l'actualització de la tradició; (iv) la poesia és un mitjà de coneixement; (v) el poeta reporta l'experiència vital d'un home corrent; i (vi) la percepció del món com a unitat i harmonia, sense «tensions irresoltes».

38 Marrugat (2014: 126-131) explica el procés d'aproximació als principis postsimbolistes de Tomàs Garcés, sobretot a partir d'*El somni* (1927).

39 En aquest sentit, és important destacar un fragment del prefaci que Tomàs Garcés va escriure per a la quarta edició de *Vint cançons*: «"Creiem que, en el fons, el nostre jove poeta ha creuat, conscientment o no, interessos literaris amb interessos patriòtics", va escriure Carles Riba, que ho trobava natural. Recordo, certament, les meves converses amb l'autor de *La nau*, la febre amb què somniàvem la constitució d'un grup que guanyés per a la nostra poesia popular alguna cosa semblant al triomf que els "Cinc" aconseguiren per a la música russa.» L'autor de *La nau* és Ventura Gassol, eminent poeta patriòtic, del qual Estrem fou un devot lector.

religioses, de to més greu i cerimoniós, amb una cadència mètrica més llarga, com «Cançó de la nit de Reis», afavorida pel decasíl·lab. De les altres dues poesies de temàtica religiosa que hi descobrim, «Diumenge de Rams» i «La processó dels àlbers», la segona, però, és una cançó que no aconsegueix conjuminar completament aquesta forma amb el contingut de la poesia.

De les poesies que parlen de l'amor, a *Elegia del Priorat i altres versos* en destaquen tres amb forma de cançó, «Em té encisat una finestra...», «Marieta, Marió» i «Som diumenge i vinc de l'horta...», i una quarta, de romanç, «L'amor que va de passada». La imitació dels motlles de la poesia popular es combina amb un contingut elaborat i civilitzat, expressat amb un llenguatge planer i un to ponderat, distanciat definitivament de les maneres rudes i imperatives, de la moralitat asfixiant i de la bellesa embafadora i fictícia que dominaven la poesia amorosa de *Les hores dolces*. A «Marieta, Marió», una poesia que tenia un primer testimoni en aquest llibre, predomina encara una visió patriarcal de la dona, com hem avançat més amunt, però sense l'accent moralitzant tan intens. Pel que fa a la forma, aquesta composició s'inspira en la «Cançó de l'amor i son comiat», de Josep Carner, del volum *La paraula en el vent*, l'estructura de la qual segueix completament, fins i tot la disposició tipogràfica del refrany, llevat d'un detall de la rima (veg. secció 4.3). Pel que fa al contingut, el poeta descriu l'ideal femení que espera trobar en una jove fadrina: d'entrada, la religiositat, «m'han dit que vas prou a missa» (v. 1), i la veneració als majors, «sé que els teus pares estimes» (v. 7), després l'actitud obedient i la feina casolana, «sé que tens la casa neta» (v. 19), i la discreció i el pudor, «la faldeta ben rentada | i arranjat el mocador» (vv. 15-16). Són els atributs morals que ja il·lustraven la noia del primer testimoni de la poesia, fins i tot la finalitat del festeig i l'amor: «¡quina dona... quina mare... | quina vida de claror!...» (vv. 27-28). La forma apel·lativa de la poesia, en segona persona, deixa veure que l'interès del poeta no rau en la simple descripció d'aquests atributs, sinó en la voluntat de despertar consciències i marcar pautes de conducta, d'instruir tot donant una lliçó moral. En aquest sentit, «Marieta, Marió» és una poesia encara propera a l'esperit de *Les hores dolces*.

En canvi, «Em té encisat una finestra...» i «Som diumenge i vinc de l'horta...» són dues cançons que perden completament aquesta finalitat instructiva i exalcen la bellesa jovenívola i el goig de l' enamorament. La distància que separa aquestes composicions de les que componen el primer llibre de poesies d'Estrem és absoluta, radical. L'amabilitat del gest, la ponderació del llenguatge, la calidesa de la mirada, tot el que hi trobem s'allunya de la sensibilitat adusta i amanerada, de l'esguard inquisitorial i l'actitud circumspecta. La conducta del poeta es revesteix en aquestes poesies d'una prudència que voreja la timidesa, sobretot a «Em té encisat una finestra...», i es declara enamorat per la pura exaltació de l'amor i la benaurança de la bellesa femenina,

Comentari d'«Em té
encisat una
finestra...»

pel goig de la vida. Es distingeixen dues parts en aquesta poesia: a la primera, el poeta es declara «encisat» per una finestra, a causa de la delicadesa i l'atractiu del seu ornament, «on ara hi canten uns ocells» (v. 2) i «el bes del sol» fa apagar «els lliris» i «sagnar cada clavell» (vv. 13-14), que només pot ser obra d'una «beutat de mà curosa» (v. 17). La interpel·lació sobre qui pot ser aquesta beutat que s'amaga darrere la finestra dóna peu al poeta a la descripció de l'enamorada:

Hi deu haver una jovençana
qui pressentint son venidor,
canta i treballa amb l'esperança
que trobarà bon aimador.

Hi deu haver una cara alegre
rentada amb aigua de virtuts,
i uns ulls més grans i lluminosos
que els blaus camins inconeguts.

Tindrà la cabellera rossa
com aquell núvol de tardor,
i una paraula fresca i clara
feta només per la cançó.

I el cor com una fruita tendra
que madurada es torni mel,
i un front serè sense cap boira,
com en els jorns de festa el cel.

«Em té encisat una finestra...», vv. 25-40

La noia és «jovençana»,⁴⁰ però encara no s'ha casat: pressent «son venidor». El poeta no la coneix; hi projecta el seu ideal a partir de la cura i la bellesa amb què manté la finestra. L'acabament de la poesia recorda el refrany de «Cançó d'abril», del volum *La paraula en el vent*: «¿si jo gosava d'estimâ, | si gosaria?». Tanmateix, mentre a la poesia d'Estrem el poeta contempla l'escena des de fora i es demana qui serà el seu casador, a la de Carner és el poeta mateix qui s'interroga si gosarà estimar l'«aimía» abans que passi la joventut.

¿Qui gosaria d'estimar-la?
¿Qui guanyaria el seu amor?
Ja cal que hi entri amb cor ben ample
qui en vulgui esser conqueridor.

«Em té encisat una finestra...», vv. 41-44

D'altra banda, a la poesia d'Estrem l'enamorament acaba amb el casament dels amants, ja que així hem d'entendre el mot «jovençana». La fermesa de la religiositat d'Estrem condiciona sempre la seva poesia cap a solucions que estiguin en consonància amb els valors morals del catolicisme i el comportament i els accions que s'esperen d'un home

⁴⁰ D'acord amb [DIEC2](#), 'casada de poc'.

de fe. Amb tot, notem que en aquesta composició apareix en un segon pla. També a «Som diumenge i vinc de l'horta...» ocupa un lloc discret, en el conjunt de la poesia, a la descripció que hi fa de la vila:

Camí enllà faríem via,
la vila fóra al davant,
la vila blanca i polida
clara com un diamant,

amb el campanar qui es dreça
i és com un ciri cremant
que fa llum a cada casa
redossada al seu voltant.

«Som diumenge i vinc de l'horta...»,
vv. 17-24

*Comentari de «Som
diumenge i vinc de
l'horta...»*

En aquesta composició, el poeta, en un matí de diumenge radiant, torna a la vila amb un cistell «ple de fuita regalada» (v. 3) que ha collit de l'hort. Com a la poesia anterior, la dona no té una presència real, sinó que és imaginada pel poeta. Aquí, però, en el retorn a la vila, no hi trobem cap element que en despertí la imaginació, com passava amb la finestra de la «jovençana», sinó que la dona és una esperança d'enamorament projectat directament en la imaginació del poeta:

Si trobés aquella noia
qui té els llavis de carmí,
si trobés aquella noia,
dolça com el dematí... .

Si ara pel camí em sortia,
jo en seria tot content,
i el camí se sentiria
tot ple d'enamorament.

«Som diumenge i vinc de l'horta...»,
vv. 9-16

En les estrofes que segueixen, continua la projecció de la història de l'enamorament en la imaginació del poeta. La reiteració dels motius de la felicitat que experimenta al costat d'«aquella noia | qui d'amor em va ferir» (vv. 47-48) no fa sinó confirmar la impressió inicial. Al final de la poesia, però, trobem una estrofa que comença amb la repetició d'un vers de la segona estrofa i que col·loca el poeta novament en la situació inicial. Ara, però, el poeta, en emprendre el camí cap a la vila, diu sentir enyor, perquè «no he trobat aquella noia | al revolt del meu camí» (vv. 55-56). La poesia, doncs, a partir d'una posició inicial compartida, en un entorn que recorda el tòpic del *locus amoenus*, planteja dues possibilitats: la primera, les trampes de la imaginació que fan present l'enamorament només en el somni; la segona, la realitat enyoradissa de la pròpia solitud. El conflicte es resol amb l'acceptació de la realitat tal com és i la renúncia a l'ensomni. Hem vist que la

imaginació permet il·luminar i recuperar un passat que el poeta troba a faltar, en la seva poesia elegíaca, però el somni no pot substituir la realitat ni projectar endavant la vivència quotidiana.

Per altra banda, «L'amor que va de passada» és una poesia amb forma de romanç en què Estrem, però, hi utilitza recursos propis de la cançó, com la rima consonant i la repetició de versos i d'estructures sintàctiques. El títol recorda la «Cançó de l'amor que passa», de Tomàs Garcés, aplegada al volum *Vint cançons*, però les similituds amb aquesta composició no van més enllà; en canvi, amb «Cançó de la nit de Sant Joan», del mateix llibre, els paral·lelismes lingüístics i les analogies temàtiques i d'imatges són importants.⁴¹ Ambdós poetes parteixen de la nit de Sant Joan com a escenari ideal de l'enamorament i presenten com a protagonistes el jo poètic i la seva estimada, singularitzats entre la gent que celebra la revetlla. En la poesia de Garcés, la nit abasta tota la composició i es projecta al dia següent a través de la conversa dels enamorats, que s'expliquen què faran l'endemà i potser què diran de la nit passada: «Ai, el goig d'ésser immortals | com la cançó i la foguera!» (vv. 49-50). En la d'Estrem, la revetlla de Sant Joan ocupa les dues primeres estrofes, dotze versos de setanta-dos únicament, i la resta de la composició s'esdevé el dia següent. Les dues poesies es distancien, així mateix, de la visió tòpica de la nit de Sant Joan com a moment d'expansió de l'amor i proposen altres sentits. En paraules d'Enric Bou (1989: 129): «aquest poema defineix els dos temes centrals que desenvoluparà a la resta de cançons: l'amor novençà (la flama, el desig) i la cançó (el cant, la poesia)», a través de la identificació d'ambdós elements. En la poesia d'Estrem, el foc i l'extensió del seu camp semàntic —foguera, brasa, flamarada, roent, flams— com a imatges de l'amor i la passió que desperta són recurrents, així com ho és la «cançó alada», que aprenen els amants la nit de Sant Joan, que es converteix també en símbol de l'amor. D'altra banda, Bou no fa referència al sentit religiós que guarda la darrera estrofa de la «Cançó de la nit de Sant Joan»: notem que els amants, després de la revetlla, planegen anar «de bon dematí» (v. 41) a «missa primera» (v. 42), i la significació del «goig d'ésser immortals» (v. 49) dels darrers versos de la composició no pot ser sinó cristiana. En canvi, la poesia d'Estrem és òrfena d'aquest sentit, si no el descobrim en l'ensenyança última de la composició —la falsedat de l'amor d'una nit—, de connotacions morals clarament cristianes, també.

En efecte, «L'amor que va de passada» és una poesia que parla del desengany amorós, però no de qualsevol forma d'amor, sinó del que es produeix a causa de l'exaltació momentània de la sensualitat, afavorida per la nit i el foc durant la revetlla de Sant Joan. En aquest sentit, aquest moralisme distancia la composició que ens ocupa de les

*Comentari de
«L'amor que va de
passada»*

⁴¹ Pel que fa als paral·lelismes lingüístics, com a exemples, a la poesia de Garcés trobem «les finestres closes» (v. 44) i a la d'Estrem, «la finestra està tancada» (v. 34); «sense recordar la cendra» (v. 48) que ha quedat de la revetlla, a la primera, i «la cendra que va quedar» (v. 59), a la segona.

dues cançons que hem vist anteriorment, però alhora comparteixen una imatgeria sensual, fins i tot voluptuosa en aquest cas, i una alegria pel goig de l'enamorament que no apareixia enlloc de *Les hores dolces*. Així, un pic passada la nit de Sant Joan i la detonació de l'amor, el poeta introdueix a la tercera estrofa una exclamació per l'engany de l'amor fugisser que ja n'avança el sentit final, al mateix temps que divideix la poesia en dues parts:

¡Ai, amor que véns cremant
i et detures de passada,
amor d'una nit, no més,
jo no t'hagués mai tastada!

«L'amor que va de passada», vv. 13-16

El poeta passeja pels carrers de la vila tot cercant l'estimada que ha conegut la nit anterior: «L'endemà cerquí aquells ulls | freturós d'una mirada» (vv. 17-18). Finalment, la troba, i això li retorna l'alegria i l'esperança, però ella «quan és a prop meu, | em mira, se'n riu i passa» (vv. 49-50). En la reflexió posterior, aquest amor fugisser és identificat amb el foc, amb una «flamarada», de la qual només en resta l'endemà la cendra que el vent s'emporta.

Revetlla de Sant Joan,
prou tens massa anomenada.
Sota el cel fosforescent
vas alçar la flamarada,
la cendra que va quedar,
avui el vent l'ha escampada.

«L'amor que va de passada», vv. 55-60

L'amor d'una nit és enganyós, fals, i la satisfacció que produeix, una inflamació momentània: «Ara em cauen els clavells, | mor la meva cançó alada» (vv. 65-66). L'amor, per a Estrem, és una vocació de renúncia a l'altra, amb voluntat de permanència i fidelitat, que no beu únicament de la bellesa del cos, sinó de l'ésser espiritual de la persona estimada.

L'amistat és amor fi

Només dues composicions, a *La mala collita*, es proposen de donar compte del sentiment amorós: són «Aquest matí» i «Cançó d'unes donzelles que em duïen amistat». La primera és una poesia breu, de vuit octosíl·labs, en què el poeta destaca l'alegria i el goig de començar el dia amb «el bell somriure d'una noia». No va més enllà. En canvi, «Cançó d'unes donzelles que em duïen amistat» és una composició llarga que presenta una complexitat major. D'entrada, l'escena que descriu la poesia va tenir lloc realment: l'Orfeó Capçanenc i el seu Esbart Dansaire, dels quals Estrem era el president honorífic, van ser

*Comentari de
«Cançó d'unes
donzelles que em
duïen amistat»*

convidats a actuar a Flix per la Unió Social de la vila el 27 de maig de 1928, dia de Pasqua Granada. L'Orfeo es desplaçava a les poblacions en què actuava normalment a peu, però usaven el ferrocarril per anar a poblacions tan allunyades de Capçanes com Flix. El poema retrata l'arribada dels cantaires capçanencs a l'estació de Flix i l'acte de benvinguda que l'entitat flixanca va organitzar a la mateixa andana de l'estació. La rebuda va comptar amb l'actuació de la banda de música de la Unió Social i una ofrena de flors per part d'un gran nombre de noies de Flix, que són justament les «donzelles» de què parla la poesia de Salvador Estrem.⁴²

Aquesta composició, doncs, és una cançó llarga de tretze estrofes de versos heptasíl·labs, amb rima consonant als versos parells, tot combinant només les rimes *-i*, *-it* i *-its*. La forma de cançó s'adiu perfectament al tema de la poesia: la lloança d'unes noies que ofereixen al poeta unes flors. L'estil jovial de la descripció de les «donzelles» també escau a aquesta forma. Vegem-ne les primeres estrofes:

Venien unes donzelles
perfumades de jardí,
quina n'era la més bella
jo no ho sabia pas dir.

Venien amb rossors d'alba,
clares com un dematí
puntejat de la rosada,
tremolós del serení.

«Cançó d'unes donzelles que em duien
amistat», vv. 1-8

La joventut i la bellesa de les noies, l'alegria que transmeten i el vestit lleuger «com un vel de teranyí» (v. 24) desperten la sensualitat del poeta, que es pregunta quina llum les embelleix. Així mateix, l'actitud de les noies torba el poeta: «un clavell al llavi fi, | el pas amb ritme de dansa | i el riure per corferir» (vv. 26-28). Ara bé, el sentit de la composició no es resol fins a la darrera estrofa, quan ell mateix es respon la pregunta anterior:

Si de nit no eren enceses,
ni de nit, ni de matí,
l'amistat les feia clares,
l'amistat que és amor fi.

«Cançó d'unes donzelles que em duien
amistat», vv. 49-52

És l'amistat, doncs, que embelleix aquestes noies que li ofereixen flors, fent-les clares. Una resposta que el títol ja anticipa. L'any 1928

⁴² Vegeu *El Llamp*, any VIII, núm. 167 (15 de juny de 1928), pp. 1-2, on es donen, fins i tot, els noms de vint-i-vuit de les donzelles flixanques de la composició. Per altra banda, l'actuació posterior de l'Orfeo va començar amb un discurs de Salvador Estrem que s'ha conservat i que reproduceixo a l'apartat 6.6.

Salvador Estrem tenia trenta-cinc anys i era un home casat. En aquesta situació, el desig i la sensualitat no pot excedir els límits conjugals, d'acord amb el seu judici moral, però la bellesa femenina és ben real i el sentiment que desperta, també. Estrem, doncs, en aquesta poesia, es respon a si mateix davant el conflicte moral que se li planteja per causa d'aquest sentiment i hi proposa una solució al lector que vol ser, al mateix temps, una norma de conducta.

Doneu-nos la llum

De nou, les poesies de temàtica religiosa constitueixen una col·lecció nombrosa en aquesta etapa de la poesia estremiana, que va més enllà de les composicions que prenen explícitament motius religiosos, com la nit de Reis o bé la vida de Crist, per impregnar el significat darrer de poesies que tenen altres temàtiques, com la cançó «Som diumenge i vinc de l'horta...» que hem llegit més amunt, o bé per fornir l'objecte i el contorn a partir dels quals construir la poesia, com «Oració de la nit de Nadal», en què la pregària del sopar de la vetlla de Nadal serveix per introduir tota una forma de vida. A *Elegia del Priorat i altres versos* descobrim quatre poesies religioses breus, sense altra pretensió que celebrar alguns elements de la tradició catòlica. Les tres primeres són «El fruit dolç», «La llum nova» i «Els infants a Jesús», aplegades sota l'epítet «Nadalenques», que canten diferents moments del naixement de Crist. La quarta poesia és «Xiprer de claustre», en què l'arbre protagonista de la composició simbolitza la vida dels monjos, en el sentit que l'esveltesa del xiprer s'interpreta com un esforç per atènyer el cel i, doncs, abandonar la terra, on el monjo s'enyora, entristit.

Al costat d'aquestes poesies podem situar «L'ermita», que és una composició més llarga, però amb la mateixa manca d'ambició literària. El poeta enalteix una ermita per mitjà de la comparació força tòpica amb un colom, «que a mig vol descansa» (v. 2), i un estel «damunt la muntanya» (v. 30). Les característiques amb què descriu l'edifici i la seva ubicació permeten identificar-la amb l'ermita de la Consolació, de Gratallops. La poesia, però, no aconsegueix superar la sensació de vacuïtat que s'instal·la en la consciència del lector als primers versos, en primer lloc per causa d'una imatgeria d'estampa de comunió:

Dolça solitud,
olor de puresa,
batecs de claror
que juga i que resa.

«L'ermita», vv. 13-16

Després, per la manca de profunditat i de qualsevol sentit simbòlic que millori la poesia, que roman en la simple lloança de l'ermita i la verge que s'hi guarda. En aquest mateix sentit hem d'entendre el contingut dels «Goigs de Sant Antoni i Sant Gregori», que Salvador Estrem va escriure en ocasió de la restauració de l'ermita de Sant

Gregori de Falset l'any 1928, després que una esclavissada de roques la malmetés el 1897. Tot amb tot, la temàtica d'un gènere popular com els goigs ja s'escau a aquest contingut, de la lloança d'uns sants, i la mateixa forma de la poesia, prou complexa, també hi contribueix.

En general, resulta evident que no hi ha una distància significativa entre les poesies de temàtica religiosa de *Les hores dolces* i les que llegim en els llibres d'aquesta etapa, si deixem de costat la millora formal de les composicions en conjunt. La religiositat fou un puntal central en el pensament i la vida de Salvador Estrem i l'experiència de la fe va condicionar totes les seves actuacions. Així, el valors morals del catolicisme i l'exemple de la vida de Crist li serveixen de models de conducta que utilitza després en la seva poesia. És el cas de les composicions «A Jesús en Creu» i «Les set espases». En la primera d'aquestes poesies, el poeta pren la paraula en nom de la collectivitat dels creients, per confessar el primer pecat dels homes: massa afanyats en els afers propis, terrenals i mundans, esdevenen cecs a les ensenyances de Crist, sense atendre el fons espiritual de la vida humana, creació com és de Déu.

Comentari d'«A
Jesús en Creu»

esmaperduts ens fem la vida tota oscura,
perquè anem sense Vós, caient pels camins torts.

«A Jesús en Creu», vv. 7-8

L'actitud del poeta és de penediment per la culpa i d'acceptació humil de la imperfecció dels homes, condemnats a repetir les faltes i a ignorar novament la revelació de Déu, febles davant del pecat. Però darrere d'aquesta actitud, aparentment abnegada, d'adopció de la doctrina de l'Església, hi descobrim la seguretat en la compensació:

Us ha bastit la Creu la nostra flastomia,
el no ajudar el caigut, el no estimar el germà,
i avui de dins l'abís, guaitem enllà aquell dia
que ens ho perdonareu i ens donareu la mà.

«A Jesús en Creu», vv. 9-12

L'angoixa per la mort, doncs, no apareix mai a la poesia estremiana, acceptada amb serenitat és un trànsit cap a la comunió amb la divinitat i la comunitat dels creients. En aquest sentit, la vida de Jesucrist resulta un exemple de virtuts que l'home pecador ha d'assumir, fins i tot el sacrifici final a la Creu, per amor a la humanitat. Aquest tema apareix a «Gràcies, Senyor», la darrera poesia de *La mala collita*, una composició que el poeta organitza com una oració per agrair el naixement del seu fill Joan, fet que va ocórrer tot just un mes abans de la publicació del volum. La poesia reconeix aquest naixement com una gràcia concedida per Déu al poeta i l'infant, com un do «qui ja és un més en el meu llarg viatge» (v. 12), que el poeta ofereix a la humanitat perquè «sigui ben meu, ben vostre, ben dels altres» (v. 18). En els versos finals, a través d'aquest oferiment d'amor al conjunt dels homes, el poeta equipara

*Els infants en les
poesies religioses*

l'infant amb el sacrifici de Crist, també per amor: «sigui per una amor d'humanitat | sacrificat com hem d'esser nosaltres» (vv. 19-20).

La presència dels infants en dues poesies més d'aquesta temàtica sembla confirmar l'estímul del naixement dels fills en la poesia que Estrem va escriure durant aquesta etapa. La primera és «Diumenge de Rams», una cançó de ritme viu, construïda amb pentasíl·labs. La poesia opera, formalment, en un pla al·legòric, a través d'un llorer que el poeta té plantat «dins l'horta», al qual s'enfilen uns infants, el diumenge de Rams, per prendre'n algunes rames. Recordem ara que el llorer és un símbol del triomf i la immortalitat, però també de la fe en la tradició catòlica, ja que l'entrada de Jesucrist amb els seus deixebles a Jerusalem fou celebrada amb l'alçament de palmes i branques de llorer i d'olivera. És l'esdeveniment que es commemora precisament el diumenge de Rams. En el sentit simbòlic, doncs, el llorer representa la fe del poeta i, per extensió, podem interpretar que també s'hi fa present Crist, ja que és on els deixebles —els infants— acudeixen per aprendre les ensenyances de la fe. Aquesta manera de procedir dóna a la poesia un caire més hermètic del que és habitual a la poesia estremiana, però, al mateix temps, la forma de cançó i el protagonisme dels infants causen una vivacitat i una jovialitat importants. La segona és «Cançó de la nit de Reis», una composició que pren una forma interrogativa al llarg de tots els versos decasíl·labs, amb el verb en condicional. La pregunta que es reitera al començament de cada estrofa no deixa de ser la mateixa, però verbalitzada en cada cas de manera diferent. En aquest sentit, la composició repeteix una mateixa idea insistentment, sense avançar, més eficaç literàriament com més es reitera. Es tracta del goig infantil de la nit de Reis, però no adreçant la pregunta a un infant, sinó en forma de conjectura a un adult que torna a la infantesa. La manca de moviment de la composició atorga tota la preeminència a les imatges, entre les quals algunes són excel·lents:

¿Qui es lliuraria d'aquell somni blau
que fa sentir els corsers per ses petjades,

«Cançó de la nit de Reis», vv. 11-12

Aquestes imatges aconseguixen donar compte del record de la nit de Reis i de la joia que hi experimentava el poeta infant, que reviu ara en la vivència de la mateixa nit dels propis fills.

La fe com a resposta a la mort

Al poemari *La mala collita* sobresurten dues poesies que comparteixen el tema de la fe religiosa com a consolació davant de la mort: «Germana de la Caritat» i «L'estelada» —potser una de les millors composicions de Salvador Estrem. Són poesies d'una forta emotivitat continguda, «els batecs més efusius del seu llibre», en mots d'Octavi Saltor (1931: 4), perquè la mort hi apareix al costat de la infantesa, a «L'estelada», i

la primera poesia té com a protagonista la seva germana Lluïsa, que havia mort, amb dinou anys, just cinc mesos abans de la publicació del llibre. El dolor que causa la contemplació de la mort, sempre injusta i cruel en infants, troba consol en la fe, per això l'emoció es mostra continguda. Aquesta manera de procedir dóna a les poesies un caire de serenitat que contrasta, dins del conjunt d'aquest llibre, amb el to greu de les altres poesies religioses i l'alegria de les cançons amoroses. En aquest sentit, els infants morts no es fan explícits a «L'estelada», sinó que hi compareixen a través de la sinècdoque dels ulls, simbolitzats pels estels.⁴³ Aquesta imatge de les ànimes dels morts com a estels es dóna també a «Les cuques de llum», una poesia d'*Elegia del Priorat i altres versos*, i constitueix la clau de volta per entendre el sentit de la composició. El subjecte de la poesia, que és denominat al títol únicament, apareix al text de la poesia per mitjà de diverses metàfores: «gotes de llum», «perles de rosada», «uns ulls», «ànimes» i «uns quants estels». Notem que aquestes metàfores tendeixen, en l'ordre d'aparició a la poesia, a l'abstracció, de manera que la identificació de «les cuques» amb unes «gotes de llum» és gairebé literal, mentre que amb les «ànimes» i uns «estels» requereix un major esforç per reconstruir els termes de la comparació. El sentit simbòlic es comença a fer explícit realment a la tercera estrofa, quan diu que aquestes cuques del títol «semblen ànimes que ploren» (v. 9), ja que fins aquí podríem interpretar el text simplement com una descripció naturalista. I es resol al darrer vers en què aquestes «ànimes» s'equiparen a «uns quants estels» que han caigut del cel. La imatge de les ànimes com a estels, que «Les cuques de llum» tot just apunta, té un major recorregut a «L'estelada», com ara veurem.

Formalment, la poesia, que consta de setze versos en quatre quartets, s'estructura mitjançant la repetició d'un mateix esquema sintàctic en cadascuna de les seves estrofes. L'esquema consisteix en la juxtaposició cada dos versos dels atributs del subjecte que, com a «Les cuques de llum», fa de títol. En les dues primeres estrofes, el verb copulatiu és elidit, mentre que a la tercera apareix expressat i el subjecte també es fa explícit lingüísticament en la metàfora de «cada gota que crema allà dalt» (v. 9). A la darrera estrofa, els dos primers versos reproduïxen l'esquema de les primeres estrofes de la poesia, amb el subjecte i el verb copulatiu elidit, però els dos darrers responen a un esquema diferent: «l'estelada» ja no és el subjecte, com fins ara, sinó el complement directe del verb «han portat», a través del pronom en segona persona que l'acompanya, un verb que té el vers «mil fogueres que havem

Comentari de
«L'estelada»

43 A l'entrevista realitzada per Pere Audí a Maria Estrem, la filla gran del poeta, s'hi afirma el que segueix: «Un dia anaven passejant amb la Maria agafada de la mà pel pare i la mare. La nena anava fent saltirons i mirant el cel. Era l'hora baixa. De sobte en Salvador li va preguntar a la filla què mirava amb tanta insistència. I la nena li va respondre que les estrelles sobre el cel semblaven les agulles de cap clavades a un coixí de vellut. Es tractava d'un coixinet de vellut que la seva mare havia fet per a clavar-hi les agulles de cosir.»

abrandades» (v. 16) com a subjecte. Notem que aquest canvi afecta el destinatari dels mots del jo poètic, ja que si primer s'adreça al lector empíric, extern al discurs, aquí ho fa a «l'estelada». Llegim sencera la poesia per copsar millor aquesta estructura:

L'ESTELADA

Ulls d'infant escampats dins la nit
esguardant tantes mares com ploren,
llagrimaig, llumenant l'infinit,
dels enyors que les mares acoren.

Perles vives que ofega la llum,
quan el dia rosseja d'albada,
gotellada que es fon amb el sol
com damunt de l'herbei la rosada.

Cada gota que crema allà dalt
és desig, és consol, és recança,
és amor que va fent-se eternal
i ens encén el camí i l'esperança.

Guspireig tremolós dins la nit
sense fressa damunt les teulades,
t'han portat a volar en l'infinit
mil fogueres que havem abrandades.

Observem que la imatge de les ànimes dels infants com a estels es mostra clarament als primers versos, a través de la sinècdope dels ulls. El plor de les mares no deixa cap dubte sobre el sentit d'aquests versos, un plor que es reprèn mitjançant el «llagrimaig» en els versos següents, com a metàfora dels estels. El plor, doncs, aparella les mares i els fills en el dolor i l'enyor. Segueixen dues estrofes en què el poeta torna a emprar algunes imatges que ja apareixien a «Les cuques de llum», com les gotes de rosada que el sol evapora, i introdueix el sentit consolatori de la composició, en l'amor permanent i immutable cap a les ànimes que són «allà dalt», un amor que «ens encén el camí i l'esperança» (v. 12) i, doncs, il·lumina el camí de la vida i manté l'esperança del retrobament. La darrera estrofa s'obre amb una imatge extraordinària, per l'harmonia entre el «guspireig tremolós» dels estels, ben real en nits clares, que denota alguna mena de misteri, i el silenci «sense fressa» de la nit, i pel caire casolà i la intimitat de l'escena que té lloc «damunt les teulades». La poesia acaba amb les «mil fogueres» abrandades, una metàfora de l'amor que hem trobat més amunt; però, per entendre aquest vers final, cal notar que aquest amor no és el sentiment passional, carregat de sensualitat, cap a una altra persona, sinó l'estimació de mena religiosa a totes les coses que són obra de Déu i la devoció als altres en sentit de renúncia personal.

La fe religiosa com a consol es mostra més explícita a «Germana de la Caritat», una poesia que, com hem avançat, parla de la malaltia i la mort de la germana del poeta. A la biografia de Salvador Estrem hem explicat l'esdeveniment. El poeta ens dóna una pista de la doble significació del títol a l'epígraf que tanca la poesia: «Hospital de Sant Pau, Barcelona, 1929».⁴⁴ A partir d'aquí, tota la composició equipara Lluïsa Estrem amb una religiosa de l'orde de les Filles de la Caritat de Sant Vicenç de Paül, o bé el que és el mateix: les Germanes de la Caritat. Comença a la primera estrofa amb la indicació de la renúncia a la vida terrenal i el compromís amb Déu i la fe: «si teniu els peus en terra, | sou de Déu Nostre Senyor» (vv. 3-4); segueixen després unes estrofes que el poeta construeix sobre categories morals, a partir de les quals perfila l'actitud de la «germana», més propera a una religiosa que a una seglar. Vegem-les:

*Comentari de
«Germana de la
Caritat»*

Heu deixat la glòria impura
i la terra del pecat,
i al costat de l'amargura
feu olor de caritat.

Teniu la mirada clara
que cap núvol no ha emboirat,
la paraula tendra i dolça,
i el gest ple de santedat.

Sou la mare dels que ploren
de dolor i de sofriment,
deu consol a qui l'espera,
sou la gràcia en el turment.

«Germana de la Caritat», vv. 9-20

Puresa, caritat, innocència, santedat, compassió, consolació. Són valors morals que el cristianisme assigna a les religioses. Observem, a més, l'actitud consolatòria envers «els que ploren | de dolor i de sofriment», d'acord amb la tasca de caritat i assistència als necessitats de les Filles de la Caritat. Llegim la darrera estrofa:

El dolor per companyia
haveu pres per anar al Cel,
quan n'haureu finit la via
hi veurem florir un estel.

«Germana de la Caritat», vv. 21-24

S'hi fa explícita la fe com a consol de la mort i hi apareix, al darrer vers, la imatge de l'ànima com a estel. Notem també la referència

⁴⁴ En aquest sentit, no hi ha cap altra poesia a *La mala collita* que aparegui datada ni localitzada. Descobrim a la segona estrofa una altra referència a la seva germana, quan explica que «l'hàbit de monja us vestíeu» (v. 7), cosa que sabem que feia Lluïsa Estrem gràcies a l'entrevista de Pere Audí a Maria Estrem, encara que difícilment ho podia conèixer un lector corrent.

*Comentari de «La
processó dels àlbers»*

a la malaltia que patia Lluïsa Estrem en el primer vers, «el dolor per companyia», que la fa igual en l'aflicció amb aquells que reben l'actitud consolatòria de les religioses que hem vist en els versos anteriors.

Per concloure, a «La processó dels àlbers» tornen a sortir els infants i els estels, però sense la participació de la mort, malgrat que és una poesia de contingut religiós. Presenta una forma de cançó que molt possiblement no s'adiu prou amb la temàtica de què parla, allunyada del goig de la poesia amorosa, i que no aconsegueix integrar de manera satisfactòria el refrany que es repeteix en cada estrofa amb el seu contingut. En canvi, les imatges que conté són d'una gran efectivitat, com Saltor (1931: 4) ja adverteix: «una visió d'una dolcíssima poesia, enfilall d'imatges felices on la llum i les ombres dels conceptes juguen un conjunt harmònic admirable». La poesia compara els «àlbers de vora el barranc» (v. 1) amb una processó de «romeus en camí» (v. 16), que són avisats pel poeta de la proximitat d'un hort en què un grup d'infants, enfilats a les branques d'un cirerer, mengen cireres. Els acompanya «Nostre Senyor», que és descrit «mullat de sang de cireres» (v. 26), en una imatge de força intimitat entre la divinitat i els infants. El poeta acaba la composició amb una estrofa en què Déu «farà florir» els estels a les cabelleres dels romeus, «encesos, com les cireres | del barranc» (vv. 44-45), perquè tinguin llum per fer el camí. Ara bé, ¿la poesia es queda en aquest sentit purament literal? Podem provar de racionalitzar els mots de la composició com a referents d'altres conceptes, cosa que la processó i el camí que fan els romeus, per exemple, ens facilita, i buscar una interpretació al·legòrica, però la resposta a la pregunta anterior rau, més aviat, en el comentari que ja va fer Saltor: Estrem hi busca la plasticitat de les imatges i les sensacions que aconsegueixen despertar en el lector, d'abast simbòlic, per davant de la lectura intel·lectual que hi descobreixi uns conceptes.

Família, fe i treball

La concepció de la vida i la seva quotidianitat, per part de Salvador Estrem, enfonsa les arrels en la doctrina de l'Església. Com ja hem assenyalat més amunt, en aquesta concepció la família és el centre de l'ordenació de la societat, una comunió de persones lligades per vincles de parentiu i amor permanents, una «unitat de vida» en termes eclesiàstics. La família dóna sentit al treball, ja que els fruits que se n'obtenen no es dispersen endebades, sinó que serveixen per sostenir les exigències de la vida familiar i, doncs, donar permanència al conjunt de la societat, i el treball, al mateix temps, organitza les funcions dels membres de la família i harmonitza així la vida en comú. La vivència de la fe també es realitza en família i, a través de l'ensenyança dels valors religiosos a l'interior de la llar, que es transmeten d'una generació a una altra, es perpetua la comunitat dels

creients. D'altra banda, aquesta concepció s'ajusta igualment a les conviccions conservadores d'Estrem i a la preferència pel món rural, en què un sistema com aquest de l'existència i l'organització social i les formes de vida tradicionals, en els anys que escrivia Estrem, encara mantenien una vigència que a les ciutats la modernitat havia bandejat definitivament.

Diverses poesies, doncs, tracten aquesta temàtica a través d'aspectes particulars, que Estrem extreu directament de la seva vida. La poesia estremiana guarda una connexió essencial amb la vida del poeta, quan parla de la seva quotidianitat i dels valors morals que la regeixen. És el cas de «La casa», per exemple, una poesia d'*Elegia del Priorat i altres versos* dedicada a Ramon Sedó, amic íntim del poeta, «en el natalici del seu fill Raimond». Els motius de la naixença i la visita que el poeta fa a la casa de l'amic donen peu a elogiar la institució de la família per mitjà de la comparació amb la casa, «que la casa [...] és vostra llum, els fills florits de rostres | i aquella dona qui ha l'esguard tan alt» (vv. 29, 31-32). La poesia posa de relleu la naixença dels fills, «nou present que us fa l'amor de Déu» (v. 14), com a finalitat de l'amor conjugal. En altres casos la filiació biogràfica dels temes i els motius no resulta tan evident com en aquesta poesia, perquè el poeta no hi apareix en primera persona, malgrat que el coneixement directe de què gaudeix es fa evident en els detalls. Són, per exemple, «Llaurador, bon llaurador...» i «El Carnestoltes del mal fadrí», dues composicions que tracten la figura del pagès de manera oposada. Mentre que «Llaurador, bon llaurador...» caracteritza les virtuts del bon pagès —treballador i casolà, per davant de tot—, un model que ja hem descobert a «Elegia del Priorat» al principi de la secció, «El Carnestoltes del mal fadrí» és el paradigma de l'heroi escampa: negligent i malgastador, porta la família a la ruïna, «al damunt de l'horta ja hi canta la fam» (v. 78). Una figura, antítesi del pagès que Estrem va cantar, que de fet també va conèixer de primera mà en la seva joventut.

Per altra banda, «Oració de la nit de Nadal» és una poesia en què el poeta pren el protagonisme, al costat de la seva família.⁴⁵ El to intimista tan acusat prové de la forma de la poesia, una oració que interpel·la a Déu per demanar pau i sosteniment, en la nit que es commemora el naixement de Jesús, i que li serveix també per exposar un projecte de vida: «l'espluga perfumada» (v. 7), «l'amor que hem faci humil» (v. 8), «els braços de l'esposa» (v. 9), «les rialles dels meus fills» (v. 10) i «un tros de terra generosa» (v. 11). En el mateix sentit cal interpretar «La meva casa», la llarga composició que obre *La mala collita*, de caire narratiu i construïda amb estramps, un fet singular en l'obra estremiana. Amb forma d'apel·lació a un lector implícit que no es fa present en tota la poesia, és escrita en segona persona, a

*Les poesies del viure
humil i la confiança
en la fe*

⁴⁵ La poesia conté uns versos, els primers de la segona estrofa, que estan inspirats en el començament d'«A la memòria de Joaquim Folguera», una composició de Ventura Gassol aplegada a *La nau*: «Amic, aquesta nit tan estelada, | avui jo la voldria passà amb tu» (vv. 1-2).

partir de les preguntes retòriques que li adreça, però que respon ell mateix. El tema de la poesia, com a «Oració de la nit de Nadal», és la descripció del projecte de vida del poeta al costat de la família, el nucli del qual és el mas on viuen —el mas de l'Ambròssio, a Marçà—, que constitueix al mateix temps el motiu de la composició. La poesia reproduceix totes les característiques de les formes de vida tradicionals en un entorn rural: des del mas com a centre de referència de l'ordre pairal, lloc de treball i de convivència familiar, fins a l'herència de les generacions que ens han precedit, a través de l'avi. No cal insistir-hi, perquè ja ho hem explicat a abastament en els capítols anteriors.

Per finalitzar, malgrat que sigui llarg, reporto un fragment que va escriure Octavi Saltor (1931: 4) a la ressenya crítica de *La mala collita*, referit a «La meva casa», però que ens serveix per resumir tot el que acabem de dir en aquest apartat.

Són unes amples i robustes estrofes en vers blanc, amarades de sentit geòrgic i ungides alhora d'una serenitat horaciana. Són una mena de biografia sentimental del poeta; i aquests mateixos accents de sinceritat, i la fidelitat minuciosa amb què situa en aquests versos la seva vida, fent-los un mirall d'ell mateix, contribueixen a augmentar-ne l'interès artístic i a donar al poema un relleu més intens, i a cada frase o imatge una major força expressiva. És un cant a la llar, a la terra, a l'amor casolà; un cant de cristiana joia i d'humà contentament, que faria somriure amb íntima i fraternal complaença a Maragall. Passat, present i futur del poeta, hi són dits amb una ponderació augusta i senzilla ensems; des dels progenitors als descendents tota la visió patriarcal de la família i de la terra, hi és projectada amb una religiosa unció, com una lletania reverent. L'Estrem es fa, amb aquest cant, substància del seu complement essencial, que són els seus, la seva terra i el seu mas, fins a encarnar-ne una unitat de vida, impossible de desintegrar, en la unitat artística del seu caudalós poema. Dintre seu, trobaríem defectes formals, com assonàncies reiterades, comparances desiguals o desmerescudes, tanmateix, la dignitat del vers, la seva fluidesa acompanyada, la justesa i propietat sintàctiques amb què els uns s'encavallen amb els altres, són a l'altura del poema, dels seus motius i del seu simbolisme: el d'ésser ells tot l'autor, com a home i com a artista.

Estampes rurals

Com hem afirmat anteriorment, el paisatge del Priorat i les formes de la vida rural prenen part com a motiu de nombroses poesies d'Estrem. L'elogi de l'espectacle de la natura, la descripció emotiva de les feines del camp i la quotidianitat d'una vila petita apareixen recurrentment en la poesia estremiana. Domènec Guansé (1928b: 190), en comentar *Elegia del Priorat i altres versos*, va afirmar: «Estrem i Fa és essencialment poeta de la terra: s'hi sent estretament lligat; canta la seva bellesa i se sent presoner del seu encís.» I Joan Povill (1931) va afirmar de *La mala collita*: «La seva vida al camp, sempre en contacte amb la natura i el paisatge, es manifesta vigorosament en les seves poesies de caràcter

geòrgic i li dóna imatges i pensaments d'una gran bellesa. L'esperit popular s'empara d'ell i li fa glossar la meravella dels conreus, ratllats per camins florits i xaragalls d'aigua clara, amb entusiasme i una unció pròpies d'un culte.» Efectivament, el poeta és un contemplador de la natura i dels homes que hi treballen, però ho esguarda tot sempre a través del sedàs dels propis sentiments. A «Tivissa», un cant d'amor a la població de la Ribera, es veu clarament.

Des d'un punt de vista formal, «Tivissa» és segurament una de les composicions més reeixides de Salvador Estrem. El poema consta de tres quartetes de versos heptasíl·labs, amb rima consonant encadenada i alternança de versos masculins i femenins, però cal observar, sobretot, la manca d'encavallaments i els nombrosos casos d'aposició —de fet, a la primera i la tercera estrofes solament hi ha un verb—, que donen un ritme abrupte a la poesia, amb els versos deslligats els uns dels altres en la seva contigüitat, però fortament travats com a conjunt a partir de les simetries sintàctiques que regulen el text, fet que es veu realçat gràcies a la repetició d'uns mateixos esquemes accentuals. Com veurem tot seguit en llegir-lo.

*Comentari de
«Tivissa»*

TIVISSA

Noia bruna, cabell fosc,
rostre clar damunt les hortes.
Sota muntanya i el bosc
s'obren del teu cor les portes.

—Vianant empolegat,
enamorat que fas via,
entra al cor esbatanat,
menja, reposa i somnia.

Noia bruna, dolça i clara,
quina olor que fas de mel!
Vent, pluja i sol a la cara,
al front, mil lluors d'estel.

El tema de la composició és Tivissa, la població de la Ribera, que el jo poètic personifica en una noia de la qual està enamorat, i l'estructura resulta molt fàcil de copsar a primera vista: la primera i la tercera estrofes són apel·lacions del jo poètic a aquesta noia, símbol de la població riberenca, mentre que a la segona estrofa hi ha un canvi de mode i la noia pren la paraula per adreçar-se, en estil directe, a aquest poeta enamorat, que és comparat a un «vianant», a un caminant. Notem, però, que el poeta no es declara explícitament un enamorat de la noia, sinó que és ella, en la segona estrofa, que l'anomena així. Aquí hi ha un dels sentits de la composició: tota la poesia és una declaració d'amor a Tivissa, personificada en aquesta noia, i el jo poètic s'equipara a l'autor. Un altre sentit va ser assenyalat per Evelí

Brull (1931), tivissà, en la ressenya que va fer de *La mala collita*: «És difícil de dir, amb més poques paraules, una cosa tan tendre i tan justa, d'acord amb l'esperit d'hospitalitat de la nostra vila.»

La terra quieta

Comentari de
«Núvol blanc dalt del
pujol»

En aquestes poesies que canten el paisatge i l'espectacle de la natura, el temps no passa: són composicions que no progressen, sense duració, que no descabdellen una seqüència de fets. Les imatges es succeeixen tot circumvallant, com faria una espiral, el motiu singular que el poeta ha pres com a assumpte de la seva poesia. És el cas de «Núvol blanc dalt del pujol», una composició que gira enterament al voltant d'aquest fenomen meteorològic, el qual dóna peu al poeta a descriure el camp que sobrevola. La reincidència amb què el poeta utilitza alguns elements naturals, en les poesies que parlen del paisatge i la naturalesa, ocasiona que adquireixin un valor simbòlic, en particular la vinya i els paisatges vinícoles de la comarca del Priorat. Llegim-ne dues estrofes:

Núvol blanc, bandera al vent
damunt la vinya abrandada
al cim de la margenada
que li fa de monument.

Ara passa el cant del vent
i la vinya fa una dansa,
núvol blanc fa l'esperança
de la pluja que pressent.

«Núvol blanc dalt del pujol», vv. 5-12

Notem la reincidència del mot «vinya» i els adjectius amb què el poeta la caracteritza, que trobem igualment més endavant: «vinya assedegada» (v. 18) i «vinya quieta» (v. 22). La personificació de la vinya, que en aquests versos ateny la categoria de símbol de la terra i els conreus —per tant, de la vida, que el pagès es guanya amb el treball al camp—, mostra la relació profunda del poeta amb aquest indret, la comarca on viu. D'altra banda, la manca d'acció a la poesia deixa veure una voluntat de permanència, d'immortalitat del paisatge d'aquesta comarca.

El curs de l'any

La mateixa idea de permanència apareix en les poesies que canten el cicle de l'any. La natura reneix cada primavera després del trànsit de l'hivern, en un cercle permanent, així mateix la vida per a un creient, que mor per torna a néixer. És un tòpic emprat reiteradament des de la literatura clàssica, amb el qual Josep Carner, per exemple, estructura les poesies de *La paraula en el vent*, que es desenvolupen linealment

seguint dues coordenades: el cicle de la natura i el de la vida del poeta. Alguns dels títols de les poesies del llibre fan referència explícitament al cicle natural: «Cançó d'abril», «Març» i «Cant de març», però de fet el trobem en moltes altres composicions. Estrem també va escriure algunes poesies que tracten aquest cicle: «L'hivern s'atansa» a *Elegia del Priorat i altres versos* i «Cançó de març», «Juny», «Cançoneta de juny» i «Nota d'un capvespre de juliol» a *La mala collita*.

Possiblement és amb «Cançó de març» que Estrem va aconseguir destil·lar verbalment amb més precisió i riquesa el sentiment tan acusat que li desperta la contemplació del paisatge. La poesia, que formalment és idèntica al «Cant de març» carnerià, recorre a la forma de la cançó culta, amb decasíl·labs en cinc quartets, per vehicular un contingut purament sensitiu, format pels materials que la naturalesa li forneix, però molt elaborats gràcies a un llenguatge treballat i unes imatges que denoten un coneixement de la natura de primera mà. És precisament en la reiteració d'aquestes imatges que rau la tècnica poètica que empra Estrem per aconseguir la intensitat de la vivència del paisatge, en l'acumulació de característiques i elements que acaben construint la representació final, de conjunt, que en aquesta poesia és el trànsit d'un cicle estacional a un altre, de l'hivern a la primavera. Fixem-nos en les dues primeres estrofes:

Comentari de
«Cançó de març»

Matí de març, el fred ja no em donava
tremolaments, ni esgarrifor a la pell,
sota un cel clar, pel meu carrer passava
la dolça tebior d'un sol novell.

En l'aire fresc s'hi troba un gust de vida,
duu flaire de violes, d'ametllers,
de terra que han tornat rejoyenida
amb la rella i l'aixada els colliters.

«Cançó de març», vv. 1-8

Tot condueix, en aquesta poesia, a posar en relleu el deixondiment primaveral de la naturalesa i el renovellament de la vida, després de l'estació hivernal, començant per l'adjectivació: clar, tebior, novell, fresc, rejoyenida. No és una natura salvatge, sense presència humana, sinó el paisatge rural del Priorat, profundament transformat pel treball dels homes. La terra adquireix gairebé connotacions carnals: «la terra es torna ardida | amb la ferida del conreu al pit» (vv. 9-10). I també l'amor rejoyeneix: «al llavi l'expressió d'un cant de festa | que diu la joia de l'amor novell» (vv. 19-20). La renaixença primaveral ateny un sentit simbòlic per a un creient com Estrem, més enllà del cicle natural, ja que coincideix amb un moment fonamental de la litúrgia cristiana: la passió i la mort de Crist, i la resurrecció posterior.

En altres composicions, Estrem aprofita el cicle estacional de la natura per abordar alguns elements de la vida humana que suporten canvis amb la mudança estacional. A «Juny», per exemple, l'arribada

de l'estiu provoca el despertar de l'amor i la sensualitat. Però aquesta poesia ensenya una característica de la poesia estremiana que hem anat trobat, però que aquí es mostra cruament. Després de set estrofes d'exaltació sensual i d'amor jovial, un devessall d'imatges de felicitat pel goig de viure, la poesia conclou amb una estrofa que decanta tot l'amor a l'esposa i els fills i que retrata el sol estiuenc com «una hòstia consagrada» (v. 31). És la incapacitat, per part d'Estrem, de deixar de costat, literàriament, la vocació moralitzadora, tan present sempre en la seva poesia. Per altra banda, a «Nota d'un capvespre de juliol», l'estiu li dóna peu a descriure la intimitat de la vida rural, per mitjà d'una escena quotidiana com és l'arribada a casa dels carros i els pagesos després de la sega i la rebuda que els dispensen les dones de la família. El cicle de les estacions, doncs, es posa en relació aquí amb el cicle de les feines del camp.

Opressió i esperança

Entre les poesies que tenen un contingut patriòtic, descobrim una composició breu, «Cançoneta de juny», que fa referència també als cicles de les estacions i de les tasques agrícoles. La poesia, que fou publicada per primera vegada a *El Llamp* el 30 de juny de 1929, fa sentit en un pla completament simbòlic a través d'un seguit de metàfores, lligades les unes amb les altres al·legòricament. Estrem utilitza alguns elements del paisatge i de les feines agrícoles, en aquest cas d'un camp de blat en els dies de la sega, com a figuració de les conviccions catalanistes i l'esperit patriòtic que el van distingir sempre, d'una banda, i de l'esperança que acabi la dictadura de Primo de Rivera i el poeta pugui recobrar la llibertat d'actuar sense censures, d'altra banda. Les metàfores de «la meua nau» (v. 4), el «cop de falç» (v. 5) i el «flam de la ginestera» (v. 9), que provenen de *Les tombes flamejants* de Ventura Gassol,⁴⁶ són prou evidents. En aquest sentit, trobem la nau com a figuració del catalanisme en altres poesies de Salvador Estrem: per exemple, a «La nostra nau», una composició que commemora la mort de Prat de la Riba i que no fou recollida en volum. Totes les poesies que participen d'aquesta temàtica anteriors a la revocació de Primo de Rivera com a cap del directori militar que governava l'Estat, el 28 de gener de 1930, recorren a l'al·legoria per salvar la censura. A banda de «Cançoneta de juny», del volum *La mala collita*, hi ha «Esperança de la blava serenor del cel» i «Cançó de comiat», d'*Elegia del Priorat i altres versos*. La primera deixa veure el seu significat al·legòric, de nou, gràcies a la metàfora de la nau. El poeta es retrata amb «els germans de casa» (v. 13) en un gran vaixell que avança pel mar «deixant una alba estela» (v. 9) i l'esperança per recuperar la llibertat es presenta

46 Recordem les quatre composicions de la secció «Símbols», per exemple, la primera de les quals, «La ginesta», comença amb els versos: «La grogor de la ginesta | quina enyorança que fa! | Catalunya! Catalunya! | bé tardes prou d'arribar!» (vv. 1-4).

al final d'un llarg camí, «ben cel endins» (v. 24). En aquest sentit, la manca de realisme d'un viatge que comença al mar i acaba al cel posa en evidència el significat allegòric de la composició.

Pel que fa a «Cançó de comiat», Domènec Guansé (1928b: 190) va afirmar en una crítica de *La mala collita*: «Una altra n'hi ha, però, que deixa una similar impressió de grandesa i de melangia: és la “Cançó de comiat”. Hi trobem el mateix contrast coplidor entre l'ahir i l'avui; sentiment que deu excitar profundament la vena lírica del poeta.» Tota la poesia és un cant de comiat a la vila de Falset. Certament, però, si es desconeixen les circumstàncies vitals d'Estrem, que l'any 1923 va marxar de la capital del Priorat per anar a viure al mas que tenia la família a Marçà, no s'entén del tot el significat d'aquest comiat. Com hem vist a la biografia, no podem confirmar de manera fefaent quins són els motius d'aquest canvi de domicili, però sembla probable que la davallada econòmica de la família i el canvi polític a l'Ajuntament de la vila, amb la irrupció de la dictadura de Primo de Rivera, hi van tenir un paper rellevant. Llegim les dues primeres estrofes:

Comentari de
«Cançó de comiat»

Adéu, vila de Falset,
dins la vall tota ajaçada
com una dama qui dorm,
dels meus amors oblidada.

Quina son més dolça tens,
quina son més dolça i llarga.
¡Si et sabia despertar
la meva llàgrima amarga!...

«Cançó de comiat», vv. 1-8

La poesia comença amb una fórmula que es repeteix tot al llarg del text diverses vegades, accentuant el caràcter de comiat, i declara després la indolència de la vila i l'oblit en què té alguns dels seus habitants, com el poeta mateix. Qui són aquests habitants i per què els ha abandonat la vila, no ho sabrem fins al final de la composició; abans, en les estrofes centrals, Estrem rememora el passat de Falset amb un seguit d'imatges de gran eficàcia emotiva, en què destaca sobretot el seu emplaçament en una comarca eminentment agrícola, però de terra difícil de conrear, «calumniada d'íngnata» (v. 32), que configura un mosaic paisatgístic divers i bellíssim, fruit del treball dels homes i de la generositat de la mateixa naturalesa:

Adéu, vila de Falset,
campanar, creu decantada,
carrer estret i costerut,
portal vell, roja teulada.

Terra de les set colors,
meitat erm, meitat conrada,
àlber dret i xop gegant,
font d'argent, i barrancada.

Vinya magra del coster,
avellanar de la plana,
oliver verd clar verd fosc,
hort petit, poma, magrana.

Muntanya color d'aram,
color d'or, color de plata,
muntanya de llacorell
calumniada d'ingrata.

«Cançó de comiat», vv. 17-32

Tot plegat, per contraposar-ho a l'esllanguiment i la desídia de la vila actual, «cluca la mirada» (v. 16), que ha perdut totes les virtuts que la van distingir en el passat.

¿On és el celler flairós,
on tens el blat i la palla
i el rebost tot embaumat,
ple de tota presentalla,

i aquella llar tota amor,
aquella església oblidada,
aquella ermita del cim,
sola, trista, derrocada?

«Cançó de comiat», vv. 37-44

El tomb que ens permet descobrir qui són els habitants abandonats per la vila es mostra al final de la composició, però ho fa de manera simbòlica en les referències a la lluita que abunden a les darreres estrofes. Sembla clar que el lament del poeta és, doncs, per la manca d'oposició a la dictadura, i els habitants que se senten abandonats són justament aquells que hi volen lluitar.

Per altra banda, un pic Primo de Rivera fou obligat a dimitir i va marxar a París, Salvador Estrem, com la resta d'escriptors del país, va poder començar a escriure lliurement, sense el control de la censura. Les poesies que tracten el sentiment patriòtic i el catalanisme d'aquest període són «A sant Jordi» i «He estat oprès». La primera fou escrita sota la influència d'«El corser de Sant Jordi», de Ventura Gassol, una poesia aplegada a *La nau*.⁴⁷ La poesia pren la figura de sant Jordi com a símbol de la catalanitat i li encomana acabadillar el país en aquesta nova etapa: «Obriu d'una llançada el nostre pit, | i es tornin sang tants de clavells i roses» (vv. 21-22). En canvi, «He estat oprès» és una composició que mira enrere per denunciar l'opressió que ha patit durant la dictadura de Primo de Rivera. Com hem vist, Salvador Estrem va patir la censura en el seu treball periodístic i

Comentari d'«He
estat oprès»

⁴⁷ Les afinitats entre ambdues poesies, pel que fa al tema i les imatges, són importants, però les coincidències lèxiques no deixen dubte sobre l'ascendent de Gassol sobre Estrem: per posar un exemple, vegeu el vers 26 d'«El corser de Sant Jordi» i el vers 1 de la poesia d'Estrem.

l'Orfeo Capçanenc, del qual era el president honorífic, fou clausurat per causa d'un discurs llegit per Estrem a Tivissa l'any 1927. La poesia recorre també a la metàfora per traspasar aquests fets a la poesia, però, a diferència de «Cançó de comiat», el grau d'hermetisme que presenta resulta menor. Llegim la primera estrofa:

M'han tingut la cançó cosida al llavi,
el cor me l'han tingut empresonat,
l'esperit m'han omplert de dol i agravi
i aquella flor me l'han injuriat.

«He estat oprès», vv. 1-5

Les metàfores d'aquesta estrofa no ofereixen gaires dubtes: «la cançó cosida al llavi» es refereix a la clausura de l'Orfeo, i «aquella flor», a la catalanitat. El cor ha sigut tractat, tradicionalment, com un símbol de la part emotiva de l'ésser humà, irracional i intuïtiva, i sembla que és així com hem d'interpretar el segon vers, mentre que l'esperit alludeix a la part intel·lectual, que podem associar en el tercer vers al treball literari i periodístic. La poesia, després de desplegar en tres estrofes l'aflicció i la indignació d'Estrem per aquesta situació, finalitza amb l'oblit del causant d'aquest mal i una demanda: «Vull abrindar la flor i sentir-me lliure, | que no és cap mal la meua llibertat» (vv. 24-25).

3.4 L'OBRA MAGNA

Després de la publicació de *La mala collita*, l'any 1930, Salvador Estrem va concentrar la seva atenció en la redacció del poema que podem conceptualitzar com a obra magna, *El Crist de la Solitud*, que va veure la llum el dia de Sant Jordi de 1936. Així ho dona a entendre el fet que, entre ambdues dates, les poques poesies que Estrem va publicar a la premsa siguin majoritàriament de circumstàncies (veg. la secció 7.3 «L'obra de maduresa») i que l'any 1932 sortís al quinzenal *Priorat* una poesia titulada «El Crist de la Solitud», que posteriorment va constituir el primer cant d'aquesta obra major, però amb nombroses variants. Es tracta d'una llarga composició narrativa de mil dos-cents setze versos heptasíl·labs en sis cants, alternant versos masculins i femenins, de rima assonant. Aquesta forma de romanç, amb estrofisme irregular, fou emprada per Estrem en composicions anteriors, com «Diumenge de Rams» i «Llaurador, bon llaurador. . .», i prové de la inclinació per la poesia popular després de *Les hores dolces*. Clarament, la poesia de Ventura Gassol constitueix una de les fonts de les imatges i el to elegíac d'*El Crist de la Solitud*, com veurem després, però, al meu parer, també ho és de la seva forma de romanç, que trobem en diverses composicions a *La nau* i *Les tombes flamejants*. Pel que fa al contingut, repren la temàtica d'«Elegia del Priorat»: la melancolia per un passat que es caracteritza per unes formes de vida tradicionals que són en trànsit de desaparèixer, sota els canvis que la modernitat imposa,

*La recepció crítica
d'«El Crist de la
Solitud»*

fins i tot a les societats rurals com el Priorat d'aquest període, i la tristesa i el dolor que causen al poeta la situació de la comarca, en crisi permanent des que la filloxera va devastar les vinyes que la cobrien i l'emigració consegüent la va despoblar. Ara bé, a partir d'aquestes línies generals que comparteix amb la poesia principal d'*Elegia del Priorat i altres versos*, Estrem dibuixa altres traços que les prossegueixen més endavant, aprofundint en els temes tractats, i que s'obren en altres direccions proposant noves analogies i descobrint altres qüestions.

El llibre va tenir una recepció molt migrada, per causa del moment en què fou publicat, uns mesos abans del cop militar que va ocasionar la Guerra Civil, i sobretot per la difusió escassa amb què devia comptar el volum. Pensem que fou publicat sota el segell de les Edicions Priorat, una iniciativa editorial que Estrem impulsava en solitari, i imprès per Marian Roca a Reus, l'impressor que s'ocupava de treure a la llum el quinzenal *Priorat*, malgrat que les despeses devien anar segurament a càrrec del mateix Estrem. He trobat únicament dues recensions de l'obra a la premsa de l'època. La primera és de Ramon Bartolomé (1936), un prioratí que va patir l'emigració, i va sortir al periòdic que dirigia Estrem. Es tracta d'una ressenya superficial en què l'autor destaca sobretot la identificació del poeta amb la comarca del Priorat: «*El Crist de la Solitud* és el clam d'un poeta que sofreix i pensa, davant una comarca dissortada. El clam d'un home, ple d'ideal i de sentiment per la seva terra, per la qual treballa assíduament i li desitja totes les benaurances.» La segona és de Joan Teixidor (1936), tres paràgrafs en un article més extens on ressenya altres novetats editorials, a qui el llibre no va agradar. Comença amb el qualificatiu habitual de poema «farcit de sentiment terral» i subratlla després la manca d'ambició del poema i la seva forma senzilla: «És més aviat un llibre humil, sense cap ambició poètica transcendent. En el metre més fàcil són suggerits tot de paisatges i de tradicions.» Del poeta, en destaca la ingenuïtat i la modèstia, uns trets que converteixen en innocència la fermesa que mostren molts versos: «Salvador Estrem és un poeta ferm, una mica ingenu en la seva fermesa, però que no deixa de justificar-se sempre en una bona fe primordial.» Més endavant referma aquestes consideracions: «Són versos que retornen a una concepció immediata, primària, de la poesia. Poden ésser llegits per la gent més pura. No aporten, naturalment, cap dada interessant, cap moment excessiu. Però la seva mateixa limitació els dóna dignitat. Altrament, hi ha una sinceritat que, almenys des d'un punt de vista moral, és sempre simpàtica.» Notem la lectura condescendent que en fa Teixidor, com un exercici innocu, benvolent en la seva pura incapacitat de malícia, ben diferent de la inclinació poètica d'Estrem: «Jo només n'he tingut una de vocació: la de poeta» (*Llamp*, p. 79). Per contra, la valoració que en fa Eugeni Perea (1993) a l'únic treball contemporani que se'n fa càrrec és positiva. En primer lloc, Perea qualifica el poema d'«elegíac» oportunament i va a cercar la causa de la malenconia en el passat

anterior a la filloxera: «La solitud dels camps després de la desfeta de la filloxera, a les darreries del segle XIX i, consegüentment, la solitud de l'home desconnectat a comarques, mutilat en aquelles necessitats elementals del pa i del periòdic —aliment físic i mental» (p. 19). En segon lloc, assenyala alguna de les identifications claus del poema, com la figura de Crist i el pagès prioratí, «Déu i home, sempre confosos en el sofriment i en la lluita» (p. 20), i apunta de passada altres aspectes com els conflictes socials i les rivalitats profundes que existien al Priorat durant els anys trenta, la celebració apassionada del paisatge de la comarca i el to irat de molts fragment, «de la sang que bull com un most i del nervi que es desferma quan del camp no surt el pa i la sal i la terra queda erma i la gent es desarrela» (p. 20), aspectes presents al poema d'Estrem.

Un poema del seu temps

Com hem apuntat més amunt, el tombant decisiu que experimenta la poesia estremiana després de *Les hores dolces* condueix Estrem, d'una banda, a acceptar i seguir els postulats del corrent de renovació de la poesia popular que encapçala el primer llibre publicat de Tomàs Garcés, els quals hem resseguit en les poesies d'*Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, i que també acabem de presenciar en la forma de romanç d'*El Crist de la Solitud*, i, d'altra banda, a fer seus els punts de vista de la poètica postsimbolista que troba en les lectures d'aquesta etapa, els quals descobrirem tot seguit en aquest poema. Jordi Marrugat (2015) ha definit aquests punts de vista en un volum que situa la poesia de Josep Carner a l'origen del moviment no solament a Catalunya sinó al sistema literari europeu. Alguns dels punts que defineix Marrugat són molt generals i difícilment poden ser assignats de manera exclusiva al postsimbolisme, com per exemple la concepció de la poesia com un text formalitzat amb sentit: «En tant que no hi pot haver poesia sense un sistema de convencions, aquesta sempre parteix de l'artifici, de la forma. Però els procediments que la construeixen contenen sempre, inevitablement, un sentit —o uns sentits— que no pot deixar-se dissoldre en la vaga suggestió musical» (Marrugat, 2015: 19). Uns altres, en canvi, responen efectivament a l'esperit del temps en què va aparèixer el postsimbolisme, com la idea que el poeta constitueix una veu col·lectiva, sense la càrrega de singularitat i individualisme del poeta simbolista: «El poeta, doncs, esdevé la veu de la seva societat i, a través d'aquesta, de la humanitat» (Marrugat, 2015: 18). Sembla que no es tracta d'un conjunt de punts pròpiament i exclusiva postsimbolistes, sinó que és la seva confluència en una obra determinada el que ens permetria, doncs, de parlar de la seva inclusió en aquesta poètica, malgrat que Marrugat això no ho especifica. En aquest sentit, alguns d'aquests punts es defineixen justament en oposició al simbolisme precedent. És el cas de la visió

*La poètica
postsimbolista a «El
Crist de la Solitud»*

*Veu col·lectiva,
experiència vital i
una visió
conciliadora del món*

harmònica i unitària del món, a diferència de «l'obra d'art simbolista» que «tendí a plantejar-se com un cúmul de tensions irresoltes, reflex de les oposicions que trobava en la realitat —entre física i metafísica, carn i esperit, jo i no-jo, misteri i revelació, bé i mal, vida i mort, horror i bellesa, realitat i somni» (Marrugat, 2015: 25). Tot seguit repassarem la presència d'aquests punts de vista a *El Crist de la Solitud*, fet que ens permetrà confirmar l'estricta contemporaneïtat del llibre d'Estrem, al mateix temps que ens possibilitarà caracteritzar-lo.

En primer lloc, la vivència personal del jo poètic de l'obra estremiana desapareix del centre d'interès de la composició per deixar lloc a la col·lectivitat dels pagesos prioratins. En paraules de Marrugat (2015: 18), «la poètica postsimbolista reivindicà una poesia en la qual el subjecte escriptor perd la personalitat individual per esdevenir la veu essencialitzada de la comunitat humana.» En efecte, el jo poètic ocupa una posició d'espectador del devenir de la comarca, que podem veure representat al poema, en tot cas, com un més dels membres d'aquest col·lectiu de pagesos que han d'afrontar el declivi del Priorat i lluitar per recobrar novament el benestar perdut: així ho mostra, per exemple, la dedicatòria inicial a «tu, germà prioratí, que encara et mous per l'amor a aquesta terra», en què el mot «germà» no designa un pagès qualsevol del Priorat, sinó el que encara hi viu i treballa, una dedicatòria que tot seguit, per extensió, adreça a tots els habitants de la comarca i també als emigrats. El jo poètic és la veu col·lectiva dels «germans» que encara no han defallit i reclama el retorn dels que han marxat per l'emigració. En segon lloc, Marrugat (2015: 23) destaca el punt de vista de la poesia com a «experiència vital», en el sentit que el poema beu de l'observació de l'existència quotidiana i normal del poeta i els membres de la societat en què viu, lluny de «l'exacerbació dels sentiments individuals de l'artista distingit de la resta de la humanitat», i es tradueix en la representació de la vida diària dels prioratins al poema. Veurem que *El Crist de la Solitud* pren com a material poètic les experiències quotidianes compartides pels habitants del Priorat: el treball al camp, la vida familiar, les festes majors. Es tracta, per tant, de vivències que el poeta coneix de primera mà perquè formen part de la vida col·lectiva de la comarca. En tercer lloc, la poètica postsimbolista propugna una visió conciliadora i harmònica del món, d'acord amb Marrugat (2015: 25): «la concepció del món com una unitat total ordenada». La mirada que proposa rebutja «un món caòtic, salvatge, mancat de sentit, incomplet, angoixant», per reconèixer una realitat equilibrada en la seva diversitat, que el poeta reconstrueix en la consciència i en el poema a través de la llengua. L'enyorança d'un passat ideal, al Priorat, en contraposició amb un present marcat per la crisi i la voluntat de recuperar l'antiga esplendor que expressa el poeta responen, de fet, a la nostàlgia per un món en ordre, en què les vides dels seus habitants segueixen uns patrons tradicionals que provenen de les generacions passades, transmesos de

pares a fills, i que s'acorden harmònicament amb la realitat material de la comarca. És el món de la tradició en un entorn rural, sense conflictes socials, en què el fruit del treball dels homes al camp es considera una providència divina i les dones ocupen el seu lloc dins del nucli familiar, la propietat esdevé quasi multisecular i ningú posa en qüestió les creences comunitàries ni les formes de vida rebudes. El poeta vol recuperar, doncs, a *El Crist de la Solitud*, aquest món ordenat i harmònic, en un present caracteritzat per la discòrdia i la pèrdua dels valors que consolidaven aquell passat.

Per altra banda, Marrugat (2015: 19-23) assenyala encara tres punts més de la poètica postsimbolista, el primer dels quals, la poesia com a «forma amb sentit», ja hem avançat. Efectivament, la poesia estremiana no es caracteritza per la «suggerió musical» dels seus versos, sinó que, malgrat la preocupació per la forma de les poesies, sempre vol vehicular continguts. Després, Marrugat indica el coneixement de la tradició literària i els deutes que els poetes postsimbolistes hi contreuen, d'acord amb la idea que cada obra literària constitueix una anella més d'una llarga cadena d'obres que configura una literatura, d'una banda, i la concepció que la poesia és «un mitjà específic de coneixement de l'ésser humà», que no sorgeix de la inspiració ni té un origen revelat, sinó que prové del treball persistent i la pràctica conscient. Estrem accepta ambdós punts de vista en la seva poesia: ja hem assenyalat les tradicions en què beu el poeta prioratí i com la seva mirada enrere evoluciona des de la literatura romàntica del vuit-cents als poetes de filiació popular com Tomàs Garcés i Ventura Gassol. Pel que fa al segon punt, Marrugat especifica que el terreny de coneixement específic de la poesia és el de les relacions que el poeta «estableix amb el món i amb si mateix a través del llenguatge». Vist amb aquesta generalitat, podem considerar *El Crist de la Solitud* com una mostra de poesia que transmet uns coneixements sobre la societat i la comarca on viu el poeta. Ja hem apuntat la inconcreció d'alguns d'aquests criteris, que permet generalitzar la seva aplicació a una munió d'obres ben diferents, i que és la confluència de tots ells en una composició determinada que ens permet qualificar-la de postsimbolista —una perspectiva que, de fet, no divergeix tant de la d'Enric Bou (1989) que hem vist anteriorment, en el sentit que es defineix en oposició al simbolisme, però com a continuació d'aquest moviment. En qualsevol cas, aquests criteris fan evident l'estricta contemporaneïtat del poema d'Estrem.

*Forma amb sentit,
interès per la tradició
i la poesia com a
coneixement*

Un Crist d'aire rebel

El motiu que concentra l'atenció del lector al llarg de tots els versos i vehicula el desenvolupament dels temes de la composició és el Crist de la Solitud, un personatge literari que tenia en efecte un referent concret en el moment de l'escriptura del poema. Abans de l'exclaustració del

*El referent d'«El
Crist de la Solitud»*

monjos de la cartoixa d'Escaladei, un fet que va ocórrer el 25 de juliol de 1835 (Gort, 1998: 416-423), el cenobi guardava una imatge del Sant Crist molt venerada a la comarca del Priorat, a la qual acudien els prioratins dels pobles que estaven sota el domini de la cartoixa en processó quan sobrevenien adversitats i contratemps. Es desconeix el destí de la imatge després del saqueig i l'incendi que van seguir a l'exclaustració, però durant els anys trenta del segle passat una altra imatge de Crist va ocupar el centre del claustre arruïnat de la cartoixa. Tampoc sabem si aquesta imatge, que va inspirar a Estrem el personatge del Crist de la Solitud, és la mateixa que la del Sant Crist original, però de la seva existència, a banda del poema d'Estrem, en tenim una prova fotogràfica, que va fer el poeta amb l'esposa i la filla i el fill grans al peu de la figura (veg. Figura 5), i una descripció que va escriure Josep Iglésies en la presentació d'un llibre seu de llegendes del cenobi prioratí, *Scala Dei. (Aiguaforts de la vida monacal)* (Reus: Llibreria Nacional i Estrangera), de l'any 1935. Paga la pena llegir enterament la descripció del claustre i la imatge de Crist que fa en aquest llibre Josep Iglésies:⁴⁸

Un senderó, entre esbarzers, davant de la porta del temple, salva la bardissa i aboca a l'indret on hi havia el claustre del cementiri. Avui uns rengles d'oliveres enfondeixen llurs arrels en les tombes i un sembrat de regadiu encatifa la terra flonja. Entorn hi ha els enderrocs de les celles primitives i uns arcs del claustre. Al bell mig, un Crist de ferro estén els dos braços entre les branques d'argent de les oliveres. És, aquesta, la imatge que ha vist com les voltes es clivellaven i com l'heura enfilava les seves tiges amunt dels murs. És, aquesta, la imatge que ha vist el convent en plenitud i ara en presideix les ruïnes.

Per tot el Priorat podreu escoltar la llegenda de les meravelloses riqueses amuntegades pels frares. Els vells han de dir-vos d'on ve el patrimoni de les famílies més cabaloses dels pobles veïnes de Scala Dei. Hom conta d'unes sàrries d'or que va treure de la cartoixa un hisendat; de la creu curulla per dins de moneda que n'hagué un altre; de la campana plena d'argent que va desenterrar un tercer. Quan els frares fugiren, la imatge del cementiri veia com tota cosa era trasbalsada sota la folla fallera de l'or.

Després veié com era arrabassat el cementiri. Creus, lloses i els ossos que venien a les mans eren foragitats sense mira. Només el Crist de ferro fou respectat, i els olivers arrelaren en el vell fossar i, de mica en mica, les branques d'argent el cobricelaren.

Sota un cel roig com una brasa, un matí de tardor, visitàrem les ruïnes de la cartoixa. El Crist del cementiri duia una doble corona. Damunt de la d'espines, n'hi havien posada una altra de fresca, feta de flors salvatges. Al peu de la creu, unes humils ravenisses eren florides i les corretjoles intentaven enfilarse amunt del fust. Els ocells piulaven entre les branques de les oliveres que negrejaven amb llur fruit. Un rajolí d'aigua saltava d'un marge amb suau cantarella.

⁴⁸ Cito per la segona edició, de 1957, a l'Editorial Selecta, pp. 9-10.

Figura 5: El Crist de la Solitud, amb Carme Muntané i Maria Estrem, en primer pla, i Domènec Estrem i un amic, darrere, 1936 (Font: [APJB](#))

*La influència de la
poesia de Ventura
Gassol a «El Crist de
la Solitud»*

Iglésies confirma l'antiguitat de la imatge de Crist, però continuem sense elements que ens permetin la seva identificació amb la del Sant Crist original. De qualsevol manera, l'escriptor reusenc ens descriu, amb l'estil preciosista que el caracteritza, l'entorn en què transcorre el primer cant del poema. Per altra banda, la imatge literària d'aquest Crist, referent real, és en algunes poesies de Ventura Gassol que tenen a Jesucrist com a protagonista, en particular «El Crist dels Vents» de *Les tombes flamejants*, «El cartoixà» de *La nau* i «Cabelleres vellutades» d'*Àmfora*. L'ascendent de Gassol sobre la poesia estremiana es descobreix en les similituds lèxiques, que en els casos de «Cabelleres vellutades» i «El cartoixà» arriben a la literalitat,⁴⁹ i en el títol mateix d'«El Crist dels Vents», però és sobretot en la descripció de la figura de Crist i les accions que porta a terme que s'endevina la influència de la poesia de Ventura Gassol. La silueta de Crist que retraten ambdós poetes es caracteritza per la languidesa de la figura, la nuesa del cos i el dolor de la mirada. La detinguda atenció en la cabellera de Crist és també comuna: a «Cabelleres vellutades» constitueix el motiu amb què Gassol basteix la composició, per mitjà de la identitat de la cabellera de Crist i la de la dona desitjada; mentre que el Crist de la Solitud té la cabellera «al vent», «com un llengoteig de flames» (I, vv. 15-16) i més endavant encara «en flames» (I, v. 140). Així mateix, el Crist dels Vents de la poesia gassoliana es presenta «tan alt a dalt d'un cim, que hi feia esglai, | ample de braços, ert i omplint l'espai» (vv. 19-20), mentre que el Crist de la Solitud «us sorprèn si l'esguardeu | dalt la creu abalançada» (I, vv. 3-4) i «estirat tot ert enlaire | té uns delit d'eternitat» (I, vv. 57-58). Tanmateix, potser és amb «El cartoixà» que hi advertim més afinitats, a banda de l'orde monàstic compartit. D'entrada, hi ha un fet que no sembla obeir a la casualitat: el cartoixà de la poesia de Ventura Gassol, que a la tercera part és equiparat amb Crist, apareix cavant la seva tomba, «Só el cartoixa | que va cavant la seva sepultura» (II, vv. 7-8), una acció que també repeteix el pagès estremià, «pecador penedit | que es cava la sepultura» (II, vv. 40-41). De fet, a la poesia gassoliana, l'acció de cavar la sepultura esdevé el lligam de les tres parts de la composició. A la primera, el cartoixà és una figuració en la consciència del poeta que li recorda, en anar cavant la tomba, el pas inexorable del temps que ens aboca a la mort, un exemple del tòpic del *tempus fugit*. A la segona part, el cartoixà és un personatge que el poeta contempla com cava la seva sepultura a la serena de la nit:

Cavo per l'*home antic* que duc en mi
i em fa el ventre pesat de cosa morta:

49 Com a exemples: a «Cabelleres vellutades» de Ventura Gassol, la cabellera de Crist és «ungida i amarada» (v. 3), mentre que al Crist estremià és un silenci «qui l'ungeix i qui l'amara» (I, v. 6) al claustre del cenobi; a «El cartoixà», se sent «el dring d'una aixada» (I, v. 2), mentre que a la cartoixa d'Escaladei ressona «el cant d'aixada | amb un dring» (I, v. 37-38), que fa un pagès que conrea l'hort dels frares. N'hi ha d'altres, de similituds, però possiblement amb aquests exemples ja ens fem la idea d'aquesta ascendència sobre la poesia estremiana.

vull enterrà'l i veure'l refluor
d'una florida més eterna i forta.

«El cartoixa», vv. 1-5

Aquest personatge, que ja no pertany únicament a la imaginació del poeta, vol morir per tornar a néixer renovellat i envigorit. Finalment, a la tercera part, ja enterrat, el poeta compara el cartoixa amb Crist i pronostica el seu renaixement:

Que un dia s'alçará vestit de llum
i encès per una nova flamarida
i clamarà a la multitud que brum:
—Vinc a refè els camins d'aquesta vida.

«El cartoixa», vv. 13-16

És justament aquesta actitud redemptora que agermana la poesia de Gassol amb *El Crist de la Solitud*, la visió messiànica del Crist com un personatge providencial que posa fi a la situació desesperança i crítica actual per encapçalar el moviment de renovació. Per a Estrem, es tracta del ressorgiment de la comarca, sumida en la crisi, gràcies al retorn dels emigrats i la represa de la pagesia. Notem, a més, el caràcter apologetic del canvi que es proposa, equiparat a la resurrecció de Crist en la poesia de Gassol.

A l'hort dels frares

Per a la lectura d'*El Crist de la Solitud*, ens servirem de les diverses localitzacions del poema com a fil narratiu, ja que els indrets van canviant a mesura que saltem d'una part de la composició a una altra, en un sentit circular que comença i acaba al claustre de la cartoixa d'Escaladei, passant per diversos emplaçaments del Priorat. A més, la majoria dels personatges que apareixen a la poema ho fan lligats a un indret determinat. El primer cant del poema, doncs, ocorre al claustre arruïnat del cenobi al peu de Montsant i compta amb la sola presència del Crist de la Solitud com a personatge. Aquest cant s'estructura en dues seccions ben delimitades, perquè canvia el mode narratiu en cadascuna: la primera, fins al vers 142, és la descripció del Crist de la Solitud per part del jo poètic, amb les seves pròpies paraules, usant un discurs narrativitzat omniscient que es mantindrà fins al final del poema; la segona, a partir del vers 143, recull la interpellació d'aquest Crist, al qual el jo poètic ha cedit la paraula als pagesos del Priorat. Aquesta segona part comença amb una estrofa que introdueix el discurs del Crist i que resulta crucial per entendre la seva actitud de rebel·lia, també constant tot al llarg del poema.

La descripció subratlla en primer lloc l'emplaçament de la cartoixa «sota l'ombra del Montsant» (I, v. 30), en una vall pregonia i solitària, on «el silenci cau del cel» (I, v. 7). Es tracta d'un entorn immillorable per a la fundació d'un establiment monàstic, però la cartoixa es troba actualment abandonada i en runes:

*Comentari del cant
primer: la solitud del
Crist*

Dins el buit de la ruïna
del cenobi enderrocat,
flaira un baf de cendra vella
i la sang que la mullà.

El Crist de la Solitud, I, vv. 25-28

*L'emplaçament i la
descripció del Crist
de la Solitud*

La referència a la cendra i la sang denota la destrucció violenta de la cartoixa, consumida pel foc després del saqueig que va patir. El cenobi devastat on subsisteix el Crist és un símbol del Priorat, una comarca també dessolada per la crisi, que vivia en plenitud quan el cenobi era habitat pels monjos i exercia la seva potestat sobre la comarca. Estrem, doncs, fa coincidir la situació de trasbals del Priorat amb l'abandonament de la fe religiosa per part dels seus habitants i la fi de la direcció espiritual de l'Església. Notem que el Crist «viu plantat a l'hort dels frares» (I, v. 14), un lloc que ocupava el centre del claustre primitiu del cenobi quan Estrem el va visitar i que constitueix un espai de treball del pagès. En aquest sentit, el Crist de la Solitud és un símbol dels pagesos prioratins, dels que es van mantenir a la comarca malgrat la devastació provocada per la fil·loxera i les crisis consegüents, com el Crist «plantat» tot sol a la cartoixa.

La descripció del Crist que segueix posa l'accent en els elements que permeten identificar-lo amb el pagès prioratí, en un seguit d'imatges excel·lents per la seva fortitud davant de l'adversitat i la lluita que hi sosté en solitud i per la intimitat i la senzillesa de la vida quotidiana que retrata, una identificació que es fa explícita en la repetició del vers «és un crist fet per nosaltres» (I, vv. 18, 70, 136). En aquest punt inicial del poema, es presenta ja al lector una imatge del Crist que no es modificarà en tot el text, feta a semblança del terror que cultiven els pagesos de la comarca. En efecte, el jo poètic afirma del Crist de la Solitud, en un símil amb la pedra distintiva del Priorat:

és igual que el llicorell
que endureix les anyades,
i en remoure'l es fa pols,
i espetega a les solanes

El Crist de la Solitud, I, vv. 73-76

És una imatge que resulta de la mateixa geografia del Priorat, fruit dels elements naturals i geològics d'aquesta comarca genuïna. Aquest fet respon a la convicció d'Estrem que el terror i els seus habitants es supediten mútuament, en el sentit que el treball del pagès configura l'aspecte i les formes del paisatge i les característiques morfològiques i naturals d'un indret determinen el viure dels homes i les dones que s'hi assenten.⁵⁰ Hem dit que el Crist de la Solitud simbolitza els pagesos del Priorat que s'han mantingut a la comarca malgrat la crisi

⁵⁰ En aquest sentit, és oportú llegir què diu Torras i Bages de l'agricultura en una conferència, «La glorificació de l'art del pagès», llegida al Centre Agrícola del Penedès l'any 1897: «És aquesta art o indústria [l'agricultura] el fonament o principi de totes les

causada per la filloxera. Aquesta identificació es pot fer extensiva al jo poètic, en el sentit que forma part d'aquest col·lectiu. Eugeni Perea ja ho va assenyalar de l'autor: «No conec cap identificació més clara i decidida entre escriptor i comarca que l'establerta per Salvador Estrem i Fa amb la seva comarca, el Priorat, expressada de manera culminant en el poemari *El Crist de la Solitud*» (2014: 120).

La interlocució que segueix aquesta descripció comença amb una estrofa en què el jo poètic dóna la paraula al Crist i detalla el seu capteniment rebel i el gest sofrent de dolor que el caracteritzen. El que s'expressa en aquesta estrofa és un clam per la situació de desgràcia i d'abandonament de la comarca:

el veureu tot ert enlaire
abastant el Priorat,
el veureu com es redreça
com volent-se desclavar,
li lluu el pit que se li eixampla
en un ample panteixar,
es debat en rebellia

El Crist de la Solitud, I, vv. 145-151

Les paraules del Crist que introdueixen aquests versos incideixen en la queixa i busquen la rebel·lió que ha de capgirar la situació de la comarca del Priorat: «esquinceu aquesta pau | tan callada a l'hort dels frares» (I, vv. 163-164). Tot el poema és una al·legació de les virtuts que encara conserven la comarca i els seus habitants i que han de permetre la seva recuperació. Per aconseguir això, Estrem descriu tot al llarg del poema les qualitats dels pagesos del Priorat, les formes de vida tradicionals que hi portaven, el caràcter i la bellesa de la terra, el passat gloriós fet de sacrifici, treball, fe, tradició, família; però també els perills que hi romanen, la deserció de la classe benestant i els propietaris, les malavinences i els odis socials, i la pèrdua dels valors tradicionals i de l'ordre pairal.

Dins la vinya

Als dos cants següents, el poema ens porta del claustre de la cartoixa a una vinya indeterminada de la comarca, exemple del terror del Priorat. El segon cant s'obre amb uns versos de lirisme delicat: el Crist de la Solitud sofreix per la decadència d'aquest terror i sagna, una sang que

*Comentari del cant
segon: el declivi de la
comarca*

altres arts o indústries: per això ella, amb preferència a totes les altres, és anomenada l'art de la terra: tot ve de la terra, menys l'ànima, que ve del Cel. I perquè tot procedeix d'ella, i significant instintivament una espècie d'identificació que existeix entre les coses humanes i la terra, els nostres antics escriptors, per a anomenar als naturals del territori, deien els homes de la terra, per a expressar les lleis o usos del país les qualificaven de lleis i usos de la terra, i parlaven del bé i prosperitat de la terra per a significar la felicitat de la pàtria; i aquesta mateixa íntima inspiració dels nostres passats, sentint-la els pobles faltats de la Revelació cristiana, confont l'efecte amb la causa, deïficaren la terra i l'agricultura» (Torras i Bages, 1985: 125).

cau sobre els camps del Priorat i fa saó «damunt la vinya clara» (II, v. 36). Per un instant, el dolor del Crist, que és un turment per amor a la terra, «de tanta amor sagnava» (II, v. 44), sembla que aconseguirà refer la comarca i recobrar la brillantor del passat, un aire d'esperança travessa les vinyes del Priorat:

I aquella sang la collim
en el sarment que es decanta
quan ve el setembre tot ros
amb un sol que fibla i balda,
i en les vinyes groguejants
hi ha cançons i abraçades,
i petoneig dels fadrins
a les galtes vellutades
de les donzelles del camp
que esclaten flors de rialles,
et parlen que ni cantant
amb veus sonores i clares,
i tenen el cos bonic
com els cantirons de l'aigua.

El Crist de la Solitud, II, vv. 53-66

*La identificació del
pagès prioratí amb el
Crist de la Solitud*

Però és solament un instant: en el cant següent ja veurem el pagès prioratí «aferrat a la misèria | d'unes llàgrimes de vi» (III, vv. 89-90). En aquests versos destaca el treball obsedit a la vinya, el sofriment i l'esforç del pagès que conreua tot sol una terra dura, però ho fa cantant, amb una joia que desapareixerà del treball del pagès que trobem en els cants següents: «és la solitud del crist | que sua, sofreix i canta» (II, vv. 135-136). El recurs al·legòric en què es basa aquest cant és la identificació del pagès amb el Crist de la Solitud, de manera que podem equiparar la pluja de sang que fertilitza la terra amb el treball del pagès, «cada vinya té un pagès | que és sol i conreua i planta» (II, vv. 133-134), i entendre que sofreixen la mateixa aflicció per amor a la comarca. Aquesta identificació ja aflorava en el primer cant —de fet, la podem resseguir tot al llarg del poema—, però aquí focalitza tota l'atenció del lector, en un cant que és bàsicament descriptiu, sense progrés ni un seguit d'esdeveniments que facin evolucionar temporalment els personatges.

*Comentari del cant
tercer: el pagès a la
vinya*

Al cant tercer, els temes són els mateixos que els que ja apuntaven al cant anterior: la quotidianitat del treball del pagès al camp i les feines que hi mena, la sublimació d'aquest treball, que no és un simple ofici d'acord amb la visió del tradicionalisme catòlic, i l'amor per la terra i el paisatge del Priorat, un paisatge que és fruit precisament del treball dels pagesos. Ara bé, el conreu de la terra s'ha convertir al Priorat en un calvari i el pagès «s'ha fet amic del sofrir | dintre la gran mesquinesa | que no el deixa eixorivir» (III, vv. 92-94), a diferència de la vida del pagès en el passat, abans de la desfeta ocasionada per la fil·loxera i les conseqüències que se'n van desprendre, de tota mena. Aquesta dicotomia expressa un dels conflictes primordials del poema,

que hem trobat en altres composicions d'Estrem: l'enyorança per un passat idealitzat, vist des del present trist i esgarriat. Ben establerta la identificació d'aquest pagès amb Crist al cant anterior, el poeta la utilitza aquí per il·lustrar el patiment de la pagesia del Priorat en aquest present tràgic. La identificació torna a aparèixer al principi del cant, en què compara el treball a la terra amb el calvari de Crist, en el moment que el pagès acudeix com cada dia a la vinya, «camí estret del seu calvari, | pas mansoi de pelegrí...» (III, vv. 9-10), i als versos finals quan diu que «és un crist eixut i magre» (III, v. 179).

També la trobem al bell mig d'aquest cant, en què sobresurten unes estrofes, que van del vers 95 al 142, singulars en la poesia estremiana, ja que s'hi manifesta una visió del protagonista del cant, un recurs formal que no em trobat fins ara. Podem conjecturar que la visió d'un anacoreta que surt de la balma on habita i baixa «muntanya avall» no és una il·lusió del pagès prioratí que protagonitza aquest cant, sinó una realitat dins de la ficció del poema; però quan se li fa present una creu «on s'hi veu clavat de mans» (III, v. 114), com un Crist, hem de convenir que no és així. En aquests versos, doncs, és el mateix pagès qui experimenta aquesta identificació amb Jesucrist a través d'una visió: «nota les punxes al rostre | i al cos un lliscar de sang | i es veu Crist en creu alçada» (III, vv. 131-133), tot intensificant el patetisme de la igualació en el sofriment.

La vila arreplegada

Amb els cants quart i cinquè, deixem els camps del Priorat per entrar a una de les viles de la comarca. En el quart, podem fer una escissió al vers 96 que ens divideix aquest cant en dues seccions: en la primera descobrim una bellíssima descripció de la vila i de la quotidianitat dels seus habitants, mentre que en la segona s'explica la tragèdia d'un pagès de la vila que perd la collita a causa d'una pedregada. El contrast entre ambdues seccions és tan acusat que accentua la fatalitat del pagès que veu com tot l'esforç d'un any de treball desapareix sota la pedra, «mou els grans de la misèria | dels raïms esmicolats» (IV, vv. 207-208), i la desesperació per la penúria que passarà tota la família durant un any, fins a la propera collita:

en el buit de cada casa
només hi ha el desesperar
d'uns vellets i d'una mare
i d'uns fills que volen pa,
i d'un home qui es rebel·la
quan es cansa de plorar.

El Crist de la Solitud, IV, vv. 241-246

En el moment que s'esdevé la tempesta, ens desplacem amb el pagès a la vinya on té lloc la desgràcia. El poeta narra tot l'episodi a partir de la comparació del pagès amb Jesucrist, que es fa evident

*Comentari del cant
quart: la desesperança
del pagès que perd la
collita*

en les «sofrences del calvari» (IV, v. 195) que pateix el pagès, amb «la creu a les espatlles» (IV, v. 215). Eugeni Perea (2014: 122) ha indicat que «podem veure el Montsant com la simulació d'un Gòlgota». El símbol és exacte i el podem extrapolar a aquesta vinya en què el pagès prioratí sofreix el seu propi calvari. Són excel·lents les imatges que usa el poeta per descriure l'amenaça de la tempesta que s'acosta, la impotència del pagès per evitar la destrossa que sap ineludible i el dramatisme de la desesperança en veure tota la collita perduda:

i com foll dins el deliri
a la terra s'ha abraçat,
n'ha besat les llicorelles
i amb prou feina s'ha dreçat.

El Crist de la Solitud, IV, vv. 191-194

Un pic passada la tempesta, el pagès retorna a la vila «amb la creu a les espatlles» (IV, v. 247) i cerca una ajuda que no troba, «un germà per cireneu» (IV, v. 250). Truca a la porta de les cases «benanants», però no «s'han oït respostes | ni d'amics, ni de germans» (IV, vv. 257-258). La imatge final quan torna a casa és de desolació, «amb la creu a les espatlles | aplanat de solitud» (IV, vv. 267-268). Igual que Jesucrist camí del calvari, el pagès prioratí no rep el consol ni l'auxili de cap persona convilatana, però en particular no és assistit per aquells que tenen una major capacitat per fer-ho.

*Comentari del cant
cinquè: una crítica a
les classes benestants
de la comarca*

Al cant cinquè del poema, que mostra una aire ben diferent de la resta, ja que s'escau durant la festa major de la vila, s'hi explica la història d'una parella d'enamorats, el fadrí de la Solana i la filla d'una família benestant, que no poden assolir el seu amor per l'oposició dels pares d'ella. En un llarg fragment, Estrem explica com es celebrava la festa major a Falset en els anys del poema i destaca la separació que promovien les famílies riques, que no participaven de la festa general, «resclosits al seu casal | amb les seves amistances» (v, vv. 43-44). La negació al casament de la filla, a banda d'un rebuig evident de classe, simbolitza, de fet, l'abandonament que la comarca ha sofert per part de la classe acomodada i la solitud dels pagesos, sense el paper rector que Estrem atorga als propietaris en l'ordenació del treball i de la societat, d'acord amb el seu ideari conservador. Notem que aquesta família benestant acudeix a la vila els dies de la festa major, per recollir els beneficis dels fruits d'una terra que han conreat els parcers, i tot seguit se'n torna a la ciutat, on resideix habitualment:

a les cases benanants
han obert les portalades,
ara es fan les partions
de l'ametlla i l'avellana,
i es mesura el vi morat,
meitat tu, meitat la casa,
passen comptes dels treballs,
malparlar i escatimalla,

es demana un nou ajut
i com és cosa que cansa
es respon amb un renec
o es contesta amb mala cara,
hi ha prec de caritat
que no fan ni moure l'aire,
i una angúnia en els pits
que a ningú no agrada gaire.

El Crist de la Solitud, v, vv. 165-180

La festa acaba amb aquests «prec de caritat» que no obtenen cap resposta dels propietaris i aquesta «angúnia en els pits» que causa el seu egoisme, ja que refusen tractar amb justícia els seus parcers. La veu que s'aixeca tot seguit és la «d'un crist» —és a dir, d'un dels pagesos angunieats— que «ha parlat per tots els altres» (v, v. 182). Davant de la manca d'ajuda dels propietaris, que «ni ens voleu fer caritat» (v, v. 185), demana poder conrear les terres que tenen abandonades i planteja una aspiració persistent que hem trobat en altres llocs de l'obra d'Estrem: el retorn dels prioratins emigrats. El lament que expressa el poeta respon a la decepció d'una classe dirigent que ha fugit de la comarca per anar a viure a la ciutat i ha abandonat, doncs, el lloc que li pertoca en la concepció tradicional del treball al camp, segons la qual les relacions del pagès amb el propietari són fortament jeràrquiques, però alhora patriarcals, ja que estan marcades per la submissió, però al mateix temps obliguen el propietari a restar a la propietat al costat del treballador.

La llum de l'esperança

El darrer cant del poema tanca la composició amb una recapitulació que condensa tot el que s'ha dit en els versos anteriors sobre la crisi de la filloxera al Priorat, que ens situa així en un escenari conformat pel conjunt de la comarca, i després ens retorna a l'emplaçament inicial del poema, el claustre de la cartoixa d'Escaladei, on roman el Crist de la Solitud com a símbol de la lluita del pagès prioratí, per descriure la conjuntura crítica del Priorat en el moment de l'escriptura del poema i finalitzar amb una estrofa que ensenya, malgrat tot, l'esperança del poeta per recobrar l'esplendor perduda. El to elegíac que ha dominat tota la composició es converteix, finalment, en un cant esperançat pel renaixement de la comarca.

Aquest cant comença amb una secció, que abasta fins al vers 70, en què el poeta canta l'esplendor que caracteritzava el Priorat abans de l'arribada del flagell de la filloxera. Es tractava d'un temps en què «el Crist els presidia» (vi, v. 44), ara no solament com a símbol de la pagesia prioratina, sinó per extensió de les formes de vida antiga i dels valors del conservadorisme d'arrel catòlica, que va finir quan els habitants de la comarca no van saber donar resposta al flagell que va devastar les vinyes, sigui perquè «vingué la covardia» i «el treball era

*Un darrer cant de
recapitulació i una
esperança final*

feixuc» (VI, vv. 44-45), sigui per l'egoisme dels grans propietaris rurals que van abandonar els masovers de les seves finques:

tots els fills dels hisendats
van tirar per altra via,
i l'estudi a les ciutats
un nou viure els prometia
que els menà a deixar els humils
pagerols a la masia,
a trencar el lligam d'amor
de l'heroica companyia

El Crist de la Solitud, VI, vv. 59-66

*La visió idealitzada
del passat al Priorat*

A banda de la crítica que fa en aquests versos a les classes dirigents de la comarca, que hem comprovat que constitueix tot el contingut del cant anterior del poema, hi ha en aquesta secció una idea recurrent en el pensament conservador, possiblement de tots els temps, segons la qual existeix un disseny de permanència que veu qualsevol forma de canvi en negatiu. En el pensament d'Estrem, doncs, el passat esdevé un ideal al qual els homes i les dones actuals han de tendir. Per aquesta raó, quan la mirada es posa en el present, els pagesos són covards i no han sabut afrontar l'adversitat de la filloxera, i per això la solució només arribarà quan el Crist torni a presidir la vida dels prioratins. En el poesia estremiana, la filloxera no és solament una malura que va destruir les vinyes del Priorat al tombant de segle, sinó també el símbol de la modernitat que va canviar les formes de vida tradicionals i els costums del passat.

Vistos així aquests elements, els pagesos del Priorat que romanen a les vinyes de la comarca són una deixa del passat que el Crist de la Solitud simbolitza. A partir del vers 71, quan ens situem novament a la cartoixa, el poeta descriu la vida present d'aquests pagesos, «l'agonia no ha acabat | que la vida no s'acaba» (VI, vv. 73-74), marcada per la solitud i l'abandonament que ha sofert per part dels propietaris i els «germans malavinguts» (VI, v. 103). La filloxera no ha portat únicament la crisi econòmica a la comarca, sinó també el malestar social i la fractura de l'harmonia que regia les formes de vida del passat. La modernitat és font de conflictes perquè desferma les tensions que amaguen les relacions de la societat tradicional i subverteix els equilibris de l'ordre pairal, fonamentat en la submissió de la part majoritària de la societat. Com al conjunt del país, al Priorat tot plegat va acabar amb les sagnants convulsions que van seguir a la rebel·lió militar del juliol de 1936, que fou secundada pel sector més tradicionalista de la societat catalana. Al poema estremià hi ha uns versos que pronostiquen el que va succeir aquell estiu:

Fil·loxera dins els cors,
aranyó que ens esgarrapa,
ens tornem eixarreïts
com el cep que perd la saba,

no aixequem enlaire els ulls
i aixequem els punys enlaire,
ens estem jugant la pau
i farem tornar el vi agre.

El Crist de la Solitud, VI, vv. 161-168

Estrem vaticina en aquests versos les expropiacions i les morts a la comarca, els robatoris i el propi assassinat, que van seguir a la revolució instaurada quan es va trencar la legalitat republicana, fruit dels ressentiments i els odis covats durant generacions. En aquest sentit, observem el sentit metafòric d'aixecar «enlaire els ulls», per demanar la providència divina, enfront del terrenal aixecar «els punys enlaire», signe de rebel·lia davant de l'opressió i la injustícia, però també de la violència i l'amenaça. Els conflictes socials que hem trobat en els cants anteriors del poema esclaten en aquestes estrofes cruament amb tota la seva virulència:

i la terra abandonada
per un fet de desamor
que ara porta a la baralla
del renec, el cop de roc,
el puny clos, el cop d'estaca,
el vessar d'aquella sang
que és la vida que ens abranda
i la glòria del terror
i el caliu de cada casa.

El Crist de la Solitud, VI, vv. 152-160

Aquí prenen tot el seu sentit els versos finals del quart cant del poema, quan el pagès que ha perdut la collita torna a casa, «amb les nafres del vençut» (IV, v. 266), sense que ningú «a les cases benanants» (IV, v. 252) hagi respost a la seva petició d'ajuda, o bé les discussions que hi ha a la plaça, «amb paraules violents | i posats amenaçaires» (V, vv. 205-206), per la parceria de les terres de conreu i la recuperació de les que estan abandonades, a les estrofes finals del cant cinquè, que es resol amb un imatge magnífica de la intransigència de la classe benestant al Priorat: «s'han tancat les portalades | de les cases benanants | amb un cop de panys i baldes» (V, vv. 210-212), un cop que també va tancar l'esperança d'un sector de la societat priortina per millorar les seves condicions de vida i sortir de la misèria en què maldava per viure.

Estrem clou el poema amb una estrofa que vol ser un clam per aquesta esperança. El Crist pren ara novament el protagonisme de la composició, amb una imatge que ens remet al començament del poema: «el veureu esfereït | a la creu que s'abalança» (VI, vv. 171-172). És, doncs, el retorn a tot el que simbolitza el Crist de la Solitud que farà possible la recuperació de l'esplendor passada. Els versos no poden ser més clars: la claror que el Crist escampa «és la llum de l'esperança»

*El vaticini de l'esclat
revolucionari de
1936 i les seves
causes*

*Una esperança de
redreçament que no
va reeixir*

(VI, v. 178). Però no ens hem d'equivocar: la preocupació de Salvador Estrem per la recuperació econòmica de la comarca, per mitjà de l'augment del conreu de la terra, i les millores de les circumstàncies en què vivien molts dels seus veïns, ben present també en la seva obra periodística,⁵¹ no respon a un canvi de les seves conviccions socials i polítiques, sinó a la perspectiva comunitarista que fonamenta l'ideari tradicionalista que va assumir en la seva joventut, d'acord amb la qual una societat s'estructura orgànicament a través de vincles de convivència gairebé familiars, i a la vocació assistencial del catolicisme. Avui sabem que aquesta esperança es va frustrar, possiblement perquè la mirada enrere que proposava Estrem es fixava en un món que havia mort irremeiablement amb les vinyes al tombant del segle.

⁵¹ Vegeu, per exemple, «La resurrecció dels nostres llacorells». *Priorat*, any VII, núm. 127 (1 d'abril de 1934), pp. 3-4, o bé «Els pagesos en crisi». *Priorat*, any VIII, núm. 152 (21 d'abril de 1935), p. 3

LLENGUA I FORMES LITERÀRIES

Proposo en aquest capítol un estudi detallat de la llengua i les formes literàries que usa Salvador Estrem en la seva poesia, estudi que ens permetrà explicar l'evolució literària i l'aprenentatge lingüístic que experimenta l'autor, que en alguns moments seran destacats, i també algunes de les influències que rep Estrem. El capítol no pretén ser un inventari exhaustiu del lèxic i les formes literàries que conformen aquesta poesia, per tant els exemples que proposo no exhaureixen totes les ocurrències del fenomen descrit en cada cas, però en volen ser prou representatius i fixar-ne les línies generals.

4.1 EVOLUCIÓ LINGÜÍSTICA

Com els seus coetanis, Salvador Estrem és un autor que escriu la seva poesia a cavall del procés de normativització de la llengua catalana, quan els usos lingüístics eren encara vacil·lants i no existia un corpus de textos ajustats a unes normes reconegudes i acceptades plenament. En certa manera, els usos lingüístics d'Estrem evolucionen en paral·lel a aquest procés i la seva implantació: des dels inicis dubitatius de les primeres poesies, quan la reforma fabriana tot just començava a caminar —recordem que les *Normes ortogràfiques* són de 1913, el *Diccionari ortogràfic*, de 1917, i la *Gramàtica catalana* apareix un any després—, fins a la plenitud d'una obra com *El Crist de la Solitud*, que no podia néixer sinó en un sistema literari madur i completament normalitzat. La insuficiència d'instruments i de textos que actuessin de referents va condicionar negativament la realització d'una poesia plenament reeixida des d'un punt de vista lingüístic, més en el cas del poeta prioratí, que no va gaudir d'un aprenentatge formal ni d'un entorn literari on créixer com a escriptor. En efecte, com hem vist a la seva biografia, la formació de Salvador Estrem és estrictament autodidacta i la seva obra es va realitzar allunyada de qualsevol nucli intel·lectual, gairebé en solitari, si descomptem els escassos contactes amb alguns autors reusencs i barcelonins. Tot plegat va constrènyer, en particular en el primer llibre, les seves possibilitats expressives i va perllongar la resolució dels dubtes i les inseguretats de l'autor novell més enllà de la joventut d'Estrem.

En aquesta evolució, doncs, la publicació de *Les hores dolces* marca un punt d'inflexió primordial, en el sentit que la llengua que emprà Estrem a partir de llavors experimentarà un canvi significatiu, com succeeix també amb els temes de la seva poesia i, sobretot, amb el seu tractament. Joan Ramon Fíbla (1993 b) ha apuntat breument, en un

article de dues planes, algunes de les característiques de la llengua de l'etapa de maduresa d'Estrem, a partir de l'anàlisi de la primera part d'*El Crist de la Solitud*. D'entrada, destaca «la disciplina indubtable i la circumspecció extrema» de la llengua de Salvador Estrem, de la qual subratlla la genuïnitat de la sintaxi —per exemple, l'ús del relatiu *qui* referit a persones i la locució *mateix que*— i la utilització de recursos morfològics dialectals —com l'ús de la forma plena de l'article definit masculí, per posar un cas. Ara bé, tal com afirma Fibla, «el vessant més interessant de la literatura de Salvador Estrem i Fa des del punt de vista lingüístic és el lèxic». Posa en relleu l'ús d'arcaïsmes, dialectalismes i neologismes, que singularitzen la seva obra en el context literari català del moment, i exposa que «no deixa de meravellar veure com la força literària dels versos de Salvador Estrem i Fa aconseguen provocar canvis semàntics insospitats en alguns mots», un tret que caracteritza, de fet, tota la seva obra poètica, com veurem tot seguit.

*Usos lingüístics de
l'etapa de joventut a
la poesia estremiana*

La llengua literària de la primera etapa, però, es caracteritza per les vacil·lacions, que porten Estrem a proposar solucions diferents a un mateix problema lingüístic, i especialment per una tensió entre la mancança d'un criteri segur, que mena l'autor a abusar de les formes col·loquials i més pròpies de l'oralitat, i una voluntat de fer literari el text, de literaturitzar, que el condueix a valdre's de formes arcaïtzants i altres allunyades de la parla ordinària de manera recurrent.¹ Llisto tot seguit els principals trets lingüístics d'aquesta etapa, la majoria dels quals posteriorment va desaparèixer de la poesia d'Estrem:

- Ús de formes col·loquials dels verbs:
 - *dons* («L'amor volguda», v. 12)
 - *donc* («Del viure pels cims», v. 13)
 - *juntant* («El meu desig», v. 4)
 - *tindre* («Sanitat d'esperit», v. 53)
 - *fusellaran* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 266)
 - *sirà* («El cant del rossinyol», v. 25)
 - *hi han* («Cant al vi», v. 3)
- Ús de formes col·loquials de les preposicions:
 - *en sense* («Del viure pels cims», v. 6)
- Aparició de la velar analògica en els verbs:
 - *dongui* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 100)
 - *romanguent* («La font dels amors», v. 59)

¹ Les vacil·lacions ortogràfiques multiformes, de fet, seran persistents en la poesia estremiana i no desapareixeran mai. Vegeu la secció 8.4 als «Criteris d'edició» per a una discussió d'aquestes formes i la solució que proposo per a l'edició de les poesies.

- *sapigués* («Comiat», v. 12)
- *sapiguent* («La festa de l'arbre», v. 51)
- *volguent* («El meu desig», v. 11; «Falsetaneta», v. 14)
- Aparició de la vocal *e* epentètica:
 - «jo us e sent en el meu pit» («Comunió», v. 6)
- Aparició d'una consonant epentètica:
 - «an ella» («Geòrgia», v. 12)
 - «i an els» («La festa de l'Arbre», v. 8)
- Ús de la forma plena dels clítics davant del verb:
 - «te conservaren» («L'ermita de Sant Gregori», v. 2)
 - «me fas molta compassió» («Marieta-Marió», v. 30)
 - «se confon amb sa color» («Al vol d'un bes», v. 6)
- Aparició de pleonasmes pronominals:
 - «als bordegassos, ningú re els hi diu» («La Festa de l'Arbre», v. 41)
 - «digueu-los-hi als mestres» («La Festa de l'Arbre», v. 73)
- Ús de proposició amb el complement directe:
 - «que captiva als gomosos» («A una dona que es presum», v. 12)
 - «mata a la gent» («La monja», v. 6)
- Ús de possessius sintètics:
 - «sos cabells rulls» («Geòrgica», v. 3)
 - «ses pedres me parlaven» («Escornalbou», v. 15)
 - «penjanta en tos sarments» («Muntanya del Priorat», v. 35)
 - «sota mos peus» («Del viure pels cims», v. 20)
 - «feia ma vida» («A l'estimada», v. 3)
 - «sa llum ta gran capella» («L'ermita de sant Gregori», v. 8)
- Ús de la forma plena de l'article definit masculí:
 - «los meus petons» («Bressolant canta la mare», v. 11)
 - «Lo cant de les ones» (títol)
- Ús de la forma plena de l'article neutre:
 - «lo que elles diuen» («Lo cant de les ones», v. 25)
 - «en lo eternal» («Endreça», v. 2)
 - «lo que em cantàreu» («Endreça», v. 11)

- Ús de les formes plurals d'adjectius invariables:
 - *prous* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 77)
 - *forces* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 117)
- Ús de les formes femenines d'adjectius d'una terminació:
 - *exhuberanta* («Muntanya del Priorat», v. 13)
 - *plaenta* («Muntanya del Priorat», v. 31)
 - *espurnejanta* («A una dona que es presum», v. 3)
 - *bullentes* («Escornalbou», v. 12)
 - *sedenta* («La Festa de l'Arbre», v. 61)
- Presència dels demostratius de proximitat *eix* i *eixa*:
 - «eix món» («A l'estimada», v. 3)
 - «d'eixa gran foscor» («La gran guspira, v. 5»)
 - «per eixos monts» («Sanitat d'esperit», v. 42)
 - «deixant eixes terres» («Del temps trist», v. 8)
- Preferència per les formes arcaïtzants:²
 - *ab* («Nocturn», v. 5)
 - *amantar* («Del viure pels cims», v. 6)
 - *aucella* («En la mort d'una donzella» v. 21)
 - *aucellets* («Pluja de nit» v. 12)
 - *encar* («Escornalbou», v. 49)
 - *fonsura* («Del viure pels cims», v. 34)
 - *mellor* («Escornalbou», v. 44; «L'avi», v. 6)
 - *ont* («La nostra nau», v. 24)
 - *tost* («Endreça», v. 10)
- Preferència per les formes literàries vuitcentistes:³
 - *aimar* («Maruxa», v. 21)
 - *aimador* («El meu desig», v. 11)
 - *cadavre* («De terra estranya», v. 16)
 - *cascates* («Mes de maig» v. 5)
 - *crystallina* («Nocturn», v. 11)
 - *esmortuïda* («Nocturn», v. 9)

² Remeto a l'entrada corresponent a [DCVB](#) per a la consideració d'aquestes paraules com a formes arcaïtzants, on és defensada.

³ Es tracta de grafies influïdes per la tradició literària del vuit-cents, la majoria de les quals van perdre el seu ús literari en avançar el segle i imposar-se la norma fabriana, i que Estrem també va abandonar progressivament.

- *esprit* («Endreça», v. 11)
- *flagella* («El riu» v. 8)
- *inonda* («Sonen hores al cloquer» v. 2)
- *obirar* («L'amor volguda», v. 7)
- *oir* («La llengua de la mare», v. 2)
- *oure* («Les campanes», v. 14)
- *ubriagant* («A una artista qui canta bell» v. 19)
- *xorquesa* («La nostra nau», v. 20)
- Ús de castellanismes:
 - *apariència* («A una dona que es presum», v. 14)
 - *apoiar-se* («L'avi», v. 7)
 - *curtida* («Al vol d'un bes» v. 1)
 - *ditxa* («A l'estimada», v. 23)
 - *enterro* («Sens ànima», v. 5)
 - *entregues* («Advertiment», v. 3)
 - *escarba* («La Festa de l'Arbre», v. 50)
 - *hermosa* («A una artista qui canta bell» v. 2)
 - *hèroe* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 58)
 - *llastimera* («A una dona que es presum», v. 19)
 - *murmulls* («El meu desig», v. 5)
 - *postrer* («Del Gòlgota al cel», v. 17)
 - *quefes* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 65)
 - *ressabis* («Advertiment», v. 9)
 - *sombra* («L'ermita de Sant Gregori», v. 47)
 - *somrosada* («L'amor volguda», v. 5)

Així, doncs, quan Estrem va publicar *Elegia del Priorat i altres versos* l'any 1927, la majoria d'aquestes característiques havien desaparegut, i les que hi van romandre, ho van fer en un nombre bastant més reduït: bàsicament, la presència limitada de castellanismes i d'algunes formes lèxiques arcaïtzants, l'ús de la forma femenina d'adjectius d'una terminació en un parell de versos per causa de la rima i algunes formes col·loquials de verbs. Cal cercar les causes d'aquest canvi en una major maduresa literària i lingüística, en primer lloc, però també en la presa de consciència catalanista, com hem vist a la seva biografia, i la defensa i la promoció de la llengua que implica aquesta posició. La lluita per l'idioma, en el cas de Salvador Estrem, no es manifesta només en una actitud cívica militant —col·laborador del *Diccionari General de la Llengua Catalana* de l'IEC, fundador de la delegació de

Falset de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, activista per l'ensenyament en català a l'escola de Falset, impulsor i docent de les primeres classes de llengua catalana al Priorat, redactor i director de periòdics catalanistes—, sinó també en els usos lingüístics, que responen a una voluntat de normalització, de conciliar la seva obra amb el redreçament lingüístic i cultural que viu el país en aquell moment. La tendència a la pulcritud i la correcció, en l'obra estremiana, obeeix, doncs, a un posicionament ideològic i ètic.

4.2 TRETOS LÈXICS

En la vida de Salvador Estrem, dues circumstàncies determinen la llengua literària que usa i el seu lèxic en particular: per una banda, el seu origen prioratí i la variant diatòpica que parla, és a dir, el parlar occidental de Falset; per altra banda, l'actitud militant a favor de l'idioma i la seva normalització, cosa que significa, com acabem de veure, la voluntat de pulcritud i correcció, però també la utilització d'un registre divers, que deixi veure la riquesa de la llengua i les seves possibilitats per mitjà dels nombrosos dialectalismes, cultismes, neologismes i arcaismes que conté.⁴

Dialectalismes

L'ús de dialectalismes, doncs, és significatiu en la poesia de Salvador Estrem i es mostra constant en el temps. De fet, s'endevina en la seva poesia una tensió entre la voluntat de normativització i la de respectar les formes dialectals. En efecte, alguns dialectalismes es mantindran tot al llarg de la seva obra, com la forma *estés* del participi del verb *estendre* o bé la grafia amb *e* de la vocal àtona en posició pretònica de les formes del verb *treure*, que reflecteixen en ambdós casos la pronúncia dialectal, però al costat trobem mots com *àlber*, que apareix en la forma dialectal *aube* en un primer testimoni de la poesia «Els focs de Sant Joan» (v. 7) i que, posteriorment, serà *albe* i també la forma normativa *àlber* a *Crist* (II, v. 25), per exemple. En algunes composicions, fins i tot, combinarà solucions dialectals amb formes normatives: a la mateixa «Els focs de Sant Joan», per exemple, en què el mot *albe* demostra una voluntat de normalització, trobem la forma *pagés* (v. 3), que reproduïx la pronúncia dialectal.⁵

4 Com a mostra d'aquest interès per evidenciar la riquesa i l'amplitud de la llengua, dono tot seguit una llista de paraules usades per Estrem en la seva poesia que no són al diccionari normatiu, però que apareixen a **DCVB**: *abim*, *acometre's*, *agravi*, *aimar*, *altúria*, *amantar*, *arpiot*, *arredossar*, *auba*, *auriolar*, *avinentar*, *bentost*, *camaril*, *cantiró*, *ceparró*, *certera*, *cimbregar*, *conreuar*, *crudel*, *deprendre*, *devenir*, *desjuntar*, *domeny*, *dormiscar*, *embagassida*, *embaumar*, *esgranall*, *esprít*, *finestrella*, *flairor*, *flauteig*, *fonsura*, *gençor*, *hermós*, *llastimera*, *lluminejar*, *malavirat*, *obir*, *obirar*, *palpebrejar*, *parauleria*, *plomís*, *ploricosos*, *rabassar*, *redossar*, *solellar*, *trajo*, *ubriagar*, *vallada*, *vernissar*, *vinyal*, *xorquesa*.

5 Del llatí *PAGĒNSE*; l'evolució de la *ē* del llatí vulgar és [e] en el parlar de Falset, però no a tota la comarca (veg. Navarro, 2012: 21-22).

En aquest sentit, hi ha un conjunt de grafies que deixen veure la realització dialectal que Estrem ha volgut imprimir al mot. Es tracta de casos com els que segueixen:

- *goriran* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 128)
- *gorirà* («Els infants a Jesús», v. 7)
- *gornit* («La meva casa», v. 77)
- *goret* («El Carnestoltes del mal fadrí», v. 22)
- *aixam* (*Crist*, II, v. 110)
- *anyoren* («Bressolant canta la mare», v. 15)
- *anyorant* («A una artista qui canta bell», v. 42)
- *blair* (*Crist*, III, v. 148)
- *blaeix* (*Crist*, III, v. 184)
- *carratell* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 239)
- *treuré* («El fruit dolç», v. 6)
- *treient* («Els focs de Sant Joan», v. 42)
- *encimellada* («Ciutat de Balaguer», v. 106)
- *estés* (*Crist*, II, v. 125)
- *pagés* («Els focs de Sant Joan», v. 3)
- *seré* («Em té encisat una finestra. . . », v. 39)
- *sospès* («Del viure pels cims», v. 31)
- *llacorelles* («La meva casa», v. 116)
- *topí* (*Crist*, III, v. 76)
- *redolar* («La meva casa», v. 197)
- *enfós* («La processó dels àlbers», v. 3)
- *seixa* («Cançoneta de juny», v. 7)

Per altra banda, destaquen mots que no són utilitzats al conjunt del domini lingüístic, sinó que són propis dels parlars de Falset i la seva comarca, o bé dels del conjunt del bloc occidental, com els que segueixen:

- *arredossar* (*Crist*, II, v. 81)
- *ceparrons* (*Crist*, VI, v. 113)

- *crestalls* (*Crist*, v, v. 13)
- *davall* («La meva casa», v. 191)
- *deprenguí* («Endreça», v. 7)
- *embaumar* («La vida nova», v. 23)
- *enclofada* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 129)
- *estinellades* («La meva casa», v. 190)
- *fredolecs* (*Crist*, v, v. 28)
- *llacorell* («Elegia del Priorat», v. 69)
- *llacorelles* («La meva casa», v. 116)
- *poal* («La meva casa», v. 76)
- *romer* («L'ermita», v. 23)
- *vallada* (*Crist*, II, v. 30)
- *vinyal* («Muntanya del Priorat», v. 22)

Neologismes

La creació de paraules és un recurs que Salvador Estrem utilitza de manera recurrent en la seva poesia, especialment per resoldre algunes dificultats de mètrica i versificació que se li presenten. El mecanisme bàsic que empra és la derivació, de la qual llisto tot seguit els diferents casos que hi trobem:

- Creació d'un substantiu a partir d'un verb:
 - *escatimalla* (*Crist*, v, v. 172), 'allò que s'escatima, que se li regateja a algú'.
 - *festejalla* («La vida nova», v. 34), 'festa'.
 - *forrellades* (*Crist*, v, v. 156), 'acció d'obrir i tancar un forrellat'.
 - *gonflades* («Muntanya del Priorat», v. 24), 'cop de vent, gropada'.
- Creació d'un substantiu a partir d'un altre substantiu:
 - *aigualerada* («L'ermita», v. 20), 'mullena causada per la pluja, la boira, la rosada'.
 - *conreuaire* (*Crist*, VI, v. 9), 'qui conrea, pagès'.

Entre aquests mots, cal destacar la creació de substantius col·lectius, a través del sufixos *-ar*, *-at* i *-ada*:

- *miolar* (*Crist*, II, v. 147), 'conjunt de miols'.
- *pampolar* (*Crist*, IV, v. 206; v. v. 19), 'conjunt de pàmpols', que Estrem utilitza com a sinònim de *vinya*.
- *ginesterar* («El Crist de la Solitud», v. 187), 'conjunt de ginesteres'.
- *margenat* (*Crist*, IV, v. 178), que *DCVB* recull com a llinatge, però que Estrem usa amb el significat de 'conjunt de marges'.
- *niuerada* («La festa de l'arbre», v. 7), 'conjunt de nius'.
- Creació d'un adjectiu a partir d'un verb:
 - *vibradís* («Elegia del Priorat», v. 80), 'que vibra'.
- Creació d'un adjectiu a partir d'un substantiu:
 - *amenaçaire* (*Crist*, VI, v. 108), 'que amenaça, que causa la sensació de perill'.
 - *filloxerar* (*Crist*, VI, v. 121), 'que és propi de la fil·loxera o que hi és causat'.
 - *ennegrellat* («Nocturn», v. 2), 'que destaca pel seu color fosc, ennegrit'.
- Creació d'un adjectiu a partir d'un altre adjectiu:
 - *auriades* (*Crist*, IV, v. 21), 'de qualitat àuria'.

Un altre dels mecanismes que utilitza Estrem per crear paraules és l'habilitació: per exemple, *conreuat* (*Crist*, IV, v. 180) i el femení *conreuada* (*Crist*, I, v. 96), adjectius que són usats com a substantius amb el significat de 'terra de conreu', o bé l'adjectiu *treballada* (*Crist*, v. v. 40), també emprat com a nom amb el significat de 'gent que treballa, treballadors, pagesos'.

Altres formes de neologismes no impliquen un canvi de categoria gramatical ni de significat del mot, sinó que Estrem en modifica la forma per raó de la mètrica i la versificació. Són els casos següents:

- Canvi de gènere d'un mot, per motius de rima en el cas d'*estells* (*Crist*, II, v. 107), que així aconsegueix mantenir l'alternança entre rimes masculines i femenines tot al llarg del poema, o bé per evitar la hipermetria d'un vers, com el sintagma «als arrels» («Les cuques de llum», v. 8).
- Canvi del grau d'obertura de les vocals, com *redòs* («Falsetaneta», v. 16), que l'autor fa rimar amb *repòs* (v. 14).
- Desplaçament de la tonicitat a una vocal anterior, també a causa de la rima, com *údols* («Del Gòlgota al cel», v. 5), que rima així amb *núvols* (v. 4).

- Supressió del prefix per estalviar una síl·laba, de cara a la mètrica del vers, en mots com l'adjectiu *renglerats* (*Crist*, iv, v. 28) o bé la forma verbal *carona* («A l'aimada», v. 24).
- Creació del diminutiu per causa de la rima, com *pomelló* («Al vol d'un bes», v. 12), o bé per la mètrica del vers, en el cas de *ploríc* («La casa», v. 6).

Encara ens resta el substantiu masculí *degust* («L'hivern s'atansa», v. 11), que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats, i que sembla una forma abreujada de *degustació*, per evitar, doncs, la hipermetria del vers.

Altres mots

En l'obra poètica de Salvador Estrem, pel que fa al seu lèxic, també cal subratllar la presència de formes arcaïtzants, que disminueix amb el temps significativament, malgrat que es manté fins al darrer volum. La utilització d'arcaïsmes respon, en primer lloc, a la decisió d'emprar un registre ampli i divers de la llengua, però també a una concepció literària que privilegia les formes lèxiques que s'allunyen de la parla corrent. Més amunt he llistat alguns dels arcaïsmes que descobrim al primer volum de poesies d'Estrem, aquí en proposo alguns més dels volums posteriors:

- *avinentar* («Sonen hores al cloquer», v. 5)
- *bentost* («Aquest matí», v. 3)
- *domeny* («La vida nova», v. 20)
- *gençor* («La meva casa», v. 205)
- *paurucs* («A Jesús en Creu», v. 3)
- *tantost* («Elegia del Priorat», v. 11)

En efecte, d'acord amb aquesta concepció, que el poeta prioratí manté particularment durant l'etapa de joventut, la poesia es troba al capdamunt de la creació literària i el llenguatge poètic ha de tendir igualment a la idealitat. Es tracta d'una concepció que Estrem hereta de la literatura flouresca que li serveix de model fins a la publicació de *Les hores dolces* i que abandonarà a partir de llavors. És per aquest motiu que també trobem alguns cultismes en la seva poesia: com a exemple, *abscondits* («Cant al vi», v. 8), *calcigar* («La meva casa», v. 168) o bé *crudel* («Sanitat d'esperit», v. 22).

Finalment, cal subratllar també la utilització abundant del lèxic de la pagesia i la vida rural, que és de fet una conseqüència de la biografia del poeta i del tractament d'aquest món en la seva poesia. Així, a banda dels més habituals, trobem mots com els que segueixen, que

fan referència sobretot al cultiu de la vinya: *arpiot* (*Crist*, III, v. 82), *cantirons* (*Crist*, II, v. 66), *ceparrons* (*Crist*, VI, v. 113), *crestalls* (*Crist*, v, v. 13), *piral* («La festa de l'arbre», v. 48), *rabassar* (*Crist*, VI, v. 53), *raïmar* (*Crist*, IV, v. 179), *dogues* (*Crist*, II, v. 107), *seixa* («Cançoneta de juny», v. 7) o bé *trullades* («El Crist de la Solitud», v. 80).

4.3 FORMES LITERÀRIES

En aquesta secció ens ocuparem de la versificació, l'estrofisme i la rima de les poesies de Salvador Estrem. Abans de tractar cadascun d'aquests aspectes individualment, però, hem d'establir dues circumstàncies més generals que els condicionaran. D'una banda, la forma de les composicions de l'etapa de joventut millorarà a partir de la publicació de *Les hores dolces*, de la mateixa manera que en l'evolució de la seva llengua literària hi ha un punt d'inflexió fonamental, que hem situat l'any 1920, però sense arribar al grau de discordança que trobem en la llengua. Així, doncs, el paper que les formes literàries tenen en la seva concepció poètica es presenta, en general, ben fixat des del principi, i les divergències que s'observen es deuen sobretot a la manca d'experiència en el domini dels recursos formals. Per citar una divergència de les que veurem en aquesta secció: l'anisosil·labisme no recurrent es dona en l'obra d'Estrem bàsicament en aquesta primera etapa. D'altra banda, Salvador Estrem és un poeta que rebutja les experimentacions formals que caracteritzen la poesia europea a partir del canvi de segle, i que se circumscriu, per tant, a la tradició poètica pròpia, acceptada sense crítica ni voluntat de modificar-la.⁶

Durant el període que Estrem escriu la seva obra, la tradició poètica catalana —europea, en general— contempla l'aparició d'un conjunt de moviments innovadors que tenen per objectiu soterrar els fonaments d'aquesta tradició i emplaçar l'experimentació formal, els continguts subversius i la crítica social a través de la provocació al centre de la pràctica artística. Les avantguardes literàries, més enllà de la producció pròpia, també van contribuir a la difusió del vers lliure, la mètrica anisosil·làbica i les tirades de versos sense lligam estròfic, fins al punt de fer habituals aquestes formes. Com veurem tot seguit, Estrem es va mantenir allunyat d'aquesta influència i la seva poesia es cenneix a les formes tradicionals. En aquest sentit, no cal recular massa en la tradició catalana per trobar els seus primers referents, perquè sembla

*Una poesia
circumscriu, pel que
fa a les formes
literàries, a la
tradició*

⁶ En relació al concepte que li desperten els nous corrents artístics de les primeres dècades del segle xx, paga la pena llegir el comentari que fa de les avantguardes a *Terra castellana* (p. 43), arran d'una visita al Museu del Prado en un viatge a Madrid en companyia d'Àngel Garreta: «Sempre havíem sentit una mena de repulsió per l'art pictòric anomenat d'avantguarda, ens ha fet rodar el cap moltes vegades allò del cubisme, del futurisme, del surrealisme i allò altre del subconscient que no sé si té res a veure amb això primer, i tot el que havem vist d'aquest art, i fins el que no hem vist, no val de bon tros ni, què diré jo!... ni l'anca del cavall del quadro de les llances, ni el gosset de *Las meninas* de Velàzquez, que és potser amb el pintor que ens hem fet més amics al Museu.»

que és en la poesia dels autors capdavaners de la Renaixença, per una banda, i en la tradició de la literatura popular, especialment pel que fa a la utilització de la cançó i el romanç, per altra banda, que Estrem s'emmiralla. Més endavant, aprofundirà en aquesta influència a través del corrent de renovació de la poesia popular que inaugura Tomàs Garcés amb *Vint cançons*, en primer lloc, i l'ús que fan Josep Carner i Josep M. de Sagarra de les formes literàries d'aquesta poesia popular, a partir de *Verger de les galanies* en el cas del primer. Un pic establertes les fonts on veu el poeta prioratí, s'insereix en aquesta tradició pròpia amb una acceptació i fidelitat totals, sense judicar-la críticament ni provar d'innovar-hi. Estrem no és un poeta que experimenti formalment ni es proposi investigar noves tècniques, però, en canvi, arribarà a assolir un domini notable del recursos literaris tradicionals.

Versificació

*Presència
minoritària de
l'anisosil·labisme no
recurrent*

Quant a la mètrica dels versos de Salvador Estrem, doncs, la primera evidència que se'ns fa present és la utilització gairebé general de l'isosil·labisme. En efecte, les poesies anisosil·làbiques no recurrents són només «Endreça», «Capvespre», «La nevada», «El sortidor», «Història de l'any», «Enfront la veritat», «El cant del rossinyol», «Falsetaneta», «Flor d'ametller» i «Cant al vi», del volum *Les hores dolces*. De la mateixa època, però publicades en premsa, cal sumar les composicions «Lo cant de les ones» i «Del temps trist». Posteriorment, «La branca» i «Instaurare homnia in Christo», també publicades en premsa i no aplegades en cap volum. Es tracta, per tant, de poesies que pertanyen a l'etapa de joventut de l'autor, i de dues composicions més que Salvador Estrem va escriure en ocasió de dues circumstàncies contingents: el casament d'Isabel Barceló, germana del seu amic Abdó, i l'arribada del nou rector de la parròquia de Falset. Ara bé, d'aquestes poesies, són una minoria les que no usen la recurrència mètrica per ordenar el text del poema, sigui per mitjà d'alguns elements de la mètrica accentual o bé de la combinació d'uns mateixos metres. És el cas d'«Endreça», per exemple, una composició de dotze versos en tres quartets, on el darrer vers de les dues primeres estrofes és hexasíl·lab i la resta, decasíl·labs. Tanmateix, fixem-nos en la primera estrofa:

Jamai per mi l'amor regatejàreu,
i Déu us en fa pac en lo eternal
des que en eix paradís sol me deixàreu
per 'nar-vos-en cap dalt.

«Endreça», vv. 1-4

Es tracta, efectivament, de decasíl·labs cesurats a la sisena síl·laba, de manera que totes les vocals en aquesta posició són tòniques, com també ho és la darrera del vers hexasíl·lab. Aquí, doncs, els versos de mètrica diferent s'acoblen gràcies a la regularitat accentual, un recurs que també utilitza a «Instaurare homnia in Christo» i «Flor d'ametller»,

en aquesta darrera poesia combinant versos trisíl·labs i heptasíl·labs amb accent tònic a la tercera síl·laba.

Un cas semblant és «Del temps trist», una poesia de trenta-quatre versos en tres estrofes irregulars, que combina lliurement decasíl·labs i pentasíl·labs, sense que es pugui establir, doncs, cap seqüència que ordeni aquests versos. Ara bé, com que són decasíl·labs amb cesura a la cinquena síl·laba, la recurrència s'assoleix mitjançant la repetició dels hemistiquis simètrics i els versos pentasíl·labs, tots de la mateixa mètrica. Observem la darrera estrofa:

I els arbres sens fulles dels camps i les prades,
del vent a l'empenta, cruixint de dolor,
semblaran fantasmes que en mig les boirades,
bateguin en lluita, vestits de negror.

Quan l'hivern arriba
sembla arreu la mort,
quan el fred arriba
ve amb ell tot un plor. . .
¡Mes ai! que no vingui
mai en el meu cor.

«Del temps trist», vv. 25-34

Aquests versos, doncs, podrien llegir-se com una tirada de catorze pentasíl·labs, gràcies a la cesura dels quatre primers. Estrem usa aquest mateix recurs a «Lo cant de les ones». Al costat d'aquests casos, però, hi ha «Capvespre», «La nevada», «El sortidor», «Enfront la veritat» i «Cant al vi», composicions que es caracteritzen per la manca de recurrència sil·làbica. Per tot el que hem dit fins ara, ja s'endevina que la mètrica que empra Estrem és la sil·làbicoaccentual, d'acord amb la tradició catalana, i que els elements de la mètrica accentual no són la base per estructurar les seves poesies, ni sols les que no tenen regularitat sil·làbica. Fixem-nos en l'esquema accentual de «Capvespre»:

CAPVESPRE

La llum se'n va vençuda	ATAT	ATA
sagnant tot l'horitzó;	ATTA	AT
cau el silenci al pla i la serra,	TAATA	ATATA
tota la terra	TAATA	
resta dormint prop la foscor.	TAAT	TAAT
Un poble quiet,	ATAT	
petit,	AT	
solet;	AT	
un grill que canta, un ratpenat,	ATATA	ATAT
i una campana que ha brandat.	TAATA	ATAT
Algú l'haurà oït;	ATAT	AT
que abans d'ésser tot nit,	ATTA	TT
s'enlaira al cel una oració,	ATAT	TAAT
un parenostre, una claror.	ATATA	TAAT

És una composició anisosil·làbica de catorze versos, dels quals els octosíl·labs són cesurats. Ben clarament, predominen les tres clàusules accentuals que segueixen:

TAAT(A) ATAT(A) AT(A)

Però aquest predomini no és suficient per estructurar el conjunt de versos de la poesia. Efectivament, a banda de la utilització d'altres clàusules accentuals (vv. 2, 12), notem que no hi ha una distribució accentual que marqui un ritme, ni una seqüència regular d'accents en una posició determinada. És la mètrica sil·làbicoaccentual, per tant, que estructura formalment en primer instància aquestes poesies.

*Algunes
discordances en les
poesies de l'etapa de
joventut*

Cal assenyalar, per altra banda, que algunes poesies anisosil·làbiques de l'etapa de joventut mostren omissions i dissonàncies, que potser són inadvertides. És el cas d'«El cant del rossinyol», per exemple, una composició de quaranta-tres versos en nou estrofes irregulars, que combina lliurement decasíl·labs i hexasíl·labs, entre els quals s'escolen dos versos octosíl·labs (vv. 23, 32). Per contra, no podem atribuir a la manca d'experiència en el domini dels recursos formals les dues discordances que trobem a «La branca», ja que va sortir a *El Llamp* l'any 1928, quan l'autor ja havia entrat en la maduresa literària. És una composició de quinze versos en tres quintets de rima consonant ABAAB. La mètrica d'aquests versos, però, no s'acorda amb el grau de formalitat de la rima i l'estrofisme de la poesia, ja que, d'una banda, el conjunt de versos decasíl·labs no és complet per la presència de dos eneasíl·labs i, d'altra banda, s'hi reuneixen versos amb cesura i altres, sense. L'esquema de la mesura dels versos d'aquesta poesia seria tal com segueix:

10 (5+5) 10 10 10 || 10 (5+5) 10 9 10 || 10 (5+5) 9 10 10

No sembla, doncs, que les dues discordances que descobrim aquí obeeixin a una planificació inicial per part de l'autor, en especial la utilització de versos de diferent mesura, sinó més aviat a la renúncia de polir-les. Per tant, crec que podem parlar, en aquestes poesies, d'un anisosil·labisme sobrevingut, que s'origina d'una forma isosil·làbica no reeixida, per deseiximent.⁷

*Ús limitat de
l'anisosil·labisme
recurrent*

Pel que fa a l'anisosil·labisme recurrent, també resulta minoritari en la poesia estremiana i lligat a l'etapa de joventut i a la poesia de circumstàncies, excepte una composició, «La processó dels àlbers», del volum *La mala collita* de 1930. Així, a *Les hores dolces* tenim «El meu desig», «A la Verge de l'ermita», «Catalunya», «Sanitat d'esperit», «A l'aimada» i «Del viure pels cims». I publicada al periòdic gandesà *El Llamp*, «Cançó de quan ve l'amor», poesia dedicada a Maria Castellnou,

⁷ És la mateixa situació que es dona a «Flor d'ametller», una composició anisosil·làbica de trenta-cinc versos en sis estrofes, solament la primera de les quals divergeix del conjunt, composta per cinc versos —dos trisíl·labs seguits per tres heptasíl·labs—, mentre que les altres compten sis versos, alternant dos trisíl·labs amb un heptasíl·lab.

promesa d'Abdó Barceló. Tot el que hem vist fins ara de la mètrica anisosil·làbica no recurrent s'aplica sense canvis a la recurrent, fins i tot les discordances que hem comprovat que existeixen en l'etapa de joventut de la poesia estremiana. En primer lloc, destaquen les composicions que podem conceptualitzar com a recurrents gràcies a la repetició d'un mateix esquema estròfic: «El meu desig», «A la Verge de l'ermita», «Catalunya», «Del viure pels cims», «Cançó de quan ve l'amor» i «La processó dels àlbers». D'aquestes poesies, les dues primeres, a més, acoblen els versos de mètrica diferent mitjançant la repetició de la tonicitat en una determinada posició sil·làbica. Vegem la segona estrofa d'«El meu desig»:

Voldria que aquest goig que et faig sentir
es fongués en ton pit, com se fongué
blanca volva de neu, en el terror,
als raigs ardents del sol que la ferí,
i assaonés ton cos la regor suau,
perquè així mon desig es satisfés
i una altra vida, en tu, s'hi desclogués,
com se desclou l'estrella en el cel blau.
Seré llavors de tots dos l'esclau,
la nau pels mars del viure menaré;
mes si el desig s'enfonsa en el «no-re»,
s'enfonsarà la pau, no tindrè nau,
s'enfosquirà ma vida...

«El meu desig», vv. 14-26

Es tracta d'una composició anisosil·làbica de vint-i-sis versos en dues estrofes regulars, formades per dotze versos decasíl·labs i un hexasíl·lab, en posició final. Com que tots els decasíl·labs, excepte un, presenten una vocal tònica en les síl·labes sisena i desena, s'estableix un lligam amb el vers hexasíl·lab gràcies a la seqüència de síl·labes tòniques en la sisena posició. Al vers 22, però, trobem una discordança, ja que la vocal en aquesta posició és àtona.

Alguns dels esquemes estròfics que usa Estrem en aquestes poesies anisosil·làbiques ens mostren una altra de les característiques de la seva obra poètica. En començar aquesta secció, hem dit que Salvador Estrem no és un autor que experimenti formalment ni contribueixi a renovar els recursos poètics tradicionals, però això no significa que no utilitzi de manera ocasional algunes formes noves o si més no inusuals, especialment pel que fa a l'estructura de la rima i els esquemes estròfics. Ara bé, aquestes formes no sembla que siguin el resultat d'una voluntat innovadora, planificades des d'un començament del procés creatiu amb una finalitat determinada, sinó que sorgeixen en el mateix moment de l'escriptura, fruit del treball poètic, que el condueix a conrear unes formes que no tenen precedents. Un exemple d'aquesta manera de fer és «Catalunya», una composició de seixanta-quatre versos en vuit estrofes regulars i rima consonant. Cada estrofa està constituïda per vuit versos de mesures diverses: un monosíl·lab, tres

pentasíl·labs, un eneasíl·lab i tres decasíl·labs amb cesura a la cinquena síl·laba. Fixem-nos, per exemple, en la quarta estrofa d'aquesta poesia:

És la flaire de flor de ginesta,	9 A
l'alegre brostada	5 –
de bell romaní,	5 b
que a riuades s'escampen cada any una festa,	5 + 5 A
que són el somriure d'una meravella,	5 + 5 C
ella,	1 c
replega en la serra,	5 –
l'onada que puja del blau mar llatí.	5 + 5 B

«Catalunya», vv. 25-32

Aquest esquema es repeteix en les vuit estrofes de la composició, així com la rima paroxítona que hi predomina, alternada amb la rima oxítona dels versos tercer i vuitè: fins i tot la rima *-ella* es repeteix en sis de les estrofes en la mateixa posició. ¿Obeeix tot plegat a una planificació inicial, fruit de la voluntat d'innovar? M'inclino a pensar, més aviat, que Estrem obté aquests resultats durant el mateix procés d'escriptura, a mesura que va bastint l'esquelet de la poesia i després omplint-lo de mots. Així sembla que ho indiquin la reproducció parcial de les rimes en algunes estrofes i la diversitat de mesures dels versos.

En segon lloc, hi ha una composició, «Sanitat d'esperit», en què la recurrència és el resultat de l'alternança de versos hexasíl·labs i tetrasíl·labs tot al llarg de la poesia. Composta per cent dotze versos amb rima consonant en els parells, consta de vuit estrofes de mesura dispar. Igualment regular és l'alternança de mots finals aguts en els versos tetrasíl·labs i mots plans en els hexasíl·labs. Finalment, «A l'aimada» és un conjunt de cinc poesies breus, la primera de les quals de tres estrofes. Sense títol individual i separades per tres asteriscs volats, aquestes poesies estan lligades temàticament —en forma d'apel·lació del poeta a l'estimada—, se succeeixen en l'ordre establert al text i constitueixen una unitat, que ens permet tractar-les com una unitat, però formalment no tenen altra similitud que estar formades per versos pentasíl·labs i heptasíl·labs. En aquest cas, entenem que es tracta d'una composició recurrent perquè cadascuna de les poesies que la componen és isosil·làbica.

Així, doncs, el predomini de la mètrica isosil·làbica en la poesia de Salvador Estrem és gairebé general i esdevé el principal recurs formal per organitzar el material lingüístic del poema. Els metres que sobresurten, molt per damunt dels altres, són l'heptasíl·lab i el decasíl·lab, fet que no ens ha de sorprendre si prenem en consideració la utilització tan destacada d'ambdós metres per part dels poetes catalans al llarg del temps i la prevalença de l'heptasíl·lab en la tradició de la poesia popular a Catalunya. Ja hem dit que aquestes són les fonts en què beu Estrem. En el que resta de secció, doncs, analitzem l'ús de la mètrica isosil·làbica, atenent aquests referents de la tradició pròpia i els esquemes accentuals que hi trobem.

*Predomini de la
mètrica isosil·làbica
en la poesia
estremiana*

Comencem pels versos curts. Les poesies isosil·làbiques amb versos menors de set síl·labes són molt poques i no en trobem cap publicada després d'*Elegia del Priorat i altres versos*. Es tracta d'«Els infants a Jesús», una composició d'onze versos tetrasíl·labs; «La font dels amors», «La monja», «L'ermita» i «Diumenge de Rams», de versos pentasíl·labs; i «El bes amarg», «A un ocell», «L'avi», «La masia» i «El pensament», hexasíl·labs. Els metres d'aquesta mesura també resulten molt poc habituals en la tradició catalana i no estan subjectes a restriccions accentuals, que és com els conrea Estrem. Observem les tres primeres estrofes de «L'ermita»:⁸

Versos menors de set síl·labes

Mateix que un colom	ATAAT
que a mig vol descansa,	AATATA
s'asseu dalt d'un cim,	AATAT
blanca, dolça, mansa.	TATATA
Tot al seu redol	TATAT
té frescors i flaire,	TATATA
sembla un cant del cel	TATAT
l'ala lleu de l'aire.	TATATA
Sembla al dematí	TAAAT
quan el dia es bada,	AATATA
una encesa flor	TATAT
que el sol ha daurada.	ATAATA

«L'ermita», vv. 1-12

Hi ha dues consideracions a fer: el ritme trocaic de la segona estrofa, regular en tots els versos, que ja anticipa el darrer vers de l'estrofa anterior, però la irregularitat de la distribució dels accents si ampliem l'abast de la nostra anàlisi. En efecte, en aquestes poesies, excepte en un cas, Estrem no utilitza mai un mateix esquema accentual tot al llarg de la composició, sinó que, al costat d'estrofes que combinen lliurement els accents, en trobem d'altres que segueixen un patró regular. Vista la llibertat accentual dels metres, doncs, el ritme s'aconsegueix aquí per mitjà de la rima consonant, tan marcada en uns versos curts com aquests gràcies al seu caràcter paroxíton. A més a més, aquesta rima regular que es dona en els versos parells alterna, en els senars, amb mots rima com *colom* (vv. 1, 37), *cel* (vv. 7, 43) i *claror* (vv. 15, 31). En altres casos, és mitjançant el propi material lingüístic i la seva organització que s'obté un ritme determinat: per exemple, «Diumenge de Rams», que assoleix un ritme abrupte, però molt ben definit, gràcies a la manca d'encavallaments i els nombrosos sintagmes en aposició, ben travats com a conjunt a partir de les simetries sintàctiques. Vegem les dues primeres estrofes d'aquesta poesia:

⁸ Uso el símbol A per indicar la síl·laba tònica d'un mot que, per causa de la distribució dels accents en el vers, perd aquesta tonicitat o bé intensitat a favor de la síl·laba tònica consegüent.

Diumenge de Rams,	ATAAT
feita senyalada,	TAAATA
veus de redempció,	TAAAT
cants de vida clara,	TATATA
perfums de llorer,	ATAAT
d'olivera i palmes.	AATATA

Jo tinc un llorer,	ATAAT
núvol verd dins l'horta,	TATATA
ha temps el plantí,	ATAAT
ha crescut amb força	AATATA
amarat de sol,	AATAT
remorós de l'aire,	AATATA
Diumenge de Rams	ATAAT
és quan té més flaire.	TATATA

«Diumenge de Rams», vv. 1-14

L'excepció de la que parlava abans és «La masia», una composició isosil·làbica de quaranta-quatre versos en onze quartets, amb rima consonant en els versos parells. Fixem-nos en les tres primeres estrofes:

Cinyellada pel verd	AATAAT
de l'arbreda fullada	AATAATA
que la cercla amb amor	AATAAT
com si en fos sa estimada,	AATAATA

la masia veureu	AATAAT
que somriu tota blanca,	AATAATA
presonera de llum,	AATAAT
com el fruit d'una branca.	AATAATA

Tots els vents li han de dur	AATAAT
llur petó i llur complanta,	AATAATA
sentirà dolç neguit	AATAAT
la teulada geganta.	AATAATA

«La masia», vv. 1-12

Com veiem fàcilment, el ritme anapèstic és absolut, amb un accent a les síl·labes tercera i sisena en tots els versos. En aquesta poesia, per tant, el ritme ve donat per la clàusula accentual AAT(A). Per altra banda, hi ha dues composicions, «El pensament» i «L'avi», en què predomina llargament el ritme iàmbic, malgrat algun vers espars que trenca la regularitat. Com a exemple, reporto la segona estrofa d'«El pensament»:

Ja casi que fineixo	ATAAATA
girant fulla per fulla,	AATAATA
me trobo la despulla	ATAAATA
d'un pensament madur;	AAATAT
la flor que prefereixo	ATAAATA

dient que m'estimaves	ATAAATA
un jorn tu me'l donaves	ATAAATA
perquè pensés en tu.	ATATAT

«El pensament», vv. 9-16

Llevat del segon vers, format per dues clàusules anapèstiques, el ritme iàmbic domina la composició: en aquest sentit, observem els accents secundaris en la segona vocal àtona de la majoria de les clàusules AAAT(A) que trobem a l'estrofa. Per acabar, cal assenyalar un cas singular, «Els infants a Jesús», una poesia composta per versos tetrasíl·labs i, doncs, amb ben poques possibilitats de variació accentual, que manté tot al llarg de la composició una vocal àtona abans de la tònica final, però que, a més, presenta un esquema accentual en forma de capicua, de tal manera que aquest esquema no s'altera si se n'inverteix l'ordre. Fixem-nos-hi:

ELS INFANTS A JESÚS

Infant amic,	ATAT
Infant germà,	ATAT
dóna'ns la mà.	TAAT
Si tu no ens vols,	ATAT
¿qui ens guiarà?...	TAAT
Si tu no ens prens,	ATAT
¿qui ens gorirà	TAAT
de tot dolor?...	ATAT
¿Qui ens menarà	TAAT
al viure etern	ATAT
d'aquell demà?...	ATAT

En els versos curts, doncs, fora de tres casos puntuals, Estrem no utilitza la distribució accentual com el mecanisme principal per regir el ritme de les composicions, que es troba subordinat al material lingüístic —en particular, la seva sintaxi— i a altres recursos com la rima. Les clàusules accentuals que predominen són iàmriques i anapèstiques, com és habitual en la tradició poètica catalana. Tot seguit veurem que aquestes característiques es repeteixen pel que fa a la resta de versos d'art menor.

Hem afirmat en començar que l'heptasíl·lab és el metre més usat en la poesia estremiana, al costat del decasíl·lab. Efectivament, el trobem de manera abundant en tots els volums d'Estrem, des de *Les hores dolces*, en disset poesies isosil·làbiques, fins al darrer llibre, *El Crist de la Solitud*, que aplega en una sola composició mil dos-cents setze versos heptasíl·labs, organitzats en sis parts. Entremig, vuit més a *Elegia del Priorat i altres versos* i nou, a *La mala collita*. Com és ben sabut, constitueix el metre per excel·lència de la cançó i altres formes de la tradició popular com els goigs, les corrandes i els romanços, però és present, així mateix, en la poesia culta d'autors tan

Versos heptasíl·labs i octosíl·labs

cars a Estrem com Carner, com veurem després. Estrem utilitza aquest metre sobretot en poesies que adopten les formes populars i ho fa de dues maneres: d'una banda, sense aplicar cap restricció accentual —excepte la tonicitat de la setena síl·laba, és clar—, així que les altres sis síl·labes tant poden ser àtones com tòniques; d'altra banda, amb recurrència accentual en la tercera síl·laba, de tal manera que el ritme de la composició queda determinat per una clàusula anapèstica inicial. Vegem els primers versos d'*El Crist de la Solitud*, com a exemple del primer cas:

El Crist de la Solitud	ATAAAAT
és un crist que fa basarda,	TATATATA
us corprèn si l'esgardeu	AATAAAT
dalt la creu abalançada.	TATAAATA
És un silenci eloqüent	TAATAAAT
qui l'ungeix i qui l'amara;	AATAAATA
el silenci cau del cel	AATATAT
i dels cims de la serrada,	AATAAATA
rodola pels comellars,	ATAAAAT
s'encomana a cada branca	AATATATA
i es fa pregon dins la vall	ATATAAAT
d'Escaladei amagada.	ATATAATA

El Crist de la Solitud, I, vv. 1-12

No hi ha en aquests versos una recurrència rítmica causada per una síl·laba tònica fixada en una posició determinada. Certament, predominen les clàusules iàmbiques i anapèstiques, però la disposició lliure dels accents no constreny el ritme del conjunt: ho fa en alguns grups de versos —per exemple, la tonicitat de la tercera síl·laba a la primera estrofa— però ràpidament es perd aquesta regularitat.

En canvi, un conjunt de poesies isosil·làbiques amb versos de set síl·labes destaquen per una restricció accentual en la tercera síl·laba, que és tònica tot al llarg de la composició, al costat de la setena. És el cas dels «Goigs de sant Antoni i de sant Gregori»:

Pels dos sants que hi feien via,	AATATATA
la muntanya el cor obrí,	AATATAT
llum del cel hi resplendia,	TATAAATA
i una ermita hi va florir.	TATAAAT
Si era sola i obscurida,	TATAAATA
prou els sants l'han abrandat.	TATAAAT
<i>Feu humil la nostra vida</i>	TATATATA
<i>amb dolçors de caritat</i>	AATAAAT
Quan no en baixa la llum dolça	AATAAATA
de la barba de l'abat,	AATAAAT
l'altre sant, la mitra espolsa	TATATATA

amb un deix d'humilitat,	AATAAAT
i la roca es torna ungida	AATATATA
d'aquell bell polsim daurat.	AATATAT
<i>Feu humil la nostra vida</i>	AATATATA
<i>amb dolçors de caritat</i>	AATAAAT

«Goigs de sant Antoni i sant Gregori», vv. 5-20

Observem que la clàusula accentual que predomina a l'inici de cada vers és l'anapest, fet que marca un ritme intens, el qual reforcen la brevetat de la composició i l'accent màxim a la setena síl·laba. Aquí, doncs, la mètrica és clarament tant sil·làbica com accentual, molt possiblement perquè és una composició per ser cantada —en efecte, Josep Maria Montlleó va escriure la música per als goigs, publicada a Pellejà (1930: 72-73).

Per altra banda, la utilització de l'octosíl·lab és minoritària en la poesia estremiana: únicament sis composicions. Cal apuntar, però, el grau tan elevat d'elaboració que presenten. Comencem per l'únic cas d'octosíl·lab cesurat que trobem. Es tracta d'«Hivern», una poesia no aplegada en volum, publicada a *La Veu de Tarragona* l'any 1914, que hem de situar plenament dins l'etapa de joventut del poeta prioratí. Formalment, és una composició isosil·làbica en quatre quartets, amb rima consonant, en què el primer hemistiqui dels setze heptasíl·labs cesurats acaba sempre en paraula plana. Fixem-nos-hi:

Jo he vist els arbres llençar les fulles	ATATA ATATA
i he vist migrar-se els raigs del sol,	ATATA ATAT
he vist les branques quedar-se nues	ATATA ATATA
i he vist morir-se el rossinyol.	ATATA ATAT

«Hivern», vv. 1-4

Com podem observar, a més a més, les clàusules iàmbiques marquen un estricte ritme binari, que es repeteix, amb alguna excepció, en totes quatre estrofes. Pel que fa als octosíl·labs sense cesura, són «Em té encisat una finestra...» al volum *Elegia del Priorat i altres versos*, «Aquest matí» i «Nota d'un capvespre de juliol» a *La mala collita*, i «Passa una noia per la Rambla» i «Nocturn» al conjunt de poesies no aplegades en volum. Les cinc composicions, malgrat no presentar cesura, tenen sempre un accent a la quarta síl·laba,⁹ per tant disposen de la mateixa restricció accentual que l'octosíl·lab cesurat. Aquesta manera de fer resulta comuna amb altres poetes de l'època. És el cas de Josep Carner, per exemple: a *La paraula en el vent* hi ha tres poesies isosil·làbiques amb versos octosíl·labs, de les quals una, «Veu de recança», és formada per octosíl·labs cesurats i les altres dues, «La

⁹ A «Nocturn», una poesia de circumstàncies escrita en ocasió d'una vetllada a casa de Manuel Bardí, el vers setè no disposa d'aquest accent; així mateix, tenen un accent secundari en aquesta posició als versos següents: «Passa una noia per la Rambla» (v. 14), «Em té encisat una finestra...» (v. 33) i «Nota d'un capvespre de juliol» (v. 15).

fidelitat del pelegrí» i «Desolació», per octosíl·labs amb accent màxim a la quarta i vuitena síl·labes.¹⁰ A *Auques i ventalls* es repeteix aquest ús: «La florida sàlvia» és una composició isosil·làbica amb octosíl·labs cesurats i «Nit de gener, a Barcelona», amb octosíl·labs amb accent a la quarta síl·laba. També a *Bella terra bella gent* trobem aquest darrer esquema accentual en dues de les poesies isosil·làbiques, «Gel·lor» i «Al vent», mentre que les altres dues amb octosíl·labs, «Neu als claustres de la Seu» i «Cançó de la lluna minvant», presenten altres esquemes, amb un anapest inicial. Certament, no disposem de més elements per afirmar que la poesia de Carner és la font que inspira aquestes formes a Estrem, però la coincidència existeix i, com veurem tot seguit, no es limita a l'octosíl·lab.

*Versos llargs:
eneasíl·labs,
decasíl·labs i
alexandrins*

Els versos llargs que trobem a la poesia estremiana són l'eneasíl·lab, el decasíl·lab i l'alexandrí, en les formes habituals a la tradició de la poesia catalana. Comencem per l'eneasíl·lab, vers molt poc usat en aquesta tradició, que el poeta prioratí emprà en una sola composició isosil·làbica, «L'estelada», un exemple magnífic del domini del vers i la disposició accentual. La poesia és composta per setze versos en quatre quartets, però el que il·lustra millor aquest domini és l'esquema accentual dels versos, format per dues clàusules anapèstiques seguides per un peó tercer als versos parells i tres clàusules anapèstiques als senars. Vegem-ho:

L'ESTELADA

Ulls d'infant escampats dins la nit	À ATAATAAT
esguardant tantes mares com ploren,	À ATÀATAATA
llagimeig, llumenant l'infinit,	À ATAATAAT
dels enyors que les mares acoren.	À ATAATAATA
Perles vives que ofega la llum,	À ATAATAAT
quan el dia rosseja d'albada,	À ATAATAATA
gotellada que es fon amb el sol	À ATAATAAT
com damunt de l'herbei la rosada.	À ATAATAATA
Cada gota que crema allà dalt	À ATAATAAT
és desig, és consol, és recança,	À ATÀATAATA
és amor que va fent-se eternal	À ATAATAAT
i ens encén el camí i l'esperança.	À ATAATAATA
Guspireig tremolós dins la nit	À ATAATAAT
sense fressa damunt les teulades,	À ATAATAATA
t'han portat a volar en l'infinit	À ATAATAAT
mil fogueres que havem abrاندades.	À ATAATAATA

La recurrència és perfecta, fins i tot el títol és compost per un peó tercer. Al conjunt de set llibres de Josep Carner que inaugura *Verger de les galanies* i tanca *La inútil ofrena*, hi ha una sola composició amb versos

¹⁰ De fet, les quartetes que componen «Veu de recança» tenen tres octosíl·labs cesurats, seguits per un octosíl·lab amb accent màxim a la quarta i vuitena síl·labes.

eneasíl·labs. Es tracta de «L'elegia d'una rosa», del volum *La paraula en el vent* —i aplegada també a *La inútil ofrena*—, una poesia de dotze versos en tres quartets, que presenta el mateix esquema accentual que la poesia d'Estrem —llevat que són els versos senars els que tenen dos anapestos seguits per un peó tercer. No podem deixar de plantejar la possibilitat que sigui aquesta poesia de Carner la que va inspirar la forma tan definida de «L'estelada», de la mateixa manera que hem apuntat la influència carneriana en la utilització de l'octosíl·lab.

Quant al decasíl·lab, ja hem assenyalat que és utilitzat a bastament en la poesia estremiana i representat en tots els seus volums. La major llargada dels versos permet un marge més ample per a la variació accentual, fet que es tradueix en la presència de formes diverses del decasíl·lab. Comencem pel cesurat, que apareix als versos d'Estrem en dues formes. La primera és el decasíl·lab èpic, amb cesura a la sisena síl·laba, una forma conreada per alguns poetes de la Renaixença, que trobem, per exemple, a «Sonen hores al cloquer»:

Severa en el cloquer | canta una veu,
son ressò inonda els plans | i les vallades;
se n'ha sentit colpit... | ¡pobre cor meu!
com l'enclusa dejús | les martellades.

«Sonen hores al cloquer», vv. 1-4

Aquesta forma arriba a la poesia d'Estrem a través de la lectura de poetes com Jacint Verdaguer: recordem «Tallaferro» i «La fossa del gegant», cants v i viii de *Canigó*, bastits amb decasíl·labs èpics. Verdaguer, però, usa sempre la cesura femenina, combinada amb un final de vers masculí, mentre que Estrem combina les dues rimes en ambdues posicions. La segona forma és el decasíl·lab amb cesura a la cinquena síl·laba, constituït doncs per dos hemistiquis simètrics. El trobem en composicions anisosil·làbiques com «Del temps trist», en combinació amb pentasíl·labs, però també en poesies isosil·làbiques com «Carnestoltes del mal fadrí»:

Carnestoltes fredes | i el blat a divuit,
¡quants n'hi ha que ballen | amb el ventre buit!

Quants n'hi ha que ballen | amb el Carnestoltes,
i canten, i riuen, | i van donant voltes,

i es pinten el llavi | i el nas de vermell,
i es signen la boca, | i els gruny el ventrell.

«Carnestoltes del mal fadrí», vv. 1-6

Estrem no usa el decasíl·lab amb cesura a la quarta síl·laba, el vers per excel·lència de la tradició poètica medieval, possiblement per la manca d'interès d'Estem per aquesta poesia, com també veurem després pel que fa a l'ús dels estramps. D'altra banda, el decasíl·lab no cesurat —a la italiana— és un metre que no disposa d'un esquema accentual

prefixat que constrenyi el ritme de la composició, i així és emprat pel poeta prioratí, en tota mena de poesies: des de composicions de to narratiu i extenses, com «Elegia del Priorat» i «La meva cas», fins a altres de caire popular, com «Cançó de març» i «Cançó de la nit de Reis», o bé sonets com «El riu» i «Pluja de nit». Tanmateix, hi ha un grup de poesies que destaca, pel seu nombre, per damunt de la resta. Es tracta de les composicions que tenen un accent màxim a la sisena síl·laba, com «L'amor volguda», «Comiat», «El meu desig», «Les campanes», «La llengua de la mare», «A sant Jordi», «He estat oprès» i unes quantes més, malgrat que n'hi hagi alguna amb un vers espars o dos sense aquest accent màxim. Vegem-ne un exemple:

Enguany el sentirem millor que mai	ATAAATATAT
el dring del vostre escut i de la llança,	ATATATAAATA
i el cavall blanc farà remor en l'espai,	AATTATATAT
el vol brunzent, camí de l'esperança.	ATATATAAATA
Enguany abrandareu nostre esperit	ATAAATTAAT
flairós de tants clavells i tantes roses,	ATATATATATA
i esguardaran el vostre pas ardit	AAATATATAT
donzelles i fadrins, marits i esposes.	ATAAATATATA

«A sant Jordi», vv. 1-8

Un altre dels esquemes accentuals que utilitza és amb accent màxim a la quarta síl·laba. En aquest cas, però, de manera recurrent tot al llarg d'una composició, únicament apareix a «Bressolant canta la mare», una poesia de setze versos decasíl·labs en quatre quartets, mentre que combinat amb altres esquemes el trobem en força més composicions: per exemple, «Esperança de la blava serenor del cel».

Riu, tendre infant, quan te faci festetes,	TTATAATAATA
riu com els àngels que juguen al cel;	TAATAATAAT
los meus petons en tes roges galtetes,	ATATAATAATA
seran tan dolços, més dolços que mel.	ATATAATAAT
Plora, quan perdis mos braços que et porten,	TAATAATAATA
quan morta corri cap altres regions,	ATATAATAAT
que els pobres orfes que enyoren i ploren,	ATATAATAATA
no tenen mare que els faci petons.	ATATAATAAT

«Bressolant canta la mare», vv. 9-19

Notem que en aquest cas destaca un altre accent màxim en la setena posició, que es repeteix, llevat del quart vers, tot al llarg de la poesia.

Finalment, pel que fa a les composicions amb versos de més de deu síl·labes, Estrem utilitza solament l'alexandrí, en la seva forma més habitual a la tradició catalana amb cesura a la sisena síl·laba. Són les poesies «Escornalbou» i «Un consell», del volum *Les hores dolces*, «A Jesús en Creu», d'*Elegia del Priorat i altres versos*, i «La nostra nau» i «La gran guspira», del conjunt de poesies no aplegades en volum. Usa indistintament la cesura masculina i femenina —és a dir, el primer

hemistiqui fineix amb un mot oxíton o bé paroxíton—, fins i tot en una mateixa composició. Observem-ho:

És gran la nostra nau, | la nostra nau és forta,
deixeu-la entrar a son port, | no li barreu la porta;
no res ja no detura | son mascle abrivament,
xorquesa és l'abatir-la | quan vola amb el seu vent,
quan vola amb el seu vent | cantant la deslliurança
que el mestre li signà | donant-n'hi l'esperança.

«La nostra nau», vv. 17-22

Per altra costat, com podem comprovar en aquest fragment, domina el ritme binari en la majoria d'aquestes composicions. Fixem-nos en la prevalença de les clàusules iàmbiques en aquests versos:

Jesús, la vostra sang, tan preciosa i pura,	ATATAT AAATATA
ens renti de pecat, el llavi, els ulls, els cors...	ATAAAT ATATAT
esmaperduts ens fem la vida tota oscura,	AAATAT ATATATA
perquè anem sense Vós, caient pels camins torts.	AATAT ATAATT

«A Jesús en Creu», vv. 5-8

Aquest ritme binari, que veuríem més accentuat si marquéssim els accents secundaris de les clàusules AAAT, es reproduïx tot al llarg de la composició, llevat d'algunes clàusules anapèstiques, com les que destaquen al darrer vers.

Rima

Pel que fa a la rima, la primera consideració que hem de fer és la seva utilització unànime en tota la poesia estremiana. Solament hi ha una poesia, «La meva casa», del volum *La mala collita*, que no és rimada. Es tracta d'una llarga composició de dos-cents quaranta-quatre versos decasíl·labs en vuit estrofes de mesura desigual. Però l'absència de rima no significa que Estrem aquí hagi descarat aquest aspecte, ja que són versos estramps. Vegem-ne els deu primers:

Una composició amb versos estramps

¿Veus allà baix, enmig d'aquella plana,
un mas tot blanc mateix que l'ampla vela
d'un gran vaixell dins una mar de vinya,
que té els sarments estesos de tan lassos
d'aguantar el fruit daurat com unes joies
que al setembre seran totes morades
com l'ametista, dins les tardes roses
del veremar, tot ple de veus estranyes,
de riure de fadrins i de donzelles
i de crits, de cançons i d'abraçades?

«La meva casa», vv. 1-10

Com veiem, és una tirada de versos decasíl·labs blancs acabats en paraula plana, en la qual predominen els versos amb accent a la quarta

síl·laba, però no de manera absoluta (vv. 6, 9, 10). Els estramps van ser emprats llargament en les tragèdies romàntiques de la Renaixença, i és justament allí on cal cercar el referent d'aquesta poesia d'Estrem. Fixem-nos, com a exemple, en els primers versos de *Lo comte de Foix*, quadre primer de la tragèdia històrica *Los Pirineus* de Víctor Balaguer:

Quin jorn avui! Quin jorn de tristes noves!...
I tot és trist. Lo cel és fosc... los núvols,
que avui la nit nos porta més de pressa,
arran del castell passen... Vine... mira,
ni sisquera d'aquí s'arriba a veure
la torre del Migdia on vetlla el guaita.
Rodeja lo castell una mortalla
d'espessos núvols que la vista ens priven.
Estem enterrats vius entre la boira.
La tempestat s'acosta... Està ja sobre.

Lo comte de Foix, vv. 1-10

Com la poesia anterior, són versos estramps de deu síl·labes, amb el mateix esquema accentual —fins i tot es repeteixen les excepcions a l'esquema predominant— i en una composició d'extensió dilatada. El caràcter narratiu, allunyat del to líric, és comú també a ambdues poesies. No conec cap altre ús d'aquesta forma poètica, en la tradició catalana, que sigui tan intens com el que van fer els autors romàntics de la Renaixença, per influir en la poesia d'Estrem.¹¹

*Predomini general de
la rima consonant*

En segon lloc, cal subratllar la prevalença de la rima consonant per davant de la rima assonant. En efecte, solament «Diumenge de Rams» a *Elegia del Priorat i altres versos*, «Les set espases» i «Llaurador, bon llaurador...» a *La mala collita*, «Ciutat de Balaguer» al conjunt de poesies no publicades en volum, juntament amb els versos heptasíl·labs que componen *El Crist de la Solitud*, són de rima assonant. És també en la tradició on s'emmiralla Estrem que cal cercar l'origen d'aquesta prevalença. Llevat de «Les set espases», totes les composicions tenen forma de romanç, constituïdes per versos heptasíl·labs —a «Diumenge de Rams», pentasíl·labs, per tant de romancet— amb rima assonant en els parells. Vegem-ne un exemple:

Quin delit tens, llaurador
que vas darrere l'arada...
tot el dia una cançó,
la cançó de l'esperança
d'aquell raig de vi i del pa
que han d'il·luminar la taula
enriallada de fills

¹¹ El poeta prioratí podia trobar aquesta forma en altres poetes de la Renaixença, com Jacint Verdaguer —per exemple, a «Flordeneu», el segon cant de *Canigó*—, però difícilment en poetes anteriors. En aquest sentit, no sembla que Salvador Estrem fos un lector habitual de poesia medieval, atès que a la seva biblioteca únicament s'hi conserva un volum de poesia d'autor medieval: *Poesies d'Ausiàs March* (València: L'Estel, 1934), en edició d'Enric Navarro.

amb l'esposa dolça i clara,
qui té un flam d'amor als ulls
i una rosa a cada galta
i uns llavis que besen fi
i una paraula que canta
i uns braços com ales lleus
que endolceixen l'abraçada.

«Llaurador, bon llaurador...», vv. 21-33

El romanç és una forma ja coneguda a la mètrica medieval, provinent de la tradició castellana, que també fou usada pels poetes romàntics en composicions històriques de caire popular. D'aquí va passar a la poesia d'autors contemporanis d'Estrem com Josep Carner, que l'utilitza de manera ocasional a partir de la publicació d'*Auques i ventalls* i en va escriure exemples tan reeixits com el «Romanç de la lluna clara» del volum *La paraula en el vent*. En aquest sentit, Carner és un poeta que no empra la rima assonant sinó molt de tant en tant, i precisament en poesies en forma de romanç, si més no en els llibres d'aquesta època: a *Auques i ventalls* hi ha una sola composició assonant, el «Romanç de l'aparició i bateig de una canatenc»; a *La paraula en el vent*, solament dues, «Romanç de la lluna clara» i «Cada cosa en son lloc», una poesia de quatre versos heptasíl·labs amb rima en els parells. És en aquesta tradició, doncs, que hem d'empeltar la poesia estremiana, tant pel que fa a la forma com al seu contingut.

*Algunes formes de la
rima assonant*

Pel que fa a l'assonància, hi ha tres poesies més que mereixen un comentari individual. La primera és «La processó dels àlbers», una composició de quaranta-cinc versos heptasíl·labs i trisíl·labs en nou estrofes regulars. Per tant, cada estrofa consta de cinc versos, quatre heptasíl·labs seguits per un trisíl·lab. Vegem les cinc primeres estrofes d'aquesta poesia:

Àlbers de vora el barranc,
una renglera per banda;
el cim enfós en l'espai
i en el cor de l'aigua clara
del barranc.

Quina majestat que fan,
tan alts i quiets alhora
pel damunt de l'hort ombriu,
que és fresc i humil a la vora
del barranc.

Remoregen tots i van
amb la testa decantada,
l'un rere l'altre, resant
d'acord amb l'aigua, que canta,
del barranc.

Àlbers, romeus en camí;
àlbers, gegants i banderes;

processó que no té fi
pel caminet d'aigua i d'herbes
del barranc.

Si sentiu cançons d'infant,
escurceu la vostra passa;
trobareu més endavant
un hortet que es rega amb l'aigua
del barranc.

«La processó dels àlbers», vv. 1-25

La rima d'aquest poema resulta, si més no, sorprenent. Fixem-nos que els versos parells de cada estrofa tenen rima assonant i que les estrofes es tanquen amb un refrany que conté un mot rima que es repeteix tot al llarg de la poesia. Fins aquí el component regular de la rima de «La processó dels àlbers». La part irregular: a la primera estrofa rimen els versos primer i cinquè, perquè es rediu el mateix mot, un lligam que ens porta a llegir també una rima entre els versos primer i cinquè de les estrofes següents, però que ara resulten rimes falses. En efecte, la rima entre «fan» i «barranc» no ofereix unes característiques fonètiques completament idèntiques. Ara bé, a partir de la quarta estrofa, trobem que el primer vers rima amb el tercer, però ara la rima és consonant. Així, doncs, podem establir una línia després de la tercera estrofa, a partir de la qual es combina la rima assonant amb la consonant, i aplegar les tres primeres, on predomina l'assonància. La qüestió que se'ns planteja és si Estrem tenia al cap aquesta rima quan es va posar a escriure la poesia. I la resposta és que no ho sembla. Possiblement, com hem vist que succeïa en l'estructura d'algunes poesies anisosil·làbiques, és una rima sobrevinguda, un resultat obtingut en mateix moment de l'escriptura.

La segona poesia és «Les set espases», una composició monostròfica de divuit versos heptasíl·labs, amb rima assonant en els parells. Llegim aquests versos:

LES SET ESPASES

Verge de les set dolors ,	
per cada dolor una espasa ,	a
per cada espasa un pecat ,	
pels set pecats viva flama	a
cremarà el meu cos impur	
i en farà una eterna brasa,	a
roenta com foc aspriu,	
amb l'ànima dins tancada.	a
Més que no pas aquell foc	
val el dring de les espases :	a
Verge de les set dolors ,	
si era jo qui us les clavava	a
poseu-me-les a la mà	
mig tremolosa, mig balba,	a

i us ensenyaré el meu cor a
sagnant com una magrana,
esqueixat en la **dolor**, a
sota el tall de cada **espasa**.

Ara bé, potser més que l'assonància, el que destaca aquí són els mots rima i les tres rimes internes. Aquesta poesia, a més, ens ensenya una altra característica de la rima dels versos de Salvador Estrem: el fet que sovint no s'acomoda a la variant dialectal que usa, el parlar occidental de Falset. Així hem d'entendre la rima «espases» al vers deu. Aquest fet s'observa sobretot en les rimes assonants amb paraula plana, la segona de les quals és una vocal neutra. Es dona a *El Crist de la Solitud* amb una certa regularitat: per exemple, entre «muntanyes» i «plana» (II, vv. 18, 20). Finalment, la tercera poesia és «Nocturn», una composició de setze versos en quatre quartets. És la primera poesia que Estrem va publicar, l'any 1909, al periòdic *Mont-sant*, i podem judicar-la clarament com una poesia de joventut, amb els dubtes i incoherències de la manca d'experiència. La rima se'n ressent, d'aquestes mancances, i trobem, per exemple, un quartet amb rima consonant encadenada al costat d'estrofes assonants, o bé rimes unisonants en algunes quartetes que no apareixen en altres.

Per altra banda, «Nocturn» avança un altre fet que cal considerar en l'ús de la rima a la poesia estremiana: a mesura que progressa en la seva obra, millora ostensiblement la rima de les seves composicions i desapareixen les discordances que existeixen en l'etapa de joventut. Vegem ara algunes poesies d'aquesta etapa per comprovar-ho. La primera és «Hivern», composta per setze versos octosíl·labs cesurats en quatre quartets. La rima és consonant en tots els versos parells, a més d'unisonant en les dues primeres quartetes, però en els senars descobrim dues quartetes amb rima consonant, una tercera amb rima assonant i la darrera, sense rima. La segona, «Advertiment», és una poesia monostròfica de catorze heptasíl·labs, en què els versos rimats alternen amb altres de blancs fins al vers vuitè, a partir del qual trobem dos versos monorims seguits per quatre més amb rima creuada. Un altres cas: «Maruxa» consta de quaranta versos decasíl·labs amb cesura a la cinquena síl·laba, en deu estrofes de quatre versos. La rima és consonant i encadenada tot al llarg de la composició, excepte en dues estrofes on alterna una rima consonant amb una altra assonant. A més, hi ha una rima falsa entre «bes» i «copés» (vv. 6, 8), per causa de la diferent obertura de la vocal, i una altra a «t'aima» i «flama» (vv. 21, 23). Crec que ja s'entén el que vull dir: aquestes formes que la mètrica preceptiva rebutjaria per discordants, presents en el primer llibre de poesia d'Estrem, van desaparèixer posteriorment.

Per acabar, cal posar l'atenció en la creativitat que demostra Estrem en alguna de les seves composicions, perquè és un aspecte singular de la rima en els versos estremians. Es tracta de modificacions de les formes tradicionals. Com a exemple, vegem «El pensament», una

*Millora progressiva
en la utilització de la
rima*

*Creativitat en la
rima d'algunes
composicions*

poesia de setze versos hexasíl·labs en dues cobles, de rima consonant. La transformació que opera Estrem parteix d'una cobla creu-creuada, a la qual permuta la rima dels versos quart i cinquè. Aquesta operació és realitzada a les dues cobles de la composició, les quals, per altra banda, comparteixen la primera rima i la darrera. Fixem-nos-hi:

EL PENSAMENT

Un llibre avui llegeixo,	a
d'amor tota una història,	b
que em porta a la memòria	b
records que el temps s'endú;	c
llegint-lo, m'hi deleixo,	a
llegeixo fins l'escòria,	b
són els d'aquella història	b
mateix que jo i que tu.	c

Ja casi que fineixo	a
girant fulla per fulla,	d
me trobo la despulla	d
d'un pensament madur;	c
la flor que prefereixo	a
dient que m'estimaves	e
un jorn tu me'l donaves	e
perquè pensés en tu.	c

Aquesta poesia, a més, ens mostra l'ús d'algunes rimes singulars en la poesia estremiana. Un altre exemple és «El meu desig», en què trobem sis rimes en *-ulls*. Com hem vist, doncs, la rima és un recurs important per a Estrem, que juga un paper rellevant en la forma de les seves poesies. Per aquesta raó no abunden les rimes fàcil —per exemple, basada en la repetició de verbs en un mateix temps verbal o bé d'adverbis amb una terminació igual—, però tampoc les formes singulars com les que acabem de veure.

Estrofisme

De la lectura de la poesia estremiana, pel que fa a l'estrofisme, se'n desprenen, en general, les característiques que ja hem vist per a la rima i la versificació. Ho comprovarem tot seguit. Començarem per les composicions, tant les de forma fixa com les que són constituïdes per una successió variable d'estrofes de la mateixa tipologia, i continuarem per les tirades de versos, que són sèries de versos amb trets comuns, de nombre indeterminat. Acabarem amb les estrofes pròpiament i els diversos tipus que n'empra Estrem, així com les poesies que basteix formalment amb aquestes estrofes i que no tenen una forma prefixada ni una tradició que les identifiqui.

La composició per antonomàsia de la poesia catalana contemporània és el sonet, un predomini que podem ampliar, de fet, a tota la poesia

europea. En la tradició catalana, aquesta prevalença s'inicia amb els poetes del Renaixement, com Pere Serafí, i arriba fins avui dia, amb fites rellevants com els llibres de sonets de Josep Carner. En el cas de Salvador Estrem, però, el conreu d'aquesta forma resulta minoritari —només escriu vuit sonets— i circumscrit a l'etapa de joventut. Molt possiblement, la manca de sonets en la poesia estremiana després de *Les hores dolces* es deu al punt d'inflexió que suposa aquest llibre per a Estrem i el canvi que hi experimenta, privilegiant especialment a partir de llavors les formes de la poesia popular, un canvi que també es constata en els continguts, com hem vist en el capítol precedent. La utilització del sonet, tan relacionat a principi de segle a l'esteticisme parnassià, li devia semblar un artifici excessiu, essent Estrem un poeta per a qui la sinceritat constitueix el fonament de la seva veu poètica.

Els sonets són «L'amor volguda», «Comiat», «Geòrgica», «Monacal», «Les muntanyes», «La llengua de la mare», «El riu» i «Pluja de nit», compostos tots per versos decasíl·labs. Les estructures que adopten aquestes composicions són diferents, llevat d'un cas, i constitueixen una mostra de les possibilitats que ofereix aquesta forma poètica. Són les següents:

ABAB ABAB CCD CCD	«L'amor volguda»
ABBA ABBA CDC DCD	«Les muntanyes», «Pluja de nit» i «El riu»
ABAB ACAC ACA CAC	«Comiat»
ABAB ABAB ACA CAC	«Monacal»
ABBA ABBA CAC CAC	«Geòrgica»
ABAB CDCD EEF GGF	«La llengua de la mare»

Solament les estructures de «L'amor volguda» i «Les muntanyes» cauen dins de les formes habituals del sonet. En canvi, a «Comiat», «Monacal» i «Geòrgica» es recupera la primera rima dels quartets als tercets, mentre que a «La llengua de la mare» s'utilitza una rima diferent a cada estrofa, excepte la segona rima del primer tercet, que es recupera al segon tercet. No sembla que aquestes formes siguin fruit de l'experimentació poètica, sinó possiblement un resultat obtingut durant el mateix procés d'escriptura.

Aquest interès per la poesia de la tradició popular és a l'origen de la utilització tan intensa de la cançó en la poesia estremiana. En efecte, la cançó és la composició més emprada per Estrem, en una diversitat de formes significativa. Hem de situar, a més, aquestes cançons en el corrent de revitalització de la poesia popular que inicien les *Vint cançons* de Tomàs Garcés. En aquest sentit, hi ha una sola cançó a *Les hores dolces*, «Marieta-Marió», una composició que reprèn a *Elegia del Priorat i altres versos*, i dues poesies més, «Falsetaneta»

*La utilització
marginal del sonet
en la poesia
estremiana*

*Les cançons en la
poesia d'Estrem*

i «Flor d'ametller», que comparteixen alguns dels elements de la cançó tradicional: el tema amorós, la repetició de versos en la tornada, l'estrofisme regular. Tota la resta de cançons pertany, doncs, als volums posteriors: «Marieta, Marió», «Cançó de la nit de Reis», «Esperança de la blava serenor del cel», «Som diumenge i vinc de l'horta...» i «Cançó de comiat» a *Elegia del Priorat i altres versos*; «Cançó d'unes donzelles que em duïen amiat», «La processó dels àlbers», «Cançó de març», «Núvol blanc dalt del pujol», «Cançoneta de juny» a *La mala collita*. Per altra banda, «Els focs de Sant Joan» i «Cançó de quan ve l'amor», del conjunt de poesies no recollides en volum.

La llibertat amb què Estrem conrea la cançó es mostra en la diversitat de formes que presenten aquestes poesies i també de temes, que van més enllà de la temàtica amorosa tradicional. És el cas de «Cançó de comiat», per exemple, una crítica a l'ensonyament de la vila de Falset durant la dictadura de Primo de Rivera, o de «Cançó de la nit de Reis», que canta la il·lusió infantil d'aquesta nit. Altres són de temàtica patriòtica, com «Esperança de la blava serenor del cel» i «Cançoneta de juny», i encara una altra, «Cançó de març», és un cant al renovellament de la natura en apropar-se la primavera. Pel que fa a les formes, destaquen algunes poesies amb refrany, com «La processó dels àlbers», «Cançó de quan ve l'amor» o bé «Marieta, Marió». Vegem les dues primeres estrofes d'aquesta darrera composició:

M'han dit que vas prou a missa,
que hi estàs amb devoció,
que en tes mans de nacre el llibre,
vas filant l'oració.

Ja sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

Sé que els teus pares estimes
i els hi tens veneració,
que saps cosir bé la roba,
i fer puntes, i fistó.

Ja sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

«Marieta, Marió», vv. 1-12

La forma d'aquesta poesia, d'altra banda, té un precedent gairebé idèntic: «Cançó de l'amor i son comiat», de Josep Carner, aplegada al volum *La paraula en el vent*. En efecte, tant el nombre de versos i d'estrofes, com la mètrica d'aquests versos i la disposició tipografia del díptic que fa de refrany, són exactament iguals. La diferència, parcial, rau en la rima, ja que en la poesia de Carner és encadenada en els versos parells i els senars, mentre que a «Marieta, Marió» rimen únicament els versos parells —que alternen, doncs, amb versos blancs—, però en ambdós casos és unisonant, encadenada i consonant. Fixem-nos en les dues primeres estrofes de la poesia de Carner:

Una cançó vull cantâ,
una cançó molt polida,
que digui perci perllà:
—La meva amor és garrida—.
La flor collía en passâ,
la flor de la senyorida.

Un dia jo vaig trobâ
l'amor de la meva vida
a l'ombra del pomerâ,
que el vent l'havía adormida.
La flor collía en passâ,
la flor de la senyorida.

«Cançó de l'amor i son comiat», vv. 1-12

No podem afirmar de manera fefaent la influència d'aquesta poesia a «Marieta, Marió», però les similituds són reals, així com l'interès de Salvador Estrem per la poesia carneriana. Per altre costat, el poeta prioratí utilitza altres formes de recurrència de versos que el refrany en les seves cançons. Per exemple, la repetició de versos sencers en diferents estrofes de la poesia, com a «Cançó d'unes donzelles que em duïen amiatat» i «Cançó de comiat», o de fragments d'un vers, a «Cançó de març» i «Núvol blanc dalt del pujol», sense regularitat en ambdós casos. En altres composicions reprèn el primer vers al final de l'estrofa, com a «Cançó de la nit de Reis». Per altra banda, a «Diumenge de Rams», la primera estrofa es reprèn entera al final de la composició, que actua així com una mena de tornada. Però aquesta poesia no és una cançó, sinó un romanç. De fet, ens dona peu per parlar de dues composicions que comparteixen elements de la cançó i el romanç, potser en parts iguals: «L'amor que va de passada» i «Els focs de Sant Joan». Són tirades de versos heptasíl·labs, de nombre variable, en estrofes de distinta mesura, de rima consonant en els versos parells, que alternen amb versos blancs. Aquestes característiques, llevat de la consonància de la rima, les apropen al romanç, però el tema amorós i la repetició de versos que actuen de refrany les situen al costat de la cançó tradicional.

Per acabar amb les composicions, cal assenyalar el goig que Estrem va escriure per a la inauguració de les reformes que es van fer a l'ermita de Sant Gregori de Falset l'any 1928. Es tracta de «Goig de sant Antoni i sant Gregori», aplegat al volum *La mala collita*, una poesia isosil·làbica de vuitanta versos heptasíl·labs en onze estrofes, amb tots els elements de la complexa estructura d'aquesta forma poètica: una entrada de quatre versos, amb rima encadenada; nou estrofes de vuit versos cadascuna, acabades amb una retronxa, que reprèn els dos darrers versos de l'entrada com un refrany; i una tornada final que reproduïx els mateixos versos de l'entrada, no solament els versos de refrany com és habitual.

*Els goigs de sant
Antoni i sant
Gregori*

*Les tirades de versos:
decasíl·labs, apariats,
codolades i romanços*

Per altra banda, les tirades són sèries de versos de característiques comunes i de nombre indeterminat, que Estrem utilitza en nombroses composicions en formes diverses. Una d'aquestes formes és la tirada de decasíl·labs, sense rima en el cas de «La meva casa» o bé amb rima consonant encadenada a «Elegia del Priorat». Es tracta de poesies llargues de caire narratiu sense altres restriccions que la rima i el nombre de síl·labes, ja que les estrofes són d'extensió irregular i establertes pel seu contingut. Una segona forma és la tirada isosil·làbica de versos apariats de rima consonant, que trobem en una sola poesia, «El Carnestoltes del mal fadrí». Podem relacionar la forma d'aquesta composició amb les noves rimades, malgrat que els versos d'Estrem siguin decasíl·labs i els de les noves rimades siguin curts, normalment octosíl·labs. Vegem-ho:

Carnestoltes fredes i el blat a divuit,
¡quants n'hi ha que ballen amb el ventre buit!

Quants n'hi ha que ballen amb el Carnestoltes,
i canten, i riuen, i van donant voltes,

i es pinten el llavi i el nas de vermell,
i es signen la boca, i els gruny el ventrell.

Quants n'hi ha que a casa res no els aconsola
i fugen amb ell a moure tabola;

abracen les noies com qui no fa re
i les petonegen al mig del carrer;

aboquen paraules desplaents a voltes
mateix que els beneits i que els poca-soltes,

i claven la llufa darrere un babau
dient bestieses amb veu de gripau.

Quants n'hi ha que riuen amb el Carnestoltes
i canten i ballen i van donant voltes.

«El Carnestoltes del mal fadrí», vv. 1-16

A més a més, com que està formada per quaranta-quatre apariats, també podem posar aquesta poesia en relació amb l'auca, ja que només li manquen quatre per assolir els quaranta-vuit apariats que caracteritzen aquesta forma poètica. Originàriament, com a forma de la tradició popular, l'auca consta de versos heptasíl·labs, que és com els utilitza Josep Carner a *Auques i ventalls*, una possible lectura de Salvador Estrem. Una tercera forma és la tirada anisosil·làbica de versos alternats de mesura llarga i curta. La codolada, que comença habitualment amb un octosíl·lab i segueix després una sèrie alternada amb versos tetrasíl·labs, amb rima apariada, en constitueix l'exemple més clar. No hi ha cap cas estricte de codolada a la poesia estremiana, però «Sanitat d'esperit» és una poesia que s'hi inspira: es tracta d'una

composició de cent dotze versos que va alternant un hexasíl·lab i un tetrasíl·lab, però la rima no és apariada com a la codolada sinó alterna, en els versos parells.¹²

Tanmateix, la tirada de versos més usada per Estrem és el romanç, una forma poètica que trobem en tots els seus llibres amb diverses extensions, però sempre d'acord amb l'estructura tradicional: una tirada de versos heptasíl·labs de rima assonant alternats amb altres heptasíl·labs blancs. Són «Cartes d'un soldat a sa mare» al volum *Les hores dolces*, «Diumenge de Rams»¹³ a *Elegia del Priorat i altres versos*, «Llaurador, bon llaurador. . . » a *La mala collita*, «Ciutat de Balaguer» al conjunt de poesia no aplegades en volum i, per últim, tots els versos que componen *El Crist de la Solitud*. Al costat d'aquestes poesies, en trobem d'altres que no s'acorden completament amb la forma tradicional i que podem considerar com a arromançades. És el cas de «L'amor que va de passada», una composició de setanta-dos versos heptasíl·labs en quinze estrofes de mesura irregular, amb rima consonant en els parells, però amb alguns versos assonants intercalats. D'estructura similar és «Els focs de Sant Joan» —amb un sol vers assonant (v. 22)—, però on la rima condiciona la mesura de les estrofes, en el sentit que el canvi d'estrofa va acompanyat també d'un canvi de rima. Fixem-nos-hi:

*Els romanços en la
poesia estremiana i
un romancet*

Foguera de Sant Joan,
flams de rostoll de segades,
de coves vells de pagès,
de cadires desjuntades,
d'escombres sense plomall,
de sàrries foradades,
amb un àlber dret al mig,
sostret de les barrancades
per un estol de fadrins
que al seu redol fan ballades.

Foguera de Sant Joan,
esperit i flam i brasa
que ens escures els racons
dels mals endreços de casa
i ens fas girar els ulls amunt
quan et veiem abrandada,
admirats del guspireig
que fa dansa amb l'estelada
d'aquest cel tan blau, tan gran,
de la pàtria esclavitzada.

Foguera de Sant Joan,
t'havem portat a muntanya,
t'hem encès dins de la vall,
abrandat enmig la plana,

¹² L'altre cas de composició de versos alternats en la poesia estremiana és «Del viure pels cims», una poesia de versos octosíl·labs amb accent màxim a la quarta síl·laba i alexandrins, en deu estrofes de quatre versos i rima consonant encadenada.

¹³ De fet, un romancet, ja que els versos són pentasíl·labs.

i ara ens has entrat al cor
i el teu foc se'ns encomana,
i ja tot flameja arreu
de la nostra terra ufana,
que els flams són més vius com més
els besa la tramuntana.

Foguera dels catalans,
cada flam és una espasa;
brandada pel vent de Déu
ens treus les noses de casa.

«Els focs de Sant Joan», vv. 1-34

Per contra, a *El Crist de la Solitud*, la mesura de les estrofes està determinada per la sintaxi, ja que no trobem cap punt ni punt i coma que no coincideixi amb el vers final de l'estrofa. Hem de considerar l'adopció del romanç com un exemple més del canvi cap a les formes de la poesia popular que experimenta Estrem després de *Les hores dolces*, tot i la presència d'un romanç ja en aquest volum.

Per concloure: són nombroses les composicions isosil·làbiques que són formades per un nombre variable d'estrofes, la mesura de les quals és també canviant. Es tracta de poesies com «La vida nova», per exemple, composta per tretze quartets, o bé «La branca», per tres quintets, sense una estructura prefixada ni una designació tradicional que les singularitzi. Ara bé, malgrat la presència d'altres formes, el predomini de les estrofes de quatre versos és gairebé absolut. Les trobem en composicions tant de versos curts com llargs, i amb totes les combinacions possible de rima.

CONCLUSIONS

Hem dedicat aquesta primera part de la tesi a l'estudi de la figura de Salvador Estrem i a l'anàlisi de la seva obra. Pel que fa als objectius que ens havíem fixat al principi, hem comprovat la posició central que va ocupar Estrem en la majoria d'iniciatives de la vida cultural al Priorat durant el període d'entreguerres i el paper d'enllaç que va jugar amb altres iniciatives semblants que es desenvolupaven a la Ribera d'Ebre i a la Terra Alta. També hem vist l'abast d'aquestes empreses culturals, que està en consonància amb la dimensió i les característiques socials i econòmiques de les tres comarques, però que en conjunt resulta prou rellevant. Periòdics com *El Llamp* a Gandesa i *Priorat* a Falset van ser projectes que van situar aquestes comarques al nivell d'altres amb un potencial econòmic i social bastant major. Al marge de la poesia, Salvador Estrem va desplegar la seva activitat sobretot en aquest àmbit cultural, en activitats que van del periodisme a la docència, passant per la tasca a l'Orfeó Capçanenc, el teatre, l'arqueologia i la fundació del Museu del Priorat, la defensa i la promoció de l'idioma, l'establiment de dues editorials i la constitució d'entitats de cultura. Malgrat una primera impressió de dispersió i fragmentació que ens pot fer una mirada superficial a la seva biografia, Salvador Estrem, com hem anat descobrint, és una personalitat que es revela, quan s'hi aprofundeix, d'una coherència estricta: tot el que va escriure i va portar a terme, tot s'explica per una premissa bàsica, que és el seu catalanisme. Fins i tot la seva obra literària respon, si més no parcialment, a aquesta premissa. Estrem va desenrotllar l'acció política catalanista preferentment per mitjà de les accions culturals, però sempre amb el mateix objectiu de formació de la identitat catalana i de redreçament cultural.

Nascut a Falset l'any 1893, Salvador Estrem va ser una persona marcada profundament per les circumstàncies històriques que va viure i per la comarca en què va néixer. Pel que fa a la seva biografia, hem establert tres períodes ben delimitats per uns punts d'inflexió en què es concentren un seguit d'esdeveniments importants. El primer d'aquests períodes va acabar al voltant de l'any 1918 i ve determinat per la mort de la mare. És l'etapa de joventut, en què Estrem va començar la seva activitat literària i l'acció política a la Lliga Regionalista, però que, en el terreny personal, es va caracteritzar per la manca de dedicació a qualsevol tasca laboral o bé d'estudi. El segon període va començar amb tres fets cabdals: el casament amb Carme Muntané, el naixement de la primera filla i la publicació de *Les hores dolces*, el seu primer llibre. Es va desplaçar a Marçà i va treballar de pagès a les terres familiars. L'etapa es caracteritza sobretot per la participació a l'Orfeó Capçanenc,

la vida teatral i la col·laboració a *El Llamp*. El tercer període comença l'any 1930, quan van convergir una sèrie d'esdeveniments que van donar un tomb decisiu a la vida d'Estrem, dels quals el canvi de govern que va significar la dimissió de Primo de Rivera és el més destacat, ja que va fer possibles tots els altres. Estrem va tornar a viure a Falset i es va fer càrrec de la direcció de *Priorat*. Hem demostrat que la imatge que projecta de si mateix la seva obra, en el sentit del pagès que escriu, és falsa, i que Estrem, amb el canvi de domicili, va abandonar les feines del camp per les del periodista. En aquest període de la seva biografia, es va situar en la primera línia de la vida col·lectiva al Priorat a través de la direcció del periòdic, el qual va entendre sempre com un mitjà per influir en l'opinió pública. Va expressar idees i conviccions que el van enfrontar amb els rivals ideològics. Durant aquests anys, va introduir l'ensenyament de la llengua catalana a la comarca, es va dedicar a la recerca arqueològica i va fundar el Museu del Priorat.

Pel que fa a l'obra poètica de Salvador Estrem, hem comprovat que existeixen tres etapes ben diferenciades. La primera arriba fins a l'any 1920, quan publica el primer llibre de poesies, *Les hores dolces*, i es caracteritza per la influència dels poetes romàntics vuitcentistes, la temàtica flouresca i el substrat ideològic tradicionalista. És una etapa clarament de formació i les composicions presenten una immadura literària i lingüística acusada. Hi predomina la temàtica amorosa, religiosa i patriòtica, presentades sempre des del tradicionalisme patriarcal i identitari que defineix millor que ningú el pensament del bisbe Josep Torras i Bages, al costat de les poesies que parlen de la ruralia i els pagesos des d'un punt de vista idealitzat. El llibre es distingeix, així mateix, per una finalitat moralitzadora molt evident, que en algunes composicions arriba a la defensa de les postures morals del reaccionarisme integrista. Quant a la llengua literària, en aquesta etapa Estrem evidencia una tensió entre la manca d'un criteri fiable, que porta el poeta a abusar de les formes col·loquials i més pròpies de l'oralitat, i una voluntat de fer literari el text, que el mena a emprar formes literàries arcaïtzants, altres que treu de la literatura vuitcentista i encara unes altres allunyades de la parla ordinària. També les formes literàries ofereixen aquesta manca de maduresa, però ja es fa evident en aquesta primera etapa la preferència d'Estrem pels recursos literaris tradicionals en la versificació, l'estrofisme i la rima.

En la segona etapa es posa en evidència un canvi important de qualitat, tant pel tractament dels temes com per la llengua que empra, que es deu a un període de reflexió i a les influències literàries que rep. En efecte, situat en el dilema d'haver de renovar la seva poesia, Salvador Estrem va girar la mirada a la tradició poètica immediata, que es caracteritzava, d'una banda, pels principis de la poètica post-simbolista que liderava Josep Carner després de la publicació de *La paraula en el vent* l'any 1914, i, d'altra banda, pel corrent de renovació de la poesia inspirat en la lírica popular que va iniciar Tomàs Garcés

amb la publicació de les *Vint cançons* l'any 1922. Doncs bé, Estrem va començar aquesta etapa de major maduresa de la seva poesia parant esment en els principis d'aquests moviments, i també en l'obra d'un altre poeta vital, Ventura Gassol, el record del qual trobem en moltes poesies estremianes. L'etapa presenta dues fites: la primera l'any 1927, quan Estrem va publicar *Elegia del Priorat i altres versos*, i la segona, que tanca el període, l'any 1930, quan va veure la llum *La mala collita*. En general, els temes de les composicions no van canviar, però el tractament és molt més aprofundit, hi ha una maduresa en l'estil i, sobretot, perd el caràcter reaccionari de moltes poesies.

Finalment, en la tercera etapa, Salvador Estrem va centrar la seva vocació poètica en l'escriptura d'*El Crist de la Solitud*, un llarg poema que constitueix la seva obra magna, per l'ambició del text i la maduresa literària que hi mostra. El llibre va aparèixer l'any 1936, el dia de Sant Jordi, ben imprès per Marian Roca amb dibuixos de l'autor. Es tracta d'una composició narrativa de mil dos-cents setze versos heptasíl·labs en sis cants, alternant versos masculins i femenins, de rima assonant. Pel que fa al contingut, és un poema elegíac que es caracteritza per la melancolia per una passat que és a punt de desaparèixer, a causa dels canvis que la modernitat imposa, fins i tot en comarques rurals com el Priorat dels anys trenta. El poema expressa el dolor per la pèrdua de les formes de vida tradicionals i la situació de crisi de la comarca, després que la fil·loxera assolés les vinyes i l'emigració consegüent la despoblés. Novament, s'hi deixa sentir la veu inflamada de Ventura Gassol en molts fragments del poema i en el seu caràcter apologètic i redemptor. Pel que fa a la filiació literària, podem situar *El Crist de la Solitud* en la poètica postsimbolista, d'acord amb les característiques següents: el jo poètic de l'obra desapareix del centre d'interès de la composició per donar pas a la col·lectivitat dels pagesos del Priorat; el material poètic prové de l'observació de l'existència quotidiana del poeta i el seu entorn, que és la vida pagesa en una comarca rural; la nostàlgia per un món en ordre, en què les vides segueixen uns patrons heretats de les generacions passades, sense conflictes ni angoixes existencials; i finalment la concepció de la poesia com un text formalitzat amb sentit i com un mitjà de coneixement.

El punt de partida de la poesia estremiana és clarament anacrònic, ja que proposa una mirada enrere que se salta tres dècades de tradició poètica pròpia. L'ascendent dels autors romàntics de la Renaixença durant la primera etapa no sorgeix del seu tradicionalisme, ja que Estrem va mantenir sempre unes mateixes conviccions, sinó de la manca d'una formació completa i d'un entorn literari. En efecte, en una població com Falset a les primeres dècades del segle xx era ben difícil seguir les novetats literàries o bé establir alguna mena de cercle literari on intercanviar opinions, proposar lectures i discutir sobre el que s'ha llegit. L'aïllament en què viu Estrem des d'aquest punt de vista explica en bona part l'anacronisme literari de *Les hores*

dolces. L'evolució posterior de la poesia estremiana reflecteix l'intent de l'autor per actualitzar la seva poesia d'acord amb les tendències del moment. Hem comprovat que ho va aconseguir, magrat que sempre es va ressentir de la falta d'una educació més extensa i aprofundida, com ell mateix va escriure l'any 1927 al seu autoretrat: «Jo només n'he tingut una, de vocació: la de poeta; però amb els versos mai no faré cap miracle; sempre en faran falta els deu anys que vaig passar duent la maleta.»

Part II

EDICIÓ

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

DESCRIPCIÓ DELS TESTIMONIS

L'obra poètica de Salvador Estrem i Fa ens ha pervingut, d'una banda, a través dels quatre volums editats en vida de l'autor, de la publicació d'una part considerable de les poesies a la premsa del moment, de la inclusió d'una poesia en un llibre d'altri i dels originals mecanoscrits de cinc composicions; d'altra banda, en època més recent, de la reedició del darrer llibre de poesies, de la publicació d'un volum facsímil amb tot els llibres publicats per l'autor i, finalment, de la incorporació d'algunes composicions en una miscel·lània de caire escolar.

Vegem en primer lloc, doncs, els testimonis impresos en volum en vida del seu autor, que constituïran la base de la nostra edició:

*Llibres de poesia de
Salvador Estrem
publicats en volum*

H Les hores dolces. Versos. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920.

Conté 136 pàgines numerades, en un volum de 140 × 207 mm, amb un pròleg de Josep Alemany i Borràs, titulat «Per començar» i datat el mes de juny de 1920. El pròleg i les poesies van precedides per una composició, «Endreça», que fa de dedicatòria «A ma santa mare», Lluïsa Fa i Estany, que havia mort a Marçà el 20 de maig de 1917. Sense colofó, podem situar la seva publicació entre el juliol i la primera quinzena d'agost de 1920, gràcies a la data del pròleg i a una dedicatòria autògrafa de l'exemplar guardat al Centre de Lectura de Reus, que porta data de 19 d'agost. Fou publicat per Enric Ciurana i Pagès, sense la intervenció de l'autor en la tria i l'ordenació de les poesies (veg. Barceló, 1927b).

E Elegia del Priorat i altres versos. Gandesa: Edicions El Llamp, 1927.

Es tracta d'un volum de 120 × 174 mm, imprès als Tallers Tipogràfics Llorens de Tarragona, sense pròleg. Consta de 64 pàgines, però la numeració inclou també les cobertes del llibre. Al colofó s'indica que és el primer volum de les Edicions El Llamp, periòdic quinzenal de Gandesa on Estrem col·laborava amb una columna fixa. Manuel Bardí, director del periòdic, va emprendre les edicions homònimes. També s'hi indica l'any de publicació, però podem filar una mica més prim i situar la seva publicació a primers de juliol de 1927, ja que Octavi Saltor va fer pública la primera crítica del poemari, a *La Veu de Catalunya*, el dia 3 de juliol, i un anunci publicat a *El Llamp* el 30 de juny avisava de la sortida imminent del llibre (veg. les referències d'aquestes dades i més informació a la secció 7.2).

C La mala collita. Versos. Reus: Impremta Foment, 1930. Consta de

82 pàgines més les cobertes, que són incloses a la numeració. És un volum de 130 × 190 mm, sense pròleg, imprès als Tallers

Gràfics de Marian Roca de Reus, com assenyala el colofó, que també indica que fou enllestit el dia de Sant Andreu de 1930, és a dir, el 30 de novembre. A la Impremta Foment de Marian Roca s'imprimia també el periòdic *Priorat* que Estrem dirigia. Al final del volum, es referencien les obres publicades de l'autor.

- S *El Crist de la Solitud*. Falset: Edicions Priorat, 1936. Es tracta d'un bell volum de 160 × 222 mm, imprès als Tallers Gràfics de Marian Roca, amb dibuixos del mateix autor. Consta de 112 pàgines més les cobertes, sense pròleg, amb una dedicatòria a tots els prioratins. D'acord amb el colofó, fou enllestit el dia de Sant Jordi de l'any 1936, amb una tirada de 250 exemplars en paper corrent i 6 numerats en paper de fil de la casa Guarro. Es llisten, al final del volum, les obres publicades per l'autor i la que té en preparació, un estudi prehistòric sobre la cova de les Quimeres de Falset, que no va veure la llum. A la contracoberta es fa constar que l'administració és a la Llibreria Nacional i Estrangera de Reus, propietat de Salvador Torrell.¹

*Altres edicions en
volum de poesies de
Salvador Estrem*

En segon lloc, doncs, hi ha els tres volums publicats després de la mort del poeta. El primer és una nova edició d'*El Crist de la Solitud* que va publicar el Centre d'Estudis Falsetans, de l'any 1970, i que prenc en consideració per a la present edició, les variants del qual, però, són d'un editor anònim que bàsicament introdueix esmenes ortogràfiques —no poques de caire normativitzador—, més algunes lliçons pròpies que no justifica: em limito, per consegüent, a indicar en apartat positiu aquestes lliçons quan coincideixen amb les esmenes de l'editor. El segon volum, *Recordant els nostres poetes. Recull de poemes i articles de Salvador Estrem i Fa* (Falset: Ajuntament de Falset, 1990), a càrrec de Maria Dolors Sellés i Comellas, és un recull miscel·lani amb poesies i articles adreçat a un públic escolar. I el darrer és una edició en facsímil de l'obra impresa prèviament en volum de Salvador Estrem, també publicat pel Centre d'Estudis Falsetans, en ocasió del centenari del naixement del poeta.² No tinc en compte com a testimonis aquestes dues edicions perquè són reproduccions mecàniques i literals de llibres publicats amb anterioritat: en el cas de l'edició en facsímil, mitjançant la reproducció fotogràfica de les pàgines corresponents; en el del recull miscel·lani, a través del mateix procediment per compondre després la pàgina manualment amb els retalls obtinguts.

¹ Per «administració» hem d'entendre —crec— que la llibreria de Salvador Torrell, a Reus, s'ocupava de la distribució del llibre fora de Falset. L'amistat entre ambdós personatges venia de lluny i havien tingut alguns tractes editorials.

² És a dir, els quatre volums de poesia anteriors, més *La gent d'«El Llamp»* (Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929), que és un conjunt de retrats literaris dels companys de redacció del periòdic de Gandesa; *Instants* (Falset: Edicions Priorat, 1932), una selecció d'articles publicats bàsicament a *El Llamp*; i *Terra castellana* (Falset: Edicions Priorat, 1935), un conjunt de proses sobre les impressions d'un viatge a Madrid, publicades prèviament al periòdic *Priorat* de Falset.

S₂ *El Crist de la Solitud*. Falset: Centre d'Estudis Falsetans, 1970. És un bonic volum de 128 × 180 mm que conté 72 pàgines més les cobertes i una fotografia de l'autor, en paper estucat, que confronta amb la portada. Els dibuixos de l'autor que il·lustraven la primera edició del llibre també apareixen aquí, amb el canvi només del que es mostra a la coberta. D'acord amb el colofó, fou acabat d'imprimir «a mitjans de la Quaresma de 1970» als tallers de la Impremta Altés de Barcelona. Una introducció d'Antoni Balasch i Torrell encapçala el volum, que es tanca amb una bibliografia del llibres impresos de l'autor. Encara que les esmenes a què és sotmès el text original presenten una certa profunditat, no hi consta el nom de cap editor, únicament s'hi indica que l'edició és a cura del Centre d'Estudis Comarcals de Falset,³ però sabem que la preparació del llibre va anar a càrrec de Salvador Torrell.⁴ Malgrat això, no coneixem fins on va arribar la tasca encomanada a Torrell ni disposem d'arguments per assignar aquestes esmenes a algun membre del Centre d'Estudis.

Pel que fa a les publicacions periòdiques, la primera poesia que hi publica Estrem és «Nocturn», el primer de juny de 1909 a la revista mensual *Mont-sant*, i la darrera, «El Crist de la Solitud», que són uns fragments del llibre homònim que van sortir el 19 d'abril de 1936 al quinzenal *Priorat*. Entre ambdues dates, Estrem no deixarà mai de trametre les seves composicions a la premsa perquè siguin publicades: especialment a les dues capçaleres del període d'entreguerres més rellevants a la seva comarca, *El Llamp* i *Priorat*, però també a alguns dels principals diaris del país, com *La Veu de Catalunya*. Recullo en un apartat la llista de les poesies que he trobat en les publicacions periòdiques de l'època —presento a la Taula dels testimonis, al principi de la tesi, les sigles d'aquestes publicacions—, que ben segur no són totes les que Estrem va publicar, però suficients per comprovar que la majoria de poesies aplegades en volum van aparèixer prèviament a la premsa, i que algunes hi van ser publicades posteriorment.

En aquest mateix apartat hem d'incloure l'única poesia de Salvador Estrem que fou aplegada en un llibre d'altri, «Goigs de sant Antoni i sant Gregori», que va veure la llum en un volum d'Hermenegild Pellejà dedicat a l'ermita de Sant Gregori de Falset, la reconstrucció de la qual l'any 1928 és a l'origen tant dels goigs com de la publicació del llibre de Pellejà.

*Poesies en
publicacions
periòdiques*

3 Es tracta d'un error, evidentment, per Centre d'Estudis Falsetans. En l'entrevista a Anton Vidal (2013), president actual d'aquesta entitat, de la qual forma part des de l'any 1975, no recordava qui es va encarregar d'aquesta segona edició d'*El Crist de la Solitud*, però tenia present que se n'havien tirat cinc-cents exemplars.

4 El volum de Salvador Estrem encapçala els llibres editats per Torrell l'any 1970, d'acord amb la «Relació cronològica de l'acurada obra de Torrell de Reus», dins *Miscel·lània Torrell de Reus* (Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort), pp. 123-127, coordinada per Josep Iglésies l'any 1979.

SG Hermenegild Pellejà i Borja. *L'ermita de Sant Gregori de Falset*.
Barcelona: Joaquim Horta, 1930.

*Originals
mecanoscrits*

Finalment, es conserven els originals mecanoscrits de les poesies següents: «Ciutat de Balaguer», «Els focs de Sant Joan», «La vida nova», «Llaurador, bon llaurador...» i «Setembre». No són poesies inèdites en el sentit habitual que no havien estat editades mai, sinó com a embrió d'un volum de poesia que la mort del poeta va deixar pendent de publicació. En efecte, a banda de «Llaurador, bon llaurador...», que fou aplegada l'any 1930 al volum *La mala collita*, les altres quatre poesies havien sortit a la premsa: les dues més antigues són de 1923, «Els focs de Sant Joan» i «Setembre», publicades a *Priorat*; després hi ha «Ciutat de Balaguer», que és de 1931 i havia estat publicada a *El Llamp*, *Priorat* i al periòdic balaguerí *Pla i Muntanya*; per acabar, «La vida nova», que és la més recent, de 1935, publicada a *Priorat*. És a dir: aquests originals són les versions revisades d'unes poesies publicades amb anterioritat i constitueixen, al meu entendre, les primeres composicions d'un llibre que no va arribar a completar-se per causa de la mort del poeta. Semblen confirmar-ho així les següents consideracions:

1. Les poesies van ser mecanografiades amb la mateixa màquina —que no permetia escriure l'accent greu, el circumflex ni la dièresi— sobre el mateix tipus de paper, amb filigrana.⁵
2. Apareixen vacil·lacions en l'ús de l'accent circumflex per marcar la pèrdua d'una consonant muda consegüent a una vocal, tant per assenyalar una sinalefa com una elisió vocàlica.⁶ Aquest ús s'havia mantingut inalterat tot al llarg de la seva producció poètica fins a aquest moment.
3. En general, milloren les composicions, s'esmenen errors que eren presents en els testimonis anteriors i es normalitzen les elisions per contacte vocàlic dels clítics.

No em sembla aventurat afirmar, doncs, que aquestes poesies van ser revisades en un mateix període de temps, que hem de situar en

⁵ Pel que fa a la màquina d'escriure, sembla que és la que usava Estrem particularment en els darrers anys, com confirmen altres documents mecanografiats que presenten les mateixes característiques i que s'han conservat, el més antic dels quals és datat a Falset el 17 de gener de 1935. Vegeu [APME](#), Còpia autenticada amb el segell de l'Ajuntament de Falset de l'«Estatut del Patronat del Museu del Priorat».

⁶ De fet, l'accent circumflex desapareix en els originals perquè la màquina d'Estrem no permetia mecanografiar aquest signe diacrític. Ara bé, ens trobem casos de manteniment de la consonant muda —és a dir, en què l'accent circumflex resulta innecessari, però que anteriorment Estrem hauria usat perquè sempre elidís aquesta consonant—, sigui en elisions vocàliques com «girar els» («Els focs de Sant Joan», v. 15) o «lliurar al» («Ciutat de Balaguer», v. 43), sigui en sinalefes com «florir uns» («La vida nova», v. 28); al costat de casos de pèrdua de la consonant, com «de juga[r] a estimar» («La vida nova», v. 34), que demanarien efectivament l'accent circumflex que la màquina no podia mecanografiar (veg. secció [7.4](#)).

algun moment entre el 20 de gener de 1935 —quan «La vida nova» fou publicada a *Priorat*— i el 18 de setembre de 1936. En aquest sentit, pensem que *El Crist de la Solitud* va sortir al carrer el dia de Sant Jordi de 1936, i que encara manté plenament l'ús de l'accent circumflex per indicar la pèrdua d'una consonant muda, per tant no seria estrany que els originals haguessin sigut mecanografiats entre l'abril i el setembre de l'any 1936. En qualsevol cas, la data de gener de 1935 és segura i ens permet delimitar un període d'un any i vuit mesos per situar la revisió d'aquestes composicions. Per altra banda, al volum *Terra castellana*, que fou acabat d'imprimir el 3 de març de 1935, abans del colofó hi ha una pàgina amb les obres publicades per Salvador Estrem, i apareix en preparació el volum *Poemes humils*, que no fou mai publicat. No podem descartar, doncs, la possibilitat que aquest fos el títol que havia de tenir el llibre encara embrionari l'any 1935, malgrat que tampoc tinguem elements que ens permetin corroborar-ho.

M Originals mecanoscrits de cinc poesies de Salvador Estrem, 19 ff.
[1935-1936]

Per acabar, resten una poesia, «Cant a la bandera», que fou llegida per Àngel Marquès en la Festa de la Bandera dels Pomells de Joventut, el dia 20 de maig de 1923, de la qual no en tinc més notícies,⁷ i algunes composicions que van sortir en publicacions periòdiques que no he aconseguit consultar. D'una primera, «La dansaire del mar», en sabem el nom perquè Rosa M. Fusté (1990: 37) el recull en la seva compilació bibliogràfica, però en desconexem el contingut; és també gràcies a què Fusté (1990: 42) va recollir-les, que coneixem l'existència d'una versió preliminar de les poesies «L'ermita de Sant Gregori», «L'amor volguda», «La font dels amors», «Muntanya del Priorat», «Falsetaneta», «A una dona que es presum», «El meu desig», «Les campanes», «La monja», «El sortidor» i «El xiprer», de les quals coneixem el contingut, però, perquè posteriorment van ser publicades en volum a *Les hores dolces*.⁸ Les onze poesies es van imprimir al periòdic *Priorat* durant la seva primera època, que abasta els anys 1915 i 1916, de la qual no he pogut aconseguir tots els números; Rosa M. Fuster (1990) també va deixar de tenir a mans sis dels números d'aquesta època (veg. l'apartat «Fonts hemerogràfiques» per saber quins són en ambdós casos). Per tant, és molt possible que hagi altres composicions que desconegui en aquests sis exemplars de *Priorat*. També n'hi pot haver alguna altra en els escassos números del quinzenal *El Llamp* que no he aconseguit trobar. En qualsevol cas, seran molt poques, i probablement publicades en algun dels llibres de poesia posteriors. Així mateix, no he consultat tota la premsa comarcal catalanista que va sortir durant el primer

*Poesies de Salvador
Estrem no
aconseguides*

⁷ Vegeu [APME](#), Programa de la Festa de la Bandera, organitzada pels Pomells de Joventut. Falset, 20 de maig de 1923.

⁸ Podeu consultar els números de *Priorat* en què van aparèixer aquestes versions preliminars a l'apartat A.3 «Poesies en publicacions periòdiques».

terç del segle xx al país, tasca fenomenal per la gran quantitat de periòdics,⁹ malgrat les facilitats que la tecnologia ofereix actualment, i és ben coneguda la promiscuïtat amb què els textos es reproduïen d'un «confrare» a un altre. Per tant, no tinc cap dubte que hi ha textos de Salvador Estrem que no hauré aconseguit, però la col·lació dels que constitueixen la base de la present edició ens ensenya que no existeix cap text literari d'Estrem publicat fora del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta, que no ho hagi estat també en algun periòdic d'aquestes comarques.

⁹ Vegeu Torrent i Tasis (1966) i Givanel i Mas (1931, 1937).

LA HISTÒRIA TEXTUAL ESTREMIANA

Amb vista a presentar la història textual de l'obra poètica de Salvador Estrem en aquest capítol, organitzo els materials en la seva contigüitat cronològica, però agrupats en tres etapes: els textos juvençans, fins a *Les hores dolces*, que és el primer volum imprès; les dues obres de la dècada següent, *Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, i les nombroses composicions que publica en premsa durant aquests anys, que constitueixen l'etapa de formació; i finalment *El Crist de la Solitud*, que és el darrer volum imprès, juntament amb algunes poesies disperses. Presento en seccions diferents els originals mecanoscrits, que segueixen aquest últim llibre, i les edicions postumes.

7.1 ELS TEXTOS DE JOVENTUT

Salvador Estrem publica la seva primera poesia, «Nocturn», el dia 1 de juny de 1909 a la revista *Mont-sant*, un mensual que s'imprimia a Barcelona, on també residien la majoria dels redactors de la revista, però que es declarava portaveu del Centre Instructiu i Recreatiu del Priorat, amb la seu a Falset.¹ De fet, tots els redactors eren fills de la comarca, o bé hi tenien els orígens familiars. La revista comptava també amb col·laboradors que vivien a Falset i a la resta del Priorat, entre els quals Vicenç Estrem, que va mantenir més d'una polèmica amb el director del mensual, Ramon Bartolomé. Hem de considerar aquesta poesia com a obra de joventut: Salvador Estrem tenia llavors setze anys i no serà recuperada posteriorment en cap recull. La composició es ressent d'aquesta manca d'experiència literària, en el llenguatge utilitzat, però especialment en el tractament tan tòpic del tema de la nocturnitat i la natura.

*La primera poesia
publicada en premsa*

No tornarà a publicar cap poesia fins al 12 d'abril de 1914, quan apareix «Del Gòlgota al Cel» a *La Veu de Tarragona*, que era l'òrgan de la Lliga Regionalista a la ciutat. Les col·laboracions literàries en aquest periòdic es van produir des d'aquesta data fins a l'any 1927, de manera discontinua però constant. Així, el 25 d'octubre de 1914 hi publicarà «Hivern»; durant l'any 1915 tres composicions més: «Les flors t'envegen», «A una artista qui canta bell» i «Comiat»; i, a redós d'una certa presència de Salvador Estrem en algunes notícies del periòdic com a president de la Joventut Nacionalista de Falset, hi apareixeran l'any 1919 «Mes de maig» i «Comiat» —poesia que no

*Les poesies
publicades a «La Veu
de Tarragona» fins a
1920*

¹ No s'ha de confondre aquesta composició amb la que va ser publicada, amb el mateix títol, a *La Riuada*, any 1, núm. 8 (15 d'octubre de 1927), p. 6. Solament trobem un altre cas en la poesia estremiana de coincidència de títols en poesies diferents: «Comiat».

1909	<i>Mont-sant</i> Nocturn	
1914	<i>Renovació</i> El riu <i>La Veu del Camp</i> Lo cant de les ones	<i>La Veu de Tarragona</i> Del Gòlgota al Cel Hivern
1915	<i>Renovació</i> Les muntanyes Pluja de nit Vent de ponent... A l'aimada <i>La Veu del Camp</i> Bell temps Advertiment Maruxa	<i>Priorat</i> A l'ermita de Sant Gregori, de Falset L'amor volguda La font dels amors Montanya prioratina Falsetaneta A una dona presumida Mon desig Els cants de les campanes La dansaire del mar <i>La Veu de Tarragona</i> Les flors t'envegen A una artista qui canta bell Comiat
1916		<i>Priorat</i> La llengua catalana El bes amarg El pensament Monacal Geòrgica La Festa de l'Arbre Per a un àlbum: Advertiment. Enveja Bressolant canta la mare Del temps trist Entre claustrs: La monja. El sortidor. El xiprer
1919		<i>La Veu de Tarragona</i> Mes de maig Comiat
1920	<i>La Veu del Camp</i> De terra estranya	

Taula 1: Poesies en premsa: 1909-1920

hem de confondre amb la que havia publicat el 1914 en aquest mateix periòdic, sinó que amb el títol «L'adéu» apareixerà posteriorment a *Les hores dolces*. A banda d'aquesta darrera, solament «Del Gòlgota al Cel», «Les flors t'envegen» i «Comiat» seran aplegades en volum posteriorment. Per altra banda, durant els mesos de febrer i març de 1919, Estrem també hi publicarà una sèrie de cinc articles de to moralitzant sobre el paper de la dona i la família (veg. l'apartat A.4 «Articles periodístics»).

Cap a finals de 1914, Estrem inicia també la col·laboració literària en dues publicacions, *La Veu del Camp* i *Renovació*,² que mantindrà durant l'any 1915, quan sembla que l'aparició de *Priorat* causarà que hi centri l'atenció, malgrat que el 1920 encara publicarà «De terra estranya» a *La Veu del Camp*. Aquest darrer periòdic era el portaveu de la Lliga Regionalista a Reus, mentre que *Renovació*, un setmanari tarragoní, es declarava nacionalista i republicà. Les dues primeres poesies, respectivament «Lo cant de les ones» i «El riu», no seran recollides en volum posteriorment, com sí que passarà amb les altres. El primer número de *Priorat* va sortir el diumenge 1 de febrer de 1915, amb una periodicitat mensual durant aquesta primera època, que finalitza el desembre de 1916, amb vint-i-tres números. Estrem hi publica poesies en disset d'aquests números, en quatre ocasions més d'una composició per número, i ho farà des del segon volum, amb «A l'ermita de Sant Gregori, de Falset», i fins al darrer, on publicarà el conjunt de tres poesies religioses aplegades sota el títol «Entre claustres». També hi veuran la llum dos articles, un dels quals publicat amb pseudònim i l'altre amb la inicial equivocada, sobre la Festa Major de la vila i la Festa de l'Arbre. El mensual *Priorat* era el portaveu de la Lliga Regionalista de Falset, com es fa constar explícitament sota el títol a partir del número tretze.

Observem, d'una banda, que tots els periòdics en què col·labora Salvador Estrem durant aquesta etapa juvenil es caracteritzen pel seu catalanisme, clarament nacionalista en els casos de *Renovació*, *La Veu de Tarragona*, *La Veu del Camp* i *Priorat*, i d'altra banda, que són periòdics, excepte *Renovació*, d'ideologia conservadora, tres dels quals òrgans de la Lliga Regionalista, el partit polític hegemònic dins del catalanisme conservador: *La Veu de Tarragona*, *La Veu del Camp* i *Priorat*. Cal destacar-ho perquè seran característiques que trobarem en la majoria dels periòdics en què publicarà Estrem. Així mateix, són publicacions que tenen una vocació comarcal, que es declaren portaveus dels interessos del Priorat, en el cas de *Mont-sant* i *Priorat*, o bé que disposen d'un radi d'acció més ampli, però limitat a les comarques tarragonines, en els altres tres casos. Pensem que Salvador Estrem no pren contacte amb alguns nuclis culturals fins als primers

Les poesies a «La Veu del Camp», «Renovació» i «Priorat» fins a 1920

Uns periòdics catalanistes, conservadors i comarcals

² La primera col·laboració a *La Veu del Camp* fou un article, «Victoria!», que va sortir el 13 de juliol de 1913, el qual, de fet, és el segon treball periodístic publicat per Salvador Estrem. L'article es congratula per la constitució de la Lliga Regionalista de Falset i sa Comarca i destaca la diada celebrada.

anys de la dècada següent i que, en aquesta etapa, desplega la seva activitat cívica en el seu entorn immediat, a través de la militància a la Lliga Regionalista i a agrupacions catòliques com la Congregació de Sant Lluís Gonzaga i el Centre Catòlic de Falset.

Les hores dolces

*El primer llibre de
poesia imprès*

Salvador Estrem va publicar el primer llibre imprès, *Les hores dolces*, l'any 1920, un volum que aplega moltes de les composicions que havien aparegut en premsa. Com hem comprovat (veg. secció 3.2), de la confecció del llibre, no en va tenir cura Estrem directament, sinó Enric Ciurana, un amic de la família que es va ocupar tant de recollir i ordenar les poesies com de portar-lo a la impremta i buscar Josep Alemany perquè escrivís el pròleg. La recepció del volum fou gairebé inexistent, com dirà Josep Barceló (1927b) en un article tot reproduint les paraules del mateix Estrem, i només conec una crítica del llibre, que va escriure Pere Cavallé a la *Revista del Centre de Lectura* de Reus, sota el pseudònim de Claudi Muntanya (1920), en termes francament negatius, després que Estrem li trametés el volum.

*Les poesies aplegades
a «Les hores dolces»*

El llibre és compost per seixanta-dues poesies, que no presenten altra organització que la mera contigüitat una rere l'altra: és cert que podem distingir algunes sèries de poesies successives que podríem agrupar temàticament, sobretot en la primera meitat del llibre; però, malgrat això, no sembla que hi hagi una intencionalitat en aquesta disposició —molt menys si prenem en consideració que no fou Estrem qui va ordenar les poesies—, ja que trobem moltes composicions desplaçades de la sèrie que els correspondria, algun tema no disposa de sèrie i les seves composicions apareixen de manera aleatòria en diferents llocs del llibre —per exemple, la poesia sobre el paisatge. Són les següents, en l'ordre d'aparició al llibre:

1. Endreça	16. Monacal
2. Bell temps	17. Capvespre
3. Enveja	18. Les campanes
4. Advertiment	19. La nevada
5. El bes amarg	20. La lluna
6. L'amor volguda	21. La monja [De la vida claustral]
7. A l'estimada	22. El sortidor [<i>Ibid.</i>]
8. Comiat	23. El xiprer [<i>Ibid.</i>]
9. La font dels amors	24. Les flors [<i>Ibid.</i>]
10. El meu desig	25. Les cuques de llum [<i>Ibid.</i>]
11. Marieta-Marió	26. A la Verge de l'ermita
12. Maruxa	27. Del Gòlgota al cel
13. Geòrgica	28. Vent de ponent...
14. Anant i venint	29. La llengua de la mare
15. Les muntanyes	30. L'ermita de Sant Gregori

31. Muntanya del Priorat	47. A un ocell
32. Al jardí de les monges	48. Furt
33. Catalunya	49. L'avi
34. Escornalbou	50. Falsetaneta
35. La Festa de l'Arbre	51. Cartes d'un soldat a sa mare
36. Història de l'any	52. A l'aimada
37. L'adéu	53. De terra estranya
38. Reflexió	54. Del viure pels cims
39. Aquí i allà	55. La masia
40. A una dona que es presum	56. El cant del rossinyol
41. Un consell	57. Flor d'ametller
42. El triomf dels humils	58. Fruit de sang
43. Sense ànima	59. Comunió
44. «Enfront la veritat»	60. Al vol d'un bes
45. Sanitat d'esperit	61. L'ermita
46. La vida	62. Cant al vi

En efecte, a banda de la primera composició, «Endreça», desplaçada del cos del llibre perquè és una dedicatòria a la seva mare, no trobem cap criteri que estructurí les poesies del llibre: no hi ha seccions, per bé que cinc composicions es presenten aplegades sota el títol «De la vida claustral», ni un criteri temporal, ja que les tres poesies que apareixen datades —«Escornalbou» (1919), «La Festa de l'Arbre» (1916) i «Falsetaneta» (1915, 1919)— no mantenen un ordre cronològic. Per altra banda, hi ha una composició, que comença amb el vers «Enfront la veritat», que no presenta títol.

De les seixanta-dues poesies, n'hi ha vint-i-set que tenen, si més no, un primer testimoni en premsa. Són les composicions següents:³

2. Bell temps *VP H*
3. Enveja *VT Pr H*
4. Advertiment *VP Pr H*
5. El bes amarg *Pr H*
6. L'amor volguda *H*
8. Comiat *VT H*
9. La font dels amors *H*
10. El meu desig *H*
12. Maruxa *VP H*

³ Les poesies que presenten en aquesta llista un sol testimoni són aquelles de les quals tenim notícia d'una primera versió publicada a *Priorat* gràcies a Fusté (1990), però el contingut de les quals coneixem només per mitjà de la seva inclusió a *Les hores dolces*: per tant, apareixen a la Taula 1, però aquí només dono el testimoni *H*. Per a les variants dels títols, vegeu «Correspondències entre títols de poemes».

13. Geòrgica *Pr H*
15. Les muntanyes *Rn H*
16. Monacal *Pr H*
18. Les campanes *H*
21. La monja *H*
22. El sortidor *H*
23. El xiprer *H*
27. Del Gòlgota al cel *VT H*
28. Vent de ponent... *Rn H*
29. La llengua de la mare *Pr H*
30. L'ermita de Sant Gregori *H*
31. Muntanya del Priorat *H*
35. La Festa de l'Arbre *Pr H*
37. L'adéu *VT H*
40. A una dona que es presum *H*
50. Falsetaneta *H*
52. A l'aimada *Rn H*
53. De terra estranya *VP H*

Per altra banda, n'hi ha cinc que van ser revisades i publicades amb posterioritat, quatre de les quals també en volum. Són les poesies que segueixen:

11. Marieta-Marió *H Re E*
23. El xiprer *H AP Re E*
25. Les cuques de llum *H Re E (VT) DT*
45. Sanitat d'esperit *H Lp*
61. L'ermita *H Re E*

*La revisió de les
poesies aplegades a
«Les hores dolces»*

La revisió a la qual Estrem sotmet aquestes vint-i-set poesies, abans de la seva publicació a *Les hores dolces*, malgrat que en algun cas afecta un nombre considerable de versos —per exemple, «Advertiment», «Geòrgica», «L'adéu» o bé «Les muntanyes»—, no ofereix profunditat. Així, perquè Estrem abandoni una llengua literària que recorda massa sovint les expressions i les formes lingüístiques vuitcentistes, adopti un estil que assumeixi l'evolució de la pròpia tradició poètica i afronti els temes amb major profunditat i esperit crític, haurem d'esperar a què publiqui *Elegia del Priorat i altres versos*. La revisió que realitzarà aquí, doncs, respon més a preferències particulars d'una expressió per damunt d'una altra o bé a matisacions del significat d'algun passatge, mai a una revisió en profunditat que modifiqui l'estructura i el sentit

del poema o actualitzi les expressions i les formes lingüístiques. Podem posar alguns exemples d'«Advertiment», una composició de catorze versos, en dotze dels quals presenta esmenes:

v. 1 garrida *H*] flairosa *VP*

v. 2 dolça *H*] fresca *Pr VP*

v. 9 porta *H*] deix *VP*

v. 10 furta *H*] roba *Pr VP*

Els exemples es podrien ampliar llargament. En canvi, si ens fixem en la segona llista, que recull les composicions que seran represes amb posterioritat per Salvador Estrem, ens adonem que, a banda de «Sanitat d'esperit», tenen una evolució textual molt similar: les quatre apareixen conjuntament en un article al periòdic *Reus*, arran de la sessió de poesia que Estrem va protagonitzar a la Llibreria Nacional i Estrangera de Salvador Torrell,⁴ i seran aplegades a *Elegia del Priorat i altres versos*, amb esmenes significatives. Potser la poesia que presenta una revisió més a fons sigui «Marieta, Marió», com hem vist al capítol 3 «La poesia estremiana». En qualsevol cas, ja som aquí en una nova etapa de la trajectòria poètica estremiana.

7.2 LES OBRES DE FORMACIÓ

Després de *Les hores dolces*, Salvador Estrem i Fa estarà un any sense publicar cap poesia: apareixerà «El xiprer» a l'*Almanac de la poesia* de 1921, efectivament, però hem de recordar que aquesta antologia anual que publicava l'impressor Francesc X. Altés era seleccionada i compilada per Josep M. López-Picó. S'inicia llavors un bienni decisiu per a la biografia i l'obra d'Estrem, ja que va fer coneixença amb Abdó Barceló i es va instal·lar de manera permanent al mas de Marçà, un cop venuda la casa de Falset. Salvador Estrem va saber trobar, en un moment de canvi vital, una persona clau, el seu amic Barceló, d'una formació més sòlida que la seva, que el va posar en contacte amb escriptors reusencs com Josep M. Prous i Vila i Salvador Torrell —un personatge fonamental per a la difusió de les lletres catalanes a les comarques tarragonines durant el període d'entreguerres—, i el va introduir en tots els projectes culturals que portava a terme a Capçanes. No sabem de quina manera l'amistat amb Barceló va condicionar la transformació que començava a experimentar la seva obra poètica, però sembla clar que hi va tenir un paper, com hem comprovat a la biografia d'Estrem.

Aquest bienni coincideix amb la segona època de *Priorat*, que és el periòdic en què Estrem publicarà les noves composicions que ara

⁴ Vegeu la ressenya a *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1. També en va parlar, amb més profunditat, Abdó Barceló (1926).

1921	<i>Almanac de la poesia</i> El xiprer	
1922	<i>La Veu de Tarragona</i> Vespres d'hivern	<i>Priorat</i> La nostra nau L'encís d'una finestra
1923		<i>Priorat</i> Nadalians En la mort d'una donzella La gran guspira Sonen hores al cloquer A Jesús en la Creu Els focs de Sant Joan Elegia d'un cap al tard Setembre
1925		<i>El Llamp</i> Cançó de la nit de Reis
1926	<i>Reus</i> El xiprer del claustre Les cuques de llum Marieta-Marió L'ermita	<i>El Llamp</i> Esperança de la blava serenor del cel Cançó de la nit de Reis Diumenge de Rams La vostra casa <i>El Borinot</i> Esperança de la blava serenor del cel
1927	<i>La Veu de Tarragona</i> Les cuques de llum Passa una noia per la Rambla <i>Diario de Tarragona</i> Diumenge de Rams Cançó de comiat Elegia del Priorat L'amor que va de passada Les cuques de llum	<i>La Riuada</i> Nocturn <i>Poble Nou</i> Esperança de la blava serenor del cel <i>La Publicitat</i> Cançó de comiat

Taula 2: Poesies en premsa: 1921-1927

comença a escriure, a banda de «Vespres d'hivern», que sortirà a *La Veu de Tarragona*. Portaveu de la Lliga Regionalista a la comarca, no sembla una casualitat que la primera poesia que va escriure a *Priorat* fos «La nostra nau», dedicada a Enric Prat de la Riba. Seguiran, de la mateixa temàtica patriòtica, «La gran guspira», «Els focs de Sant Joan» i «Setembre». La resta de composicions que sortiran a *Priorat* aquests dos anys prefiguren alguns dels temes principals que desenvoluparà posteriorment: així, «Nadalians», «Sonen hores al cloquer» i «A Jesús en la Creu» són poesies religioses, mentre que «L'encís d'una finestra» és de temàtica amorosa. També hi publicarà «Elegia d'un cap al tard», que és una primera versió de la composició que dóna títol al segon volum imprès, «Elegia del Priorat», la qual, al seu torn, avança el contingut i el to de l'obra magna del poeta, *El Crist de la Solitud*. La segona època de *Priorat* acaba amb l'adveniment de la dictadura de Primo de Rivera, la política anticatalana del qual clausura el periòdic el 18 de novembre de 1923. És llavors que Salvador Estrem estableix el domicili a Marçà i suspèn la publicació de poesies en premsa durant gairebé dos anys.

Les poesies a la segona època de «Priorat»

El dissabte 15 d'agost de 1925, de la mà d'Abdó Barceló, que hi col·laborava des del principi, Salvador Estrem entra a la redacció d'*El Llamp*, el quinzenal catalanista de Gandesa que Manuel Bardí havia emprès l'any 1921 i que va finir el 31 de desembre de 1933. Estrem hi publicarà una columna quinzenal, titulada «Instants», de manera constant fins al 31 d'agost de 1930, data a partir de la qual la seva col·laboració esdevé ocasional, fins i tot malgrat que el 15 d'agost de 1931 iniciarà una nova secció amb el títol «Punts i hores». Notem que la col·laboració d'Estrem perd aquesta constància quan es fa càrrec de la direcció de *Priorat*, que comença la tercera època el 23 d'abril de 1930. Durant els cinc anys de més intensa participació, ultra els articles, Estrem va publicar a *El Llamp* trenta poesies, que conformen el corpus més nombrós de composicions publicades en una sola publicació periòdica, si prenem en consideració que *Priorat* va aparèixer en tres èpoques diferents. A més a més, la columna d'*El Llamp* li obre la porta a la publicació de poesies més enllà del seu entorn habitual, a través de la correspondència a què fou tan avesada la premsa catalanista: és el cas d'«Esperança de la blava serenor del cel», que apareixerà a *El Borinot* i *Poble Nou*, i «El Carnestoltes del mal fadrí», a *Aires de la Conca*, quinzenal montblanquí.

Les poesies a «El Llamp» fins a 1930

Fins a l'any 1927, Estrem també publicarà quatre poesies a *Reus*, com hem vist, com a conseqüència de la sessió poètica organitzada per Salvador Torrell, i «Cançó de comiat» a *La Publicitat*, al costat d'un article de Josep M. Prous i Vila que té el seu origen en una visita que li fa a Marçà. Així mateix, dóna a conèixer una poesia, «Nocturn», que sorgeix en una trobada dels redactors d'*El Llamp*, a la revista *La Riuada*, de Móra d'Ebre, i dues més a *La Veu de Tarragona*, «Passa una noia per la Rambla» i «Les cuques de llum». Finalment, *Diario de*

Altres poesies publicades en premsa fins a 1930

1928	<i>Tivissa</i>	<i>El Llamp</i>
	Tivissa	La branca
		L'estelada
	<i>La Veu de Catalunya</i>	Nota d'un capvespre de juliol
	Les set espases	La processó dels àlbers
		Goigs de sant Antoni i sant Gregori
	<i>Almanac de la poesia</i>	Ignasi Iglésies
	A Jesús en Creu	Cançó d'unes donzelles que em duien l'amistat
1929	<i>Aires de la Conca</i>	<i>El Llamp</i>
	El Carnestoltes del mal fadrí	A Jesús en Creu
		Marieta, Marió
		L'amor que va de passada
		Cançoneta de juny
		La meva casa
		Sanitat d'esperit
		L'hivern s'atansa
		Germana de la Caritat
		Nit de Nadal
1930	<i>Priorat</i>	<i>El Llamp</i>
	A Sant Jordi	Cançó de març
	Llaurador, bon llaurador. . .	He estat oprès
	La processó dels àlbers	Som diumenge i vinc de l'horta...
	Aquest matí	Aquest matí
	Nota d'un capvespre de juliol	Juny
	En la mort d'Ignasi Iglésies	Elegia del Priorat
	L'hivern s'atansa	Núvol blanc dalt del pujol
	Gràcies, Senyor	Gràcies
	Oració de la nit de Nadal	La processó i la sardana de
	Cançó d'unes donzelles que em duien amistat	Juli Antoni
	<i>La Riuada</i>	
	La processó i la sardana de Juli Antoni	

Taula 3: Poesies en premsa: 1928-1930

Tarragona li dedica la seva plana literària del 27 de novembre de 1927, on apareixen, amb una presentació d'Alfons Puig, cinc composicions més, que ja havien estat aplegades a *Elegia del Priorat i altres versos*. Fins a l'any 1930, quan torna a sortir el quinzenal *Priorat* a Falset, Estrem només farà públiques, a banda de les poesies publicades a *El Llamp* i *Aires de la Conca*, «Les set espases» a *La Veu de Catalunya* i «Tivissa» a *Tivissa*, i una altra composició, «A Jesús en Creu», serà aplegada a l'*Almanac de la poesia*. Amb la reaparició de *Priorat*, del qual assumirà la direcció, Estrem disposarà d'una altra tribuna on donar a conèixer les seves poesies: en publicarà deu durant aquest any, que sumades a les nou que apareixeran a *El Llamp* i «La processó i la sardana de Juli Antoni», a *La Riuada*, constitueixen el nombre més elevat en un sol any de composicions publicades en premsa.

Elegia del Priorat i altres versos

Salvador Estrem va publicar l'any 1927 el seu segon volum de poesies, *Elegia del Priorat i altres versos*, set anys després de l'aparició de *Les hores dolces*, poemari amb el qual comparteix, com hem vist, «L'ermita», «Les cuques de llum», «Xiprer de claustre» i «Marieta, Marió». És el primer volum de les Edicions El Llamp, una iniciativa editorial que Manuel Bardí, director del quinzenal *El Llamp*, va emprendre per iniciativa de Salvador Estrem, com ell mateix recorda: «El 15 d'Agost al·ludit apareixia el primer dels "Instants" a les planes d'*El Llamp*, que han perseverat sense mancar-hi ni en una sola publicació, honorant l'obligació voluntària que s'imposà l'excel·lent cantaire del Priorat, ànima de les nostres Edicions.»⁵ Bardí es va prendre molt seriosament aquesta iniciativa i va desplegar, per a aquest primer volum, una intensa campanya de promoció, bàsicament en la premsa catalanista, que es va traduir en un nombrós conjunt de ressenyes del llibre de poesies d'Estrem. La primera crítica del llibre és del 3 de juliol de 1927, d'Octavi Saltor (1927a) a *La Veu de Catalunya*, gairebé coincidint amb l'aparició pública del volum, i la segona del dia 5 de juliol, de Tomàs Garcés (1927) a *La Publicitat*. Seguiran ressenyes als periòdics següents: *L'Avi Muné*, *La Gralla*, *Joventut per la Fe i per la Pàtria*, *El Llamp*, *Lleida*, *La Nau*, *Pla i Muntanya*, *Poble Nou*, *Revista de Catalunya*, *Revista del Centre de Lectura* i *La Riuada*.⁶ I, ultra els dos ja citats, els crítics seran: Hèctor d'Albors, Lluís Anguera, Enric Bosch, Emili Graells, Domènec Guansé, Josep Iglésies, Rossend Llates, Antoni Rovira i Virgili i Ramon Xuriguera. Si bé la majoria d'aquestes ressenyes tenen poca profunditat, no deixen de ser una mostra de la tasca excel·lent de

5 Vegeu Manuel Bardí, «La santa perseverança». *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 1.

6 De fet, sabem l'existència d'altres ressenyes, molt breus, en algunes revistes que no he consultat —*Catalunya Social*, *La Crònica de Valls* i *Diari de Mataró*— perquè són reproduïdes a *El Llamp*, any VII, núm. 147 (15 d'agost de 1927), pp. 2-3. Vegeu totes les referències completes a la «Bibliografia».

*Les poesies aplegades
a «Elegia del Priorat
i altres versos»*

promoció que va portar a terme Manuel Bardí, tant pel seu nombre, com per la qualitat dels crítics que van comentar el llibre.⁷

El volum consta de divuit poesies, tres de les quals sota el títol comú de «Nadalenques», ordenades cronològicament —excepte la primera—, ja que totes estan datades. Aquesta data coincideix amb la de la publicació del primer testimoni de la poesia en qüestió, excepte en els tres casos que aquest primer testimoni és el mateix volum, que llavors hem d'entendre que és la data de creació del poema, i en tres composicions on les dates són un any anteriors al primer testimoni conegut: «A Jesús en Creu», «L'hivern s'atansa» i «Cançó de la nit de Reis». Les poesies són les següents:

1. Elegia del Priorat (1923)
2. Xiprer de claustre (1920)
3. Les cuques de llum (1920)
4. Em té encisat una finestra... (1922)
5. El fruit dolç [Nadalenques] (1923)
6. La llum nova [*Ibid.*] (1923)
7. Els infants a Jesús [*Ibid.*] (1923)
8. A Jesús en Creu (1923)
9. L'hivern s'atansa (1923)
10. L'amor que va de passada (1925)
11. Marieta, Marió (1920-26)
12. L'ermita (1920-26)
13. Cançó de la nit de Reis (1926)
14. Diumenge de Rams (1926)
15. Esperança de la blava serenor del cel (1926)
16. Som diumenge i vinc de l'horta... (1926)
17. La casa (1926)
18. Cançó de comiat (1927)

Així com *Les hores dolces* era fonamentalment un recull de poesies diverses que tancava una etapa, fossin poesies inèdites o bé publicades en premsa, raó per la qual no presenta cap mena d'ordenació, *Elegia del Priorat i altres versos* és un volum de transició cap a un període de consolidació i maduresa literària. En efecte, de les divuit poesies, n'hi ha vuit que arriben a la seva expressió final en aquest volum i tanquen així la seva evolució:

⁷ Manuel Bardí també va aconseguir situar els dos primers volums de les Edicions El Llamp entre els llibres exhibits a l'Exposició del Llibre Català que es va celebrar a Madrid l'any 1927. Veg. *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 5.

2. Xiprer de claustre *H AP Re E*
4. Em té encisat una finestra... *Pr E*
5. El fruit dolç *Pr E*
6. La llum nova *Pr E*
7. Els infants a Jesús *Pr E*
11. Marieta, Marió *H Re E*
12. L'ermita *H Re E*
13. Cançó de la nit de Reis *Lp₁ Lp₂ E*

Les altres deu poesies seran revisades, doncs, en algun moment posterior. D'aquestes deu, solament tres composicions no disposen de versions anteriors a *Elegia del Priorat i altres versos*:

10. L'amor que va de passada *E (DT) Lp*
16. Som diumenge i vinc de l'horta... *E Lp Pr*
18. Cançó de comiat *E (Pb) DT*

Resten, per tant, set composicions que tenen tant versions prèvies com posteriors a la que es recull aquí en volum:

1. Elegia del Priorat *Pr E (DT) Lp*
3. Les cuques de llum *H Re E (VT) DT*
8. A Jesús en Creu *Pr E (AP) Lp*
9. L'hivern s'atansa *VT E Lp Pr*
14. Diumenge de Rams *Lp E DT*
15. Esperança de la blava serenor del cel *Lp Bo E PN*
17. La casa *Lp E VC*

Com indica el títol mateix, *Elegia del Priorat i altres versos* és un llibre que parteix d'una composició llarga, «Elegia del Priorat», a la qual s'afegeixen altres poesies. En aquest sentit, solament aquesta primera composició no ocupa el lloc que li correspondria d'acord amb l'ordre cronològic que estructura tot el volum. D'aquestes altres poesies, en podem destriar un grup de quatre, com hem assenyalat, que tenen una mateixa evolució fins al volum present: són les quatre que comparteix amb *Les hores dolces* i que van ser aplegades també conjuntament en un article al quinzenal *Reus* l'any 1926. Deia que és un volum de transició, doncs, perquè Estrem no únicament hi va revisar aquestes quatre poesies, sinó moltes de les que havia donat a conèixer en premsa des de l'any 1920, i perquè, tanmateix, el text que Estrem fa públic aquí serà el definitiu només en vuit composicions.

Ja hem vist, gràcies a la darrera estrofa de «Marieta, Marió», els canvis estilístics —però no tant pel que fa al fons del contingut— que

*Un volum de
transició cap a la
maduresa poètica*

Estrem afronta en els quatre textos que provenen de *Les hores dolces*, i ja he indicat a la secció 4.1 les característiques del canvi lingüístic que s'esdevé després d'aquest volum. Aquests canvis són significatius i obeeixen a dues raons que convertiran l'any 1920 en un punt d'inflexió de la poesia estremiana: l'assumpció de la pròpia tradició poètica, fet que va suposar una evolució dels criteris estilístics i una major complexitat i esperit crític en el tractament dels temes, i la voluntat d'actualitzar les expressions i les formes lingüístiques d'acord amb la normativa fabriana. El procés que a partir de llavors transformarà la poesia de Salvador Estrem comença amb les composicions que dona a conèixer des de l'any 1922 en premsa i acaba amb *La mala collita*, però en línies generals, a *Elegia del Priorat i altres versos*, ja hi trobem consolidades les qualitats més rellevants de la seva maduresa literària. Així, doncs, la revisió a què Estrem sotmetrà les deu poesies d'aquest volum que no hi assoleixen la forma definitiva és menys aprofundida que la de les altres vuit poesies: són bàsicament esmenes ortogràfiques, de puntuació i algunes de gramaticals.

A tall d'exemple, observem l'evolució de «L'hivern s'atansa», una poesia que fou publicada per primera vegada l'any 1922 a *La Veu de Tarragona*, que forma part d'*Elegia del Priorat i altres versos* —el text del qual prenc com a base de l'edició— i que encara veurà la llum a *El Llamp* l'any 1929 i a *Priorat*, un any més tard. Vegem algunes variants genètiques d'aquest text:

T L'hivern s'atansa E] Vespres d'hivern VT

v. 2 d'or E] d'or, VT

v. 5 duu el salut E] fa'l salut VT

v. 10 neu, com ~ passat, E] neu... Com ~ passat... VT

En primer lloc, notem una esmena important com és el canvi del títol. Després, en el segon vers, s'elimina una coma que antecedeix una conjunció copulativa. En tercer lloc, es suprimeix l'apostrofació de l'article masculí amb el verb precedent, una pràctica que ja era molt marginal en la poesia catalana en aquell moment. Finalment, són substituïts els punts suspensius en el desè vers, que havien perdut tota eficàcia expressiva per un ús abusiu d'aquest signe de puntuació al llarg de tot el text. En canvi, pel que fa a les variants evolutives, les discrepàncies són exclusivament de puntuació. Vegem-ho:

v. 7 canyís, E → canyís Lp

v. 9 goig; E → goig Lp

En el primer cas, una coma és eliminada just abans de la conjunció copulativa en una enumeració; en el segon, es suprimeix un punt i coma que separava el substantiu de l'oració de relatiu especificativa

que el complementa. Sembla clar, doncs, que la revisió d'aquest text anterior a la seva inclusió a *Elegia del Priorat i altres versos* resulta més aprofundida que la que efectuarà posteriorment per publicar-lo en premsa, a *El Llamp* i *Priorat*.

La mala collita

El volum *La mala collita*, publicat al novembre de l'any 1930, tanca doncs l'etapa de l'obra literària de Salvador Estrem que he anomenat de formació. En aquest sentit, coincideix amb un revolt decisiu en la biografia del poeta, com hem explicat en la seva biografia: l'acabament de la dictadura de Primo de Rivera i el retorn a Falset, que va significar l'inici de la feina directiva al periòdic *Priorat*, i uns esdeveniments familiars que expliquen el títol del llibre. Molt possiblement, va ser el mateix Estrem qui va haver de sufragar les despeses de la seva publicació. En efecte, un recull d'articles posterior, *Instants* (Falset: Edicions Priorat), que Estrem tenia en preparació si més no des de 1927, no serà publicat fins a l'any 1932, gràcies a una subscripció pública promoguda per Hermenegild Pellejà.⁸ I els dos volums que Estrem publicarà posteriorment també sortiran dins de les Edicions Priorat, que era el segell editorial del periòdic homònim: de fet, tots els volums de les Edicions Priorat, excepte *El Crist de la Solitud*, havien sortit prèviament al periòdic en forma de fulletó o d'article. L'esperit i l'activador, en tots els aspectes, també l'econòmic, d'aquestes edicions era Salvador Estrem. Per altra banda, ho dona a entendre, així mateix, l'escassa recepció d'aquest llibre de poesia, sense algú de la solvència de Manuel Bardí per promocionar-lo. Solament he aconseguit quatre ressenyes del volum: la primera és d'Octavi Saltor (1931), publicada a *El Llamp* el 15 de gener de 1931 —després reproduïda a *La Veu de Catalunya*—, i sens dubte la més consistent; la segona, d'Evelí Brull (1931) a *Tivissa*; la tercera, d'Àngel Marquès (1931), a *Priorat*; i la darrera, de Joan Povill (1931) també a *El Llamp*, el 15 de març.⁹ Devia ser Estrem mateix qui es va fer càrrec de la promoció del llibre, ja que Octavi Saltor era amic del poeta —li va prologar *Instants*, per exemple— i les ressenyes surten en diaris d'abast comarcal.

La mala collita aplega vint-i-una poesies, els títols de les quals són els següents, d'acord amb l'ordre en què apareixen en aquest llibre:

1. La meva casa
2. El Carnestoltes del mal fadrí
3. L'estelada
4. Tivissa

⁸ Sobre l'homenatge que se li va tributar a Falset i la subscripció per a la publicació d'*Instants*, vegeu Pellejà (1931).

⁹ També he trobat quatre notes bibliogràfiques breus, recollides a *Priorat* (1931 bc), que van sortir a la premsa barcelonina i reusenca.

5. Aquest matí
6. En la mort d'Ignasi Iglésies
7. Cançó d'unes donzelles que em duïen amiatat
8. La processó dels àlbers
9. Les set espases
10. Germana de la Caritat (1929)
11. Goigs de sant Antoni i sant Gregori
12. Oració de la nit de Nadal
13. Llaurador, bon llaurador
14. Cançó de març
15. Juny
16. Nota d'un capvespre de juliol
17. Núvol blanc dalt del pujol
18. A sant Jordi
19. Cançoneta de juny
20. He estat oprès
21. Gràcies, Senyor

*Les poesies aplegades
al volum «La mala
collita»*

D'aquestes poesies, no n'hi ha cap que hagués aparegut a *Elegia del Priorat i altres versos*, però totes tenen versions prèvies publicades en premsa durant la dècada anterior, és a dir, no se n'hi va aplegar cap d'inèdita. Només una porta data, «Germana de la Caritat», de l'any 1929, però de la collació dels testimonis previs, es desprèn que aquestes poesies no estan ordenades cronològicament per la data de la seva primera publicació: per exemple, «La meva casa» va veure la llum a *El Llamp* el dia 15 de juliol de 1929, mentre que «Tivissa» ho va fer a *Tivissa* el 5 de desembre de 1928 i «Aquest matí», a *El Llamp* el dia 31 de maig de 1930. Tampoc ho estan per la data de creació, ja que coneixem alguns dels esdeveniments que motiven les poesies i resulta que contradiuen aquesta ordenació: per exemple, «En la mort d'Ignasi Iglésies» no pot ser anterior al 9 d'octubre de 1928, que és el dia de la seva mort, però una poesia posterior en l'ordre d'aparició al volum, «Cançó d'unes donzelles que em duïen amiatat», té el seu origen en una visita de l'Orfeó Capçanenc a la vila riberenca de Flix, que va tenir lloc el dia 27 de maig de 1928 —i, de fet, fou publicada en premsa per primera vegada el 15 de juny de 1928. Des d'un punt de vista temàtic, tampoc hi ha cap criteri que ens permeti confirmar una ordenació explícita: d'una banda, malgrat la referència a moments de l'any en moltes de les poesies, la simple lectura dels títols ens ensenya que no segueixen el cicle anual; d'altra banda, de la lectura de les composicions, fàcilment podem inferir alguns agrupaments temàtics, però no presenten continuïtat en la seva ordenació.

Ara bé, la disposició no és sempre tan aleatòria com potser dóna a entendre aquest paràgraf: si més no, algunes composicions ocupen un lloc que jutjo que és per voluntat de l'autor. Així, la primera poesia, «La meva casa», és també la més extensa, com «Elegia del Priorat», que obria el llibre de poesia anterior. Ja hem vist que la situació final de «Gràcies, Senyor» tenia un sentit manifest, que es confirma si prenem en consideració, a més a més, que Joan Estrem va néixer el dia 5 de novembre de 1930, pocs dies abans que el seu pare donés a conèixer el volum. I dues de les poesies finals, «A sant Jordi» i «He estat oprès», semblen corroborar un ordre cronològic, ja que no podien ser escrites abans de l'acabament de la dictadura de Primo de Rivera. Per altra banda, algunes agrupacions de poesies també em sembla que són per voluntat de l'autor: per exemple, «Cançoneta de juny», composició publicada l'any 1929, quan la censura encara era present, de contingut patriòtic manifestat a través de metàfores, que al llibre és agrupada justament amb «A sant Jordi» i «He estat oprès», molt més explícites en el seu enaltiment patriòtic. Un altre cas: «Les set espases», una poesia que pren com a motiu la Mare de Déu dels Dolors, precedeix «Germana de la Caritat», dedicada a la seva germana Lluïsa, poc abans de morir, de la qual dirà: «Sou la mare dels que ploren | de dolor i de sofriment». En resum, no hi ha una estructura completa, orgànica, que organitzi el conjunt de poesies del llibre, però sembla clar que es poden establir analogies i consonàncies entre les composicions, que ens permeten delimitar alguns agrupaments temàtics i situar diverses poesies en un ordre determinat.

La disposició de les poesies a «La mala collita»

Abans deia que *La mala collita* tanca l'etapa formativa de la poesia estremiana i dóna entrada a la seva plena maduresa. En efecte, de les vint-i-una poesies, n'hi ha setze que assoleixen la seva forma final en aquest volum. Són les composicions següents:

1. La meva casa *Lp C*
2. El Carnestoltes del mal fadrí *AC C*
3. L'estelada *Lp C*
4. Tivissa *Tv C*
5. Aquest matí *Lp Pr C*
7. Cançó d'unes donzelles que em duïen amistança *Lp Pr C*
8. La processó dels àlbers *Lp Pr C*
10. Germana de la Caritat (1929) *Lp C*
11. Goigs de sant Antoni i sant Gregori *Lp SG C*
14. Cançó de març *Lp C*
16. Nota d'un capvespre de juliol *Lp Pr C*
17. Núvol blanc dalt del pujol *Lp C*
18. A sant Jordi *Pr C*

19. Cançoneta de juny *Lp C*
20. He estat oprès *Lp C*
21. Gràcies, Senyor *Lp Pr C*

*Un volum de plena
maduresa literària*

D'aquestes poesies, n'hi ha cinc que tenen una mateixa evolució textual, ja que van ser publicades a *El Llamp* i després a *Priorat*, abans de ser aplegades finalment a *La mala collita*; però, excepte «Gràcies, Senyor», que tanca el volum, les variants que presenta cada poesia en els testimonis corresponents són merament de puntuació i breus, com si la seva publicació a *Priorat* obeís principalment a una necessitat peremptòria de dotar de continguts aquest nou quinzenal. La darrera poesia del llibre va veure la llum per primera vegada a *El Llamp* el 15 de novembre de 1930 i a *Priorat*, just un dia després: les variants que ofereixen els textos d'ambdós testimonis són nombroses i significatives, en una mostra de redacció en curs. Recordem que el colofó del volum porta data de 30 de novembre de 1930 i que, per tant, els tres testimonis van ser publicats en un període de quinze dies. Per un altre costat, també resulta interessant observar que Estrem no donarà a conèixer la primera poesia de contingut explícitament patriòtic, «A sant Jordi», fins al primer número de la tercera època de *Priorat*, que va sortir precisament el 23 d'abril de 1930, i que «Cançoneta de juny», l'única poesia d'aquesta temàtica que publica *El Llamp* abans de l'any 1930, ha de recórrer a la metàfora i l'allegoria per evitar la censura. És un exemple dels contrapesos amb què havia de jugar un periòdic com *El Llamp* per sobreviure durant la dictadura de Primo de Rivera i de la perícia del seu director, Manuel Bardí, per fer explícits els continguts just fins al llindar que imposava el censor.

Les altres cinc poesies del llibre, que seran revisades i presenten doncs versions posteriors, són les que llisto tot seguit:

6. En la mort d'Ignasi Iglésies *Lp Pr₁ C (ET) Pr₂*
9. Les set espases *VC C Av*
12. Oració de la nit de Nadal *Lp C (Pr) VC*
13. Llaurador, bon llaurador... *Pr C M*
15. Juny *Lp C Pr*

La primera composició, «En la mort d'Ignasi Iglésies», fou impresa novament arran de la polèmica que va ocasionar la poesia apòcrifa publicada pel periòdic reusenc *Avui* i reproduïda per *L'Esquella de la Torratxa*, i les variants són poc rellevants. En canvi, una altra poesia, «Llaurador, bon llaurador...», serà represa de cara a la seva inclusió en el volum embrionari que ens ha pervingut en forma mecanoscrita, amb variants significatives. En aquest mateix sentit, «Les set espases» i «Juny» són dues poesies les revisions de les qual presenten prou discrepàncies per figurar en l'apartat de l'obra poètica dispersa de

la present edició, com a textos independents, unes revisions que van tenir lloc quatre anys més tard de la seva inclusió a *La mala collita*, fet que reforça el paper de final d'etapa d'aquest volum.

7.3 L'OBRA DE MADURESA

Després de l'any 1930, quan Salvador Estrem es torna a instal·lar de manera permanent a Falset i assumeix la direcció del quinzenal *Priorat* en aquesta nova tercera època, la seva tasca poètica se centrarà en *El Crist de la Solitud*, si més no així sembla que ho indiquin les poques poesies publicades en premsa fins a l'any 1936, la majoria de les quals podem conceptuar de circumstàncies. En efecte, de les que apareixeran a *Priorat*, solament «Som diumenge i vinc de l'horta...» i «Juny» són revisions de poesies publicades amb anterioritat, a *Elegia del Priorat i altres versos* i *La mala collita*, respectivament; però «Instaurare homnia in Christo» és una composició dedicada a Antoni Nogués en prendre possessió de la rectoria de l'església de Santa Maria, a Falset, «A la ciutat de Balaguer» fou escrita en ocasió d'un aplec catalanista en record de la caiguda de la ciutat en el setge de l'any 1413, a mans del rei Ferran, i «La vida nova» està dedicada a Josep Puxeu en el seu casament. La resta de poesies són «En la mort d'Ignasi Iglésies», que Estrem havia aplegat a *La mala collita* i ara torna a publicar —també ho farà a *L'Esquella de la Torratxa*—, i una versió inicial de la primera part d'*El Crist de la Solitud* i uns fragments esparsos d'aquest mateix poema uns dies abans que fos imprès.

*Les poesies a
«Priorat» fins a 1936*

Pel que fa a la resta de publicacions periòdiques, «A la ciutat de Balaguer» serà reproduïda a *Pla i Muntanya* i *El Llamp*, quinzenal que també publicarà «Cançó de quan ve l'amor», poesia escrita en ocasió del prometatge d'Abdó Barceló amb Maria Castellnou, al juny de 1932, a qui està dedicada. A *La Veu de Catalunya*, hi publicarà «La casa» l'any 1931, una composició que havia aplegat a *Elegia del Priorat i altres versos*, solament amb alguna esmena de puntuació, i l'any 1934 «Nit de Nadal», amb un canvi de títol, composició que havia sortit a *La mala collita*. Finalment, també apareixerà una versió de «Les set espases» al periòdic reusenc *Avui* l'any 1935, amb prou canvis respecte a la que va recollir a *La mala collita* per figurar en la present edició a l'apartat de l'obra dispersa.

*Altres poesies en
premsa fins a 1936*

El Crist de la Solitud

Aquest llarg poema constitueix, sens dubte, l'obra magna de Salvador Estrem i Fa. És compost per mil dos-cents setze versos, organitzats en sis parts, i il·lustrat amb dibuixos del mateix autor. Com a peu d'impremta, es fa constar que és publicat per Edicions Priorat, a Falset, l'any 1936; el volum fou imprès als Tallers Gràfics de Marian Roca, de Reus, que també s'encarregaven de la impressió del quinzenal *Priorat*.

*L'obra magna del
poeta Salvador
Estrem*

1931	<i>El Llamp</i> A la ciutat de Balaguer <i>La Veu de Catalunya</i> La casa <i>Pla i Muntanya</i> A la ciutat de Balaguer	<i>Priorat</i> Instaurare homnia in Christo Som diumenge i vinc de l'horta... A la ciutat de Balaguer
1932	<i>El Llamp</i> Cançó de quan ve l'amor	<i>Priorat</i> El Crist de la Solitud
1934	<i>La Veu de Catalunya</i> Nit de Nadal	<i>Priorat</i> Juny
1935	<i>L'Esquella de la Torratxa</i> En la mort de Ignasi Iglésies <i>Avui</i> Les set espases	<i>Priorat</i> La vida nova En la mort d'Ignasi Iglésies
1936		<i>Priorat</i> El Crist de la Solitud

Taula 4: Poesies en premsa: 1931-1936

Per tot plegat, doncs, podem considerar que fou Estrem mateix qui va aplegar els materials i es va ocupar de l'edició. El llibre va veure la llum el dia de Sant Jordi de 1936, però ja havia sortit una versió inicial de la primera part del poema al periòdic *Priorat* l'any 1932, amb tantes variants respecte a la versió definitiva que, de fet, són dues composicions diferents: per tant, recullo aquesta primera versió al capítol de l'obra dispersa. Els tres mesos que van de l'aparició del llibre a l'adveniment de la Guerra Civil van limitar la recepció del volum: solament en conec dues ressenyes, la primera de les quals a *Priorat*, de Ramon Bartolomé (1936) —qui havia sigut l'any 1909 el director del mensual *Mont-sant*—, i la segona a *La Publicitat*, de Joan Teixidor (1936), que dedica un article conjunt a *Les absències* de Joan Arús, *Cavalcada* de Valentí Alavedra i *El Crist de la Solitud* de Salvador Estrem, novetats en aquell moment.

Sembla que Estem va dedicar, pel cap baix, doncs, cinc anys a la creació d'aquest poema, i que la dedicació fou gairebé completa, atès el nombre reduït de composicions que publica en premsa durant aquests anys. En aquest sentit, la revisió a la qual va sotmetre el poema també sembla que fou intensa, si prenem en consideració, d'una banda, les variants entre les dues versions de la primera part del poema i, d'altra banda, uns fragments amb variants d'autor que

*Unes variants
d'autor posteriors al
volum imprès*

van ser publicats quatre dies abans que sortís a la venda el llibre, com a anunci precisament d'aquest llibre, a *Priorat*, any IX, núm. 176 (19 d'abril de 1936), p. 7. Es tracta, doncs, de cinquanta-dos versos: de la tercera part del poema, vv. 177-194, i de la quarta part, vv. 29-48 i vv. 211-224. Per contra del que podríem esperar, contenen algunes variants d'autor, que possiblement siguin el resultat de la lectura del text acabat, després de ser lliurat a la impremta, o bé de les mateixes proves del llibre —en qualsevol cas, són variants posteriors a la redacció del text del testimoni principal, però publicades abans que aquest testimoni sortís al carrer.

Vegem ara en què em baso per afirmar que són variants d'autor i situar la seva redacció després de la del text que conformarà el volum imprès. En primer lloc, canvia el nombre del substantiu *infant* per fer-lo concordar amb l'adjectiu *asseguts*:

IV, v. 36 veus d'infant *S* → veus d'infants *Pr_a*

A més a més, el sintagma «veus d'infants» apareix en altres llocs del poema: per exemple, més avall, v. 27. Per tant, és una solució que sembla clarament millor, tal com llegim ara el fragment: «rere les cortines blanques | veus de dona, veus d'infants | asseguts al volt de taula» (*Crist*, IV, vv. 35-37). En segon lloc, trobem una esmena que sembla, a primer cop d'ull, menor, fruit de la supressió del pleonasme:

IV, v. 39 on s'hi dóna l'escudella *S* → on es dóna l'escudella *Pr_a*

Ara bé, si tenim en compte que més avall trobem els versos següents, es fa evident que darrere l'esmena anterior hi ha la voluntat d'unificar la forma d'ambdós versos, que no pot ser sinó obra del seu autor:

i en la llum d'aquella taula
que té l'aire d'un altar,
on es dóna l'escudella

Crist, IV, vv. 185-187

Finalment, corregeix *sospirs* d'acord amb les altres ocurrences del substantiu al llarg de tot el poema:

IV, v. 222 suspirs *S* → sospirs *Pr_a*

Per tot plegat, doncs, recullo les variants d'aquests fragments en l'edició d'*El Crist de la Solitud*, com a darrera intervenció de l'autor.

7.4 ELS ORIGINALS MECANOSCRITS

En algun moment entre el 20 de gener de 1935 i el 18 de setembre de 1936 —possiblement, entre l'abril i el setembre de 1936—, Salvador Estrem va emprendre la redacció d'un nou volum de poesies. Com

havia fet en els anteriors reculls, Estrem parteix de la revisió d'algunes de les poesies que havia publicat prèviament, sobretot en premsa. S'han conservat cinc d'aquestes composicions en forma mecanoscrita a l'arxiu familiar, que són les següents:

1. Ciutat de Balaguer
2. Els focs de Sant Joan
3. La vida nova
4. Llaurador, bon laurador. . .
5. Setembre

D'aquestes poesies, «Llaurador, bon laurador. . .» havia aparegut a *La mala collita*, mentre que les altres quatre ho havien fet en la premsa comarcal (veg. capítol 6). De la col·lació de les variants s'observa que, com més allunyada és la data de la primera redacció, més intensa és la revisió de la composició. Així, atenent el nombre de versos, «Els focs de Sant Joan», el primer testimoni de la qual és de l'any 1923, resulta la poesia amb més esmenes, mentre que «La vida nova», que té una primera versió just l'any 1935, és la que en presenta menys. La revisió, però, és prou aprofundida en les cinc poesies. Vegem-ne alguns casos a tall d'exemple, sense cap intenció d'exhaustivitat.

*Les esmenes dels
originals
mecanoscrits*

En primer lloc, Estrem regularitza el text d'aquestes composicions, tant les esmenes purament ortogràfiques, com l'elisió per contacte vocàlic dels clítics i alguns articles, que es donava en versos com els següents a «Els focs de Sant Joan»:

v. 13 que ens escures *M*] que'ns escures *Pr*

v. 29 que els flams *M*] que ls flams *Pr*

També corregeix les errates que semblen esdevingudes en el procés de composició del text, com al poema «Setembre», on la manca de la preposició fa el vers hipomètric:

v. 2 de *M*] manca *Pr*

Així mateix, millora la versificació en nombrosos passatges, com el vers «d'aquella vida passada» de la poesia «Ciutat de Balaguer», en què l'esmena evita una sinalefa i una sinèresi en el mateix mot:

v. 18 vida *M*] història *Pr Lp PM*

En segon lloc, també millora significativament la puntuació de les poesies. Per exemple, a «La vida nova», v. 23, suprimeix la coma per evitar una inflexió entre el subjecte i el verb de la mateixa oració, i al mateix poema, v. 29, incorpora una coma per marcar una focalització i evitar, així, l'ambigüitat en què romanien l'oració sense aquesta pausa:

v. 23 riu M] riu, *Pr*

v. 29 món, M] món *Pr*

Finalment, cal indicar que la màquina amb què aquestes poesies van ser mecanografiades no disposava de l'accent greu, el circumflex ni la dièresi, i que, per tant, aquests signes no apareixen en cap de les composicions dels originals mecanoscrits.¹⁰ És interessant remarcar-ho, perquè ajuda a demostrar tant la voluntat d'actualització ortogràfica que va caracteritzar sempre l'escriptura de Salvador Estrem, com la unitat de les cinc composicions. En efecte, fins al darrer volum, *El Crist de la Solitud*, Estrem manté invariable la utilització de l'accent circumflex per marcar la pèrdua d'una consonant muda consegüent a una vocal, tant per indicar una sinalefa com una elisió vocàlica. Aquest ús presenta algunes vacil·lacions, per primera vegada,¹¹ en els originals mecanoscrits: per una banda, trobem casos de pèrdua de la consonant muda, que segueixen doncs el criteri usat fins aleshores, però sense l'accent circumflex que la màquina efectivament no podia mecanografiar, com per exemple els infinitius *jugar*, *sortir* i *retornar* en aquests versos:

Que el teu amor no són parauleries
ni festejalles de juga a estimar,
el teu amor tu no el canviaries
per cap riquesa que et volguessin dar.

«La vida nova», vv. 33-36

Dema abans de sorti el sol,
en retorna a la llaurada
tot et semblarà que és nou

«Llaurador, bon llaurador», vv. 59-61

Per altra banda, però, trobem alguns versos com els que segueixen, en què no es produeix la pèrdua de la consonant muda en els infinitius, fet que constitueix efectivament una novetat en l'obra poètica de Salvador Estrem:

¹⁰ Sabem, de manera fefaent, que aquesta màquina era la que emprava Salvador Estrem per al seu ús particular, ja que s'han conservat diversos documents mecanografiats per Estrem que presenten aquestes característiques. Com a exemple: [APME](#), Còpia autenticada amb el segell de l'Ajuntament de Falset de l'«Estatut del Patronat del Museu del Priorat» (Falset, 17 de gener de 1935); [APME](#), Concessió de permís de Josep Maria Urgell i Sentís a Salvador Estrem i Fa, per excavar a la finca Les Sentius (Falset, 24 de juliol de 1935); [APME](#), Còpia en carbó d'una carta mecanoscrita de Salvador Estrem a l'Alcaldia de Falset, en qualitat de president del Patronat del Museu del Priorat (Falset, 3 de març de 1936).

¹¹ De fet, estrictament, la primera vegada és en la versió prèvia de «La vida nova», publicada a *Priorat* el 20 de gener de 1935. En el vers 34, hi escriu «ni festejalles de jugar a estimar», malgrat que posteriorment escriurà «juga». Per altra banda, a *El Crist de la Solitud* també usa l'accent circumflex per assenyalar l'emudiment consonàntic en la combinació de l'infinitiu i la forma reduïda d'un pronom feble.

*Una màquina
d'escriure sense
signes diacrítics*

a dins la vida nova que et comença
hi han de florir uns amors insospitats.

«La vida nova», vv. 27-28

ans de lliurar al traïdor
la ciutat noble i honrada.

«Ciutat de Balaguer», vv. 43-44

dels mals endreços de casa
i ens fas girar els ulls amunt

«El focs de Sant Joan», vv. 14-15

L'ús de l'accent circumflex, per tant, va patir una primera pèrdua al darrer volum imprès, *El Crist de la Solitud*, quan va desaparèixer per marcar l'emudiment consonàntic en algunes rimes i per substituir l'accent gràfic en paraules a les quals Estrem canvia la tonicitat per motius de mètrica i versificació, i sembla que portava camí de perdre's definitivament en aquest nou llibre que va romandre inèdit.

7.5 LES EDICIONS PÒSTUMES

*La segona edició
d'«El Crist de la
Solitud»*

Després de l'any 1936, apareixeran tres volums amb obra poètica de Salvador Estrem. El primer és una edició d'*El Crist de la Solitud*, que publica l'any 1970 el Centre d'Estudis Falsetans, amb una introducció d'Antoni Balasch i Torrell. En el volum no es fa constar el nom del responsable de l'edició, malgrat que les esmenes que suporta el text no són menors. En primer lloc, l'editor aplica criteris normativitzadors al text, que prescindeixen de la pronúncia dialectal que l'autor ha volgut reflectir en la grafia emprada, com en els exemples següents:

I, v. 114 tramontana *S* → tramuntana *S*₂

II, v. 110 aixam *S* → eixam *S*₂

III, v. 76 topí *S* → tupí *S*₂

III, v. 130 bramolant *S* → bramulant *S*₂

v, v. 28 fredolecs *S* → fredolics *S*₂

Algunes altres esmenes de l'editor responen simplement a un criteri de preferència, sense causes que les justifiquin. Són casos com els que segueixen:

I, v. 43 en terra *S* → a terra *S*₂

I, v. 143 Part d'amunt *S* → Per damunt *S*₂

II, v. 15 s'extremí *S* → s'estremí *S*₂

III, v. 176 fan *S* → són *S*₂

v, v. 32 que tot ho embauma $S \rightarrow$ que les coses embalsama S_2

Per altra banda, l'editor introdueix errades en el text per una mala lectura, com en els casos que segueixen, en què confon el verb *flairar* pel substantiu *flaire* en el primer cas, i el sintagma preposicional per l'adverbi *enlaire*, en el segon:

I, v. 27 flaira $S \rightarrow$ flaire S_2

v, v. 90 en l'aire $S \rightarrow$ enlaire S_2

Així mateix, apareixen errates en alguns versos en què no n'hi havia en el primer testimoni, per descuit de l'editor o potser de l'impressor, com en els exemples següents:

III, v. 138 els \sim caragolats $S \rightarrow$ dels \sim cargolats S_2

IV, v. 242 desesperar $S \rightarrow$ despertar S_2

v, v. 51 caigut $S \rightarrow$ caiguts S_2

En l'entrevista a Anton Vidal (2013), el president actual del Centre d'Estudis Falsetans no recordava qui s'havia encarregat de l'edició, però tenia present que fou Jaume Capdevila qui va fundar aquesta entitat, amb la intenció inicial de crear un Museu del Priorat a partir dels materials que restaven de l'antic museu, i que Capdevila havia sigut deixeble de Salvador Estrem (veg. també Vidal, 1993 b). Per tant, com que sabem que l'entitat neix amb la voluntat de recuperar —si més no— una part de la tasca que realitzava Estrem, resulta més entenedor l'esperit que alenava aquesta segona edició. No disposem d'elements per corroborar l'autoria de l'edició de Jaume Capdevila, però tampoc per negar-la.

El segon volum és *Recordant els nostres poetes. Recull de poemes i articles de Salvador Estrem i Fa*, publicat per l'Ajuntament de Falset l'any 1990, a cura de M. Dolors Sellés i Comellas, amb dibuixos de Francesc Masip. Com diu el títol, es tracta d'una miscel·lània de textos de Salvador Estrem, agrupats temàticament i adreçats a un lector escolar. Així, sota l'epígraf «Aspectes socio-culturals» trobem les poesies «Anant i venint», «Reflexió», «L'avi», «Catalunya», «Escornalbou», «Sanitat d'esperit», «Som diumenge i vinc de l'horta...», «Cançó de comiat», «La meva casa», «Llaurador, bon llaurador...», «Nota d'un capvespre de juliol», alguns fragments de la segona edició d'*El Crist de la Solitud*, «La llengua catalana» i «L'encís d'una finestra». En segon lloc, sota «Festes i tradicions» trobem les composicions «La Festa de l'Arbre», «El Carnestoltes del mal fadrí», «A Sant Jordi», «Goigs de sant Antoni i sant Gregori», «Nadal», el conjunt de poesies «Nadalenques» i «Els focs de Sant Joan». I en tercer lloc, sota «La natura. Descripció del paisatge» aplega «La nevada», «Les cuques de llum», «La lluna», «Les muntanyes», «L'ermita de Sant Gregori», «Muntanya del Priorat»,

*La miscel·lània
escolar «Recordant
els nostres poetes»*

«Història de l'any», «A un ocell», «Aquí i allà», «Flor d'ametller», «Cant al vi», «L'hivern s'atansa», «Juny», «Núvol blanc dalt del pujol», uns altres fragments de la segona edició d'*El Crist de la Solitud* i «Del temps trist». En la present edició, no prenc en consideració aquest volum, ja que els curadors van compondre les pàgines a partir de retalls de les edicions originals, un collage de reproduccions fotogràfiques i dibuixos originals de Masip.

*El volum en facsímil
de les «Obres
completes»*

Finalment, el Centre d'Estudis Falsetans va publicar l'any 1993, en el centenari del naixement del poeta, el llibre *Obres completes*, vol. I, que recull en facsímil tots els llibres impresos per Estrem, amb un pròleg d'Antoni Roquer, que era el mossèn responsable de la parròquia de Falset en aquell moment, i una presentació i una breu biografia d'Anton Vidal i Inglès, president del Centre d'Estudis del Priorat fins a l'actualitat, que en l'entrevista efectuada l'any 2013 recordava que se'n va fer una tirada de mil cinc-cents exemplars. El segon volum, que finalment no ha vist la llum, havia d'aplegar l'obra periodística de Salvador Estrem i les dues peces dramàtiques que li coneixem (veg. Vidal, 1993 b). Com el recull anterior, no el tinc en compte en la present edició, pel caràcter mecànic de la reproducció del text en l'edició en facsímil.

CRITERIS D'EDICIÓ

Presento en aquest capítol els criteris que segueixo per seleccionar, ordenar i editar les poesies de Salvador Estrem. També hi incorporo una descripció de la metodologia que aplico a l'aparat crític i de les abreviatures i les sigles que hi utilitzo.

8.1 SELECCIÓ I ORDENACIÓ

La transmissió de la poesia de Salvador Estrem, com hem vist en el capítol precedent, no ofereix una complicació excessiva: bàsicament tenim a l'abast l'edició original en volum de cada llibre i les poesies disperses en premsa. És la cara positiva de la dissort de no disposar de materials autògrafs ni mecanoscrits, llevat de les cinc composicions que conformen el projecte de recull que va romandre inèdit. Sembla raonable, doncs, en aquest cas, que partim dels testimonis impresos en volum per a la present edició, tant pel que fa a l'ordre de distribució de les composicions, com a l'assumpció dels textos d'aquests testimonis com a base. Aquesta manera d'operar incorpora, a més a més, la idea de cronologia als criteris d'edició i, doncs, permet copsar millor l'evolució lingüística, literària i ideològica de l'autor.

Sabem que Salvador Estrem acostumava a revisar la seva poesia amb una certa profunditat, fet que no es va traduir, però, en la repetició acumulativa de poemes en volums diferents. La causa rau en el mode que Estrem compon els seus llibres: quan emprèn la redacció d'un nou volum de poesies, Estrem parteix de la revisió de les poesies que ha publicat prèviament en premsa, a les quals incorpora algunes poesies inèdites. Així, de composicions en diferents volums, solament en tenim cinc: les quatre que passen de *Les hores dolces* a *Elegia del Priorat i altres versos* —«L'ermita», «Les cuques de llum», «Xiprer» i «Marieta-Marió», les dues darreres amb canvi de títol— i «Llaurador, bon llaurador...», que de *La mala collita* passa als originals mecanoscrits. En la present edició, doncs, mantenim les diferents versions d'aquestes poesies, les quals presenten d'altra banda prou variants.

Així mateix, la forma final d'una composició, en l'obra poètica de Salvador Estrem, no sempre és la que trobem en els volums impresos, ja que, com hem vist anteriorment, el poeta prioratí sovint torna a publicar en premsa les poesies aparegudes en volum. Normalment, però, les variants que presenten aquests darrers testimonis no tenen prou entitat per justificar la reproducció de les dues versions de la poesia en la nostra edició, excepte en tres casos que després veurem. Quan dic «entitat», doncs, vull indicar que el sentit del poema no

*Poesies publicades en
més d'un volum*

*Poesies amb
testimonis de premsa
posteriors*

canvia en les seves línies principals, que la lectura d'un testimoni no fa sinó confirmar el sentit de la lectura de l'altre testimoni. Possiblement un exemple ajudarà a fer entendre millor el que vull dir. La cadena genètica de la poesia «Oració de la nit de Nadal» és la següent:

Test. *Lp C (Pr) VC*

Aquesta poesia, aplegada al volum *La mala collita*, presenta doncs un primer testimoni publicat al quinzenal *El Llamp*, que ara podem deixar de costat, i dos més posteriors, a *Priorat* i *La Veu de Catalunya*, respectivament, que no comparteixen una mateixa gènesi. Les variants evolutives del primer d'aquests testimonis posteriors són les següents:

v. 7 palau *C* → palau, *Pr*

v. 8 tresor ~ que *C* → tresor, ~ qui *Pr*

I, pel que fa al segon dels testimonis posteriors, trobem una sola variant, en el títol de la composició:

T Oració de la nit de Nadal *C* → Nit de Nadal *VC*

Com podem comprovar, les variants del testimoni *Pr* són l'afegiment de dues comes i el canvi del pronom *que* per la forma *qui*, sense canviar el sentit del poema. En general, Estrem modifica intensament els textos apareguts en premsa abans de recollir-los en volum, però una vegada impresos en forma de llibre, les variants que introdueix són mínimes. Si comprovem els altres casos, no farem sinó confirmar aquesta idea: en el llibre *Les hores dolces*, per citar un altre exemple, de les poesies amb variants de premsa posteriors al volum imprès, n'hi ha quatre que passen a *Elegia del Priorat i altres versos* i, doncs, incorporen a aquest volum les variants, i una cinquena, «Sanitat d'esperit», que presenta solament variants de puntuació i l'esmena següent:

v. 18 cimalls, *H* → cimals, *Lp*

En el context d'aquest poema, el significat de *cimal* fa més sentit que el de *cimall*: «Deixeu-me que escaloni | els alts cimals, | que brandi per les serres | i per les valls». Clarament, en aquests versos es parla d'ascendir al cim de les muntanyes, no pas d'enfilar-se al capdamunt dels arbres, malgrat que l'esmena defaci una rima consonàntica —en una poesia amb altres rimes equívokes: vegeu vv. 6-8, 54-56, per exemple. Per tant, en aquest cas podem considerar que es tracta d'una variant d'autor i incorporar l'esmena al text crític.

Ara bé, en el primer poema que ens ha servit d'exemple, la variant del testimoni *VC* afecta el títol de la composició i no podem afirmar, doncs, que sigui menor. El problema que ens planteja aquest exemple, però, no és tant quin títol hem de mantenir, sinó quina autoritat cal atorgar a un testimoni de premsa que no compta amb la intervenció

directa de l'autor.¹ La resposta que dono en la present edició és que molt poca. Per exemplificar aquest criteri, proposo que ens fixem ara en la poesia «A Jesús en Creu». La cadena genètica de la composició és com segueix:

Test. *Pr E (AP) Lp*

La poesia, que havia aparegut primer al periòdic *Priorat*, pertany al volum *Elegia del Priorat i altres versos*. Els testimonis posteriors de la composició van sortir a l'antologia col·lectiva *Almanac de la poesia* de la Impremta Altés, de l'any 1928, i al quinzenal gandesà *El Llamp*, el 31 de març de 1929. Recordem ara que Francesc Altés i Alabart, propietari de la impremta, publicava anualment un almanac poètic que oferia als seus clients, i que era Josep M. López-Picó qui tenia cura de la selecció i l'edició de les poesies. Mentre que al testimoni *Lp* solament hi ha una variant, que és la supressió de la data que acompanya la poesia en el volum imprès, al testimoni *AP* trobem, a més d'aquesta mateixa variant, les que segueixen:

v. 3 *paurucs, E → porucs, AP*

v. 6 *els cors... E → el cor... AP*

v. 7 *oscura, E → obscura, AP*

Observem que dues d'aquestes variants resulten de l'aplicació de criteris normativitzadors i que la tercera respon a una esmena que goso qualificar d'ultracorrectiva i que singularitza el nombre del substantiu *cors* en els versos «Jesús, la vostra sang tan preciosa i pura, | ens renti de pecat, el llavi, els ulls, els cors...». No em sembla desassenyat plantejar la possibilitat que l'autor d'aquestes esmenes no sigui l'autor de la poesia, sinó el curador de l'antologia, López-Picó: més que més, si prenem en consideració que el testimoni posterior *Lp* —en un periòdic on Estrem tenia una columna fixa cada quinze dies— no incorpora cap d'aquestes esmenes, d'una banda, i que la revisió a què Estrem va sotmetre el text del primer testimoni *Pr* per a la seva inclusió a *Elegia del Priorat i altres versos* presenta l'esmena següent, una correcció inversa a la proposada al text del testimoni *AP*:

v. 7 *oscura, E] obscura, Pr*

Certament, no podem afirmar de manera fefaent que l'autor de les esmenes sigui Josep M. López-Picó, però, enfront dels dubtes que acabo de plantejar sobre l'autoria d'Estrem, crec que la solució més raonable en aquests casos és prendre el camí del mig i no incorporar

¹ Per altra banda, si partim dels testimonis impresos en volum per ordenar les poesies, no em sembla possible aplicar aquest criteri sense respectar alhora la unitat del volum, en el sentit de mantenir les característiques definidores del llibre, com el títol de les composicions que aplega.

*Poesies amb més
d'una versió editada*

aquestes esmenes al text crític. Per tant, pel que fa als testimonis de premsa, prenc en consideració solament els que puguem assegurar que incorporen variants d'autor, que sobretot són els publicats a periòdics amb els que Salvador Estrem mantenia una relació directa, com *Priorat* i el quinzenal gandesà *El Llamp*, i remeto doncs a l'aparat crític com a variants evolutives les que aporten els altres testimonis de premsa.

Per altre costat, hi ha tres composicions de les quals dono el text del testimoni imprès en volum, al lloc corresponent, i del testimoni en premsa, a l'apartat de la poesia dispersa. Aquestes poesies són, d'una banda, «Juny» i «Les set espases», publicades l'any 1930 a *La mala collita*, que també van veure la llum als periòdics *Priorat* i *Avui*, respectivament, els anys 1934 i 1935; i d'altra banda, «El Crist de la Solitud», publicada a *Priorat* l'any 1932, i que fou aplegada després a *El Crist de la Solitud*, com a primera part. Ho faig així perquè, en aquestes tres poesies, les diferències entre les dues versions són tantes que justifiquen, al meu parer, la reproducció d'ambdós textos. En el cas d'«El Crist de la Solitud», una lectura superficial ja ens deixa veure que les divergències són tires senceres de versos; en els altres casos, concerneixen sobretot la substitució de mots i la puntuació, però les variants que introdueixen no són simples esmenes, sinó que modifiquen la lectura de la poesia.

Recapitem: en la present edició, ordenem les poesies de Salvador Estrem segons la distribució dels llibres impresos en volum, més un apartat per al recull embrionari que va romandre inèdit a causa de la mort del poeta, conservat en els originals mecanoscrits, i un altre apartat per a la poesia dispersa, és a dir, les composicions publicades en premsa que no van ser recollides en un llibre. Prenem com a text base els testimonis impresos en volum, però incorporem al text crític algunes variants dels testimonis de premsa posteriors d'acord amb els criteris que he explicat: que siguin variants d'autor i respectin la unitat del volum. Recollim, a l'apartat corresponent, les dues versions de les poesies publicades en volums distints, i de les tres que, publicades en premsa, també van veure la llum en volum, però que presenten prou divergències per ser singularitzades.

8.2 APARAT CRÍTIC

Per a la disposició de l'aparat crític i els seus constituents, segueixo, en general, la proposta de Joan Ramon Veny-Mesquida (2015), amb algunes discrepàncies que tot seguit explicaré i que responen a una millor adaptació a les característiques de l'obra de Salvador Estrem i de la seva transmissió. L'aparat, que dispo en pàgina parell acarada amb el text crític, s'organitza en tres segments: la capçalera, l'aparat crític o de variants, que pot ser genètic o evolutiu, i l'aparat de notes.

D'entrada, doncs, col·loco a la capçalera l'inventari dels testimonis: en primer lloc, llisto la referència completa dels testimonis de premsa

A LA CAPÇALERA DELS APARATS	
Test.	Precedeix les sigles dels testimonis en ordre cronològic.
[Separa el testimoni pòstum de <i>Crist</i> .
()	Delimita el testimoni que presenta variants que no formen part de la gènesi de la poesia en qüestió.
ALS APARATS DE VARIANTS I NOTES	
]	Separa el <i>lemma</i> de les variants genètiques.
→	Separa el <i>lemma</i> de les variants evolutives.
~	Substitueix fragments del text crític.
\	Separa les unitats crítiques d'un mateix vers del text crític.
	Separa fragments del text crític que són de versos diferents.
	Separa fragments del text crític que són d'estrofes diferents.
T	Indica «títol».
D	Indica «dedicatòria».
L	Indica «lloc».
A	Indica «data».
<i>p.m.</i>	Indica «pausa mètrica mitjana».

Taula 5: Sigles i abreviacions

del text en qüestió, sense donar, però, la del testimoni base si es tracta d'una poesia recollida en volum, perquè faig aparèixer aquesta referència en el davantal de cada llibre; en segon lloc, ordeno les sigles dels testimonis cronològicament a partir del testimoni base, que marco en negreta, de tal manera que es facin explícites les cadenes genètica i evolutiva del text.

Tot seguit, desplego l'aparat de variants, disposat en dues franges separades per un filet mitjà, en la superior de les quals situo l'aparat genètic i en la franja inferior, l'aparat evolutiu. Pel que fa al *lemma*, es tracta d'un aparat que explicita aquest component de les unitats crítiques, malgrat que resulti reiteratiu. D'una banda, com que dono sempre la sigla del testimoni amb el *lemma* corresponent, la seva presència permet diferenciar les esmenes de l'editor, que van sense sigla, de les variants dels testimonis; d'altra banda, evita en primera instància la remissió al text crític i facilita la comparació immediata de les variants i la seva evolució.² Pel que fa a la *varia lectio*, no atesta les variants accidentals com les errates d'impremta ni tampoc les

L'aparat de variants

² En aquest sentit, en l'edició de la poesia estremiana que presento en aquesta tesi, sovint proposo lliçons que no són del testimoni base i esmenes de l'editor, que la presència del *lemma* amb la sigla del testimoni permet explicitar més clarament. Notem també que en un aparat a pàgina acarada com el que uso aquí les restriccions d'espai són menors que en altres tipus d'aparat crític.

esmenes purament ortogràfiques, les quals sistematitzo a les seccions que segueixen; i a la *varia lectio* de les unitats crítiques de l'aparat genètic, hi presento els testimonis en ordre invers al cronològic. Per altra banda, a l'aparat genètic separo mitjançant un filet petit les unitats crítiques que atesten esmenes de l'editor de les unitat que presenten lliçons dels testimonis.

Vegem els casos singulars pel que fa a la constitució de les unitats crítiques i les solucions que uso en la present edició. En primer lloc, si la lliçó que proposo en un determinat lloc crític és la d'un testimoni diferent del que utilitzo com a base, dono llavors la sigla d'aquest testimoni juntament amb el *lemma*, i la del testimoni base, amb la *varia lectio*. A més, aplego les unitats crítiques que comparteixen un mateix testimoni al *lemma* i les separo per mitjà d'un filet petit de les que hi tenen el testimoni base.³ En segon lloc, si el testimoni del qual proposo una lliçó és posterior cronològicament al text base, faig constar a l'aparat evolutiu la lliçó com a variant posterior i a l'aparat genètic, com a esmena incorporada al text crític. Fixem-nos, per exemple, en la poesia «En la mort d'Ignasi Iglésies», la cadena genètica de la qual és com segueix:

Test. L_p Pr_1 C (ET) Pr_2

Al final del segon vers, la lliçó del testimoni Pr_2 és un punt i coma, que proposo per davant de la coma del text base. Per tant, consigno a l'aparat de variants les dues unitats crítiques següents:

v. 2 darrer; Pr_2] darrer, C Pr_1 L_p

v. 2 darrer, $C \rightarrow$ darrer; Pr_2

En tercer lloc, si un testimoni atesta versos que no apareixen al testimoni base ni són incorporats al text crític, com succeeix a la poesia «Marieta, Marió» després del v. 28, ho indico a la crida numèrica de les unitats crítiques corresponents, per mitjà de l'afegiment d'un número correlatiu per cada vers que manca al text crític, al número de vers previ: per exemple, en el cas anterior, l'aparat genètic incorpora les dues unitats crítiques següents:

v. 28.1 manca E] i amb els «polvos» a la cara... H

v. 28.2 manca E] ... me fas molta compassió. H

Es tracta de dos versos que recull el testimoni H , però que no són presents al testimoni base, i estarien circumscrits pels vv. 28 i 29 del text crític. En quart lloc, a l'aparat genètic, no recullo a la *varia lectio* les lliçons dels testimonis que no formen part de la cadena genètica

³ Així com explico a l'aparat de notes totes les esmenes de l'editor, sempre justifico l'elecció d'una lliçó d'un testimoni que divergeixi de la del text base.

textual, les variants dels quals, doncs, caldrà anar a buscar a l'aparat evolutiu, ja en tots els casos són testimonis posteriors cronològicament al que prenc com a text base.

Finalment, dispo de l'aparat de notes en dues franges separades per un filet mitjà: en la franja superior presento els comentaris i els aclariments sobre el conjunt de factors històrics, socials i literaris, relatius a l'autor o bé al text, que considero rellevants per a la seva comprensió; en la inferior, ordeno consecutivament les notes textuais, lingüístiques i intertextuals, és a dir, l'explicació de totes les esmenes que faig al text base —llevat de les errates i les esmenes purament ortogràfiques—, la discussió dels usos que Estrem fa del codi lingüístic i la remissió a altres versos de la mateixa obra i a fragments d'altres textos de l'autor. La relació entre les notes i el text crític s'estableix mitjançant una crida numèrica que remet al número de vers.

L'aparat de notes

8.3 ASPECTES GENERALS

D'entrada, he respectat quasi sempre la puntuació que imposa Estrem als seus versos, que sovint respon més a un criteri prosòdic que no pas sintàctic, ja que és un tret distintiu del seu estil literari, en particular al darrer llibre, *El Crist de la Solitud*, en què usa la puntuació per accelerar i alentir singularment la lectura dels versos. Ara bé, si algun signe de puntuació no tenia rellevància prosòdica i era discordant sintàcticament, he optat per regularitzar-lo. Així, he suprimit la coma en els casos següents:

Casos de supressió de la coma

1. Si introduïa una inflexió entre el subjecte i el verb, com la coma darrere «ponent» en aquests versos:

La rojor de ponent, ja s'apagava,
cobrint-se el cel d'un vel ennegrellat

«Nocturn», vv. 1-2

En canvi, però, les he mantingut en casos com els versos següents, en què tenen clarament rellevància prosòdica:⁴

Mon cor, espera ta gran vinguda,
ell, ha de ser-ne ton ric palau,

«Falsetaneta», vv. 45-46

2. Si algun altre signe de puntuació —normalment un guió— la fa innecessària, com darrere «peus» en l'exemple següent:

que és tova i rejuvenida
i cruix a sota dels peus,

4 Un altre exemple: elimino la coma als versos «La paraula del meu Déu, | m'ha dit ja la meva sort:» (vv. 1-2) de la poesia «Sens ànima»; mentre que les mantinc, perquè prosòdicament són significatives, al vers «i aleshores, jo, m'he dit:» (v. 6). Observem, a més a més, que en el primer cas la inflexió que introdueix la coma coincideix amb la pausa final del vers.

—l'olor de la terra nova
fa pensar amb el vi i el pa,

Crist, III, vv. 17-20

3. Si dificulta la lectura o bé causa alguna ambigüitat, com la coma del primer vers, que introdueix una pausa entre el gerundi i el seu complement que no facilita la lectura ni està justificada des d'un punt de vista prosòdic:

Esguardant cap amunt, la foscor intensa,
la terra, de negrors embolcallada,
llagrimaja entristida, apesurada,
de veure plorar els núvols pluja densa.

«Pluja de nit», vv. 5-8

*Casos d'afegiment de
la coma*

Així mateix, si la manca d'un signe de puntuació podia dificultar la comprensió d'un fragment determinat, no he dubtat a afegir-lo, normalment d'acord amb un criteri sintàctic. Són els casos següents:

1. Per la presència d'un vocatiu, com la coma darrere «porta», que delimita el vocatiu amb què comença el vers següent:

Si l'amor tusta a la porta,
donzella, bé l'has d'obrir,

«Cançó de quan ve l'amor», vv. 1-2

2. Per fixar els límits d'una aposició explicativa, com la coma que tanca el segon vers del fragment següent:

Un llibre avui llegeixo,
d'amor tota una història,
que em porta a la memòria
records que el temps s'endú;

«El pensament», vv. 1-4

3. Per delimitar una oració de relatiu explicativa, com és el cas de la coma dels versos que segueix:

d'allí estant sent les baralles
del senyor de la ciutat
i el fadrí de la Solana,
que ha baixat a tomballons
els graons de l'ampla escala.

Crist, V, vv. 140-144

4. Per indicar un element focalitzat, com el sintagma tematitzat amb què s'inicia aquesta estrofa:

Núvol blanc, l'amor el pren
d'altra vinya assedegada,
deix la terra assaonada
cavalcant l'ala del vent.

«Núvol blanc dalt del pujol», vv. 17-20

5. Per desfer una ambigüïtat, com en els versos següents, en què l'addició de la coma darrere el mot «llençol» permet identificar el primer terme de la comparació en «les crestes de l'alta serra»:

I allà, en les crestes de l'alta serra,
la neu posar-s'hi, com un llençol,
devindre trista tota la terra
plorant l'angoixa de què es condol.

«Hivern», vv. 5-8

6. Per marcar una inflexió sintàctica entre dues oracions d'una sèrie coordinada o juxtaposada, que és el cas de la coma que tanca el penúltim vers següent:

En aquelles collades que ara veus,
un temps la vinya hi fou tota ufanosa,
el que ara són erms, eren conreus,
tota planta hi creixia esponerosa.

«Elegia del Priorat», vv. 13-16

7. Per separar dos constituents d'una enumeració, com la coma darrere «escanyolit»:

Té per tota companyia
la vinya que treu bon vi
dalt d'un coster que s'afua
com si el volgués dur a l'abís,
l'ametller de soca dura,
l'avellaner escanyolit,
l'olivera que no muda,
d'un verd fosc i d'un verd gris.

Crist, III, vv. 61-68

8. Per assenyalar l'elisió verbal, com després d'«altre» en el segon dels versos següents:

a un racó hi ha un càntir d'aigua,
a l'altre, un plat i un topí,

Crist, III, vv. 75-76

Per altra banda, no ha calgut normalitzar l'ús de les majúscules i les minúscules, perquè Estrem, en general, ja s'adequa a la norma actual, excepte l'alternança de *Crist* i *crist* al darrer poemari, *El Crist de la Solitud*, que requereix una major explicació. En la nostra edició utilitzem els criteris següents per transcriure-la:

*Majúscules i
minúscules*

1. Escrivim *Crist* amb majúscula quan fa referència al fill de Déu, a Jesucrist, o bé a una seva imatge o figuració individualitzada (per exemple: I, v. 1).
2. Escrivim *crist* amb minúscula quan presenta un significat genèric (I, v. 2) o és una metàfora dels pagesos prioratins (v, v. 181).

Malgrat les vacil·lacions, creiem que aquests també són els criteris que segueix Estrem. Els casos que no hi responen resulten minoritaris: per exemple, l'ús de la minúscula en alguna ocasió que el mot designa Jesucrist (III, v. 133) o bé la imatge que dona títol al poema (VI, v. 71). En canvi, al testimoni *S*₂ s'opta per posar totes les ocurrences d'aquest mot en majúscules. Així mateix, respecte els usos particulars que en algunes ocasions fa Estrem de la majúscula, per exemple per atorgar dignitat al referent d'una paraula, com *Cavaller* a «Catalunya» (v. 32).

*Altres qüestions
ortotipogràfiques*

Finalment, pel que fa a algunes qüestions ortotipogràfiques, uso els signes d'obertura per a la interrogació i l'exclamació, d'acord amb Pujol i Solà (2000), el criteri dels quals també segueixo en les solucions a la concurrència d'aquests signes d'entonació amb altres de puntuació. Elimino el sagnat dels versos en què hi ha una pausa mètrica mitjana anterior, que és el cas de les estrofes d'*El Crist de la Solitud* en la seva primera edició impresa; però el mantinc, és clar, dins d'una tirada de versos. També respecte escrupolosament l'ús que fa Estrem de les cometes per assenyalar un sentit figurat o irònic en algunes paraules i expressions, com *polvos* als versos «amb un to conqueridor | i amb els “polvos” a la cara. . . » («Marieta-Marió», vv. 28-29), per exemple. Però unifico la forma que presenten les dates i els llocs que acompanyen algunes poesies. Per últim, numero les sis parts de què consta *El Crist de la Solitud*, per facilitar-ne la referència.

8.4 CRITERIS ORTOGRÀFICS

*El criteri de la
fidelitat fonètica als
testimonis*

Regularitzo ortogràficament el text a partir del criteri de la fidelitat fonètica als testimonis: per tant, adopto la forma normativa en tots aquells mots que la regularització no impedeix la realització fònica que es dedueix del testimoni, i mantinc la solució gràfica original en els altres casos, tal com he argumentat a la secció 1.6 «Metodologia». D'acord amb aquest criteri, doncs, regularitzo la grafia de mots com els següents:

- *llensol* > *llençol* («Hivern», v. 6)
- *arrocega* > *arrossega* («El riu», v. 10)
- *corcers* > *corsers* («La meva casa», v. 183)
- *escarrancits* > *escarransits* (*Crist*, VI, v. 131)
- *ressucitada* > *ressuscitada* (*Crist*, VI, v. 182)
- *conciència* > *consciència* («Furt», v. 9)
- *capdill* > *cabdill* («Elegia del Priorat», v. 83)
- *sabs* > *saps* («La masia», v. 41)
- *bategs* > *batecs* («Del viure pels cims», v. 19)

- *pag* > *pac* («Endreça», v. 2)
- *espandir* > *expandir* («A una artista qui canta bell», v. 30)
- *embaeix* > *envaeix* («La masia», v. 37)
- *sangnava* > *sagnava* (*Crist*, II, v. 2)
- *pendre* > *prendre* («A una artista qui canta bell», v. 35)
- *compendre* > *comprendre* (*Crist*, VI, v. 94)
- *grogueigen* > *groguegen* («Del temps trist», v. 1)⁵
- *en l'aire* > *enlaire* («La meva casa», v. 186)
- *part d'amunt* > *part damunt* (*Crist*, I, v. 143)
- *part de dins* > *part dedins* (*Crist*, IV, v. 88)
- *aprop* > *a prop* («A una artista qui canta bell», v. 17)
- *polen* > *potlen* («La festa de l'arbre», v. 71)

En canvi, mantinc la grafia original de les paraules que perdrien la pronúncia que l'autor els ha imprès —dialectal, col·loquial, literària— si les regularitzem. Són casos com els que segueixen:

- *fredolecs* (*Crist*, V, v. 28)
- *llacorelles* («La meva casa», v. 116)
- *goriran* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 128)
- *gornit* («La meva casa», v. 77)
- *sirà* («El cant del rossinyol», v. 25)
- *soleiat* («La masia», v. 25)
- *aucella* («En la mort d'una donzella», v. 21)
- *esprit* («Endreça», v. 11)
- *casi* («El pensament», v. 9)
- *aixís* («Un consell», v. 3)
- *donc*, del verb *donar* («Del viure pels cims», v. 13)
- *prò* («Del viure pels cims», v. 35)
- *sumissió* («Marieta-Marió», v. 8)

⁵ En una poesia on també trobem la forma *rossegen* (v. 3). Com veurem tot seguit, les vacil·lacions ortogràfiques en el primer llibre d'Estrem són constants.

- *mellor* («L'avi», v. 6)
- *cascates* («Mes de maig», v. 5)
- *inonden* («L'amor volguda», v. 4)

Ara bé, l'aplicació d'aquest criteri no està exempt de dificultats ni tots els casos són tan clars com els que acabo de posar com a exemple. En el cas de la poesia estremiana, hi ha tres factors que cal considerar: d'una banda, l'evolució dels usos lingüístics de l'autor i la constatació d'una primera etapa caracteritzada per unes formes i un lèxic propers a la literatura vuitcentista; d'altra banda, les vacil·lacions ortogràfiques i les inseguretats de l'autor, que ocasionen algunes dificultats, en particular l'ús de solucions gràfiques diferents per a un mateix fenomen lingüístic o una mateixa paraula; finalment, la presència en la seva obra de característiques particulars de la seva variant diatòpica, la parla occidental de Falset.

*L'evolució dels usos
lingüístics de l'autor*

En efecte, com hem comprovat anteriorment, els usos lingüístics d'Estrem van canviar amb el temps i cada vegada va utilitzar menys expressions arcaïtzants i formes heretades de la tradició literària, i va exhibir també una major confiança en l'aplicació de la norma.⁶ De la primera etapa, però, fins després de la publicació de *Les hores dolces*, destaquen un conjunt d'expressions que requereixen una explicació. En primer lloc, trobem mots dels quals desconeixem exactament la realització fònica original, com la pronúncia palatal o geminada de *flagellis* («Vent de ponent...», v. 2), *flagella* («El riu», v. 8) i *cristallina* («Nocturn», v. 11). Tanmateix, la rima ens ajuda en aquest cas, ja que «flagella» (v. 8) rima amb «ella» (v. 5) a la composició «El riu». Mantinc la grafia original d'aquests mots, doncs, d'acord amb la necessitat de respectar aquesta rima i per coherència amb el manteniment d'un sol criteri. És també el problema de dues grafies arcaïtzants, gairebé fossilitzades per la tradició literària, com *ab* («Nocturn», v. 5) i *ont* («La nostra nau», v. 24), de les quals hi ha una sola ocurrència en tota l'obra poètica de Salvador Estrem. Davant del dubte sobre la seva pronúncia real,⁷ regularitzo aquests mots d'acord amb la forma normativa que usa Estrem en el conjunt de la seva obra. Observem, però, que amb aquesta decisió no respectem el criteri de la fidelitat fonètica als testimonis que hem situat al principi d'aquests criteris: malgrat això, sembla preferible la regularització, vista l'evolució lingüística i literària de l'autor, indubtablement tendent a l'assumpció de la normativa.

En segon lloc, descobrim en aquesta primera etapa un conjunt de grafies influïdes per la tradició literària vuitcentista: mots com *inonda* («Sonen hores al cloquer», v. 2), *cascates* («Mes de maig», v. 5), *obirar* («L'amor volguda», v. 7), *esmortuïda* («Nocturn», v. 9), *cadavre* («De terra estranya», v. 16). Les mantinc per no perdre la pronúncia original,

⁶ Per a una anàlisi d'aquesta evolució, remeto a la secció 4.1 «Evolució lingüística».

⁷ Sobre aquesta qüestió, vegeu Martínez-Gil (2013: 321) i les referències bibliogràfiques que dona allí, en particular Segarra (1987).

excepte en tres casos que tot seguit justifico. El primer és el verb *anyorar*, que Estrem usa amb aquesta grafia en dues composicions primerenques: *anyorant* («A una artista qui canta bell», v. 42) i *anyora* («Del temps trist», v. 20). Malgrat que, segons [DCVB](#), aquesta forma reflecteix la pronúncia dels parlars occidentals, la grafia amb *a* inicial no tornarà a aparèixer a la seva obra poètica. Regularitzo aquests mots, doncs, per dues raons: per coherència amb la resta d'ocurrències d'aquest verb en la seva poesia i perquè, a diferència de casos com *inonden*, que constitueixen formes diferents d'una mateixa paraula, *anyorant* presenta simplement una ortografia diferent d'*enyorant*. Un segon cas que exemplifica aquesta evolució i els canvis de criteri de l'autor és el substantiu *montanya*. D'acord amb [ALDC](#) (mapa 701), la realització de la vocal posterior és tancada [u] als parlars del Priorat, així que aquesta grafia no deixa veure la pronúncia dialectal, però és usada a «Nocturn» (v. 4) i «Del temps trist» (v. 23), dues poesies de la primera etapa literària d'Estrem.⁸ Possiblement, el seu ús respon a la influència de la tradició literària precedent, però en algun moment Estrem decideix emprar la forma normativa, canvi que, a més, es posa de manifest en la gènesi d'algunes poesies: per exemple, al títol «Muntanya del Priorat», del volum *Les hores dolces*, que en un testimoni de premsa previ és «Montanya prioratina». Regularitzo aquest mot per les mateixes raons que el cas anterior. Finalment, hi ha la grafia *tramontana*, que Estrem mantindrà sempre: per exemple, «L'ermita de Sant Gregori», v. 23 o bé «Els focs de Sant Joan», v. 30. No és una grafia que reproduïx la pronúncia dialectal, ja que, segons [ALDC](#) (mapa 650), a Marçà es realitza [tramunt'ana] i, a la Torre de Fontaubella, [tremunt'ana]. Tampoc apareix aquesta grafia a [DOrt](#), el diccionari de què disposava Estrem, on es recull la forma normativa *tramuntana*. Malgrat que és una grafia que no evoluciona en la poesia estremiana, la regularitzo d'acord amb la forma normativa i també dialectal, ja que no es tracta d'una forma alternativa del mot *tramuntana*, sinó una ortografia diferent.

Ara bé, al costat d'aquests casos, descobrim efectivament l'ús de solucions gràfiques que obeeixen a la manca de seguretat en el propi criteri.⁹ Vegem com a exemple el mot *àlber*. D'acord amb [DCVB](#), *aube* és la forma que pren en el parlar de Falset, i [ALDC](#) (mapa 1199) atesta la realització [ʼawβe] a Marçà. En efecte, a la poesia «Els focs de Sant Joan», en un primer testimoni de premsa de 1923 Estrem usa la forma dialectal *aube* (v. 7), però en el testimoni mecanografiat de 1936 de la mateixa composició trobem la grafia *albe*, la qual també apareix a «Cançó de comiat» (v. 23), una poesia aplegada l'any 1927 al volum *Elegia del Priorat i altres versos*. Per altra banda, però, Estrem usa la

*Vacil·lacions
ortogràfiques
multiformes*

⁸ També apareix en el discurs autògraf de Capçanes, 12 d'abril de 1925, ll. 27 i 173.

⁹ Hem vist a la seva biografia que Estrem —un autor que comença a escriure quan el procés de normalització de la llengua és encara incipient— no va tenir una ensenyança formal. Aquesta situació fa que a la seva obra primerenca es facin evidents dubtes i vacil·lacions lingüístiques.

forma normativa a *Crist* (II, v. 25) i a «La processó dels àlbers», al títol, unes composicions de 1936 i 1930, respectivament. Observem que hi ha la voluntat de regularitzar aquest mot, quan proposa *albe* al segon testimoni d'«Els focs de Sant Joan». Aquesta grafia, però, conviu amb la forma normativa, que apareix en testimonis en volum controlats per l'autor. Més dades: la realització fònica de les dues grafies no variaria en els parlars del Priorat i la màquina amb què fou mecanografiat el testimoni que atesta *albe* no disposava d'accent greu —i, per tant, sense possibilitat d'accentuar aquest mot. En situacions així, doncs, adopto el criteri següent: si la forma normativa coexisteix amb una altra grafia, respongui aquesta o no a una pronúncia dialectal, esmeno la grafia d'acord amb la norma. En tots els casos, deixo constància d'aquestes esmenes a l'aparat de notes.

*Vacil·lacions
accentuals*

Cal subratllar, però, dues situacions que presenten una vacil·lació de criteri considerable: d'una banda, el tancament de la vocal tònica en alguns participis irregulars i, de l'altra, l'ús de les vocals *a* i *e* en posició pretònica. Pel que fa al primer fenomen, segueixo el criteri de generalitzar la forma normativa, que de fet és la grafia que usa Estrem predominantment. Per exemple, a «El Carnestoltes del mal fadrí», utilitza la grafia *après* (v. 39) del participi del verb *aprendre*, però també la forma normativa en dues ocasions (vv. 35, 43); per tant, aquí unifico totes les ocurrences d'acord amb la norma. Aquests dubtes semblen respondre al determini de normalitzar les pronúncies dialectals en el moment de la composició dels volums de poesia: en efecte, així ho confirmaria la gènesi d'una poesia com «He estat oprès», aplegada al volum *La mala collita* de 1930, el títol de la qual conté el participi del verb *oprémer*, que en un testimoni de premsa anterior —només uns mesos— és escrit *oprés*. Altres participis presenten encara més variació, com la del verb *encendre*, que no sembla obeir a cap regularitat que ens permeti establir una intencionalitat. Fixem-nos-hi: *encés* a «Elegia del Priorat» (v. 87) i «La meva casa» (v. 150),¹⁰ mentre que *encès* apareix a «Mes de maig» (v. 7), «El bes amarg» (v. 14), «A l'estimada» (v. 20), «Passa una noia per la Rambla» (v. 11) i *Crist* (II, v. 4; IV, v. 116; V, v. 127; VI, vv. 5 i 175), en diversos anys que abasten tota la seva vida literària. I encara: trobem *ences* al testimoni mecanografiat, de 1936, de la composició «Els focs de Sant Joan» (v. 23), però *encés* al testimoni de premsa de 1923. Recordem ara que els originals mecanoscrits no disposen d'accent greu, per tant podem entendre que l'autor no volia usar aquí l'accent agut, fet que sembla corroborar la idea que Estrem procura normalitzar les poesies en aplegar-les en volum. Per tot plegat, unifico totes aquestes grafies vacil·lants en la forma normativa.

Tanmateix, el participi del verb *estendre* és sempre *estés* en l'obra estremiana (*Crist*, II, 125; III, 112) i no existeix, doncs, cap vacil·lació. Aquesta grafia reflecteix la pronúncia dialectal del mot, que és, segons

¹⁰ També al discurs autògraf de Flix, 27 de maig de 1928, l. 101: «amb el clavell encés del teu riure».

DCVB, amb la vocal tònica tancada. Malgrat això, però, regularitzo les dues ocurrències d'aquest participi per coherència amb les altres formes del participi que acabem de veure, d'una banda, i per la normalització de l'ortografia dialectal que opero sobre aquestes grafies, la qual explico més endavant, d'altra banda.

Per altre costat, quant a l'alternança de les vocals *a* i *e* en posició pretònica, els criteris que segueixo són diversos, perquè el conjunt de situacions així ho exigeix. La comarca del Priorat és una zona de transició entre els dos blocs dialectals i es caracteritza, doncs, per la coexistència de trets d'ambdues àrees: en efecte, la isoglossa que separa els parlars que neutralitzen les vocals *a* i *e* pretòniques, segons Navarro (1999: 103), deixa Pradell de la Teixeta en el bloc oriental i la resta de la comarca, en el bloc occidental. Les vacil·lacions que trobem en la grafia d'aquestes vocals en l'obra poètica de Salvador Estrem poden respondre a aquesta situació, si més no parcialment, però també s'hi endevina la voluntat de normalització que hem anat veient i que distingeix l'evolució literària del poeta. Vegem algunes d'aquestes vacil·lacions:

Vacil·lacions en la grafia de vocals en posició pretònica

- *engoixat* («Cartes d'un soldat a sa mare», v. 186)
angoixat («Hivern», v. 8)
- *aixamplaren* («Catalunya», v. 52)
eixampla («Escornalbou», v. 85)
- *devallant* («L'adéu», v. 4)
davall («El fruit dolç», v. 4)
- *maravella* («Cant al vi», v. 105)
meravella («Maruxa», v. 3)
- *esbogerrada* («Furt», v. 3)
esbojarrada («La nostra nau», v. 14)
- *damanarem* («Cant al vi», v. 78)
demanar («Escornalbou», v. 38)

El primer criteri és el que ja uso per al tancament de la vocal tònica en els participis irregulars: generalitzo la forma normativa, que ara coincideix sempre amb la grafia predominant. És el cas, a la poesia «Elegia del Priorat», de la grafia *teulada* (v. 103), que alterna amb *taulada* (v. 121). Unifico totes les ocurrències d'aquestes grafies d'acord amb la norma.¹¹ Cal advertir aquí que anteposo aquest criteri, de la

¹¹ Trobem la grafia *teulada* a «La masia» (v. 12), «L'ermita» (v. 18), «L'estelada» (v. 14), «El Crist de la Solitud» (v. 114) i *Crist* (I, v. 116; III, v. 71; IV, v. 3; V, vv. 6, 130), mentre que *taulada* apareix a «L'ermita» (v. 18), «Cançó de comiat» (v. 20) i «La meva casa» (vv. 11, 27, 135, 194). Observem que la concurrència de les dues grafies és constant tot al llarg de l'obra poètica i que, per tant, no es tracta d'uns usos lingüístics que responguin a una evolució.

normalització de la grafia, al criteri de respectar la grafia dialectal, ja que la realització [tawl'aða] és comuna a tots els parlars del Priorat, segons [ALDC](#) (mapa 438). La idea és fer prevaler la coherència gràfica del text, en el sentit d'homogeneïtzar les diverses grafies, i normalitzar aquestes vacil·lacions multiformes, d'acord amb l'evolució dels usos lingüístics de l'autor. El segon criteri és un subtipus del primer i diu que, si la forma normativa coincideix amb la pronúncia dialectal, cal esmenar la grafia en qüestió d'acord amb la norma. Per exemple: a «La meva casa» (v. 76) trobem la grafia *arrecades*, que normalitzem en *arracades*, ja que reproduïx també la forma dialectal, d'acord amb [ALDC](#) (mapa 213). També aplico aquest criteri a l'alternança de les vocals *o* i *u* en posició pretònica, de la qual solament trobem dues ocurrences: *escopit* «La nostra nau» (v. 9) i *sospirs* (*Crist*, IV, v. 222).

Cal indicar, finalment, la presència de dues situacions particulars, quant a l'alternança d'aquestes vocals. D'una banda, el mot *satí* i el seu derivat *satinada* són escrits sempre amb *a* en posició pretònica, fins i tot en un document autògraf de l'autor.¹² Segons [DCVB](#), la realització [e] és comuna als parlars del bloc occidental i, per tant, d'acord amb el criteri anterior, cal esmenar-los. Ara bé, el fet que la grafia amb *a* sigui atestada per un discurs autògraf, a part de les tres ocurrences en l'obra poètica, així com el caràcter de transició dels parlars prioratins, susciten dubtes sobre aquesta realització. Malgrat tot, per coherència amb el criteri que hem establert i també en vista de les vacil·lacions de l'autor en la grafia d'aquestes vocals, normalitzo aquests mots. D'altra banda, cal prendre en consideració els mots que Fabra va incloure en el seu *Diccionari ortogràfic* de l'any 1931 —del qual Estrem tenia un exemplar—, però que figuren en els diccionaris actuals amb una grafia diferent. En aquests casos aplico també el criteri anterior. D'acord amb la grafia que presenten a [DOrt](#), es tracta dels mots *rera* i *darrera*, dels quals, segons Navarro (2012: 25), als parlars del Priorat es realitza [e] la vocal anterior àtona en posició final, i *recó* i el plural *recons*, dels quals [DCVB](#) afirma que la realització [a] de la vocal pretònica és característica dels parlars occidentals i que la grafia *recó* era usada antigament. També normalitzo aquests mots, doncs, d'acord amb la seva pronúncia dialectal, i no dono en aquest cas les esmenes a l'aparat de variants de les composicions en qüestió.

*Variants diatòpiques
en la poesia
estremiana*

Per acabar, cal emprendre un dels trets característics de la llengua literària de Salvador Estrem, la presència de característiques de la seva variant diatòpica, que té conseqüències en l'edició de l'obra poètica. Com hem anat comprovant, Estrem fa ús de formes dialectals, però no ho fa de manera sistemàtica, i aquestes formes conviuen amb una voluntat normalitzadora. De fet, la tensió entre aquesta voluntat, que és definidora de la seva evolució lingüística i literària, i la intenció

¹² Aquests mots apareixen a «Elegia del Priorat» (v. 47), «Cançó de la nit de Reis» (v. 19) i *Crist* (II, v. 86). Així mateix, aquesta grafia és atestada pel discurs autògraf de Capçanes, 12 d'abril de 1925, l. 23.

de respectar les formes dialectals es va mantenir constant fins al darrer dels seus volums. Als originals mecanoscrits, que recullen les darreres poesies que Estrem va revisar, perviuen a «Els focs de Sant Joan» grafies que reflecteixen la pronúncia dialectal, com *pagés* (v. 3) i *treient* (v. 44), amb esmenes del mateix autor que normalitza les grafies dialectals *aube* (v. 7) i *encés* (v. 23) del testimoni de premsa anterior. Entre les formes dialectals, trobem mots que són propis de la parla del Priorat, com el verb *deprendre* («Endreça», v. 7) i el substantiu *poal* («La meva casa», v. 76), que no ofereixen dubte sobre la seva conservació, amb grafies que reproduïen la pronúncia dialectal i que demanen certament una explicació major.

Entre aquestes darreres grafies, doncs, hi ha paraules com *goret* («El Carnestoltes del mal fadrí», v. 22), *seixa* («Cançoneta de juny», v. 7) i *redolar* («La meva casa», v. 197), que mantinc amb la grafia original dels testimonis, ja que constitueixen formes dialectals de les paraules *guaret*, *xeixa* i *rodolar*, d'acord també amb el criteri de la fidelitat fonètica als testimonis. En canvi, regularitzo un conjunt de grafies com *blair* (*Crist*, III, v. 148), *treuré* («El fruit dolç», v. 6) i *aixam* (*Crist*, II, v. 110), per les raons que detallo tot seguit. En primer lloc, són grafies que presenten simplement ortografies diferents de *bleir*, *trauré* i *eixam*, que reflecteixen efectivament la pronúncia dialectal, però que constitueixen variants gràfiques d'aquests mots. En segon lloc, no es dedueix de la poesia estremiana una voluntat clara de mantenir sempre les formes dialectals —acabem de veure el cas d'«Els focs de Sant Joan», en què esmena dialectalismes— i algunes d'aquestes formes participen de les vacil·lacions accentuals que hem assenyalat, com les grafies *après* i *apès* («El Carnestoltes del mal fadrí», vv. 39, 43), per exemple. Finalment, en l'obra poètica d'Estrem, resulta evident la tendència de l'autor a la normalització i la renúncia progressiva a les formes anormatives. D'altra banda, aquest criteri de la normalització de l'ortografia dialectal impedeix la realització fònica que es dedueix del testimoni, però, malgrat tot, proposo la seva aplicació en la present edició per les raons que he adduït.

8.5 CRITERIS MORFOSINTÀCTICS

En general, he respectat les solucions morfològiques i sintàctiques d'Estrem que no s'adeqüen a la norma, ja que responen gairebé sempre a motius de mètrica i versificació. Per exemple, les formes femenines d'alguns adjectius d'una terminació, com *exhuberanta* («Muntanya del Priorat», v. 13), per mantenir l'alternança de rimes masculines i femenines, *espurnejanta* («A una dona que es presum», v. 3), per no modificar la rima, o bé *ardenta* (*Crist*, IV, v. 9), per mantenir el recompte sil·làbic; altres casos són *sedenta* («La Festa de l'Arbre», v. 61), *plaenta* («Muntanya del Priorat», v. 31) i *bullentes* («Escornalbou», v. 12). Així mateix, els adjectius de dues terminacions que són emprats com si

en fossin d'una, per causa del manteniment de l'alternança de versos masculins i femenins: «amb paraules violents» (*Crist*, VI, v. 107). També mantinc les combinacions de pronoms que no s'ajusten a la norma si l'esmena modifica la mètrica o la versificació del poema, com «als bordegassos, ningú re els hi diu» («La Festa de l'Arbre», v. 41), o bé si són una marca de col·loquialitat, com «els dies se'ls hi anaven escolant» («Elegia del Priorat», v. 43). Amb el mateix objectiu, no esmeno tampoc l'ús col·loquial de proposicions que la normativa rebutja, com *amb* en el vers «fa pensar amb el vi i el pa» (*Crist*, III, v. 20). En canvi, regularitzo els casos esparsos d'apostrofació incorrecta de l'article, com «la humil flor» («El triomf dels humils», v. 4) o bé «de la hisenda» («La meva casa», v. 107), malgrat que obligui a fer una sinalefa. També esmeno la preposició davant un complement directe en els casos que la seva supressió no modifiqui la mètrica ni la prosòdia del vers, com «que mata la gent» («La monja», v. 6) o bé «que captiva els gomosos» («A una dona que es presum», v. 12), però la mantinc quan l'esmena afecta el recompte sil·làbic: per exemple, «com sabien amar a les donzelles» («Elegia del Priorat», v. 54), que esdevindria doncs hipomètric. Per altra banda, he mantingut l'alternança de les formes *só* i *sóc*, fins i tot en una mateixa estrofa (*Crist*, I, vv. 159-160), per conservar una sinalefa i, doncs, el nombre de síl·labes del vers; i he respectat l'elisió de la consonant final de l'infinitiu en combinació amb la forma reduïda dels clítics, sigui en verbs pronominals com *llevà's* («El Carnestoltes del mal fadrí», v. 56) i *encomanà's* (*Crist*, V, v. 115), sigui en combinació amb un pronom feble, com *cercà'm* («La meva casa», v. 231).¹³

Algunes esmenes que he realitzat a *Les hores dolces*, però, demanen segurament una mica més de comentari. He suprimit sistemàticament l'apòstrof per indicar una elisió que s'aparti de la norma: per exemple, «caldeja'l pla» («Al vol d'un bes», v. 2) o bé «que's descarnen» («De terra estranya», v. 25). L'he eliminat, també, per assenyalar les sinalefes: per exemple, «jo'n só l'amant» («Les muntanyes», v. 13). Per contra, he usat l'apòstrof per assenyalar les afèresis, com «un llibre per 'nar resant» (*Crist*, III, v. 100) o bé «la casa se us 'niria fent més gran» («La casa», v. 28), ja que no fer-ho suposava canviar el recompte sil·làbic.

Pel que fa a l'accent circumflex, l'he suprimit en tots els usos que en fa Estrem, que són diversos, persistents i vacil·lants, a vegades. Estrem usa l'accent circumflex per assenyalar l'elisió d'una consonant muda consegüent a la vocal tònica, en els casos següents:

1. Per indicar una sinalefa o una elisió, com «tot clâ i tot ample» («La meva casa», v. 28) i «entrâ als erms» (*Crist*, I, v. 167). És un ús general tot al llarg de la seva producció poètica.¹⁴

¹³ En tots aquests casos, Salvador Estrem usa l'accent circumflex en lloc dels accents agut o greu. Opto per accentuar l'infinitiu a fi de facilitar la lectura.

¹⁴ En el cas d'infinitius com *ésser*, *córrer* i *néixer*, que tenen accent gràfic en la seva forma normativa, Estrem el suprimeix quan afegeix l'accent circumflex: per exemple, «i hi vegis corrê uns infants alegres» («La meva casa», v. 162).

2. Per marcar una rima, com *fadrí* i *dormí* («El Carnestoltes del mal fadrí», vv. 17-18). Aquest ús, que desapareix a *El Crist de la Solitud*, presenta algunes vacil·lacions, com per exemple la presència en el poema «Nota d'un capvespre de juliol» de les rimes *aturâ* (v. 20) i *abraçar* (v. 24).¹⁵
3. Per senyalar la combinació de l'infinitiu i la forma reduïda d'un clític, com per exemple *llevâ's* («El Carnestoltes del mal fadrí», v. 56) o bé *posâ'm* («La meva casa», v. 64). També mostra un ús generalitzat.

Així mateix, trobem un altre cas d'ús de l'accent circumflex en la forma *prô* de la conjunció *però* als poemes «Cant al vi» i «Del viure pels cims». Com que hem de mantenir la síncope per no modificar el recompte sil·làbic ni l'esquema rítmic, he usat la forma *prô* en ambdues poesies. Estrem també utilitza, en alguns casos del verb *ésser*, l'accent circumflex per indicar un canvi de tonicitat: per exemple, «qui en vulgui *essê* conqueridor» («Em té encisat una finestra...», v. 44). He optat per regularitzar el verb sense accentuar-lo. Per acabar, hi ha alguns casos esporàdics, a *Les hores dolces* i *Elegia del Priorat i altres versos*, en què l'ús de l'accent circumflex, més enllà d'assenyalar una elisió, no respon a cap regularitat —si més no, que hagi sabut veure. Així, per exemple, a la poesia «Cançó de comiat» trobem els versos «campanâ, creu decantada» (v. 18), amb circumflex, i «avellanar de la plana» (v. 26), sense.

Finalment, mantinc les formes col·loquials d'algunes formes verbals, com *sapiguent* («La festa de l'arbre», v. 51) i *s'adonguessin* («Sanitat d'esperit», v. 107); així mateix, també a *Les hores dolces*, l'ús en dues ocasions de la forma plena de l'article definit masculí, com «los meus petons» («Bressolant canta la mare», v. 11).

8.6 CRITERIS LÈXICS

La llengua literària de Salvador Estrem i Fa es troba determinada per dues circumstàncies que influeixen en el lèxic dels seus versos: d'una banda, la variant geogràfica a la qual pertany, és a dir, el parlar occidental de Falset; i d'altra banda, la decisió d'usar una llengua que no se circumscriu a la parla ordinària, sinó que reculli tota la riquesa de l'idioma. En efecte, Estrem participa de la voluntat de normalització lingüística que caracteritza la majoria dels escriptors en llengua catalana del període, fet que es tradueix en la utilització d'un registre divers que inclou nombrosos dialectalismes, en la recuperació d'alguns arcaismes i en la creació de lèxic, habitualment com a llicència poètica per raons de mètrica i versificació.

Per tant, he conservat totes les formes lèxiques, tant els arcaismes com els dialectalismes i neologismes, i m'he limitat a normalitzar la

¹⁵ Si bé aquestes rimes es troben en estrofes diferents.

seva ortografia d'acord amb els criteris que hem vist fins ara. També he adaptat a la norma actual els noms propis que usaven els mateixos designats, malgrat que en alguns casos estiguin avalats per la tradició escrita anterior a la normativització fabriana, com *Vicenç*, així com els topònims, com *Cabacés* i *Escaladei*, i els noms d'organitzacions, com *Orfeó Capçanenc*. Així mateix, mantinc la forma normalitzada que utilitza Estrem d'alguns noms propis, malgrat que no ho fessin els seus portadors, com *Ignasi Iglésies*. En canvi, he suprimit l'accent del segon cognom de Salvador Estrem, que només ell usava en aquesta forma. Per acabar, he mantingut els castellanismes que apareixen escadusserament, sobretot a *Les hores dolces*, com *postrer* («Del Gòlgota al cel», v. 17) o bé *cansanci* (*Crist*, VI, v. 57). Remeto al capítol 4 «Llengua i formes literàries» per a un estudi aprofundit de la llengua en l'obra poètica de Salvador Estrem i del seu lèxic en particular.

Part III

OBRA POÈTICA

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

LES HORES DOLCES

Prenc en consideració com a text base el del testimoni *H*, que fou imprès als tallers de la Impremta La Renaixensa de Barcelona els darrers dies de juliol o bé la primera quinzena d'agost de 1920.

Test. *H*

Lluïsa Fa i Estany, mare de Salvador Estrem, va morir a Marçà el 20 de maig de 1917, al mas familiar (veg. [AJM](#), Registre Civil: Defuncions vol. 9, 1912-1918). Aquesta composició, que precedeix el pròleg de Josep Alemany i el conjunt de les poesies, fa de dedicatòria del volum.

-
- 2 *pac*] Mot que recull [DCVB](#) com a sinònim de *pagament*, i també [DIEC2](#) en la locució prepositiva *en pac de*. D'altra banda, [CTILC](#) documenta la forma *pag* d'aquesta paraula: per exemple, «Ets molt bo i Deu en pag no't deixarà i si no't deixa tampoc me deixarà an a mí ni als nostres fills que son bocins del teu cor», p. 150, dins *Narracions extraordinàries* (Barcelona: Imp. Fills de Domingo Casanovas, 1915), de Joan Santamaria.
- 7 *deprenguí*] Del verb *deprendre*, que [DCVB](#) recull com a variant dialectal al Priorat, la Ribera d'Ebre, el Matarranya i el País Valencià, amb el significat 'aprendre, adquirir coneixements teòrics o pràctics'.

ENDREÇA

A ma santa mare

Jamai per mi l'amor regatejàreu,
i Déu us en fa pac en lo eternal
des que en eix paradís sol me deixàreu
4 per 'nar-vos-en cap dalt.

Amb vostre cant, al meu vós m'emmenàreu,
i un cop caigut del niu que vaiu deixar,
tot lo que deprenguí, que m'ensenyàreu,
8 ara us ho vull cantar.

Jamai l'amor per mi regatejàreu,
només per xò, ja en mi sou immortal,
és foc en mon esprit lo que em cantàreu,
12 i ara el seu flam durà el meu cant més alt.

VP La Veu del Camp, any III, núm. 119 (11 d'abril de 1915), p. 2.

Test. *VP H*

2 sol, *H*] sol; *VP*
4 dormida *H*] dormida, *VP*
6 mirada, *H*] mirada *VP*
7 també em duu caliu *H*] m'ha tornat la vida *VP*
8 el deixonda amb l'alenada *H*] m'ha dut fresca alenada, *VP*
10 foc i amor, que em fan més fort. *H*] del amor, la tendra flor. *VP*
L *manca H*] Falset. *VP*

La pausa mètrica mitjana es marca al testimoni *VP* per mitjà del sagnat del primer vers de l'estrofa.

BELL TEMPS

4 L'ametller n'ha tret florida
 per un bes dels raigs del sol,
 tot el món torna a la vida,
 despertat de sa dormida
 per un cant de rossinyol.

8 Dels teus ulls, una mirada,
 també em duu caliu al cor,
 i el deixonda amb l'alenada
 de la flaire que ha escampada,
 foc i amor, que em fan més fort.

VT La Veu de Tarragona, any III, núm. 97 (14 de març de 1915), p. 2.

Pr Priorat, any II, núm. 19 (6 d'agost de 1916), p. 6.

Test. *VT Pr H*

1 Enveja *H*] Les flors t'envegen *VT*

1 Damunt ton *H*] Sobre'l teu *Pr VT* \ ondulant, *H*] ondolat *Pr*
 ondolat, *VT*

2 moria, *H*] moría *VT*

3 perfumat *H*] perfumat, *Pr VT*

6 ampla i *H*] tota *Pr VT*

8 de cants, *H*] d'encants, *Pr* \ curull *H*] vessant *VT* \ vida... *H*] vida. *Pr*

9 ...mes *H*] Mes *Pr* mes *VT* \ baixis *H*] vagis *Pr VT*

10 flors tost et veurien; *H*] flors, quan te veurien, *Pr VT*

11 esguardan-te, pot ser si *H*] esguardant ton cos diví, *Pr* esguardant ton
 còs diví *VT*

12 que d'enveja's *H*] de l'enveja's *Pr VT*

LA manca *H*] Falset 9-3-15 *VT*

7 papallons] papellons *H VT* papellons, *Pr*

7 *papallons*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem en l'altra ocurrència del mot a la seva obra poètica, a «La meva casa», v. 213.

ENVEJA

Damunt ton pit ondulant,
una rosa s'hi moria,
i ha deixat tot perfumat
4 el teu rostre, que somnia
un reialme d'il·lusions,
una llar ampla i florida,
un jardí de papallons
8 ple de cants, curull de vida. . .
. . . mes no hi baixis al jardí,
que les flors tost et veurien;
esguardant-te, potser sí
12 que d'enveja es marcirien.

VP *La Veu del Camp*, any III, núm. 119 (11 d'abril de 1915), p. 2.
Pr *Priorat*, any II, núm. 19 (6 d'agost de 1916), p. 6.

Test. VP Pr H

- 1 garrida H] flairosa VP
- 2 dolça H] fresca Pr VP
- 3 el cor H] tu'l cor Pr VP
- 4 viaranys; H] viaranys. Pr VP
- 4|5 manca H] p.m. Pr VP
- 5 si H] Si Pr VP
- 7 d'amarga H] d'amarga, Pr
- 8|9 manca H] p.m. Pr VP
- 9 porta H] deix VP
- 10 furta H] roba Pr VP
- 11 ulls, H] ulls; Pr
- 12 de l'amor que oborriries, H] al amor maleiries Pr VP
- 13 les senderes viaries H] i per sos camins viaries, Pr i pels seus camins viaries, VP
- 14 entre espines i entre esculls. H] plens de penes i d'esculls. Pr plens d'espines i d'esculls. VP
- L manca H] Falset. VP

-
- 9 *ressabis*] Castellanisme, que [DCVB](#) recull i atesta en textos escrits, amb el significat de 'regust', en una primera accepció, i el sentit figurat de 'vici, mala habitud'. També [CTILC](#) documenta el mot: per exemple, de Narcís Oller, «apariencias que trascendían fins en lo vestir, barallat ab la moda corrent, un bon xich extravagant, plé de ressabis portats d'Inglaterra que si esqueyan perfectament bé á son cap ros, á sa figura esprimatxada y alta», p. 43, dins *La papallona* (Barcelona: Estampa de la Renaixensa, 1882).
 - 13 *viaries*] Del verb *viar*, que [DCVB](#) recull amb el significat de 'ratllar, fer ratlles de diferent color, sobretot a una roba'. És documentat una sola vegada per [CTILC](#), en una poesia del rossellonès Carles Grandó: «Salut, ma terra catalana, | rojos teulats | agermanats | per la sardana | entorn dels campanars pairals, | teulats vermells viant la plana | de pals | de sang», vv. 13-20, dins *Fa sol i plou* (Barcelona: Publicacions de La Revista, 1932), p. 17.

ADVERTIMENT

Flor garrida que esbadelles,
dolça noia dels quinze anys,
que a l'amor el cor entregues
4 sens saber-ne els viarany;
si la fruita trobes dolça,
bé la pots assaborir,
mes si té regust d'amarga
8 no la tastis, creu-me a mi;
que si et porta al cor ressabis
i el color furta a tos llavis
i et duu llàgrimes als ulls,
12 de l'amor que avorriries,
les senderes viaries
entre espines i entre esculls.

Pr *Priorat*, any II, núm. 13 (20 de febrer de 1916), p. 4.

Test. *Pr* *H*

- 1 llavis *H*] llavis, *Pr*
- 3 m'hi ubriagava *H*] m'ubriagave *Pr*
- 6 cloguí ~ d'un *H*] duguí ~ aquell *Pr*
- 7 segellava *H*] sagellava, *Pr*
- 9 tu *H*] manca *Pr*
- 12 confosa *H*] confosa, *Pr*
- 13 vinclant el rostre, *H*] baixant el rostre *Pr*
- 14 encès, *H*] encés, *Pr*
- 15 en el *H*] sobre'l *Pr*
- 16 cantant, floreix *H*] hi deixes florî *Pr*
- 17 florir *H*] gran bés, *Pr*
- 18 canten la dolçor... *H*] mostren la fruició... *Pr*
- 19 si hi entra, *H*] se filtra, *Pr*
- 20 s'hi torna amargantor... *H*] com un plor d'amargô... *Pr*

EL BES AMARG

Me van dar un bes tos llavis
vessant tot ell d'amor
i foll jo m'hi ubriagava
4 bevent-ne una dolçor.

Tota la meva vida
cloguí dintre d'un bes,
que al cor se'm segellava
8 per no borrar-s'hi més.

.

Avui que tu ja ets mare,
passant pel meu costat
duent ton fill en braços,
12 confosa m'has mirat.

I tot vinclant el rostre,
mateix que el foc, encès,
en el fruit de ta vida,
16 cantant, floreix un bes.

D'aqueix florir tos llavis
en canten la dolçor. . .
mes en mon cor, si hi entra,
20 s'hi torna amargantor. . .

Test. *H*

-
- 5 *somrosada*] Castellanisme que no recullen els diccionaris consultats. Per contra, [CTILC](#) en dóna dues ocurrències en poesies de Guerau de Liost i Josep Lleonart. Del primer, dins *La montanya d'amethystes* (Barcelona: Impremta Octavi Viader, 1908), vegeu al poema «Cicle forestal», la secció «Fades» (p. 250): «¡Oh les tímides fades! Son la gebra, | son la neu, son el glas, son la blancura, | feta carn impalpable y somrosada», vv. 10-12.
- 7 *t'obiro*] Del verb *obirar*, que recull [DCVB](#) com a forma derivada per contracció d'*albirar*. Aquest diccionari també aplega la variant gràfica *ovirar*. La variació no acaba aquí, ja que [DECat](#) documenta la variant diftongada *aubirar* com a forma intermèdia, i destaca l'ús que fan del verb *obirar* autors de la Renaixença tan destacats com Manuel Milà i Fontanals i Jacint Verdaguer, fet que prestigia aquesta forma i en perllonga la utilització. En aquest sentit, [CTILC](#) atesta llargament les formes conjugades de tots aquests verbs. Cf. «Comunió», v. 5.

L'AMOR VOLGUDA

- 4 Sota els rulls de ta negra cabellera,
 el lliri de ton front, llença un perfum,
 i els teus ulls, com un sol de primavera,
 inonden la meva ànima de llum.
- 8 Ta cara somrosada i riallera,
 la veig, de dolços somnis al besllum,
 i t'obiro tan pura i encisera,
 que el meu cor per aimar-te, se'm consum.
- Jo vull ser qui en bell jorn, aimada mia,
 tos llavis desponcelli en l'harmonia
 de les notes dolcíssimes d'un bes.
- 12 I si tu em dons l'amor que en ton cor nia,
 t'obriran els meus braços ampla via
 i amb ells t'enllaçaré per sempre més.

Test. *H*

15 *deia*] *deia*, *H*

-
- 3 *sens esma*] Observem l'alternança amb *sense saber* (v. 4). Veg. l'extensa discussió de Coromines a [DECat](#) sobre la llarga pervivència simultània de les dues formes en la llengua literària.
- 15 *deia*] La supressió de la coma de la coma fa sentit per evitat la inflexió entre el verb i el seu complement.
- 23 *ditxa*] Castellanisme, llargament documentat a [CTILC](#). Veg. així mateix «Comiat», v. 11 i «Maruxa», v. 28.

A L'ESTIMADA

4 Tenia l'existència entenebrida,
 un vel als ulls i una mortalla al cor,
 sens esma per eix món feia ma vida,
 sense saber del riure, ni del plor.

8 L'ànima devenia dolorida
 enfront d'aquella vida de foscor,
 i em captava l'almoïna beneïda
 d'un raig de llum, que li dugués claror.

12 I com si m'hagués dit que tu el tenies,
 a tu et cerquí, i vaig trobar en tos ulls,
 un torrent de claror, que l'encenies,
 sota l'ombra del núvol dels teus rulls.

16 Un món tot nou al meu costat somreia,
 com si llavors mateix hagués nascut. . .
 Tu ensenyares a dir lo que no deia
 al meu llavi, que encar restava mut.

20 I t'ha dit que el meu cor et feia ofrena
 de tot aquell amor que allí ha florit,
 després que li has donat la vida plena
 de llum, que li has encès en l'esperit.

24 Amb tu faré el camí d'aquesta vida,
 amb tu tan sols i no amb cap altra més. . .
 no vull ditxa més gran que l'assolida,
 perquè en tos ulls hi ha el cel que em tens promès.

VT *La Veu de Tarragona*, any III, núm. 121 (29 d'agost de 1915), p. 2.

Test. VT *H*

- 1 Allà ~ boira trista *H*] Allà, ~ negra boira *VT*
 - 2 s'hi *H*] se *VT*
 - 3 negra nit, *H*] fosca nit; *VT*
 - 4 finir-se *H*] morir-se *VT*
 - 5 defallit, *H*] defallit *VT*
 - 6 és son defalliment el desengany, *H*] en son defalliment, hi ha'l
desengany *VT*
 - 7 neguit *H*] neguit, *VT*
 - 9 cor *H*] cor, *VT*
 - 13 plorant, *H*] tot trist, *VT*
-
- 11 delit] dalit *H VT*

11 *delit*] Regularitzo aquest mot d'acord amb l'esmena de la seva altra
ocurrència en tota l'obra poètica que fa el mateix autor: veg. «He
estat oprès», v. 13. \ *ditxa*] Castellanisme, que [CTILC](#) documenta a
bastament. Veg. també «A l'estimada», v. 23 i «Maruxa», v. 28.

COMIAT

- 4 Allà en la boira trista de l'oblit,
on s'hi perd d'una vida la il·lusió,
on l'esperança hi troba negra nit,
allí he sentit finir-se una cançó.
- 8 Plaers i goigs amb ella han defallit,
i és son defalliment el desengany,
que li diu a l'amor amb foll neguit
l'última queixa en la tristor d'un plany.
- 12 I lliure el cor d'aquell amor fingit
que en el somriure duia tot l'engany,
corre a cercar altra ditxa, amb ver delit,
com si ja en sapigués el viarany. . .
i un adéu a l'amor, plorant, l'hi ha dit,
i ha caigut mort, d'una ferida al dany.

Test. *H*

17 l'alegre] la alegra *H*

6 *crestall*] Mot que [DCVB](#) recull, en una de les seves accepcions, com a variant de *cristall*. Amb aquesta accepció, és també documentat per [CTILC](#): per exemple, «donant als darrers termes una transparència y coloracions irisades de cristall venecià», p. 248, *Solitud* (Barcelona: Joventut, 1905), de Víctor Català.

17 *alegre*] D'acord amb Navarro (2012: 25), al conjunt del Priorat la vocal àtona /e/ final és articulada com a [e]. Per tant, regularitzo aquest mot segons la seva realització dialectal.

LA FONT DELS AMORS

Filant cançonetes
del bosc entre els pins,
perlejant herbetes,
4 hi havia allí dins
la font remorosa
d'aigua de crestell,
la font deliciosa,
8 d'on les flors boscanes
fins les més galanes
prenien mirall.

A la font anava
12 trist i pensatiu,
per a beure-hi aigua,
dintre el bosc ombriu;
de l'aigua a la vora
16 vaig trobar un niu;
l'alegre parella
dintre son caliu
i en la cantarella
20 de son dolç piu-piu,
trenava joiosa
entre flors boscanes,
entre flors galanes,
24 la pau delitosa
d'aquell bosc ombriu.

La font era eixida
per beure el pastor,
28 i com que jo n'era
hi anava amb amor;
cada jorn la veia
i sempre era igual,
32 curulla de vida,
de llum virginal,
corrantes filava
que no entenguí mai,
36 mes jo l'escoltava
i era el meu esplai.

Un dia, a l'anar-hi,
tot assedegat,
40 vaig trobar bevent-hi
una gran beutat;
era una pagesa

- 48 *somriure*,] *somriure* *H*
49 *somrigué*,] *somrigué* *H*

48 *somriure*,] L'addició de la coma fa sentit per separa dues clàusules d'una enumeració.

49 *somrigué*,] *Ibid.*

62 *flairors*] Mot recollit a [DCVB](#) com a variant de *flaire* en els parlars valencians; per tant, és un mot que Estrem possiblement va llegir, més que escoltar-lo. De les dotze ocurrències que documenta [CTILC](#) d'aquest mot, solament una no és d'autor valencià: «totes les olors de totes les pomes camoses de tantes i tantes cullites s'hi havia acumulat, perfumant-la de l'incens del camp, de la flairor aspra, de l'aroma de virtut que té la terra quan no ha estat massa trepitjada», p. 72, dins *El poble gris* (Barcelona: L'Avenç, 1902), de Santiago Rusiñol.

44 de rostre colrat,
de mirada dolça,
de més dolç parlar;
semblava una verge,
la font, son altar;
48 jo li vaig somriure,
ella em somrigué,
l'amor vaig pregar-li
i prest me'l dongué.

52 Després, cada dia,
content i joiós,
hi anava jo amb ella
per beure-hi tots dos,
56 i allí ens estimàrem,
amb cançons de pins,
remoreig de l'aigua,
romanguent a dins
60 entre flors boscanes,
entre flors galanes,
ubriacs de flairors,
i a la font li dèiem
64 la font dels amors

... i els ocells ens veien
dintre el bosc ombriu,
com jo els vegí un dia
68 dintre d'aquell niu.

Test. *H*

14 sentir] sentir, *H*

-
- 5 *murmulls*] Castellanisme, motivat possiblement per la rima. El mot és prou documentat per [CTILC](#) en l'obra de Víctor Balaguer, Francesc Pelai Briz, Francesc Maspons, Joan Alcover o bé Santiago Rusiñol, entre altres; fins a l'exili de Ramon Vinyes: «Esguards; murmulles i rialletes; freds de peus; badades; colzeigs; mots en llibertat; xiuxiueigs; picadetes d'ulls i sobreentesos...», p. 83, dins *A la boca dels núvols* (Ciutat de Mèxic: Col·lecció Catalònia, 1946).
- 14 *sentir*] La supressió de la coma de la coma fa sentit per evitat la inflexió entre el verb i el seu complement.

EL MEU DESIG

Voldria veure'm dintre dels teus ulls,
per a creure'm feliç dintre d'un cel
i beure en els teus llavis fresca mel,
4 juntant ton cor i el meu d'amor curulls,
bo i sentint de les aigües els murmulls,
tot flairant la florida, amb foll anhel,
i dessota el fullam per cobricel
8 trobar-me pres, lligat amb els teus rulls,
oblidant de la vida els seus esculls,
en un llibre llegint coses d'amor,
volguent-me tu, a mi sol, per aimador,
12 i ajudant-me a girar del llibre els fulls
 fins que finís ma vida.

Voldria que aquest goig que et faig sentir
es fongués en ton pit, com se fongué
16 blanca volva de neu, en el terror,
als raigs ardents del sol que la ferí,
i assaonés ton cos la regor suau,
perquè així mon desig es satisfés
20 i una altra vida, en tu, s'hi desclogués,
com se desclou l'estrella en el cel blau.
Seré llavors de tots dos l'esclau,
la nau pels mars del viure menaré;
24 mes si el desig s'enfonsa en el «no-re»,
s'enfonsarà la pau, no tindrè nau,
 s'enfosquirà ma vida. . .

Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.

E *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El Llamp, 1927, p. 36.

Test. *H Re E*

7 els] als *E Re H*

5 minyona, *H* → minyona *Re*

6 Marieta-Marió. *H* → Marieta; Marió. *Re*

7 estimes, *H* → estimes *Re*

8 obeint amb sumissió, *H* → i els hi tens veneració, *Re*

10 puntes *H* → puntes, *Re*

11 minyona, *H* → minyona *Re*

12 Marieta-Marió. *H* → Marieta; Marió. *Re*

13 l'aigua, *H* → l'aigua *Re*

15 rentada *H* → rentada, *Re*

16 arranjat *H* → agençat *Re*

17 minyona, *H* → minyona *Re*

18 Marieta-Marió. *H* → Marieta; Marió. *Re*

21 que'ts enveja de les altres *H* → i ets l'enveja de les altres, *Re*

22 i ets la joia *H* → i la joia *Re*

23 minyona, *H* → minyona *Re*

24 Marieta-Marió. *H* → Marieta; Marió. *Re*

25 Prò quan vas empolainada, *H* → Al fadrí qui ara et festeja, *Re*

26 amb aquell pam de taló, *H* → bona sort que Déu l'hi dó, *Re*

27 i la mitja que clareja, *H* → quina dona... quina mare... *Re*

28 amb un to conqueridor *H* → quina vida de clarô!... *Re*

29 i amb els «polvos» a la cara... *H* → manca *Re*

30 ... me fas molta compassió. *H* → manca *Re*

31 minyona, *H* → minyona *Re*

32 Marieta-Marió; *H* → Marieta; Marió. *Re*

33 però no't vull per casar-me, *H* → manca *Re*

34 per casar-me, no't vull, nó. *H* → manca *Re*

1 molt *Re* → prou *E*

3 llibre *Re* → llibre, *E*

4 santa oració. *Re* → l'oració. *E*

6 Marieta; Marió. *Re* → Marieta, Marió. *E*

12 Marieta; Marió. *Re* → Marieta, Marió. *E*

13 Quan ~ per l'aigua *Re* → Si ~ a buscâ aigua *E*

15 rentada, *Re* → rentada *E*

16 agençat *Re* → arranjat *E*

18 Marieta; Marió. *Re* → Marieta, Marió. *E*

19 neta la casa *Re* → la casa neta *E*

20 endreçant de bo i milló, *Re* → com la qui la hi té millô, *E*

21 i *Re* → que *E*

24 Marieta; Marió. *Re* → Marieta, Marió. *E*

25 festeja, *Re* → festeja *E*

32 Marieta; Marió. *Re* → Marieta, Marió. *E*

7 *els*] Esmeno el complement directe, ja que *als* no és aquí una marca de col·loquialitat. Notem que no té conseqüències en la mètrica del vers.

MARIETA-MARIÓ

- 4 M'han dit que vas molt a missa,
que hi estàs amb devoció,
que en tes mans de nacre el llibre
vas filant santa oració.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.
- 8 Sé que els teus pares estimes,
obeint amb submissió,
que saps cosir bé la roba
i fer puntes i fistó.
Ja sé que ets bona minyona,
12 Marieta-Marió.
- 16 Quan a la font vas per l'aigua,
duus amb gràcia el cantiró,
la faldeta ben rentada
i arranjat el mocador.
Ja sé que ets bona minyona,
Marieta-Marió.
- 20 Sé que tens neta la casa
endreçant de bo i millor,
que ets enveja de les altres
i ets la joia d'un minyó.
Ja sé que ets bona minyona,
24 Marieta-Marió.
- 28 Prò quan vas empolainada,
amb aquell pam de taló,
i la mitja que clareja,
amb un to conqueridor
i amb els «polvos» a la cara. . .
... me fas molta compassió.
Ja sé que ets bona minyona,
32 Marieta-Marió;
però no et vull per casar-me,
per casar-me, no et vull, no.

VP La Veu del Camp, any III, núm. 138 (12 de setembre de 1915), p. 3.

Test. *VP H*

- 1 riolera, *H*] riallera, *VP*
 - 2 pel sol ~ rulls *H*] tota ~ rulls, *VP*
 - 3 que'n ton front s'agiten, fent la meravella *H*] que en ondes s'agiten en
ta cabellera *VP*
 - 4 que'm priva *H*] i'm priven *VP*
 - 5 dolça, *H*] tota *VP*
 - 6 llavis, poncella d'un *H*] llavis que amaguen un *VP*
 - 7 —quin goig no n'hauria el pastor qui t'adora *H*] —que ditxós que
seria'l pastor qui t'adora, *VP*
 - 8 l'ombra fresca *H*] l'ombradica *VP*
 - 9 dança *H*] dansa, *VP*
 - 11 que no'n te *H*] sens gens de *VP*
 - 12 i bell aire'l vincla, com al pi ufanós. *H*] vinclante als compassos d'un
cant cadenciós. *VP*
 - 14 el teu xai, *H*] lo teu xai *VP*
 - 15 ubriagosa, *H*] flairosa *VP*
 - 16 brandant, s'esfullen en ton *H*] branden ufanés sobre'l *VP*
 - 18 el cel *H*] un cel *VP*
 - 20 amor *H*] amor, *VP*
 - 21 t'aima, *H*] t'ama, *VP*
 - 22 forta *H*] dolsa *VP*
 - 23 perquè *H*] fins que *VP*
 - 25 l'enganyós *H*] son seguit *VP*
 - 26 creguis de qui, desitjós, *H*] creguis, de qui desitjós *VP*
 - 27 t'ha promès el riure dintre d'un *H*] te cerca amb folia d'un immens *VP*
 - 28 i occirà ta ditxa, foll, *H*] per occir la ditxa, tot *VP*
 - 29 vagis, *H*] vagis *VP*
 - 31 que't fa bruna, allí no'l veuries, *H*] que t'estima, allí, no'l veuries *VP*
 - 37 divina ~ en l'aire barreges *H*] divina, ~ al aire desplegues *VP*
 - 38 perfums de les roses i càntics *H*] bells cants amorosos en notes *VP*
-
- 6 bes] bes, *H VP*
 - 35 vida] vida, *H VP*

-
- 6 *bes*] Suprimeixo la coma perquè la presència del guió fa innecessària la inflexió que introdueix, amb més raó aquí, en què coincideix amb la pausa del final del vers.
 - 28 *ditxa*] Castellanisme, que [CTILC](#) documenta llargament. Veg. també «A l'estimada», v. 23 i «Comiat», v. 11.
 - 35 *vida*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre el verb i el seu subjecte.

MARUXA

- Oh, bella pastora de cara riolera,
pel sol colradeta, de mirífics rulls
que en ton front s'agiten, fent la meravella
4 que em priva de veure la llum de tos ulls.
- Tu de la mirada dolça, encisadora,
de molsudets llavis, poncella d'un bes
—quin goig no n'hauria el pastor qui t'adora
8 si enmig l'ombra fresca del bosc, te'l copsés.
- Maruxa divina que enfiles la dansa
mostrant la nuesa de ton peu hermós
i mous ton cos gràcil, que no en té recança,
12 i bell aire el vincla, com al pi ufanós.
- Jo t'he vist pels cingles saltant joguïna,
pel coll cargolant-se't el teu xai, petit,
duent flors boscanes d'essència ubriagosa,
16 que brandant, s'esfullen en ton verge pit.
- Tu ets reina dels boscos i de les muntanyes,
el sol t'acarona sota el cel blavós,
els bens i les cabres tu tens per companyes
20 i el pastor qui et cerca, d'un amor frisós.
- Dóna-li els teus braços al pastor qui t'aima,
i en forta enllaçada junteu vostres cors,
perquè en ells s'encengui de l'amor la flama
24 i endins les boscúries, reneixin més forts.
- De ciutat no et tempti l'enganyós bullici,
ni en l'amor tu creguis de qui, desitjós,
t'ha promès el riure dintre d'un desfici,
28 i occirà ta ditxa, foll, voluptuós.
- A ciutat no hi vagis, que t'hi migraries,
hi niua allí el vici, allí no hi ha amor,
el sol que et fa bruna, allí no el veuries,
32 el cel el veuries d'estranya grisor.
- Maruxa encisera que cantes joiosa
i vius l'esperança d'un jorn lluminós,
ací dalt, la vida és més agradable,
36 les rialles fresques, l'amor sanitos.
- Maruxa divina que en l'aire barreges
perfums de les roses i cànctics de mel,

40 estimant-lo, més aprop *H*] tot aimant lo, frec a frec *VP*
L *manca H*] Falset. *VP*

40 del pastor en els braços, amunt les cingleres,
viuràs, estimant-lo, més a prop del cel.

Pr Priorat, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 4.

Test. *Pr H*

- 2 ondulant, *H*] ondolat *Pr*
- 3 cantant joiosa, *H*] tot joguina, *Pr*
- 4 va saltant per la vinya soleiada. *H*] surt del mas, bo i filant una cantada. *Pr*
- 6 s'hi torna sanguinosa, *H*] es tornada sanguinosa *Pr*
- 7 guaita el *H*] mira al *Pr*
- 8 pagès ~ l'arada... *H*] pagés ~ l'arada. *Pr*
- 9 I riu... Son *H*] Quanb riu, son *Pr*
- 10 raig d'or del sol ~ besada, *H*] bell raig de sol ~ besada... *Pr*
- 11 i n'hagués fet del bes la meravella... *H*] es la filla del camp ingénua y bella... *Pr*
- 12 llaurant, s'apropa *H*] cofoi, s'acosta *Pr*
- 13 mirada, *H*] mirada *Pr*
- 14 nova ~ d'orella... *H*] nova, ~ d'orella. *Pr*

-
- 6 *sanguinosa*] Mot que [DCVB](#) recull com a variant gràfica de *sangonosa*. És documentat llargament per [CTILC](#): com a exemple, «Era una dona valenta, sanguinosa, i forta, lleial i honesta, si hem de guiar-nos per la seva fidelitat al calçasses del carrabiner», p. 90, dins *Les dites i facècies de l'estrenu filàntrop en Tomàs de Bajalta*, vol. 2: *Pigmalió* (Barcelona: Llibreria Catalònia, 1928), de Pere Coromines.
 - 12 *an*] Forma vulgar de la proposició *a*, com és definit aquest mot a [DCVB](#), que també [DECat](#) confirma. Solament hi ha una altra ocurrència en tota l'obra poètica de Salvador Estrem: per tant, no respon a un ús ordinari per part de l'autor. No em sembla agosarat pensar que es tracta d'una consonant epentètica que Estrem va afegir a la preposició *a* per evitar el contacte amb el pronom *ella* i, així, impedir la possible sinalefa que faria hipomètric el vers. Observem, a més a més, com la presència de l'epèntesi permet mantenir el ritme iàmbic ben marcat fins al final del vers. Veg. «La Festa de l'Arbre», v. 8.

GEÒRGICA

- 4 El sol juga amb les perles de rosada;
la de pit ondulant, pagesa hermosa,
sos cabells rulls al vent, cantant joiosa,
va saltant per la vinya soleiada.
- 8 Sos peus nusos segella en la llaurada
on la terra s'hi torna sanguinosa,
i guaita el cap del solc, tota amorosa,
on el pagès fornit gira l'arada...
- I riu... Son llavi és flor que s'esbadella
com si un raig d'or del sol l'hagués besada,
i n'hagués fet del bes la meravella...
- 12 El pageset, llaurant, s'apropa an ella
esguardant sa profètica mirada,
i escoltant... una nova a cau d'orella...

Test. *H*

ANANT I VENINT

4 Quan una vida s'acaba,
 una altra après en floreix,
 com va algú a la font a beure
 quan un altre el beure deix.

Rn Renovació, any III, núm. 83 (21 de febrer de 1915), p. 2.

Test. *Rn H*

- 1 encantats, *H*] encantats *Rn*
 - 2 oh *H*] o *Rn*
 - 3 veig ~ mon obir allí es detura, *H*] veig, ~ ma mirada allí s'atura, *Rn*
 - 5 Hauran oït bramar les turbonades, *H*] Han vist, elles, passar mil
turbonades *Rn*
 - 6 en desmesura *H*] sense mesura, *Rn*
 - 7 i encar conserven bella *H*] i no ha canviat encara *Rn*
 - 8 que en va han volgut *H*] que han intentat *Rn*
 - 9 Pels ~ jo sento un goig que'm fa *H*] Quan pujo als ~ de goig sento *Rn*
 - 10 es diuen elles coses molt estranyes, *H*] si tindran cor, jo penso, en ses
entranyes *Rn*
 - 11 barrejades amb l'aire d'un somriure... *H*] quan l'una a l'altra's mira i
vol somriure, *Rn*
 - 12 A mi, m'apar que són fidels companyes; *H*] serà que deuen ser fidels
companyes. *Rn*
 - 13 jo'n só l'amant, i em faltaria un *H*] Jo no mes sé que no podria *Rn*
 - 14 cantar *H*] pujar *Rn*
 - LA manca *H*] Falset, Febrer 1915. *Rn*
-
- 6 desmesura,] desmesura *H Rn*

-
- 3 *obir*] Aquest substantiu és recollit a [DCVB](#) com a variant de formació del mot *albir*, i llargament documentat per [CTILC](#), sobretot formant part de l'expressió «punt d'obir». Com a exemple contrari, Joaquim Folguera va escriure a *Les noves valors de la poesia catalana* (Barcelona: La Revista, 1919): «Dins una gradació encara d'indiferència, la relació entre el so i l'obir de l'imatge d'Apollinaire és menys trencada que la de l'obir i la justícia de l'imatge orsiana», p. 109.
 - 5 *turbonades*] D'acord amb [DCVB](#), la realització amb [u] de la primera vocal és comú a tot el domini lingüístic. En efecte, tots els testimonis escrits que addueix [DECat](#), excepte un de Joan Alcover als *Proverbis*, presenten la forma *turbonada*. En aquest sentit, la primera ocurrència de *torbonada* a [CTILC](#) és de 1917, en una traducció de les *Geòrgiques* de Llorenç Riber, mentre que *turbonada* és documentat ja l'any 1874, en un volum de poesies de Maria del Pilar Maspons, i el trobem actualment en textos de Lola Anglada, per exemple: «Amistat veritable d'aquella època feliç, quan una senzilla renyina sense importància ni malícia durava tan poc com la mateixa turbonada d'aquell vespre d'estiu», p. 116, dins *Les meves nines* (Barcelona: Diputació de Barcelona, 1983).
 - 6 *desmesura*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar la clàusula que comença amb la coma precedent.

LES MUNTANYES

4 Com gegants encantats, arrenglerades,
 oh monuments antics de la natura,
 les veig quan mon obir allí es detura,
 quietes, silencioses, ben plantades.

8 Hauran oït bramar les turbonades,
 vomitant pluja i foc en desmesura,
 i encar conserven bella sa figura,
 que en va han volgut borrar les torrentades.

12 Pels cims, jo sento un goig que em fa reviure,
 es diuen elles coses molt estranyes,
 barrejades amb l'aire d'un somriure. . .

A mi, m'apar que són fidels companyes;
jo en só l'amant, i em faltaria un viure,
si no pogués cantar per les muntanyes.

Pr *Priorat*, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 4.

Test. *Pr* *H*

- 4 trenquen, d'aquell lloc, *H*] trenquen d'aquell lloc *Pr*
4|5 manca *H*] *p.m.* *Pr*
7 mans ~ gelades *H*] mans, ~ gelades, *Pr*
10 caiguda ~ blau, *H*] que baixa ~ blau *Pr*
11ombres *H*] ombres *Pr*
11|12 manca *H*] *p.m.* *Pr*
12 ulls *H*] ulls, *Pr*

3acompassades, *Pr*]acompassades *H*

3 *acompassades*,] La presència de la coma fa sentit per marcar una inflexió abans de la clàusula subordinada explicativa.

11 *sombres*] El castellanisme *sombra* únicament apareix en la poesia de Salvador Estrem, a banda d'aquesta composició, a «L'ermita de Sant Gregori», v. 47. Malgrat que sigui d'ús molt comú, [DCVB](#) el qualifica d'inadmissible. Observem que la seva realització fonètica, per causa de la sibil·lant de l'article que precedeix aquest mot, no es diferencia en aquest vers de la forma normativa *ombra*. És llargament documentat per [CTILC](#) en tot tipus de textos, fins a l'actualitat.

MONACAL

Ressonen per les voltes retallades
del claustre, en la sagrada quietud,
les passes dolçament acompassades,
4 que trenquen, d'aquell lloc, la solitud,
d'un monjo que mormola de vegades
i a voltes guaita enlaire i resta mut,
creuant les mans groguenques i gelades
8 que posa al pit amb santa beatitud.

Un raig de lluna daura les arcades,
caiguda de la volta del cel blau,
i les ombres fa veure dilatades
12 dels gòtics ulls que al monjo fan esclau,
en aquell lloc de Déu, que en nits callades,
una íntima oració en torba la pau.

Test. *H*

CAPVESPRE

La llum se'n va vençuda
sagnant tot l'horitzó;
cau el silenci al pla i la serra,
4 tota la terra
resta dormint prop la foscor.
Un poble quiet,
petit,
8 solet;
un grill que canta, un ratpenat,
i una campana que ha brandat.
Algú l'haurà oït;
12 que abans d'ésser tot nit,
s'enlaira al cel una oració,
un parenostre, una claror.

Test. *H*

5 entre] entra *H*

-
- 1 *cementir*] Mot que [DCVB](#) recull com a variant de *cementiri*. No apareix a [ALDC](#) (mapa 532) com a variant dialectal en els parlars del Priorat. És documentat per [CTILC](#): per exemple, «l'impuls atàvich, verinosament agullonat, li inspirà la idea de fugir del cementir de recorts qu'era pera ella'l món vell», p. 232, al conte «Carnestoltes», dins *Cayres vius* (Barcelona: Biblioteca Joventut, 1907), de Víctor Català.
- 5 *entre*] Encara que la lliçó del testimoni *H* faci sentit, és certament un sentit enrevessat. En efecte, que la pau es fongui, quan entra al cementiri que roman en silenci (vv. 13-14), solament és coherent si entenem el verb *fondre* en el sentit analògic d'*estendre's*, com s'estén un sòlid que passa a líquid. A més, per una identificació metafòrica, caldria entendre que és «la vella ploricosa» qui porta aquesta pau: observem la coincidència dels dos verbs i l'ambigüitat en què resta el sintagma «ben silenciosa», que tant pot fer referència a la vella com a la pau. D'altra banda, sintàcticament no sembla oportú interposar l'oració «fonent-se entra la pau» (v. 5), entre el verb «entra» (v. 4) i el seu complement «amb el rostre cobert d'un negre vel» (v. 6). Per acabar, aquesta interpretació obre un interrogant sobre quina inquietud regnava al cementiri abans que hi entrés la pau.

LES CAMPANES

- A dins del cementir s'alcen les tombes,
blancs misteris en mig les llargues ombres
dels xiprers, que s'enfilen dret al cel;
4 entra en ell una vella ploricosa,
fonent-se entre la pau, ben silenciosa,
amb el rostre cobert d'un negre vel.
- Flecta els genolls damunt la blanca llosa
8 i una corona damunt d'ella posa,
que amb les flors més boniques va teixir;
i al tocar a la pedra que és gelada,
una rosa flairosa s'ha esfullada
12 inondant d'olor suau el cementir.
- Tot és trist, si bé és bell, aquell silenci,
ni una au s'hi ou que el cant a l'espai llenci,
sols s'hi desgrana dolça una oració,
16 brollant d'un llavi eixut, que ja tremola,
escalant la blavor, mentres mormola,
i allà, la recull Déu amb compassió. . .
- I el bleix de l'aire, duu de les campanes
20 la glosa que han llençat, tristes, llunyanes
una cançó que fa l'esglai dels cors;
no toquen com abans, avui, a glòria,
que jo sé prou d'ells la seva història,
24 i em diu el cor que branden per als morts.

Test. *H*

9 *Criador*] Mot per referir-se a Déu, que trobo emprat, per exemple, pel bisbe Josep Torras i Bages a «La pagesia catalana», dins *Obres completes*, vol. v (Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988), pp. 10, 13, 29, 30.

LA NEVADA

Cau la neu,
jai, bon Déu!
La terra és tota emmantellada.
4 No és trista, no és trista, no,
una nevada;
que aquella immensa blancor
blanquíssima,
8 puríssima,
és el salut del Criador,
és aquell pa que Déu ens do,
és l'occisió de la malura
12 que el fruit tortura,
és prometença que Ell ens fa
de la collita de demà.

Test. *H*

-
- ¹ *batxillera*] Mot usat en aquest vers com a sinònim de *tafanera*, accepció que [DIEC2](#) recull. Amb aquest sentit, [CTILC](#) documenta el seu ús, per exemple, a *Aloma* (Barcelona: Institució de les Lletres Catalanes, 1938), de Mercè Rodoreda: «Ves quantes voltes per venir a preguntar-me (ho crec l'única finalitat de la seva visita) si Robert s'havia deixat el cor allà dalt. Batxillera! Si podia no li permetria d'entrar mai més a casa. Apa, al carrer!», p. 124. Veg. també «Les cuques de llum», v. 8.
- ⁵ *trajo*] D'acord amb [DECat](#), aquest mot és un manlleu del portuguès, llargament documentat en el català literari des del segle XVI.

LA LLUNA

4 És l'eterna batxillera
de les hores de la nit,
és la cara riallera
que es passeja l'infinit.

8 Es presum amb trajo d'altri,
que l'ha emmanllevat al sol;
els fadrins, tots en defugen,
cap fadrina no la vol.

12 L'espill cerca presumida,
llà d'enllà, pel mar endins,
mes les ones la confonen
i la fan tota a bocins.

16 I si a voltes l'haveu vista,
tot guaitant pel finestró,
sembla una altra, no és pas ella,
allò és un tall de meló.

Test. *H*

- 6 mata la gent] mata a la gent *H*
7 viure] viure, *H*

-
- 6 *mata la gent*] Suprimeixo la preposició que precedeix el complement directe perquè, en aquests versos, més que una marca de col·loquialitat, sembla simplement una falta. Observem que la supressió no té efecte sobre la mètrica del vers. Cf. «Elegia del Priorat», v. 54.
7 *viure*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre el verb *cercar* i el seu complement.

DE LA VIDA CLAUSTRAL

I. LA MONJA

4 Sa cara és de lliri
 que al fang té l'arrel,
 viu plantada a terra
 i viu per un cel.

8 Al món deixà el vici
 que mata la gent,
 i cerca per viure
 la pau del convent.

12 Allí viu reclosa
 sens pena ni dol,
 si als ulls ve la boira,
 darrere hi ha el sol.

16 I oracions desgrana,
 que diuen l'anhel
 de ser la poncella
 del jardí del cel.

Test. *H*

¹⁶ *esgranall*] Mot que recull [DCVB](#) amb el significat de ‘conjunt de coses esgranades’. És documentat per [CTILC](#) en quatre ocasions: per exemple, a *Canigó* (Barcelona: Llibreria Catòlica, 1886) de Jacint Verdaguer, al cant VII «Desencantament», en el parlament de la fada de Lanós: «fins que cau sobre l’herbey | que sa sanch ja envermellía, | com esgranall de rubins | damunt verdosa catifa», p. 133.

II. EL SORTIDOR

S'enfila amunt
el sortidor,
tot rondinant
4 en la buidor,
i un cant destrena
melangiós
i xerroteja
8 remorós.

S'enfila amunt
tot atrevit,
torbant la pau
12 de mitja nit,
i a mig camí
se'n torna avall,
de perles fent
16 un esgranall.
La lluna el guaita
des de dalt,
la monja el mira,
20 sempre igual,
i sembla, trist
com va cantant,
que un parenostre va filant.

- AP* *Almanac de la poesia*. Barcelona: Impremta Altés, 1921. s.p.
Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
E *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El llamp, 1927, p. 21.

Test. *H AP Re E*

- 3 s'enfila, ~ s'allarga, *H* → s'enfila ~ s'allarga *AP*
6 reclòs viu, *H* → reclòs viu; *AP*
7 ventades *H* → ventades, *AP*
11 pel ~ teulades *H* → per ~ taulades *AP*
12 cap al *H* → cap el *AP*

-
- T El xiprer *AP* → El xiprer del claustre *Re*
11 taulades *AP* → teulades, *Re*
12 i ell *AP* → i *Re*

-
- T El xiprer del claustre *Re* → Xiprer de claustre *E*
3 s'enfila ~ s'allarga *Re* → s'enfila, ~ s'allarga, *E*
6 reclòs *Re* → reclòs *E*
7 ventades, *Re* → ventades *E*
10 lloc. *Re* → lloc... *E*
11 per ~ teulades, *Re* → pel ~ taulades *E*
A manca *Re* → 1920 *E*

III. EL XIPRER

No veu més que les arcades
i el cel blau al seu damunt,
i ell s'enfila, i ell s'allarga,
4 sempre dret i sempre amunt.

Entremig dels ulls dels claustres,
com la monja, reclòs viu,
no el cimbregen les ventades
8 i els ocells hi fan el niu.

Mes, s'enyora en la tristesa
d'aquell lloc. Ha vist l'estel
pel damunt de les teulades
12 i ell s'enlaira cap al cel.

Test. *H*

IV. LES FLORS

Les flors tenen la color
de les coses apagades,
i és que el sol no els do calor
4 perquè viuen enclotades.

La color és vanitat,
la virtut, és cosa blanca,
dintre el pètal apagat
8 el més dolç perfum s'hi tanca.

Quan la rosa haurà esclatat,
com al cel haurà l'estrella,
cap amunt serà pujat
12 el perfum fet meravella.

- Re* *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
E *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El llamp, 1927, p. 22.
VT *La Veu de Tarragona*, any XV, núm. 732 (2 de juliol de 1927), p. 3.
DT *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 4.

Test. *H Re E (VT) DT*

- 3 en *H* → a *Re*
 4 barrejades amb *H* → amarades de *Re*
 5 rosada, *H* → rosada *Re*
 6 ompli *H* → omple *Re*
 7 semblen ulls, *H* → o bé uns ulls, *Re*
-
- D manca *Re* → A l'Abdó Barceló i Ciurana *E*
 7 ulls, *Re* → ulls *E*
 9 ploren, *Re* → ploren *E*
 10 als arrels, *Re* → a les rels, *E*
 11 dalt *Re* → dalt, *E*
 A manca *Re* → 1920 *E*
-
- 7 parada, *E* → parada *VT*
 A 1920 *E* → manca *VT*
-
- D Barceló i Ciurana *E* → Barceló Ciurana *DT*

-
- 8 *batxillers*] Veg. «La lluna», v. 1.
 10 *als arrels*] Cap dels diccionaris consultats documenta el gènere masculí per a aquest mot: únicament [DECat](#) a la població de Formiguera de Capcir. Per altra banda, Estrem usa la forma femenina en aquest mateix volum a «Fruit de sang», v. 23. La necessitat d'estalviar una síl·laba per evitar la hipermetria del vers podria ser una explicació. Recordem que en l'obra poètica d'Estrem no són estranys els neologismes com a recurs per resoldre qüestions de mètrica i versificació: per exemple, *degust* a «L'hivern s'atansa», v. 11, amb la mateixa finalitat. Observem, finalment, que en la versió posterior del poema, a *Elegia*, el mateix Estrem proposarà la solució per usar la forma normativa femenina sense canviar la mètrica del vers.

V. LES CUQUES DE LLUM

- 4 No se sap si dins la molsa
 hi han florit gotes de llum,
 cap al tard, en l'hora dolça,
 barrejades amb perfum.
- 8 Semblen perles de rosada,
 que el sol ompli de claror,
 semblen ulls, que han fet parada,
 batxillers, en la foscor.
- 12 Semblen ànimes que ploren,
 arrapades als arrels,
 sembla que de dalt on volen,
 han caigut uns quants estels.

Test. *H*

- 1 riallera,] riallera *H*
- 2 he davallat] he devallat *H*

-
- 1 *riallera*,] L'addició de la coma fa sentit per assenyalar la tematització del sintagma inicial.
 - 2 *davallat*] Estrem esmena altres ocurrences d'aquest verb en el mateix sentit que proposo aquí: per exemple, *davalla*, a «El fruit dolç», v. 4; *davallen*, a «Elegia del Priorat», v. 18.

A LA VERGE DE L'ERMITA

Al despuntar de l'auba riallera,
cantant he davallat al meu jardí
per a fer-vos un ram de roses fresques
4 i uns poms de romaní.

Són per a Vós, la Verge de l'ermita,
per Vós les cullo jo cada matí. . .
si porta una oració cada floreta
8 poseu-hi amor diví.

Preneu-les, Verge santa, les rosetes,
gardeu-les, com se guarda un bell record,
que encara que és mesquina aquesta ofrena,
12 amb ella us dono el cor.

VT *La Veu de Tarragona*, any II, núm. 49 (12 d'abril de 1914), p. 2.

Test. VT H

- D manca H] Dijous Sant VT
1 muntanya H] montanya VT
2 flor H] flors VT
4 llepen ~ núvols H] besen ~ núvols, VT
5 abraona H] llença a sobre VT
9 destaca, prenent forma de H] dibuixa, en la forma d'una VT
10 pujaren H] portaren VT
11 encreuada H] l'encreuada VT
12 així H] aixís VT
13 terra, H] terra VT
14 sangna son front H] sangnant son cap VT
17 postrer ~ bada H] darrer ~ fa obrir VT
20 enlairen H] aixequen VT
LA manca H] Falset 1914 VT
-
- 4 núvols,] núvols H VT
13 groc] groc, H VT
17 sospir] sospir, H VT

Veg. també Salvador Estrem, «Gòlgota». *El Llamp*, any VII, núm. 138 (15 d'abril de 1927), p. 1.

- 4 *núvols*,] L'addició de la coma fa sentit per separar dues oracions juxtaposades.
5 *údols*] En cap dels diccionaris consultats apareix la forma plana del substantiu *udol*. Possiblement, la causa del canvi de tonicitat sigui la rima amb *núvols*, raó per la qual hem d'entendre aquesta modificació com una llicència poètica. Tot amb tot, [CTILC](#) documenta dues ocurrences d'aquesta forma: en una parèmia publicada en premsa a Blanes l'any 1984 i en una novella del mallorquí Salvador Galmés, en el fragment «el cant d'una ronda de fadrins, qualqu' údol de cà, miuladissa de moxos, y en la llunyania, endins, les estridències agres y monotòniques del cant de les granotes y el bram d'un ase», p. 65, dins *Flor de cart* (Sóller: La Sinceridad, 1911).
13 *groc*] Suprimeixo la coma perquè introdueix una inflexió entre el subjecte i el verb consegüent.
17 *postrer*] Castellanisme que [DCVB](#) recull. El seu ús literari és documentat llargament per [CTILC](#). \ *sospir*] La coma incorpora una pausa entre el subjecte i el verb, que en aquests versos no sembla respondre a una finalitat prosòdica.

DEL GÒLGOTA AL CEL

- Una muntanya gran i aspra i crua,
mancada de verdors i de flor nua,
s'aixeca entre tenebres a ple jorn;
4 la llepen estirant-se els flonjos núvols,
el vent s'hi abraona amb tètrics údols
fent estremir la terra a son entorn.
- Al cim d'eix monstre vell de la natura
8 i en la negror del cel, una figura
s'hi destaca, prenent forma de creu;
un Home, diuen que és, que allí pujaren
i en encreuada fusta l'enclavaren,
12 perquè així ho volia el poble jueu.
- Son rostre groc se vincla cap a terra,
sagna son front d'espines coronat...
que hermós està en el cim d'aquella serra,
16 morint d'amor, per qui amor li ha negat.
- El seu postrer sospir bada les portes
del cel de les delícies, tornat trist,
i de l'amor les alenades fortes,
20 a Déu enlairen l'ànima de Crist.

Rn Renovació, any III, núm. 88 (28 de març de 1915), p. 2.

Test. *Rn H*

- 1 ingrata *H*] ingrata, *Rn*
- 3 plega, ~ plau, *H*] plega ~ plau *Rn*
- 4 tristes *H*] tristes, *Rn*
- 8 torna de la *H*] tornes de ma *Rn*
- 10 digues ~ volgut, *H*] digues, ~ volgut *Rn*
- 12 ofeguin-te a l'infern i et tornin *H*] ofeguet en l'infern, i resta *Rn*
- LA manca *H*] Falset 10 Març 1915. *Rn*

VENT DE PONENT...

Vent de ponent, ja prou ta cançó ingrata
m'ha omplert d'amarga pena tot el cor,
plega, si et plau, aquesta serenata,
4 de notes tristes com un cant de mort.

No corris més per sobre nostres terres,
ni en dansa em posis son arbrat hermós,
no em flagellis les flors, fuig de les serres,
8 que em torna de la pàtria el cel boirós.

Entorna-te'n al lloc on t'engendraren
i digues que aquí mai t'havem volgut,
i si tampoc aquells que aquí et llençaren,
12 ofeguin-te a l'infern i et tornin mut.

Pr *Priorat*, any II, núm. 12 (1 de gener de 1916), p. 4.

Test. *Pr* *H*

- τ La llengua de la mare *H*] La llengua catalana *Pr*
D A la meva mare que és al cel *H*] A la meva mare *Pr*
1 t'he *H*] t'hi *Pr*
2 el bressol *H*] mon breçol *Pr*
6 d'amor, ~ amb tu, gaies cançons, *H*] d'amor ~ am tu gaies cançons *Pr*
7 cantara, *H*] cantava, *Pr*
9 Fugires, i em deixares dels *H*] Vull viure ¡oh mare!, sempre en els *Pr*
10 foren de l'amor fortíssims *H*] son d'inmens amor els mes forts *Pr*
12 Me l'has deixada al cor tota florida... *H*] Y mai que d'aquet mon faci
fugida *Pr*
13 damunt *H*] sobre *Pr*
-
- 7 cantava, *Pr*] cantara, *H*

La mort de la mare de Salvador Estrem, fet que va ocórrer entre la publicació de les dues versions de la poesia, explica la majoria de les discrepàncies que mantenen.

- 7 *cantava*] Proposo la lliçó del primer testimoni, que fa plenament sentit, per causa de la rima consonant de la composició.

LA LLENGUA DE LA MARE

A la meva mare que és al cel

- Que bella t'he sentit en ma infantesa,
que hermosa en el bressol t'oiguí cantar,
quins ritmes de dolçor i de puresa,
4 que melosa, la veu de ton parlar.
- Quan era nin, la mare em bressolava,
d'amor, teixint amb tu, gaies cançons,
i sa veu i sa parla, quan cantava,
8 repercutia enllà dels horitzons.
- Fugires, i em deixares dels teus braços
que foren de l'amor fortíssims llaços
on hi aprenguí eixa parla, tota mel. . .
- 12 Me l'has deixada al cor tota florida. . .
quan la mort posi el vel damunt ma vida,
cantant en català, pujaré al cel.

Test. *H*

23 bramular la tramuntana] bramolar la tramontana *H*

L'ermita de Sant Gregori de Falset fou seriosament malmesa l'any 1897 per la caiguda d'unes roques del cingle on és adossada. Arran d'aquest accident, els falsetans van deixar de freqüentar l'ermita, fins que fou reconstruïda l'any 1928. Salvador Estrem va escriure uns goigs per a les festes de la inauguració i la benedicció de l'ermita recobrada. Veg. Pellejà (1930) i Llop (2000: 79-80).

12 *flairor*] Veg. «La font dels amors», v. 62.

18 *camaril*] Mot que [DCVB](#) recull com a variant de *cambril*. El seu ús literari és a bastament documentat per [CTILC](#), sobretot entre autors nascuts al vuit-cents: «no'ns podrém veure fins á demá al camaril, hont t'entregará pera sempre la seva má ta amantíssima Cristeta», p. 157, dins *Notas de color* (Barcelona: Llibreria d'Àlvar Verdaguer, 1883), de Narcís Oller.

23 *bramular*] No es recullen a [DCVB](#) realitzacions dialectals d'aquest mot. La grafia del testimoni, doncs, possiblement estigui influïda per la tradició literària vuitcentista. \ *tramuntana*] Segons [ALDC](#) (mapa 650), aquest mot es realitza [tramunt'ana] a Marçà i [tremunt'ana] a la Torre de Fontaubella. Per tant, el regularitzo d'acord amb la pronúncia dialectal que coincideix amb la forma normativa.

L'ERMITA DE SANT GREGORI

En un forat de roca t'aixecaren
els vells, que en ton bell temps te conservaren
hermosa i enlairant la testa al cel;
4 amb santa fe, devots a tu venien
tots aquells que t'aimaven i et volien,
i als teus altars llençaven cants de mel.

El sol t'amorosia allí, tan bella,
8 i omplia de sa llum ta gran capella,
en son vol, per l'espai de la blavor;
com meravella tots te contemplaven,
fins els ocells en tes parets niuaven
12 i et duia el romaní, dolça flairor.

Com tendra flor que Déu hagués regada,
flories al bell mig d'una enramada
de pins i de xiprers i d'heures mil;
16 fores, llavors, la font que els oferia
amor, als qui a resar-hi cada dia
venien, del gran Sant, al camaril.

Refugi dels pastors en tot temps fores,
20 de tots aquells devots que avui enyores
desfent-te sola i trista entre el rocam;
no s'ou ja el bell repic de ta campana,
només s'hi ou bramular la tramuntana
24 i retrunyir amb fúria el tro del llamp.

D'un cadàver ara sembles trista ossada,
la columna, justet sosté l'arcada
que es desprèn, engrunant-se, poc a poc;
28 el jardí que amb perfums tes naus omplia,
en cendres, quan cremava, devenia
a les mans d'uns botxins que hi feren foc.

¿Per què en la solitud volen deixar-te
32 aquells que plens d'encís veien alçar-te
i amb oracions i cants te van bastir?
¿Per què com fràgil nau que el mar s'emporta,
engolint-la, udolant, l'onada forta,
36 en el mar de l'oblit te fan morir?

Quan jo miro, desfetes i perdudes
tes parets descarnades i caigudes,
devorades per pluges i pel vent,
40 cerclada d'esbarzers i solitària,

47 *sombra*] Castellanisme que [DCVB](#) qualifica d'inadmissible, malgrat que sigui d'ús freqüent. L'altra ocurrència d'aquest mot en la poesia d'Estrem és a «Monacal», v. 11.

encar al Sant li adreço una pregària
i humitejo els meus ulls de sentiment.

44 Ermita que els meus avis veneraven
i als peus del teu altar fidels resaven,
caiguda així com ets, t'estimaré;
i en mig la runa i pols que el vent escombra,
a la visió del Sant, en trista sombra,
48 una oració ben dolça et cantaré.

Test. *H*

25 amanyaga] amanyaga, *H*

24 *gonflades*] Substantiu derivat del verb *gonflar*, que [DCVB](#) recull com a gal·licisme i que significa ‘inflar’ segons aquest diccionari. Per altra banda, [CTILC](#) solament documenta el seu ús com a adjectiu.

25 *amanyaga*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre el verb i el seu subjecte.

MUNTANYA DEL PRIORAT

Quan despunta l'aubada riallera
fonent la boira fosca de la nit
i en mars de llum s'ofeguen les estrelles,
4 sento esplaïar-se amb goig mon esperit.

Quan veig el sol, que riu al clar del dia,
i a son escalf esbadellar la flor,
i corre aquella llum per tes cingleres
8 tornant-te xopa de cascates d'or,

mon cor recobra alè de vida nova
i navega en el mar de lo infinit,
tot fent-se remembrança del que fores
12 i esperançant que mai se't farà nit.

En el teu cim, muntanya exhuberanta,
en dolç encís, mil voltes he pujat,
fruit amb goig de ta incitanta flaire,
16 dessota un cel de bella claredat.

Si un temps restares morta i oblidada,
l'home de ferro, qui a ton peu fou nat,
pel desig de mirar-te sempre hermosa,
20 de pàmpols verds ta testa ha coronat.

I embadalit, florida avui t'esguardo,
gaudint l'aroma del vinyal i el pi,
que en dolç concert una cançó deslliguen,
24 gronxant-se a les gonflades del garbí.

El sol ardent que et besa i amanyaga
tes fecondes entranyes fa glatir
i en elles brolla el germen d'aquell nèctar
28 que ens mostres tu tot temps, fet riu de vi.

Si tants anys he viscut arrecerant-me
vora teu, per trobar-m'hi més segur,
i m'ha sigut la vida ben plaenta,
32 tot ha sigut perquè ho volies tu.

Serà immortal la teva gran bellesa,
rient de joia, sota eix cel d'atzur,
penjanta en tos sarments, la fruita dolça,
36 que ompli de sang el cor i el fa més pur.

Quan descloguí mos ulls, a tu et vaig veure,
fes que et vegin fent anys, arreu... arreu...

39 *palpebres*] Mot recollir a [DCVB](#) com a variant de formació i sinònim de *parpella*, que [ALDC](#) (mapa 15) no testimonia com a variant dialectal. És prou documentat per [CTILC](#), però fins ben entrat el segle xx no apareix per primera vegada, en la traducció catalana del *Faust* de Goethe, enllestida per Josep Lleonart l'any 1927. Veg. també «Del viure pels cims», v. 26.

40 i si un dia em veus cloure les palpebres,
fes-me un descans a sota de ton peu.

Test. *H*

11 rabeja,] rebeja, *H*

Poesia dedicada a Irene Estrem i Domènech, germana del pare de Salvador Estrem. En els anys que fou redactat el poema, a Falset hi havia un convent de les Germanes Carmelites de la Caritat.

- 11 *rabeja*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem a la resta de la seva obra poètica: per exemple, «Del viure pels cims», v. 28 i «La meva casa», v. 97.
- 23 *flairors*] Veg. «La font dels amor», v. 62.
- 32 *oureu*] Del verb *oure*, que [DCVB](#) recull com a variant d'*oir*. Tal com documenta [CTILC](#), no és un mot solament d'autors vuitcentistes, sinó que noucentistes conspicus com Josep Carner i Guerau de Liost l'usen: del segon, a *Sàtires* (Barcelona: Edicions de la Revista de Poesia, 1927) trobem els versos «La seva flama densa | ressegueix l'entreforc del bé i del mal. | En oure son trepig, | sembla un déu que davalla a nostra jaça», vv. 40-43, de la sàtira 1 «De vanitat i d'orgull».

AL JARDÍ DE LES MONGES

A la meva tia sor Irene

- Al jardí del convent de les monges,
tot el dia s'hi senten cançons,
l'ocellada hi refila cants dolços
4 bo i saltant pels florits branquillons.
- Com els àngels que al cel joguinegen,
van corrent per aquells caminals
unes nenes de rostre de verges,
8 totes belles i totes iguals.
- Els cabells deslligats, l'aire oneja
quan s'empaiten rient i saltant,
i a la llum d'aquell sol que els rabeja,
12 semblen d'or, tots allí espurnejant.
- Al jardí del convent de les monges,
tot són cants, alegries i amors,
tot són flors i perfums, d'una vida
16 beneïda, de pau i dolçors.
- Quan les nenes allí enjogassades
com ocells, refilegen llurs cants,
una monja allí prop, silenciosa,
20 se passeja amb un llibre a les mans.
- I escampant son esguard en les lletres,
va teixint un dolç res, com de mel,
que pel mig les flairors de les roses,
24 com floreta d'amor, vola al cel.
- A la Verge, li prega la monja,
que li guardi joiós i content,
a l'estol de les nenes que juguen
28 entre flors al jardí del convent.
- Al jardí del convent de les monges,
tot el dia s'hi senten cançons;
cap al tard, quan el sol va a la posta,
32 sols hi oureu remoreig d'oracions.

Test. *H*

- 34 clava] clava, *H*
40 traient-li] treient-li *H*

Enric Ciurana i Pagès, veí de la família Estrem al carrer del Segon Corredor de Falset, fou el curador del volum *Les hores dolces* i el responsable de la seva impressió, per davant del seu autor. Era un falsetà benestant, amic personal de Vicenç Estrem, amb qui compartia interessos polítics i una mateixa ideologia catalanista.

- 34 *clava*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una inflexió entre el substantiu *gorja* i el seu complement.
40 *traient-li*] De les formes conjugades del verb *treure*, Estrem escriu amb *e* la vocal àtona en posició pretònica. L'altra ocurrència d'aquest gerundi en tota la seva obra poètica és a «Els focs de Sant Joan», v. 44. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal. Per a una discussió sobre les vacil·lacions vocàliques en posició pretònica a la poesia estremiana, vegeu «Criteris d'edició».

CATALUNYA

Al bon amic i bon patriota n'Enric Ciurana

- Catalunya és la biga corcada
de dalt de la golfa,
de baix del celler,
4 que encara que sembli podrida i trencada,
que encara que sembli i que sigui molt vella,
ella,
aguanta la casa,
8 l'aguanta i té cura que caigui al carrer.
- Catalunya és la testa de l'avi,
la testa nevada
d'arissats cabells,
12 que encara que es vincli, com flor que s'acabi,
si no és fresca i tendra com és la poncella,
ella,
ens mostra gloriosa,
16 la història del poble, la història dels vells.
- Catalunya és aquella muntanya
de puntes d'agulla
que guaita els bells plans,
20 on féu una Verge sa dolça cabanya,
i encenent-hi un dia la llum d'una estrella,
ella,
la dolça morena,
24 enllumenà els passos dels bons catalans.
- És la flaire de flor de ginesta,
l'alegre brostada
de bell romaní,
28 que a riuades s'escampen cada any una festa,
que són el somriure d'una meravella,
ella,
replega en la serra,
32 l'onada que puja del blau mar llatí.
- És la llança del Cavaller noble,
que en la gorja es clava
del drac que ha d'occir,
36 d'un heroi que vetlla per la fe del poble
que és fort i treballa, que brega i que canta,
canta,
perquè el Patró escombra,
40 traient-li de casa, tot el mal verí.

52 *eixamplaren*] *aixamplaren* *H*

52 *eixamplaren*] D'acord amb [DCVB](#), *aixamplaren* és una variant dialectal del verb *eixamplaren*, que s'utilitza als parlars occidentals, llevat dels del País Valencià. Ara bé, Estrem usa la forma normativa del verb en aquest mateix volum: *eixampla* («Escornalbou», v. 85). De fet, en la resta d'ocurrències d'aquest mot a la seva obra, sempre utilitza la forma normativa: per exemple, *Crist*, I, v. 65; III, v. 109.

- És la dansa bonica i hermosa,
que riu i que plora,
que plora i que riu,
44 la dansa florida de colors de rosa,
la dansa més ampla, la més gaia i bella,
ella,
a tots agermana
48 dins son ample cercle, com en un gran niu.
- És la parla que ens brolla dels llavis,
és calda i florida
i és aspra i de neu;
52 amb ella eixamplaren el poble grans savis. . .
per l'amor és dolça, per la guerra és forta,
forta,
perquè no és caprici,
56 perquè és una herència, un llegat de Déu.
- Catalunya és el lliri que es torça,
clavell que esbadella,
sarment mai eixut,
60 xiprer que s'enlaira de grat o per força,
esperit dels segles, que mai no es rovella,
ella,
serà Catalunya
64 sempre, mal que pesi a qui mai ho ha volgut.

Test. *H*

- 35 Cast] Cast, *H*
37 Pàtria] Pàtria, *H*

Salvador Estrem va mantenir l'amistat amb Eduard Toda i Güell fins al final del seus dies. El poema és localitzat a Escornalbou i porta la data d'agost de 1919, l'any del retorn de Toda a Catalunya i de la fixació de la seva residència al castell monestir.

-
- 9 *prendat*] El verb *prender* és recollit a [DCVB](#) amb el significat de 'captivar la voluntat, enamorar' i també apareix documentat a [CTILC](#), en nou ocasions: per exemple, «fins lo fill del rey que s'era prendat de tanta gentilesa», p. 92, al conte «La ventafochs», dins el recull *Lo rondallayre* (Barcelona: Llibreria de Àvar Verdaguer, 1871), de Francesc Maspons.
- 35 *Cast*] Elimino la coma per evitar la pausa entre el verb i el subjecte.
- 37 *Pàtria*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una inflexió davant del verb que el complement anterior no sembla justificar.

ESCORNALBOU

Al gran patrici català n'Eduard Toda

Camí del cel s'enlaira altiva i orgullosa,
els núvols l'emmantellen i besen dolçament,
el sol daura sa testa, quan surt, dansant en l'ona,
4 i té a sos peus les planes del Camp de Tarragona,
i té a sos peus la raça de catalana gent.

Princesa entre les altres, de nostra Catalunya,
esguarda a ses amigues Montseny i Montserrat;
8 al Canigó somriu-li, que cap amunt, s'allunya
i el Pirineu li sembla que d'ella s'ha prenat.

Muntanya catalana, joiell de nostra terra,
la mar et diu les glòries d'ahir i les de demà;
12 com hauràs vist ses aigües bullentes en la guerra,
¡qui sap si rere d'elles hi has vist molt més enllà!

Quan escalava amb joia ta cima encastellada,
ses pedres me parlaven del nostre bell passat,
16 i em deien condolides. —¡Prou heu cantat les altres!
¿Per què encara els poetes a mi no m'han cantat?

Digueu-li al nostre poble, que jo so testimoni
que els Berenguers i els Jaumes, ses aigües domenyant,
20 llençaren sos navilis pel mar Mediterrani,
per fer-li a Catalunya sos horitzons més grans.

Digueu-li que cenyia ma testa venerable,
quan pesà a Catalunya el jou dels musulmans,
24 aquella mitja lluna que els comtes trossejaren,
si d'ella fou mestressa durant un grapat d'anys.

Que si en la nostra terra, que ha parit prínceps nobles,
s'ha vist alguna volta tornat vermell el fang,
28 fou quan aquells lluitaren amb els fills de Mahoma,
que fets cadàvers, queien, tenyint la pols de sang.

Fou quan n'Anfós pujava les roques de ma falda,
dansant ses mil espases, roentes pels espais,
32 i veia Catalunya del jou ben deslliurada,
quan la Creu va posar-me, del Berenguer heretada,
i feta estelles queia la lluna, cap a baix.

N'Anfós el Cast alçava damunt de les muralles
un temple on s'hostatjava el Sant i el Cavaller,
36 que en lluita per la Pàtria s'aparegué a son pare,
i al demanar-li ajuda, Sant Jordi la hi dongué.

- 43 *savis*] *savis*, *H*
59 *ploris*,] *ploris* *H*
73 *terres*] *terres*, *H*

-
- 43 *savis*] Elimino la coma per evitar la pausa entre el verb i el subjecte.
44 *mellor*] Mot recollit a [DCVB](#) com a variant de *millor*, que [DECat](#) precisa com a forma arcaica. És documentat a bastament per [CTILC](#) com a adverbi, que és la categoria que presenta en aquest vers, però també com a adjectiu.
59 *ploris*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar el vocatiu.
73 *terres*] Elimino la coma per evitar la pausa entre el verb i el subjecte.

- 40 I si avui és Sant Jordi patró de Catalunya,
on començà a ser-ho, fou dalt del meu balcó,
digueu-ho que ho entenguin, perquè jamai m'oblidin,
i em vinguin a fer festes i a dur-me una cançó.
- 44 Els savis ja els ho diuen, però són lluny del poble,
vos sou entre ells parlant-los i els ho expliqueu mellor;
digueu que aquí floriren les flors d'una cultura,
la flor de la noblesa i un llir de religió.
- 48 I quan això escoltava, suau bleix de les onades
em feia una carícia que em fresquejava el front,
i encar elles mostraven el rastre d'uns navilis,
que un altre temps lligaren un món a un altre món.
-
- 52 Jo he sentit en ta testa l'olor de casa nostra,
amb flaires de ginesta, perfums de romaní,
i em deien amoroses les flors de Catalunya:
—Allà on no ens vegis créixer, no hi niuis pas, allí.
- 56 Aquests perfums que escampes amunt de l'ampla volta,
que et mostra, sadollant-se de llum, son blau mantell,
són l'esperit d'un poble que encara viu i espera,
i forja en ses encluses les lleis que vol per ell.
- 60 No ploris, Catalunya, si uns lladres trossejaren
la teva gran corona, en tos mateixos peus,
encara et resten joies, de Déu sublim ofrena,
i portes per diadema, els monts dels Pirineus.
- 64 I no vindrà altra volta a trepitjar tes terres
aquella raça innoble de feres i botxins;
som forts tos fills encara i ensorrarem sos passos:
aquells que ahir et traïren, l'infern els crema dins.
- 68 Sospesa al cel, et guarda la dolça Moreneta,
Escornalbou va dar-te un dia, ben armat
un Cavaller que et lliura del drac, d'un cop de llança;
jaí, si clavar poguera la llança a un altre drac!
- 72 Però ets prou forta encara, tes arts no són malmeses,
pel món vola ta ciència ses ales estenent,
la teva gran cultura l'han duta a llunyes terres
aquells que en el cor senten neguits d'enyorament.
- 76 De l'altra banda et miren els que han passat l'Atlàntic;
els que en tos braços viuen, l'amor per tu, no els dol,

79 D'Escornalbou, ¡oh Pàtria!,] D'escornalbou ¡oh Patria! *H*

79 *D'Escornalbou, ¡oh Pàtria!,]* L'addició de la coma fa sentit per delimitar el vocatiu.

que el sacrifici esperen si han de tornar a defendre't,
i si arribava l'hora, no serem un tot sol.

80 D'Escornalbou, ¡oh Pàtria!, muntat en ses altúries,
en nom dels que alletares, jo et faig el jurament,
que viuràs sana i forta, que seràs rica i plena
mentres ta raça canti, mentre viurà ta gent.

84 El Canigó t'ofrena ses flors i aigües gemades,
el Montserrat és reina de tots els teus fidels,
el Pirineu eixampla sos braços per guardar-te,
Escornalbou te signa la volta dels estels.

Escornalbou, agost de 1919

Pr *Priorat*, any II, núm. 17 (11 de juny de 1916), pp. 3-4.

Test. *Pr* *H*

- 1|2 festa. | Vestits *H*] festa, | vestits *Pr*
2 infants *H*] infants, *Pr*
5 es ~ ocells... *H*] se ~ aucells... *Pr*
6 es ~ a la nostra *H*] se ~ a nostra *Pr*
11 a l'ocell ~ duiem... *H*] el aucell ~ professem... *Pr*
14 ombregen *H*] ombregen, *Pr*
15 nafra *H*] nafra, *Pr*
19 parlar poguera, *H*] pogués parlarnos, *Pr*
22 irada: *H*] irada, *Pr*
23 ploren; *H*] ploren, *Pr*
27 sobte; ~ solució, *H*] sopte, ~ salució *Pr*
30 enyoren *H*] anyoren *Pr*
33 aital *H*] en tal *Pr*
-
- 8 i an els *Pr*] i a n'els *H*
10 esmenant-nos, *Pr*] esmenar-nos, *H*

Les pauses mètriques mitjanes es marquen al testimoni *Pr* mitjançant el sagnat del primer vers de cada estrofa.

-
- T Hi ha una crònica del desenvolupament de la festa, que signa J. Estrem, però no em sembla agosarat considerar, pel seu contingut, que l'autor fou en realitat Salvador Estrem. Veg. J. Estrem, «Festa de l'arbre». *Priorat*, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 3.
- 8 *i an els*] Fórmula amb consonant epentètica que evita la contracció de la preposició amb l'article *i*, doncs, estalvia la sinalefa amb la conjunció precedent, que convertiria el vers en hipomètric. Per tant, la mantinc, malgrat que [DCVB](#) la defineixi com a forma col·loquial de la preposició *a*. No és una expressió habitual en la poesia d'Estrem, solament n'hi ha una altra ocurrència. Veg. «Geròrgica», v. 12.

LA FESTA DE L'ARBRE

- Avui es celebra de l'arbre la festa.
Vestits dels diumenges, els tendres infants
parlaments escolten i refilen cants,
4 himnes amorosos d'agrícola gesta.
- Avui es deslliuren presoners ocells. . .
avui es recorda a la nostra mainada,
el sagrat respecte a la niuerada
8 i an els que la feren, els vells i els novells.
- Qualsevol diria, si no ens conegués,
que anem esmenant-nos, que ens perfeccionem,
que a l'ocell i a l'arbre amor li duem. . .
12 per desgràcia nostra, tot és al revés.
- La doble filera de plàtans altívols
que el passeig ombregen de la carretera,
mostra en cada nafra pedrada certera
16 de mans vagaroses, d'esplais jovenívols.
- La doble renglera que s'embranca enlaire
i ens serveix d'ombrellà, anant cap a Móra,
si parlar poguera, una podadora
20 ens demanaria, mes no un llenyataire.
- Davant la façana de l'escola nova,
hi va caure un dia la destrat irada:
uns arbres ho ploren; la mà despietada
24 que va despullar-los, ¿no ho sap que no els prova?
- La doble filera que ens és companyona
si emprenem la ruta cap a l'estació,
es trenca de sobte; té sa solució,
28 abans d'arribar-hi; ¿per què s'estaciona?
- Ambdues vorades tenen espais buits,
espais que no s'omplen, i els companys enyoren
els plançons que hi eren i víctimes foren. . .
32 de nostra incultura, d'impensats descuits.
- Podar els que hi resten. . . ¿qui pensa aital cosa?
Donarien feina sens gens de profit.
Esguardant-los, tristos, deixats en l'oblit,
36 dubtem si ens fan honra, sembla que ens fan nosa.

- 37 l'ocell, *H*] l'aucell, *Pr*
38 sala, *H*] sala *Pr*
42 ignorants *H*] ignorats *Pr*
45 el *H*] al *Pr*
46|47 d'ametller. | Així *H*] d'ametller, | aixís *Pr*
47 l'enculpa a qui, al vinyater, *H*] calúmnia a qui al vinyater *Pr*
53 es *H*] se *Pr*
55 Recorda *H*] recorda *Pr*
65 l'ocell *H*] l'aucell *Pr*
70 vestint-se de festa amb tendra frisança, *H*] i'l fecondant polen, que
amb esgarripança *Pr*
71 i el fecondant polen, que amb esgarripança *H*] vestit-se de festa amb
tendra fricança *Pr*
72 poncella, *H*] poncella *Pr*
74 arbres i com els ocells, *H*] arbres, que igual que'ls aucells, *Pr*

50 *escarba*] Del verb *escarbar*, que [DCVB](#) recull com a castellanisme. El seu ús literari és documentat per [CTILC](#), sobretot entre autors valencians.
52 *oruga*] Possiblement del llatí vulgar *URUCA*, segons [DECat](#), que també confirma la seva extensió pel domini lingüístic.

40 Quan els nostres avis aimaven l'ocell,
pegat en la biga de dalt de la sala,
en son niu covava a sota de l'ala,
l'esglai dels mosquits, casolà oronell.

44 Ara, als bordegassos, ningú re els hi diu,
si ignorants de l'útil que és el ratpenat,
van amb una canya a aterrà'l pel gat,
davant les botigues, les vetlles d'estiu.

48 Els nostres pagesos odien el pardal;
diuen que se'ls menja la flor d'ametller.
Així se l'enculpa a qui, al vinyater,
la vinya li guarda, caçant la piral.

52 Si fins ens molesta la merla poruga,
que escarba la terra tallada a cretalls,
sapiguent que hi cerca, fent escarafalls
quan les hi atrapa, la cuca i l'oruga.

* * *

56 Avui es celebra de l'arbre la festa,
avui és un dia, i en té molts més l'any. . .
Recordar aquest dia, en tot l'any d'enguany,
fóra una gran cosa, una gran conquesta.

60 Tendres nens i nenes que a l'escola aneu,
digueu-los-hi als pares, digueu-los-hi als mestres,
que voleu ser aptes, que voleu ser destres,
i que la natura conèixer voleu.

64 Els fruits que regalen la boca sedenta,
la terra que els cria, els arbres que els fan,
la llum que els verdeja, com maduraran
fent-los d'agres, dolços, l'estiuada ardenta.

68 L'insecte que els corca, l'ocell que els defensa,
l'adob que els agrada, la poda i la cava
que salut els donen; com puja la saba
fent escorça nova i nova creixença.

72 Com el brot borrona fent gaia florida,
vestint-se de festa amb tendra frisança,
i el fecondant pollen, que amb esgarrifança
atreu la poncella, per la nova vida.

Digueu-los-hi als mestres, digueu-los-hi als pares,
que mateix que els arbres i com els ocells,

- 76 colri *H*] colori *Pr*
80 muts dintre una gàbia, *H*] muts i a la gabia, *Pr*
85 cansant-vos, *H*] cansant-vos *Pr*
86 us hi aborriu; *H*] us aborriu. *Pr*
87 a escola ~ l'aigua va *H*] A estudi, ~ va l'aigua *Pr*

-
- 77 entaforin] entafurin *H Pr*
92 traurà] treurà *H Pr*

El testimoni *Pr*, publicat a la premsa local uns mesos després de la Festa de l'Arbre que va motivar el poema, conclou amb la nota següent: «N. DEL A.—Poesía que recitá'l seu autor, en la festa del arbre, el día 13 de Febrer d'enguany a la Vila de Falset i que fou retirada de les anteriors edicions, per eccés d'original. | Es publica avui per satisfer als que ho sollicitaven.»

-
- 77 entaforin] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem a «La meva casa», v. 44.
92 traurà] Estrem sempre escriu amb *e* la vocal àtona en posició pretònica del verb *treure*. Veg. l'ús del gerundi a «Catalunya», v. 40. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal. Per a una discussió sobre les vacil·lacions vocàliques en posició pretònica a la poesia estremiana, vegeu «Criteris d'edició».

76 llum i aire lliures demaneu com ells,
que voleu que el sol colri vostres cares.

80 Que no us entaforin en quatre parets
amb penjolls polsosos, amb aire a la mida,
olor de reumàtic, llum esmortuïda,
muts dintre una gàbia, callats i quiets.

* * *

84 Gimnàstica rítmica, ordre i llibertat,
ensenyances pràctiques, treballs manuals,
corpori exercici, moviment, trasbals,
coses que enforteixin vostra voluntat.

88 Repòs, si cansant-vos, el cos ho demana,
no quietud forçada en què us hi avorriu;
a escola heu d'anar-hi com l'aigua va al riu,
saltant i rient i de bona gana.

92 ¿Que avui l'artifici que allí se us imposa,
antipedagògic i contra natura,
els ossos capola i el cervell tortura?...
La pàtria nostrada, traurà el que hi fa nosa.

*Poesia llegida per l'autor als nens i nenes
de les escoles de Falset, el dia de la Festa de l'Arbre i l'Ocell,
celebrada el dia 13 de febrer de 1916 en aquella vila*

Test. *H*

HISTÒRIA DE L'ANY

Primavera

Un clavell,
una rosa,
una rosa i un clavell.
4 Refila en l'arbre un ocell,
dintre el niu.
Corre el riu.
Una noia de quinze anys,
8 lluny de penes i d'afanys,
que com l'aire va cantant,
duu en els braços un infant.

Estiu

¡Bon cop de falç!
12 A terra el blat;
après, a l'era
ben trepitjat,
el gra i la palla,
16 tot barrejat.
Rojor en la galta,
suor en el front,
és una brasa
20 tot el contorn.
Corren les mules. . .
cançó va al vol
i a dintre l'era,
24 quin sol. . . quin sol. . .

Tardor

Xiula el vent,
quin turment.
Un cant trist de fulles seques
28 he sentit,
quin neguit.
Són les flors totes colltortes,
la rosada sembla un plor
32 de dolor,
damunt d'esperances mortes.

48 riure,] riure *H*

Cal plantejar la possibilitat que, al vers 47, l'impressor no fes el canvi de vers després de «vincladissa». Observem que tot al llarg de l'estrofa anisosil·làbica dominen els versos heptasíl·labs i tetrasíl·labs.

48 *riure,*] Afegeixo la coma per delimitar el sintagma tematitzat.

Hivern

36 Ara tinc el cor retut,
que hi ha entrat la solitud
com un secret,
i sento fred.
Ara ploro desenganys,
40 quantes penes, quants afanys. . .
En el llavi que em tremola,
l'oració,
amb santa devoció
mormola,
44 i estic sol en un racó,
amb la flama d'un tió.
Ara el sol s'és apagat
i en ma testa vincladissa, hi ha nevat.

Epíleg

48 Després del riure, el plor,
bon temps durà il·lusions, el fred el desengany,
que ens farà greu punyida
al cor;
52 en el procés de tot un any,
hi ha la història d'una vida.

VT *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 336 (5 d'octubre de 1919), p. 3.

Test. VT H

- T L'adéu H] Comiat VT
D abans de casar-me H] manca VT
2 catúfols, H] catúfols VT
3 pica H] pica; VT
4 silenci muts H] silenci, muts, VT
5 vosaltres, H] vosaltres; VT
6 amunt, ~ encant; H] amunt; ~ encant, VT
7 ja soc a dalt, H] mes ja soc dalt VT
9 juntaré al meu H] lligo amb el meu VT
10 que'n vingui, deixaré en H] caurà ja fet dintre VT
12 fet el meu comès, H] feta la missió VT
13 I amunt, vosaltres, H] Y amunt vosaltres VT
14 avall, H] avall VT
16 adeussiau. H] adeussiau! VT
LA manca H] Falset 29-9-19VT
-
- 4 davallant] devallant H VT

El mateix Estrem va explicar la vida dissoluta que duia en la seva joventut: «Hi ha en la meua vida una taca molt grossa; un pecat com una casa, que va durar d'ençà dels meus quinze fins als vint-i-cinc anys. En el decurs d'aquest període crític de la meua existència, vaig perdre el temps. [...] Llavors anava a fer passejades, berenades, ballades, sopars i xirinola, gandulejava i feia el bèstia amb aquella gent que hi ha hagut a tots les viles i que tothora estan amb una cama en l'aire, que els diuen rics perquè tenen diners i els diuen senyors perquè són rics i van mudats per cada dia.» Aquest poema és un comiat als amics d'aquella època. Veg. Salvador Estrem, «Jo», pp. 75-81, dins *La gent d'«El Llamp»* (Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929).

- D El primer testimoni d'aquesta poesia, en què porta el títol «Comiat», acompanyava al periòdic tarragoní l'anunci del casament de Salvador Estrem i Carme Muntané. Veg. *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 336 (5 d'octubre de 1919), p. 3.
- 4 *davallant*] Regularitzo aquest mot d'acord amb les esmenes que fa el mateix autor d'altres formes d'aquest verb: per exemple, *davalla*, a «El fruit dolç», v. 4; *davallen*, a «Elegia del Priorat», v. 18.

L'ADÉU

*Als meus companys de joventut,
abans de casar-me*

4 La sínia fa una música barroera,
 amunt van els catúfols, gallejant,
 donen l'aigua a la pica que l'espera,
 i en el silenci muts van davallant.

8 Així en el viure m'enlairí amb vosaltres,
 amunt, amunt, la vida era un encant;
 ja sóc a dalt, i he de fugir amb uns altres,
 doncs en la ruta, anava jo al davant.

12 Ara juntaré al meu un altre viure,
 el fruit que en vingui, deixaré en la vall,
 seré feliç, si bé no hauré ja el riure,
 i fet el meu comès, me'n 'niré avall.

16 I amunt, vosaltres, en la vida boja,
 i jo avall, en la vida de la pau,
 sens envejar la vostra galta roja,
 jo us diré, i em direu. . . adéu-siau.

Test. *H*

REFLEXIÓ

La pena és gran o bé és xica,
segons qui l'ha de sofrir...

.

4 un cop s'ha pujat la costa,
torna a ser planer el camí...

Test. *H*

AQUÍ I ALLÀ

—Que petites les estrelles—
(ha dit l'home)— en l'infinit.—
I des d'allà diuen elles:

4 —Mireu, l'home... que petit.

Test. *H*

- 9 jove] jova *H*
- 11 dintre] dintre, *H*
- 12 els] als *H*

-
- 6 *flairor*] Veg. «La font dels amors», v. 62.
 - 9 *jove*] D'acord amb Navarro (2012: 25), al conjunt del Priorat, la vocal àtona /e/ final és articulada com a [e]. Per tant, regularitzo aquest mot segons la seva realització dialectal.
 - 11 *dintre*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la pausa entre el verb i el seu complement.
 - 12 *els*] Suprimeixo la preposició de la contracció *als* que precedeix el complement directe, ja que no sembla una marca de col·loquialitat en aquest versos, sinó una mera errada. Observem que la supressió no té efecte sobre la mètrica del vers. Cf. «Elegia del Priorat», v. 54.
 - 14 *apariència*] Castellanisme, que [DCVB](#) recull, i del qual [CTILC](#) testimonia molt a bastament el seu ús literari.
 - 19 *llastimera*] Dels diccionaris consultat, aquest mot és recollit per [DECat](#), el qual assenyala que *llàstima* és un castellanisme que no apareix documentat en català fins al segle XVI, i que els derivats com *llastimer* són molt poc comuns en la llengua literària. Ho confirma [CTILC](#), que només documenta dues ocurrences de *llastimera*: en un recull de contes de Joaquim Reig, *Contes per a infants* (València: L'Estel, 1930), i en una poesia de Joan Maragall aplegada al volum *Poesies* (Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1895). Aquesta poesia és «Quaresma», dins de la secció «Tríptic de l'any», i en els vv. 17-18 diu «La cançó llastimera, i d'any en any represa, | de dins la quietud s'alça i reneix».

A UNA DONA QUE ES PRESUM

- 4 ¡Oh! dona que passeges arrogant,
 que ets enveja de totes les que et miren,
 lluïnt ta vestidura espurnejanta
 de sedes i daurats, que molts admiren.
- 8 Tos llavis són com rosa perfumada
 que exhalen la flairor de la poncella
 i tens encisadora la mirada,
 que encén un foc, dessota la parpella.
- 12 Tu sempre ets bella i jove i elegante,
 tu sempre tens vint anys pels que et rodegen,
 i a dintre tens una ànima geganta,
 que captiva els gomosos que et voltegen.
- 16 I pensar que ets la fulla que el vent porta,
 que és tot en tu enganyosa apariència,
 que el color de ta galta, ja mig morta,
 llença els perfums primers de la impotència.
- 20 Avui, dintre ta cambra et veig plorosa,
 mirant-te dins l'espill, ta cara hermosa
 tornada tota groga i llastimera.
- Ets fruita que amb el temps, devé madura,
 la joventut postissa mai no dura,
 tots tenim una sola primavera.

Test. *H*

UN CONSELL

Me vols creure, amic meu, que dius que ets molt feliç;
aquesta joia teva, guarda-la tota tu;
si la sort se't girava i no m'ho pots dir aixís,
4 quan lluitis amb la pena, no ho diguis a ningú.

Test. *H*

EL TRIOMF DELS HUMILS

Una rosa s'enlaira... la trenca el vent;
la viola, s'amaga plàcidament.
En la molsa, la rosa s'és esfullat;
4 la humil flor, a l'orgullosa, l'ha perfumat,
però el vent, fins té flaires, duu llà d'enllà,
i que hi ha violetes tothom sabrà.
I a l'anar a collir-les, jo que les vull,
8 trepitjaré aquells pètals que ha occit l'orgull.

Test. *H*

¹ Déu] Déu, *H*

-
- ¹ *Déu*] Elimino la coma perquè introdueix una inflexió entre el subjecte i el verb conseqüent, més que més si coincideix, com aquí, amb la pausa final del vers.
- ⁵ *enterro*] Castellanisme que aplega [DCVB](#), però del qual proposa el sinònim *enterrament* com a preferible. El trobem, així mateix, al discurs autògraf de Salvador Estrem de Falset, 1931, l. 23. La seva persistència en el llenguatge escrit ha sigut important, sobretot durant la primera meitat del segle xx, com recull [CTILC](#). Com a mostra, un fragment d'*Incerta glòria* (Barcelona: Aymà, 1956) de Joan Sales: «No sé si vostè ha anat a cap enterro. Cal veure amb quina indiferència treuen un mort del nínxol per posar-n'hi un altre —n'hi ha tants cada dia, no cabrien al món...», p. 258. Sales és enterrat a Siurana de Prades.

SENS ÀNIMA

La paraula del meu Déu
m'ha dit ja la meva sort:
—Sense l'ànima, fill meu,
4 te'n 'niràs dret a la mort.

Pel carrer passa un enterro,
i aleshores, jo, m'he dit:
—La paraula s'és complida...
8 un que va sense esperit.

Mes, un dia, vegí un home
demacrat i pervertit:
no sentia, no estimava,
12 el seu cor s'era adormit,
i el pobre home caminava
sense fe, sense esperit.

¿Com serà que encara visqui,
16 si ja l'ànima el deixà?
I una veu, com un misteri,
en mos dintres ressonà:
—Aquest home va a les fosques;
20 aquest home s'apagà.

Test. *H*

* * *

Enfront la veritat,
la bellesa o l'infinit,
l'home és petit.

4 Aquestes tres grans coses,
ell les haurà tastat;
elles no tenen límits,
sols ell és limitat.

Lp *El Llamp*, any IX, núm. 194 (31 de juliol de 1929), pp. 1-2.

Test. *H Lp*

3 branca *Lp*] branca, *H*
15 respiren *Lp*] respiren, *H*
18 cimals, *Lp*] cimalls, *H*

13 donen] donen, *Lp H*

3 branca, *H* → branca *Lp*
15 respiren, *H* → respiren *Lp*
18 cimalls, *H* → cimals, *Lp*
21 la *H* → de la *Lp*

13 *donen*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre el verb i el seu subjecte.

18 *cimals*] En aquests versos, fa més sentit ascendir al cim de les altes muntanyes, que enfilarse al capdamunt dels arbres. Observem que Estrem usa el verb *escalonar* amb el significat de ‘pujar muntanyes’.

21 *la*] L’afegiment de la preposició *de* no sembla una variant d’autor, a banda que converteix el vers en hipermètric.

22 *crudel*] Adjectiu que recull [DCVB](#). El seu ús literari és també llargament documentat per [CTILC](#) en tot tipus de textos.

SANITAT D'ESPERIT

Deixeu-me que jo canti
 besant-me el sol,
com en la flonja branca
4 el rossinyol.
Que quan el vent esbulli
 els meus cabells,
dintre l'ànima em porti,
8 aires novells. . .
que só fugit del poble
 fastiguejat,
que ja no em plau la vida
12 de la ciutat,
que els aires que allí em donen
 són pestilents,
i els homes que els respiren
16 s'han fet dolents.

Deixeu-me que escaloni
 els alts cimals,
que brandi per les serres
20 i per les valls,
que em cremi el sol la testa
 i el vent crudel,
amb el peu nu en la terra,
24 i els ulls al cel.
Que a terra hi ha la vida,
 i al cel la pau,
prou m'ho dirà dels boscos
28 la remor suau,
i els ocells, que em refilen
 igual que ahir,
que als homes que jo deixo
32 no els puc oir.

Jo em creia dintre el poble
 que era molt gran,
i ara sé el que aquells homes. . .
36 jamai sabran.
Miro els rius, les muntanyes,
 i l'infinit,
i entre tantes grandeses,
40 m'hi veig petit.

Petit com sóc, camino
 per eixos monts,

43 entaforar-me] entafurar-me *Lp H*

51 altres] altres, *Lp H*

66 ciutats] ciutats, *Lp H*

57 terra, *H* → terra *Lp*

43 *entaforar-me*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem a «La meva casa», v. 44.

51 *altres*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una inflexió entre el verb i el seu complement.

63 *hi*] Mantinc aquest pronom perquè el vers no esdevingui hipomètric.

66 *ciutats*] Elimino la coma per no fer una pausa entre el verb i el seu subjecte.

i em plau, entaforar-me
44 per sos racons;
si en ells vull enlairar-me,
hi haig de pujar,
els plans i les vallades
48 tinc de deixar.
A dalt i a baix jo sempre
m'hi trobo fort,
sens envejar dels altres
52 la seva sort;
si a baix no em poden tindre,
ja em sostindran,
que el cap el tinc enlaire
56 si els peus al fang.

Aquells que els peus en terra,
d'una il·lusió,
s'alcen com folls en l'ala
60 de l'ambició,
sos caps a dalt s'hi perden,
i els peus a baix,
tornant-se'ls-hi la vida,
64 greu daltabaix.
Per xò, ja avui, els homes
de les ciutats
caminen a palpentos,
68 tots encorbats,
de cara cap a terra,
esmaperduts,
la lluita de la vida
72 ja els té vençuts.

Ses ànimes mesquines
són sense amor,
sos ulls es tornen tristos
76 en la foscor,
no saben que hi ha estrelles
al seu damunt,
i que per damunt d'elles,
80 encar hi ha llum.

Mes, dels que allí hi havia,
cap m'ha seguit,
tot sol amb ma esperança
84 jo n'he fugit,
i ara em reca que es perdin
per allà dins:

87 que Lp] com H
95 via Lp] via, H
104 cantant Lp] cantant... H

92 cors] cors, Lp H

87 com $H \rightarrow$ que Lp
95 via, $H \rightarrow$ via Lp
104 cantant... $H \rightarrow$ cantant Lp
110 feriran, $H \rightarrow$ fariran, Lp

92 *cors*] La supressió de la coma evita una inflexió entre les dues clàusules coordinades.

94 *sanitud*] Substantiu que [DCVB](#) aplega com a sinònim de *sanitat*. Així mateix, [CTILC](#) en documenta quatre ocurrències, cap de les quals en un text literari; per exemple: «Y mentrestant el cant noblement popular, el que porta la fesomía de nostres avis, l'accent de nostres mares, el que té'l posat de nostres montanyes, la puresa de nostre cel y la sanitut de nostra mar», p. 14, dins *El cant popular religiós* (Barcelona: Taller d'Arts Gràfiques Henrich y Comp., 1912), una conferència de Lluís Millet.

88 tan bé que hi estarien,
 amb mi, entre els pins.
Entre música d'aire,
 perfums de flors,
que fan dolça la vida,
92 omplen els cors
i a l'ànima li porten
 la sanitud,
que en sa insegura via
96 mai ha tingut.

Jo a cercar-los 'niria,
 però, ¡Déu meu!...
¿i si jo m'hi perdia
100 al costat seu?
Jo als ocells els diria
 que, bo i volant,
s'hi arribessin un dia
104 cantant, cantant
i teixint ses tonades
 amb fils de mel,
fessin que ells s'adonguessin
108 que amunt hi ha el cel;
mes, em temo, tal volta,
 que els feriran,
o que cecs en la lluita
112 no els oiran.

Test. *H*

LA VIDA

M'han dit: —La vida és un somni.—
¡Ai!, n'hi ha que ni han somniat.

.

4 M'han dit: —És un captiveri.—
I sé que hi ha llibertat.

.

8 M'han dit: —Una vall de plors.—
I entre llàgrimes i riures,
entre espines i entre flors,
llibertats i captiveris,
somnis, glòries i dolors;
així es va escolant el viure
i així baten tots els cors.

.

12 ¿Somni? ¿Plors? ¿Un captiveri?
I si tot fos un misteri. . .

Test. *H*

¹⁸ *esgroguir*] Aquest mot és recollit a [DCVB](#) com a variant d'*esgrogueir*. És documentat en cinc ocasions per [CTILC](#), per exemple a «Darrereria», un sonet de Josep Carner aplegat al *Primer llibre de sonets* (Barcelona: Viuda de Joseph Cunill, 1905): «Vindrà quelcom terrible d'aqueixa gran fadiga; | vermell, com una gota de sanch, caurà un estel; | s'esgroguirà la lluna, la nostra dolsa amiga, | y una verdor sinistra s'enfilàrà pel cel», vv. 5-8.

A UN OCELL

Ocellet que et cimbreges
en la florida branca,
que alegre et balanceges,
4 gojós, canta que canta;
quan tu llences enlaire
les dolces melodies
del teu bequet cantaire,
8 per l'aire amorosides;
¿tot és cant d'alegria
per entre la fullada?
¿No et dóna cap fadiga
12 ni el vent ni la gelada?

M'apar que a voltes cantes
i el cant em diu que plores. . .
quan s'han pansit les branques
16 i es van morint les roses.
Quan ve el fred per la serra,
fent esgroguir la fulla,
quan l'arbre el vent despulla
20 i llença el niu per terra.

Test. *H*

3 esbojarrada,] esbogerrada, *H*

-
- ¹ *Ella*,] Mantinc la coma, malgrat que sintàcticament no sigui pertinent, perquè Estrem la utilitza en aquest vers clarament amb valor prosòdic (veg. també v. 10).
- ³ *esbojarrada*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa, tal com fa Estrem a «La nostra nau», v. 14. La forma del testimoni, però, no és estranya en textos anteriors a la normativització fabriana: la trobo, per exemple, a *Croquis pirenençs. Primera sèrie*, 2a edició (Barcelona: Biblioteca Popular de «L'Avenç», 1910), de Jaume Massó i Torrents: «mentres algunes corren esbogerrades tot ventant desesperadament la cua», p. 11.

FURT

... Ella, resta plorant desconhortada;
ell ha fugit deixant-li el desengany...
D'aquella hora d'amor, esbojarrada,
4 n'ha devingut la fel de tot l'engany.

.

Dins d'una caixa, com el lliri blanca,
que passa pel carrer, en la solitud,
un angelet la mort a dintre hi tanca,
8 que al fossar fa sa via, fred i mut.

.

... Tothom la compadeix en la consciència,
i ella, plora, pel fruit d'amor perdut,
avergonyida, maleint l'absència
12 d'aquell que li ha furtada la virtut.

Test. *H*

- 5 *musca*] *musca*, *H*
7 *bàcul*] *bacull* *H*
13 *històries*] *històries*, *H*

-
- 5 *musca*] Suprimeixo la coma en aquest vers perquè introdueix una inflexió entre el subjecte i el verb consegüent. Observem que coincideix amb la pausa del final del vers, cosa que la fa més innecessària.
- 6 *mellor*] Veg. «Escornalbou», v. 44.
- 7 *bàcul*] El mot *bacull* no apareix documentat en cap dels diccionaris ni corpus textuais consultats. Proposo la lliçó *bàcul*, que aquí fa sentit plenament. \ *s'apoia*] Per altra banda, el verb *apoiar* i la seva forma reflexiva són castellanismes, que [DCVB](#) recull però que desaconsella i per al qual proposa algunes equivalències catalanes. Amb tot, el seu ús literari és documentat per [CTILC](#) molt a bastament.
- 13 *històries*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una pausa entre el substantiu i el seu complement.

L' AVI

Jo he reparat en l'avi,
vora la llar segut,
i son rostre em parlava
4 de lo que ell ha sigut.

La barretina musca
és son mellor capell,
el bàcul on s'apoia
8 recorda un roure vell.

A dins d'aquella testa
que el temps haurà solcat,
quants mils records té closos,
12 del nostre hermós passat.

No regireu històries
del poble on heu nascut:
mireu la barretina,
16 i ja és el vostre escut.

Deixeu que obri sos llavis
i quan us parlarà,
la història que ignoréssiu,
20 ell us la contarà.

Aquells ulls que s'apaguen,
és perquè han mirat tant
i han vist coses tan belles,
24 que ja mai més veuran.

Test. *H*

- 19 cor] cor, *H*
30 pau,] pau *H*
31 senyora] senyora, *H*

-
- 16 *redòs*] Mot recollit a [DCVB](#) com a variant dialectal de *redós*, en concret dels parlars valencians i balears. Cal entendre aquesta forma, doncs, com una llicència poètica per la rima amb *repòs*. Cf. «Cartes d'un soldat a sa mare», v. 226.
- 19 *cor*] Suprimeixo la coma perquè incorpora una pausa entre el verb i el subjecte que el precedeix immediatament.
- 30 *pau*,] L'addició de la coma fa sentit per separar l'oració condicional, prou llarga, de l'oració principal que la regeix.
- 31 *senyora*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una pausa entre el substantiu i el seu complement.

FALSETANETA

I

Falsetaneta
jo vull que sia.
Falsetaneta
4 vull i ho serà,
la que amb mi faci
del món la via,
després de dur-la
8 davant l'altar.

Pel jardí dels amors corria un dia,
cercant la flor que havia somniat,
de tots colors i flaires n'hi havia,
12 mes, no hi veia la que era de mon grat.

Caure em deixí lassat damunt la molsa,
l'esperança perdent, volguent repòs,
i una rosa es gronxava tota dolça
16 de les que allí hi havia a mon redòs.

En el vaivé de sa bonica dansa,
semblava dir quelcom per mi ignorat,
el meu cor l'escoltava sens recança:
20 era l'amor que havia somniat.

II

Falsetaneta
jo vull que sia;
falsetaneta
24 vull i ho serà.

Falsetaneta, dolça poncella,
tu ets eixa rosa del meu amor,
del jardí, n'eres tu, la més bella,
28 per xò vaig fer-me ton aimador.

Si el cor tu dónes com a penyora,
a qui, cercant-te, perdé la pau,
jo et faré prompte reina i senyora
32 de les delícies d'un bell palau.

Seràs l'estrella sempre radiant,
faràs enveja a la llum del sol,

- 41 Vine] Vina *H*
50 davallarà;] devallarà; *H*

-
- 41 *Vine*] Segons Navarro (2012: 25), la vocal /e/ àtona final s'articula [e] al conjunt de la comarca del Priorat. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal.
- 49 *sies*] D'acord amb [DCVB](#), és la forma del subjuntiu de la flexió antiga del verb *ser*, per tant no es tracta d'un dialectalisme. Navarro (2012) tampoc la recull com a tal.
- 50 *davallarà*] Regularitzo aquest mot, ja que Salvador Estrem esmena altres ocurrences del verb *davallar* en el mateix sentit que proposo aquí: per exemple, *davalla*, «El fruit dolç», v. 4.
- 64 *l'hi*] En els parlars orientals, segons [DCVB](#), és una variant dialectal del present d'indicatiu del verb auxiliar *haver*. La mantinc aquí com a marca de col·loquialitat.

36 seràs l'ocella de ma complanta,
 cantant, més dolça que el rossinyol.

III

 Falsetaneta
 jo vull que sia;
 falsetaneta
40 vull i ho serà.

 Vine als meus braços, falsetaneta,
 que jo esperant-te, me torno foll,
 i vull cantar-te la cançoneta
44 que el meu cor serva, d'amor sadoll.

 Mon cor espera ta gran vinguda,
 ell, ha de ser-ne ton ric palau,
 si l'alegria, jamai viscuda,
48 tu no li negues, d'un bes suau.

 I quan ja sies l'esposa meva,
 un cel a terra em davallarà;
 llavors, mon llavi, sens gens de treva,
52 la cançoneta desplegarà.

 Falsetaneta
 ja és tota mia,
 falsetaneta,
56 sempre ho serà.

Falset, 1915

 Això cantava
 quan fadrí n'era,
 ara ho recordo,
60 que só casat.

 Falsetaneta
 jo la volia,
 falsetaneta
64 jo l'hi trobat.

Falset, 1919

Test. *H*

- 19 *d'ells*] *d'ells*, *H*
25 *mares*,] *mares* *H*
28 *tancaran*] *tancaran*; *H*

-
- 19 *d'ells*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una inflexió entre el subjecte i el verb.
25 *mares*,] L'afegiment de la coma permet la delimitació de la clàusula subordinada explicativa.
28 *tancaran*] Suprimeixo el punt i coma perquè introdueix una inflexió abans del guió que no sembla necessària, més que més quan coincideix amb la pausa del final del vers.

CARTES D'UN SOLDAT A SA MARE

I

Eixa és la primera carta
i l'escric a Tetuan;
des que vaig venir, fins ara,
4 hem tingut un foc molt gran.
Els moros ens envestiren
plens de ràbia, renegant;
vora meu, mos companys queien
8 bruts de pols i plens de sang;
sos gemecs, quan es morien,
em van fer esgarriar,
tots cridaven a sa mare...
12 jo em vaig fer un tip de plorar...
que es morien lluny de casa
enyorant la dolça llar,
l'escalfor d'unes besades
16 i el bressol que els va gronxar,
sense un bes d'aquella dona
que sos ulls no aclucarà,
i molts d'ells queden a terra
20 fins que el temps els podrà;
sense que a ningú ells inspirin
un desig de compassió,
lluny la tomba dels seus avis,
24 sense prendre comunió.
¡Ai! les pobres de les mares,
que a sos fills esperaran,
obriran sos dolços braços
28 que mai més no els tancaran
—s'han obert per l'abraçada
i per xò no serviran—,
perquè, fills que elles esperen,
32 pobres fills, no tornaran.
No us explico aquella lluita,
perquè no la sé explicar,
no vull que sabeu les penes
36 que el vostre fill va passar,
prou que esteu desconhortada,
prou també estareu plorant,
no vull fer-vos gran la pena
40 ni us vull fer el dolor més gran;
només us diré una cosa
que va fer-me molt estrany,

- 54 *cridà*] *cridà*, *H*
55 *home*,] *home* *H*

-
- 54 *cridà*] La supressió de la coma fa sentit per evitar una inflexió entre les dues clàusules coordinades.
- 55 *home*,] La coma que afegeixo permet delimitar una oració subordinada explicativa.
- 58 *héroe*] Castellanisme que [DCVB](#) recull, del qual destaca l'ús abundant que en van fer els literats de la Renaixença, fet que [CTILC](#) confirma llargament. El trobo, per exemple, als primers versos del cant iv «Gibraltar obert» de *L'Atlàntida* (Barcelona: Estampa de Jaume Jepús, 1878) de Jacint Verdaguer: «Mes ja de les guspies d'inspiració que hi volan, | al front del hèroe envían la més hermosa 'ls cels».
- 65 *quefes*] Castellanisme, que [CTILC](#) documenta a bastament, especialment en textos periodístics, però també literaris: per exemple, «Però ni una trista vegada he pogut ser felicitat per un quefe de policia ni he pogut guanyar un premi de cinc mil dòlars, com en Douglas en aquesta pel·lícula», p. 57, dins *A l'ombra de Santa Maria del Mar* (Barcelona: Editorial Catalana, 1923), d'Alexandre Plana.
- 77 *prous*] Mantinc la forma plural d'aquest adjectiu invariable com a marca de col·loquialitat. Observem el to familiar del poema, que és producte de la seva forma epistolar entre un fill i la seva mare.

44 i un record va despertar-me,
d'una festa, avui fa un any.
¿Us recordeu d'aquell dia. . .
— . . . érem el Divendres Sant—
que en la processó portava
48 aquell Crist, que pesa tant,
aquell Crist en la Creu Santa,
aquell Crist, agonitzant,
i el duguí tota la volta
52 sempre dret, sense cansà'm?
Quan la processó era feta,
el senyor rector em cridà
i amb somriure de bon home,
56 que és un sant, em va besar.
Bo i pegant-me a les espatlles. . .
—¿Ets un hèroe!— em va dir.
Com que ell parla com els savis,
60 jo, pobret, no l'entenguí.
Doncs, un dia, en la gran lluita,
la bandera ens van robar,
sense fer cas de les bales
64 jo la vaig rescabalar;
l'endemà, davant d'uns quefes,
em cridà el capità meu,
i davant de la bandera
68 em posà al pit una creu,
tot dient amb veu molt ronca:
—¿Ets un hèroe i un valent!
El mateix que el rector em deia,
72 em deien aquella gent.
Al rector no l'entenia,
lo d'aquell em va estranyar,
doncs si ell parla com els savis,
76 aqueix parla en castellà.
Jo prous hores rumiava. . .
a la fi, ho vaig esbrinar. . .
¡qui pogués tornar a ser hèroe
80 amb el Crist d'aquell altar!
Mare, vós que aneu a missa,
digueu-li al Crist de l'altar,
pregunteu-li si es recorda
84 de que un dia el vaig portar,
poseu-li un ciri per banda. . .
. . . de la mort Ell em lliurà. . .
i reseu-li parenostres
88 perquè jo torni bo i sa.

104 *prous*] Veg. *supra*.

117 *forces*] Marca de col·loquialitat. Cf. *prous*, v. 77.

128 *goriran*] D'acord amb Navarro (2012: 16), llevat de Pradell de la Teixeta, la monoftongació del diftong *ua* en posició pretònica en [o] és general a la comarca del Priorat.

129 *enclofada*] Mot dialectal que [DCVB](#) documenta al Priorat, a Poboleda.

Porteu-li flors a la Verge,
totes les que hi hagi a l'hort,
no hi fa res que no n'hi quedin,
92 que Ella em darà bona sort;
i digueu-li que l'estimo,
que endolceixi mos afanys
i que deixi entrar a la glòria,
96 els pobres dels meus companys;
que aconsoli aquelles mares
que esperen a sos fills morts,
que torni salut al pare,
100 i a vós, que us dongui conhort.
Jo us recordo i us enyoro,
no us oblido, us vull a tots,
si haig de dir lo que us estimo,
104 no tindrè jamai prous mots.
Adéu, mare, jo en la guerra,
entre el foc esgarrifós,
pregaré al Crist i a la Verge,
108 per mi, pel pare i per vós.

II

Mare: Ja fa quinze mesos
que estic del poble allunyat,
que enyoro vostres carícies,
112 les cares del veïnat,
el somriure de les festes
i les festes de cada any,
els balls de coques, les danses. . .
116 tot això. . . ¿ho han fet enguany?
Escriuiu-me forces coses,
digueu-me tot el que feu,
no mulleu les vostres cartes
120 amb llàgrimes, no ploreu,
tingueu l'esperança forta,
que ens farà lleuger el mal. . .
jo, pot ser que us vingui a veure
124 al sortir de l'hospital;
hi sóc per una ferida
que no té res d'alarmant,
doncs segons diuen els metges,
128 aviat em goriran.
Tinc una bala enclofada
dintre el pit, a prop del cor,
em dóna molta fatiga,

133 *pensa*] La lliçó del testimoni fa sentit si entenem metafòricament que és el cor (v. 130) qui recorda els familiars. Resulta una lectura plausible, potser tant com considerar aquesta lliçó una errata i llegir el verb en primera persona. Davant del dubte, mantinc la lliçó original.

132 però no em darà la mort.
 En mon llit penso en vosaltres
 i us hi veig al meu voltant,
 mateix que si fos a casa,
136 a on m'estimàveu tant.
 Al capçal, tinc una Verge,
 al costat, un Crist en creu
 i una monja, que m'estima
140 i que em cuida en nom de Déu;
 si no fos per la ferida,
 aquí al llit, m'hi trobo bé,
 guaitant lluny per la finestra
144 cap on el poble deu ser.
 Avui m'ha dit la mongeta
 després del toc d'oració,
 que demà a primera hora
148 em faran l'operació.
 M'ha vingut a veure el metge,
 sense febre m'ha trobat,
 com he vist que estava alegre,
152 un favor li he demanat:
 —Demà, quan la bala em treguin,
 que tinguin cura del cor,
 si pot ser que no me'l toquin,
156 que me'l deixin igual fort,
 que l'amor, d'ell no s'escapi,
 ben tranquil deixin-lo estar,
 que em serveixi, com fins ara
160 m'ha servit, per a estimar.
 Mare; torneu demà a missa
 a resar vostra oració,
 si veieu el Crist, digueu-li
164 que han ferit son companyó,
 digueu-ho també als del poble,
 i també al senyor rector
 que m'ensenyà de doctrina
168 i m'ensenyà d'ésser bo.
 Digueu-me tot el que passa,
 si són vius tots els fadrins,
 les fadrines si són guapes,
172 si han nascut enguany molts nins,
 les collites si són bones,
 si heu venut ben car el vi,
 si és casada aquella noia
176 que em volia abans a mi,
 i em deixà perquè era pobre,

186 angoixat;] engoixat; *H*

186 *angoixat*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem en la seva altra ocurrència, a «Hivern», v. 8.

quan al moro vaig venir,
que ni m'acompanyà al barco,
180 quan de casa vaig sortir.
Digueu-m'ho tot mare meva,
ja que no puc veure re,
que l'enyor amb vostres lletres
184 potser m'alleugeriré.
I ara prou, escric amb pena,
la ferida em té angoixat;
ja us escriuré un altre dia
188 tantost estaré curat.

III

He rebuda vostra lletra
que no sé com contestar;
han passades tantes coses,
192 que tampoc sabré explicar.
Me dieu que aquella noia
ja no estima aquell fadrí,
que fins plora ma ferida
196 i s'està esperant-me a mi. . .
Doneu-li mercès ben franques
per tot aqueix gran consol,
mes, digueu que no m'esperí. . .
200 . . . demà no sortirà el sol. . .
Digueu-li que la perdono
de tot el mal que ella em féu,
que l'enyoro, i que l'estimo,
204 i que pregui per mi a Déu.
Mare, si alguna vegada
he faltat al vostre amor,
perdoneu el meu agravi,
208 he sigut un pecador;
l'escapulari us envio
que m'ha fet viure feliç,
ara ja no el necessito,
212 potser 'niré al paradís.
Si al poble jo no tornava,
no cregueu que us he oblidat,
us estimo molt encara,
216 com fins ara us he estimat.
Mare meva, mare meva,
vaig escrivint i plorant. . .
aquells braços que em guardaren,
220 ja mai més m'abraçaran,

- 233 oreneta] oraneta *H*
233 carretell] carratell *H*

-
- 233 *oreneta*] Mot amb una variació dialectal important i una diversitat de grafies que documenta [DCVB](#) llargament. D'acord amb [ALDC](#) (mapa 1591), la realització d'aquest mot és [orin'eta] a Marçà i la Torre de Fontaubella, mentre que [DCVB](#) atesta [awrin'etɛ] a Falset. Pel que fa a la monoftongació, la diferència potser s'explica per la distància temporal entre ambdós reculls (cf. Navarro, 2012: 26). En tot cas, la vocal pretònica coincideix en la seva realització tancada i anterior. Sense arguments per mantenir la forma que proposa el testimoni, regularitzo aquest mot.
- 239 *carretell*] Segons [ALDC](#) (mapa 977), aquest mot es realitza [karat'eɫ] a Marçà, vila veïna de Falset. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.
- 266 *fusellaran*] Del verb *fusellar*, recollit a [DCVB](#) com a variant d'*afusellar* i que [CTILC](#) documenta amplament.

aquells llavis que algun dia
m'ensenyaren a resar,
ara els veig per sempre closos,
224 perquè no em podran besar.
El meu poble que sombreia,
al redós del campanar,
les finestres de les noies
228 on hi anava jo a cantar,
el Sant Crist de la Parròquia,
el rector i el capellà,
la campana de la festa
232 que du els cants allà d'enllà,
l'oreneta voladora
que fa niu al finestral,
fruita dolça dintre l'horta,
236 bells raïms en el parral,
'vellaners del pla i la costa,
vinya ufana, blat sencer,
carretell de dalt la golfa,
240 bóta antiga del celler,
tot el goig que abans em dàveu
ja mai més el sentiré.
Mare, pare, si algun dia
244 cap a l'horta encara aneu
i passeu la Creu de terme,
abraceu aquella Creu.
Potser trobareu encara
248 l'escalfor dels meus petons,
que abans de marxar a la guerra
vaig dur-hi flors i oracions.
I ara, adéu, direu al poble
252 que mai més hi tornaré,
que em perdonin vells agravis,
doncs així també ho faré;
que quan toquin per mi a missa
256 dalt de tot del campanar,
que tots vagin a l'església
a resar, per un germà.
En l'altar que cremin ciris
260 i les flors llencin perfum,
no li manquin a la Verge
ni al Sant Crist, flaires i llum.
Déu darà del cel la gràcia,
264 als que a missa em cantaran,
fins al cel, mareta meva,
que demà em fusellaran.

Rn Renovació, any III, núm. 94 (9 de maig de 1915), p. 3.

Test. *Rn H*

6 l'ocell *H*] l'aucell *Rn*
20 flor *H*] flor, *Rn*
22 L'ocell *H*] L'aucell *Rn*
24 carona *H*] carona, *Rn*
30 vida, *H*] vida *Rn*

1 Vine, vine,] Vina, vina, *H Rn*
3 vine] vina *H Rn*
10 arreu] arreu, *H Rn*

-
- 1 *vine*] Segons Navarro (2012: 25), la vocal /e/ àtona final s'articula [e] al conjunt de la comarca del Priorat. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal.
- 3 *vine*] *Ibid.*
- 10 *arreu*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre el verb i el seu complement. Notem la mateix estructura, sense coma, als vv. 2 i 11.
- 24 *carona*] Cal veure aquest mot com una llicència poètica per *acarona*, del qual [CTILC](#) documenta únicament una ocurrència, en un llibre de Ramon Arrufat publicat sense peu d'impremta, *La sol·lució Cambó* (Barcelona: 1946): «en el terreny del caràcter que conclouen totes les branques de la cultura amb tota llur plenitud, caronades per l'esperit, ja estem entesos», p. 60.

A L'AIMADA

Vine, vine, ma estimada,
guaita arreu quin bé de Déu,
no hi ha neu ja en la serrada,
4 vine i gosa una mirada,
aquí prop, al costat meu.

¿Sents l'ocell com xerroteja
sa cantúria desgranant?...
8 ¿Ous la brisa com fresseja
i els nius gronxa tot cantant?

Mira arreu quina florida,
guaita enllà quina verdor,
12 el món gosa nova vida
d'un gentil i gai amor.

* * *

El sol en la serra
sos pics va daurant
16 i omplen la terra
de llum i d'encant;
l'espiga ja grana,
quan rep sa escalfor,
20 la flor s'engalana
de més bell color.
L'ocell saltirona
voreta del niu
24 i els fillets carona
en tant que els somriu.
La font remoreja
dintre el bosc cantant,
28 i corre i serpeja,
de goig delirant.

* * *

Que bella és la vida,
quan tot se somriu;
32 que dolça és la vida,
mentre l'amor viu!

* * *

¿Ho veus? Tot s'estima,

- 38 L'ocell i l'ocella *H*] L'aucell i l'aucella *Rn*
53 mort *H*] mort, *Rn*
LA manca *H*] Falset, 1 Maig 1915. *Rn*

50 *nos*] Ambdós testimonis confirmen la mateixa llicó. Per tant, cal llegir aquest mot com un adjectiu. En la seva obra poètica, Estrem utilitza solament dues vegades la forma plena de l'article definit masculí (veg. «Bressolant canta la mare», v. 11 i «Lo cant de les ones», al títol). En aquest sentit, a «Maruxa», v. 4, el mateix Estrem canvia la forma *lo* del primer testimoni per *el* al testimoni imprès. Observem, finalment, la rima interna amb els verbs en primera persona del plural i el pronom en els versos precedents. Tot plegat, doncs, sembla corroborar que *nos* no és una errata d'impremta per *los*, sinó un adjectiu. En aquest sentit, [CTILC](#) documenta aquesta forma en l'obra dramàtica de Víctor Balaguer; per exemple: «al Deu del cel, confós dins l'armonía | que s'alsa en tot lo mon al naixe'l dia, | elevarán en oració amorosa, | nos cors sos himnes y son cant l'alosa», vv. 140-142, al quadre tercer, dins la tragèdia *Las esposallas de la morta* (Barcelona: La Renixensa, 1879).

36 tot canta sa sort,
la branca, l'espiga,
la fulla, la flor.
L'ocell i l'ocella
per mig la verdor,
40 fan gaia parella
cantant-se l'amor.
¿No et plau eixa vida
de cara al cel blau?
44 De llum beneïda. . .
digues-me, ¿no et plau?

* * *

48 Estimem-nos dona hermosa,
com tot s'estima en el món,
cantem-nos cançó amorosa
i omplim-nos de flors, el front.
Juntem nos cors entre els braços
i la vida ens somriurà,
52 que si avui són més forts llaços,
prou la mort els trencarà. . .

VP *La Veu del Camp*, any IX, núm. 359 (15 de juliol de 1920), p. 3.

Test. VP H

- 1 De terra estranya H] De terres estranyes VP
 1 Corrent va el tren, H] Corria'l tren, VP
 4 ajut, H] ajud VP
 6 flor, H] flor; VP
 7 lluny, H] lluny VP
 8 em fa arribâ amb el ~ l'esglai al H] ens duia un alè ~ a dins del VP
 9 desert H] desert, VP
 10 mort; H] mort, VP
 13 s'afua, H] s'afua VP
 14 cim H] pic VP
 18 que està mut, H] sol i mut, VP
 22 Deu allí H] Déu, allí, VP
 23 morta, H] morta VP
 27 que és H] si és VP
 28 clemència H] clemència, VP
 27 amenacen] amenacen, H VP

El testimoni VP acaba amb la nota següent: «D'un llibre de poesies que amb el títol de "Les hores dolces" veurà la llum aviat.» Crec que és molt possible que aquesta poesia faci referència al viatge de noces d'Estrem, per la coincidència de dates amb el seu casament. Vegeu la notícia del casament i el viatge a *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 342 (16 de novembre de 1919), p. 3.

-
- 11 *llumineja*] Del verb *lluminejar*, que [DCVB](#) recull i aporta un testimoni escrit de Joaquim Ruyra, que és precisament l'únic que [CTILC](#) també documenta d'aquesta paraula: «Volaven molt amunt, i el sol, que encara no havia eixit a l'horitzó, devia ja banyar en aquella altesa les llurs panxetes àuries. Tots tres lluminejaven», p. 60, dins *La parada* (Barcelona: Editorial Catalana, 1919).
 16 *cadavre*] L'ús literari d'aquest mot és llargament documentat per [CTILC](#), no solament entre autors vuitcentistes.
 27 *amenacen*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la inflexió entre dues clàusules coordinades.

DE TERRA ESTRANYA

Impressió de viatge

Corrent va el tren, com foll, damunt la plana,
com empès per un vent de malvestat,
xisclant esfereït, com qui demana
4 ajut, per a fugir d'un lloc malvat.

Ací i allà, a l'una banda i l'altra,
tot gris, tot erm, ni un arbre, ni una flor,
la congesta en la cima al lluny, més alta,
8 em fa arribar amb el fred l'esglai al cor.

Sembla un desert la terra que ens rodeja,
aspra, crua, parenta de la mort;
ni un horitzó que ens cridi llumineja,
12 el monstre ens dur a l'atzar, cercant més sort.

Al peu d'una muntanya que s'afua,
clavant son cim pelat al cel plomís,
confon el seu color amb la terra nua,
16 jaient com un cadavre, un poble gris.

Un poble sense ocells, sense cantúries,
un poble que no parla, que està mut,
només hi baixa el fred de les altúries,
20 perquè el fred viu millor en la solitud.

Sembla que allí no hi ha estat mai la vida,
apar que Déu allí no hi ha mirat,
la gent hi és morta, o bé n'ha fet fugida,
24 cada casa és com niu abandonat.

Dos campanars, com braços que es descarnen,
estiren sa ossamenta amb un anhel,
que un no sap si pensar que és que amenacen
28 o demanen clemència a dalt del cel.

Test. *H*

- 14 *flaire*] *flaira* *H*
31 *suspès*] *sospès* *H*

-
- 6 *en sense*] D'acord amb [DECat](#), forma col·loquial de la preposició *sense* en els parlars barcelonins, de la qual destaca, però, que és més usada amb caràcter adverbial. Solament hi ha una altra ocurrència d'aquesta preposició en l'obra d'Estrem: «Cant al vi», v. 30. \ *amanta*] Del verb *amantar*, que recull [DCVB](#) amb el significar de 'cobrir per donar protecció' i també 'contenir, abraçar'. És documentat per [CTILC](#); per exemple: «Aquestes muntanyes de Prades us fan mal als ulls, no les podeu enfocar, us esgarrinxen la retina i us sacsegen tot. No us hi caben dins ni es deixen amantar amb els braços oberts, per molt que els obriu», p. 31, dins *Visions de Catalunya. (Catalunya nova)* (Barcelona: Obradors de Joan Sallent, 1927), de Joan Santamaria.
- 7 *defès*] Participi passat de *defendre*, del qual cal entendre com a llicència poètica l'accent tancat de la vocal tònica, per causa de la rima.
- 13 *donc*] D'acord amb [DCVB](#), forma dialectal de la primera persona del present del verb *donar*. Navarro (2012) no la recull. Potser també forma col·loquial, ja que [DCVB](#) la documenta com a variant tant dels parlars occidentals com dels orientals.
- 14 *flaire*] Regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús de la forma normativa que en fa Estrem en aquest mateix volum: com a exemples, «Bell temps», v. 9 i «Muntanya del Priorat», v. 15. Per altra banda, segons Navarro (2012: 25), la vocal /e/ àtona en posició final és articulada [e] a tota la comarca del Priorat.
- 26 *palpebreja*] Del verb *palpebrejar*, que recull [DCVB](#) amb el significar de 'moure freqüentment les palpebres'. És documentat per aquest diccionari, en un llibre de poesies de Teodor Llorente, però no per [CTILC](#). Veg. «Muntanya del Priorat», v. 39.
- 31 *suspès*] La forma *sospès* respon molt possiblement a la pronúncia dels parlars del Priorat. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.
- 34 *fonsura*] Substantiu que recull [DCVB](#) com a sinònim de *fondària*, i que [DECat](#) descriu com a derivat de *fons*. En canvi, [CTILC](#) no el documenta.

DEL VIURE PELS CIMS

A n'Eduard Toda

Si jo tingués com vós un cim,
on l'àvol esperit, tothora el vent escombra,
mai me veuríeu a l'abim,
4 que dintre les ciutats m'hi sento massa a l'ombra.

Només a dalt, la llum hi és
en sense cap destorb, i amanta gran amplada,
i el sol no us és jamai defés,
8 qui us fa primer que a baix el bes de llum daurada.

Jo dalt dels cims sóc més feliç,
i canto com l'ocell, que diu coses estranyes,
i em sento fort, més fort aixís,
12 que les pinyes, l'aglà i els flocs de les castanyes.

A tots els vents jo donc el front,
perquè m'hi faci el bes la flaire reïnosa,
i em sembla que és un altre món
16 la gent de baix, que a mi no em fa ni li faig nosa.

El mar enllà, tocat de blau
dessota un cel més blau on l'ona remoreja,
a dintre meu batecs de pau
20 i els plans sota mos peus, mirant-me amb ulls d'enveja.

A dalt dels cims, ben assegut,
sadoll de tot perfum de romaní i ginesta,
jo em sento allí tot embegut
24 quan invisibles dits van esbullant ma testa.

A dalt dels cims jo só feliç
més prop del sol i el cel on l'astre palpebreja,
i sembla com si m'engolís
28 aquella forta llum que tot mon ser rabeja.

Amunt, el viure és sa i és pur,
no et dóna aquella aspror de cosa embagassida,
suspès com núvol en l'atzur,
32 no enyoro jo els de baix, que el blau me té la vida.

Potser algun jorn, costers avall
caurà mon cos, rodant cap baix a la fonsura,
prò l'esperit dintre la vall,
36 no hi voldrà saber res, i volarà a l'altura.

38 *flaire*] *flaira H*

38 *flaire*] Veg. *supra*.

40 Quan jo tindré com vós, un cim
 tocat de tot oreig de flaire reïnosa,
 mai me veureu dins de l'abim,
 que en els llocs de pecat, la llum entrar no gosa.

Test. *H*

³⁰ *enfarigolada*] Del verb *enfarigolar*, que [DCVB](#) recull amb el significat de ‘cobrir de farigola’. En aquest sentit, [CTILC](#) documenta el seu ús al poema «La Ascensió de N. S. Jesucrist», de Jacint Verdaguer: «Quan ja de la terra | Jesús se’n volava | lo cim de la serra | s’enfarigolava», vv. 1-4, dins *Roser de tot l’any* (Barcelona: La Catalana, Estampa de Jaume Puigventós, 1894), p. 62.

LA MASIA

Cinyellada pel verd
de l'arbreda fullada
que la cercla amb amor
4 com si en fos sa estimada,

la masia veureu
que somriu tota blanca,
presonera de llum,
8 com el fruit d'una branca.

Tots els vents li han de dur
llur petó i llur complanta,
sentirà dolç neguit
12 la teulada geganta.

Els estels a la nit
vetllaran sa dormida.
Somnis frescos i blaus,
16 que li enjoien la vida.

Sota el sol de ple jorn,
és daurada, daurada,
i la lluna a la nit
20 me la torna argentada.

Part damunt tot és cel,
tot és flaire a la vora,
dins hi canta l'amor
24 i els ocells al defora.

Sobre el mur soleiat,
finestrals i la porta,
a la llum són badats
28 perquè hi entri més forta.

La muntanya és a prop,
tota enfarigolada,
com si llei li dugués,
32 sembla hi sigui abocada,

i recant-li, potser,
no besar-li la cara,
li dur un plor neguitós
36 de remors d'aigua clara.

La masia envaeix
amb sa blanca rialla,

40 que és com fil mai trencat
 d'una llonga rondalla,

 que no saps mai d'on ve,
 ni endevines on para,
44 de cants, flaires, amor,
 i remors d'aigua clara.

Test. *H*

14 *amat,*] *amat H*

-
- 9 *embaït*] Adjectiu derivat del verb reflexiu *embair-se*, que [DCVB](#) recull amb el significat de ‘quedar embadalit, embadocar-se’. No apareix documentat a [CTILC](#).
- 14 *amat,*] Afegeixo la coma per a delimitar el vocatiu.
- 25 *sirà*] És la forma col·loquial, en els parlars nord-occidentals, de la tercera persona del plural del futur del verb *ésser*. Navarro (2012) no la inclou en la seva descripció dels parlars del Priorat. La mantinc com a marca de col·loquialitat.
- 29 *hi*] Es tracta de la forma col·loquial de la primera persona del singular del verb auxiliar *haver*, que [CTILC](#) documenta llargament en tot tipus de textos. És una marca, doncs, de col·loquialitat.
- 31 *tiradelles*] Mot que únicament recull [CTILC](#), en uns versos de Josep Lleonart: «dóna una tiradella | de ta musica bella | a l’admirat cantaire», p. 12, dins *La merla i altres cants* (Barcelona: Lluís Gili, 1914). És un diminutiu de *tirada*, en l’accepció de ‘tanda, sèrie o conjunt de coses que se segueixen’. En aquest sentit, [DECat](#) constata que *tira* apareix en català des dels orígens literaris amb el significat de ‘rengleres de ceps i altres plantes’ i documenta a bastament aquesta constatació.

EL CANT DEL ROSSINYOL

- Ai... àvol caçador,
no em furtis aqueix goig de la cançó;
deixa que canti en l'alba el rossinyol
4 son cant encisador,
a mitjanit, que no conec el sol.
- No em furtis pas l'encís
d'aquell cant, que es faria fonedís.
- 8 Jo no sé pas que em diu a mitjanit,
quan l'escolto embaït;
però és tan bell el cant que dóna a vol,
que sentir-lo no em dol,
12 i em recaria perdre el meu company,
que és l'alegria prop del rierany.
- ¿Què hi ha en ta gorja, rossinyol amat,
que ta veu em té el cor enamorat?
16 ¿Quina parla és la teva tant de mel,
que tothom ha cregut que et ve del cel?
- Quelcom té de divina
eixa fina complanta,
20 que mai ningú endevina
i a tot el món encanta,
perquè quan cantis tu,
no s'oigui mai cantar a ningú.
- 24 Tu saps fer-te el silenci vora teu,
si ha de desfer-lo algú, sirà ta veu.
- Ai... àvol caçador,
no em prenguis tu l'encís de sa cançó,
28 que dins sa gorja, hi ha un esclat
de coses belles, que jo hi sospitat,
i són tot meravelles,
les seves tiradelles.
- 32 Deixa tranquil el company meu,
que bo i fent-se el silenci vora seu,
si ha de trencar-lo algú, sols és sa veu;
però amb un cant diví,
36 que el silenci que ell fa, sap endolcir.
- Fuig, àvol caçador,
que ta figura em fa sentir el dolor
de perdre aquell encís

40 que porta una dolçor de paradís,
 i a mitjanit, que no conec el sol,
 jo em sentiria enyoradís
 si no oiguís aquell cant del rossinyol.

Test. *H*

FLOR D'AMETLLER

- 4 Dolça branca
 tota blanca,
 riure clar de l'ametller;
 d'una vida tota ardida
 tu vesteixes el fruiter.
- 8 Tu ens senyales
 amb tes ales,
 la cançó primaveral,
 que deslligues
 amb les brises
 i el bell cant del teu pardal.
- 12 Tu floreixes,
 i enforteixes
 nostre viure satisfet;
 ets la flama
- 16 que ens inflama
 nostre cor, que ha sentit fred.
- 20 Llum daurada
 t'ha besada,
 amb un raig de sanitud,
 ta blanquesa
 tota és presa
 de la nostra fortitud.
- 24 Dòcil branca,
 tota blanca,
 riure sa de l'ametller;
 esperança
- 28 feta dansa
 per l'oratge rioler.
- 32 Tu floreixes
 i enforteixes
 nostre viure satisfet,
 i és la flaire
 que ens duu l'aire,
 la promesa que ens ha fet.

Test. *H*

FRUIT DE SANG

- Esbarzer que arreu t'aferres
i t'avens a totes terres;
aquell qui haurà de ton fruit. . .
- 4 ja és menester que vigili
quan a copsar-lo s'enfili,
i s'allunyi d'un descuit.
- Sentirà la mà atrevida
8 coïssor d'una punyida;
que les teves punxes són
les que feren sang al front
de la testa beneïda.
- 12 La corona en van teixir
que en el cap de l'Hom diví
es tornava sanguinosa;
cada punxa que el ferí,
- 16 una gota en féu florir,
com d'amor, sagnanta rosa.
- És el teu goig, el fer sang. . .
- Els qui de ton fruit voldran
20 ja és menester que vigilin
quan a copsar-lo s'enfilin.
- En el pla com en la serra
on la teva arrel s'aferra,
24 en la roca o bé en el fang,
per damunt tota la terra,
a tota hora et faran guerra
perquè ets sempre un entrebanc.
- 28 I com llum de recordança,
mal que en tinguis la recança,
sentiràs en ton verdanc
la rojor que s'hi amuntega,
- 32 i en el fruit que s'arplega
hi entraran gotes de sang.

Test. *H*

- 2 us e] us he *H*
5 obiro] oviro *H*
6 us e] us he *H*

-
- 2 *us e]* Conservo aquí, com a marca de col·loquialitat, la combinació del pronom de segona persona del plural en forma reforçada amb la vocal epentètica *e*. Aquest to familiar és refermat per la forma col·loquial de la tercera persona del present del verb *donar* (v. 7). En aquest sentit, [CTILC](#) documenta l'ús de l'expressió *us-e* en alguns textos costumistes, humorístics i populars; per exemple: «Ja hi ha qui'n dóna vuit unces, però ell en vol nou. Us-e la voleu vendre aquesta?», p. 114, dins *Sota Montjuïc* (Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1908), de Juli Vallmitjana.
- 5 *obiro]* La forma del testimoni és del verb *ovirar*, que [DCVB](#) recull com a variant gràfica d'*obirar*, el qual deriva per contracció d'*albirar*. Proposo la forma *obiro* que usa Estrem a «L'amor volguda», v. 7.
- 6 *us e]* Veg. *supra*.

COMUNIÓ

- 4 Ja no sou per mi invisible
des que jo us e sé cercar;
bella essència comprensible
pels qui sentin viure clar.
- 8 Jo us obiro en cada cosa,
jo us e sent en el meu pit,
que com flaire em don la rosa,
Vós me deu vostre esperit.
- 12 M'hauet dat l'essència vostra
i amb el cel que em prometeu,
heu lligat el viure nostre.
El meu, vostre, el vostre, meu.

Test. *H*

12 pomelló] pomalló *H*

-
- ¹ *curtida*] Castellanisme que recull [DCVB](#). Aquest adjectiu és documentat per [CTILC](#) a la novel·la *Pilar Prim* (Barcelona: Il·lustració Catalana, 1906), de Narcís Oller, qualificant el mateix nom: «Però, filla, tant y tant m'han sabatejat, que ja tinch la pell curtida», p. 325.
- ¹² *pomelló*] Amb la forma que presenta al testimoni, no trobo documentat aquest mot enlloc; amb la forma *pomello*, [CTILC](#) el recull com a primera persona del present del verb *pomellar* en una poesia de Ferran Agulló de l'any 1886. Aquest verb apareix a [DCVB](#) amb el significat de 'fer pomells o rams'. Per tot plegat, proposo llegir-lo com un diminutiu de *pomell*, que Estrem usa per causa de la rima.
- ¹⁶ *melor*] Dels diccionaris i corpus textuais consultats, únicament és recollit per [DCVB](#) com a grafia antiga de l'adjectiu *millor*, que no és pas el significat que té en aquests versos. Per tant, és un neologisme de l'autor, derivat de *mel* (cf. v. 9).

AL VOL D'UN BES

- Pagesa de pell curtida
pel sol que caldeja el pla...
ara culls una cirera
4 i en la boca se't fondrà.
- La color dels frescos llavis
se confon amb sa color,
sembla que en ton rostre esclati
8 una flor de vermellor.
- Amb la mel del teu mig riure,
tu hi barreges la dolçor,
mentres alces la mà bruna
12 per copsar-ne un pomelló.
- ¿Qui serà que en el teu llavi,
amb el cor assedegat,
vingui a beure, sens agravi,
16 la melor que hi ha quedat?...

Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
E *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El Llamp, 1927,
pp. 38-40.

Test. *H Re E*

- 9 Sembla, *H* → Sembla *Re*
13 Perfum religiós, *H* → Dolça solitud, *Re*
16 que sembla que hi resa. *H* → que juga i que resa. *Re*
19 que ha pres *H* → humit *Re*
20 el vert de la prada. *H* → de l'aigüalerada. *Re*
21 L'estrella *H* → La Verge *Re*
22 convida. *H* → convida, *Re*
23 Sospirs de romé, *H* → te el rostre tot clar *Re*
24 catifa florida. *H* → i és de llum ungida. *Re*
25 Farigola, amunt *H* → Sospirs de romer *Re*
26 per tot flairaria, *H* → catifa florida, *Re*
27 si mai fos l'hivern, *H* → camí de romeus *Re*
28 tot l'any pujaria, *H* → que cerquen la vida. *Re*
29 al cim, la cançó *H* → manca *Re*
30 que mai pararia, *H* → manca *Re*
31 com un llarg petó *H* → manca *Re*
32 a la Verge pia. *H* → manca *Re*
34 muntanya, *H* → montanya, *Re*
35 somriu *H* → és claror *Re*
36 dins de *H* → dintre *Re*
-
- 5 entorn *Re* → redol *E*
6 té frescor i té flaire, *Re* → té frescors i flaire, *E*
7 semblen oracions *Re* → sembla un cant del cel *E*
8 les cançons *Re* → l'ala lleu *E*
18 teulada, *Re* → taulada, *E*
25 Sospirs de romer *Re* → Sospirs de romé, *E*
34 montanya, *Re* → muntanya, *E*
36 dintre *Re* → dins de *E*
37 virtuts *Re* → virtut *E*

De les ermites de la comarca, solament la de la Consolació, al terme de Gratallops, sembla aplegar tots els trets que Estrem descriu. En aquest sentit, la referència al consol (vv. 39, 45) també confirmaria la veneració a la Mare de Déu de la Consolació. Tradicionalment, hom ha considerat aquesta marededéu com a patrona del priorat d'Escaladei, per la devoció que hi ha hagut als pobles que el conformaven i per la seva situació enlairada, ben visible, al centre del Priorat històric. Veg. Palomar i Solà (2001: 225-241).

L'ERMITA

4 Mateix que un colom
que a mig vol descansa,
s'asseu dalt d'un cim,
blanca, dolça, mansa.

8 Tot al seu entorn
té frescor i té flaire,
semblen oracions
les cançons de l'aire.

12 Sembla, al dematí,
quan el dia es bada,
una encesa flor
que el sol ha daurada.

16 Perfum religiós,
olor de puresa,
batecs de claror
que sembla que hi resa.

20 Mantell de vellut
cobreix la teulada,
borrissol que ha pres
el verd de la prada.

24 L'estrella és a dins
i a la pau convida.
Sospirs de romer,
catifa florida.

28 Farigola, amunt
per tot flairaria,
si mai fos l'hivern,
tot l'any pujaria,

32 al cim, la cançó
que mai pararia,
com un llarg petó
a la Verge pia.

36 Igual que un estel
damunt la muntanya,
la Verge somriu
dins de sa cabanya.

Claror de virtuts
per tothom qui l'aima,

- 39 consol $H \rightarrow$ conhort Re
40 per als mals $H \rightarrow$ pel dolor Re
48 dia... $H \rightarrow$ dia!... Re
-
- 46 trobaria $Re \rightarrow$ trobaria, E
47 cel... $Re \rightarrow$ cel, E
A manca $Re \rightarrow$ 1920-1926. E

40 consol i remei
 per als mals de l'ànima.

 Mateix que un colom
 en el cim descansa,
44 la vila és a baix,
 blanca, dolça, mansa.

 Qui volgués consol
 dalt el trobaria
 mig camí del cel...
48 qui hi fos cada dia...

Test. *H*

10 *delim*] *dalim* *H*

22 *delim*] *dalim* *H*

-
- 3 *hi han*] Mantinc la forma col·loquial en plural del verb *haver-hi*.
- 8 *abscondits*] D'acord amb [DCVB](#), *abscondir* és una variant ortogràfica del verb *escondir*, fet que confirma [DECat](#), tot ampliant l'explicació: *escondir*, del verb *ABSCÖNDĚRE*, és la forma que ha evolucionat normalment, però «en augmentar l'acció del model llatí» apareix la forma *abscondir*. Per tant, es tracta d'un cultisme. El seu ús literari és prou documentat per [CTILC](#); per exemple: «De sobte un grinyolament de bitsega; en el punt més abscondit de la sala s'obre una porta petita i apareix un grup de comedians; entremig d'ells reconec a la donzella pàl·lida i fràgil embolicada», p. 51, dins *Les llunyanies suggestives i altres proses* (Barcelona: Impremta Joan Comas, 1918), d'Ernest Martínez Ferrando.
- 10 *delim*] Del llatí *DELĚRE*, segons [DECat](#), que refusa la forma *dalir* com a «mala grafia». L'etimologia ja fou proposada per [DCVB](#), que confirma que la solució de la primera vocal és [e] en els parlars occidentals. Estrem usa la forma normativa d'aquest verb en altres poemes: per exemple, «He estat oprès», v. 13 i «A sant Jordi», v. 23. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb la forma dialectal i l'ús que en fa l'autor en altres poesies de la seva obra.
- 22 *delim*] *Ibid.*
- 30 *en sense*] Veg. «Del viure pels cims», v. 6.

CANT AL VI

Dins d'un gra de raïm,
hi ha un tros d'humanitat,
hi han ànimes que hi viuen,
4 que canten i somriuen,
hi ha un món de claredat.

Dintre els raïms atapeïts,
¡quanta suor, quants afanys i quants neguits
8 no hi ha abscondits!...

Per un gra de raïm,
¿quants i quant no delim?...

És com el cel, que costa de guanyar,
12 i abans que no el tenim,
contra tots els perills hem de lluitar.

És com l'amor, que per l'honest voler
d'un cor sencer,
16 donarà a totes hores el seu ser.

* * *

Pobre gra madurat
que haurà de dar sa vida resignat
a un tros d'humanitat,
20 morint sacrificat.

Pobre gra de raïm.
Per ell, tot un any delim,
i un any rere un altre any, tota la vida...
24 Mes, un cop ja el tenim
dintre la portadora atapeïda,
al trull sens compassió l'hem abocat,
per a fer-lo gemir,
28 per a veure'l morir
dessota d'uns peus nusos trepitjat,
en sense una guspira de pietat.

I després, ¡ai! després ell plorarà...
32 ¿per què no ha de plorar?...

Plorarà tota aquella trista sort
que haurà desfeta sa gentil bellesa
i haurà esfumat la seva boniquesa
36 sense heure'n el conhort...

43 *ourà*] Veg. «Al jardí de les monges», v. 32.

63 *s'obiri*] Veg. «L'amor volguda», v. 7.

Entre obscures parets caurà son plor,
i en ell s'ofegarà com una flor
que en l'aigua es bada,
40 com una flor passada. . .

I dintre el trull
d'aquelles llàgrimes curull,
s'hi ourà el neguit com d'una onada;
44 gemec d'una ànima tancada,
empresonada,
que ens tindrà el cor obscur, incert,
com fulla dins la nit en el vent del desert.

* * *

48 ¡Quanta bondat,
i quanta caritat
i quin bleix dolç de vera humilitat
dins d'aquell vi que ens du fraternitat! . .

52 Ens aixopluga a tots dins d'un palau,
on el tenim, com un tresor, en clau.

El vi ens té forts i lliures dins d'una esclavitud,
però amb tan gran virtut,
56 que jamai no sabrem que esclaus havem sigut.

Perquè els lligams seran
les nostres mans, que a tots ens juntaran
enfrent totes les sorts,
60 i ens servaran latents els nostres cors.

Tu, vi, ens faràs la deslliurança,
no dirà pas ningú,
que no s'obiri en tu
64 un raig de llum i un altre d'esperança.

Que tu ens encens al cor la vida que ens aguanta,
que als llavis ens floreixes la càlida complanta
no ho negarà ningú,
68 si sap que el nostre viure és fet per tu.

¡Quant amor no hi haurà dintre el teu si,
oh, llàgrima de vi
de la que sóc esclau,
72 si ets foc de caritat i llum de pau!

No pot ser que del cel no hagi baixat,
i perquè Déu ta gràcia ens ha donat

- 78 *demanarem*] *damanarem* *H*
105 *meravella*] *maravella* *H*

78 *demanarem*] Regularitzo aquesta forma verbal d'acord amb l'ús de la forma normativa que fa Estrem d'aquest verb tot al llarg de la seva obra: per exemple, en aquest mateix volum, «Escornalbou», v. 38 i «La Festa de l'Arbre», v. 20, entre altres casos.

105 *meravella*] Estrem usa sempre la forma normativa d'aquest mot en la seva obra poètica: per exemple, en aquest mateix volum, «Maruxa», v. 3 i «Geòrgica», v. 11. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús normatiu que en fa sempre l'autor. Veg. els «Criteris d'edició» per a una discussió sobre aquestes vacil·lacions vocàliques.

dins d'un món de bondat,
76 el cor li enlairarem,
i la sagrada ofrena tots li agraïrem,
i li demanarem
que tu ens facis la vida eternalment,
80 i que cada any igual,
com sempre igual,
ens portis tot l'amor fet un torrent.

* * *

—Escolta pecador;
84 no diguis mai que no
quan vulgui entrar en ta casa el vi
com al temple els senzills,
que és ell la comunió dels teus bons fills;
88 digues sempre que sí,
sempre que sí. . .
Rep-lo amb goig en la llar,
i fes-n'hi un bell altar
92 de la taula on hi menges el pa de ta suor,
que és son altar millor.

Feu-li tots el bon pas,
i així com al sagrari el miraràs,
96 germà del pa, ungint de llum la taula,
i tots junts, contemplau-la. . .

Contempli'l tot el món,
que ens té el cor net i ens ha enlairat el front. . .

100 En els genolls dels pares els fillets,
els cors tocant-se, els braços ben estrets,
com si l'amor s'hagués amuntegat
en un grapat,
104 fent molt més bella
la dolça meravella
del misteri de la paternitat.

* * *

—¿El vi és Déu?
108 —Sí, pare. . .
—¿El pa és Déu?
—Sí, pare. . .
—Mes, no seran dos déus,
112 fills meus:

-
- 133 *estrenyut*] D'acord amb [DCVB](#), és una variant dialectal del participi passat del verb *estrènyer*, però no concreta de quins parlars. En tot cas, Navarro (2012) no la recull, tampoc se n'ocupa [DECat](#). No sembla un mot emprat en la llengua literària, ja que [CTILC](#) no en recull cap ocurrència. Potser no és sinó una forma col·loquial del participi formada per analogia.

- són un tot sol,
un Déu tot sol,
la llum, l'amor, l'essència de la vida.
- 116 I respondrà que sí
amb un somriure fi
de flor que es bada al sol,
la veueta d'infant amorosida.
- 120 I en la taula el perfum del vi i del pa,
els cors vells i els novells saludarà. . .
- Per xò, quan posarem la mà al porró,
ho farem amb un gest de devoció,
124 i abans que ens entri al cos el vi,
l'haurem de beneir.
- Tots el beneirem
i després, el beurem. . .
- 128 Haurem en nostre cor la caritat,
la pau que d'allí dalt ens ha baixat. . .
haurem begut i beneït la vida,
l'amor en flama convertida,
132 l'amor i la bondat, que els pits ens ha juntat
i ens ha estrenyut les mans,
per a fer-nos germans.
- 136 I damunt nostres fronts,
que el temps esblanqueís,
hi xerrarà cançons
la mel del paradís.
- 140 Ens durà sang als cors
ja vells, prò amb il·lusions,
i ens farà créixer forts
nostres plançons
que ardots ens pujaran
144 i escamparan pel pla i la serra
i per tots els indrets de nostra terra
un cant de fe, d'amor i un crit de guerra,
la nostra pàtria alliberant.
- 148 Treballem, treballem pels que vindran;
marquem-los el camí, que ja van arribant
tot cantant, tot cantant
un cant ple de noblesa,
152 com en el trull canta el raïm
quan fa aquell regalim

156 de sang, que sembla encesa,
les glòries que tenim
i els jorns esplendorosos que ja es van apropant.

La nostra terra és forta i esdevindrà triomfant;
que el vi de casa nostra ens fa bullir la sang.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

ELEGIA DEL PRIORAT I ALTRES VERSOS

Per a l'edició d'aquesta obra, parteixo del testimoni *E* imprès als Tallers Tipogràfics Llorens de Tarragona i publicat per les Edicions El Llamp de Gandesa a primers de juliol de 1927.

Pr *Priorat*, any III, núm. 15(16) (19 d'agost de 1923), pp. 5-6.
DT *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de nov. de 1927), pp. 3-4.
Lp *El Llamp*, any X, núm. 217 (15 de juliol de 1930), pp. 1, 3.

Test. *Pr E (DT) Lp*

- τ Elegia del Priorat *E*] Elegia d'un cap al tard *Pr*
1 casal *E*] casal, *Pr*
2|3 *p.m. E*] manca *Pr*
3 finestral *E*] finestral, *Pr*
4|5 *p.m. E*] manca *Pr*
6|7 *p.m. E*] manca *Pr*
9 d'ell *E*] d'ell, *Pr*
10 serra *E*] serra, *Pr*
11 filoxera *E*] maltemsada *Pr*
13 aquestes collades que ara veus, *E*] eixa terra on poses ara els peus, *Pr*
15 conreus *E*] conreus, *Pr*
16 tota *E*] cada *Pr*
16|17 *p.m. E*] manca *Pr*
18 davallen *E*] devallen *Pr*
19 s'allarguen pels ~ deseparats *E*] travessen els ~ tots desolats, *Pr*
20 aquell hort *E*] aquells horts *Pr*
21 garrits *E*] garrits, *Pr*
24 crema. *E*] crema; *Pr*
24|25 *p.m. E*] manca *Pr*
25 Hauries ~ les festes dels *E*] hauries ~ la festa en els *Pr*
27 traginers *E*] traginers, *Pr*
32 eren *E*] i eren *Pr*
32|33 *p.m. E*] manca *Pr*
35 raïms *E*] raïms, *Pr*
36|37 *p.m. E*] manca *Pr*
37 llar *E*] llar, *Pr*
-
- 15 conreus,] conreus *Lp DT E Pr*
31 a l'ensem,] a l'ensem *Lp DT E Pr*
-
- 18 davallen *E* → devallen *DT*

- 15 *conreus*,] Afegeixo la coma per situar una inflexió entre dues oracions juxtaposades.
31 *a l'ensem*,] L'addició de la coma fa sentit per separar dues oracions d'una sèrie coordinada. Per tant, entenc que aquesta expressió és una locució adverbial amb el mateix significat que *alhora*: «humils i fortes *alhora*». És possible una altra interpretació, per bé que menys plausible: «eren humils i fortes al mateix temps que eren honestes i treballadores». Això és, considerar-la una conjunció —de fet, [DCVB](#) recull *ensem* *que* amb aquest significat—, però ens manca *que*, d'una banda, i la contraposició entre «humils» i «fortes» dóna sentit a la primera lectura, ja que reforça el paper d'indicador de l'expressió *a l'ensem*, d'altra banda.

ELEGIA DEL PRIORAT

Guaita, germà; ¿veus aquest gran casal
quin posat té de cosa resignada?

4 ¿No hi veus un vell que guaita al finestral
amb l'ull marrit i la testa argentada?

Doncs aquell avi ha de morir allí dins
marcit d'enyorament i de recança.

8 La solitud va entrant casal endins
i sap que l'hora de la fi s'atansa,
i sap que rere d'ell no hi ve ningú,
perquè els hereus tots van passar la serra
tantost la filloxera se'ls va endur
12 els pàmpols i els raïms d'aquesta terra.

En aquestes collades que ara veus,
un temps la vinya hi fou tota ufanosa,
el que ara són erms, eren conreus,
16 tota planta hi creixia esponerosa.

Per aquests corriols mig esborrats
que davallen dels cims i de les comes
i s'allarguen pels plans deseparats
20 que enyoren aquell hort i aquelles pomes,
hi hauries vist anar els fadrins garrits
el temps de les cançons i la verema,
amb els seus matxos com castells, fornits,
24 sota aquest sol mateix que encara crema.

Hauries vist les festes dels cellers
on el vi com la gent tot hi bullia,
i en l'esguard flamejant dels traginers
28 una joia més dolça cada dia.

Hauries vist les noies d'aquell temps
com la virtut les feia encisadores,
eren humils i fortes a l'ensem,
32 eren honestes i treballadores.

Adés eren al camp amb els fadrins
per veremar la fruita virolada,
i no tenien més dolçor els raïms
36 que la seva paraula immaculada.

Adés les veies endreçar la llar
al costat de la mare i la germana,

- 39 *fí, ~ cantar, E] fi ~ cantar Pr*
 40 *encomana; E] encomana, Pr*
 45 *diumenge, ~ dematí E] diumenge ~ dematí, Pr*
 48 *riallera. E] riolera. Pr*
 48|49 *p.m. E] manca Pr*
 49 *era una amoreta E] feia l'amoreta Pr*
 51 *feia dins ~ aquella pau E] hi duia en ~ la dolça pau Pr*
 52 *dibuixava E] encomanava Pr*
 54 *amar a E] aimar a Pr*
 55 *els E] dels Pr*
 56 *amb les cançons, E] unes cançons Pr*
 61 *cepats, E] cepats; Pr*
 64 *raïms E] raïms, Pr*
 64|65 *p.m. E] manca Pr*
 65 *calçó E] calçó, Pr*
 68 *sina E] sina, Pr*
 71 *qui E] que Pr*
 72|73 *p.m. E] manca Pr*
 73 *reien, E] reien Pr*
 81 *homes E] i eren Pr*
-
- 47 *setí, Pr] satí, E*
-
- 62 *terra, E → terra DT*

-
- 43 *se'ls hi]* Mantinc la combinació d'aquests pronoms com a marca de col·loquialitat, atès que la poesia pren la forma d'una interpellació amical, pròpia de la conversa: en aquest sentit, notem la reiteració del prec «Guaita, germà». Veg. així mateix v. 55.
- 47 *setí]* D'acord amb [DCVB](#), en els parlars occidentals es realitza [e] la vocal àtona del mot *setí*; també assenyala que la forma *satí* apareix escrita en textos antics. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal. Veg. una discussió sobre aquest mot als «Criteris d'edició».
- 54 *amar a]* Observem que la supressió de la preposició que introdueix el complement directe, com seria de fet normatiu, convertiria el vers en hipomètric. Per altra banda, aquesta preposició reforça el to col·loquial de la composició.
- 55 *els hi]* Veg. *supra*.
- 70 *pedra grisa]* Els edificis més nobles de la cartoixa d'Escaladei, després de l'etapa medieval, foren construïts amb aquesta pedra, que té fama a la comarca per la seva duresa: de fet, algunes de les façanes dels temples dels municipis que estaven sota el domini del prior hi eren construïts, com la de Torroja del Priorat.
- 80 *vibradís]* Mot que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats: per tant, sembla un neologisme.

amb el somriure fi, i el bell cantar,
40 que tantes esperances encomana;
que tota una setmana feinejant,
atentes sempre a tota cosa honesta,
els dies se'ls hi anaven escolant
44 com si cadascun d'ells fos una festa;
i en ser diumenge, de bon dematí
s'emmenaven cap a missa primera,
al cap, caputxa blanca de setí,
48 vestit senzill i cara riallera.

El temple els era una amoreta suau
que els embaumava aquella vida clara,
i els feia dins el cor aquella pau
52 que dibuixava un goig en cada cara.

Hauries vist aquells fadrins, llavors,
com sabien amar a les donzelles
i els hi anaven a dir els seus amors
56 amb les cançons, al clar de les estrelles;
aquells minyons emmorenits de front
i en cada galta una color vermella,
que haurien dat trenta-cinc tombs al món
60 cavalcats dalt d'un bast o d'una sella,
cepats, forçuts, gosats de regirar
més terra que no hi ha en tota la terra,
pel sant treball enduts a coronar
64 de pàmpols i raïms el pla i la serra.

Hauries vist com duïen el calçó
i l'aire de la seva barretina,
la faixa de tres tombs, el mocador
68 i la camisa oberta a mitja sina
mostrant el pit color de llacorell,
tot nu, més fort que no una pedra grisa,
com bronze qui els munís d'un mal coltell
72 dessota de l'albor de la camisa.

Hauries vist com reïen, cor endins
i com el riure els sobreeixia al llavi,
i com tenien els esguards tan fins
76 que penetraven com un tall de glavi,
i havien una veu que ni l'argent,
més clara que no el raig d'una fontana,
que feta cant, se l'emportava el vent
80 com el so vibradís d'una campana.

Allò eren homes forts, homes senzills,

- 84|85 *p.m. E] manca Pr*
85 *vici, E] vicis, Pr*
91 *beure's E] beire's Pr*
93 *germà; E] germà, Pr*
94 *revellida? E] revellida, Pr*
94|95 *p.m. E] manca Pr*
95 *No ~ vell ~ finestral E] no ~ vell, ~ finestral, Pr*
96|97 *p.m. E] manca Pr*
97 *morî E] morî, Pr*
98 *pancit E] marcit Pr*
99 *pensa que el temps de E] pensant que un temps, com Pr*
100 *vindrà ~ cova l'esperança. E] el veurà ~ té cap esperança. Pr*
100|101 *p.m. E] manca Pr*
101 *Dins aquest gran E] A dintre del Pr*
103 *teulada E] teulada, Pr*
105 *s'ha esvaït E] s'esvaeix Pr*
109 *germà; ~ on E] germà, ~ ont Pr*
109|110 *p.m. E] manca Pr*
110 *serra E] coma Pr*
112 *li faci de E] devingui sa Pr*
112|113 *p.m. E] manca Pr*
113 *fon E] pon Pr*
113|114 *p.m. E] manca Pr*
116|117 *p.m. E] manca Pr*
117 *Ara ~ solitud, E] Ara, ~ solitud Pr*
118 *el silenci ~ t'acora; E] i el silenci, ~ t'acora, Pr*
-
- 87 *l'encès] l'encés Lp DT E Pr*
-
- 92 *dolentes, E → dolentes Lp*

87 *l'encès]* Regularitzo l'accent gràfic d'aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa l'autor a la resta de la seva obra: per posar un exemple, «Passa una noia per la Rambla», v. 11. Veg. una discussió sobre aquestes vacil·lacions accentuals als «Criteris d'edició».

84 de pensa mesurada, i seny, i pausa,
on se'n trobaven cent, els cent, cabdills
per la defensa d'una noble causa.

88 Dejuns de vici, mai el seu cervell
cap passió enterbolí, ni gens, ni gaire,
sabien estimar en l'encès clavell,
més que el color de foc, la dolça flaire,
i els era igual de mossegar-se amb llops,
que de petonejar les seves dones,
que de beure's el vi tot roig, a glops,
92 per fer tornar les sangs dolentes, bones.

Guaita, germà; ¿veus aquest gran casal
quin posat té de cosa revellida?

96 ¿No hi veus un vell a dalt del finestral
amb l'ull tot trist i la cara esllanguida?

Doncs aquell vell, espera per morir
pansit d'enyorament i de recança,
pensa que el temps de quan era fadrí,
100 no vindrà més, no en cova l'esperança.

Dins aquest gran casal hi està tot sol
i ja l'estada no li és amable,
gemega la teulada i el trespol,
104 els matxos no remuguen a l'estable
i s'ha esvaït l'aroma del celler,
és desert el rebost, fosca l'entrada,
i ell jeu en un racó del vell paller
108 mentre la mort li acluca la mirada.

Guaita, germà; ¿veus ara el sol on és?

112 Tomba enllà de la serra més llunyana;
pot ser que el vell no el vegi encendre més
i el gran casal li faci de fossana.

¿Veus aquest sol que es fon tot trist enllà?

116 Temps ha que aixís hi tomba cada dia
talment com si es cansés de caminar
i d'escalfar un terror sense alegria.

120 Ara vindrà amb la nit la solitud,
el silenci i el fred que tant t'acora;
ara, l'or que casal endins hi ha hagut,
el sol d'un bes el deixa part defora,

- 123 desjuntades *E*] mig desfetes *Pr*
124 serra *E*] coma *Pr*
125 els hereus! No *E*] dels hereus! no *Pr*
126 ni ~ blats; *E*] i ~ blats. *Pr*
127 des ~ saltar *E*] Des ~ passar *Pr*
128 i *E*] en *Pr*
129 sense aquella ~ qui els *E*] en sense una ~ que'ls *Pr*
132|133 *p.m. E*] manca *Pr*
133 que el ponent *E*] que un mal *Pr*
138 església, *E*] església *Pr*
142 vell, *E*] vell *Pr*
144 plaïa *E*] plavia *Pr*
144|145 *p.m. E*] manca *Pr*
145 Que *E*] que *Pr*
146 flagell, ~ contratemps! *E*] flagell ~ contratemps, *Pr*
147 Emprengueren *E*] emprengueren *Pr*
149 fos ~ que aquell jorn *E*] sigués ~ que'l jorn *Pr*
150 tard *E*] tard, *Pr*
A 1923 *E*] Falset, x d'Agost de MCMXXIII *Pr*
-
- 121 teulada, *Pr*] taulada, *E*
-
- 138 una amor *E* → un amor *Lp*
148 retornin *E* → tornin *Lp*
A 1923 *E* → manca *Lp*

134 *trajo*] D'acord amb [DECat](#), aquest mot és un manlleu del portuguès, llargament documentat en el català literari des del segle XVI.

- i daura la teulada, el finestral,
el mur desenguixat, la barbacana,
les pedres desjuntades del portal. . .
124 i cau rere la serra més llunyana.
- ¡Ai, els hereus! No tornen a la terra
a plantar vinyes ni a sembrar-hi blats;
des d'aquell jorn que van saltar la serra
128 van sols i sense amor per les ciutats,
sense aquella companya qui els estimi,
i una taula parada, i un bon pa,
i un llit tou, i aquell vi que els illumini,
132 que fins el daven ans per combregar.
- Molts d'ells, com fulles que el ponent s'emporta,
van amb el trajo tot espellifat,
amb tots els mals damunt, de porta en porta,
136 tustant i demanant per caritat,
i quasi tots enyoren una casa,
i una amor, i una església, i un poblet,
i una llar amb el riure d'una brasa
140 que part defora tot ho gela el fred;
i quasi tots enyoren la germana,
i la mare, i el pare, i aquell vell
qui tothora i tot temps, de bona gana
144 es plaïa donant son bon consell.
- ¡Ai, els hereus! ¡Que no han hagut coratge
per suportar el flagell, el contratemps!
Emprengueren la ruta d'un viatge
148 que Déu faci en retornin a bon temps,
no fos cas que aquell jorn de la tornada
fos massa tard per començar el remei,
que l'hora se'ls tornés malavirada
152 i fos la fam qui fes a tots la llei,
que tal volta en petjar les terres brunes,
lassats, com un esbart de pelegrins,
el casal trobarien tornat runes
156 i el pobre vell tot estirat a dins.

H *Les hores dolces*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920, p. 44.
AP *Almanac de la poesia*. Barcelona: Impremta Altés, 1921. s.p.
Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.

Test. *H AP Re E*

τ Xiprer de claustre *E*] El xiprer del claustre *Re* El xiprer *AP H*
 3 s'enfila, ~ s'allarga, *E*] s'enfila ~ s'allarga *Re AP*
 6 reclòs viu; *E*] reclós viu; *Re AP* reclòs viu, *H*
 7 ventades *E*] ventades, *Re AP*
 10 lloc... *E*] lloc. *Re AP H*
 11 pel ~ taulades *E*] per ~ teulades, *Re* per ~ taulades *AP*
 12 i ~ cap el *E*] i ell ~ cap el *AP* i ell ~ cap al *H*
 A 1920 *E*] manca *Re AP H*

11 teulades *H*] taulades *E AP*

11 *teulades*] Veg. una discussió als «Criteris d'edició» sobre aquest mot i les vacil·lacions d'Estrem en l'escriptura de la vocal àtona en posició pretònica.

XIPRER DE CLAUSTRE

No veu més que les arcades
i el cel blau al seu damunt,
i ell s'enfila, i ell s'allarga,
4 sempre dret i sempre amunt.

Entremig dels ulls dels claustres,
com un monjo, reclòs viu;
no el cimbregen les ventades
8 i els ocells hi fan el niu.

Mes, s'enyora en la tristesa
d'aquell lloc... Ha vist l'estel
pel damunt de les teulades
12 i s'enlaira cap al cel.

- H* *Les hores dolces*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920, p. 45.
Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
VT *La Veu de Tarragona*, any XV, núm. 732 (2 de juliol de 1927), p. 3.
DT *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 4.

Test. *H Re E (VT) DT*

- 3 A l'Abdó Barceló i Ciurana *E*] *manca Re H*
3 a *E*] en *H*
4 amarades de *E*] barrejades amb *H*
5 rosada *E*] rosada, *H*
6 omple *E*] ompli *H*
7 o bé uns ulls *E*] o bé uns ulls, *Re* semblen ulls, *H*
9 ploren *E*] ploren, *Re H*
10 a les rels *E*] als arrels, *Re H*
11 dalt, *E*] dalt *Re H*
A 1920 *E*] *manca Re H*

-
- 7 parada, *E* → parada *VT*
A 1920 *E* → *manca VT*

-
- D Barceló i Ciurana *E* → Barceló Ciurana *DT*

Abdó Barceló i Ciurana, de Mas de Francisco, la casa més benestant de Capçanes, on va néixer el 1899, fou amic de Salvador Estrem i company fraternal en diverses iniciatives cíviques i culturals —la redacció d'*El Llamp*, el grup de teatre de Capçanes, l'Orfeó Capçanenc. A aquesta amistat li escauen les paraules que Montaigne va escriure de la que ell va compartir amb Étienne de la Boétie: «Si se'm força a dir per què l'estimava, sent que això no es pot expressar sinó contestant: perquè era ell, perquè era jo», p. 313, dins *Assaigs. Llibre primer*, trad. Vicent Alonso (Barcelona: Proa, 2006). Veg. Salvador Estrem, «Abdó Barceló», pp. 14-19, dins *La gent d'«El Llamp»* (Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929); així mateix, Abdó Barceló (1926, 1927 a) i Josep Barceló (1994); finalment, Joan Marco (2016) també recull molta informació sobre el personatge en el seu treball sobre l'Orfeó Capçanenc.

LES CUQUES DE LLUM

A l'Abdó Barceló i Ciurana

4 No se sap si dins la molsa
 hi han florit gotes de llum,
 cap al tard, a l'hora dolça,
 amarades de perfum.

8 Semblen perles de rosada
 que el sol omple de claror,
 o bé uns ulls que han fet parada,
 batxillers, en la foscor.

12 Semblen ànimes que ploreu
 arrapades a les rels,
 sembla que de dalt, on volen,
 han caigut uns quants estels.

1920

Pr Priorat, any I, núm. 3 (15 de setembre de 1922), p. 4.

Test. *Pr E*

- 1 Em té encisat una finestra. . . *E*] L'encís d'una finestra *Pr*
1 Em té encisat una finestra *E*] El dolç encís d'una finestra, *Pr*
2 on ara hi canten uns ocells, *E*] és fet amb cants d'uns grocs ocells, *Pr*
3 i l'aire hi mou unes garlandes, *E*] amb blanques roses de garlandes *Pr*
4 i hi mou la flama d'uns clavells. *E*] i flamarades de clavells. *Pr*
5 i dins un beire, *E*] dins un gran beire, *Pr*
7 llencen *E*] escampen *Pr*
9 seca *E*] seca, *Pr*
12 esgrogueí. *E*] esgrogueí. . . *Pr*
12|13 *p.m.* *E*] manca *Pr*
14 fa sagnar cada clavell, *E*] encén el foc en el clavell, *Pr*
15 sagna ~ donzella *E*] en un ~ donzella, *Pr*
16 sota el petó *E*] l'ardent petó *Pr*
20 l'esguarda, i mai no *E*] l'esguarda i mai *Pr*
23 cantúria!— *E*] cantúria— *Pr*
26 pressentint son venidor, *E*] enyori un somni venidor, *Pr*
27 canta i treballa *E*] pot ser treballi *Pr*
28 que trobarà *E*] de conquerir *Pr*
31 i uns ulls més grans *E*] d'uns ulls més blaus *Pr*
32 blaus *E*] alts *Pr*
33 rossa *E*] rossa, *Pr*
34 com aquell núvol *E*] talment un núvol *Pr*
35 fresca i clara *E*] feta aposta *Pr*
36 feta només per la cançó. *E*] per un cant fresc i entendridor, *Pr*
37 I el *E*] i un *Pr*

22 indiscrets, *Pr*] indiscrets *E*

21 blanca] blanca, *E Pr*

- 21 *blanca*] Suprimeixo la coma per evitar la inflexió entre el subjecte i el seu verb, el contacte entre els quals, a més, és reforçat per una elisió vocàlica necessària per a la mètrica del vers, però que la pausa introduïda per la coma dificulta realitzar.
22 *indiscrets,*] L'addició de la coma fa sentit per separar les dues oracions juxtaposades.

EM TÉ ENCISAT UNA FINESTRA...

4 Em té encisat una finestra
 on ara hi canten uns ocells,
 i l'aire hi mou unes garlandes,
 i hi mou la flama d'uns clavells.

8 Damunt l'ampit i dins un veire,
 la tija en l'aigua, decantats,
 uns lliris blancs sa flaire llencen,
 com encensers d'oreig tocats.

12 Hi ha de llorer una branca seca
 —temps ha fou duita a beneir—
 lligada al peu d'una creueta
 que el bes del sol esgrogueí.

16 El bes del sol qui apaga els lliris
 i fa sagnar cada clavell,
 com sagna un llavi de donzella
 sota el petó d'amant donzell.

20 ¿Quina beutat de mà curosa
 dintre l'estança hi deu haver?
 L'ull tafaner, passant, tothora
 l'esguarda, i mai no ho pot saber.

24 Una cortina blanca atura
 el reüllar dels indiscrets,
 darrere s'hi ou —dolça cantúria!—
 l'alegre dansa d'uns boixets.

28 Hi deu haver una jovençana
 qui pressentint son venidor,
 canta i treballa amb l'esperança
 que trobarà bon aimador.

32 Hi deu haver una cara alegre
 rentada amb aigua de virtuts,
 i uns ulls més grans i lluminosos
 que els blaus camins inconeguts.

36 Tindrà la cabellera rossa
 com aquell núvol de tardor,
 i una paraula fresca i clara
 feta només per la cançó.

 I el cor com una fruita tendra
 que madurada es torni mel,

- 41 Qui gosaria d'estimar-la? *E*] Ha d'ésser fort per estimar-la, *Pr*
42 Qui guanyaria el seu amor? *E*] qui vol la fruita en l'abundor, *Pr*
43 Ja *E*] ja *Pr*
44 qui en vulgui essê conqueridor. *E*] qui vulgui ser son aimador. *Pr*
A 1922 *E*] Falset-XV-VIII-MCMXXII. *Pr*

- 39 serè ~ boira,] seré ~ boira, *E* serè, ~ núvol, *Pr*

-
- 39 *serè*] Al Priorat, en l'accepció de nom de vent, [ALDC](#) (mapa 652) atesta la realització [ser'e] a Marçà i [ser'ɛ] a la Torre de Fontaubella, al límit oriental de la comarca. Per la seva banda, [DCVB](#) recull el tancament de la vocal tònica en els parlars del bloc occidental. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal. Veg. també «La processó i la sardana de Juli Antoni», v. 32.
- 44 *esser*] L'accent circumflex indica en aquest mot, a banda de la pèrdua de la consonant muda, la tonicitat de la darrera vocal. Observem que la mètrica del verb exigeix la realització d'una sinalefa amb el verb precedent.

40 i un front serè sense cap boira,
com en els jorns de festa el cel.

¿Qui gosaria d'estimar-la?
¿Qui guanyaria el seu amor?
Ja cal que hi entri amb cor ben ample
44 qui en vulgui esser conqueridor.

Pr *Priorat*, any II, núm. 1 (7 de gener de 1923), p. 9.

Test. *Pr* *E*

1 Nadalenques *E*] Nadalianes *Pr*

4 davalla *E*] devalla *Pr*

5 saboriré *E*] saboriré; *Pr*

6 deixa *E*] deixa, *Pr*

7 qui el ~ esqueixa *E*] que'l ~ esqueixa, *Pr*

6 trauré *Pr*] treuré *E*

1 La llum nova *E*] La nova llum *Pr*

2 vola en *E*] porta *Pr*

7 boira ~ aclaria *E*] fosca ~ aclaria, *Pr*

8 cant d'amor d'un *E*] focs d'amors de *Pr*

9 I l'amor ens *E*] Foc d'amor que'ns *Pr*

11 on brillant *E*] on, brillant, *Pr*

9 Qui *E*] qui *Pr*

7 *gorirà*] La monoftongació del diftong *ua* en posició pretònica en [o] és general al Priorat —excepte a Pradell de la Teixeta—, d'acord amb Navarro (2012: 26).

A 1923 *E*] manca *Pr*

NADALENQUES

EL FRUIT DOLÇ

Ha caigut damunt la palla
com la fruita del nesprer. . .
joh, divina presentalla! . .
4 la dolçor que amb Tu davalla
ara jo saboriré,
i em trauré l'amarga deixa
del pecat qui el llavi esqueixa
8 i el meu viure aclariré.

LA LLUM NOVA

Hi ha una boira flonja, fina,
vola en l'aire un borralló
que és tot blanc, com la divina
4 dolça galta del Nadó.

De l'Infant qui ara venia
peu descalç damunt la neu,
i la boira ens aclaria
8 amb el cant d'amor d'un Déu.

I l'amor ens xoplujava
sota l'abrigall d'un cel,
on brillant s'hi eternitzava
12 la llum nova d'un estel.

ELS INFANTS A JESÚS

Infant amic,
Infant germà,
dóna'ns la mà.
4 Si tu no ens vols,
¿qui ens guiarà? . . .
Si tu no ens prens,
¿qui ens gorirà
8 de tot dolor? . . .
¿Qui ens menarà
al viure etern
d'aquell demà? . . .

- Pr* *Priorat*, any II, núm. 7 (1 d'abril de 1923), p. 11.
AP *Almanac de la poesia*. Barcelona: Impremta Altés, 1928. s.p.
Lp *El Llamp*, any IX, núm. 186 (31 de març de 1929), p. 1.

Test. *Pr E (AP) Lp*

- T en Creu *E*] en la Creu *Pr*
 7 oscura, *E*] obscura *Pr*
 9 flastomia, *E*] blastomia, *Pr*
 11 avui ~ enllà aquell *E*] avui, ~ el goig del *Pr*
 12 perdonareu *E*] perdonareu, *Pr*
 A 1923 *E*] Divendres-Sant-1923. *Pr*
-
- 5 sang,] sang *Lp AP E Pr*
-
- 3 paurucs, *E* → porucs, *AP*
 6 els cors... *E* → el cor... *AP*
 7 oscura, *E* → obscura, *AP*
 A 1923 *E* → manca *AP*
-
- A 1923 *E* → manca *Lp*

Les discrepàncies del testimoni *AP* semblen esmenes de l'editor, més que de l'autor del poema. Josep M. López-Picó tenia cura de la selecció i l'edició de les poesies que Francesc Altés i Alabart —propietari de la Impremta Altés— aplegava anualment en els almanacs que oferia als seus clients.

- 3 *paurucs*] Forma antiga de *porucs*, que [DCVB](#) aplega, igual que *paor* ho és de *por*. Amb aquest sentit, [DECat](#) atesta la seva conservació en alguns parlars occidentals. El seu ús en el llenguatge literari deu ser molt limitat, ja que [CTILC](#) no en documenta cap ocurrència.
- 5 *sang,*] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar una aposició explicativa. Notem la presència de la coma al final del vers.
- 7 *oscura*] Mantinc la forma que usa Estrem, malgrat que [DCVB](#) la recull com a grafia errònia. Tanmateix, [CTILC](#) documenta onze ocurrències d'aquest adjectiu, especialment en autors mallorquins. Observem que Estrem va modificar la forma *obscura* del primer testimoni per la forma *oscura* al volum imprès, que no va esmenar posteriorment a la versió impresa a *El Llamp*.

A JESÚS EN CREU

Jesús, Jesús, la sang que el vostre cos traspua
serveixi'ns de regor pels nostres febles cors,
que ens hem sentit paurucs, besant vostra carn nua,
4 i ens manca una saó que torni a fer-nos forts.

Jesús, la vostra sang, tan preciosa i pura,
ens renti de pecat, el llavi, els ulls, els cors. . .
esmaperduts ens fem la vida tota oscura,
8 perquè anem sense Vós, caient pels camins torts.

Us ha bastit la Creu la nostra flastomia,
el no ajudar el caigut, el no estimar el germà,
i avui de dins l'abís, guaitem enllà aquell dia
12 que ens ho perdonareu i ens donareu la mà.

VT *La Veu de Tarragona*, any x, núm. 49 (18 de novembre de 1922), p. 3.
Lp *El Llamp*, any ix, núm. 199 (15 d'octubre de 1929), p. 1.
Pr *Priorat*, any iii, núm. 45 (2 de novembre de 1930), p. 9.

Test. *VT E Lp Pr*

1 L'hivern s'atansa *E*] Vespres d'hivern *VT*
2 d'or *E*] d'or, *VT*
3 l'hort *E*] l'hort, *VT*
4 préssecs ~ peres ~ pomes, *E*] prececs, ~ peres, ~ pomes; *VT*
5 duu el ~ s'atansa, *E*] fa'l ~ s'atança... *VT*
6 resta ~ rebost *E*] resta, ~ rebost, *VT*
8 esperança. *E*] esperança... *VT*
9 goig; *E*] goig, *VT*
10 neu, com ~ passat, *E*] neu... Com ~ passat... *VT*
11 el degust *E*] aquell gust *VT*
A 1923 *E*] Falset x-xi-mcmxxii. *VT*

7 canyís *Lp*] canyís, *E VT*
9 goig *Lp*] goig; *E* goig, *VT*

5 s'atansa; *Pr*] s'atansa, *Lp E VT*
11 foc *Pr*] foc, *Lp E VT*

7 canyís, *E* → canyís *Lp*
9 goig; *E* → goig *Lp*
A 1923 *E* → manca *Lp*

5 s'atansa, *Lp* → s'atansa; *Pr*
11 foc, *Lp* → foc *Pr*

9 *goig*] Com atesten els darrers testimonis, no sembla necessària una pausa abans del pronom relatiu, més que més si l'oració subordinada que introdueix no és explicativa.
11 *degust*] Neologisme, amb el mateix significat que *degustació*.

L'HIVERN S'ATANSA

El vent suau que canta per les comes
i de la vinya em pren els pàmpols d'or
i m'ha assolat els caminals de l'hort
4 de préssecs i de peres i de pomes,

em duu el salut del fred que ja s'atansa;
però em resta al rebost el dolç encís
de la fruita arrugada del canyís
8 i el vi al celler, que és força i esperança.

I encara un altre goig que m'aconsoli
sota el fred i la neu, com l'any passat,
vora el foc el degust del pa torrat
12 amb la lleu picantor d'un allioli.

DT *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 4.

Lp *El Llamp*, any IX, núm. 191 (15 de juny de 1929), pp. 1-2.

Test. E (DT) Lp

17 ulls,] ulls Lp DT E

32 alada,] alada Lp DT E

29 alacaigut E → alicaigut DT

4 d'estrelles!, E → d'estrelles! Lp

13 cremant E → cremat Lp

33 la E → manca Lp

13 *cremant*] La lliçó *cremant* que testimonia Lp comporta que el substantiu *amor* sigui en aquesta estrofa masculí i, per tant, que el participi passat *tastada* concordi amb *nit*. És una lectura plausible, però incoherent amb la lliçó *aquella amor* que el mateix testimoni proposa al v. 41. En aquest mateix sentit, sembla raonable pensar que es mantingui el gènere del substantiu *amor* quan es repeteixen aquests versos més avall, però aquí (veg. vv. 51, 54) és certament forçat fer concordar *tastada* amb *cançó*. Per altra banda, la interpretació de l'estrofa precedent no sembla conciliar gaire, aquí, amb un amor cremat, extingit. En aquest mateix sentit, la collació de les poesies aplegades a *Elegia*, a banda de la que ara ens interessa, ens deixa veure que hi ha quatre ocurrences femenines d'aquest mot, però una sola de masculina —i dues més, de les quals no és possible determinar el gènere. Per tot plegat, mantinc la lliçó del primer testimoni. Veg. també v. 41.

17 *ulls*,] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar una aposició explicativa. Notem la presència de la coma al final del vers següent.

32 *alada*,] Afegeixo la coma per separar dos elements d'una enumeració.

33 *la*] La supressió de l'article no sembla una lliçó d'autor, ja que la seva manca converteix el vers en hipomètric.

38 *alegroia*] Aquest mot és recollit per DCVB, en la seva primera accepció, com a adjectiu, amb el significat 'que manifesta alegria'. En aquest sentit, CTILC documenta el seu ús en la llengua literària; per exemple: «D'aquí aquí es deixa veure tota sencera; d'aquí aquí només un tros; llucant-vos amb una expressió alegroia de nin entremaliat», p. 142, dins *El meu amic Pellini i altres contes* (Barcelona: Editorial Catalana, 1923), de Prudenci Bertrana.

L'AMOR QUE VA DE PASSADA

- 4 Revetlla de Sant Joan,
 ¡quina florida d'estrelles!,
 el cel escampa claror
 pel rostre de les donzelles.
- 8 En cada llavi una flor,
 una flor i una promesa,
 el cor de cada fadrí
 és una foguera encesa;
 hi ha calat foc un esguard
12 que és roent com una brasa,
 que és més viu que cap estel
 i punxent com una espasa.
- 16 ¡Ai, amor que véns cremant
 i et detures de passada,
 amor d'una nit, no més,
 jo no t'hagués mai tastada!
- 20 L'endemà cerquí aquells ulls,
 freturós d'una mirada,
 sentia un enyorament,
 em mancava l'estimada
 per podè'ns cantar l'amor
 dins d'aquella cançó alada
24 que apreníem ahir nit
 sota els flams de l'estelada,
 quan d'alfàbrega i clavell
 l'aire dolç es perfumava.
- 28 El dia de Sant Joan
 aquell goig és tot recança,
 el meu cor alacaigut
 ve cercant una esperança.
- 32 Un clavell a cada mà,
 al llavi la cançó alada,
 faig la via pel carrer,
 la finestra està tancada.
- 36 ¿On és la noia gentil
 dels estels a la mirada?...
- 40 Per l'altre cap del carrer
 tota alegroia baixava,
 amb un raig de sol als ulls,
 i una rosa a cada galta.

41 aquella *Lp*] aquell *E*

51 *Ai*,] *Ai Lp DT E*

61 *Adéu*, ~ cants,] *Adéu ~ cants Lp DT E*

65 clavells,] clavells *Lp DT E*

A 1925 *E* → manca *DT*

41 aquell *E* → aquella *Lp*

49 aprop *E* → prop *Lp*

51 cremant *E* → cremat *Lp*

58 flamarada, *E* → flamerada, *Lp*

A 1925 *E* → manca *Lp*

41 *aquella amor*] Proposo la lliçó del testimoni *Lp*, per coherència amb el gènere femení de les altres ocurrències d'aquest mot al poema (veg. nota v. 13). Fixem-nos, d'altra banda, que la forma femenina ens permet interpretar, en aquest vers, que «torna» tant el sentiment amorós com la «noia gentil» que l'ha provocat.

49 *a*] La manca de la preposició converteix el vers en hipomètric, raó per la qual, possiblement, la lliçó no sigui de l'autor del poema.

51 *Ai*,] La delimitació de la interjecció justifica l'addició de la coma, que el mateix poema testimonia al v. 13.

55 *Joan*,] L'addició de la coma es justifica per la delimitació del vocatiu, com al vers que obre el poema.

61 *Adéu*,] Poso la coma per marcar una pausa després de la interjecció, com ja testimonia el poema al v. 69. \ *cants*,] La coma separa dos constituents d'una sèrie coordinada de quatre.

65 *clavells*,] L'afegiment de la coma fa sentit per marcar una inflexió entre dues oracions d'una sèrie coordinada.

- Perquè torna aquella amor,
ara és viva l'esperança,
ara és viva més que mai
44 perquè cap a mi s'atansa.
La claror dels seus ulls blaus
fon en mi tota recança.
- Perquè torna i ve cantant
48 ja no tinc l'ànima lassa,
¡mes ai!... quan és a prop meu,
em mira, se'n riu i passa.
- ¡Ai, amor que véns cremant
52 i només vas de passada
i et fons com una cançó,
jo no t'hagués mai tastada!
- Revetlla de Sant Joan,
56 prou tens massa anomenada.
Sota el cel fosforescent
vas alçar la flamarada,
la cendra que va quedar,
60 avui el vent l'ha escampada.
- Adéu, nit plena de cants,
de perfums i d'estelada
i petons de bon fadrí
64 en els llavis de l'amada.
- Ara em cauen els clavells,
mor la meva cançó alada,
els estels s'han ofegat
68 dins la llum d'una altra albada.
- Adéu, amor d'un instant
que em deixes l'ànima lassa...
Ara torna vora meu,
72 em mira, se'n riu, i passa...

H *Les hores dolces*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920, pp. 29-30.

Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.

Test. *H Re E*

- 1 prou *E*] molt *Re H*
3 llibre, *E*] llibre *Re H*
4 l'oració. *E*] santa oració. *Re H*
5 minyona *E*] minyona, *H*
6 Marieta, Marió. *E*] Marieta; Marió. *Re* Marieta-Marió. *H*
7 estimes *E*] estimes, *H*
8 i els hi tens veneració, *E*] obeint amb sumissió, *H*
10 puntes, *E*] puntes *H*
11 minyona *E*] minyona, *H*
12 Marieta, Marió. *E*] Marieta; Marió. *Re* Marieta-Marió. *H*
13 Si ~ a buscâ aigua *E*] Quan ~ per l'aigua *Re* Quan ~ per l'aigua, *H*
15 rentada *E*] rentada, *Re*
16 arranjat *E*] agençat *Re*
17 minyona *E*] minyona, *H*
18 Marieta, Marió. *E*] Marieta; Marió. *Re* Marieta-Marió. *H*
19 la casa neta *E*] neta la casa *Re H*
20 com la qui la hi té millô, *E*] endreçant de bo i millô, *Re H*
21 que ets l'enveja ~ altres, *E*] i ets l'enveja ~ altres, *Re* que'ts enveja ~
altres *H*
22 i la joia *E*] i ets la joia *H*
23 minyona *E*] minyona, *H*
24 Marieta, Marió. *E*] Marieta; Marió. *Re* Marieta-Marió. *H*
25 Al fadrí qui ara et festeja *E*] Al fadrí qui ara et festeja, *Re* Prò quan
vas empolainada, *H*
26 bona sort que Déu li dó, *E*] amb aquell pam de taló, *H*
27 quina dona... quina mare... *E*] i la mitja que clareja, *H*
28 quina vida de clarô!... *E*] amb un to conqueridor *H*
28.1 manca *E*] i amb els «polsos» a la cara... *H*
28.2 manca *E*] ... me fas molta compassió. *H*
29 minyona *E*] minyona, *H*
30 Marieta, Marió. *E*] Marieta; Marió. *Re* Marieta-Marió. *H*
30.1 manca *E*] però no't vull per casar-me, *H*
30.2 manca *E*] per casar-me, no't vull, nó. *H*
A 1920-1926 *E*] manca *Re H*

7 els] als *E Re H*

13 aigua,] aigua *E Re H*

7 *els*] Suprimeixo la preposició d'aquesta contracció, ja que precedeix el complement directe i no sembla, en aquests versos, una marca de col·loquialitat. Observem que la supressió no té efecte sobre la mètrica del vers. Cf. «Elegia del Priorat», v. 54.

13 *aigua,*] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar una oració subordinada condicional.

MARIETA, MARIÓ

4 M'han dit que vas prou a missa,
que hi estàs amb devoció,
que en tes mans de nacre el llibre,
vas filant l'oració.

Jà sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

8 Sé que els teus pares estimes
i els hi tens veneració,
que saps cosir bé la roba,
i fer puntes, i fistó.

12 Jà sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

16 Si a la font vas a buscar aigua,
duus amb gràcia el cantiró,
la faldeta ben rentada
i arranjat el mocador.

Jà sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

20 Sé que tens la casa neta
com la qui la hi té millor,
que ets la enveja de les altres,
i la joia d'un minyó.

24 Jà sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

28 Al fadrí qui ara et festeja
bona sort que Déu li dó,
¡quina dona... quina mare...
quina vida de claror!...

Jà sé que ets bona minyona
Marieta, Marió.

1920-1926

H *Les hores dolces*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920, pp. 120-122.

Re *Reus*, any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.

Test. *H Re E*

- 5 redol *E*] entorn *Re H*
6 té frescors i flaire, *E*] té frescor i té flaire, *Re* té frescò i té flaire, *H*
7 sembla un cant del cel *E*] semblen oracions *Re H*
8 l'ala lleu *E*] les cançons *Re H*
9 Sembla *E*] Sembla, *H*
13 Dolça solitud, *E*] Perfum religiós, *H*
16 que juga i que resa. *E*] que sembla que hi resa. *H*
19 humit *E*] que ha pres *H*
20 de l'aigüalerada. *E*] el vert de la prada. *H*
21 La Verge *E*] L'estrella *H*
22 convida, *E*] convida. *H*
23 té el rostre tot clar *E*] Sospirs de romé, *H*
24 i és de llum ungida. *E*] catifa florida. *H*
25 Sospirs de romé, *E*] Sospirs de romer *Re* Farigola, amunt *H*
26 catifa florida, *E*] per tot flairaria, *H*
27 camí de romeus *E*] si mai fos l'hivern, *H*
28 que cerquen la vida. *E*] tot l'any pujaria, *H*
28.1 manca *E*] al cim, la cançó *H*
28.2 manca *E*] que mai pararia, *H*
28.3 manca *E*] com un llarg petó *H*
28.4 manca *E*] a la Verge pia. *H*
30 muntanya, *E*] montanya, *Re*
31 és claror *E*] somriu *H*
32 dins de *E*] dintre *Re*
33 virtut *E*] virtuts *Re H*
35 conhort *E*] consol *H*
36 pel dolò *E*] per als mals *H*

18 teulada, *Re*] taulada, *E*

Al testimoni *H* hi ha una estrofa que no apareix en els altres, entre la setena estrofa i la vuitena. Veg. «L'ermita» a *Hores*, on també proposo una identificació d'aquesta ermita amb la de la Consolació.

- 20 *aigüalerada*] Mot que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats. Per tant, sembla un neologisme motivat per la rima.

L'ERMITA

4 Mateix que un colom
que a mig vol descansa,
s'asseu dalt d'un cim,
blanca, dolça, mansa.

8 Tot al seu redol
té frescors i flaire,
sembla un cant del cel
l'ala lleu de l'aire.

12 Sembla al dematí
quan el dia es bada,
una encesa flor
que el sol ha daurada.

16 Dolça solitud,
olor de puresa,
batecs de claror
que juga i que resa.

20 Mantell de vellut
cobreix la teulada,
borrissol humit
de l'aigüerada.

24 La Verge és a dins
i a la pau convida,
té el rostre tot clar
i és de llum ungida.

28 Sospirs de romer,
catifa florida,
camí de romeus
que cerquen la vida.

32 Igual que un estel
damunt la muntanya,
la Verge és claror
dins de sa cabanya.

36 Claror de virtut
per tothom qui l'aima,
conhort i remei
pel dolor de l'ànima.

Mateix que un colom
en el cim descansa,

- 42 trobaria, *E*] trobaria *Re H*
43 cel, *E*] cel... *Re H*
A 1920-1926. *E*] manca *Re H*

40 la vila és a baix,
 blanca, dolça, mansa.

 Qui volgués consol
 dalt el trobaria,
44 mig camí del cel,
 ¡qui hi fos cada dia!...

1920-1926

Lp_1 *El Llamp*, any v, núm. 108 (31 de desembre de 1925), p. 2.

Lp_2 *El Llamp*, any vi, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2.

Test. Lp_1 Lp_2 E

- 3 estrella E] estrella, Lp_2 Lp_1
5 tornava infant? E] tornés infant?... Lp_2 Lp_1
6 dormiria E] dormiria, Lp_2 Lp_1
9 d'infant, E] de nin, Lp_1 \ mollesa? E] noblesa? Lp_2
10 nit? E] nit?... Lp_2 Lp_1
13 pau E] pau, Lp_2 Lp_1
14 ens duu E] porta Lp_1
15 el somni blau? E] del somni blau?... Lp_2 Lp_1
16 qui E] que Lp_2 Lp_1
18 d'estels, de lluna clara E] i estels, i lluna clara, Lp_2 Lp_1
21 Oh, ~ qui E] O!... ~ que Lp_2 Oh!... ~ que Lp_1
23 matí, E] matí Lp_1
25 deixava, dins ~ nit, E] deixava enmig ~ nit Lp_2 deixava en mig ~
nit, Lp_1
27 cantant? E] cantant?... Lp_2 Lp_1
A 1926 E] manca Lp_2 Lp_1
-
- 19 setí, Lp_2] satí, E Lp_1

19 *setí*] D'acord amb [DCVB](#), en els parlars occidentals es realitza [e] la vocal àtona del mot *setí*; també assenyala que la forma *satí* apareix escrita en textos antics. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal. Veg. una discussió sobre aquest mot als «Criteris d'edició».

CANÇÓ DE LA NIT DE REIS

- 4 ¿Qui gosaria, si es tornava infant,
 d'esguardar sense amor aquella estrella
 i les que van florint al seu voltant
 aquesta nit de somni i meravella?
 ¿Qui gosaria si es tornava infant?
- 8 ¿Qui dormiria aquella eterna nit,
 si un rei li hagués feta la promesa
 que dansaria en vol entorn son llit
 d'infant, tot blanc, tot dolç i tot mollesa?
 ¿Qui faria d'un son tan llarga nit?
- 12 ¿Qui es lliuraria d'aquell somni blau
 que fa sentir els corsers per ses petjades,
 i un aire fi, qui profanant la pau
 ens duu remors de testes coronades?
 ¿Qui no es fondria dins el somni blau?
- 16 ¿Aquell somni qui vola pel coixí
 amb lluissors d'argent i pedreria,
 d'estels, de lluna clara i serení,
 besant la tendra galta de setí,
20 que a cap infant del món no desplauria?
 ¡Oh, aquell somni qui vola pel coixí!...
- 24 ¿Qui gosaria de no eixir cantant
 l'endemà bon matí, a la finestra,
 amb el present vingut com per encant,
 que ens hi deixava, dins la nit, passant,
 aquell rei blanc de la més noble gesta?
 ¿Qui gosaria de no eixir cantant?

Lp *El Llamp*, any VI, núm. 115 (15 d'abril de 1926), p. 2.

DT *Diario de Tàrragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 3.

Test. *Lp E DT*

- 3 veus *E*] crits *Lp*
9 ha temps el plantí, *E*] temps ha que el planté *Lp*
10 ha ~ força *E*] i ha ~ força, *Lp*
14 té *E*] fa *Lp*
16 saben, *E*] saben; *Lp*
17 cantant *E*] xisclant *Lp*
18 tanques, *E*] tanques; *Lp*
22 florides les galtes, *E*] encesos de galtes; *Lp*
23 d'ell *E*] d'ell, *Lp*
24 llorer *E*] llorer, *Lp*
28 riu *E*] riu, *Lp*
30 —cruiximent de branques—, *E*] i cruixen les branques, *Lp*
32 l'altra *E*] l'altra, *Lp*
36|37 *p.m.* *E*] manca *Lp*
40 traspua. *E*] trespua. *Lp*
-
- 29 dalt *Lp*] dalt, *E*

29 *dalt*] El guió del vers següent fa innecessària aquí la inflexió que indica la coma, més que més si coincideix amb la pausa final del vers.

DIUMENGE DE RAMS

4 Diumenge de Rams,
festa senyalada,
veus de redempció,
cants de vida clara,
perfums de llorer,
d'olivera i palmes.

8 Jo tinc un llorer,
núvol verd dins l'horta,
ha temps el plantí,
ha crescut amb força
12 amarat de sol,
remorós de l'aire,
Diumenge de Rams
és quan té més flaire.

16 Diumenge de Rams
els minyons el saben,
rient i cantant
salten per les tanques,
van amb peu descalç,
20 partides les calces,
cabells embullats,
florides les galtes,
quan són a prop d'ell
24 el llorer tremola,
li diuen cançons,
li fan la rodona,
el llorer se'n riu,
28 se'n riu i tremola.

S'enfilen a dalt
—cruiximent de branques—,
l'una cau aquí,
32 l'altra a l'altra banda,
una queixa lleu
fa en l'aire la fulla,
pel pler dels petits
36 el llorer es despulla.

Canten els minyons,
el llorer belluga,
s'aclara el brancam
40 i el cel hi traspua.

Quan ja en tindran prou,

- 56 tot guaitant *E*] de guaitar *Lp*
61 veus *E*] crits *Lp*
A 1926 *E*] Diumenge de Rams, 1926. *Lp*
-
- 45 la *Lp*] el *E*
-
- 49 prou,] prou *DT E Lp*
55 corprès] corprés *DT E Lp*
-
- 45 el *E* → la *DT*

-
- 45 *la*] Clarament, el referent del pronom és «masia», per tant les lliçons dels testimonis *Lp* i *DT* són preferibles. A més a més, la lliçó del testimoni *E*, amb el pronom masculí, converteix el vers en hipomètric, ja que obliga, per evitar-ho, a estalviar l'elisió amb el pronom relatiu precedent.
- 49 *prou,*] Afegeixo la coma per delimitar una clàusula adverbial.
- 55 *corprès*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa Estrem en l'altra poesia en què apareix: veg. «Juny», v. 26.

44 beneït que siga,
 en veureu un brot
 a cada masia,
 que la guardarà
 de la mala cosa,
48 del llamp desfermat
 el dia que trona.

52 Quan ja en tenen prou,
 salten la marjada,
 l'un el porta al coll,
 l'altre no pot gaire,
 l'altre el fa brandar
 com bandera enlaire,
56 i jo em sent corprès
 tot guaitant dins l'horta
 l'infant qui se'n riu,
 el llorer qui plora.

60 Diumenge de Rams,
 festa senyalada,
 veus de redempció,
 cants de vida clara,
 perfums de llorer,
64 d'olivera i palmes.

Lp *El Llamp*, any VI, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2.
Bo *El Borinot*, any IV, núm. 120 (11 de març de 1926), p. 5.
PN *Poble Nou*, any IV, núm. 59 (17 de juliol de 1927), p. 7.

Test. *Lp Bo E PN*

1 Ai, ~ cel, *E*] Ai! ~ cel, *Bo* Ai! ~ cel *Lp*
2 enyorança, *E*] enyorança *Lp*
3 recança *E*] recança, *Bo* *Lp*
4 s'acluca *E*] s'hi acluca *Lp*
5 Ai, ~ ras, *E*] Ai! ~ ras, *Bo* Ai! ~ ras *Lp*
6 enyorança, *E*] enyorança *Lp*
7 vela, *E*] vela *Lp*
11 hagués *E*] hagués, *Bo* *Lp*
12 vaixell *E*] vaixell, *Bo* *Lp*
13 I fos *E*] I hi fos *Lp*
17 Si fos *E*] Si hi fos *Lp*
18 rejuvenir. . . *E*] rejuvenir- *Bo* rejuvenir! *Lp*
20|21 endins; | a *E*] endins. | A *Bo* *Lp*
23 de pressa *E*] de pressa, *Bo*
30 anhel!. . . *E*] anhel! *Bo* *Lp*
31 Ai, *E*] Ai!. . . *Bo* *Lp*
35 ai, ~ cel, *E*] ai!. . . ~ cel, *Bo* ai!. . . ~ cel *Lp*
36 esperança, *E*] esperança *Lp*
A 1926 *E*] manca *Bo* *Lp*

T cel *E* → Cel *PN*

A 1926 *E* → manca *PN*

ESPERANÇA DE LA BLAVA SERENOR DEL CEL

- Ai, serenor del cel, ¡quina enyorança!...
¡quina enyorança, serenor del cel!
La lluna hi riu amb un xic de recança
4 i al seu redol s'acluca cada estel.
Ai, el cel blau i ras, ¡quina enyorança!...
¡quina enyorança, la blavor del cel!
- Hi hagués un núvol blanc, com una vela,
8 com una vela d'un vaixell ben gran
que anés enllà, deixant una alba estela,
com un camí, mentres anés marxant.
Si un núvol blanc hi hagués com una vela
12 d'un gran vaixell que el vent anés inflant. . .
- I fos jo a dalt amb els germans de casa
i l'esperança ens fes rejuvenir,
i en cada mà ens florís un tall d'espasa
16 per si ens volien destorbar el camí.
Si fos jo a dalt amb els germans de casa
i l'esperança ens fes rejuvenir. . .
- I el vent de Déu se'ns endugués de pressa
20 volant ben cel enllà, ben cel endins;
a cada buf la vela més estesa,
i els nostres ulls més grans, més clars i fins.
¡Si el vent de Déu se'ns endugués de pressa
24 volant ben cel enllà, ben cel endins!
- I pel camí ens sobtés la llum verdosa
de la vida que sotja el nostre anhel;
¡com l'estada ens seria allí agradosa
28 havent copsat la glòria d'un estel!
¡Si pel camí ens prengués la llum verdosa
de la vida que sotja el nostre anhel!... .
- Ai, blava serenor, ¡quina recança!
32 Hi hagués un núvol blanc volant pel cel
com vela d'un vaixell, que el vent atansa
cap al viure tot nou, d'aquell estel. . .
ai, serenor del cel, quina esperança,
36 ¡quina esperança, serenor del cel!

Lp *El Llamp*, any x, núm. 213 (15 de maig de 1930), pp. 1-2.

Pr *Priorat*, any iv, núm. 69 (1 de novembre de 1931), p. 8.

Test. *E Lp Pr*

Les pauses mètriques mitjanes s'indiquen al testimoni *Pr* amb el sagnat del primer vers de casa estrofa, possiblement per una raó d'espai, per no ocupar dues columnes de la pàgina del periòdic en què fou publicat.

- 24 *redossada*] El verb *redossar*, variant d'*arredossar*, és recollit a [DCVB](#) amb el significat de 'posar a redós, a lloc defensat de la intempèrie o dels perills'. Cf. *Crist*, II, v. 81.

SOM DIUMENGE I VINC DE L'HORTA...

4 Som diumenge i vinc de l'horta,
 porto al braç el meu cistell
 ple de fruita regalada
 i raïms de moscatell.

8 Som diumenge i fa bon dia,
 sento olor de dematí,
 el sol enjoia les herbes
 de les vores del camí.

12 Si trobés aquella noia
 qui té els llavis de carmí,
 si trobés aquella noia,
 dolça com el dematí. . .

16 Si ara pel camí em sortia,
 jo en seria tot content,
 i el camí se sentiria
 tot ple d'enamorament.

20 Camí enllà faríem via,
 la vila fóra al davant,
 la vila blanca i polida
 clara com un diamant,

24 amb el campanar qui es dreça
 i és com un ciri cremant
 que fa llum a cada casa
 redossada al seu voltant.

28 Camí enllà faríem via
 i el camí fóra més clar,
 li diria aquelles coses
 que la fan enrojolar.

32 I ella tota es commouria
 de tantes il·lusions,
 l'aire fi tremolaria
 de la cançó dels petons.

36 Quan seríem prop la vila
 li abocaria el cistell,
 i en sa falda s'hi encendria
 la claror del fruit novell.

 Ella s'enlluernaria,
 i el seu llavi de carmí,

42 collí... *Lp*] cullí... *E*

46 de vellut *Pr*] daurat i *Lp E*

51 enyor, i vaig fent *Pr*] enyor i faig ma *Lp* enyor, i faig ma *E*

54 de vellut *Pr*] daurat i *Lp E*

60 camí... *Pr*] camí. *Lp E*

42 cullí... *E* → collí... *Lp*

47 L'he *E* → —L'he *Lp*

51 enyor, *E* → enyor *Lp*

A 1926 *E* → manca *Lp*

46 daurat i *Lp* → de vellut *Pr*

51 enyor i faig ma *Lp* → enyor, i vaig fent *Pr*

54 daurat i *Lp* → de vellut *Pr*

60 camí. *Lp* → camí... *Pr*

Proposo les lliçons del darrer testimoni *Pr*, atès que apareixen en una versió del poema publicada al quinzenal *Priorat* que dirigia Salvador Estrem i no em sembla agosarat, doncs, considerar-les variants d'autor.

- 40 somrient, es badaria
 com un clavell de jardí.
- Si en ser a casa em preguntaven
 pel fruit que anava a collir. . .
 —L'he donat a aquella noia
44 qui té els llavis de carmí,
- qui té la mirada clara
 i el cabell de vellut fi.
 L'he donat a aquella noia
48 qui d'amor em va ferir.
- Som diumenge i fa bon dia,
 el matí és tot odorant,
 sento enyor, i vaig fent via
52 i la vila és al davant.
- No em sortia aquella noia
 del cabell de vellut fi,
 no he trobat aquella noia
56 al revolt del meu camí.
- S'ou un dolç remoreig d'ales. . .
 és el vol del serení
 que les herbes desenjoia
60 de les vores del camí. . .

Lp *El Llamp*, any VI, núm. 131 (15 de desembre de 1926), pp. 1-2.
VC *La Veu de Catalunya*, any XLI, núm. 10971 (8 d'agost de 1931), p. 6.

Test. *Lp E VC*

T La casa *E*] La vostra casa *Lp*
D natalici *E*] naixement *Lp*
23 beneïda *E*] beneïda, *Lp*
26 vingut *E*] vingut, *Lp*
31 rostre *E*] rostre, *Lp*
A 1926 *E*] Desembre, 1926 *Lp*

12 s'enjoia *VC*] s'enjoia, *E Lp*
25 Salut, *VC*] Salut *E Lp*

21 amic] l'amic *VC E Lp*

D A R. Sedó i Borrell, en el natalici del seu fill Raimond *E* → manca *VC*
12 s'enjoia, *E* → s'enjoia *VC*
25 Salut *E* → Salut, *VC*
A 1926 *E* → manca *VC*

Ramon Sedó i Borrell, nascut a la Serra d'Almos l'any 1893, casat a Capçanes, corresponsal de periòdics catalanistes, fou amic de Salvador Estrem, amb qui va compartir la redacció d'*El Llamp* i les iniciatives culturals a Capçanes en les que Estrem va participar. Veg. Salvador Estrem, «Ramon Sedó i Borrell», pp. 20-25, dins *La gent d'«El Llamp»* (Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929); també Aragonès (2012), que recull algunes parèmies i cançons publicades a la premsa per Sedó, i Marco (2016: 129-143) en donen informació biogràfica.

6 *ploric*] Substantiu que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats: per tant, sembla un neologisme.
12 *s'enjoia*] El guió que segueix fa innecessària aquí la pausa que la coma introdueix.
21 *amic*] L'ús de l'article definit al vocatiu resulta inadequat. Proposo aquesta lectura que fa sentit plenament (cf. vv. 17, 25).
25 *Salut,*] L'addició de la coma fa sentit per delimitar el vocatiu (cf. v. 21).

LA CASA

*A R. Sedó i Borrell, en el natalici
del seu fill Raimond*

Passo el portal, la meva mà no hi tusta,
m'hi fa l'entrada lliure l'amistat,
la vostra casa fa una olor de fusta
4 com l'espluga de la Nativitat.

A dins la tèbia cambra natalícia
s'ou el feble ploric del bell nadó,
i el cant qui vola, i la gran carícia
8 de la dona qui hagué més gran dolor.

De la dona qui el pit rosat s'enjoia
amb la testa florida de l'infant,
infant i mare —¡quina bella toia!—
12 pit que s'enjoia —¡quina amor més gran!

El llit és blanc, l'amor renovellada
pel nou present que us fa l'amor de Déu,
una toia de flors tota abrاندada,
16 caliu sagrat, foc viu damunt la neu.

La vostra casa, amic, té una llum nova,
la vostra esposa té l'esguard més alt,
i vós haveu la veu suau i tova
20 quan diu la joia d'arribar el Nadal.

Canto, amic, aquesta gran florida
que us fa semblar més nou, més poderós,
canto la vostra casa beneïda
24 i els fills que són estels al seu redós.

Salut, amic, pels fills que ja teníeu,
pel que ara us ha vingut i els que vindran,
que a cada nova ofrena que rebríeu,
28 la casa se us 'niria fent més gran.

Que la casa no són els murs i el sostre,
ni els trespols ni les pedres del portal;
és vostra llum, els fills florits de rostre
32 i aquella dona qui ha l'esguard tan alt.

Pb *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16690 (15 de setembre de 1927), p. 6.
DT *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 3.

Test. *E* (*Pb*) *DT*

4 meus *DT*] seus *E*

20 teulada. *Pb*] taulada. *E*

23 àlber *Pb*] albe *E*

24 d'argent *Pb*] d'argent, *E*

13 abans,] abans *DT Pb E*

19 costerut] costarut *DT Pb E*

33 Falset,] Falset *DT Pb E*

8 amarga!... *E* → amarga. *Pb*

9 despertar, *E* → despertar *Pb*

12 torno, *E* → torno *Pb*

20 taulada. *E* → teulada. *Pb*

22 conrada, *E* → conrada; *Pb*

23 albe *E* → àlber *Pb*

24 d'argent, *E* → d'argent *Pb*

25 magra *E* → magre *Pb*

34 vall, *E* → vall *Pb*

4 seus *E* → meus *DT*

18 campanâ, *E* → campanâ *DT*

21 colors, *E* → colors *DT*

25 magra *E* → magre *DT*

Possiblement, el responsable de les nombroses esmenes al poema en el testimoni *Pb* sigui el corrector del periòdic barceloní, més que l'autor. Fixem-nos, per exemple, en la variant *enderrocada* (v. 44), que obliga a una elisió certament forçada.

13 *abans*,] Afegeixo la coma per delimitar una clàusula adverbial (cf. v. 9).

19 *costerut*] Estrem reproduirà aquests mateixos versos a *Crist*, v, vv. 5-6. D'acord amb [DCVB](#), el mot deriva de *coster*, que Estrem utilitza en aquesta mateixa poesia (v. 25), però l'alternança de les realitzacions [a] i [e] és testimoniada pel mateix diccionari en poblacions del bloc occidental tan pròximes com Gandesa i Batea. Per tant, regularitzo aquest mot. Veg. una discussió sobre aquestes vacil·lacions vocàliques als «Criteris d'edició».

23 *àlber*] D'acord amb [DCVB](#), la forma que pren aquest mot en el parlar del Priorat és *aube*, atestat a Marçà per [ALDC](#) (mapa 1199). Ultra la forma *àlber*, [DECat](#) recull *alba* i també *aube*. Regularitzo aquest mot, doncs, d'acord amb l'ús normatiu que en fa Estrem en altres llocs de la seva obra, i perquè fonèticament *albe* es realitza com la forma normativa. Cf. «Els focs de Sant Joan», v. 7.

33 *Falset*,] Afegeixo la coma per delimitar el vocatiu (cf. vv. 1, 17, 69).

CANÇÓ DE COMIAT

- Adéu, vila de Falset,
dins la vall tota ajaçada
com una dama qui dorm,
4 dels meus amors oblidada.
- Quina son més dolça tens,
quina son més dolça i llarga.
¡Si et sabia despertar
8 la meva llàgrima amarga!...
- Si et sabies despertar,
bé series tota una altra...
Vinc cantant un cant d'amor
12 i me'n torno, el plor en la galta.
- Si et voldria com abans,
m'entristeixes com ets ara,
jo et voldria amb claror als ulls,
16 no pas cluca la mirada.
- Adéu, vila de Falset,
campanar, creu decantada,
carrer estret i costerut,
20 portal vell, roja teulada.
- Terra de les set colors,
meitat erm, meitat conrada,
àlber dret i xop gegant,
24 font d'argent i barrancada.
- Vinya magra del coster,
avellanar de la plana,
oliver verd clar verd fosc,
28 hort petit, poma, magrana.
- Muntanya color d'aram,
color d'or, color de plata,
muntanya de llacorell
32 calumniada d'ingrata.
- Adéu, vila de Falset,
dins la vall, allargassada,
besada de tots els vents,
36 de pluja i sol amarada.
- ¿On és el celler flairós,
on tens el blat i la palla

- 41 amor, *Pb*] amor *E*
53 abans *Pb*] abans, *E*
63 campanar, *Pb*] campanar *E*
-
- 44 derrocada?] derrocada. *DT E* enderrocada. *Pb*
-
- 41 tota amor *E* → tot amor, *Pb*
42 oblidada, *E* → enlairada, *Pb*
44 derrocada. *E* → enderrocada. *Pb*
44 deixondar *E* → deixondir *Pb*
46 en fores *E* → series *Pb*
48 torno, *E* → torno *Pb*
49 Jo et voldria com abans, *E* → manca *Pb*
50 més que no pas com ets ara, *E* → manca *Pb*
51 et voldria amb llum als ulls, *E* → manca *Pb*
52 al llavi cant i rialla. *E* → manca *Pb*
53 abans, *E* → abans *Pb*
59 sota jou *E* → sota el jou *Pb*
63 fe, ~ campanâ *E* → fe ~ campanar, *Pb*
A 1927 *E* → manca *Pb*
-
- 44 trista, *E* → trista *DT*

Al testimoni *Pb* manquen els versos 49-52. És possible que la semblança entre els vv. 49 i 53 sigui la causa, involuntària, de l'absència.

- 41 *amor*,] L'addició de la coma, present al testimoni *Pb*, fa sentit per separar dos constituents de l'enumeració.
- 44 *derrocada?*] Del v. 37 al v. 41, els elements positius que Estrem troba a faltar a la vila de Falset són els constituents acumulatius d'una interrogació retòrica, el to elegíac dels quals es fa explícit a partir del v. 42, en què introdueix la visió negativa de l'església desatesa i l'ermita arruïnada. Afegeixo el signe d'interrogació per indicar el caràcter de pregunta retòrica de les dues estrofes.
- 53 *abans*] El guió consegüent fa innecessària la presència de la coma, més que més quan una altra coma segueix el guió de tancament de l'incís.
- 63 *campanar*,] La coma que trobem al testimoni *Pb* fa sentit per delimitar el complement circumstancial entre el subjecte i el verb. Notem que la coma darrere «fe», present al testimoni base, es justifica per evitar una ambigüitat.

- 40 i el rebost tot embaumat,
ple de tota presentalla,
- 44 i aquella llar tota amor,
aquella església oblidada,
aquella ermita del cim,
sola, trista, derrocada?
- 48 Si et sabies deixondar
prou en fores tota una altra. . .
Vinc cantant la dolça amor
i me'n torno, el plor en la galta.
- 52 Jo et voldria com abans,
més que no pas com ets ara,
et voldria amb llum als ulls,
al llavi cant i rialla.
- 56 Et voldria com abans
—al llavi cançó i rialla—,
quan dels ferros dels balcons
en sabies fer metralla.
- 60 Quan sabies mostrar el pit
a l'enemic qui et cerclava,
i et volia sota jou
com una donzella esclava.
- 64 Quan sabies la cançó
que als llavis tens apagada,
quan la fe, en el campanar,
tenia la creu dreçada.
- 68 Si et voldria com abans,
em fas por com te veig ara,
jo et voldria amb foc als ulls,
no pas trista la mirada.
- 72 Adéu, vila de Falset,
adéu, la vila estimada,
tan endins que et tinc del cor
i tu d'ell tan allunyada.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

LA MALA COLLITA

Com a text base, prenc el del testimoni C, que va sortir a la llum el dia 30 de novembre de 1930, als tallers de la Impremta Foment de Reus.

Lp El Llamp, any IX, núm. 193 (15 de juliol de 1929), pp. 1-2.

Test. *Lp C*

- 7 roses C] rosses *Lp*
 41|42 manca C] *p.m. Lp*
-
- 3 vinya,] vinya C *Lp*
 11 teulada] taulada C *Lp*
 27 teulada] taulada C *Lp*
 35 bramulant] bramolant C *Lp*

Salvador Estrem, amb la seva família, va anar a viure al mas familiar de Marçà de manera permanent l'any 1923. S'hi van estar fins a 1930, quan van tornar a Falset. Es tracta del mas de l'Ambròssio, dins de l'hort tancat del convent de Sant Marçal, dels frares servites, als afores de la població, que havia comprat l'avi del poeta, Isidre Estrem i Pentinat.

-
- 3 *vinya*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar l'oració de relatiu explicativa que segueix.
 11 *teulada*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa l'autor en altres llocs de la seva obra: per exemple, a la composició «L'estelada», v. 14, del mateix volum, però també a *Crist*, I, v. 116; III, v. 71; IV, v. 3, entre altres poesies. Veg. una discussió sobre aquest mot als «Criteris d'edició».
 27 *teulada*] *Ibid.*
 35 *bramulant*] La realització [o] de la vocal en posició pretònica no és recollida per [DCVB](#) com a pròpia dels parlars occidentals. Per altra banda, a [CTILC](#), la grafia atestada pel testimoni apareix en textos vuitcentistes i en algunes novel·les de Puig i Ferrer. Per tant, no sembla que es tracti d'una grafia dialectal, sinó influïda per la tradició literària precedent. Veg. també *Crist*, III, v. 130.

LA MEVA CASA

- ¿Veus allà baix, enmig d'aquella plana,
un mas tot blanc mateix que l'ampla vela
d'un gran vaixell dins una mar de vinya,
4 que té els sarments estesos de tan lassos
d'aguantar el fruit daurat com unes joies
que al setembre seran totes morades
com l'ametista, dins les tardes roses
8 del veremar, tot ple de veus estranyes,
de riure de fadrins i de donzelles
i de crits, de cançons i d'abraçades?
¿Veus la teulada de color negrosa
12 i el borrissol damunt que hi mig verdeja
de tanta pluja com hi haurà caiguda,
i aquelles oliveres tan quietes
que decanten als murs la seva branca
16 i quan les toca el vent s'esfereeixen
tot fent un guspireig d'estels de plata,
i aquell avellaner de soca obscura
que té la fulla gairebé morada
20 i les branques vinclades cap en terra,
d'un aire humil per oferir-te una ombra?
Dins aquell blanc casal vaig néixer un dia
del mes de març, del mes que mata velles
24 a la vora del foc; les oliveres
brandaven els seus caps despentinades
i fregaven el mur deixant-hi rastre,
i la teulada tota tremolava
28 sota el cel de la nit tot clar i tot ample
amb una lluna plena emmascarada
i amb uns estels com flames atiades.
El vent batia portes i finestres
32 i omplia de mil veus tota la casa.
Encara que aquell vent no va tocar-me,
jo sempre m'he sentit un vent a dintre
bramulant com un foll en mes entranyes,
36 com si volgués cap altra banda endur-se'm,
però he restat allí, i hi resto encara.
Allí he viscut entre el dolor i la festa
i allí m'he de pansir i he de podrir-m'hi,
40 igual que soca vella rosegada
pels cucs sota l'esclat d'uns nous pollancres.
Nuet com un nadó, per dins la vinya
com un Bacus infant m'entaforava
44 entre els ceps cargolats, per heure amb joia
el gra madur que m'endolcia el llavi

- 53 cridar, C] cridar *Lp*
57 rigués, —segut a l'ombra,— C] rigués, segut a l'ombra, *Lp*

78 hi *Lp*] i C

-
- 48 cercava,] cercava *C Lp*
53 esbelegar-se] esbalegar-se *C Lp*
76 arracades,] arrecades, *C Lp*
79 els] els hi *C Lp*
87 traspuava] trespuava *C Lp*
88 tendre,] tendre *C Lp*

-
- 48 *cercava*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar una aposició explicativa.
- 53 *esbelegar-se*] Segons [ALDC](#) (mapa 1488), el mot *belar* es realitza [bel'a] a tot el bloc occidental, amb l'excepció de la realització [ezβeɫə'a], que és atestada a algunes poblacions. Potser podem entendre que, en el parlar de Falset, la realització de la vocal que segueix la consonant bilabial sigui [e]. Llavors, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal. Veg. una discussió sobre aquestes vacil·lacions vocàliques als «Criteris d'edició».
- 57 —*segut a l'ombra*—] Els guions fan innecessària la inflexió marcada per les comes en aquest vers.
- 76 *arracades*] D'acord amb [ALDC](#) (mapa 213), la realització [arak'aðes] és atestada a Marçà, mentre que [rek'aðes] ho és a la Torre de Fontaubella. En les comarques occidentals veïnes, la vocal pretònica es realitza [a]. Per altra banda, segons [DCVB](#) la realització amb [e] és present a Pradell de la Teixeta. Recordem aquí que la isoglossa que separa els parlars que neutralitzen les vocals *a* i *e* pretòniques deixa Pradell de la Teixeta en el bloc oriental i la resta de la comarca —amb la Torre de Fontaubella en el marge dret—, en el bloc occidental, segons Navarro (1999: 103). Per tant, les vacil·lacions en ambdós pobles sembla que responguin a la seva posició de transició. Regularitzo, doncs, aquest mot d'acord amb la realització [a] del parlar de Falset.
- 77 *gornit*] La monoftongació del diftong *ua* en posició pretònica en [o] és general al Priorat —excepte a Pradell, on monoftonga en [u]—, segons Navarro (2012: 26).
- 78 *hi*] Proposo la lliçó del testimoni *Lp* que sembla clarament preferible a la conjunció copulativa de *C*.
- 79 *els*] Esmeno l'ús col·loquial de la combinació d'aquests pronoms, que és incorrecte normativament. Observem que l'esmena també estalvia una sinalefa certament forçada.
- 87 *traspuava*] Regularitzo aquest verb d'acord amb la forma normativa, com fa l'autor a «Diumenge de Rams», v. 40, i «A Jesús en Creu», v. 1. Per altra banda, segons [DCVB](#) la realització amb [a] és comuna als parlars occidentals.
- 88 *tendre*,] L'addició de la coma fa sentit per marcar una inflexió entre ambdós gerundis.

i donava escalfor al meu cor tendre,
i quan oïa el crit d'aquella dona
48 que era la meva mare qui em cercava,
poruga sempre de la por de perdre'm,
corrent d'ací d'allà com una folla,
jo me'n reia i callava i feia trossos
52 de la pell que cada any el cep es muda,
i aquell cridar, i aquell esbelegar-se
ajudaven a fer la meva festa.

Quan era infant per mi tot era festa:
56 enfil·lar-me a la parra de l'eixida
perquè l'avi rigués —segut a l'ombra—
de les meves entremaliadures
i li brollés del llavi aquella bava,
60 quan jo caigués a tomballons per terra,
i aquella llagrimeta de la joia
rodolant pel damunt de les arrugues
del seu rostre torrat com soca vella.

64 Posà'm a la barraca d'aquell home
que era el pare del pare, i em renyava
d'una manera que em plaïa força,
perquè em tustava amb els dits secs, la galta,
68 suaument i curant de no ferir-la.

Cantar cançons al cirerer de l'horta
quan era blanc, per quan el fruit vindria,
i al temps en què el bon Déu més foc posava
72 dintre aquell sol que m'ha fet bru de rostre
i les cireres eren flamarades
al cap de cada branca que es torçava
perquè jo hi arribés, me les collia,
76 i me'n feia poals i arracades,
i tot gornit me'n 'nava rere l'avi
i la mare i el pare i tots hi reien
quan entrava així al mas, perquè els duia
80 la joventut, la llum, el sol de l'horta
i el perfum de la terra que bullia. . .

Llavors el pare m'allargava els braços
i em prenia per sota les aixelles,
84 m'alçava ben enlaire, ben enlaire,
més amunt de sa testa que lluià
com l'aram dels poals i les muntanyes,
amb la suor que hi traspuava gotes,
88 i em deia sostenint el meu cos tendre,
sacsejant-lo ben fort, en sense plànye'l:

—Tu has d'ésser el bell hereu d'aquesta casa
i el teu palau serà aquesta masia;

- 107 la hisenda] l'hisenda *C Lp*
135 teulada] taulada *C Lp*

107 *la hisenda*] Malgrat que obliga a realitzar una sinalefa, regularitzo la forma apostrofada de l'article.
135 Veg. *supra*.

- 92 banya't de sol, de vent, i de terrossos,
 rabeja't amb la terra i amb les pluges
 i si heus per muller bona companya,
 demana a Déu que vinguin bones cries
- 96 de fills, i et doni unes collites bones
 per fer que no s'apagui en les trullades
 la remor del teu vi que et farà viure.
- ¿Veus aquell mas que riu enmig la plana
100 entre el verd fulgurant d'enceses vinyes
 amb els sarments estesos de tan lassos
 d'aguantar el fruit daurat com unes joies?
 Doncs allí faig la vida amb ma companya
- 104 i els meus fills, que ara fan el que jo feia
 quan era noi, i jo faig com el pare,
 i el pare és l'avi, tot joiós de veure
 com el seu fill té cura de la hisenda
- 108 i fa fruitar les velles oliveres
 que omplen les gerres del seu suc aurífic,
 i treu bones collites d'avellanes
 d'aquells avellaners que s'arregleren
- 112 com uns versos escrits en rústec llibre.
 I el pare és l'avi a qui li plau de veure
 com la vinya s'estén pel pla i la coma
 fins dalt de la muntanya pedregosa
- 116 d'aquelles llacorelles que espeteguen
 sota el sol fiblador que les roenta,
 i hi surt un vi que fa tombar les testes
 a tot fadrí qui aixeca massa el colze
- 120 amb el porró a la mà, viu de fulgències;
 un vi morat que dóna bon coratge
 i abranda el cor i dóna gosadia
 per a fer-te, si cal, a coltellades
- 124 contra tot enemic, o lladre, o fera,
 i força per posar la mà a l'esteva
 i caminar darrere de les mules
 que amb passa lleu, brandant la seva testa,
- 128 tornen, llaurant, la terra sangonosa
 de la ferida que hi va obrint la rella
 perquè els terrossos siguin saludables
 i el sol els doni l'alenada calda
- 132 que duu al terror la seva amor fecunda.
- Si un dia véns, amic, a casa meva,
 aquella casa blanca enmig la plana,
 que ha la teulada de color negrosa
- 136 i un borri sol damunt que hi mig verdeja

146 companya, fresca, C] companya fresca *Lp*

141 qui *Lp*] que C

176 traspua *Lp*] trespua C

150 encès] encés C *Lp*

141 *qui*] Proposo la lliçó del testimoni *Lp*, que sembla clarament preferible a la del testimoni C.

150 *encès*] Regularitzo l'accent gràfic d'aquest mot d'acord amb la forma normativa que usa l'autor a la resta de la seva obra: per posar un exemple, «Mes de maig», v. 7. Veg. una discussió sobre aquestes vacil·lacions accentuals als «Criteris d'edició».

176 *traspua*] Veg. *supra*.

de tanta pluja com hi haurà caiguda
fent ressonar el seu cant dins l'ampla golfa;
quan estaràs en la seva ombra augusta,
140 dins el portal que es bada a la llum ampla
i acull tot vianant, siga qui siga
si passa las, o assedegat, o capta,
sentiràs un regust de cosa vella
144 i veuràs en les pedres i en les bigues
la brunor de la història dels meus avis.

Veuràs a ma companya, fresca, i rossa
com el sol d'una tarda de setembre,
148 qui duu en els ulls la llum de les carenes
i al cor un llantió que no s'apaga,
encès d'amor, i al seu company estima
i estima els fills, aquells florits pollancres
152 que creixen amb la saba de la soca
i són una joiosa prometença;
la veuràs amb la cara amb llum de festa,
amb el cos vincladís que tempta i torba,
156 i és atenta i lleugera en fer les coses
i té la casa neta com un temple,
i la paraula clara i les mans destres
que endevines arreu on elles toquen.

Si mai l'atzar et dugués a la masia,
quan hauràs olorat aquelles vinyes
i hi vegis córrer uns infantons alegres
que són els meus fillets, galta florida,
164 peu nu, color de blat, roba lleugera
i amb uns ulls amb clarors de matinada;
si t'asseus vora el peu de l'olivera
per tastar-hi la pau d'aquelles branques,
168 i calcigues els caminals de l'horta
vorejats de fruiters i flors i roses,
si et sents el pit tot ple d'aquella flaire
de terra molla de la pluja dolça,
172 si quan traspassis l'ampla portalada
heus l'ungiment de l'ombra del meu sostre
que t'acull ben amable, com si fossis
igual que qualsevol d'un dels de casa,
176 i veus que de pertot l'amor traspua
i hi trobes gaudi, i pau, i vida clara,
has de sentir l'enyor del goig de viure
i el gran desig de fer com jo, si encara
180 no tens un braç de dona qui t'enllaci,
uns ulls d'infant que esguardin el teu rostre

200 grisos; C] grisos, *Lp*

207 dintre C] dins de *Lp*

188 amic,] amic *C Lp*

194 teulada] taulada *C Lp*

188 *amic*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar el vocatiu (cf. v. 133).
190 *estinellades*] Mantinc aquesta forma perquè és la que empra Estrem també en l'altra ocurrència d'aquest mot en tota la seva obra poètica, però amb un significat lleument divergent (veg. *Crist*, v, v. 152). En efecte, d'acord amb [DECat](#), que també [DCVB](#) confirma, el significat és 'deixar algú estès per terra, tan llarg com és', que no sembla ser exactament el que té en aquests versos: de l'adjectiu *estès*, més que ajagut en terra, pren la part del significat 'sense sentit, esbalaït' i per extensió 'inert, rígid, mort'. L'adjectiu no és documentat per [CTILC](#).

194 Veg. *supra*.

205 *gençor*] Substantiu que recull [DCVB](#) amb el significat de 'bellesa'. És documentat per primera vegada per [CTILC](#) a *Les monjoies* (Barcelona: Lluís Gili, 1912), p. 12, de Josep Carner: «I dona'm la secreta gençor de l'armonia, | però també la gloria que estemordeix el món!»

219 *auriolada*] Adjectiu derivat del verb *auriolar*, que [DCVB](#) recull com a variant d'*aureolar*. En un text literari, és documentat per primera vegada per [CTILC](#) a la novel·la, de Salvador Galmés, *Flor de cart* (Sóller: La Sinceridad, 1911), p. 124: «Dins l'apagament del crepuscle, sobre la tonalitat fosc-blavenca del pinar, s'hi dibuxava el Castell de Bellver auriolat de lluminors moridores».

- i un sostre que t'empari i t'aixoplugui
quan desferma els corsers de la ventada
184 i aboca els cent mil càntirs de la pluja
la voluntat d'Aquell qui tot ho mena
i ens fa aixecar sovint l'esguard enlaire
per a pregar que ens guardi i ens nodreixi.
- 188 Dins aquell mas, amic, vaig néixer un dia
del mes de març, del mes que treu les velles
de la vora del foc, estinellades,
per colgar-les davall l'arrel profunda
192 del xiprer silenciós que amunt es dreça.
Aquell dia un gran vent tot s'ho enduia
i la teulada tota tremolava.
Diuen que a mi aquell vent no va tocar-me,
196 però sempre me l'he sentit a dintre
redolar com un boig en mes entranyes
com si gosés cap altra banda endur-se'm,
i algun cop se m'ha endut cap altres terres,
200 altres cels, llà d'enllà, malalts i grisos;
he sentit la cançó o el plor d'aquelles
aigües immenses de les mars avars,
i ses remors no em plauen ni m'encisen
204 tant com la veu que canta a les cingleres
i el vent que anima la gençor dels pàmpols.
I algun cop se m'ha endut, potser amb desori,
per dintre les ciutats que sempre brumen
208 avars com la mar que mai no calla,
i on tantes de poncelles s'hi mustiguen
i si el dia hi és fet de llum i d'ombres
les nits hi semblen dies d'artifici. . .
212 —dins d'aquella soberga lluminària
¡quants papallons s'hi hauran cremat les ales!
Però no m'ha vençut la força boja
del vent que m'allunyava de la terra;
216 ha pogut més l'escalf d'aquella casa,
aquella pau tan dolça dins de l'ombra
del gran portal que es bada a la llum ampla,
aquella taula tota auriolada
220 del pa i del vi guanyat en els terrossos,
i l'amor que allí dintre m'aixopluga,
i el llit tou que ha sentit tantes pregàries
i tants petons com jo feia a l'amada
224 quan de nit mollament ens hi colgàvem.
Ha pogut més l'amor d'aquella casa
on tinc ben fonament l'arrel enfosa,
i la frescor i el foc dins de mes venes

244 aquesta C] d'aquesta *Lp*

228 són el sol i la saba de la terra.

 Allí em consumiré i he de podrir-me
 i no em dol, que ma vida ha estat prou bona.

 Tranquil esperaré que a cercà'm vingui
232 aquella fada cruixidora d'ossos,
 i en el llit on l'amor adés fruitava
 jo hi seré, las, dels meus acomiadant-me
 i aconsellant-los per si és cas, encara,
236 mentre ells em besaran la blanca testa
 com un cim que ha cobert una nevada,
 i aquell a qui la tasca jo encomani,
 sense por em vindrà a cloure les parpelles
240 quan l'ànima s'envoli perfumada
 de l'olor de la vinya i les boscúries,
 deixant-me encara un lleu somriure al llavi,
 perquè la mort serà l'última joia
244 que hauré sentit damunt aquesta terra.

AC *Aires de la Conca*, any v, núm. 94 (10 de febrer de 1929), p. 27.

Test. AC C

- 17 fadrí; C] fadrí AC
30 que C] qui AC
33 plorant; C] plorant, AC
-
- 20|21 llestes, | la] llestes. | La C AC
23 massa,] massa C AC
24|25 casa, | que] casa. | Que C AC
26|27 flabiol, | que] flabiol. | Que C AC

-
- 9 *re*] Cal realitzar [e] com en els parlars occidentals, per causa de la rima amb «carrer» (veg. també v. 72). Observem l'alternança entre *re* i *res* tot al llarg del poema.
- 20 *llestes*,] La coma fa més sentit que el punt per separar els constituents d'aquesta enumeració.
- 22 *goret*] La monoftongació del diftong *ua* en posició pretònica en [o] és general al Priorat, excepte a Pradell, com assenyala Navarro (2012: 26). En aquest sentit, [ALDC](#) (mapa 745) atesta [gor'et] a la Torre de Fontaubella.
- 23 *massa*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar les dues oracions subordinades juxtaposades.
- 24 *casa*,] També sembla clarament preferible la coma al punt i a part en aquesta enumeració (veg. v. 20).
- 26 *flabiol*,] *Ibid.*

EL CARNESTOLTES DEL MAL FADRÍ

Carnestoltes fredes i el blat a divuit,
¡quants n'hi ha que ballen amb el ventre buit!

4 Quants n'hi ha que ballen amb el Carnestoltes,
i canten, i riuen, i van donant voltes,

i es pinten el llavi i el nas de vermell,
i es signen la boca, i els gruny el ventrell.

8 Quants n'hi ha que a casa res no els aconsola
i fugen amb ell a moure tabola;

abracen les noies com qui no fa re
i les petonegen al mig del carrer;

12 aboquen paraules desplaents a voltes
mateix que els beneits i que els poca-soltes,

i claven la llufa darrere un babau
dient bestieses amb veu de gripau.

16 Quants n'hi ha que riuen amb el Carnestoltes
i canten i ballen i van donant voltes.

Passa el Carnestoltes i s'enduu el fadrí;
la mare voldria que anés a dormir.

20 Voldria la mare que no estés per festes,
fins que al camp tingués les feines ben llestes,

la vinya podada i el terror cavat,
l'horta neta d'herbes, el goret llaurat.

24 La mare té pena que ell galleja massa,
que tot li plau més que el pujar la casa,

que al defora es migra, i li fa por el sol
si sent dins la vila cantar el flabiol,

28 que per no re hi deixa la tasca encallada
i en fuig tot brunzent com mala ventada.

I el seny li flaqueja al pobre fadrí
que té el gra a la sitja i al celler té el vi.

32 Però el noi no escolta consell ni preguera,
fica mà als diners de la calaixera.

Res no hi fa que resti la mare plorant;

48 lleva C] lleva, AC

39 après AC] après C

36 impia,] impia C AC

53 cridaria,] cridaria C AC

55 fadrí,] fadrí C AC

36 *impia*,] Afegeixo la coma aquí per separar dos dels constituents de l'enumeració.

39 *après*] Vist que Estrem ja fa ús de la forma normativa als vv. 35 i 43, regularitzo aquest mot, com també recollia el primer testimoni. Veg. l'ús d'aquest mot com a adverbi a «Anant i venint», v. 2, i «Història de l'any», v. 13.

53 *cridaria*,] L'afegiment de la coma fa sentit per marcar la inflexió que es dona entre les dues oracions coordinades per la conjunció adversativa.

55 *fadrí*,] L'addició de la coma introdueix una pausa necessària entre les dues oracions juxtaposades.

- el vell Carnestoltes se l'enduu dansant,
i dansa que dansa, ha après la follia
36 del riure banal, la paraula impia,
el tracte cruel i soberguejant
amb totes les dones que engrapa dansant.
Ha après la follia de la cobejança
40 de la carn bullent que al seu cos atansa.
De la carn que es dóna sense resistir,
com fruita madura que cau al camí.
Ha après la follia de menjar amb desori,
44 de beure molt vi fins que el cap s'arbori,
i s'enterboleixi fins a perdre l'esma,
i oblidar que ve la Santa Quaresma.
El fadrí no es lleva, resta encara al llit,
48 el fadrí no es lleva que ha perdut la nit.
Ha perdut la nit i ha perdut els dies
rient i dansant i fent bogeries.
No li plau pas gaire la claror del sol,
52 que ara, més s'estima l'amor del llençol.
Si gosés, la mare, prou el cridaria,
però si ella ho fes, ell flastomaria.
Ha perdut el seny el pobre fadrí,
56 no li plau ni gota llevà's dematí,
ni prendre l'aixada ni enfondir la rella
llaurant i cantant amb la pastorella
pel mig de la vinya daurada de sol
60 que porta el pa a casa i dóna consol.
No li plau ni escolta consell ni preguera
i llença el diner de la calaixera.
No el commou que plori, la mare, pensant
64 que el vell Carnestoltes l'ha perdut dansant.
Ara el mal fadrí no té seny ni esma
i oblida que ve la Santa Quaresma.
El temps que t'emmena al recolliment,

84 Carnestoltes, C] Carnestoltes AC

75 preguera,] preguera C AC

87 cuit,] cuit C AC

71 *re*] Cal realitzar [e] com en els parlars occidentals, per causa de la rima amb «carrer» (veg. també v. 9).

75 *preguera*] L'addició de la coma permet separar dues de les oracions d'una sèrie coordinada.

87 *cuit*,] Afegeixo la coma per indicar la inflexió que es produeix entre les dues oracions coordinades per la conjunció adversativa.

- 68 a tenir una mica de penediment.
- Però el mal fadrí no es penediria
de llençar els diners i la flastomia
- 72 i abraçar les noies al mig del carrer
i petonejar-les com qui no fa re;
- d'haver maleïda la claror del sol
tot gustant peresa dintre del llençol.
- 76 Ell no vol consell ni escolta preguera,
ha buidat del tot la humil calaixera,
- i la vinya és tota canyota i agram
i al damunt de l'horta ja hi canta la fam.
- 80 Enguany la collita d'aquell mal fadrí
no és ni gra, ni palla, ni fruita, ni vi.
- Vagarà tot l'any la seva pastera,
serà buit el trull i la calaixera.
- 84 I dintre de casa ja no hi ha caliu.
Torna el Carnestoltes, el crida i se'n riu.
- Torna el Carnestoltes i ell va donant voltes
mateix que els beneits i que els poca-soltes.
- 88 El fadrí badalla, no ha menjat res cuit,
però riu i balla amb el ventre buit.

Lp El Llamp, any VIII, núm. 168 (30 de juny de 1928), p. 1.

Test. *Lp C*

- 9 *dalt*] *dalt, C Lp*
15 *t'han*] *t'ha C Lp*

-
- 3 *llumenant*] Del verb *llumenar*, que [DCVB](#) recull amb el significat de ‘fer llum, il·luminar’. Així mateix, [CTILC](#) documenta el seu ús llargament des de 1876, en què apareix a una narració de *La roja* (Barcelona: Estampa de Lo Porvenir), de Francesc Pelai Briz, fins a l’actualitat.
- 9 *dalt*] Suprimeixo la coma, que aquí sembla respondre a un criteri prosòdic, per evitar una inflexió entre el subjecte i el verb.
- 15 *t'han*] Proposo aquesta llició, que fa sentit, per evitar l’ambigüitat que causa aquest verb en singular. Observem que el poema s’estructura per mitjà de la reiteració d’un mateix esquema sintàctic en el nivell estròfic, que consisteix en la juxtaposició cada dos versos dels atributs del subjecte que fa de títol. Aquest esquema, que és claríssim a les dues primeres estrofes, es reforça per la presència del verb còpula *ésser* a la tercera estrofa, en què el subjecte es fa explícit lingüísticament en la metàfora de les gotes cremant, i es reproduïx a la darrera estrofa, en el primer terme de la juxtaposició, que ocupa els dos primers versos —una imatge excel·lent. Ara bé, en els dos darrers versos, apareix una perífrasi verbal que no trenca aquest esquema, però canvia el contingut del segon terme de la juxtaposició: aquí, «l’estelada» ja no és el subjecte del verb *portar*, sinó el referent del pronom que l’acompanya, i aquest subjecte són les «mil fogueres».

L'ESTELADA

4 Ulls d'infant escampats dins la nit
 esguardant tantes mares com ploren,
 llagrimaig, llumenant l'infinit,
 dels enyors que les mares acoren.

8 Perles vives que ofega la llum,
 quan el dia rosseja d'albada,
 gotellada que es fon amb el sol
 com damunt de l'herbei la rosada.

12 Cada gota que crema allà dalt
 és desig, és consol, és recança,
 és amor que va fent-se eternal
 i ens encén el camí i l'esperança.

16 Guspireig tremolós dins la nit
 sense fressa damunt les teulades,
 t'han portat a volar en l'infinit
 mil fogueres que havem abrandades.

Tv *Tivissa*, any I, núm. 9 (5 de desembre de 1928), p. 7.

Test. *Tv* *C*

8 menja, *Tv*] menja *C*

Veg. també Salvador Estrem, «Tivissa». *El Llamp*, any VII, núm. 147 (15 d'agost de 1927), p. 1.

8 *menja*,] La coma del testimoni *Tv* fa sentit per separar dos termes de l'enumeració.

TIVISSA

4 Noia bruna, cabell fosc,
 rostre clar damunt les hortes.
 Sota muntanya i el bosc
 s'obren del teu cor les portes.

8 —Vianant empolsegat,
 enamorat qui fas via,
 entra al cor esbatanat,
 menja, reposa i somnia.

12 Noia bruna, dolça i clara,
 ¡quina olor que fas de mel!
 Vent, pluja i sol a la cara,
 al front, mil lluors d'estel.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 214 (31 de maig de 1930), p. 1.
Pr *Priorat*, any III, núm. 36 (15 de juny de 1930), p. 10.

Test. *Lp Pr C*

AQUEST MATÍ

4 Aquest matí el meu esperit
 sentia enyor d'alguna joia,
 però bentost me l'ha guarit
 el bell somriure d'una noia.

8 Sembla que em neix un nou delit
 i tot el meu esguard ho enjoia.
 No puc haver cap mal neguit;
 tinc el somriure d'una noia.

- Lp* *El Llamp*, any VIII, núm. 176 (31 d'octubre de 1928), p. 1.
Pr₁ *Priorat*, any III, núm. 44 (19 d'octubre de 1930), p. 1.
ET *L'Esquella de la Torratxa*, any LIX, núm. 2912 (26 d'abril de 1935), p. 1152.
Pr₂ *Priorat*, any VIII, núm. 153 (5 de maig de 1935), p. 6.

Test. *Lp Pr₁ C (ET) Pr₂*

T En la mort d'Ignasi Iglésies C] Ignasi Iglésies *Lp*
D manca C] 11 d'Octubre de 1928 *Pr₁ Lp*

2 darrer; *Pr₂*] darrer, C *Pr₁ Lp*
11 fills, *Pr₂*] fills C *Pr₁ Lp*

2 darrer, C → darrer; *ET*
11 fills C → fills, *ET*
15 atansarà C → no atansarà *ET*

2 darrer, C → darrer; *Pr₂*
11 fills C → fills, *Pr₂*
12 ploreu, C → ploreu *Pr₂*

El dimarts 26 de març de 1935, el periòdic reusenc *Avui*, que actuava de portaveu de la Lliga Catalana a la població, va publicar una poesia apòcrifa amb la signatura de Salvador Estrem, la qual era encapçalada per la dedicatòria: «Al plorat mestre, Ignasi Iglésies». Si es llegeix verticalment la darrera grafia de cada vers, apareixen tres insults. La facècia va esdevenir polèmica, però, quan aquesta poesia fou reproduïda a *L'Esquella de la Torratxa*. Un pic es va aclarir que Estrem no n'era el responsable, el setmanari barceloní i el quinzenal *Priorat* van publicar la poesia que Salvador Estrem efectivament havia escrit en ocasió de la mort d'Ignasi Iglésies. Veg. l'apèndix 1 «Una poesia apòcrifa».

- 2 *darrer*;] Possiblement és preferible una pausa més llarga que la coma, com Estrem mateix recull als testimonis més moderns *Pr₂* i *ET*, d'acord amb la llargada de les altres pauses mètriques de l'estrofa.
11 *fills*,] La coma fa sentit per delimitar l'oració adverbial condicional. Per altra banda, és sabut que Iglésies va lamentar molt no haver tingut fills, fet que recull Estrem en aquests versos, del qual se'n serveix per fer la comparació amb els plors dels «fills dels altres».
15 L'addició de l'adverbi de negació en aquest vers al testimoni *ET* no sembla que es degui a Estrem, ja que el vers resulta hipermètric.
D Ignasi Iglésies i Pujadas va morir a Barcelona el 9 d'octubre de 1928.

EN LA MORT D'IGNASI IGLÉSIES

- 4 Germà de tots demana la mortalla
i amb l'esguard ens vol dir l'adéu darrer;
l'amor de tot el poble l'embolcalla...
se sent olor de terra i de llorer..
- 8 Apaga els ulls en l'esblaimada testa
i clou els llavis per no dir res més.
Mor enyorant la més bonica festa;
l'estol dels fills que al seu redós cridés.
- 12 Estimava i cantava amb els senzills,
joies i dols els compartí amb nosaltres,
si en vida no el besaren els seus fills,
el ploren, quan és mort, els fills dels altres.
- 16 L'havem acompanyat al gran repòs,
humitejat de llàgrimes el rostre,
mai més al nostre atansarà el seu cos,
però el seu esperit és dintre nostre.

Lp *El Llamp*, any VIII, núm. 167 (15 de juny de 1928), p. 1.

Pr *Priorat*, any III, núm. 40 (17 d'agost de 1930), p. 1.

Test. *Lp Pr C*

τ amistat C] l'amistat *Lp*
24 teranyí C] taranyí *Pr Lp*

11 clara,] clara C *Pr Lp*

14 dormir,] dormí C *Pr Lp*

L'Orfeó Capçanenc i el seu Esbart Dansaire, dels quals Estrem era el president honorífic, van actuar a Flix el 27 de maig de 1928, dia de Pasqua Granada, convidats per la Unió Social de la vila. L'acte de benvinguda que l'entitat flixanca va organitzar a la mateixa andana de l'estació del ferrocarril per rebre els cantaires capçanencs fou rutilant, amb una ofrena de flors per part d'un gran nombre de noies de Flix, que van irrompre per sorpresa quan la música de la banda de la Unió Social acompanyava la salutació als orfeonistes que acabaven d'arribar. És l'escena que descriu Esterm. Veg. *El Llamp*, any VIII, núm. 167 (15 de juny de 1928), pp. 1-2, on es recullen, fins i tot, els noms de vint-i-vuit de les donzelles flixanques. També es conserva el discurs que Salvador Estrem va pronunciar per començar l'actuació posterior de l'Orfeó Capçanenc (vegeu-lo a l'apèndix G.6).

11 clara,] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar els dos primers termes de l'enumeració.

14 dormir,] Afegeixo la coma per separar les dues oracions adjectives juxtaposades.

24 teranyí] Substantiu que [DCVB](#) aplega amb el significat de 'teranyina clara', per tant, 'prima, escarida'. No és un mot habitual en la llengua literària, ja que [CTILC](#) no en documenta cap ocurrència.

CANÇÓ D'UNES DONZELLES
QUE EM DUIEN AMISTAT

4 Venien unes donzelles
perfumades de jardí,
quina n'era la més bella
jo no ho sabia pas dir.

8 Venien amb rossors d'alba,
clares com un dematí
puntejat de la rosada,
tremolós del serení.

12 Si no eren enceses d'alba,
eren enceses de nit,
quan la lluna és llàntia clara,
els estels ulls d'infinít,

16 i el fons del cel tot de plata
que convida a no dormir,
que et mena a estimar i a perdre't
pel blau del cim i el camí.

20 Si de nit no eren enceses,
ni de nit, ni de matí,
¿quina llum les feia clares
quan jo les veia venir?

24 ¿Quina llum les embellia
quan les sentia venir,
la roba tota lleugera
com un vel de teranyí,

28 amb un flam sota la cella,
un clavell al llavi fi,
el pas amb ritme de dansa
i el riure per corferir?

32 ¿Seria perquè eren totes
perfumades de jardí?
Si ho seria o no ho seria
jo no us ho sabia dir.

36 Duien uns manats de roses
i clavells damunt dels pits,
la fina brunor dels braços
els hi tenia garfits.

Cada toia que portaven,

LA *manca* C] Flix 27 de Maig de 1828 *Lp*

50 *nit, Pr*] *nit* C

39 *seria,*] *seria* C *Pr Lp*

39 *seria,*] L’addició de la coma fa sentit per delimitar una oració adverbial condicional.

50 *nit,*] Proposo l’addició de la coma que recullen els testimonis anteriors al text base, per tal com és la mateixa que apareix al v. 18, d’una banda, i permet delimitar les dues clàusules coordinades, d’altra banda.

40 ¿no seria per a mi?
 Si ho seria o no ho seria,
 me la van ben oferir.

44 Me van oferir la toia
 i un somriure de carmí
 i la mà blanca i la bruna
 i un esguard que fa aclarir.

48 Venien unes donzelles
 amb les flors del seu jardí,
 roba florida i lleugera,
 més clares que un bell matí.

52 Si de nit no eren enceses,
 ni de nit, ni de matí,
 l'amistat les feia clares,
 l'amistat que és amor fi.

Lp *El Llamp*, any VIII, núm. 171 (15 d'agost de 1928), p. 1.

Pr *Priorat*, any III, núm. 34 (18 de maig de 1930), p. 1.

Test. *Lp Pr C*

2 banda; C] banda, *Pr Lp*

6 fan, C] fan *Pr Lp*

8 ombriu, C] ombriu *Lp*

32 decantada, C] decantada; *Lp*

38 baixi C] baixa *Pr*

1 barranc, *Pr*] barranc *C*

33 infant *Pr*] infant, *C Lp*

21 d'infant,] d'infant *C Pr Lp*

40|41 barranc, | perquè] barranc. | Perquè *C Pr Lp*

1 *barranc*,] La coma que recullen els testimonis anteriors al text base fa sentit per delimitar l'aposició explicativa.

21 *d'infant*,] Afegeixo la coma per delimitar l'oració condicional.

33 *infant*] Proposo la supressió de la coma, fet que ja testimonia *Pr*, perquè evita la inflexió entre el subjecte i el verb, més que més quan aquesta inflexió coincideix amb la pausa del final del vers.

40 *barranc*,] El punt que recullen tots els testimonis separa una oració subordinada temporal del verb principal, fet que causa una certa ambigüitat i fa preferible la coma.

LA PROCESSÓ DELS ÀLBERS

- Àlbers de vora el barranc,
una renglera per banda;
el cim enfós en l'espai
4 i en el cor de l'aigua clara
del barranc.
- Quina majestat que fan,
tan alts i quiets alhora
8 pel damunt de l'hort ombriu,
que és fresc i humil a la vora
del barranc.
- Remoregen tots i van
12 amb la testa decantada,
l'un rere l'altre, resant
d'acord amb l'aigua, que canta,
del barranc.
- 16 Àlbers, romeus en camí;
àlbers, gegants i banderes;
processó que no té fi
pel caminet d'aigua i d'herbes
20 del barranc.
- Si sentiu cançons d'infant,
escurceu la vostra passa;
trobareu més endavant
24 un hortet que es rega amb l'aigua
del barranc.
- Trobareu Nostre Senyor
mullat de sang de cireres,
28 cada branca un infantó
fresc com les aigües lleugeres
del barranc.
- Passareu quiets resant
32 amb la testa decantada,
de cada branca, un infant
us dirà la ben anada
del barranc.
- 36 Deixareu Nostre Senyor
amb la bona companyia,
i quan baixi la foscor
damunt l'aigua, que somia,
40 del barranc,

42 cabelleres, C] cabelleres *Pr*

44 perquè hagueu llum pel camí,
 en les vostres cabelleres
 els estels farà florir,
 encesos, com les cireres
 del barranc.

VC La Veu de Catalunya, any xxxviii, núm. 9936 (4 d'abril de 1928), p. 3.
Av Avui, any I, núm. 47 (19 d'abril de 1935), p. 3.

Test. *VC C Av*

- 4 flama *C* → flama, *Av*
- 6 brasa, *C* → brasa *Av*
- 8|9 tancada. | Més *C* → tancada, | més *Av*
- 10 espases: *C* → espases... *Av*
- 11 dolors, *C* → dolors: *Av*
- 12 clavava *C* → clavava, *Av*
- 13 mà *C* → mà, *Av*
- 15 ensenyaré *C* → oferiré *Av*

LES SET ESPASES

Verge de les set dolors,
per cada dolor una espasa,
per cada espasa un pecat,
4 pels set pecats viva flama
cremarà el meu cos impur
i en farà una eterna brasa,
roenta com foc aspriu,
8 amb l'ànima dins tancada.
Més que no pas aquell foc
val el dring de les espases:
Verge de les set dolors,
12 si era jo qui us les clavava
poseu-me-les a la mà
mig tremolosa, mig balba,
i us ensenyaré el meu cor
16 sagnant com una magrana,
esqueixat en la dolor,
sota el tall de cada espasa.

Lp *El Llamp*, any IX, núm. 200 (31 d'octubre de 1929), p. 1.

Test. *Lp* *C*

24.1 *manca C*] Quan el vostre estel un dia *Lp*

24.2 *manca C*] brillarà en la immensitat, *Lp*

24.3 *manca C*] vós sereu l'esposa pia *Lp*

24.4 *manca C*] del Dolor Divinitzat. *Lp*

4 Nostre *Lp*] nostre *C*

Probablement, la mort de la seva germana abans de la publicació del testimoni *C*, que va sortir el dia 30 de novembre de 1930, va empènyer Estrem a eliminar la darrera estrofa que recollia el testimoni *Lp*, que fou publicat el 31 d'octubre de 1929. Observem, però, que no va canviar en el segon testimoni ni la data ni el lloc que apareixen al final del text en el primer.

T Lluïsa Estrem i Fa va morir amb dinou anys, a l'Hospital de Sant Pau de Barcelona, el dia 30 de juny de 1930. Veg. *Priorat*, any III, núm. 37 (6 de juliol de 1930), p. 11.

4 *Nostre*] No sembla imputable a Estrem la pèrdua de la majúscula en aquest mot (cf. «La processó dels àlbers», vv. 26 i 36).

GERMANA DE LA CARITAT

- 4 Recollida en el silenci
 de la vostra oració,
 si teniu els peus en terra,
 sou de Déu Nostre Senyor.
- 8 Per l'amor que li teníeu,
 i l'amor que li teniu,
 l'hàbit de monja us vestíeu
 i dins d'ell humil viviu.
- 12 Heu deixat la glòria impura
 i la terra del pecat,
 i al costat de l'amargura
 feu olor de caritat.
- 16 Teniu la mirada clara
 que cap núvol no ha emboirat,
 la paraula tendra i dolça,
 i el gest ple de santedat.
- 20 Sou la mare dels que ploren
 de dolor i de sofriment,
 deu consol a qui l'espera,
 sou la gràcia en el turment.
- 24 El dolor per companyia
 haveu pres per anar al Cel,
 quan n'haureu finit la via
 hi veurem florir un estel.

Hospital de Sant Pau, Barcelona, 1929

Lp *El Llamp*, any VIII, núm. 175 (15 d'octubre de 1928), pp. 1-2.
SG *L'ermita de Sant Gregori de Falset*. Barcelona: Joaquim Horta, 1930,
pp. 68-71.

Test. *Lp SG C*

T Cova C] Cova, *Lp*
15 Sant, C] Sant *SG*
33 que C] qui *SG Lp*

El diumenge 9 de setembre de 1928, es van celebrar les festes de la inauguració i la benedicció de l'ermita de Sant Gregori, reconstruïda després que l'any 1897 una esllavissada de roques la va malmetre. Salvador Estrem va confeccionar els goigs —i Josep Maria Montlleó, la música que els acompanya— per a aquella ocasió, i hi van ser llegits per primer cop. Veg. Pellejà (1930), Llop (2000: 79-80) i Palomar i Solà (2001: 255-260).

31 *llumeneu*] Veg. «L'estelada», v. 3.

GOIGS DE SANT ANTONI I SANT GREGORI
que es veneren a l'ermita de la Cova de Falset

*Per vostra barba florida,
pel vostre bàcul daurat;
feu humil la nostra vida
4 amb dolçors de caritat.*

Pels dos sants que hi feien via,
la muntanya el cor obrí,
llum del cel hi resplendia,
8 i una ermita hi va florir.
Si era sola i obscurida,
prou els sants l'han abrandat.
*Feu humil la nostra vida
12 amb dolçors de caritat*

Quan no en baixa la llum dolça
de la barba de l'abat,
l'altre sant, la mitra espolsa
16 amb un deix d'humilitat,
i la roca es torna ungida
d'aquell bell polsim daurat.
*Feu humil la nostra vida
20 amb dolçors de caritat*

Sant Antoni, sant Gregori,
per la flor del romaní
vostre esguard la fe ens arbori
24 i aclareixi el bon camí.
Quan la nostra passa ardida
ens durà al vostre costat,
*feu humil la nostra vida
28 amb dolçors de caritat*

Amb el vostre ull clar que porta
llum de sol i llum d'estel,
llumeneu la nostra porta,
32 feu de casa nostra un cel.
Per l'infant que salta i crida,
pel bon avi bru i corbat;
*feu humil la nostra vida
36 amb dolçors de caritat*

Torneu bona aquesta terra
perquè ens pugui mantenir;
al bell peu de vostra serra,
40 collirem el pa i el vi.

- 53 alada, C] alada *SG*
62 enriolat, C] enriolat; *SG*
63 a dins C] dintre *SG Lp*

- Si en la taula proveïda
hi és l'amor tot perfumat,
feu humil la nostra vida
44 *amb dolçors de caritat*
- Us durem perfums de vinya
si en teniu de romaní,
si en teniu de timó i pinya
48 us en pujarem de vi,
i de fruita ben collida,
i de mel de rusc daurat.
Feu humil la nostra vida
52 *amb dolçors de caritat*
- Pujarem amb cançó alada,
amb la mula o el pollí,
si el vostre ull ens vigilava
56 no ens perdríem pel camí,
que és tot clar de la florida
de les flors que hi heu plantat.
Feu humil la nostra vida
60 *amb dolçors de caritat*
- Hi vindrem amb la collita
i amb el rostre enriolat,
quan serem a dins l'ermita,
64 somriureu plens de bondat.
Vostra mà que és beneïda
nostre seny haurà tustat.
Feu humil la nostra vida
68 *amb dolçors de caritat*
- Atieu la flama encesa
de la fe del nostre cor,
allunyeu tota feblesa,
72 endolciu la nostra mort.
Deu-nos l'estrella florida,
radiant d'eternitat.
Feu humil la nostra vida
76 *amb dolçors de caritat*
- Per vostra barba florida,*
pel vostre bàcul daurat;
feu humil la nostra vida
80 *amb dolçors de caritat.*

Lp *El Llamp*, any IX, núm. 204 (31 de desembre de 1929), p. 1.
Pr *Priorat*, any III, núm. 48 (21 de desembre de 1930), p. 1.
VC *La Veu de Catalunya*, any XLIV, núm. 12019 (25 de desembre de 1934),
p. 12.

Test. *Lp* *C* (*Pr*) *VC*

T Oració de la nit de Nadal C] Nit de Nadal *Lp*
A manca C] Nadal 1929 *Lp*

7 palau C → palau, *Pr*
8 tresor ~ que C → tresor, ~ qui *Pr*

T Oració de la nit de Nadal C → Nit de Nadal *VC*

2 *domeny*] Substantiu que recull **DCVB** amb el significat de ‘domini’ i que qualifica com a forma antiga. El seu ús en la llengua literària és tardà, ja que **CTILC** no el documenta en textos literaris fins al 1921, a «Canto la lluita», la primera poesia de *L’irradiador del port, i les gavines* (Barcelona: Tallers Atenes A. G.) de Joan Salvat-Papasseit: «(Però no dormo amb Ella si el filisteu governa els | meus domenys)», p. 13.

ORACIÓ DE LA NIT DE NADAL

Senyor:

Si per ser rei no em cal tenir palau,
ni tresors, ni domeny damunt dels altres;
ensenyeu-me el reialme de la pau
4 Vós que sou rei, germà de tots nosaltres,

i feu-me, aquesta nit tan estrellada,
la gràcia de passar-la amb Vós tranquil;
per tot palau l'espluga perfumada,
8 per tot tresor l'amor que em faci humil,

per tot domeny els braços de l'esposa,
els jocs i les rialles dels meus fills
i el gust d'un tros de terra generosa
12 que ens sostingui i allunyi de perills.

Pr *Priorat*, any III, núm. 33 (4 de maig de 1930), p. 7.

M Originals mecanoscrits de cinc poesies de Salvador Estrem, [1935-1936].

Test. *Pr C M*

45 i comença C] només hi ha *Pr*

11 mantí, *Pr*] mantí C

1 Llaurador,] Llaurador *M C Pr*

18 torrada!,] torrada! *M C Pr*

19 vi,] vi *M C Pr*

28 clara,] clara *M C Pr*

42 casa,] casa *M C Pr*

1 Llaurador, bon llaurador. . . C → manca *M*

3 benhaja C → salut a *M*

4 i la C → i a la *M*

5 benhaja el ~ el C → salut al ~ al *M*

6 i la C → i a la *M*

9 Camina, C → Camina *M*

11 mantí C → mantí, *M*

15 Benhaja C → Salut a *M*

16 i la C → i a la *M*

21 tens, C → tens *M*

39 Llaurador, C → Llaurador *M*

Al testimoni *M*, les pauses mètriques mitjanes s'indiquen amb una línia en blanc.

1 *Llaurador*,] L'addició de la coma indica una pausa entre els dos termes i, doncs, fa sentit per remarcar l'efecte de l'adjectiu, com en el v. 39. A més, el títol també sembla afirmar aquesta llició. Cf. la versió d'aquest poema a *Mecanoscrit* (vv. 1, 39).

11 *mantí*,] Afegeixo la coma per separar dos termes de l'enumeració.

18 *torrada!*,] Aquests versos s'organitzen mitjançant el paral·lelisme de dues oracions exclamatives. L'addició de la coma referma la successió simètrica de la mateixa estructura i la repetició d'alguns mots.

19 *vi*,] L'addició de la coma fa sentit per assenyalar la rematització del subjecte (cf. v. 18, on la coma interna fa una mateixa funció).

28 *clara*,] L'oració de relatiu explicativa justifica l'addició de la coma.

42 *casa*,] Afegeixo la coma per delimitar l'oració subordinada causal.

LLAURADOR, BON LLAURADOR...

Llaurador, bon llaurador
que vas darrere l'arada;
benhaja la morenor
4 i la cançó fina i llarga;
benhaja el solell i el vent
i la terra regirada
que fa oloreta de pa
8 i és flonja, lleu i torrada.
Camina, caminaràs
rere la mula pausada,
la mà crostosa al mantí,
12 la testa mig decantada,
l'esguard al solc que es va obrint
com una entranya de mare...
Benhaja la morenor
16 i la cançó que s'allarga.
¡Quina oloreta que fa
de pa, la terra torrada!,
¡quina oloreta de vi,
20 la vinya que tens llaurada!
Quin delit tens, llaurador
que vas darrere l'arada...
tot el dia una cançó,
24 la cançó de l'esperança
d'aquell raig de vi i del pa
que han d'illuminar la taula
enriallada de fills
28 amb l'esposa dolça i clara,
qui té un flam d'amor als ulls
i una rosa a cada galta
i uns llavis que besen fi
32 i una paraula que canta
i uns braços com ales lleus
que endolceixen l'abraçada.
Cada dia una cançó,
36 la cançó de l'esperança
que recull el primer estel
quan la flor del sol s'apaga.
Llaurador, bon llaurador,
40 deix l'arada al camp, cavalca
la mula dòcil i humil
i fes camí cap a casa,
que la vila és allà lluny
44 i la llum del cel s'acaba,
i comença el fosforeig

54 *deleix] daleix M C Pr*

52 *casa, C → casa M*

55 *i els ~ rient C → els ~ contents M*

56 *en C → de M*

61 *t'ha de semblar més C → et semblara que és M*

64 *conreada C → conreuada M*

69 *d'aquell llit tot tou, C → del llit de l'amor, M*

72 *il·luminava C → il·luminaven M*

54 *deleix]* Del llatí *DELĒRE*, segons [DCVB](#), el qual també assenyala que la solució de la primera vocal és [e] en els parlars occidentals. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la forma dialectal, que testimonien «He estat oprès», v. 13 i «A sant Jordi», v. 23, en aquest mateix volum. Veg. així mateix «El pensament», v. 5.

del llucar de l'estelada;
deixa l'arada en el solc
48 i amb la cançó fina i llarga,
la cançó del teu amor
i de la teva esperança,
no et deturis pel camí
52 que t'esperen els de casa,
la dona que et sap besar
i es deleix per l'abraçada,
i els fills que et rebran rient
56 en deixar la seva falda
per cavalcar els teus genolls
com tu la mula que llaura.
Demà abans de sortir el sol,
60 en retornar a la llaurada
tot t'ha de semblar més nou,
el camí groc d'argelaga,
el cel blau amunt dels cims
64 i la terra conreada
que haurà el gust d'aquell petó
del llavi de l'estimada,
la color viva i dringant
68 del riure de la mainada,
l'escalf d'aquell llit tot tou,
l'amor d'aquella abraçada,
i el gust d'aquell vi i del pa
72 que il·luminava la taula.

Lp El Llamp, any x, núm. 209 (15 de març de 1930), p. 1.

Test. *Lp C*

8 l'aixada C] l'aida *Lp*

3 passava] passava, C *Lp*

3 *passava*] La supressió de la coma evita la inflexió entre el subjecte i el verb.

CANÇÓ DE MARÇ

- Matí de març, el fred ja no em donava
tremolaments, ni esgarrifor a la pell,
4 sota un cel clar, pel meu carrer passava
la dolça tebior d'un sol novell.
- En l'aire fresc s'hi troba un gust de vida,
duu flaïre de violes, d'ametllers,
de terra que han tornat rejuvenida
8 amb la rella i l'aixada els colliters.
- Matí de març, la terra es torna ardida
amb la ferida del conreu al pit,
i ens ofereix en cada flor exquisida,
12 el seu amor, el nostre gran neguit.
- Cada borró té una claror peluda
al cim de cada cap de cada cep,
hi ha una branca florida i commoguda,
16 damunt del rostre dolç de sant Josep.
- Matí de març, al marc d'una finestra
una noia es pentina el ros cabell,
té al llavi l'expressió d'un cant de festa
20 que diu la joia de l'amor novell.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 215 (15 de juny de 1930), p. 1.
Pr *Priorat*, any VII, núm. 131 (3 de juny de 1934), p. 4.

Test. *Lp C Pr*

8 festes. C] festa. *Lp*
25 donzelles C] donzella *Lp*

10 dels C → als *Pr*
13 puny, C → puny *Pr*
20 hi puja ~ rondinant C → puja ~ rondinant, *Pr*
22 rierols C → reguerols *Pr*
25 donzelles C → donzella *Pr*
26 corprès C → ferit *Pr*
27 brasa C → brasa... *Pr*
28 dins C → dins, *Pr*
31 hòstia consagrada C → Hòstia Consagrada *Pr*

JUNY

- Les noies duen el vestit lleuger
i la cara més fresca que una rosa,
cabells a lloure, passen pel carrer
4 i aviven la parpella peresosa.
- L'aire que es mou és tot manyac i fi
i duu flaire d'alfàbrega i ginesta,
de rialles i sons de cornetí,
8 de cançons i de danses i de festes.
- El sol abranda els clavellers florits
que pengen dels ampits de les finestres,
un vol d'abelles de fadrins garrits
12 hi brunz per a tastar una mel de bresques.
- Cada nit els estels són com el puny,
que vigilen idil·lis de parelles;
les veus dolces de cada nit de juny
16 són un pessigolleig a les orelles.
- I totes les finestres són descloses
i plenes de donzelles i claror;
del finestró al carrer no hi troba noses
20 i hi puja i baixa rondinant l'amor.
- Pels carrers de les viles perfumades
uns rierols de gent fan processons,
hi ha ball dins de les places enramades
24 i rialles i crits en els balcons.
- Cada esguard de donzelles és una espasa,
cada fadrí és corprès d'un amor viu,
esguard, petó, foguera, flam i brasa
28 i després cendra, però a dins caliu.
- El caliu d'una esposa i la fillada
i la terra que lleva pa daurat. . .
El sol és com una hòstia consagrada
32 damunt del camp segat.

Lp *El Llamp*, any VIII, núm. 170 (31 de juliol de 1928), p. 1.
Pr *Priorat*, any III, núm. 38 (20 de juliol de 1930), p. 1.

Test. *Lp Pr C*

18 de C] del *Pr Lp*
22 dolços, C] dolços *Pr*
25 vila, C] vila *Pr*

30 l'abraçada, *Pr*] l'abraçada C *Lp*

30 *l'abraçada*,] Proposo la lliçó del testimoni *Pr* perquè la coma marca l'el·lipsi del verb.

NOTA D'UN CAPVESPRE DE JULIOL

- 4 Damunt la vila tota bruna
 s'hi entrelluca algun estel,
 el sol és post, i ara davalla
 l'ombra del vespre com un vel.
- 8 La vila bruna és una mare
 que obre els seus braços com un port.
 Tornen els carros de les eres,
 naus cantadores, veles d'or.
- 12 Les mules van passa mandrosa
 i els batedors rostits de sol;
 bada una porta cada casa;
 surt una dona per consol.
- 16 Surt una dona a cada porta
 amb un somriure dolç i clar,
 la galta de color de rosa,
 les mans flairoses de sopar.
- 20 Els carros duen palla nova,
 sota la palla, els sacs de gra,
 en cada porta esbatanada
 un carro d'or s'ha d'aturar.
- 24 Un carro d'or a cada porta,
 uns braços dolços, d'esperar,
 uns braços forts, color de terra
 i el gran miracle d'abraçar.
- 30 Damunt la vila, riu la lluna
 que és com un flam del campanar,
 ve de la palla olor d'estable,
 de l'abraçada, olor de pa.

Lp El Llamp, any x, núm. 218 (31 de juliol de 1930), p. 1.

Test. *Lp C*

17 blanc,] blanc *C Lp*

17 *blanc*,] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar la tematització.
Veg. també v. 5.

NÚVOL BLANC DALT DEL PUJOL

- 4 Núvol blanc dalt del pujol.
Ara fa una mica d'aire;
per dins el bosc rondinaire
s'hi esfilagarsa el sol.
- 8 Núvol blanc, bandera al vent
damunt la vinya abrandada
al cim de la marginada
que li fa de monument.
- 12 Ara passa el cant del vent
i la vinya fa una dansa,
núvol blanc fa l'esperança
de la pluja que pressent.
- 16 Ara plou, fa vent, fa sol,
el verd dels pàmpols esclata
guarnit d'estrelles de plata
i de regalims de sol.
- 20 Núvol blanc, l'amor el pren
d'altra vinya assedegada,
deix la terra assaonada
cavalcant l'ala del vent.
- 24 Ara l'aire és dolç i fi
damunt la vinya quieta;
l'aire és tendre i dolç i fi
i els raïms s'omplen de vi.

Pr *Priorat*, any III, núm. 32 (23 d'abril de 1930), p. 8.

Test. *Pr* *C*

17 *encara Pr*] *ancara C*

12 *i*] *hi C Pr*

-
- 12 *i*] La lliçó dels dos testimonis solament fa sentit si interpretem que el referent del pronom és «un tomb». Aquesta interpretació, però, sembla clarament menys plausible que llegir-hi una conjunció copulativa. Així, doncs, proposo aquesta lectura.
- 17 *encara*] La lliçó del testimoni *C* no sembla imputable a Estrem, vist l'ús normatiu d'aquest mot en la resta de la seva obra. Amb tot, [DCVB](#) testimonia la realització [a] de la vocal inicial en els dialectes del bloc occidental, llevat del valencià.

A SANT JORDI

Enguany el sentirem millor que mai
el dring del vostre escut i de la llança,
i el cavall blanc farà remor en l'espai,
4 el vol brunzent, camí de l'esperança.

Enguany abrandareu nostre esperit
flairós de tants clavells i tantes roses,
i esguardaran el vostre pas ardit
8 donzelles i fadrins, marits i esposes.

Cavaller de la llança i de la creu,
;com ha estat llarg aquest pelegrinatge!
Ara en veure-us passar, direm: ¡Adéu!
12 Un tomb, només, i finirà el viatge.

Però si en retornar encara ens trobeu
ajupits sota el cel i les estrelles
i els núvols blancs, inflats pel vent de Déu,
16 dins el jardí florit de meravelles.

Si encara no tenim prou voluntat
i al llavi no duem paraula clara,
si el flam de nostre esguard és apagat
20 i la vergonya ens fa enrogir la cara.

Obriu d'una llançada el nostre pit,
i es tornin sang tants de clavells i roses,
que així, qui sap si haurem un nou delit
24 donzelles i fadrins, marits i esposes.

Lp El Llamp, any IX, núm. 192 (30 de juny de 1929), p. 1.

Test. *Lp C*

- 1 turgent; C] turgent, *Lp*
- 2 blau; C] blau, *Lp*
- 10|11 viu. | Un C] viu; | un *Lp*
- 12 cor C] pit *Lp*

7 *seixa*] D'acord amb [DCVB](#), aquesta grafia reproduïx la realització als parlars del bloc oriental i el Camp de Tarragona del mot *xeixa*.

CANÇONETA DE JUNY

4 Núvol turgent; blanca vela
d'una nau dins el cel blau;
un dia seràs la vela
blanca de la meva nau.

8 Cop de falç, callada queixa
de l'aurífic decantar
de les espigues de seixa:
un dia serà el meu pa.

12 El flam de la ginestera
va tornant l'amor més viu.
Un dia serà foguera
dins el cor el que és caliu.

16 Cada fill la saltaria,
i amb la petxina a la mà,
sant Joan s'hi acostaria
i els voldria batejar.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 211 (15 d'abril de 1930), p. 1.

Test. *Lp* *C*

- τ oprès *C*] oprés *Lp*
13 delit *C*] dalit *Lp*
20 occeixo *Lp*] occeixa *C*

El 28 de gener de 1930, el general Primo de Rivera fou obligat a dimitir: s'iniciava, llavors, un nou tombant en la vida de Salvador Estrem, amb el trasllat a Falset i l'assumpció de la direcció del periòdic *Priorat*, que ben prompte començaria la seva tercera etapa. La dictadura es va fer sentir al Priorat i va condicionar totes les manifestacions culturals que hi tenien lloc: entre altres, l'Orfeó Capçanenc fou suspès temporalment després de la seva actuació a Tivissa el dia 14 d'agost de 1927. Veg. *El Llamp*, any VII, núm. 150 (30 de setembre de 1927), p. 5, i, més extensament, Marco (2016: 172-181). També es conserva el discurs que Estrem va pronunciar en aquella ocasió (vegeu-lo a l'apèndix G.5, així com altra informació sobre les circumstàncies de la suspensió).

-
- 20 *occeixo*] Proposo la lliçó del testimoni *Lp*, malgrat que obliga a fer una elisió amb la preposició següent. La coordinació copulativa amb el vers anterior sembla reforçar aquesta interpretació per damunt de l'altra possible, que és considerar «el glavi» com a subjecte del verb *occir* —i estalviar, així, l'elisió—, però llavors seria raonable esperar un pronom relatiu en lloc d'una conjunció copulativa —a banda, és clar, que els testimonis no la recullen.

HE ESTAT OPRÈS

4 M'han tingut la cançó cosida al llavi,
el cor me l'han tingut empresonat,
l'esperit m'han omplert de dol i agravi
i aquella flor me l'han injuriat.

8 I ningú no ha sentit la meva queixa
tan fonda dins aquella esclavitud;
ni m'ha albirat servant la santa deixa
aquell qui creia el meu amor vençut.

12 Però dins el meu pit s'hi encenia
una lluita de malediccions,
amor, odi, venjances i follia,
mil corsers abrivats pels esperons

16 del delit de tornar a la meva vida
i omplir-la de les veus de les cançons
que són els flams d'aquella flor exquisida
que batega damunt dels nostres fronts.

20 I ara que ja tinc lliure el cant al llavi
i l'esperit m'ha recobrat consol,
les mans irades han jaquit el glavi
i no occeixo a qui tant m'omplí de dol.

24 Ara que al trau del llavi hi ha un somriure
no trobo l'enemic al meu costat.
¿Voleu deixar-me ben cantar i ben viure?
Vull abrandar la flor i sentir-me lliure,
que no és cap mal la meva llibertat.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 225 (15 de novembre de 1930), p. 1.

Pr *Priorat*, any III, núm. 46 (16 de novembre de 1930), p. 9.

Test. *Lp Pr C*

1 Gràcies, Senyor C] Gràcies *Lp*
5 clarô C] cançó *Lp*
12 en el C] a fê el *Lp*
13 camí, C] camí *Lp*
14 vida; C] vida *Lp*
15 patí, C] patí *Lp*
18 meu, ~ ben dels C] meu ~ i ben dels *Lp*
19 d'humanitat, C] d'humanitat *Lp*
20 d'essê C] d'ésser *Lp*

1 Senyor,] Senyor C Senyor; *Pr* Senyors: *Lp*

Joan Estrem i Muntané, nascut el 5 de novembre de 1930 a Falset, fou el tercer fill de Salvador Estrem. Va morir el 12 d'abril de 1931. Veg. *Priorat*, any III, núm. 46 (16 de novembre de 1930), p. 12, i de la mateixa revista, any IV, núm. 56 (19 d'abril de 1931), p. 7.

-
- 1 *Senyor*,] Afegixo la coma per delimitar el vocatiu (cf. v. 17).
7 *llumenat*] Veg. «L'estelada», v. 3.
20 *d'essê*] L'ús de l'accent circumflex no respon aquí a un fenomen de contacte vocàlic, com és habitual en la poesia d'Estrem, sinó per marcar la tonicitat de la darrera vocal. Observem, en aquest sentit, el predomini del ritme iàmbic tot al llarg de la composició, que la forma oxítone d'aquest verb reforça. Regularitzo el verb sense accentuar-lo, per indicar el canvi de tonicitat.

GRÀCIES, SENYOR

- Gràcies, Senyor, pel fill que m'haveu dat.
M'ha caigut a les mans com una rosa
olorosa de la maternitat,
4 i d'aquell bé de Déu que no fa nosa.
- Hi ha una nova claror en el meu casal.
L'entranya beneïda de ma esposa,
en fruitar, ha llumenat el gran portal
8 on cap ombra d'entrar-hi avui no gosa.
- Ja sóc més poderós que ahir, Senyor.
Rere el dolor i el crit del parteratge,
canto la joia prop del bell nadó
12 qui ja és un més en el meu llarg viatge.
- Deu-nos la llum per aclarir el camí,
que no ens fa por el viatge de la vida;
el que ens dóna basarda i fa patir,
16 és tenir l'animeta entenebrida.
- Gràcies, Senyor, pel fill que m'heu donat;
sigui ben meu, ben vostre, ben dels altres,
sigui per una amor d'humanitat,
20 sacrificat com hem d'esser nosaltres.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

EL CRIST DE LA SOLITUD

Per a l'edició d'aquest text, parteixo del testimoni *S* imprès per Marian Roca a Reus i publicat sota el segell de les Edicions Priorat pel mateix Salvador Estrem l'any 1936. És l'únic testimoni complet del text que tenim a l'abast i que fou revisat per l'autor. En aquest sentit, recullo en aparat positiu les lliçons del testimoni pòstum *S*₂ solament quan coincideixen amb les esmenes de l'editor.

La imatge que despertava més devoció a Escaladei entre els prioratins era la del Sant Crist, a la qual acudien en processó quan sobrevenia alguna dificultat. El dia 25 de juliol de 1835 va tenir lloc l'exclaustració obligada dels monjos de la cartoixa, fet que va comportar el saqueig i l'incendi del cenobi en els dies posteriors (Gort, 1998: 249, 416-423). Durant la dècada dels anys trenta del segle xx —si més no—, una imatge de Crist va presidir el claustre arruïnat d'Escaladei, tal com reporten el mateix poema de Salvador Estrem i un text coetani de Josep Iglésies (1935). No se sap amb exactitud quin fou el destí de la imatge del Sant Crist, ni si podem identificar-la amb aquesta altra imatge que Estrem va tenir a l'abast (veg. una fotografia familiar al peu d'aquesta imatge a la p. 139). Iglésies (1935: 9) també en dóna una descripció: «Entorn hi ha els enderrocs de les cel·les primitives i uns arcs del claustre. Al bell mig, un Crist de ferro estén els dos braços entre les branques d'argent de les oliveres. És, aquesta, la imatge que ha vist com les voltes es clivellaven i com l'heura enfilava les seves tiges amunt dels murs. És, aquesta, la imatge que ha vist el convent en plenitud i ara en presideix les ruïnes.» Iglésies, excursionista consumat, coneixia tots els topants de la comarca i cada camí per arribar-hi.

A tu, germà prioratí, que encara et mous per l'amor a aquesta terra dissortada, i a tots els altres, presents i absents, no amb el desig d'oferir-vos una obra poètica, sinó amb el propòsit de cantar les nostres sofrances en una llarga elegia, en aquesta època de les nostres més fondes crisis.

SALVADOR ESTREM I FA

Pr *Priorat*, any v, núm. 89 (4 de setembre de 1932), pp. 7-8.

Test. *Pr* *S* [*S*₂

- 3 us corprèn si l'esgardeu *S*] un crist que fa esfereir *Pr*
4 dalt la creu abalançada. *S*] al vianant que l'esguarda. *Pr*
4|5 *p.m.* *S*] manca *Pr*
6|7 *p.m.* *S*] manca *Pr*
8 serrada, *S*] serrada; *Pr*
9 rodola pels comellars, *S*] s'escola pels comellars *Pr*
10 s'encomana a cada branca *S*] i s'encomana a les branques *Pr*
12|13 *p.m.* *S*] manca *Pr*
14 viu plantat a ~ frares, *S*] s'alça amunt dins ~ frares *Pr*
16|17 *p.m.* *S*] manca *Pr*
19 cançó, i és flam, *S*] cant, és flama, *Pr*
20|21 *p.m.* *S*] manca *Pr*
23 moll de sang, *S*] sangnós, de *Pr*
24 cuit pel *S*] bru del *Pr*
25 Dins el buit de la ruïna *S*] Al cor d'aquella ruïna *Pr*
26 cenobi *S*] monestir *Pr*
28 i la sang que la mullà. *S*] i un baf de sang que ha passat. *Pr*
28|29 *p.m.* *S*] manca *Pr*
29 En *S*] Dins *Pr*
30 sota l'ombra *S*] al peu mateix *Pr*
31 penja dalt *S*] penjat a *Pr*
32 i és bandera, llança i clam. *S*] és bandera i llança i clam. *Pr*
32|33 *p.m.* *S*] manca *Pr*
35 l'hortolà qui canta i tresca *S*] i el vell hortolà que tresca *Pr*
36 dintre ~ del monestir *S*] dins ~ del vell monestir *Pr*
-
- 19 crit, *Pr*] crist, *S*
-
- 12 d'Escaladei] d'Scala-Dei *S* d'Escala-Dei, *Pr*

-
- 11 *pregon*] El barranc principal dels que conflueixen a la capçalera de la vall on es troba la cartoixa d'Escaladei és el de Pregona, que davalla de la gran cinglera del racó de Missa.
12 *Escaladei*] Veg. Salvador Estrem, «La ruïna de Scala-Dei». *Priorat*, any viii, núm. 164 (20 d'octubre de 1935), pp. 4-5.
14 *l'hort dels frares*] Josep Iglésies (1935: 9) explica quin era aquest hort, després de l'exclaustració: «Un senderó, entre esbarzers, davant de la porta del temple, salva la bardissa i aboca a l'indret on hi havia el claustre del cementiri. Avui uns rengles d'oliveres enfondeixen llurs arrels en les tombes i un sembrat de regadiu encatifa la terra flonja.»
19 *crit*] Proposo aquesta lliçó, que atesta *Pr*, i entenc, doncs, que «crist» és una errada de l'impressor. En aquest sentit, confrontem aquests versos amb els vv. 137-138.

I

El Crist de la Solitud
és un crist que fa basarda,
us corprèn si l'esguardeu
4 dalt la creu abalançada.

És un silenci eloqüent
qui l'ungeix i qui l'amara;

el silenci cau del cel
8 i dels cims de la serrada,
rodola pels comellars,
s'encomana a cada branca
i es fa pregon dins la vall
12 d'Escaladei amagada.

En la desolació
viu plantat a l'hort dels frares,
té la cabellera al vent
16 com un llengoteig de flames;

és un crist d'aire rebel,
és un crist fet per nosaltres,
és cançó, i és flam, i és crit,
20 diferent de tots els altres;

és un crist prioratí,
és un crist eixut i magre,
moll de sang, color de vi,
24 cuit pel sol i les ventades.

Dins el buit de la ruïna
del cenobi enderrocat,
flaira un baf de cendra vella
28 i la sang que la mullà.

En la gran quietud blava
sota l'ombra del Montsant,
penja dalt la creu dreçada
32 i és bandera, llança i clam.

Té per tota companyia
farigola i romaní,
l'hortolà qui canta i tresca
36 dintre l'hort del monestir
on ressona el cant d'aixada
amb un dring pausat i fi,
com una queixa profunda

- 42 sant S] gran *Pr*
43 en terra S] a terra *Pr*
44 quan destorbi S] i alleugerir *Pr*
44|45 *p.m.* S] manca *Pr*
46 bri, S] bri *Pr*
49 solell i els núvols, S] sol i del núvol, *Pr*
50 els celatges S] l'amor dels cels *Pr*
51 simfonies, S] simfonies *Pr*
52 el ~ aiguats S] i el ~ aiguats, *Pr*
54|55 *p.m.* S] manca *Pr*
56 d'oliveres en desmai, S] d'uns olivers desmaiats, *Pr*
57 estirat S] s'estira *Pr*
58 té uns S] amb *Pr*
58|59 *p.m.* S] manca *Pr*
62|63 *p.m.* S] manca *Pr*
63 mes ~ s'hi S] però el ~ es *Pr*
64 volent-se S] si es volgués *Pr*
65 nu S] lluent, *Pr*
67 duu S] té *Pr*
72|73 *p.m.* S] manca *Pr*
73 llicorell S] llacorell *Pr*
74 que endureix S] que es torna dû amb *Pr*
75 remoure'l S] regirar-lo *Pr*
76 i espetega a les solanes, S] i esclata a les solellades, *Pr*
77 les pluges el fan suau, S] i amb les pluges devé suau, *Pr*
78 aixades S] aixades, *Pr*
79 i fa encendre el raïmar S] i encén penjolls de raïms *Pr*
80 que és el brull de les trullades S] que fan panteijar trullades *Pr*
81 on es cou el nostre vi S] de les veus del nostre vi *Pr*

73 *llicorell*] Forma que adopta aquest mot —i la variant *llicorella*— a *Crist*, mentre que en tota l'obra anterior Salvador Estrem emprà *llacorell* i la seva variant femenina.

- 40 de pecador penedit
que es cava la sepultura,
abrandat del sant neguit
de colgar la carn en terra
44 quan destorbi l'esperit.
- Té per tota companyia
la remor de cada bri,
i l'esbarzerar que es menja
48 la terra que fou camí,
el pas del solell i els núvols,
els celatges estrellats,
els vents que fan simfonies,
52 el fueiteig dels aiguats
i el llamp que fereix els ventres
dels núvols amuntegats.
- Per damunt les branques grises
56 d'oliveres en desmai,
estirat tot ert enlaire
té uns delits d'eternitat.
- No sabeu si és que allí es migra
60 tan sol com l'hi han deixat,
o si és que sofreix i prega
per tants fills malavirats;
- mes veureu que s'hi redreça
64 com volent-se desclavar,
el pit nu se li eixampla
mateix que anés a esclatar,
i duu un foc a la mirada
68 que direu que us ve a cremar.
- El Crist de la Solitud
és un crist fet per nosaltres,
és un crist ple de neguits,
72 diferent de tots els altres;
- és igual que el llicorell
que endureix les anyades,
i en remoure'l es fa pols,
76 i espetega a les solanes,
les pluges el fan suau,
i treu drings de les aixades
i fa encendre el raïmar
80 que és el brull de les trullades
on es cou el nostre vi

- 82 que ha baixat de terres altes. S] baixat de terres daurades. *Pr*
82|83 *p.m.* S] manca *Pr*
83 El tenim molt cor endins S] Ens el sentim molt endins *Pr*
86 ramades S] remades *Pr*
89 bruts de pols de tot arreu, S] bevent la pols dels camins *Pr*
90 ventejats de tot mal aire, S] manca *Pr*
91 en el llavi el gust de fel S] manca *Pr*
92 del S] i el *Pr*
93 rosegats pels dols i els freds S] tastant els dolors i els freds *Pr*
94|95 *p.m.* S] manca *Pr*
95 el duem molt S] ens el sentim *Pr*
101 i del llavi eixut i prim S] i els llavis eixuts i prims *Pr*
102 i la testa bronzejada; S] i les testes bronzejades, *Pr*
102|103 *p.m.* S] manca *Pr*
104 ens fan viure S] són un crit *Pr*
107 el besar S] un besar *Pr*
108 que ~ endreçades S] i ~ endreçades, *Pr*
110 casa, S] casa *Pr*
111 i en obrir-los fan la creu S] i els obren com una creu *Pr*
112 que si es tanca és l'abraçada. S] que es tanca en ferma abraçada. *Pr*
113 Quan s'acosten els corsers S] Quan vénen els mil corsers *Pr*
114 esverats de tramontana, S] brunzents de la tramuntana, *Pr*
119 tenim S] fem la *Pr*
124 casa; S] casa, *Pr*
-
- 84 entranyes, *Pr*] entranyes S
114 tramuntana, *Pr*] tramuntana, S
-
- 107 fi,] fi S *Pr*

-
- 84 *entranyes*,] Proposo la lliçó del testimoni *Pr* perquè la coma permet assenyalar la rematització del subjecte.
96 *conreuades*] La variant *conreuar* —que recull [DCVB](#) però no [DIEC2](#)— és la forma d'aquest verb que usa Estrem a *Crist* i tota la seva obra posterior. Cf. les dues versions de «Llaurador, bon llaurador. . . », v. 64.
107 *fi*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar dues oracions de relatiu d'una sèrie coordinada.
114 *tramuntana*] D'acord amb [ALDC](#) (mapa 650), aquest mot es realitza [tramunt'ana] a Marçà i [tremunt'ana] a la Torre de Fontaubella. Per tant, el regularitzo d'acord amb la pronúncia dialectal que coincideix amb la forma normativa.

que ha baixat de terres altes.

84 El tenim molt cor endins
arrapat a les entranyes,
tots els fills prioratins
escampats a grans ramades
per aquests camins de Déu,
88 mans eixutes i estirades,
bruts de pols de tot arreu,
ventejats de tot mal aire,
en el llavi el gust de fel
92 del vi amarg d'altres contrades,
rosegats pels dols i els freds
i la fam de totes bandes;

el duem molt cor endins
96 els que fem les conreuades
amb els estris de la pau,
amb la rella i les aixades,
al costat dels nostres vells
100 de les mans encartonades
i del llavi eixut i prim
i la testa bronzejada;

al costat dels nostres fills
104 que ens fan viure d'esperances,
i servant la dolça amor
de les nostres dones clares
que tenen el besar fi,
108 que són brunes i endreçades
i donen el braç al camp
i donen el braç a casa,
i en obrir-los fan la creu
112 que si es tanca és l'abraçada.

Quan s'acosten els corsers
esverats de tramuntana,
quan la pluja fa un cant viu
116 al damunt de la teulada,
quan el llamp és un esquinq
lluminós dins l'alta amplada,
quan tenim festa major
120 on la joia és desbridada,
quan preguem pels nostres fills
i els que són a l'altra banda,
i els que van perduts enllà,
124 i els que volen tornar a casa;

- 126 comellada S] comellada, *Pr*
128 d'aram i d'or i de plata, S] d'aram, i d'or, i de plata, *Pr*
130 guanyada; S] guanyada, *Pr*
130|131 *p.m.* S] manca *Pr*
132 o ens ~ pedregada S] i ens ~ pedregada, *Pr*
134 per un cop de S] pel cop d'una *Pr*
137 i és fet llum i brasa i crit, S] i és llum, i és brasa, i és crit, *Pr*
140 flames, S] flames *Pr*
141 esguarda fit a fit S] esguardarà cremant *Pr*
142 a la mirada. S] de les mirades. *Pr*
142|143 *p.m.* S] manca *Pr*
143 Part d'amunt S] Per damunt *Pr*
144 d'oliveres en desmai, S] d'uns olivers decantats, *Pr*
146 abastant S] esguardant *Pr*
147 com es S] que s'hi *Pr*
148 volent-se S] si es volgués *Pr*
149 li lluu el pit que S] i el pit lluent *Pr*
150 en un ample panteixar, S] a punt mateix d'esclatar, *Pr*
151 es debat en rebellia S] i es mou, es torç i es rebella *Pr*
152 al comellar: S] que fa esglaiar: *Pr*
152|153 *p.m.* S] manca *Pr*
153 —Pagerols de S] Prioratins, *Pr*
155 de muntanyes d'or i plata, S] d'aram, i d'or, i de plata, *Pr*
156 i la vinya flamejant; S] d'una terra flamejant: *Pr*
156|157 *p.m.* S] manca *Pr*
158 abandonat! S] abandonat. *Pr*
158|159 *p.m.* S] manca *Pr*
161 clam, S] clam *Pr*
162 altres; S] altres. *Pr*
162|163 *p.m.* S] manca *Pr*
163 esquinceu aquesta pau S] Veniu a esquinçá'm la pau, *Pr*
164 tan callada a l'hort dels frares S] treieu-me de l'hort dels frares *Pr*
165 i dueu-me arreu S] i enarboleu-me *Pr*
166 per les serres i vallades; S] per serres, plans, i vallades; *Pr*

148 desclavar, *Pr*] desclavar S

135 Solitud,] Solitud S *Pr*

126 *comellada*] Mot derivat del substantiu *comellar*, que ni [DIEC2](#) ni [DCVB](#) recullen. És atestat per [CTILC](#) en una narració de Jacint Verdager aplegada a *Excursions y viatjes* (Barcelona: Estampa de Fidel Giró, 1887): «En les comellades d'Elville, que no's trigan á veure, comensan á verdejar los ceps», p. 113.

135 *Solitud*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar aquí una oració subordinada explicativa.

143 *Part damunt*] Observem l'alternança amb *Per damunt* al v. 55.

148 *desclavar*,] L'addició de la coma, que atesta *Pr*, fa sentit per separar dues oracions d'una sèrie coordinada.

- quan cantem dintre la vall
o en la groga comellada
i en nostra terra d'aram,
128 d'aram i d'or i de plata,
hi ha el neguit d'arreglar
la collita ben guanyada;
- quan plorem els nostres morts
132 o ens puneix la pedregada
i ens sentim alacaiguts
per un cop de mala anyada,
el Crist de la Solitud,
136 que és un crist fet per nosaltres
i és fet llum i brasa i crit,
diferent de tots els altres,
el veureu que aixeca el cap
140 amb la cabellera en flames,
i us esguarda fit a fit
amb el foc a la mirada.
- Part damunt les dolces branques
144 d'oliveres en desmai,
el veureu tot ert enlaire
abastant el Priorat,
el veureu com es redreça
148 com volent-se desclavar,
li lluu el pit que se li eixampla
en un ample panteixar,
es debat en rebel·lia
152 i alça un crit al comellar:
- Pagerols de raça forta
d'un terror color d'aram,
de muntanyes d'or i plata,
156 i la vinya flamejant;
- ¡dins la gran quietud blava
m'heu deixat abandonat!
- Só el Crist de la Solitud,
160 sóc un crist fet per vosaltres,
sóc bandera, llança i clam,
diferent de tots els altres;
- esquinceu aquesta pau
164 tan callada a l'hort dels frares
i dueu-me arreu ben alt
per les serres i vallades;

- 167 feu-me entrar S] dueu-me *Pr*
169 duc ~ pa, S] sóc ~ pa *Pr*
170 el consol de les anyades S] i consol de les anyades, *Pr*
172|173 *p.m.* S] manca *Pr*
175 veure S] guaitar *Pr*
176 pugen S] pugen, *Pr*
178 per S] a *Pr*
180 la bandera en flam S] un flam de bandera *Pr*
180|181 *p.m.* S] manca *Pr*
181 Feu-me entrar, S] Preneu-me, *Pr*
182 vosaltres S] vosaltres, *Pr*
187 l'estel blau S] és el blau *Pr*
189 la ginesta flamejant S] els flams del ginesterar *Pr*
190 que fa olor d'aire de pàtria, S] que són l'olor de la pàtria, *Pr*
192 qui S] que *Pr*
193 entrebancs S] entrebanc *Pr*
194|195 *p.m.* S] manca *Pr*
195 Dins la seva quietud S] Els camins són vius encara *Pr*
196 els camins són vius, encara, S] dins la seva quietud; *Pr*
197 i ara esperen la virtut S] obriu-los per totes bandes *Pr*
198 de l'amor que s'encomana S] que s'ompliran de virtut. . . *Pr*
199 perquè hi posi la claror S] Arrenqueu de l'hort dels frares *Pr*
200 d'un verd nou a cada branca. S] el Crist de la Solitud. *Pr*

- 168 feu-me entrar als erms desolats
i a les terres regirades,
que jo duc el vi i el pa,
el consol de les anyades
i el foc que en l'entranya viu
172 d'aquestes terres daurades.
- 176 Dueu-me per tot arreu
com una bandera enlaire,
que vull veure aquells camins
que ara pugen ara baixen,
fressats pels exiliats
que són lluny per totes bandes,
i ara esperen per tornar
180 la bandera en flam alçada.
- 184 Feu-me entrar, prioratins,
pels vostres camps amb vosaltres
i encendré tots els camins
perquè puguin tornar els altres,
que els camins del Priorat
tenen un encís encara;
l'estel blau del romaní,
188 el groc viu de l'argelaga,
la ginesta flamejant
que fa olor d'aire de pàtria,
i aquelles gotes de sang
192 de l'esbarzer qui s'allarga,
entrebancs dels vianants
que en duen al peu la nafra.
- 196 Dins la seva quietud
els camins són vius, encara,
i ara esperen la virtut
de l'amor que s'encomana
perquè hi posi la claror
200 d'un verd nou a cada banda.

Test. *S* [*S*₂

- 9 buscall] boscall *S*
18 muntanyes!,] muntanyes! *S*

-
- 9 *buscall*] D'acord amb [ALDC](#) (mapa 1061), la realització [u] de la vocal pretònica és general a la Ribera d'Ebre i la Terra Alta; al Priorat, atesta [busk'ets] a la Torre de Fontaubella —a Marçà, l'enquesta va donar *llenya fluixa*, però no sembla creïble el desconeixement a la vila de la forma *buscall*. De fet, aquest atles lingüístic no documenta la realització amb [o] enlloc del domini. En aquest sentit, [DCVB](#) confirma *boscall* com a «grafia errònia» de *buscall*.
- 15 *s'extremí*] Verb recollit a [DCVB](#), com a variant d'*estremir*. És àmpliament atestat per [CTILC](#) en textos literaris.
- 18 *muntanyes!,]* L'addició de la coma fa sentit per separar amb una pausa dues oracions d'una sèrie coordinada.
- 24 *serra blava*] Es refereix a la serra de Montsant (veg. *Crist*, III, v. 95).

II

Un dia s'esdevingué
que el Crist sofria i sagnava,
si tingué un posat rebel,
4 l'ull encès com una brasa,
si es volia desclavar
i el pit nu li esclatava,
s'anava tornant tot dolç
8 i per l'amor es donava,
el cos igual que el buscall
d'un arbre que perd la saba.

De tanta sang que vessà
12 dalt de la creu on penjava,
la terra sentí el fresseig
de la calda gotellada,
i s'extremí dins el cant
16 d'aquella pluja sagrada.

¡Guaiteu Priorat endins
quina estesa de muntanyes!,
per cadascuna una vall
20 amb bocins de terra plana,
guaiteu com s'alcen amunt
rere les unes les altres,
i allà dalt el carenar
24 de la llarga serra blava.

Quin trasbals degué tenir
la nostra terra daurada
sota el fueiteig vermell
28 d'aquella pluja sagrada
que encengué torrents i rius
que inundaren les vallades,
i els plans eren un roig viu
32 on la sang clapotejava,
i era tan puixant l'esquitx
que plovia sang morada
damunt els arbres i els horts
36 i damunt la vinya clara.

No hi hagué ni clot ni cim,
ni rost, ni roca, ni marge,
que no fossin amarats
40 per la sang que degotava
dels peus, de les mans, del pit,
i de la testa inclinada

-
- 66 *cantirons*] És el diminutiu apreciativ de *càntir*, objecte que al Priorat, d'acord amb [ALDC](#) (mapa 346), també rep el nom de *poal*. Navarro (2012: 86) documenta, així mateix, *pitxell* i *selló* al nord de la comarca. Estrem empra les dues formes indistintament: per exemple, *càntir* a *Crist*, III, v. 75, i *poal* a «La meva casa», vv. 76 i 86. És recollit per [CTILC](#) en deu ocasions: per exemple, «Ben pensat podíam dur els cantirons pera beuren», a la novel·la *Solitud* (Barcelona: Joventut, 1905), p. 54, de Víctor Català.
- 75 *de Siurana i del Montsant*] Efectivament, el riu de Siurana i els seus afluents —entre els quals destaca el riu de Montsant— configuren l'orografia abrupta de la comarca del Priorat.
- 81 *arredossats*] El verb *arredossar* és recollit a [DCVB](#) amb el significat de 'posar a redós, a lloc defensat de la intempèrie o dels perills'. Cf. «Som diumenge i vinc de l'horta...», v. 24.

44 del Crist de la Solitud
que de tanta amor sagnava.

I la pluja féu saó
en el cor de la muntanya;

48 la terra hagué un tremolor
com el d'una núvia blanca
dins la flonjor dels llençols
quan l'amor ve que l'abraça,
en sentir lliscar la sang
52 en el moll de les entranyes.

I aquella sang la collim
en el sarment que es decanta
quan ve el setembre tot ros
56 amb un sol que fibla i balda,
i en les vinyes groguejants
hi ha cançons i abraçades,
i petoneig dels fadrins
60 a les galtes vellutades
de les donzelles del camp
que esclaten flors de rialles,
et parlen que ni cantant
64 amb veus sonores i clares,
i tenen el cos bonic
com els cantirons de l'aigua.

I aquella sang la bevem
68 en nostres fonts argentades,
en els horts petits i ombrius
prop les verdes barrancades,
dintre les viles humils,
72 al sòl d'avall o a la plaça,
als rius de color blau cel
que davallen rondinaires
de Siurana i del Montsant
76 amb un joc de ziga-zagues.

I la donen als petits
les dones que ja són mares,
obrint les roses dels pits
80 ratllats de venes morades,
se'ls posen arredossats
entre els braços i la falda,
i els veureu amb quin delit
84 a les mamelles s'arrapen
amb els dits blancs i menuts,

110 eixam S_2] aixam S

125 estès S_2] estés S

86 setinades,] satinades, S

86 *setinades*] D'acord amb [DCVB](#), en els parlars occidentals es realitza [e] la vocal àtona del mot *setí*; també assenyala que la forma *satí* apareix escrita en textos antics. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva realització dialectal.

107 *estells*] La forma masculina del mot *estella* no és documentada per [ALDC](#) (mapa 299) enlloc del domini lingüístic, ni és atestada per [CTILC](#). Solament [DCVB](#) la recull, com a topònim a l'illa de Cabrera, i s'interroga sobre la procedència etimològica del mot. De fet, Estrem utilitza la forma normativa a «Escornalbou», v. 34 i «Nocturn», v. 24. Cal veure aquesta forma, doncs, com una llicència per mantenir l'alternança de rimes oxítones i paroxítones tot al llarg del poema.

110 *eixam*] Segons [ALDC](#) (mapa 1516), la realització [aʃ'ʔam] és testimoniada a Marçà i [aʃ'ʔam], a la Torre de Fontaubella. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

125 *estès*] Aquesta forma reproduïx la pronúncia dialectal de l'adjectiu, d'acord amb [DCVB](#), i és, de fet, l'única emprada per Estrem en la seva obra poètica: veg. *Crist*, III, v. 112. Però observem la contradicció que suposa l'alternança amb l'adjectiu *encès* justament al mateix volum (per exemple, *Crist*, II, v. 4). Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal. Veg. una discussió més extensa sobre aquestes vacil·lacions accentuals als «Criteris d'edició».

88 amb les galtes setinades,
 el cabell nou, rinxolat,
 uns ulls que riuen i ballen
 i uns llavis molsuts que van
 prement els mugrons que ragen.

92 I aquella sang la guaitem
 quan el solell s'acovarda
 i es vol decantar vençut
 rere una serra morada
96 encomanada del groc
 d'una boirina daurada
 que s'esvaeix poc a poc
 com un dia que s'apaga.

100 Les postes del Priorat
 són totes ensagnantades,
 cada dia diferents,
 cada dia renovades,
 color de terra i de foc,
104 de vi bullent que s'escapa
 d'entre uns núvols esquinçats
 que es desfan a banda i banda,
 com dogues fetes estells
108 d'una gran bóta esventrada.

 La terra del Priorat
 és un eixam de muntanyes,
 muntanyes color d'aram,
112 d'aram i d'or i de plata;
 unes tenen el cim blau,
 altres la cresta morada,
 i totes uns claps de verd
116 on la vinya viu en calma,
 voltats d'un fosc garrigar
 de fonolls i d'olivardes,
 farigoles, romanins,
120 gavarreres i argelagues,
 el groc rogenc del fenàs,
 l'espígol com unes llances,
 aquí unes miques de bosc,
124 allà un tast d'alzines blanques,
 i al damunt un cel estès
 d'una blavor feta calma;

128 cada vinya té al sarment
 la quietud enganxada,
 que no aviva sinó el vent

135 *crist*] Aquests versos, aïllats entre dues pauses mètriques, accepten dues interpretacions, si més no. Entenc que el pagès prioratí, en sentit genèric, que ha aparegut en els versos immediatament anteriors, és identificat aquí amb un *crist*, raó per la qual mantinc la minúscula inicial que apareix al testimoni. Veg. també *Crist*, v, v. 181.

o la pluja platejada,
o el tro que rodola endins
132 de la blanca nuvolada;
cada vinya té un pagès
que és sol i conreua i planta;

és la solitud del crist
136 que sua, sofreix i canta.

El Crist de la Solitud
és un crist eixut i magre,
si el voleu veure, no cal
140 que guaiteu dins l'hort dels frares,
en l'apagat monestir
de la vall soliua i blava,
amb filagarses de sol,
144 entremig de la brancada
florida de quietud,
amb un resar d'aigua clara,
amb miolars de guineu,
148 flauteigs de merla endolada,
flaires de farigolar,
de romaní i d'argelaga,
i amb castells d'heura en els murs
152 avarament arrapada;

si el voleu veure, no cal
que aneu cap aquella banda.

Pr_a *Priorat*, any ix, núm. 176 (19 d'abril de 1936), p. 7.

Test. S Pr_a [S_2

10 *pelegrí*. . . S_2] *peligrí*. . . S

25 *àlbers* S_2] *albers* S

18 *peus*] *peus*, S

En aquesta tercera part del poema, el testimoni Pr_a consta solament dels versos 177-194.

10 *pelegrí*] Navarro (2012) no atesta als parlars del Priorat el tancament de /e/ en [i] en posició pretònica. Per altra banda, Estrem usa la forma normativa a «Elegia del Priorat», v. 154, i el derivat *pelegrinatge* a «A sant Jordi», v. 10.

18 *peus*] El guió fa innecessària la inflexió que indica aquí la coma, més que més quan coincideix amb la pausa que marca el final del vers.

25 *àlbers*] La regularització ortogràfica evita la hipermetria del vers.

III

Guaiteu-lo dins de la vinya
el pagès prioratí;

4 quan l'alba fresca floria
i brodava el nou matí
amb fils d'or a la muntanya
en un vel blanc rosa fi,
amb el pensament en dansa
8 ja hi anava fent camí;

camí estret del seu calvari,
pas mansoi de pelegrí. . .
ara tomba vora un marge,
12 al peu, violers florits,
damunt, les banderes blanques
dels ametllers deixondits,
per tot l'olor de la terra
16 regirada dels conreus,
que és tova i rejuvenida
i cruix a sota dels peus
—l'olor de la terra nova
20 fa pensar amb el vi i el pa,
;que tot l'any els veus enlaire
i costen tant d'abastar!

Corriol del seu calvari,
24 ja fa temps el sap de cor;

ara fila prop d'uns àlbers,
ara frega vores d'hort
i flaira terra mullada
28 i s'omple del polsim groc
dels avellaners que semblen
enceses llànties d'or,
ara es fon sota les ombres
32 verdes de l'oliverar,
que fa pensar amb l'allioli
i el pa torrat per sucar,
i segueix muntanya enlaire,
36 alzina, pi, garrigar,
terra amb sang viva a l'entranya
i enyorança de fruitar,
tremolant a les ventades
40 i bullent al solellar.

Caminet de cada dia,

76 *tupí* *S*₂] *topí* *S*

66 *escanyolit*,] *escanyolit* *S*

72 *buscalls*] *boscalls* *S*

75 *d'aigua*,] *d'aigua* *S*

76 *l'altre*,] *l'altre* *S*

66 *escanyolit*,] L'addició de la coma fa sentit per separar dos constituents de l'enumeració que ocupa tota l'estrofa.

72 *buscalls*] Veg. *Crist*, II, v. 9.

75 *d'aigua*,] Afegeixo la coma per delimitar les dues primeres oracions d'una sèrie juxtaposada de tres.

76 *l'altre*,] L'afegiment de la coma resulta necessari per assenyalar l'elisió verbal (cf. vers següent). \ *tupí*] Segons [DCVB](#), la realització [top'i] és atestada a Pradell de la Teixeta, Gandesa i Tortosa. Molt possiblement, doncs, la forma del testimoni reproduceix la pronúncia del mot en la parla de Falset. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

- 44 caminet de cada nit
acabada l'agonia
del solell que cau ferit,
quan floreix l'argenteria
pels camins de l'infinít
48 com caps d'agulles garfides
al vellut d'un blau coixí.
- 52 Guaitau-lo dins de la vinya
el pagès prioratí,
no té veïns a la vora
ni raons pot compartir,
ell sol es diu les paraules,
ell sol es fa els pensaments,
56 i els comptes de les anyades
passades i les vinents,
i mormola les sofrences
i aboca els seus sentiments,
amb les cançons que mastega
60 entre el vori de les dents.
- 64 Té per tota companyia
la vinya que treu bon vi
dalt d'un coster que s'afua
com si el volgués dur a l'abís,
l'ametller de soca dura,
l'avellaner escanyolit,
l'olivera que no muda,
68 d'un verd fosc i d'un verd gris.
- 72 Té una caseta de pedres
que amb el temps s'hi va bastir,
la teulada és de pissarres
damunt de buscalls de pi,
allí es guarda de les pluges
i dels vents esfereïts;
- 76 a un racó hi ha un cànir d'aigua,
a l'altre, un plat i un tupí,
a l'altre, sal i vinagre
i la boteta del vi,
el cistell de la minestra,
80 les eines que fa servir,
un cabàs, la podadora,
l'arpiot, l'aixada, el pic,
un jaç fet de fullaraca
84 que li serveix per dormir
i un seient de pedra dura

112 estès S_2] estés S

113 cames,] cames S

122 Montsant,] Montsant S

-
- 95 *serra blava*] Des de que Josep Carner va dedicar una poesia a l'ermita de Sant Joan del Codolar, de Cornudella de Montsant, al *Segon llibre de sonets* (Barcelona: Joaquim Horta, 1907), que comença amb els versos «Oh la serra esgroguehida | ab penyals d'un blau cançat!», la identificació dels cingles de Montsant amb aquest color ha sigut constant (veg. algunes mostres a Perea, 2016: 48-49).
- 97 *anacoreta*] Abans de la fundació de la cartoixa d'Escaladei, a finals del segle XII, ja feia anys que Montsant era terra d'acollida per a anacoretas i ermitans. De fet, Joan Coromines, en el seu *Onomasticon Cataloniae*, vol. v (Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1989), p. 380, troba l'origen del topònim *Montsant* en la tradició eremítica de la serra. Per a aquesta tradició, que continua viva encara en l'actualitat, veg. Lladonosa (1962) i Miquel (2011); per a la profusió d'ermites i santuaris que va comportar a tota la comarca, Palomar i Solà (2001).
- 112 *estès*] Veg. *Crist*, II, v. 125.
- 113 *cames,*] Afegeixo la coma per separar dues oracions juxtaposades.
- 122 *Montsant,*] L'afegiment de la coma fa sentit perquè delimita una oració de relatiu explicativa.
- 123 *llarga escala*] La llegenda explica que el rei Alfons el Cast desitjava que l'orde de la Cartoixa s'instal·lés al seu regne, i amb aquesta finalitat va encomanar a dos cavallers la recerca del lloc més idoni. Els cavallers, tomba que tombaràs, van arribar a un indret on hi havia un pastor amb el seu ramat, el qual els va explicar que, a la vora d'un pi, se li apareixia en somnis una llarga escala per on pujaven els àngels cap al cel. Davant d'aquest fet meravellós, els cavallers van entendre que havien trobat el lloc idoni i, en efecte, els cartoixans van aixecar el seu cenobi a redós d'aquell arbre. Veg. Gort (1998: 13-19) per a la veritat històrica i una explicació del nom, també Anguera i Aragonès (1985).

per reposar del fatic.

88 Guaiteu-lo a la seva vinya
 el pagès prioratí,
 aferrat a la misèria
 d'unes llàgrimes de vi,
92 s'ha comprat una alegria,
 s'ha fet amic del sofrir
 dintre la gran mesquinesa
 que no el deixa eixorivir.

96 De cara a la serra blava
 i als espadats del Montsant,
 veu l'antic anacoreta
 amb els peus mullats de sang,
100 un parrac per tota vesta,
 un llibre per 'nar resant,
 una barba que li amaga
 el rostre pintat de fam
104 amb uns ullets ploricosos
 dins les celles abundants;

108 el veu sortir de l'espluga,
 amb el braç dret tremolant
 marcar-se una creu al rostre
 i rodar muntanya avall;

112 i veu com la creu s'eixampla
 i se la veu al davant
 i en sent l'ombra projectada
 al verd estès del vinyar
 on s'hi sent clavat de cames,
 on s'hi veu clavat de mans,
116 i el rostre li bull, i sua,
 i es nota el llavi amargant;

120 el foc de les llicorelles
 li escaliva la sang,
 el pit lluent se li eixampla
 com si volgués esclatar,
 i dins la mateixa febre
 del vell pastor del Montsant,
124 que veia la llarga escala
 dels frares vestits de blanc
 que pujaven i baixaven
 del cel anant i tornant,
128 sent com si fos dut enlaire,
 com una torxa cremant

129 tramuntana S_2] tramontana S

130 bramulant S_2] bramolant S

148 bleir] blair S

155 l'encén] l'encèn S

169 dones,] dones S

129 *tramuntana*] Veg. *Crist*, I, v. 114.

130 *bramulant*] Veg. «La meva casa», v. 35.

148 *bleir*] D'acord amb [DCVB](#), la vocal oberta d'aquest mot es realitza [a] en els parlars occidentals, i al Priorat té el significat de 'recremar, encalentir excessivament, amb ardor de foc'. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

155 *l'encén*] Regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús normatiu que en fa Estrem tot al llarg de la seva obra: per exemple, «A una dona que es presum», v. 8, o bé «L'estelada», v. 12. A més, la solució normativa coincideix amb la realització [e] del parlar de Falset.

169 *dones,*] L'addició de la coma fa sentit per desfer l'ambigüitat que ocasiona la manca de preposició anteposada al sintagma nominal del vers següent.

- que aviva la tramuntana
quan rodola bramulant,
nota les punxes al rostre
132 i al cos un lliscar de sang
i es veu Crist en creu alçada
damunt la terra d'aram,
d'aram i d'or i de plata,
136 de la vinya flamejant;
- i entre els sarments que s'estenen
i els pàmpols caragolats,
estira les mans nuoses,
140 treu el pit, aixeca el cap,
es bat, es torç, es rebel·la
amb delits de llibertat.
- Guaiteu-lo a la seva vinya
144 el pagès prioratí,
aferrat a la misèria
de quatre gotes de vi,
té la pell dura i cremada
148 del sol que l'hi va bleir,
dels vents que l'han rosegada
amb un foll anar i venir,
és dur com la llicorella
152 i el mou la sang d'aquell Crist
que a estones el torna tendre,
adés el fa posar trist,
adés l'encén i l'aviva
156 i el desperta amb nous delits,
li posa cançons al llavi
i al cor passions i neguits,
que igual que cava i que poda
160 i ascla rocs a cops de pic,
i arrenclera amunt els marges
que arriben fins dalt del cim
com un altar de la vinya
164 amb rosaris de raïms,
amb resar de pàmpols tendres
i escalforeta de vi,
el veureu dansar a la plaça
168 amb posats de bell fadri,
barallar-se per les dones,
el glavi llampant als dits,
fer-se a mossos amb les feres
172 i fer la llei als bandits,
beu i menja i canta i crida,

185 terra Pr_a] vinya S
189 com Pr_a] igual que S
192 petit Pr_a] humit S

179 magre,] magre Pr_a S
184 bleeix] blaix Pr_a blaeix S
189 biga] biga, Pr_a S

178|179 $p.m. S \rightarrow manca Pr_a$
184 blaeix $S \rightarrow blaix Pr_a$
185 vinya $S \rightarrow terra Pr_a$
186 constant; $S \rightarrow constant, Pr_a$
186|187 $p.m. S \rightarrow manca Pr_a$
189 igual que $S \rightarrow com Pr_a$
190 igual—, $S \rightarrow igual— Pr_a$
192 humit $S \rightarrow petit Pr_a$

Possiblement, les pauses mètriques que manquen al testimoni Pr_a són degudes a la manca d'espai de la pàgina del periòdic on va ser publicat.

179 *magre*,] L'addició de la coma fa sentit per introduir una pausa entre els dos constituents que fan de complement nominal del mot *cris*.
184 *bleeix*] D'acord amb Navarro (2012: 32), trobem dues formes al Priorat pel que fa als infixos dels verbs incoatiu: /ix/ < ĩsc, a Margalef i la Bisbal de Falset, com als parlars occidentals, i /eix/ < ĩsc, a tota la resta de la comarca. Per tant, mantinc la forma pròpia del parlar de Falset. Per altra banda, regularitzo la vocal del lexema d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal (veg. també *Crist*, III, v. 148).
186 *constant*;] Tot al llarg del poema, la pausa al final d'estrofa s'indica amb un punt i coma o bé un punt.
189 *biga*] La presència del guió fa innecessària l'anteposició de la coma.
190 *igual—*,] La coma assenyalava la inflexió entre dues oracions d'una sèrie coordinada de quatre.

- 176 i es torna un mal esperit
si el fermen lligams i traves
i els límits li fan petits.
- Guaiteu-lo a la seva vinya
el pagès del Priorat;
- 180 és un crist eixut i magre,
color de terra i de sang,
el foc de les llicorelles
se li va menjant la carn,
el sol li xucla la saba,
184 i el bleeix dins la fornal
d'aquella terra que cura
amb amor viu i constant;
- 188 i el rostre ve que blanqueja
dels anys que el van aplanant,
es corca com una biga
—els anys i els corcs fan igual—,
se li acluquen les parpelles
192 en l'ull petit i vermell,
i es panseix com una pera
que s'arruga de la pell.

Pr_a *Priorat*, any ix, núm. 176 (19 d'abril de 1936), p. 7.

Test. S Pr_a [S_2

31 floreixen Pr_a] florides S
32 són rosats, Pr_a] apomats, S
35 blanques Pr_a] blanques, S
36 d'infants Pr_a] d'infant S
39 es Pr_a] s'hi S
40 dinar Pr_a] dinar, S

22 blancs;] blancs, S

31 florides $S \rightarrow$ floreixen Pr_a
32 apomats, $S \rightarrow$ són rosats, Pr_a
34|35 *p.m.* $S \rightarrow$ manca Pr_a
35 blanques, $S \rightarrow$ blanques Pr_a
36 d'infant $S \rightarrow$ d'infants Pr_a
39 s'hi $S \rightarrow$ es Pr_a
40 dinar, $S \rightarrow$ dinar Pr_a

En aquesta part del poema, el testimoni Pr_a consta únicament dels versos 29-48 i 211-224. Per altra banda, al testimoni S_2 no es marca cap pausa entre la tercera part del poema i la quarta. Finalment, la manca de la pausa mètrica al testimoni Pr_a sembla causada, possiblement, per la falta d'espai en la plana del periòdic en què va ser publicat.

5 *arredossada*] Veg. *Crist*, II, v. 81.
21 *auriades*] Mot que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats. És un neologisme, doncs, amb el sentit 'de qualitat àuria'.
22 *blancs;]* Tot al llarg del poema, sense excepcions, les estrofes finalitzen amb una pausa major que la coma.
28 *renglerats*] Cal veure aquest mot com una llicència poètica de cara a la mètrica del vers, que consisteix en la supressió del prefix per estalviar una síl·laba, en aquest cas *arrenglerats*.

IV

- Jeu la vila arreplegada
a l'esquena d'un pujol,
en els solcs de les teulades
4 hi verdeja el borriressol;
- quieta i arredossada
sota el flam del campanar,
té color de mel rosada
8 quan la vénen de crestar.
- El sol és l'ardenta brasa
dels primers dies de juny,
cau a doll dintre la plaça,
12 pels carrers estrets s'esmuny,
té un lliscar a les barbacanes
i s'aboca als finestrals
encenent les amples golfes
16 i els rebostos endreçats
que ara esperen la rialla
que vindrà dels fruiterars;
- pomes, peres, avellanes,
20 nous, magranes, figues, glans,
les ametlles auriades
i els penjolls de raïms blancs;
- salta els ventres de les gerres,
24 i els regals del vernissat
són desfets en brins de plata
reflectits al groc dels plats
i als perols de confitures
28 a les lleixes renglerats.
- Als ampits de les finestres
els clavells són esclatats,
les alfàbregues floreixen
32 i els geranis són rosats,
amb el groc d'un vol d'abelles
que no para el zumzejar;
- rere les cortines blanques
36 veus de dona, veus d'infants
asseguts al volt de taula
que és una mena d'altar
on es dóna l'escudella
40 cada dia per dinar

44 recés Pr_a] recés, S

42|43 $p.m. S \rightarrow manca Pr_a$

44 recés, $S \rightarrow$ recés Pr_a

amb la gràcia del vi negre
i la morenor del pa;

44 als portals de les entrades
hi ha mosques al recés
ensumant l'olor que puja
del vi ranci dels cellers,
48 quatre bótes que somien
en un clot de llicorell.

Part damunt de les teulades
l'aire bull de tan calent,
i fa pampallugues grogues
52 si no es mou l'ocell del vent;

els nois juguen a la plaça,
galtes roges, ulls desperts,
la camisa a mitja sina,
56 peu descalç, cabell desfet,
es barallen, criden, canten,
treuen l'oci dels carrers,
són la joia d'aquells avis
60 abaltits al porxo vell,
que no tenen altra tasca
que menjar i portar el farcell
d'un munt d'anys a les espatlles
64 i a l'arruga de la pell,
i al morat de les genives
amb uns quants bocins de dents,
o el contar d'aquelles gestes
68 d'allunyats capteniments,
de bullangues corregudes,
de les guerres del seu temps,
de les dones que empaitaren,
72 de les cremes dels convents,
del trasbals d'Scala Dei
i els que hi feren passament
amb les unces que els cartoixos
76 van donar a guardar als parents
i als amics de bona mena
que estimaven el convent,
i ara tenen terra bona
80 a menar d'arrendament,
tenen terres conreuades,
i garriga, i bosc, i erm,
tenen terra que no dóna
84 i que es mor de sentiment,

- 88 silent,] silent S
110 conreus,] conreus S
126 vinyes] vives S

-
- 88 *silent*] L'addició de la coma fa sentit per marcar una inflexió abans de la clàusula adverbial (cf. v. 87).
- 110 *conreus*,] Afegeixo la coma per marcar la pausa que precedeix l'oració de relatiu explicativa següent.
- 118 *forat de Cabacés*] La dita diu: «La Figuera està molt alta, | Margalef molt amagat, | vora del riu les Vilelles, | Cabacés en un forat.» Hi ha les variants corresponents, però de Cabacés sempre es destaca el seu caràcter interior i pregon. El riu Montsant entra al Priorat històric pel congost que separa la serra de la Figuera de la serra de Montsant, al nord del qual queda Cabacés, una mica allunyat de la vora del riu. Al cor de l'hivern s'hi escola un vent fred que, com testimonia Jaume Sabaté (2000: 88), a la Figuera és conegut com el vent de la Vall, un vent «que empeny per la vallada del riu de Montsant i que sol anar acompanyat de boira». Estrem descriu la formació d'una violenta tempesta a l'estiu, que comença amb l'aparició d'uns torreguers cap a la banda de Cabacés i sembla entrar al priorat d'Escaladei pel congost del riu Montsant. Veg. també Salvador Estrem, «Tempesta al Priorat», pp. 147-153, dins *Instants* (Falset: Edicions Priorat, 1932).
- 126 *vinyes*] Proposo aquesta lliçó, perquè cap de les accepcions de *viva* sembla fer sentit aquí.

88 i les cases a la plaça
sense fruit ni parament,
als llindars, les portes cluques,
part dedins, l'espai silent,
perquè viuen fora vila
allunyats dels freds d'hivern,
92 oblidats dels que treballen
al rosec del sol i els vents,
de les neus, de les gelades,
i els dolors de tanta gent
escampada en les collades
96 dels penjats del llicorell.

El pagès és a la terra,
ha acabat de sestejar,
treu el cap fora l'espluga
100 amb un cant de badallar,
s'ha espolsat els ulls, s'estira
degustant el mandrejar,
guaita enllà de les muntanyes
104 el fons blau del carenar
que s'esfuma en la boirina
que convida a dormiscar;

108 el solell li estova els ossos,
el terror li crema els peus
i les llicorelles peten
en els marges dels conreus,
on la vinya assedegada
112 té un eixut decandiment
dalt dels pàmpols que la calda
abalteix en els sarments.

116 Ara fa una mica d'aire,
ara vola un vent encès,
ara uns núvols blancs espien
pel forat de Cabacés,
s'amunteguen i es cavalquen
120 en un joc de fer castells,
dels seus flancs en neixen d'altres
i s'estenen tots en creu
com una ombra de calvari
124 que es projecta a tot arreu,
a les terres oblidades,
a les vinyes del conreu,
i es desfà en un mar de núvol
128 que devora el blau del cel

- 132 roent] roent, S
153 paraules,] paraules S
159 redreça,] redreça S

-
- 132 *roent*] La supressió de la coma evita la inflexió entre el verb i el seu subjecte, que l'oració de relatiu especificativa no sembla demanar.
153 *paraules*,] L'addició de la coma fa sentit per separar dues oracions de la sèrie coordinada.
159 *redreça*,] Sense la coma, l'ambigüitat de la categorització del sintagma «dins el vent que el duu engrapat» roman irresolta. Afegeixo la coma davant d'aquest sintagma per indicar que és regit pel verb *destorbar*.

i esgarropa les muntanyes
de llevant i de ponent;

132 el solell que presumia
amb el seu fibló roent
s'ha ofegat dins els seus ventres
aflamats com un infern.

136 Passa un glop de vent que esvera
tots els pàmpols als sarments,
el pagès té una temença
enganxada al pensament,
entra dins la seva espluga,
140 alça el bot i engull el vi
amb la set de fondre noses
que li són com un verí
rosegair a les entranyes
144 i a la carn que porta el pit,
no li escau de fer cap feina
perquè el duen mals neguits,
puja i baixa per la vinya
148 que voldria protegir
dins la volta d'una bóta
fins al temps de coure el vi,
no té cap veí a la vora
152 i amb ningú pot compartir,
ell sol es diu les paraules,
embolica pensaments
i uns renecs com rocs mastega
156 entre el vori de les dents,
els seus ulls brillen de febre,
té un cridar de condemnat,
es bat, es torç, es redreça,
160 dins el vent que el duu engrapat
li destorba cada passa,
i en els marges grocs el bat
fins a perdre el seny i l'esma
164 i maldar com un orat
demanant al llamp que encengui
el terror que el va criar;
i el llampec que es clava als ventres
168 dels núvols amuntegats
i el tro que rodola i brama
per les valls i els comellars,
tots li canten a la vora
172 amb un ronc de malvestat,
i arrupit, bocaterrosa,

212 en els Pr_a] als S

192 abraçat,] abraçat S

212 als $S \rightarrow$ en els Pr_a

214|215 $p.m. S \rightarrow manca Pr_a$

192 *abraçat,]* L'addició de la coma fa sentit per assenyalar una inflexió entre dues oracions de la sèrie coordinada.

197 *part damunt]* Veg. *Crist*, I, v. 143.

206 *pampolar]* Substantiu col·lectiu derivat de *pàmpol*, amb el significat de 'conjunt de pàmpols' i, per extensió, 'lloc plantat de ceps, vinya'. No el trobo recollit, com a substantiu, en cap dels diccionaris ni corpus textual consultats, però en canvi és atestat per [DECat](#) com a verb derivat de *pàmpol* amb el significat de 'cobrir-se de pàmpols, els ceps'.

176 s'ha sentit damunt la carn
els cops de pedra dels núvols
com d'uns glavis afilats,
i els ha vist com rebotien
en els rocs del margenat,
en el raïmar i els pàmpols
180 i en el tou del conreuat,
i ha pensat en una dona,
en uns vells arrecerats,
en els fills petits que pugen,
184 en l'hivern que passarà
i en la llum d'aquella taula
que té l'aire d'un altar,
on es dóna l'escudella
188 cada dia per dinar
amb la gràcia del vi negre
i la morenor del pa,
i com foll dins el deliri
192 a la terra s'ha abraçat,
n'ha besat les llicorelles
i amb prou feina s'ha dreçat.

196 Les sofrences del calvari
ja fa temps les sap de cor,
part damunt les vinyes rases
es passeja un vol de corbs
amb el cant d'unes absoltes
200 a la terra del dolor,
entremig l'esquinç dels núvols
ha sortit plorant el sol
com un llantió sense oli
204 que s'ofega de tristor;

l'aire va com una queixa
pels estrips del pampolar,
mou els grans de la misèria
208 dels raïms esmicolats,
i els sarments penjant a terra
mig desfets dels esvorancs.

212 Cada vinya té enganxada
la misèria en els sarments,
cada vinya un crist que clama
amb la fam a frec de dents;

216 amb la creu a les espatlles
baixa els marges del conreu
i segueix la davallada

222 sospirs Pr_a] suspirs S

222 suspirs $S \rightarrow$ sospirs Pr_a

222 *sospirs*] Estrem ja utilitza la forma normativa en aquest mateix poema
(veg. *Crist*, v, vv. 111, 158).

- 220 pel camí d'aquella creu,
pas incert cap a la vila
que s'adorm en el pujol
sota un vel de clarianes
dels darrers sospirs del sol,
i amb lluors a les teulades
224 verdejants de borrissol.
- 228 Caminet de cada dia,
caminet de cada nit
quan ha fet l'última queixa
el solell que s'ha encongit
i floreixen les estrelles
dins el blau de l'infinit.
- 232 A les faldes de les mares
s'abalteixen els petits,
i les dones somiquegen
amb el cap colgat als pits;
- 236 el silenci a cada casa
és com el d'un mas robat,
és com el de la muntanya
en finir la tempestat,
que no hi ha el consol que vingui
240 ni cap lladre qui se'n va;
- 244 en el buit de cada casa
només hi ha el desesperar
d'uns vellets i d'una mare
i d'uns fills que volen pa,
i d'un home qui es rebel·la
quan es cansa de plorar.
- 248 Amb la creu a les espatlles
ha baixat del seu conreu
i ara cerca dins la plaça
un germà per cirineu;
- 252 ha tustat les portalades
de les cases benanants,
ha tustat amb els punys closos
fins que li han sagnat les mans,
el ressò de les grans portes
256 ha tremit en els envans,
i no s'han oït respostes
ni d'amics, ni de germans.

260 Gotelleig de barbicanes
 en la fosca quietud,
 ploriqueig d'una aigua clara
 que no porta cap virtut. . .
 ací cau, allà es redreça
264 desolat i esmaperdut,
 ha tornat a casa seva
 amb les nafres del vençut,
 i amb la creu a les espatlles
268 aplanat de solitud.

Test. $S [S_2]$

- 5 *costerut*] *costarut* S
18 *daurant-se*] *daurant-se*, S

5 *costerut*] D'acord amb [DCVB](#), derivat de *coster*, mot ben viu al Priorat, comarca de bancals fortament aturonats —i que Estrem utilitza: per exemple, a *Crist*, v, v. 188. Aquest mateix diccionari dóna testimoni de l'alternança de les realitzacions [a] i [e] en poblacions del bloc occidental tan pròximes com Gandesa i Batea. Per tant, regularitzo aquest mot. Veg. també «Cançó de comiat», vv. 19-20, que conté els mateixos versos.

18 *daurant-se*] El guió que segueix fa innecessari aquí l'ús de la coma.

19 *pampolar*] Veg. *Crist*, iv, v. 206.

31 *coratjats*] Cal entendre aquest mot com una llicència poètica, de cara a la mètrica del vers, per *encoratjats*. No el trobo en cap dels diccionaris ni corpus textuais consultats.

v

- Au, adéu, festa major,
la finestra era enramada,
la finestra i el balcó
4 amb penjolls a la barana;
- carrer estret i costerut,
portal vell, roja teulada,
campanar, campanaret
8 amb la creu mig decantada,
amb les veus del repicar
tremolant dins de la plaça
i escampant la veu pels horts
12 dels fruiters que ja descansen,
dels cretalls desfigurats
recoberts de fullaraques;
- escampant la veu pels cims
16 tot saltant de marge en marge,
ara que no hi ha raïms
i la vinya va daurant-se
—pampolar color d'aram
20 que amb el vent rodola i canta.
- Vileta groga al pujol,
vila groga, vila blanca,
amb la rialla del sol
24 ara feies bona cara,
amb la rialla del sol
i la festa a cada casa;
- sanitoses veus d'infants,
28 fredolecs vellets en calma,
satisfets del vi al celler
tant el pare com la mare,
coratjats d'aquell rebost
32 proveït, que tot ho embauma,
alegrats del vi i del pa
que fan llum damunt la taula.
- A les cases benanants
36 també hi ha la gent de casa,
han vingut de la ciutat
i han desclòs les portalades;
si no han fet festa major
40 amb la gent de treballada,
ni han anat al ball rodó

61 adéu,] adéu S
76 canta] canta, S

61 *adéu,*] Afegeixo la coma per indicar una pausa després de la interjecció de comiat. Veg. aquest ús en el mateix vers a *Crist*, v, v. 1.
76 *canta*] La presència del guió fa innecessària l'anteposició de la coma.

ni partit la joia amb altres,
resclosits al seu casal
44 amb les seves amistances
han passat el temps en jocs
i begudes i viandes,
han guaitat el ball del ram
48 i el de coques a la plaça,
han guaitat la processó
que pel seu davant passava,
i caigut agenollats
52 quan el Crist se'ls acostava
i els ha fet tremir d'esglai
amb el foc de la mirada;

si no han fet festa major
56 amb la gent que sua i planta,
han vingut a mesurar
la collita arreplegada,
els raïms i el vi morat
60 i la fruita vernissada.

Au, adéu, festa major,
amb els crits i la gatzara,
esquifida processó
64 de les velles arrugades,
i dels avis condolits
i les noies agençades;

ja passava el bon rector,
68 l'escolà amb la creu pintada,
la bandera i el pendó
i el santet del tabernacle
amb un ram de flors guarnit
72 i un raïm a la mà blanca;

carrer amunt i costa avall
va seguint la vila clara,
flamareig de ciris grocs,
76 reguerol de gent que canta
—qui té fe, qui no té fe,
qui té amor, qui no en té tanta.

Per la vila corren veus
80 del fadrí de la Solana;
és un tros de bon pagès
que conreua terra ufana,
és honrat, sap de llegir,
84 estalvia i puja casa;

113 l'hisendat, ~ sabut,] l'hisendat ~ sabut S

113 *l'hisendat, ~ sabut,*] L'addició de les comes fa sentit en aquest vers per delimitar una clàusula explicativa.

88 diu que ha fet festa major
recolzat a la porxada
sense esment de jocs i balls
i de crits i de gatzara,
enganyant el pensament
amb els seus castells en l'aire;

92 diu que duia un flam als ulls
i un posat mig trist, i un aire
com el dels enamorats
que no parlen poc ni gaire
si no tenen el mirar
96 ni el roser florit de galtes,
ni aquells llavis emmelats
ni aquell pit, ni les paraules
ni la seda de la pell
100 de les donzelletes clares
que els capgiren el cervell
quan els han robat la calma;

104 diuen moltes coses més,
i no diuen les que callen,
diuen que a la plaça gran
fan ballades, fan ballades,
que a una casa benanant
108 al cancell hi ha rialles
del festeig de dos fadrins,
i petons i abraçades,
amb sospirs i juraments
112 de paraules ensucrades;
l'hisendat, que ho ha sabut,
s'ha enfollit com un diable,
sense encomanà's a Déu
116 a la filla ha fet mals tractes,
i amb posat d'aire rebel
la donzella ha plantat cara.

120 A bona hora de la nit
el fadrí de la Solana,
ferm el pas, el pit obert,
se n'ha anat a topar el pare,
ha parlat honestament
124 del propòsit que el menava,
i de l'enamorament
i el desig d'alçar una casa
on no hi manqui llum encès
128 ni caliu de vida blana

- 142 Solana,] Solana S
145 adéu,] adéu S
161 adéu,] adéu S
166 portalades,] portelades S

-
- 142 *Solana*,] Afegeixo la coma per indicar una inflexió abans de l'oració de relatiu explicativa.
- 145 *adéu*,] Veg. *Crist*, v, v. 1.
- 152 *estinellades*] L'altra ocurrència d'aquest adjectiu en tota l'obra poètica d'Estrem és amb la mateixa forma, a «La meva casa», v. 190, però amb un sentit lleument divergent. Per tant, la mantinc enfront de la forma *estenallades*. El verb *estenallar*, derivat d'*estenall*, és recollit per [DECat](#) amb el significat 'deixar algú estès per terra, tan llarg com és', que també dóna [DCVB](#) i que és el que té en aquests versos.
- 156 *forrellades*] Substantiu que no recullen ni els diccionaris ni el corpus textual consultats. El verb *forrellar* és aplegat a [DCVB](#) amb el significat de 'guarnir de forrellat'. Per tant, és un neologisme, que tant podria significar 'acció d'obrir i tancar un forrellat', com ser una llicència poètica per causa de la rima i tractar-se de l'ús femení de *forrellat*.
- 161 *adéu*,] Veg. *supra*.
- 166 *portalades*,] Regularitzo aquest molt d'acord amb la forma normativa, tal com fa l'autor en aquest mateix volum: veg. *Crist*, v, vv. 154 i 210, entre altres casos. Per altra banda, l'addició de la coma fa sentit per indicar una pausa entre dues oracions de la sèrie coordinada.

- ni respir d'aires de pau
sota el clos de la teulada,
i en els murs, en els trespols,
132 en els sostres i a la cambra,
hi hagi viu un cant d'amor
del treball de gent honrada;
- s'han oït un feix de crits
136 i paraules esquinçades,
l'hisendat mancat de seny
ha estirat les mans crispades,
i a la plaça un munt de gent,
140 d'allí estant sent les baralles
del senyor de la ciutat
i el fadrí de la Solana,
que ha baixat a tomballons
144 els graons de l'ampla escala.
- Au, adéu, festa major,
fadrinetes festejades,
fadrinets, cançó d'amor,
148 finestrelles enramades,
convidar de forasters
de les altres viles blanques
cavalcant el seu pujol
152 o a la vall estinellades;
- l'endemà de matinet,
s'han sentit les portalades
d'una casa benanant,
156 amb grinyols de forrellades,
de matí, molt de matí,
als primers sospirs de l'alba,
han sortit cap a ciutat
160 una filla i una mare.
- Au, adéu, festa major,
l'any que ve en farem una altra,
l'any que ve serà millor
164 si la terra ens dóna a manta;
- a les cases benanants
han obert les portalades,
ara es fan les partions
168 de l'ametlla i l'avellana,
i es mesura el vi morat,
meitat tu, meitat la casa,
passen comptes dels treballs,

-
- 172 *escatimalla*] Mot que no trobo recollit en cap dels diccionaris ni corpus textual consultats. És, doncs, una neologisme derivat del verb *escatimar*, amb el significat ‘allò que s’escatima, que se li regateja a algú’.
- 206 *amençaires*] L’adjectiu derivat del substantiu *amença* que atesten tots els diccionaris consultats és *amençador*: per tant, hem de considerar aquest mot com un neologisme.

- 172 malparlar i escatimalla,
es demana un nou ajut
i com és cosa que cansa
es respon amb un renec
- 176 o es contesta amb mala cara,
hi ha precés de caritat
que no fan ni moure l'aire,
i una angúnia en els pits
- 180 que a ningú no agrada gaire.
- S'ha sentit la veu d'un crist
que ha parlat per tots els altres;
- Si no ens voleu ajudar
ni voleu sofrir amb nosaltres
ni ens voleu fer caritat
com als pobres que la capten,
deixeu-nos regirar els erms
- 188 dels costers i terres altes;
- si nosaltres no som prou,
cridarem per les contrades
i vindran els que són lluny
- 192 escampats per totes bandes
per aquests camins de Déu,
mans eixutes i estirades,
i duren l'amor als cims
- 196 amb les vinyes aflamades
que ara esperen la virtut
de l'amor que tot ho abranda,
perquè encengui la claror
- 200 d'un verd nou a banda i banda.
- A la plaça hi ha raons
per la terra conreuada,
per la terra de conreu
i la que és abandonada,
- 204 amb paraules violents
i posats amenaçaires,
i una angúnia en els pits
- 208 que no plau ni gens ni gaire.
- Quan venia la foscor,
s'han tancat les portalades
de les cases benanants
- 212 amb un cop de panys i baldes.

Test. $S [S_2$

8 hisendats,] hisendats S

Al testimoni S_2 no es marca cap pausa entre la cinquena part del poema i la darrera.

8 *hisendats,*] L'afegiment de la coma fa sentit per indicar una pausa entre dos constituents de l'enumeració.

9 *conreuaires*] És un neologisme derivat de *conreu* amb el significat evident de 'qui conreua'.

VI

Ja fa temps, ja fa molt temps
entre aquella mar de vinya
que cobria els llicorells
4 de verdor, cada masia
va tenir el seu foc encès
d'una amor que l'aclaria;

era casa de tothom,
8 hisendats, masoveria,
conreuaires del terror,
el captaire que venia
per un bocinet de pa,
12 i es parava, i reprenia
acabat de reposar,
camí enllà la seva via;

portalada oberta al sol,
16 l'aire hi feia simfonia,
remors de flaire de bosc,
olor de vinya florida,
cançons de pau i d'amor,
20 color de fruita bonica,
tothom els braços oberts
i a la galta l'alegria,
tots iguals en el treball
24 i en el premi que en venia,
tots germans, el cor despert,
la veu clara, cant de vida,
es partien els dolors
28 i la joia es compartia,
i del pa vingut del blat
i del vi d'aquella vinya
n'hi havia per mostrar
32 i oferir a qui n'abellia.

Això fou en aquell temps
que la fam no acovardia,
ni espantava el pedregar
36 i la neu ningú punia,
perquè no era foraster
qui a la terra s'oferia;

dels conreus baixava a dolls
40 la collita beneïda
que trobava poc celler
i a les golfes no cabia.

58 coratgia; S₂] coratgida; S

75 penjat] penjat, S

75 *penjat*] La supressió de la coma evita la inflexió entre el verb i el seu subjecte, més que més quan coincideix amb la pausa que ocasiona el final del vers.

58 *coratgia*] Potser la interpretació més raonable, com ja recull l'editor del testimoni S₂, és entendre com una errata l'afegiment de la consonant intervocàlica final al mot *coratgida*. Una altra interpretació, atès que el verb *encoratgir* és recollit per [DCVB](#) com a variant d'*encoratjar*, seria veure-hi una llicència poètica i entendre llavors que aquest adjectiu és un complement del «cansanci de la fe», però la divergència de gènere entre el nom i el seu complement, així com l'ús intransitiu del verb *devorar*, ho fan poc versemblant. Veg. també *Crist*, v, v. 31.

- 44 Això fou en aquell temps,
quan el Crist els presidia
i era vida de tots ells
per la sang que els oferia.
- 48 Però un dia va venir
que vingué la covardia,
el treball era feixuc
cada dia, cada dia,
estovats al sol roent,
52 la ventada esfereïda,
rabassar costers amunt
regirant la pedra viva,
la suor pel rostre avall
56 a la cella tota humida,
i el cansanci de la fe
que devora coratgia;
- 60 tots els fills dels hisendats
van tirar per altra via,
i l'estudi a les ciutats
un nou viure els prometia
que els menà a deixar els humils
64 pagerols a la masia,
a trencar el lligam d'amor
de l'heroica companyia;
- 68 van deixar els germans al camp
regirant la pedra viva
pels costers del llicorell
cada dia, cada dia.
- 72 El Crist de la Solitud
és penjat en creu, encara,
l'agonia no ha acabat
que la vida no s'acaba,
i la vida del penjat
76 és molt fonda i ampla i alta,
és la pau a dintre els pits,
el rosec a les entranyes,
i l'angúnia d'aquells
80 que no estimen prou els altres.
- 84 Avui és més sol que mai
dins la vall soliu a i blava,
miolar de les guineus,
flauteigs de merla endolada,
rajolinet de la font

-
- 108 *amenaçaires*] Veg. *Crist*, v, v. 206.
- 116 *la passada malura*] Es refereix a la plaga de la fil·loxera, la presència de la qual fou documentada al Priorat per primera vegada al terme de Porrera, a la solana de les Vídues, el 27 de juny de 1893 (Iglésies, 1968: 8). Per bé que lentament, la plaga es va estendre sense solució de continuïtat per la comarca i, malgrat els esforços que es van fer per defensar els ceps, uns anys més tard la devastació era absoluta, total. De la crisi i l'èxode consegüents, el Priorat no se n'ha refet mai. Sobre aquesta qüestió, vegeu Heras i Mas (1994), Iglésies (1968, 1975, 1988), Margalef i Tàsias (1985) i Perpinyà (1932). Veg. també Salvador Estrem, «La resurrecció dels nostres llacorells». *Priorat*, any VII, núm. 127 (1 d'abril de 1934), pp. 3-4.
- 121 *fil·loxerar*] El verb *fil·loxerar-se* apareix a [DCVB](#) amb el significat 'ésser atacats (els ceps, la vinya) per la fil·loxera'. Aquí, però, aquest mot sembla més un adjectiu —i, doncs, un neologisme— que qualifica el substantiu *mal* (cf. en aquest sentit v. 125).

- 88 que no estronca la contalla,
 i el tragí de l'hortolà
 que es corseca a l'hort dels frares
 regirant el llicorell
 de la terra que és d'uns altres.
- 92 Avui és més sol que mai
 desolat en la vall blava,
 el qui el vol no el sap servir,
 qui el serveix no el sap comprendre
 i entre tots el fem llanguir
96 perquè no el volem entendre.
- 100 Avui és més sol que mai
 dalt la creu abalançada,
 ara el volen alçar els uns,
 ara l'alcen uns contra altres
 i li han desfet la pau
 que l'ungia i l'amarava,
 els germans malavinguts
104 de la terra conreuada,
 de la terra de conreu
 i la que és abandonada,
 amb paraules violents
108 i posats amenaçaires
 i una angúnia a cada pit,
 que no plau ni gens ni gaire
 perquè és d'odi i de verí
112 d'una banda i d'altra banda.
- 116 Encara hi ha ceparrons
 entre les terres perdudes,
 amb el cor eixut del corc
 de la passada malura,
 hi ha marges esventrats
 que es desfan en munts de runa,
 i esparvera de comptar
120 les collites que han perdudes;
- 124 ;d'aquell mal fil·loxera
 quants no en senten dany encara!
 cada marge que es desfà
 és una casa esfondrada;
- 128 aquell mal no fóra res
 si no se'ns encomanava,
 però hi ha un decandiment
 que ens eixuga i ens aplanà;

163 eixarreïts S_2] eixerreïts S

142 glaça,] glaça S

145 dolents,] dolents S

169 Solitud,] Solitud S

142 *glaça*,] L'addició de la coma fa sentit perquè introdueix una pausa entre dues oracions d'una sèrie coordinada.

145 *dolents*,] *Ibid.*

163 *eixarreïts*] En la forma *eixerrit*, és una paraula que testimonia [DECat](#) a Tortosa en el *Vocabulari del Maestrat* de Joaquim Garcia Girona. Pel que fa a la forma normativa *eixarreït*, [DCVB](#) confirma la realització [ajʃara'it] a Tortosa, i quant al verb *eixarreir*, [ajʃara'i] als parlars occidentals. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

169 *Solitud*,] Afegeixo aquí la coma per delimitar una clàusula de relatiu explicativa (veg. *Crist*, I, vv. 135-136).

- 132 filloxera dins els cors,
 aranyó que ens esgarrapa,
 ens tornem escarransits
 com el cep quan perd la saba,
 que li pengen els sarments
 i li cau la pampolada,
 i no lleva fruit madur
136 ni ofereix la sang morada
 que és el vi de combregar
 del porró de cada taula;
- 140 no oferim el fruit madur
 ni tenim la veu prou clara,
 el somriure se'ns desfà,
 la cançó a les dents se'ns glaça,
 devenim homes mesquins
144 i petits, i rondinaires,
 ens anem tornant dolents,
 som porucs d'alçar la cara
 i esguardar la creu del Crist
148 que encengué tanta muntanya
 amb la sang duta als raïms
 de la vinya verda i clara,
 de la terra del conreu
152 i la terra abandonada
 per un fet de desamor
 que ara porta a la baralla
 del renec, el cop de roc,
156 el puny clos, el cop d'estaca,
 el vessar d'aquella sang
 que és la vida que ens abranda
 i la glòria del terror
160 i el caliu de cada casa.
- 164 Filloxera dins els cors,
 aranyó que ens esgarrapa,
 ens tornem eixarreïts
 com el cep que perd la saba,
 no aixequem enlaire els ulls
 i aixequem els punys enlaire,
 ens estem jugant la pau
168 i farem tornar el vi agre.
- 172 El Crist de la Solitud,
 que és un crist fet per nosaltres,
 el veureu esfereït
 a la creu que s'abalança,

els cabells donats al vent,
cada esguard com una brasa,
cada esguard un glavi encès
176 apuntant la nostra entranya,
i escampant una claror,
que és la llum de l'esperança
pels camins del Priorat
180 commoguts per la tornada
dels seus fills exiliats
a la llar ressuscitada,
en saber que vola al vent
184 tot un clam de deslliurança;
que ha de fondre en cada pit
l'aranyó de la baralla,
la cançó d'un nou amor
188 i l'escalf de l'abraçada.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

OBRA POÈTICA INÈDITA

Prenc com a text base el del testimoni *M*, que recull les composicions que Salvador Estrem va revisar per a la seva publicació en volum, en algun moment entre els anys 1935 i 1936, però que la seva mort va deixar inèdites.

PM *Pla i Muntanya*, any VII, núm. 169 (30 de novembre de 1931), p. 7.
Lp *El Llamp*, any XI, núm. 251 (15 de desembre de 1931), p. 1.
Pr *Priorat*, any IV, núm. 72 (20 de desembre de 1931), p. 9.

Test. *PM Lp Pr M*

τ Ciutat de Balaguer *M*] A la ciutat de Balaguer *Pr Lp PM*
4 on hi ets *M*] on t'hi veus *Pr Lp PM*
9 préssec *M*] préssec *Pr Lp PM*
11 d'argent, *M*] d'argent *Pr Lp PM*
12|13 *p.m.* *M*] manca *Pr PM*
16 dóna *M*] torna *Pr Lp PM*
18 vida *M*] història *Pr Lp PM*
19 les gestes *M*] la gesta *Pr Lp PM*
23 en perill *M*] el perill *Lp PM*
41 en Jaume, ~ d'Urgell, *M*] En Jaume, ~ d'Urgell *Pr Lp PM*

1 ¡Ai, ~ Balaguer!,] Ai, ~ Balaguer! *M* Ai ~ Balaguer, *Pr Lp PM*

Les pauses mètriques mitjanes no s'indiquen en els testimonis anteriors a *M* amb una línia en blanc, sinó amb el sagnat del primer vers.

- 1 *Balaguer!*,] L'afegiment de la coma, que ja era present als testimonis anteriors a *M*, fa sentit per delimitar l'aposició explicativa que comença al segon vers. Potser l'addició del signe d'exclamació va induir Estrem a suprimir aquesta coma (veg. també v. 95).
- 9 *préssec*] Segons [ALDC](#) (mapa 1166), aquest mot es realitza [pr'esik] tant a Marçà com a la Torre de Fontaubella, i atesta la pronúncia [awβ'erzi] a la Ribera d'Ebre. D'acord amb Navarro (2012: 74), la forma majoritària és *préssic* al Priorat, però també documenta *auberge* a Falset i *préssic* a la Vilella Baixa i al nord de la comarca, que potser explica la vocal tònica en els testimonis més antics.
- 38 *traïdor*] La dièresi ens obliga a fer una sinèresi en aquest mot.

CIUTAT DE BALAGUER

- ¡Ai, ciutat de Balaguer!,
ciutat fresca i regalada
que tremoles dins el riu
4 on hi ets emmirallada,
mirall neguitós d'argent,
vida i frescor de la plana,
catifa d'horts i de blats,
8 conreus de fruita galana,
pruna, préssec, albercoc,
cirera, poma, magrana. . .
mirall neguitós d'argent,
12 cançó fonda que s'allarga.
- Qui sap el que diu cantant
el vell Segre, mentre passa
i et renta els peus amb amor
16 i et nodreix i et dóna ufana;
qui sap el que ell et vol dir
d'aquella vida passada,
de les gestes dels teus fills
20 i d'aquella sang vessada
que floria en cada pit
com una rosa abrandada
d'amor, en veure en perill
24 la llibertat de la pàtria,
quan aquell rei castellà
la tenia amenaçada.
- Qui sap el que el Segre diu
28 de la gran gesta passada
i d'aquell torrent de sang
que encenia la muralla
quan els braus balaguerins
32 queien sota la metralla
de l'exèrcit foraster
d'aquell rei qui trepitjava
els drets, les lleis, els costums
36 de la terra catalana,
i que fins els seus parents
com traïdor assassinava.
- Qui sap el que diu el riu
40 d'aquella barba afaitada
que en Jaume, el comte d'Urgell,
deixà enmig de la gran plaça

54|55 *p.m. M] manca Pr Lp PM*
70|71 *p.m. M] manca Pr Lp PM*
80|81 *p.m. M] manca Pr Lp PM*
83 *cançó M] cançó, Pr*
86 *i és molt M] i molt Pr Lp PM*

46 *regalada,] regalada M Pr Lp PM*

46 *regalada,]* L'afegiment de la coma al final d'aquest vers fa sentit per delimitar l'aposició explicativa del vers següent.

- 44 ans de lliurar al traïdor
la ciutat noble i honrada.
Passa el riu i diu cantant:
—Ciutat fresca i regalada,
48 corona d'or de l'Urgell,
ets una tomba sagrada
que guardes la llibertat
del nostre poble, enterrada,
però les cendres que hi ha
52 no s'han refredat encara,
el teu cor és un caliu
i serà un foc nou encara.
- 56 Un dia vindrà el bon vent
damunt de la terra esclava;
aquell dia hauràs trobat
tots els pèls d'aquella barba;
quan el vent aleni fort,
60 atia la foguerada,
obre la tomba, ciutat,
obre la tomba sagrada
i un núvol de cendra i vent
64 apagui el sol de la plana,
i l'estel, i el llantió
de la lluna platejada,
i es faci fosc si convé,
68 i hi hagi crits i baralla
i rojors de foc i sang
i drings i llampecs d'espasa.
- 72 No et dolgui, si cal, la sang,
que la que un temps fou vessada
prou i prou te l'he tornat
amb el doll de l'aigua clara
que és la vida del teu camp,
76 el consol de cada casa,
el pa i el vi dels teus fills,
i el neguit de la muntanya
que em nodreix eternament
80 i m'és mare i t'és companya.
- 84 No et dolgui la sang, si cal,
jo te la tornaré encara,
perquè la meva cançó
ve de lluny i no s'apaga
i passa i ha de durar,
que és molt fonda i és molt llarga.

- 89 més viu, *M*] més fort, *Pr Lp PM*
 94 que la que *M*] de la que *Pr Lp PM*
 98|99 *p.m. M*] manca *Pr Lp PM*
 102|103 *p.m. M*] manca *Lp*
 105 vellut *M*] vellut, *Pr Lp PM*
 108 vella *M*] vella, *Pr Lp PM*
 110 desfeta *M*] caiguda *Pr Lp PM*
 110|111 *p.m. M*] manca *Pr Lp PM*
 114 dintre ~ tancada, *M*] dins a ~ tancada; *Pr Lp PM*
 116|117 *p.m. M*] manca *Pr Lp PM*
 118 part d'amunt *M*] per damunt *Pr Lp PM*
 LA manca *M*] Balaguer 15 novembre de 1931 *Lp PM*
-
- 95 ¡Ai, ~ Balaguer!,] Ai, ~ Balaguer! *M Ai ~ Balaguer, Pr Lp PM*
 106 encimallada,] encimellada, *M encimellada Pr Lp PM*

-
- 87 *traïdor*] La dièresi ens obliga a fer una sinèresi en aquesta paraula.
 95 *Balaguer!*,] L'afegiment de la coma fa sentit per delimitar l'aposició explicativa del vers que segueix (veg. v. 1).
 106 *encimallada*] D'acord amb [DCVB](#), *encimallar* és un verb derivat de *cimall*. La vacil·lació en la grafia de la vocal pretònica és atestada per [CTILC](#), que recull dues ocurrences d'*encimellat* i una, d'*encimallada*. Es tracta, possiblement, d'una forma que reproduïx la pronúncia dialectal. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.
 118 *part damunt*] Veg. també *Crist*, I, v. 143.
 LA En els testimonis *PM* i *Lp* es fa constar al final del text l'efemèride següent: «En la commemoració de la seva caiguda en el setge de 1413.» El diumenge 15 de novembre de 1931, va celebrar-se un Aplec Catalanista a Balaguer en record del setge de 1413, organitzat per les entitats Palestra i la Unió Catalanista, amb la participació de ponents tan distints com Joan Estelrich, Ventura Gassol i Ambrosi Carrion, de la Lliga Regionalista, Esquerra Republicana de Catalunya i la Unió Socialista de Catalunya, respectivament. Veg. *Pla i Muntanya*, any VII, núm. 168 (14 de novembre de 1931), pp. 3-5.

88 Quan el traïdor serà lluny,
 tots serem amos de casa,
 el solell serà més viu,
 la terra molt més ufana,
 les veus tindran un dring nou,
92 i el teulat de cada casa
 guardarà una pau millor
 que la que ha guardat fins ara.

96 ¡Ai, ciutat de Balaguer!,
 ciutat dolça i regalada,
 casal de màrtirs i herois
 que ets una tomba sagrada.

100 Si tenies set portals,
 set portals i una muralla,
 ara ets l'urna del caliu
 d'una terra encara esclava.

104 A l'altra banda del riu
 em sombreia la porxada,
 les teulades de vellut
 i l'església encimallada,
 bruna com la mel d'un rusc,
108 de tan vella escrostonada,
 vora el groc d'or dels carreus
 de la desfeta muralla.

112 Església i muralla al cim
 vetllant la cendra sagrada
 dels fills de la llibertat
 que és dintre l'urna tancada,
 vetllant la pau i els neguits
116 i el sentiment de la pàtria.

120 Església i muralla al cim
 part damunt de l'ampla plaça
 de cent ulls esbatanats
 vigilant el vent que passa.

Pr *Priorat*, any II, núm. 12 (17 de juny de 1923), p. 9.
Pr_e *Priorat*, any III, núm. 12(13) (1 de juliol de 1923), p. 11.

Test. *Pr Pr_e M*

2 de rostoll *M*] del rostoll *Pr*
6 foradades *M*] ben foradades *Pr*
9 estol *M*] esbart *Pr_e manca vers Pr*
10 seu *M*] teu *Pr_e manca vers Pr*
12 brasa *M*] brasa, *Pr*
14 casa *M*] casa, *Pr*
15 amunt *M*] amunt, *Pr*
16 veiem *M*] sentim *Pr*
17 admirats *M*] enjolits *Pr*
22 muntanya, *M*] montanya, *Pr*
28 nostra terra ufana, *M*] terra catalana, *Pr*
29 vius *M*] vius, *Pr*
31 catalans, *M*] catalans; *Pr*
32 espasa; *M*] espasa... *Pr*
39 cel *M*] cel, *Pr*

3 pagès] pagés *M Pr*
7 àlber] albe *M aube Pr*
23 encès] ences *M encés Pr*
30 tramuntana] tramontana *M Pr*

Al número de *Priorat* del primer de juliol de 1923, va aparèixer una fe d'errates que advertia de l'addició, en el poema publicat en el número anterior, d'un adverbí al vers sisè que no era a l'original i de la supressió de dos versos després del vuitè. El testimoni *Pr_e* recull, doncs, exclusivament les dues esmenes.

- 3 *pagès*] D'acord amb Navarro (2012: 21-22), la vocal tònica d'aquest mot es realitza tancada en el parlar de Falset —i així apareix en ambdós testimonis. Ara bé, a banda d'aquest poema, Estrem opta sempre per la forma normativa, raó per la qual regularitzem aquest mot.
- 7 *àlber*] Segons [DCVB](#), *aube* és la forma que pren aquest mot en el parlar de Falset. Per la seva part, [ALDC](#) (mapa 1199) atesta ['awβe] a Marçà i ['awbit] a la Torre de Fontaubella. El seu canvi en el testimoni *M* contrasta, per tant, amb el manteniment de formes que reproduïen una pronúncia dialectal, com *pagés*. D'altra banda, la forma *albe* podria respondre al fet que la màquina amb què l'autor va mecanografiar aquest poema no disposava d'accent greu. En qualsevol cas, regularitzo aquest mot, malgrat que *albe* és recollit per [DCVB](#) com a variant escrita, ja que Estrem usa la forma normativa *àlber* a *Crist*, II, v. 25 i a «La processó dels àlbers», la qual, per altra banda, es realitza fonèticament com *albe*. Cf. «Cançó de comiat», v. 23.
- 23 *encès*] La manca d'accent gràfic ens porta a entendre que Estrem no volia utilitzar l'accent agut en aquesta paraula, atès que no podia mecanografiar l'accent greu. En aquest sentit, l'ús predominant del mot *encès* en el seva obra és la forma normativa amb l'accent greu.
- 30 *tramuntana*] Veg. *Crist*, I, v. 114.

ELS FOCS DE SANT JOAN

- Foguera de Sant Joan,
flams de rostoll de segades,
de coves vells de pagès,
4 de cadires desjuntades,
d'escombres sense plomall,
de sàrries foradades,
amb un àlber dret al mig,
8 sostret de les barrancades
per un estol de fadrins
que al seu redol fan ballades.
- Foguera de Sant Joan,
12 esperit i flam i brasa
que ens escures els racons
dels mals endreços de casa
i ens fas girar els ulls amunt
16 quan et veiem abrandada,
admirats del guspireig
que fa dansa amb l'estelada
d'aquest cel tan blau, tan gran,
20 de la pàtria esclavitzada.
- Foguera de Sant Joan,
t'havem portat a muntanya,
t'hem encès dins de la vall,
24 abrandat enmig la plana,
i ara ens has entrat al cor
i el teu foc se'ns encomana,
i ja tot flameja arreu
28 de la nostra terra ufana,
que els flams són més vius com més
els besa la tramuntana.
- Foguera dels catalans,
32 cada flam és una espasa;
brandada pel vent de Déu
ens treus les noses de casa.
- Claror que pugés amunt
36 i ens ofegues l'estelada,
deixa viu aquell estel
com fulla de cep alada
que ens somriu al mig del cel
40 i té color d'esperança
i ens fa llum en el camí
de la nostra deslliurança.

- 45 ponent *M*] ponent, *Pr*
46 sigui *M*] és *Pr*
A manca *M*] Juny MCMXXIII *Pr*

-
- 44 traient] treient *M Pr*

44 *traient*] Estrem sempre escriu amb *e* la vocal àtona en posició pretònica del verb *treure*, fet que obeeix a la pronúncia dialectal. Veg. l'altra ocurrència d'aquest gerundi en tota la seva obra poètica a «Catalunya», v. 40, o bé un exemple similar com el present «treieu» al discurs autògraf de Marçà, 4 de juny de 1927, l. 236. Malgrat això, regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

44 Foguera dels catalans,
 vés traient noses de casa...
 de llevant fins a ponent
 cada flam sigui una espasa.

Pr *Priorat*, any VIII, núm. 146 (20 de gener de 1935), p. 4.

Test. *Pr* *M*

8 et pren el desig *M*] t'emmena un desig *Pr*

23 riu *M*] riu, *Pr*

29 món, *M*] món *Pr*

32 dintre *M*] dins de *Pr*

D Josep Puxeu i Alaix es va casar amb Filomena Jardí i Montlleó el dia 4 de gener de 1935 a Falset. Puxeu era redactor de *Priorat*, que dirigia Estrem. Veg. *Priorat*, any VIII, núm. 145 (6 de gener de 1935), p. 10.

20 *domeny*] Veg. «Oració de la nit de Nadal», v. 2.

34 *festejalles*] Substantiu que no recull cap dels diccionaris ni corpus textuais consultats. És, doncs, un neologisme derivat de *festejar*.

LA VIDA NOVA

*A l'amic Josep Puxeu
en el dia de les seves noces*

4 Salut, amic que véns d'aquella vida
de renous i desoris... joventut,
poltre abrivat sense govern de brida
amb l'orgull del qui mai serà vençut.

8 La vida fa el seu fet amb cada cosa
i tot és acabança i començar;
no hi ha res en el món que faci nosa
quan et pren el desig de ben mudar.

12 Tota la nostra vida és una ruta
i en cada tomb et mou un sentiment,
és una font que mai no veus eixuta
i el brill de cada gota un naixement.

16 Ara tu encetes una vida nova
amb un començ ungit de majestat,
al teu redol tot el que hi ha es renova
i abranda com l'esposa al teu costat.

20 Avui, amic, no res no et desplauria,
ni et mou l'orgull, ni et migra cap enyor,
saps que ets fort i ningú no gosaria
de plantar cara al teu domeny d'amor.

24 Ja no és deserta avui la teva vora
i al teu volt enlluerna tanta llum,
la companya que hi riu embauma l'hora
del maridatge amb un sagrat perfum.

28 Sigui sagrat l'instant de la partença
pel nou camí que ara fareu plegats;
a dins la vida nova que et comença
hi han de florir uns amors insospitats.

32 Ara ets amo del món, amb una esposa,
ara ets un home dins la plenitud,
ara veuràs com Déu arreu et posa
dintre ta casa els brins de la virtut.

36 Que el teu amor no són parauleries
ni festejalles de jugar a estimar,
el teu amor tu no el canviaries
per cap riquesa que et volguessin dar.

44 fill, *M*] fill *Pr*

45 Que si la joventut *M*] Fins ara joventut *Pr*

44 I rere els agombols d'aqueixa esposa
i el bes i l'abraçada que n'hauràs,
vindran els fills més frescos que una rosa
i amb cada fill, més fort et sentiràs.

48 Que si la joventut t'esperonava
amb un desig d'haver la fortitud,
ara veuràs que allò que t'abrivava,
amb l'esposa en els braços, ja ha vingut.

52 Sigui plena de llum la teva casa
amb el flam de l'esposa al costat teu,
i amb la gràcia i l'escalf de viva brasa
de tot el bé que hi pugui abocar Déu.

Pr *Priorat*, any III, núm. 33 (4 de maig de 1930), p. 7.

C *La mala collita. Versos*. Reus: Impremta Foment, 1930, pp. 57-58.

Test. *Pr C M*

3 salut a *M*] benhaja *C Pr*
4 i a la *M*] i la *C Pr*
5 salut al ~ al *M*] benhaja el ~ el *C Pr*
6 i a la *M*] i la *C Pr*
9 Camina *M*] Camina, *C Pr*
11 mantí, *M*] mantí *C*
15 Salut a *M*] Benhaja *C Pr*
16 i a la *M*] i la *C Pr*
39 Llaurador *M*] Llaurador, *C Pr*

T Llaurador, bon llaurador... *C*] manca *M*
21 tens, *C*] tens *M*

18 torrada!,] torrada! *M C Pr*
19 vi,] vi *M C Pr*
28 clara,] clara *M C Pr*

Als testimonis *Pr* i *C*, les pauses mètriques mitjanes s'indiquen amb el sagnat del primer vers.

-
- T Com que Estrem únicament va deixar de titular una sola composició —primerenca— en tot el conjunt de la seva obra, podem suposar que volia canviar el títol d'aquesta poesia, un títol que el setembre de 1936, però, encara no devia haver trobat. Proposo, per tant, el dels primers testimonis, abans de no donar-ne cap.
- 18 *torrada!*,] L'estrofa s'organitza mitjançant el paral·lelisme de les dues oracions exclamatives. L'afegiment de la coma referma la successió simètrica de la mateixa estructura i la repetició d'alguns mots.
- 19 *vi*,] L'addició de la coma fa sentit per assenyalar la rematització del subjecte (cf. v. 18, on la coma interna fa una mateixa funció).
- 21 *tens*,] Mantinc la coma per delimitar el vocatiu rematitzat.
- 28 *clara*,] L'oració de relatiu explicativa justifica l'addició de la coma.

LLAURADOR, BON LLAURADOR...

- Llaurador bon llaurador
que vas darrere l'arada;
salut a la morenor
4 i a la cançó fina i llarga;
salut al solell i al vent
i a la terra regirada
que fa oloreta de pa
8 i és flonja, lleu i torrada.
- Camina caminaràs
rere la mula pausada,
la mà crostosa al mantí,
12 la testa mig decantada,
l'esguard al solc que es va obrint
com una entranya de mare...
- Salut a la morenor
16 i a la cançó que s'allarga.
- ¡Quina oloreta que fa
de pa, la terra torrada!,
¡quina oloreta de vi,
20 la vinya que tens llaurada!
- Quin delit tens, llaurador
que vas darrere l'arada...
tot el dia una cançó,
24 la cançó de l'esperança
d'aquell raig de vi i del pa
que han d'il·luminar la taula
enriallada de fills
28 amb l'esposa dolça i clara,
qui té un flam d'amor als ulls
i una rosa a cada galta
i uns llavis que besen fi
32 i una paraula que canta
i uns braços com ales lleus
que endolceixen l'abraçada.
- Cada dia una cançó,
36 la cançó de l'esperança
que recull el primer estel
quan la flor del sol s'apaga.
- Llaurador bon llaurador,
40 deix l'arada al camp, cavalca

- 45 i comença *M*] només hi ha *Pr*
55 els ~ contents *M*] i els ~ rient *C Pr*
56 de *M*] en *C Pr*
61 et semblara que és *M*] t'ha de semblar més *C Pr*
64 conreuada *M*] conreada *C Pr*
69 del llit de l'amor, *M*] d'aquell llit tot tou, *C Pr*
72 il·luminaven *M*] il·luminava *C Pr*
-
- 52 casa, *C*] casa *M*
-
- 42 casa,] casa *M C Pr*
54 deleix] daleix *M C Pr*

-
- 42 *casa*,] L'afegiment de la coma en aquest vers fa sentit per delimitar l'oració subordinada causal.
- 52 *casa*,] La llarga aposició explicativa que segueix aquest vers justifica l'addició de la coma, recollida ja en els primers testimonis.
- 54 *deleix*] Del llatí *DELĒRE*, segons [DCVB](#); d'acord amb aquest diccionari, la solució de la primera vocal és [e] en els parlars occidentals. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la seva forma dialectal, que també testimonien «He estat oprès», v. 13 i «A sant Jordi», v. 23. Veg. també «El pensament», v. 5.
- 64 *conreuada*] La variant *conreuar*, que recull [DCVB](#) però no [DIEC2](#), és la forma que adopta aquest verb a *Crist* —en totes les seves formes conjugades. Hem de recordar ara que la gestació del testimoni *M* és contemporània o posterior a la d'aquell llibre.

la mula dòcil i humil
i fes camí cap a casa,
que la vila és allà lluny
44 i la llum del cel s'acaba,
i comença el fosforeig
del llucar de l'estelada;
deixa l'arada en el solc
48 i amb la cançó fina i llarga,
la cançó del teu amor
i de la teva esperança,
no et deturis pel camí
52 que t'esperen els de casa,
la dona que et sap besar
i es deleix per l'abraçada,
els fills que et rebran contents
56 de deixar la seva falda
per cavalcar els teus genolls
com tu la mula que llaura.

Demà abans de sortir el sol,
60 en retornar a la llaurada
tot et semblarà que és nou,
el camí groc d'argelaga,
el cel blau amunt dels cims
64 i la terra conreuada
que haurà el gust d'aquell petó
del llavi de l'estimada,
la color viva i dringant
68 del riure de la mainada,
l'escalf del llit de l'amor,
l'amor d'aquella abraçada,
i el gust d'aquell vi i del pa
72 que il·luminaven la taula.

Pr *Priorat*, any II, núm. 27 (16 de setembre de 1923), p. 5.

Test. *Pr* *M*

- 2 de *M*] *manca Pr*
2|3 virolats; | vent fi *M*] virolats. | Vent fi, *Pr*
4|5 malavirats; | caliu *M*] malavirats. | Caliu *Pr*
6 desperta el sentit endormiscat *M*] vol rentâ aquest ull, mig
emboirat, *Pr*
7 ens vol *M*] hi vol *Pr*
8 que ens faci anar cap a *M*] per fer-nos més aprop *Pr*
-
- 3 passades, *Pr*] passades *M*
9 *Ai*, *Pr*] *Ai* *M*

2 *de*] Sense la preposició, el vers resulta hipomètric; per tant, sembla raonable pensar que la seva manca en el testimoni *Pr* no és per voluntat de l'autor.

3 *passades*,] Afegeixo la coma, d'acord amb el testimoni *Pr*, per marcar una pausa entre els dos complements nominals (cf. v. 1, malgrat que la coma separi allí l'adjectiu del seu complement).

9 *Ai*,] La delimitació de la interjecció justifica l'addició de la coma, que el testimoni *Pr* ja recollia. Veg. «Ciutat de Balaguer», v. 1.

SETEMBRE

Matins daurats i tardes perfumades,
de l'olor dels raïms ja virolats;
vent fi que ens ve cantant gestes passades,

4 d'un temps que fórem tots malavirats;
caliu de sang que bull sota la cendra
i ens desperta el sentit endormiscat

8 i al cor un foc novell ens vol encendre
que ens faci anar cap a la llibertat.
¡Ai, dolçor del setembre tot daurat!

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

OBRA POÈTICA DISPERSA

Reuneixo en aquest apartat, ordenades cronològicament, en primer lloc, les poesies de Salvador Estrem publicades a la premsa que no van ser recollides en volum ni formen part dels originals mecanoscrits; per a la fixació del text, disposem solament d'un testimoni de cada poesia, excepte de «La processó i la sardana de Juli Antoni», de la qual en tenim dos. En segon lloc, hi aplego les versions publicades en premsa d'aquelles poesies que també van veure la llum en volum, però que presenten prou divergències per ser singularitzades. Es tracta de «Juny», «Les set espases» i de la primera part d'*El Crist de la Solitud*. Finalment, hi manca «La dansaira del mar», poesia publicada a *Priorat* l'any 1915, que no he aconseguit consultar.

Mo *Mont-sant*, any I, núm. 6 (1 de juny de 1909), p. 4.

Test. *Mo*

- 1 ponent] ponent, *Mo*
- 4 muntanya,] montanya, *Mo*

Al número següent de *Mont-sant*, any I, núm. 7 (1 de juliol de 1909), p. 7, es va publicar una nota adreçada a S. E. Falset: «El publicar-li seria dar importancia a una cosa que no 'n té; es qüestió d'apreciacions y la poesia está sobradament bé.» Sembla, doncs, que Estrem va detectar alguna errata en la poesia impresa al número anterior i va sol·licitar la publicació de l'esmena, cosa que la redacció del periòdic va declinar de fer per manca de rellevància.

-
- 1 *ponent*] Malgrat que la coma accentua l'esquema rítmic del poema, que manté en cada vers una vocal tònica a la sisena síl·laba, la supprimeixo perquè introdueix una inflexió entre el verb i el seu subjecte.
 - 2 *ennegrellat*] Mot que no recull cap dels diccionaris ni corpus textuais consultats. És un neologisme derivat de *negrall*.
 - 4 *montanya*] Regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús normatiu que fa Estrem a la resta de la seva obra poètica (veg. per exemple «Del Gòlgota al cel», v. 1).

NOCTURN

4 La rojor de ponent ja s'apagava,
cobrint-se el cel d'un vel ennegrellat
de núvols gegantins, que s'aixecaven
de la muntanya, fins a l'ample espai.

8 Lo joncar mou amb fúria sa brancada
fent besar fulla i rama tot sovint,
quan l'empeny la forçada garbinada,
llençant-se sobre terra, tot brunzint.

12 Fa sentir sa remor esmortuïda
la fonteta que allí prop pareix rajar
d'aigua clara, gemada, cristallina,
que saltant va escorrent-se riu avall.

16 Volejant entremig de les tenebres
un aucell va cercant-ne lo seu niu,
ja l'ha trobat, refila una estoneta
ses ales desplegant i es fica dins.

VP La Veu del Camp, any II, núm. 95 (25 d'octubre de 1914), p. 3.

Test. *VP*

3 escolto les] escolto a les *VP*

3 *escolto les*] Suprimeixo la preposició que precedeix el complement directe perquè aquí no és una marca de col·loquialitat, sinó més aviat una mera errada. És clar que la supressió no té conseqüències en la mètrica del poema.

LO CANT DE LES ONES

Sentat en les roques
voreta del mar,
escolto les ones,
4 ansiós d'esbrinar
què diuen, quan corren i vénen i van,
torbant-ne la pau
dessota el cel blau,
8 vestides d'escuma, tot cantant, cantant.

A voltes me sembla que entonen joioses,
un cant d'alegria,
un cant ple d'amor,
12 i uns cops, jo les sento pausades, confoses
en sa melangia,
cantar de tristor. . .
mes, riuen i ploren
16 i neixen i moren
sempre igual cantant,
les ones, quan corren i vénen i van.

¿Qui entén sa alegria. . .
20 qui sap sa tristor,
si fan cada dia
una igual remor?

Que les ones parlen
24 no ho sé pas dubtar,
mes, lo que elles diuen,
mai puc esbrinar.

Sa cançó és hermosa,
28 sublim i grandiosa
que al món bé deu dir-li quelcom d'ignorat,
quelcom que sabia,
si escoltés un dia
32 sa parla dubtosa, d'un remor sagrat.

Falset

VT *La Veu de Tarragona*, any II, núm. 77 (25 d'octubre de 1914), p. 3.

Test. VT

- 3 nues] nues, VT
5 serra,] serra VT
6 llençol,] llensol VT
9 rúfol] rufol VT
11 allà, ~ núvol,] allà ~ nuvol, VT
13 branques,] branques VT

-
- 3 *nues*] La conjunció copulativa fa innecessària la coma aquí, entre les dues oracions coordinades, com en els versos precedents, amb els quals mantenen una simetria sintàctica.
- 5 *serra*,] L'afegiment de la coma fa sentit per tancar l'aposiició explicativa de l'adverbi anterior (cf. v. 11).
- 6 *llençol*,] Entenc que la lectura més plausible, d'acord amb el referent del pronom *hi*, és que «les crestes de l'alta serra» estiguin nevades «com un llençol», no pas «tota la terra». Per tant, l'afegiment de la coma evita l'ambigüitat que roman irresolta si hi manca.
- 7 *devindre*] Mot que **DCVB** recull com a variant del verb *devenir*. Per la seva part, **CTILC** només atesta l'ús d'aquesta forma com a substantiu.
- 9 *rúfol*] Potser és una ultracorrecció del periòdic, amb la voluntat de rimar «rufol» i «nuvol» amb els versos parells de les dues primeres estrofes: en aquest cas, però, els vv. 9 i 11 esdevenen hipermètrics, raó per la qual penso que la lliçó no és d'Estrem.
- 11 *allà*, ~ *núvol*] L'addició de la coma possibilita delimitar l'aposiició explicativa de l'adverbi anterior. Veg. també *rúfol*.
- 13 *branques*,] Afegeixo la coma per assenyalar la inflexió que es produeix entre el circumstancial i l'aposiició focalitzada del substantiu *avi*, els quals, a més, no estan regits sintàcticament per un mateix element.

HIVERN

4 Jo he vist els arbres llençar les fulles
i he vist migrar-se els raigs del sol,
he vist les branques quedar-se nues
i he vist morir-se el rossinyol.

8 I allà, en les crestes de l'alta serra,
la neu posar-s'hi, com un llençol,
devindre trista tota la terra
plorant l'angoixa de què es condol.

12 He vist tornar-se'n el cel tot rúfol
i el vent entrant-ne pels finestrons,
i allà, en la boira de l'espès núvol,
de bell temps perdre's les grans cançons.

16 Al foc que crema d'enceses branques,
nevat de testa, l'avi, vellet,
s'escalfa i conta els anys que corren
i al cor li entra l'esglai del fred.

Rn Renovació, any II, núm. 72 (6 de desembre de 1914), p. 3.

Test. *Rn*

² eixida,] eixida *Rn*

Les cinc poesies que Estrem va publicar al setmanari *Renovació*, de Tarragona, van acompanyades d'una data, que no sembla obeir a un esdeveniment determinat, sinó al moment de la redacció. Veg. també «Pluja de nit», «Les muntanyes», «Vent de ponent...» i «A l'aimada».

² *eixida*,] L'afegiment de la coma fa sentit per indicar una pausa que delimiti el sintagma tematitzat.

¹² *devindre*] Veg. «Hivern», v. 7.

EL RIU

4 Comença dintre el bosc la cantarella,
en una font, entre verdors eixida,
i avall corre saltant l'aigua atrevida,
filant d'un ritme ingrat, la cançó vella.

8 Quan cau a terra plana, va per ella
sentint l'orgull de creure-la rendida;
el riu, amb sa corrent esfereïda,
en son desbordament tot ho flagella.

12 Res detura el seu pas, no li fa nosa,
les roques que s'emporta i arrossega,
estrellant-les al salt de la resclosa.
I al devindre cansat de tanta brega,
canta baixet i satisfet reposa,
mes al creure's triomfant, el mar l'ofega.

24 de novembre de 1914

Rn Renovació, any III, núm. 83 (21 de febrer de 1915), p. 2.

Test. *Rn*

3 esbojarrada,] esbojerrada, *Rn*

5 amunt] amunt, *Rn*

3 *esbojarrada*] Regularitzo aquest mot d'acord amb la forma normativa, tal com fa l'autor a «La nostra nau», v. 14.

5 *amunt*] Malgrat que la coma ajuda a marcar l'esquema rítmic del poema, que manté en cada vers una vocal tònica a la sisena síl·laba, la supprimeixo perquè introdueix una pausa entre el gerundi i el seu complement que dificulta la lectura.

PLUJA DE NIT

4 Com glops de fum, tapant la volta immensa
 en la gran solitud de la vesprada,
 s'acometen en lluita esbojarrada,
 els núvols, quan la nit a entrar comença.

8 Esguardant cap amunt la foscor intensa,
 la terra, de negrors embolcallada,
 llagrimeja entristida, apesurada,
 de veure plorar els núvols pluja densa.

 I la nit va finint, i arriba el dia
 omplint de raig de sol la vall frondosa,
 que vessa de verdors i d'harmonia.

12 I els aucellets filant cançó melosa,
 tot saltant per la branca que somnia,
 fan la natura encara més hermosa.

Falset, febrer de 1915

VT *La Veu de Tarragona*, any III, núm. 119 (15 d'agost de 1915), p. 3.

Test. VT

El diumenge 25 de juliol de 1915 va debutar al Teatre de l'Artesana de Falset, amb l'opereta *Eva*, la companyia de sarsuela dirigida per Emili Ginestet i Francisco Calle, que comptava com a primera soprano amb Ramona P. Alsina. La companyia va romandre a Falset fins a la Festa Major de la vila, el dia 8 de setembre de 1915, quan es va acomiadar amb l'opereta *La comedianta*. Entremig, va representar altres obres: així, el dia 8 d'agost de 1915 va estrenar l'opereta *La princesa del dollar*; el dia 12, la peça *El príncipe bohemio*; i el dia 29, l'ídl·li en català *La barca*, d'Apel·les Mestres, i les sarsueles *La viejecita* i *Cambios naturales*. No em sembla desassenyat plantejar la possibilitat que aquesta poesia estigui dedicada a Ramona P. Alsina. Veg. [ACPR](#), Fons Centre d'Estudis Falsetans: Programes del Teatre de l'Artesana de Falset, 1915.

23 *frissaments*] Mot recollit a [DCVB](#), el qual atesta en tot el domini les dues realitzacions —sorda i sonora— de la sibilant intervocàlica.

A UNA ARTISTA QUI CANTA BELL

- 4 Teniu tot l'aire de gentil noblesa
com una hermosa dama del gran món,
en vostre rostre hi canta la bellesa
sota la majestat de vostre front.
- 8 Teniu en vostre esguard de somniadora,
el bell encís d'un fresc i gai mirar,
vostre somriure és gràcia temptadora
que l'amor en els cors fa despertar.
- 12 Com un misteri, en la buidor de l'aire,
esbargiu pura essència d'un bell cant
i en música escampeu tota la flaire
que neix en vós, com un tresor radiant.
- 16 Quan se bada el capoll de vostres llavis,
llençant el suau perfum de les cançons,
bé prou borreu amb ell mos dols i agravis
i els convertiu en somnis d'il·lusions.
- 20 A prop de vós, ¡quin bell estar faria!
sempre oint eixa veu que us dóna el cel,
ubriagant-me en la tendra melodia
de nítida cançó, plena de mel.
- 24 Els vostres cants me porten alegria,
els vostres cants me fan sentir tristor
i em duen frissaments d'una fol·lia,
que al cor se'm fon amb música d'amor.
- 28 Pels vostres cants, jo en sento gran cobdícia
i vós per tot arreu els feu sentir;
tothom gosa l'encant d'eixa delícia
que jo voldria tota per a mi.
- 32 Mes si no en puc gaudir, si és vostra glòria
l'expandir-los pel món en suau perfum,
deixeu-me'n un d'escrit en la memòria,
que em porti al cor, d'amor la clara llum.
- 36 Llavors, com una aucella enjogassada
fendint l'espai tot rabejat de sol,
prendre podreu la triomfal volada,
deixant-me ple de goig... i de condol...
- Goig d'haver assaborit la vostra flaire,
condol d'haver sentit el comiat;

40 *condol*] *condol*, *VT*

42 *enyorant*] *anyorant*, *VT*

40 *condol*] La supressió de la coma fa sentit per eliminar una inflexió entre el verb i el seu subjecte.

42 *enyorant*] Suprimeixo la coma perquè la seva presència introdueix una ambigüïtat entre el gerundi i el seu complement. Per altra banda, [DCVB](#) atesta *anyorar* com a variant escrita antiga i confirma la realització [a] de la vocal inicial en els parlars occidentals (veg. també «Del temps trist», v. 20). Regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús normatiu que fa Estrem en la major part d'ocurrències d'aquest verb a la seva obra poètica: per exemple, a *El xiprer*, v. 9 o bé *Elegia del Priorat*, v. 20. Per a una discussió sobre aquestes formes anteriors a les normes fabrianes, vegeu «Criteris d'edició».

40 el goig és curt, molt curt, no dura gaire,
 el condol pot deixar-me el cor lassat.

 Mes no, que el cor amb vós farà fugida,
 temerós de quedar-se aquí enyorant
44 el plaer que ha sentit d'una altra vida,
 per l'harmonia atret de vostre cant.

 Seguiu el vol com rossinyol cantaire,
 glosant les penes i els plaers d'amors,
 mes torneu aviat, no tardeu gaire,
48 que vostra glòria he de cobrir de llors.

Pr *Priorat*, any II, núm. 13 (20 de febrer de 1916), p. 4.

Test. *Pr*

2 *història*,] *historia* *Pr*

5 *deleixo*,] *daleixo* *Pr*

16 *perquè*] *porque* *Pr*

-
- 2 *història*,] Afegeixo la coma per delimitar l'aposició explicativa.
- 5 *deleixo*,] Del llatí *DELĒRE*, segons [DCVB](#); d'acord amb aquest diccionari, la solució de la primera vocal és [e] en els parlars occidentals. També [DECat](#) confirma l'etimologia i refusa *dalir* com a «mala grafia» que va costar normalitzar. Així, doncs, regularitzo aquest mot d'acord amb la forma dialectal, que també testimonien «He estat oprès», v. 13 i «A sant Jordi», v. 23, entre altres. D'altra banda, l'addició de la coma fa sentit per separar dues oracions juxtaposades.
- 9 *casi*] Mantinc la forma col·loquial que presenta el testimoni perquè la seva normalització no permet recuperar la pronúncia original. En aquest sentit, [DECat](#) documenta aquesta pronúncia en textos antics des del segle xv i confirma el seu ús fins a l'actualitat.
- 16 *perquè*] El barbarisme que recull el testimoni sembla més imputable a una errata d'impremta que a la voluntat d'Estrem.

EL PENSAMENT

Un llibre avui llegeixo,
d'amor tota una història,
que em porta a la memòria
4 records que el temps s'endú;
llegint-lo, m'hi deleixo,
llegeixo fins l'escòria,
són els d'aquella història
8 mateix que jo i que tu.

Ja casi que fineixo
girant fulla per fulla,
me trobo la despulla
12 d'un pensament madur;
la flor que prefereixo
dient que m'estimaves
un jorn tu me'l donaves
16 perquè pensés en tu.

Pr *Priorat*, any II, núm. 20 (3 de setembre de 1916), pp. 4-5.

Test. *Pr*

- 4 trauré] treuré *Pr*
15 enyoren] anyoren *Pr*

-
- 4 *trauré*] Per causa de la pronúncia dialectal, Estrem escriu amb *e* la vocal àtona en posició pretònica del verb *treure* sempre. Veg. «Els focs de Sant Joan», v. 44, com a exemple. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.
- 7 *t'ampare*] Navarro (2012: 33) testimonia la vocal /i/ en el morfema àton de la primera persona del present de subjuntiu a tot el Priorat, excepte els pobles de la Bisbal, Margalef i Ulldemolins, al límit nord de la comarca, on presenta /a/ per contacte amb els parlars lleidatans. Per tant, cal entendre aquesta forma com una llicència poètica per causa de la rima amb *mare*.
- 11 *los*] Hi ha dues ocurrencies de la forma plena de l'article definit masculí en l'obra de Salvador Estrem (veg. també «Lo cant de les ones»). D'acord amb Navarro (2012: 29), el seu ús és general a tota la comarca del Priorat.
- 15 *enyoren*] D'acord amb [DCVB](#), *anyorar* és una variant escrita antiga i la realització [a] de la vocal inicial és atestada en els parlars occidentals. Es repeteix a «A una artista qui canta bell», v. 42 i «Del temps trist», v. 20. Regularitzo aquest mot d'acord amb el criteri de la normalització de l'ortografia dialectal.

BRESSOLANT CANTA LA MARE

4 Dorm mentre et canti cançons amoroses,
dorm mentre et canti tan dolces cançons;
si senten fred tes galtetes hermoses,
jo el trauré amb el caliu de petons.

8 Dorm, fillet meu, mentre et bressa ta mare,
no ploris més, que ta mare et somriu,
que si en el món ningú tens que t'ampare,
jo entre mos braços sabré fer-te un niu.

12 Riu, tendre infant, quan te faci festetes,
riu com els àngels que juguen al cel;
los meus petons en tes roges galtetes,
seran tan dolços, més dolços que mel.

16 Plora, quan perdis mos braços que et porten,
quan morta corri cap altres regions,
que els pobres orfes que enyoren i ploren,
no tenen mare que els faci petons.

Pr *Priorat*, any II, núm. 21 (1 d'octubre de 1916), pp. 3-4.

Test. *Pr*

- 5 juganeres] joganeres *Pr*
6 cants] cants, *Pr*
20 enyora] anyora *Pr*
23 muntanyes] montanyes *Pr*

-
- 5 *juganeres*] Segons [DCVB](#), *joganera* és una variant gràfica de *juganera*. El mateix diccionari testimonia la realització [u] de la primera vocal en els parlars occidentals. Per tant, regularitzo aquest mot d'acord amb la pronúncia dialectal que coincideix amb la forma normativa.
- 6 *cants*] L'eliminació de la coma, que aquí sembla respondre a un criteri prosòdic, suprimeix una inflexió entre el subjecte i el verb.
- 20 *enyora*] Veg. «Bressolant canta la mare», v. 15.
- 23 *muntanyes*] Regularitzo aquest mot d'acord amb l'ús normatiu que fa Estrem a la resta de la seva obra poètica (veg. per exemple «Els focs de Sant Joan», v. 22).

DEL TEMPS TRIST

4 Les fulles dels arbres groguegen i moren
i deixen la branca tot mandrosament,
per terra es rossegen, gemeguen i ploren,
quan sens compadir-se'n les allunya el vent.

8 Les aus juganeres per l'aire revolen...
sos cants són tan tristos que fan sentiment,
s'apleguen a colles i fugen i volen
deixant eixes terres, ses ales batent.

12 El cel té un color
que abans no tenia
aquella blavor,
pareix que es mustia.

16 El sol fa tristor
quan ix cada dia,
mancat del calor
que arreu esbargia.

20 La terra s'és amor,
s'és amor, o somnia,
somnia la flor,
que enyora alegria.

24 Quan la tardor fugi, vindran les glaçades,
vindran els jorns tristos prodigant fredor,
cobriran muntanyes mantells de nevades
que l'hivern els posa, de trista blancor.

28 I els arbres sens fulles dels camps i les prades,
del vent a l'empenta, cruixint de dolor,
semblaran fantasmes que en mig les boirades,
bateguin en lluita, vestits de negror.

32 Quan l'hivern arriba
sembla arreu la mort,
quan el fred arriba
ve amb ell tot un plor...
¡Mes ai! que no vingui
mai en el meu cor.

Falset, setembre de 1916

VT *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 320 (15 de juny de 1919), p. 3.

Test. VT

10 hermosa,] hermosa VT

16 rossa] ròssa VT

-
- D La poesia és dedicada a Carme Muntané i Miró, amb qui Salvador Estrem es va casar el 18 de novembre de 1919 a Falset. Veg. [AHAT](#), Fons Parroquial de Santa Maria de Falset: Llibre de Baptismes, 1888-1897, f. 187; en nota adjunta es fan constar les dades del casament.
- 5 *cascates*] Mot que [DCVB](#) recull com a variant de *cascades*. Per altra part, el seu ús literari és atestat llargament per [CTILC](#).
- 10 *hermosa*,] L'afegiment de la coma fa sentit per separar dues oracions d'una sèrie coordinada.
- 16 *rossa*] Sembla improbable que Estrem volgués utilitzar *ròssa* en alguna de les seves accepcions en aquest darrer vers, ni que busqués una rima assonant amb *rosa*, en un poema en què les tres primeres estrofes tenen rima consonant, i els versos imparells de la darrera no rimen. Veg. «La meva casa», v. 146, on usa aquest mateix adjectiu per qualificar els cabells de la seva «companya».

MES DE MAIG

A la senyoreta C. M.

4 Guaito els camps i tot és llum,
 tot és música d'aucells,
 l'aire és ple d'un gai perfum
 que fa olor d'amors novells.

8 Llença el sol cascates d'or
 que han tornat la rosa encesa,
 i han encès en el meu cor,
 dolç amor i gran fermesa.

12 Jo et tinc fet en ell l'altar,
 tu hi seràs la verge hermosa,
 de flors no n'hi cal portar,
 tampoc llum esplendorosa,

16 que hi haurà la dels teus ulls. . .
 i les flors color de rosa
 de tes galtes que han florit
 sots ta cabellera rossa. . .

Falset, maig de 1919

Pr *Priorat*, any I, núm. 1 (15 d'agost de 1922), pp. 4-5.

Test. *Pr*

2 l'emporta;] l'emporta, *Pr*
10 ella] ella, *Pr*
11 redreça,] redreça *Pr*

-
- D Poesia dedicada, possiblement, a Enric Prat de la Riba, que va morir el primer d'agost de 1917. També sembla confirmar-ho l'allegoria de la nau com a figuració del catalanisme.
- 2 *l'emporta*;] Resulta preferible una pausa més llarga que la coma per mantenir la coherència entre les parts de l'estrofa, que és formada per una sèrie continuada de sis parelles de versos.
- 10 *ella*] La supressió de la coma evita la pausa entre el subjecte i el verb, que sembla innecessària aquí.
- 11 *redreça*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar l'oració de relatiu explicativa. D'altra banda, la coma també introdueix una pausa que coincideix amb la cesura del vers alexandrí.

LA NOSTRA NAU

*En el cinquè cap d'any
de la mort del Mestre*

- És gran la nostra nau, la nostra nau és forta,
més forta que l'embat del vent que se l'emporta;
bon mestre la bastí, qui un cop la tingué llesta
4 ens en deixava hereus, en decantar la testa.
El mestre en son traspàs, d'un vol copsà la pau
i ens va marcant son seny la ruta de la nau.
Ses ales són immenses, com d'un ocell gegant,
8 i vola ensuperbida i corre sempre avant;
la mar és revoltada, li va escopint el front,
l'onada vol tombar-la, mes ella no s'enfon;
sos quatre pals redreça, que mai flecta cap vent,
12 ningú ha de capbussar-la i el mar és impotent.
- La mar fa feredat, flastomen les onades,
fan fàstic sos udols saltant esbojarrades,
no es donen al sojorn, son seny perdut no cobren,
16 veient la nostra nau ni amor ni llum no troben.
És gran la nostra nau, la nostra nau és forta,
deixeu-la entrar a son port, no li barreu la porta;
no res ja no detura son mascle abrivament,
20 xorquesa és l'abatir-la quan vola amb el seu vent,
quan vola amb el seu vent cantant la deslliurança
que el mestre li signà donant-n'hi l'esperança.
- Feu pas a nostra nau ensuperbida i forta,
24 és xorc barrar son pas pel gran camí on ens porta.

7 d'agost de 1922

Pr *Priorat*, any II, núm. 2 (21 de gener de 1923), p. 12.

Test. *Pr*

11 *enfront*] *enfront*, *Pr*

Gertrudis de Magrinyà va morir a Falset el dia 5 de gener de 1923, era filla d'una de les famílies més benestants de la població, el casal de la qual és ocupat actualment per la Biblioteca Municipal Salvador Estrem i Fa. Veg. *Priorat*, any II, núm. 2 (21 de gener de 1923), p. 13.

- 11 *enfront*] Malgrat que l'esquema rítmic del poema manté una vocal tònica en la sisena síl·laba de cada vers, que la coma ajuda a marcar, la supprimeixo perquè també introdueix una pausa entre els complements del gerundi, que no sembla necessària per la curta extensió d'aquests complements. \ *obirant*] Veg. «L'amor volguda», v. 7.

EN LA MORT D'UNA DONZELLA

4 En haver esment que t'hem perdut, donzella
 dels amples ulls i el rostre asserenat,
 ens apar que havem vist morir una estrella,
 i som tossuts d'aquesta veritat.

8 Que ens torba el dubte, de si tu ets fugida
 o vius encar, mes ton bell llavi és mut,
 i és un silenci greu damunt ta vida,
 qui ens duu pressentiments de solitud.

12 Seguint, ulls clucs, la teva dolça via,
 el ròssec se'ns endú, de tes virtuts,
 mes no obirant enfront ta companyia,
 ens copsa la recança i som vençuts.

16 I no sabem contindre la protesta,
 havem clamat arreu... i havem plorat,
 ignorant que aquell fred, gelant ta testa
 tenia més d'encís que de pecat.

20 Tenia el suau encís de l'enyorança
 d'altre viure amb més llum, adés somniat...
 al terme del camí de l'esperança,
 se t'obria una nova claredat.

24 Ens fugies humil, com una aucella
 que millor temps, a nou verger ha cridat,
 deixant rere ton vol, tal una estrella,
 un ròssec lluminós de caritat.

28 I en apagar els ulls al trenc del dia,
 rentant l'esguard de tota vanitat,
 en ta faç, llum del cel hi resplendia,
 com un començament d'eternitat.

Falset, 6 de gener de 1923

Pr *Priorat*, any II, núm. 3 (4 de febrer de 1923), p. 10.

Test. *Pr*

1 redempció] redempció, *Pr*

4 abrandats] abrandats, *Pr*

1 *redempció*] Suprimeixo la coma perquè, malgrat indicar la cesura del vers alexandrí, introdueix una inflexió entre el verb i el seu subjecte.

4 *abrandats*] També aquí la coma coincideix amb la cesura, però no sembla tampoc necessari marcar una pausa entre els complements del verb, per la brevetat del complement predicatiu.

9 *febroses*,] Observem que el sintagma «de la nit» no fa de complement del substantiu «mirades» en el v. 8, sinó del verb *riure*.

LA GRAN GUSPIRA

Que el cant de redempció esclati en nostres llavis,
i un glavi fi i llampant floreixi en nostres dits,
que el cel s'és tornat fosc dels odis i els agravis,
4 i un foc ens té abrandats els fronts, i els cors, i els pits. . .
dins d'eixa gran foscor, s'oiguin gemecs i crits.

A l'endemà, el nou vent esquelli les boirades;
que ens vegi la claror com ens llevem del fang,
8 i surti el sol, rient, damunt de les mirades
febroses, de la nit, que ens féu un esvoranc
al mig de cada pit, com una flor de sang.

Pr *Priorat*, any II, núm. 4 (18 de febrer de 1923), p. 11.

Test. *Pr*

4 *dejús*] *dajús* *Pr*

-
- 4 *dejús*] Preposició composta de *de* i l'arcaisme *jus*, del llatí *DĒ DEŌRSUM* segons [DCVB](#), que també assenyala que el mot és viu especialment al Rosselló, el Conflent i les comarques nord-orientals de Catalunya. Etimològicament, el resultat de la vocal llarga de la preposició *DĒ* en els parlars occidentals és [e], com en el compost *dejús*. Per tant, la realització [a] seria estranya en el parlar de Falset. Trobem a [DECat](#) el mateix raonament. En aquest sentit, possiblement es tracta d'un mot que Salvador Estrem va llegir més que escoltar-lo.
- 6 *calcigador*] Mot derivat del verb *calcigar*, que ni [DIEC2](#) ni [DCVB](#) recullen. Per contra, és atestat per [CTILC](#), una sola vegada, en un text de 1985: la novel·la *Panorama amb dona* (Barcelona: Edicions 62), p. 105, de Miquel Àngel Riera. Veg. també «La meva casa», v. 168.

SONEN HORES AL CLOQUER

- Severa en el cloquer canta una veu,
son ressò inonda els plans i les vallades;
se n'ha sentit colpit. . . ¡pobre cor meu!
4 com l'enclusa dejús les martellades.
- Ens avinenta el temps que es va escolant,
el temps calcigador. . . Quan l'hora cau,
és el cloquer un gran dit, alçat, signant
8 corriols d'estelades d'un món blau.

VT La Veu de Tarragona, any xv, núm. 744 (23 de setembre de 1927), p. 3.

Test. *VT*

PASSA UNA NOIA PER LA RAMBLA

- 4 Passa una noia per la Rambla
i al seu redol s'hi fa claror,
l'ull encisat s'aboca i guaita
a la parpella d'un minyó.
- 8 Passa una noia per la Rambla,
els arbres diuen la cançó
d'aquell pas lleu i dolç de dansa
i d'aquell pit tremolador.
- 12 Passa una noia per la Rambla
i l'aire fa l'oració
de l'ull encès d'aquella noia,
del foc de l'ull d'aquell minyó.
- 16 Passa una noia per la Rambla,
lleugera com un pensament;
dalt de la branca el vent gronxola
les tendres fulles dolçament.

Ri La Riuada, any I, núm. 8 (15 d'octubre de 1927), p. 6.

Test. *Ri*

- 1 riu, silenciosa,] riu silenciosa *Ri*
5 esbatanada] esbatanada, *Ri*
9 esbatanada] esbatanada, *Ri*
17 donzella] donzella, *Ri*
20 distraurà,] distraurà *Ri*

El diumenge 11 de setembre de 1927, Salvador Estrem va participar en un dinar a casa de Manuel Bardí, a Gandesa, en companyia de Joan Povill, Abdó Barceló, Josep Fornós «Domènec de la Castellania» i Maria Lleó «Montserratina». Després del dinar, que va servir perquè alguns dels redactors d'*El Llamp* es coneguessin, Povill i Estrem van recitar poesies, i el primer va continuar amb la lectura d'una peça de teatre. La sessió es va allargar fins tard: ja fosc, Barceló, que disposava d'automòbil, juntament amb Estrem van acompanyar Maria Lleó fins a l'estació de Móra perquè pogués agafar el ferrocarril. Veg. els articles «El poeta de la Terra Alta» (p. 1), de Salvador Estrem, i «Impresions d'un viatge» (p. 3), de Maria Lleó, a *El Llamp*, any VII, núm. 150 (30 de setembre de 1927).

-
- 1 *riu, silenciosa*,] L'addició de les comes permet delimitar el complement desplaçat davant del nom.
5 *esbatanada*] La supressió de la coma fa sentit per evitar la pausa entre el subjecte i el verb, que no sembla necessària aquí per la posició contigua que mantenen.
9 *esbatanada*] *Ibid.*
17 *donzella*] *Ibid.*
20 *distraurà*,] Afegeixo la coma per separar dues de les clàusules de la sèrie distributiva.

NOCTURN

Vora del riu, silenciosa,
la vila jeu tranquil·lament,
damunt, l'amplada blau negrosa
4 té un guspireig fosforescent.
Cada finestra esbatanada
té un llum a dins com un ull clar
qui guaita la taula parada
8 i els plats que fumen del sopar.
Cada finestra esbatanada
té una donzella que somriu,
l'esguard perdut en l'estelada,
12 l'oïda atenta al cant del riu.
L'oïda atenta a l'aigua lassa
i al lleu trepig del caminar
d'un bell fadrí que mira i passa,
16 i passaria, i passarà.
I el pensament de la donzella
vola d'ací, vola d'allà,
ara el distreu aquella estrella,
20 ara aquella altra el distraurà,
ara la màgica rodella
d'aquella lluna que caurà
dins l'ample riu —¡oh, meravella!—
24 i es farà en mil i una estella,
mirall ací, mirall allà...
i enlluernada la donzella
s'asseurà a taula i... soparà...

Móra d'Ebre, 11 de setembre de 1927

Lp *El Llamp*, any VIII, núm. 165 (15 de maig de 1928), p. 1.

Test. *Lp*

D Poesia que és dedicada a Eduard Noguera de la Oliva i Isabel Barceló i Ciurana, en el seu casament, que es va realitzar el 13 de maig de 1928 a Montserrat. La núvia era germana d'Abdó Barceló. Veg. *El Llamp*, any VIII, núm. 164 (30 d'abril de 1928), p. 3.

LA BRANCA

*Als novells esposos Eduard Noguera
i Isabel Barceló, dilectíssimament*

I

La tendra branca s'ha fet la joguina
de l'ull qui l'esguarda, de l'ala del vent,
dansa que dansa com una fadrina,
4 ara es redreça, ara s'inclina,
ara cimbreja i va i ve dòcilment.

II

La verda branca s'ajeu i tremola,
arriba la pluja d'estels i d'argent,
8 plou i fa sol i l'amor l'agombola,
ara s'encisa, ara mormola,
ara es decanta del fruit que pressent.

III

La dolça branca, mateix que una toia,
12 és tota abrandada del fruit que s'hi encén,
galta d'infant, pell fina de noia,
com una mare qui amb el fill s'enjoia,
ella l'aguanta i es mou lassament.

Ri *La Riuada*, any iv, núm. 61 (30 de gener de 1930), p. 8.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 208 (28 de febrer de 1930), p. 4.

Test. *Ri Lp*

27 *raça*] *raça*, *Lp Ri*

29 *història*, *Ri* → *història Lp*

32 *seré*. *Ri* → *serè. Lp*

En ambdós testimonis, es fa constar en nota a peu de pàgina el text següent: «Poesia llegida pel seu autor en l'acte de fer entrega a l'Orfeó Capçanenc de la llaçada regalada per Dª Llúcia Hernández, mare del genial escultor Juli Antoni.» L'acte es va celebrar a Capçanes el 19 de gener de 1930, en ocasió de la visita que la redacció del periòdic *La Riuada* va realitzar a Capçanes per fer ofrena a l'Orfeó d'una llaçada oferta per Llúcia Hernández, en gratitud per la participació de l'Orfeó Capçanenc en el Tercer Festival Pro-Monument Juli Antoni a Móra d'Ebre, població de la qual era fill l'escultor. Veg. *La Riuada*, any iv, núm. 61 (30 de gener de 1930), pp. 5-6.

27 *raça*] La supressió de la coma evita la pausa entre el subjecte i el verb, més que més quan la pausa mètrica del final del vers ja introdueix una inflexió.

32 *seré*] Transcriu aquest mot com el primer testimoni *Ri* per causa de la rima amb «llorer», que per altra banda és la forma corrent en alguns parlars del Priorat —a Móra d'Ebre i tota la seva Ribera, el mot habitual és *cerç*. Veg. [ALDC](#) (mapa 652), on s'atesta la realització [ser'ɛ] a la Torre de Fontaubella i [ser'e] a Marçà.

LA PROCESSÓ I LA SARDANA DE JULI ANTONI

A la mare de Juli Antoni

- Bella senyora de la blanca testa,
ací i allà hi ha una florida d'anys,
dolça és l'arruga sota la congesta,
4 totes lligades són un feix d'afanys.
- Mare d'un geni qui animà les pedres
i les unguí de veus i de claror;
elles que eren callades i eren fredes,
8 ara passen cantant i en processó.
- Ara passen fadrines i velletes,
herois caiguts i mares i pastors,
ara passen les nostres animetes,
12 els plaers i les joies i els dolors. . .
- Ara passa la vida d'una raça
que un dia va donar la volta al món,
i darrere la processó que passa,
16 hi va una dona amb una creu al front.
- ¿Per què ploreu senyora, adolorida,
si aquella processó anirà passant?
Aquella processó és una altra vida;
20 és l'altra vida d'aquell vostre infant.
- La vida sens dolor, sense recança,
la vida pura dins l'eternitat;
no us dongueu massa a la desesperança,
24 que el vostre fill vindrà ressuscitat.
- S'alçarà com un somni en una plaça
i cridarà la seva processó. . .
Tots hi aniran i al seu redós, la raça
28 hi farà el gran anell del ball rodó.
- La sardana ens vol dir la seva història,
cada dansaire és palma i és llorer,
l'anell és la corona d'una glòria
32 que es mou al volt de l'immortal seré.
- Bella senyora de la blanca testa,
vostra entranya endebades no parí,
si ara ploreu, és un plorar de festa
36 perquè ploreu la gloriosa gesta
del vostre heroi que fins la mort occí.

Pr *Priorat*, any iv, núm. 49 (4 de gener de 1931), p. 1.

Test. *Pr*

5 *mans*,] *mans Pr*

D Antoni Nogués i Martí va prendre possessió de la rectoria de l'església de Falset el dia 21 de desembre de 1930. Veg. *Priorat*, any iv, núm. 49 (4 de gener de 1931), p. 9.

5 *mans*,] L'addició de la coma permet delimitar l'oració condicional, com en les dues estrofes anteriors.

INSTAURARE HOMNIA IN CHRISTO

Al nou pastor mossèn Antoni Nogués

Si ens sabeu fer sentir la dolça amor,
no us mancarà la glòria del Senyor.

4 Si és per Crist que ens somriu la vostra cara,
no ens pot faltar la gràcia d'un bon pare.

Si és en Crist que s'allarguen vostres mans,
no us mancaran germans.

Lp *El Llamp*, any XII, núm. 265 (15 de juliol de 1932), p. 1.

Test. *Lp*

1 porta,] porta *Lp*

11 florir,] florir; *Lp*

D Poesia dedicada a Maria Castellnou i Rojals, amb qui Abdó Barceló i Ciurana es va prometre el juny de l'any 1932. Veg. *El Llamp*, any XII, núm. 263 (15 de juny de 1932), p. 5.

1 *porta*,] L'addició de la coma fa sentit per delimitar el vocatiu amb què comença el segon vers.

11 *florir*,] No sembla necessària una pausa més llarga que la coma per separar les dues oracions condicionals, talment com les comes que tanquen els vv. 2 i 16, que fan la mateixa funció.

CANÇÓ DE QUAN VE L'AMOR

A la senyoreta M. C.

- 4 Si l'amor tusta a la porta,
donzella, bé l'has d'obrir,
si l'amor per tu venia
amb posat de ros matí
i duia una cançó clara
d'un to que no pot mentir. . .
digues-li que sí.
- 8 Si l'amor per tu passava
com un frec de serení
sota la lluna argentada
i els estels a mig florir,
12 si duu la galta vermella
i al llavi un tremolor fi. . .
digues-li que sí.
- 16 Si el teu esguard l'enlluerna
i els seus ulls no gosa obrir,
si les paraules al llavi
no el volguessin obeir
quan et ve a cantar la gràcia
20 i no sap com s'ha de dir. . .
digues-li que sí.

- Pr* *Priorat*, any v, núm. 89 (4 de setembre de 1932), pp. 7-8.
S *El Crist de la Solitud*. Falset: Edicions Priorat, 1936, pp. 11-23.
*S*₂ *El Crist de la Solitud*. Falset: Centre d'Estudis Falsetans, 1970, pp. 15-23.

Test. *Pr S* [*S*₂

- 14 frares, *S*] frares *Pr*
-
- 3 un crist que fa esfereir *Pr* → us corprèn si l'esguardau *S*
4 al vianant que l'esguarda. *Pr* → dalt la creu abalançada. *S*
4|5 manca *Pr* → *p.m.* *S*
6|7 manca *Pr* → *p.m.* *S*
8 serrada; *Pr* → serrada, *S*
9 s'escola pels comellars *Pr* → rodola pels comellars, *S*
10 i s'encomana a les branques *Pr* → s'encomana a cada branca *S*
12 d'Escala-Dei, *Pr* → d'Scala-Dei *S*
12|13 manca *Pr* → *p.m.* *S*
14 s'alça amunt dins ~ frares *Pr* → viu plantat a ~ frares, *S*
16|17 manca *Pr* → *p.m.* *S*
19 és cant, és flama, i és crit, *Pr* → és cançó, i és flam, i és crist, *S*
20|21 manca *Pr* → *p.m.* *S*
23 sangnós, de *Pr* → moll de sang, *S*
24 bru del *Pr* → cuit pel *S*
25 Al cor d'aquella ruïna *Pr* → Dins el buit de la ruïna *S*
26 monestir *Pr* → cenobi *S*
28 i un baf de sang que ha passat. *Pr* → i la sang que la mullà. *S*
28|29 manca *Pr* → *p.m.* *S*
29 Dins *Pr* → En *S*
30 al peu mateix *Pr* → sota l'ombra *S*
31 penjat a *Pr* → penja dalt *S*
32 és bandera i llança i clam. *Pr* → i és bandera, llança i clam. *S*
32|33 manca *Pr* → *p.m.* *S*
35 i el vell hortolà que tresca *Pr* → l'hortolà qui canta i tresca *S*
36 dins ~ del vell monestir *Pr* → dintre ~ del monestir *S*
42 gran *Pr* → sant *S*
43 a terra *Pr* → en terra *S*
44 i alleugerir *Pr* → quan destorbi *S*
44|45 manca *Pr* → *p.m.* *S*

Aquesta poesia és una versió inicial de la primera part del llarg poema homònim de Salvador Estrem, obra màxima del poeta.

- 14 *frases*,] L'addició de la coma, atestada per *S*, fa sentit per separar les dues oracions juxtaposdes.

EL CRIST DE LA SOLITUD

El Crist de la Solitud
és un crist que fa basarda,
un crist que fa esfereir
4 al vianant que l'esguarda.
És un silenci eloqüent
qui l'ungeix i qui l'amara;
el silenci cau del cel
8 i dels cims de la serrada;
s'escola pels comellars
i s'encomana a les branques
i es fa pregon dins la vall
12 d'Escaladei, amagada.
En la desolació
s'alça amunt dins l'hort dels frares,
té la cabellera al vent
16 com un llengoteig de flames;
és un crist d'aire rebel,
és un crist fet per nosaltres,
és cant, és flama, i és crit,
20 diferent de tots els altres;
és un crist prioratí,
és un crist eixut i magre,
sagnós, de color de vi,
24 bru del sol i les ventades.

Al cor d'aquella ruïna
del monestir enderrocat,
flaira un baf de cendra vella
28 i un baf de sang que ha passat.
Dins la gran quietud blava,
al peu mateix del Montsant,
penjat a la creu dreçada
32 és bandera i llança i clam.
Té per tota companyia
farigola i romaní,
i el vell hortolà que tresca
36 dins l'hort del vell monestir
on ressona el cant d'aixada
amb un dring pausat i fi,
com una queixa profunda
40 de pecador penedit
que es cava la sepultura,
abrandat del gran neguit
de colgar la carn a terra
44 i alleugerir l'esperit.

- 86 ramades *S*] remades *Pr*
-
- 46 bri *Pr* → bri, *S*
49 sol i del núvol, *Pr* → solell i els núvols, *S*
50 l'amor dels cels *Pr* → els celatges *S*
51 simfonies *Pr* → simfonies, *S*
52 i el ~ aiguats, *Pr* → el ~ aiguats *S*
54|55 manca *Pr* → *p.m.* *S*
56 d'uns olivers desmaiats, *Pr* → d'oliveres en desmai, *S*
57 s'estira *Pr* → estirat *S*
58 amb *Pr* → té uns *S*
58|59 manca *Pr* → *p.m.* *S*
62|63 manca *Pr* → *p.m.* *S*
63 però el ~ es *Pr* → mes ~ s'hi *S*
64 si es volgués *Pr* → volent-se *S*
65 lluent, *Pr* → nu *S*
67 té *Pr* → duu *S*
72|73 manca *Pr* → *p.m.* *S*
73 llacorell *Pr* → llicorell *S*
74 que es torna dû amb *Pr* → que endureix *S*
75 regirar-lo *Pr* → remoure'l *S*
76 i esclata a les solellades, *Pr* → i espetega a les solanes, *S*
77 i amb les pluges devé suau, *Pr* → les pluges el fan suau, *S*
78 aixades, *Pr* → aixades *S*
79 i encén penjolls de raïms *Pr* → i fa encendre el raïmar *S*
80 que fan panteijar trullades *Pr* → que és el brull de les trullades *S*
81 de les veus del nostre vi *Pr* → on es cou el nostre vi *S*
82 baixat de terres daurades. *Pr* → que ha baixat de terres altes. *S*
82|83 manca *Pr* → *p.m.* *S*
83 Ens el sentim molt endins *Pr* → El tenim molt cor endins *S*
84 entranyes, *Pr* → entranyes *S*
86 remades *Pr* → ramades *S*
89 bevent la pols dels camins *Pr* → bruts de pols de tot arreu, *S*
89|90 manca *Pr* → ventejats de tot mal aire, | en el llavi el gust de fel *S*
90 i el *Pr* → del *S*

86 *ramades*] No sembla que cap de les accepcions de *remada* faci sentit en aquest vers.

Té per tota companyia
la remor de cada bri
i l'esbarzerar que es menja
48 la terra que fou camí,
el pas del sol i del núvol,
l'amor dels cels estrellats,
els vents que fan simfonies
52 i el fueiteig dels aiguats,
i el llamp que fereix els ventres
dels núvols amuntegats.
Per damunt les branques grises
56 d'uns olivers desmaiats,
s'estira tot ert enlaire
amb delits d'eternitat.
No sabeu si és que allí es migra
60 tan sol com l'hi han deixat,
o si és que sofreix i prega
per tants fills malavirats;
però el veureu que es redreça
64 com si es volgués desclavar,
el pit lluent, se li eixampla
mateix que anés a esclatar,
i té un foc a la mirada
68 que direu que us ve a cremar.

El Crist de la Solitud
és un crist fet per nosaltres,
és un crist ple de neguits
72 diferent de tots els altres;
és igual que el llacorell
que es torna dur amb les anyades,
i en regirar-lo es fa pols,
76 i esclata a les solellades,
i amb les pluges devé suau,
i treu drings de les aixades,
i encén penjolls de raïms
80 que fan panteixar trullades
de les veus del nostre vi
baixat de terres daurades.
Ens el sentim molt endins
84 arrapat a les entranyes,
tots els fills prioratins
escampats a grans ramades
per aquests camins de Déu,
88 mans eixutes i estirades,
bevent la pols dels camins
i el vi amarg d'altres contrades,

- 91 tastant els dolors i els freds *Pr* → rosegats pels dols i els freds *S*
92|93 manca *Pr* → *p.m.* *S*
93 ens el sentim *Pr* → el duem molt *S*
99 i els llavis eixuts i prims *Pr* → i del llavi eixut i prim *S*
100 i les testes bronzejades, *Pr* → i la testa bronzejada; *S*
100|101 manca *Pr* → *p.m.* *S*
102 són un crit *Pr* → ens fan viure *S*
105 un besar fi *Pr* → el besar fi *S*
106 i ~ endreçades, *Pr* → que ~ endreçades *S*
108 casa *Pr* → casa, *S*
109 i els obren com una creu *Pr* → i en obrir-los fan la creu *S*
110 que es tanca en ferma abraçada. *Pr* → que si es tanca és l'abraçada. *S*
111 Quan vénen els mil corsers *Pr* → Quan s'acosten els corsers *S*
112 brunzents de la tramuntana, *Pr* → esverats de tramontana, *S*
117 fem la *Pr* → tenim *S*
122 casa, *Pr* → casa; *S*
124 comellada, *Pr* → comellada *S*
126 d'aram, i d'or, i de plata, *Pr* → d'aram i d'or i de plata, *S*
128 guanyada, *Pr* → guanyada; *S*
128|129 manca *Pr* → *p.m.* *S*
130 i ens ~ pedregada, *Pr* → o ens ~ pedregada *S*
132 pel cop d'una *Pr* → per un cop de *S*
135 i és llum, i és brasa, i és crit, *Pr* → i és fet llum i brasa i crit, *S*

124 comellada] Veg. *Crist*, I, v. 126.

92 tastant els dolors i els freds
 i la fam de totes bandes;
 ens el sentim cor endins
 els que fem les conreuades
 amb els estris de la pau,
96 amb la rella i les aixades,
 al costat dels nostres vells
 de les mans encartonades
 i els llavis eixuts i prims
100 i les testes bronzejades,
 al costat dels nostres fills
 que són un crit d'esperances,
 i servant la dolça amor
104 de les nostres dones clares
 que tenen un besar fi
 i són brunes i endreçades,
 i donen el braç al camp
108 i donen el braç a casa
 i els obren com una creu
 que es tanca en ferma abraçada.

 Quan vénen els mil corsers
112 bronzents de la tramuntana,
 quan la pluja fa un cant viu
 al damunt de la teulada,
 quan el llamp és un esquinç
116 lluminós dins l'alta amplada,
 quan fem la festa major
 on la joia és desbridada,
 quan preguem pels nostres fills
120 i els que són a l'altra banda,
 i els que van perduts enllà,
 i els que volen tornar a casa,
 quan cantem dintre la vall
124 o en la groga comellada,
 i en nostra terra d'aram,
 d'aram, i d'or, i de plata,
 hi ha el neguit d'arregregar
128 la collita ben guanyada,
 quan plorem els nostres morts
 i ens puneix la pedregada,
 i ens sentim alacaiguts
132 pel cop d'una mala anyada,
 el Crist de la Solitud
 que és un crist fet per nosaltres
 i és llum, i és brasa, i és crit,
136 diferent de tots els altres,

- 138 flames *Pr* → flames, *S*
139 esguardarà cremant *Pr* → esguarda fit a fit *S*
140 de les mirades. *Pr* → a la mirada. *S*
140|141 manca *Pr* → *p.m.* *S*
141 Per damunt *Pr* → Part d'amunt *S*
142 d'uns olivers decantats, *Pr* → d'oliveres en desmai, *S*
144 esguardant *Pr* → abastant *S*
145 que s'hi *Pr* → com es *S*
146 si es volgués desclavar, *Pr* → volent-se desclavar *S*
147 i el pit lluent *Pr* → li lluu el pit que *S*
148 a punt mateix d'esclatar, *Pr* → en un ample panteixar, *S*
149 i es mou, es torç i es rebel·la *Pr* → es debat en rebel·lia *S*
150 que fa esglaiar: *Pr* → al comellar: *S*
150|151 manca *Pr* → *p.m.* *S*
151 Prioratins, *Pr* → —Pagerols de *S*
153 d'aram, i d'or, i de plata, *Pr* → de muntanyes d'or i plata, *S*
154 d'una terra flamejant: *Pr* → i la vinya flamejant; *S*
154|155 manca *Pr* → *p.m.* *S*
156 abandonat. *Pr* → abandonat! *S*
156|157 manca *Pr* → *p.m.* *S*
159 clam *Pr* → clam, *S*
160 altres. *Pr* → altres; *S*
160|161 manca *Pr* → *p.m.* *S*
161 Veniu a esquinçâ'm la pau, *Pr* → esquinceu aquesta pau *S*
162 treieu-me de l'hort dels frares *Pr* → tan callada a l'hort dels frares *S*
163 i enarboleu-me *Pr* → i dueu-me arreu *S*
164 per serres, plans, i vallades; *Pr* → per les serres i vallades; *S*
165 dueu-me *Pr* → feu-me entrar *S*
167 sóc ~ pa *Pr* → duc ~ pa, *S*
168 i consol de les anyades, *Pr* → el consol de les anyades *S*
170|171 manca *Pr* → *p.m.* *S*
173 guaitar *Pr* → veure *S*
174 pugen, *Pr* → pugen *S*
176 a *Pr* → per *S*
178 un flam de bandera *Pr* → la bandera en flam *S*
178|179 manca *Pr* → *p.m.* *S*
179 Preneu-me, *Pr* → Feu-me entrar, *S*
180 vosaltres, *Pr* → vosaltres *S*

el veureu que aixeca el cap
amb la cabellera en flames
i us esguardarà cremant
140 amb el foc de les mirades.
Per damunt les dolces branques
d'uns olivers decantats,
el veureu tot ert enlaire
144 esguardant el Priorat,
el veureu que s'hi redreça
com si es volgués desclavar,
i el pit lluent se li eixampla
148 a punt mateix d'esclatar,
i es mou, es torç i es rebel·la
i alça un crit que fa esglaiar:
Prioratins, raça forta
152 d'un terror color d'aram,
d'aram, i d'or, i de plata,
d'una terra flamejant:
dins la gran quietud blava
156 m'heu deixat abandonat.
Só el Crist de la Solitud,
sóc un crist fet per vosaltres,
sóc bandera, llança i clam
160 diferent de tots els altres.
Veniu a esquinçà'm la pau,
treieu-me de l'hort dels frares
i enarboleu-me ben alt
164 per serres, plans, i vallades;
dueu-me als erms desolats
i a les terres regirades,
que jo sóc el vi i el pa
168 i consol de les anyades,
i el foc que en l'entranya viu
d'aquestes terres daurades.
Dueu-me per tot arreu
172 com una bandera enlaire,
que vull guaitar aquells camins
que ara pugen, ara baixen,
fressats pels exiliats
176 que són lluny a totes bandes
i ara esperen per tornar
un flam de bandera alçada.
Preneu-me, prioratins,
180 pels vostres camps amb vosaltres,
i encendré tots els camins
perquè puguin tornar els altres,

- 185 és el blau *Pr* → l'estel blau *S*
187 els flams del ginesterar *Pr* → la ginesta flamejant *S*
188 que són l'olor de la pàtria, *Pr* → que fa olor d'aire de pàtria, *S*
190 que *Pr* → qui *S*
191 entrebanc *Pr* → entrebancs *S*
192|193 manca *Pr* → *p.m.* *S*
193 Els camins són vius encara *Pr* → Dins la seva quietud *S*
194 dins la seva quietud; *Pr* → els camins són vius, encara, *S*
195 obriu-los per totes bandes *Pr* → i ara esperen la virtut *S*
196 que s'ompliran de virtut. . . *Pr* → de l'amor que s'encomana *S*
197 Arrenqueu de l'hort dels frares *Pr* → perquè hi posi la claror *S*
198 el Crist de la Solitud. *Pr* → d'un verd nou a cada branca. *S*

187 *ginesterar*] Mot que no recull cap dels diccionaris ni corpus textual consultats. Es tracta d'un neologisme derivat del substantiu col·lectiu *ginestar*, amb el mateix significat.

184 que els camins del Priorat
 tenen un encís encara;
 és el blau del romaní,
 el groc viu de l'argelaga,
 els flams del ginesterar
188 que són l'olor de la pàtria,
 i aquelles gotes de sang
 de l'esbarzer que s'allarga,
 entrebanc dels vianants
192 que en duen al peu la nafra.
 Els camins són vius encara
 dins la seva quietud;
 obriu-los per totes bandes
196 que s'ompliran de virtut. . .
 Arrenqueu de l'hort dels frares
 el Crist de la Solitud.

Lp *El Llamp*, any x, núm. 215 (15 de juny de 1930), p. 1.
C *La mala collita. Versos*. Reus: Impremta Foment, 1930, pp. 63-65.
Pr *Priorat*, any VII, núm. 131 (3 de juny de 1934), p. 4.

Test. *Lp C Pr*

8 festes. *Pr*] festa. *Lp*
10 als *Pr*] dels *C Lp*
13 puny *Pr*] puny, *C Lp*
20 puja ~ rondinant, *Pr*] hi puja ~ rondinant *C Lp*
22 reguerols *Pr*] rierols *C Lp*
25 donzella *Pr*] donzelles *C*
26 ferit *Pr*] corprès *C Lp*
27 brasa... *Pr*] brasa *C Lp*
28 dins, *Pr*] dins *C Lp*
31 Hòstia Consagrada *Pr*] hòstia consagrada *C Lp*

Aquesta poesia constitueix la darrera revisió, per part de l'autor, d'una composició publicada a *Collita*, que també recullo allí en la versió prèvia.

JUNY

- Les noies duen el vestit lleuger
i la cara més fresca que una rosa,
cabells a lloure, passen pel carrer
4 i aviven la parpella peresosa.
- L'aire que es mou és tot manyac i fi
i duu flaire d'alfàbrega i ginesta,
de rialles i sons de cornetí,
8 de cançons i de danses i de festes.
- El sol abranda els clavellers florits
que pengen als ampits de les finestres,
un vol d'abelles de fadrins garrits
12 hi brunz per a tastar una mel de bresques.
- Cada nit els estels són com el puny
que vigilen idil·lis de parelles;
les veus dolces de cada nit de juny
16 són un pessigolleig a les orelles.
- I totes les finestres són descloses
i plenes de donzelles i claror;
del finestró al carrer no hi troba noses
20 i puja i baixa rondinant, l'amor.
- Pels carrers de les viles perfumades
uns reguerols de gent fan processons,
hi ha ball dins de les places enramades
24 i rialles i crits en els balcons.
- Cada esguard de donzella és una espasa,
cada fadrí és ferit d'un amor viu,
esguard, petó, foguera, flam i brasa. . .
28 i després cendra, però a dins, caliu.
- El caliu d'una esposa i la fillada
i la terra que lleva pa daurat. . .
El sol és com una Hòstia Consagrada
32 damunt del camp segat.

VC La Veu de Catalunya, any xxxviii, núm. 9936 (4 d'abril de 1928), p. 3.
C La mala collita. Versos. Reus: Impremta Foment, 1930, pp. 45-46.
Av Avui, any i, núm. 47 (19 d'abril de 1935), p. 3.

Test. *VC C Av*

4 flama, *Av*] flama *C VC*
6 brasa *Av*] brasa, *C VC*
8|9 tancada, | més *Av*] tancada. | Més *C VC*
10 espases... *Av*] espases: *C VC*
11 dolors: *Av*] dolors, *C VC*
12 clavava, *Av*] clavava *C VC*
13 mà, *Av*] mà *C VC*
15 oferiré *Av*] ensenyaré *C VC*

D'aquesta poesia, que pren com a motiu la Mare de Déu dels Dolors, podem llegir-ne dues versions prou diferents: la que tenim aquí, que és la darrera revisió que va efectuar Salvador Estrem, i la versió prèvia publicada a *Collita*.

LES SET ESPASES

Verge de les set dolors,
per cada dolor una espasa,
per cada espasa un pecat,
4 pels set pecats viva flama,
cremarà el meu cos impur
i en farà una eterna brasa
roenta com foc aspriu,
8 amb l'ànima dins tancada,
més que no pas aquell foc
val el dring de les espases. . .
Verge de les set dolors:
12 si era jo qui us les clavava,
poseu-me-les a la mà,
mig tremolosa, mig balba,
i us oferiré el meu cor
16 sagnant com una magrana,
esqueixat en la dolor,
sota el tall de cada espasa.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

Part IV

BIBLIOGRAFIES I FONTS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

OBRA DE SALVADOR ESTREM

Dono en aquest apartat la bibliografia de Salvador Estrem i Fa, tant els llibres publicats com els articles i els textos literaris apareguts en publicacions periòdiques. També hi referencio l'obra poètica inèdita conservada en els originals mecanoscrits, dos textos dramàtics dels quals tenim notícia —que ara per ara, però, no he tingut l'oportunitat de llegir— i altres textos diversos: un pròleg, un esbós biogràfic i un recull d'aforismes. Reprodueixo els discursos que s'han conservat en un capítol independent i no recullo aquí els articles periodístics que li poden ser atribuïts, que a la tercera època de *Priorat* no són pocs. Cal advertir, d'entrada, que aquesta bibliografia roman oberta a la incorporació de nous textos, perquè, d'una banda, falten alguns números de les revistes en què Salvador Estrem va col·laborar que podrien aparèixer en el futur i, d'altra banda, no podem asseverar que Estrem no publicués alguns textos en periòdics o revistes que desconexim. En qualsevol cas, si bé tinc clar que no és definitiva, igualment crec que les incorporacions seran necessàriament minses.

A.1 LLIBRES

Recullo aquí els llibres publicats en vida de l'autor, que són els set primers, i els volums posteriors: una edició d'*El Crist de la Solitud* preparada pel Centre d'Estudis Falsetans, una miscel·lània orientada al lector escolar i una edició facsímil de l'obra publicada en volum.

- *Les hores dolces. Versos*. Barcelona: Impremta La Renaixensa, 1920. Pròleg de Josep Alemany i Borràs.
- *Elegia del Priorat i altres versos*. Gandesa: Edicions El Llamp, 1927.
- *La gent d'«El Llamp»*. Gandesa: Biblioteca El Llamp, 1929. [És un recull de retrats literaris dels companys de redacció del periòdic de Gandesa, publicats prèviament com a articles al quinzenal gandesà.]
- *La mala collita. Versos*. Reus: Impremta Foment, 1930.
- *Instants. Articles*. Falset: Edicions Priorat, 1932. Prefaci d'Octavi Saltor. [Es tracta d'una selecció d'articles publicats a la secció «Instants» d'*El Llamp* i a *Priorat*.]
- *Terra castellana. (Viatge)*. Falset: Edicions Priorat (Biblioteca Prioratina), 1935. [És un conjunt de prosas sobre les impressions d'un viatge a Madrid, publicades prèviament a *Priorat*.]

- *El Crist de la Solitud*. Falset: Edicions Priorat, 1936.
- *El Crist de la Solitud*. Falset: Centre d'Estudis Falsetans, 1970. Segona edició. Introducció d'Antoni Balasch i Torrell.
- *Recordant els nostres poetes. Recull de poemes i articles de Salvador Estrem i Fa*. Falset: Ajuntament de Falset, 1990. 112 pp. A cura de M. Dolors Sellés i Comellas. [Volum miscel·lani amb poesies i articles de premsa, com a material didàctic per a les escoles de la comarca.]
- *Obres completes*, vol. 1. Falset: Centre d'Estudis Falsetans, 1993. Pròleg de Mn. Antoni Roquer. Presentació i biografia d'Anton Vidal i Inglès. [Edició en facsímil dels llibres que va publicar Estrem, amb motiu de l'any del centenari del naixement del poeta. El segon volum, amb els articles de premsa de Salvador Estrem, finalment no va sortir.]

A.2 OBRA INÈDITA

En el moment de la seva mort, Estrem tenia en projecte un nou llibre de poesies. S'han conservat cinc d'aquestes composicions, que són revisions aprofundides de textos publicats anteriorment.

- Originals mecanoscrits de les poesies «Ciutat de Balaguer», «Els focs de Sant Joan», «La vida nova», «Llaurador, bon llaurador. . . » i «Setembre» [1935-1936].

A.3 POESIES EN PUBLICACIONS PERIÒDIQUES

En aquesta secció llisto les poesies que Salvador Estrem va publicar a la premsa, en ordre cronològic, però agrupades sota la capçalera en què foren publicades. Hi apareixen, doncs, tant les poesies que només van veure la llum en un periòdic, com les que també van ser reproduïdes en volum. No aplego les poques composicions que s'han imprès després de la seva mort.

Aires de la Conca

En aquesta revista que es feia a Montblanc, Estrem va publicar una poesia l'any 1929, que recolliria en volum l'any següent.

- «El Carnestoltes del mal fadrí». Any v, núm. 94 (10 de febrer de 1929), p. 27.

Almanac de la poesia

Des de 1914 fins a 1936, l'impressor Francesc X. Altés va obsequiar «sos clients i amics» amb una antologia anual de poesia. Estrictament, no es tracta d'un periòdic ni d'una revista, però sortia periòdicament.

- «El xiprer». Any 1921, s. p.
- «A Jesús en Creu». Any 1928, s. p.

Avui

Al portaveu de la Lliga Catalana reusenca durant els anys trenta, Estrem hi va publicar una composició, després de la polèmica que es va generar per la reproducció d'una poesia apòcrifa en aquest mateix periòdic.¹

- «Les set espases». Any I, núm. 47 (19 d'abril de 1935), p. 3.

El Borinot

La premsa catalanista era molt avesada a l'intercanvi de treballs literaris i articles. És en aquest context que hem de veure la reproducció d'aquesta poesia —publicada prèviament a *El Llamp*— al periòdic barceloní *El Borinot*.

- «Esperança de la blava serenor del cel». Any IV, núm. 120 (11 de març de 1926), p. 5.

Diario de Tarragona

En l'edició del 27 de novembre de 1927, *Diario de Tarragona* va dedicar la seva «Plana literària» a Salvador Estrem i Fa. El diari tarragoní va reproduir cinc poesies del poeta falsetà, encapçalades per una breu presentació d'Alfons Puig.

- «Diumenge de Rams». Any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 3.
- «Cançó de comiat». Any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 3.
- «Elegia del Priorat». Any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), pp. 3-4.
- «L'amor que va de passada». Any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 4.
- «Les cuques de llum». Any LXXIV, núm. 280 (27 de novembre de 1927), p. 4.

¹ Veg. la poesia apòcrifa a l'apèndix I.

L'Esquella de la Torratxa

Per tancar la polèmica sobre la poesia apòcrifa, Salvador Estrem va trametre a *L'Esquella de la Torratxa* la poesia que havia escrit en ocasió de la mort d'Ignasi Iglésies. Fou publicada a la secció «A cau d'orella» d'aquest periòdic, juntament amb l'explicació dels fets esdevinguts.

- «En la mort de Ignasi Iglésies». Any LIX, núm. 2912 (26 d'abril de 1935), p. 1152.

El Llamp

La col·laboració de Salvador Estrem amb aquest quinzenal gandesà fou llarga i fructífera, i de l'amistat amb la resta de redactors en van sorgir diversos projectes i activitats culturals.

- «Cançó de la Nit de Reis». Any v, núm. 108 (31 de desembre de 1925), p. 2.
- «Esperança de la blava serenor del cel». Any vi, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2.
- «Cançó de la Nit de Reis». Any vi, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2.
- «Diumenge de Rams». Any vi, núm. 115 (15 d'abril de 1926), p. 2.
- «La vostra casa». Any vi, núm. 131 (15 de desembre de 1926), pp. 1-2.
- «La branca». Any viii, núm. 165 (15 de maig de 1928), p. 1.
- «Cançó d'unes donzelles que em duïen l'amistat». Any viii, núm. 167 (15 de juny de 1928), p. 1.
- «L'estelada». Any viii, núm. 168 (30 de juny de 1928), p. 1.
- «Nota d'un capvespre de juliol». Any viii, núm. 170 (31 de juliol de 1928), p. 1.
- «La processó dels àlbers». Any viii, núm. 171 (15 d'agost de 1928), p. 1.
- «Goigs de Sant Antoni i Sant Gregori, que es veneren a l'ermita de la Cova, de Falset». Any viii, núm. 175 (15 d'octubre de 1928), pp. 1-2.
- «Ignasi Iglésies». Any viii, núm. 176 (31 d'octubre de 1928), p. 1.
- «A Jesús en creu». Any ix, núm. 186 (31 de març de 1929), p. 1.

- «Marieta, Marió». Any IX, núm. 189 (15 de maig de 1929), p. 1.
- «L'amor que va de passada». Any IX, núm. 191 (15 de juny de 1929), pp. 1-2.
- «Cançoneta de juny». Any IX, núm. 192 (30 de juny de 1929), p. 1.
- «La meva casa». Any IX, núm. 193 (15 de juliol de 1929), pp. 1-2.
- «Sanitat d'esperit». Any IX, núm. 194 (31 de juliol de 1929), pp. 1-2.
- «L'hivern s'atansa». Any IX, núm. 199 (15 d'octubre de 1929), p. 1.
- «Germana de la Caritat». Any IX, núm. 200 (31 d'octubre de 1929), p. 1.
- «Nit de Nadal». Any IX, núm. 204 (31 de desembre de 1929), p. 1.
- «La processó i la sardana de Juli Antoni». Any X, núm. 208 (28 de febrer de 1930), p. 4.
- «Cançó de març». Any X, núm. 209 (15 de març de 1930), p. 1.
- «He estat oprès». Any X, núm. 211 (15 d'abril de 1930), p. 1.
- «Som diumenge i vinc de l'horta...». Any X, núm. 213 (15 de maig de 1930), pp. 1-2.
- «Aquest matí». Any X, núm. 214 (31 de maig de 1930), p. 1.
- «Juny». Any X, núm. 215 (15 de juny de 1930), p. 1.
- «Elegia del Priorat». Any X, núm. 217 (15 de juliol de 1930), pp. 1, 3.
- «Núvol blanc dalt del pujol». Any X, núm. 218 (31 de juliol de 1930), p. 1.
- «Gràcies». Any X, núm. 225 (15 de novembre de 1930), p. 1.
- «A la ciutat de Balaguer». Any XI, núm. 251 (15 de desembre de 1931), p. 1.
- «Cançó de quan ve l'amor». Any XII, núm. 265 (15 de juliol de 1932), p. 1.

Mont-sant

Estrem va publicar una sola col·laboració en aquesta revista, una poesia que no recollirà posteriorment en volum i que hem de considerar com a obra de joventut.

- «Nocturn». Any I, núm. 6 (1 juny de 1909), p.4.

Pla i Muntanya

En aquesta revista editada a Balaguer, a la Noguera, Estrem va publicar una sola poesia l'any 1931, que després també sortiria a *Priorat*.

- «A la ciutat de Balaguer». Any VII, núm. 169 (30 de novembre de 1931), p. 7.

Poble Nou

La mateixa poesia publicada a *El Borinot* apareixerà posteriorment a la revista barcelonina *Poble Nou*, una mostra més de l'intercanvi de treballs en els periòdics catalanistes i de la difusió de la premsa comarcal a Barcelona.

- «Esperança de la blava serenor del Cel». Any IV, núm. 59 (17 de juliol de 1927), p. 7.

Priorat

Salvador Estrem fou el director d'aquest quinzenal durant la seva tercera època, a partir de 1930. Portaveu de la Lliga Regionalista al Priorat, partit en el qual militava Estrem, també hi va col·laborar intensament durant les dues primeres èpoques.

- «A l'Ermita de Sant Gregori, de Falset». Any I, núm. 2 (març de 1915), pp. 8-9.
- «L'amor volguda». Any I, núm. 3 (abril de 1915), p. 4.
- «La font dels amors». Any I, núm. 4 (maig de 1915), pp. 4-5.
- «Montanya prioratina». Any I, núm. 5 (juny de 1915), p. 4.
- «Falsetaneta». Any I, núm. 6 (juliol de 1915), p. 3.
- «A una dona presumida». Any I, núm. 8 (setembre de 1915), p. 3.
- «Mon desig». Any I, núm. 9 (octubre de 1915), pp. 3-4.
- «Els cants de les campanes». Any I, núm. 10 (novembre de 1915), pp. 4-5.

- «La dançaira del mar». Any I, núm. 11 (desembre de 1915), p. 5.
- «La llengua catalana». Any II, núm. 12 (1 de gener de 1916), p. 4.
- «El bés amarc». Any II, núm. 13 (20 de febrer de 1916), p. 4.
- «El pensament». Any II, núm. 13 (20 de febrer de 1916), p. 4. [Es va publicar conjuntament amb la poesia anterior.]
- «Monacal». Any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 4.
- «Geòrgica». Any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 4. [Es va publicar conjuntament amb la poesia anterior.]
- «La Festa del Arbre». Any II, núm. 17 (11 de juny de 1916), pp. 3-4.
- «Per a un album: Advertiment. Enveja». Any II, núm. 19 (6 d'agost de 1916), p. 6. [Dues poesies aplegades sota un mateix títol.]
- «Breçolant canta la mare». Any II, núm. 20 (3 de setembre de 1916), p. 4.
- «Del temps trist». Any II, núm. 21 (1 d'octubre de 1916), pp. 3-4.
- «Entre claustres: La monja. El surtidor. El xiprer». Any II, núm. 23 (desembre de 1916), pp. 4-5. [Conjunt de tres poesies de temàtica religiosa aplegades sota un mateix títol.]
- «La nostra nau». Any I, núm. 1 (15 d'agost de 1922), pp. 4-5.
- «L'encís d'una finestra». Any I, núm. 3 (15 de setembre de 1922), p. 4.
- «Nadalians: El fruit dolç. La nova llum. Els infants a Jesús». Any II, núm. 1 (7 de gener de 1923), p. 9. [Conjunt de tres poemes de temàtica nadalenca aplegats sota un mateix títol.]
- «En la mort d'una donzella». Any II, núm. 2 (21 de gener de 1923), p. 12.
- «La gran guspira». Any II, núm. 3 (4 de febrer de 1923), p. 10.
- «Sonen hores al cloquer». Any II, núm. 4 (18 de febrer de 1923), p. 11.
- «A Jesús en la Creu». Any II, núm. 7 (1 d'abril de 1923), p. 11.
- «Els focs de Sant Joan». Any II, núm. 12 (17 de juny de 1923), p. 9.
- «Elegia d'un cap al tard». Any III, núm. 15(16) (19 d'agost de 1923), pp. 5-6.

- «Setembre». Any II, núm. 27 (16 de setembre de 1923), p. 5.
- «A Sant Jordi». Any III, núm. 32 (23 d'abril de 1930), p. 8.
- «Llaurador, bon llaurador». Any III, núm. 33 (4 de maig de 1930), p. 7.
- «La processó dels àlbers». Any III, núm. 34 (18 de maig de 1930), p. 1.
- «Aquest matí». Any III, núm. 36 (15 de juny de 1930), p. 10.
- «Nota d'un capvespre de juliol». Any III, núm. 38 (20 de juliol de 1930), p. 1.
- «Cançó d'unes donzelles que em duïen amistança». Any III, núm. 40 (17 d'agost de 1930), p. 1.
- «En la mort d'Ignasi Iglésies». Any III, núm. 44 (19 d'octubre de 1930), p. 1.
- «L'hivern s'atansa». Any III, núm. 45 (2 de novembre de 1930), p. 9.
- «Gràcies, Senyor». Any III, núm. 46 (16 de novembre de 1930), p. 9.
- «Oració de la nit de Nadal». Any III, núm. 48 (21 de desembre de 1930), p. 1.
- «Instaurare homnia in Christo». Any IV, núm. 49 (4 de gener de 1931), p. 1.
- «Som diumenge i vinc de l'horta...». Any IV, núm. 69 (1 de novembre de 1931), p. 8.
- «A la ciutat de Balaguer». Any IV, núm. 72 (20 de desembre de 1931), p. 9.
- «El Crist de la Solitud». Any V, núm. 89 (4 de setembre de 1932), pp. 7-8.
- «Juny». Any VII, núm. 131 (3 de juny de 1934), p. 4.
- «La vida nova». Any VIII, núm. 146 (20 de gener de 1935), p. 4.
- «En la mort d'Ignasi Iglésies». Any VIII, núm. 153 (5 de maig de 1935), p. 6.
- «El Crist de la Solitud. Fragments...». *Priorat*, any IX, núm. 176 (19 d'abril de 1936), p. 7. [Fragments del poema homònim, sense consignar l'autor, però sens dubte és obra de Salvador Estrem.]

La Publicitat

Aquest diari va publicar una «fulla extraordinària» dedicada a Falset el 15 de setembre de 1927, en la que trobem un article de Josep M. Prous i Vila, «Elogi del Priorat», un article de divulgació sense signar, «Falset, històric», i una poesia de Salvador Estrem.

- «Cançó de comiat». Any XLIX, núm. 16690 (15 de setembre de 1927), p. 6.

Renovació

Es tracta d'un periòdic catalanista tarragoní, en el qual Estrem va publicar cinc poesies en un breu període de temps.

- «El riu». Any II, núm. 72 (6 de desembre de 1914), p. 3.
- «Les muntanyes». Any III, núm. 83 (21 de febrer de 1915), p. 2.
- «Pluja de nit». Any III, núm. 83 (21 de febrer de 1915), p. 2. [Es va publicar conjuntament amb la poesia anterior.]
- «Vent de ponent». Any III, núm. 88 (28 de març de 1915), p. 2.
- «A l'aimada». Any III, núm. 94 (9 de maig de 1915), p. 3.

Reus

Arran de la sessió de poesia que Salvador Estrem va protagonitzar a la Llibreria Nacional i Estrangera, es va publicar en aquest periòdic una breu ressenya sobre la seva obra, i se'n van reproduir quatre composicions.

- «El xiprer del claustre». Any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
- «Les cuques de llum». Any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
- «Marieta-Marió». Any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.
- «L'ermita». Any II, núm. 97 (10 de febrer de 1926), p. 1.

La Riuada

Publicada a Móra d'Ebre, aquesta revista quinzenal va publicar dues poesies de Salvador Estrem, les dues lligades a circumstàncies que van tenir lloc en aquesta vila riberenca.

- «Nocturn». Any I, núm. 8 (15 d'octubre de 1927), p. 6.
- «La processó i la sardana de Juli-Antoni». Any IV, núm. 61 (30 de gener de 1930), p. 8.

Tivissa

Estrem va publicar una sola composició en aquesta revista tivissana, malgrat l'amistat que va compartir amb el seu director, Lluís Brull, i alguns dels seus redactors.

- «Tivissa». Any I, núm. 9 (5 de desembre de 1928), p. 7.

La Veu del Camp

En aquest periòdic reusenc, òrgan de la Lliga Regionalista a la població, Salvador Estrem hi va publicar, si més no, cinc poesies. El poeta falsetà va mantenir contactes polítics amb alguns dels seus redactors, com Josep Banús i Sans.

- «Lo cant de les ones». Any II, núm. 95 (25 d'octubre de 1914), p. 3.
- «Bell temps». Any III, núm. 119 (11 d'abril de 1915), p. 2.
- «Advertiment». Any III, núm. 135 (15 d'agost de 1915), p. 2.
- «Maruxa». Any III, núm. 138 (12 de setembre de 1915), p. 3.
- «De terres estranyes». Any IX, núm. 359 (15 de juliol de 1920), p. 3.

La Veu de Catalunya

La col·laboració de Salvador Estrem amb el periòdic oficial de la Lliga Regionalista fou ocasional: tres composicions.

- «Les set espases». Any XXXVIII, núm. 9936 (4 d'abril de 1928), p. 3.
- «La casa». Any XLI, núm. 10971 (8 d'agost de 1931), p. 6.
- «Nit de Nadal». Any XLIV, núm. 12019 (25 de desembre de 1934), p. 12.

La Veu de Tarragona

Era el portaveu de la Lliga Regionalista a la població, i un periòdic amb el qual Estrem va col·laborar durant un període llarg de temps.

- «Del Gòlgotha al Cel». Any II, núm. 49 (12 d'abril de 1914), p. 2.
- «Hivern». Any II, núm. 77 (25 d'octubre de 1914), p. 3.
- «Les flors t'envegen». Any III, núm. 97 (14 de març de 1915), p. 2.

- «A una artista qui canta bell». Any III, núm. 119 (15 d'agost de 1915), p. 3.
- «Comiat». Any III, núm. 121 (29 d'agost de 1915), p. 2.
- «Mes de maig». Any VII, núm. 320 (15 de juny de 1919), p. 3.
- «Comiat». Any VII, núm. 336 (5 d'octubre de 1919), p. 3. [És una versió prèvia de la que publicarà a *Hores* amb el títol «L'adéu».]
- «Vespres d'hivern». Any X, núm. 498 (18 de novembre de 1922), p. 3.
- «Les cuques de llum». Any XV, núm. 732 (2 de juliol de 1927), p. 3.
- «Passa una noia per la Rambla». Any XV, núm. 744 (23 de setembre de 1927), p. 3.

A.4 ARTICLES PERIODÍSTICS

Aplego aquí cronològicament els articles periodístics de Salvador Estrem, sense ordenar-los sota les diverses capçaleres en què van aparèixer, que principalment són dues: *El Llamp* i *Priorat*. Com que ens manquen alguns números del primer quinzenal, cal observar que la llista no és completa —per bé que les mancances són poques. Per altra banda, no hi recullo els articles de la tercera època de *Priorat* que no estan signats, malgrat que alguns elements ens indueixin a atorgar la seva autoria a Estrem, especialment editorials i els publicats amb el pseudònim Prior.

- «La nostra diada». *La Veu de Tarragona*, any I, núm. 10 (5 de juliol de 1913), p. 1.
- «Victoria!». *La Veu del Camp*, any I, núm. 28 (13 de juliol de 1913), p. 3.
- «La festa major». *Priorat*, any I, núm. 9 (octubre de 1915), pp. 4-5. [Article d'atribució probable, publicat sota el pseudònim Mertse. Fusté (1990: 36) no contempla la possibilitat de l'autoria de Salvador Estrem. És una ressenya dels actes de la Festa Major de Falset de l'any 1915.]
- «Festa de l'arbre». *Priorat*, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 3. [Crònica de la Festa de l'Arbre que es va celebrar a Falset el 1916, signada per J. Estrem, que Fusté (1990) no recull. Pel seu contingut, i atès que Salvador Estrem hi va llegir una llarga poesia, crec que se li ha d'atribuir l'autoria.]

- «Notícies». *Priorat*, any II, núm. 14 (12 de març de 1916), p. 6. [Article que Fusté (1990: 40) no atribueix a Salvador Estrem, malgrat que estigui signat amb les inicials S.E.]
- «Per a elles. La flama». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 303 (16 de febrer de 1919), p. 2.
- «Per a elles. La sagrada missió». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 304 (23 de febrer de 1919), p. 2.
- «Per a elles. L'esperit». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 305 (2 de març de 1919), p. 2.
- «Per a elles. La llengua». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 306 (9 de març de 1919), p. 2.
- «Per a elles. Cap a la vida». *La Veu de Tarragona*, any VII, núm. 307 (16 de març de 1919), p. 2.
- «Glosari. Solució». *Butlletí de la Cambra Agrícola Oficial de Falset i sa Comarca*, any I, núm. 2 (març de 1920), p. 6.
- «Els de l'altra banda». *Priorat*, any I, núm. 6 (1 de novembre de 1922), p. 4.
- «Sembrem». *Priorat*, any I, núm. 8 (3 de desembre de 1922), p. 9.
- «El mal i el remei». *Priorat*, any II, núm. 3 (4 de febrer de 1923), pp. 11-12.
- «L'enterrament d'En Miquel Barceló». *Priorat*, any II, núm. 5 (4 de març de 1923), p. 11. [Article signat amb les inicials S.E. Fusté (1990: 63) considera Salvador Estrem com a possible autor de l'article. Miquel Barceló i Vicenç Estrem van mantenir una llarga amistat.]
- «El gran buit». *Priorat*, any II, núm. 5 (4 de març de 1923), pp. 11-12.
- «L'espodaçar». *Priorat*, any II, núm. 31 (18 de novembre de 1923), pp. 4-5.
- «De cara a la mar». *El Llamp*, any V, núm. 100 (31 d'agost de 1925), p. 2.
- «Existir». *El Llamp*, any V, núm. 102 (30 de setembre de 1925), p. 1.
- «Els cabells curts». *El Llamp*, any V, núm. 105 (15 de novembre de 1925), p. 3.
- «Benvinguda a l'hivern». *El Llamp*, any V, núm. 106 (30 de novembre de 1925), p. 1.

- «Nadal». *El Llamp*, any v, núm. 107 (15 de desembre de 1925), p. 2.
- «Difícil d'acontentar». *El Llamp*, any vi, núm. 110 (31 de gener de 1926), p. 1.
- «Llibres». *El Llamp*, any vi, núm. 111 (15 de febrer de 1926), p. 1.
- «El darrer simi». *El Llamp*, any vi, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 1.
- «El moro Muça, Marsà i el verí». *El Llamp*, any vi, núm. 113 (15 de març de 1926), pp. 1-2.
- «Més ruc». *El Llamp*, any vi, núm. 114 (31 de març de 1926), p. 3.
- «Aquell bosc». *El Llamp*, any vi, núm. 116 (30 d'abril de 1926), p. 2.
- «Callar». *El Llamp*, any vi, núm. 117 (15 de maig de 1926), p. 2.
- «Aquell bosc». *El Francolí*, any vi, núm. 118 (15 de maig de 1926), pp. 2-3.
- «Els didals del meu amic». *El Llamp*, any vi, núm. 118 (31 de maig de 1926), pp. 1-2.
- «Juny». *El Llamp*, any vi, núm. 119 (15 de juny de 1926), pp. 1-2.
- «Juny». *El Baix Penadès*, any xxi, núm. 1057 (19 de juny de 1926), p. 2.
- «Els de l'any que ve». *El Llamp*, any vi, núm. 120 (30 de juny de 1926), p. 1.
- «La bona voluntat». *El Llamp*, any vi, núm. 121 (15 de juliol de 1926), pp. 1-2.
- «Impressions d'un viatge. Primera tanda: l'automòbil». *El Llamp*, any vi, núm. 123 (15 d'agost de 1926), pp. 1-2.
- «Impressions d'un viatge. Segona tanda: Manuel Bardí, i jo». *El Llamp*, any vi, núm. 124 (31 d'agost de 1926), pp. 1-2.
- «La cançó del cuore». *El Llamp*, any vi, núm. 126 (30 de setembre de 1926), p. 2.
- «Poblet». *El Llamp*, any vi, núm. 127 (15 d'octubre de 1926), p. 1.
- «Els xiprers». *El Llamp*, any vi, núm. 128 (31 d'octubre de 1926), pp. 1-2.
- «La meva coneixença amb Aureli Capmany». *El Llamp*, any vi, núm. 129 (15 de novembre de 1926), pp. 1-2.

- «La mà esquerra». *El Llamp*, any VI, núm. 130 (30 de novembre de 1926), p. 1.
- «Pessebres». *El Llamp*, any VI, núm. 132 (31 de desembre de 1926), pp. 1-2.
- «L'any nou i la vida nova». *El Llamp*, any VII, núm. 133 (15 de gener de 1927), p. 1.
- «No trobar tema». *El Llamp*, any VII, núm. 134 (31 de gener de 1927), pp. 1-2.
- «Viatgers mercaderia». *El Llamp*, any VII, núm. 135 (15 de febrer de 1927), p. 2.
- «De la calça curta». *El Llamp*, any VII, núm. 136 (28 de febrer de 1927), pp. 1-2.
- «Un llibre». *El Llamp*, any VII, núm. 137 (15 de març de 1927), p. 1.
- «Març». *El Llamp*, any VII, núm. 138 (31 de març de 1927), p. 1.
- «Gòlgota». *El Llamp*, any VII, núm. 139 (15 d'abril de 1927), p. 1.
- «Les nostres donzelles». *El Llamp*, any VII, núm. 140 (30 d'abril de 1927), pp. 1-2.
- «Santa Rosalia i la truita amb dos ous». *El Llamp*, any VII, núm. 141 (15 de maig de 1927), p. 1.
- «El llibre dels que traspassen». *El Llamp*, any VII, núm. 142 (31 de maig de 1927), p. 1.
- «Domènec vora mar». *El Llamp*, any VII, núm. 143 (15 de juny de 1927), p. 1.
- «Buscadors de caragols». *El Llamp*, any VII, núm. 144 (30 de juny de 1927), pp. 1-2.
- «Escenes reals». *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 1.
- «De les pedres jaies de Falset. El portal del Bou». *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 13.
- «Els dinars». *El Llamp*, any VII, núm. 146 (31 de juliol de 1927), p. 1.
- «Tivissa». *El Llamp*, any VII, núm. 147 (15 d'agost de 1927), p. 1.
- «Tempesta al Priorat». *El Llamp*, any VII, núm. 148 (31 d'agost de 1927), p. 1.

- «Tempesta al Priorat». *El Dia*, any ix, núm. 2675 (12 de setembre de 1927), pp. 1-2.
- «Clarà i la ratafia». *El Llamp*, any vii, núm. 149 (15 de setembre de 1927), p. 1.
- «El poeta de la Terra Alta». *El Llamp*, any vii, núm. 150 (30 de setembre de 1927), p. 1.
- «Sembrem». *El Dia*, any ix, núm. 2706 (18 d'octubre de 1927), p. 1.
- «Els de l'altra banda». *El Llamp*, any vii, núm. 152 (31 d'octubre de 1927), p. 1.
- «El fals judici de "Críticón"». *El Llamp*, any vii, núm. 152 (31 d'octubre de 1927), p. 3.
- «I torna la cançó». *El Llamp*, any vii, núm. 153 (15 de novembre de 1927), p. 1.
- «Llebaria». *El Llamp*, any vii, núm. 154 (30 de novembre de 1927), p. 1.
- «Llebaria». *El Dia*, any ix, núm. 2746 (6 de desembre de 1927), p. 1.
- «Davant un retaule de desembre». *El Llamp*, any vii, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 1.
- «L'olivera». *El Llamp*, any viii, núm. 157 (15 de gener de 1928), pp. 1-2.
- «Muntanya blava». *El Llamp*, any viii, núm. 158 (31 de gener de 1928), pp. 1-2.
- «Matí de Sant Blai». *El Llamp*, any viii, núm. 160 (15 de febrer de 1928), p. 1.
- «Sant Salvador d'Horta». *El Llamp*, any viii, núm. 161 (15 de març de 1928), pp. 1-2.
- «Del Carnaval i de la Quaresma». *El Llamp*, any viii, núm. 162 (31 de març de 1928), pp. 1-2.
- «Pluja a muntanya». *El Llamp*, any viii, núm. 164 (30 d'abril de 1928), p. 1.
- «Pluja a muntanya». *La Gralla*, any viii, núm. 356 (13 de maig de 1928), p. 8.
- «Maig, flors i poesia». Any , núm. *El Llamp*, any viii, núm. 166 (31 de maig de 1928), p. 1.

- «La sardana a les comarques tarragonines». *La Riuada*, any II, núm. 24-25 (juliol de 1928), p. 29.
- «El gran càstig». *El Llamp*, any VIII, núm. 169 (15 de juliol de 1928), p. 3.
- «La gent d'El Llamp. Manuel Bardí». *El Llamp*, any VIII, núm. 172 (31 d'agost de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Abdó Barceló». *El Llamp*, any VIII, núm. 173 (15 de setembre de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Ramon Sedó Borrell». *El Llamp*, any VIII, núm. 174 (30 de setembre de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Maria Llaó i Martí (Montserratina)». *El Llamp*, any VIII, núm. 177 (15 de novembre de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Josep Fornós (Domènec de la Castellania)». *El Llamp*, any VIII, núm. 178 (30 de novembre de 1928), pp. 1-2.
- [Sense títol]. *El Llamp*, any VIII, núm. 178 (30 de novembre de 1928), pp. 2-3. [És una resposta a un article aparegut al *Diario de Tarragona* del 18 de novembre de 1928, en què es fa una crítica del retrat de Maria Llaó publicat per *El Llamp*.]
- «La gent d'El Llamp. Josep Barceló i Ciurana». *El Llamp*, any VIII, núm. 179 (15 de desembre de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Artur Bladé i Desumvila». *El Llamp*, any VIII, núm. 180 (31 de desembre de 1928), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Josep Rojals i Pinyol». *El Llamp*, any IX, núm. 181 (15 de gener de 1929), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Pere Fumadó (Solisdan)». *El Llamp*, any IX, núm. 182 (31 de gener de 1929), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Víctor Ferrús (Florisel)». *El Llamp*, any IX, núm. 183 (15 de febrer de 1929), pp. 1-2.
- «Josep Rojals Pinyol». *Tivissa*, any II, núm. 12-13 (20 de febrer de 1929), pp. 10-11. [Aquesta revista de Tivissa va reproduir el retrat literari de Josep Rojals, fill de la vila, que havia sortit en el número del 15 de gener de 1929 d'El Llamp.]
- «La gent d'El Llamp. Jaume Aroles i Vergés». *El Llamp*, any IX, núm. 184 (28 de febrer de 1929), pp. 2-3.
- «La gent d'El Llamp. Joan Romaní». *El Llamp*, any IX, núm. 185 (15 de març de 1929), pp. 1-2.

- «La gent d'El Llamp. Joan Povill i Adserà». *El Llamp*, any ix, núm. 187 (15 d'abril de 1929), pp. 1-2.
- «La gent d'El Llamp. Jo». *El Llamp*, any ix, núm. 188 (30 d'abril de 1929), pp. 1-2.
- «Vistes de llevant. Entrada a la plana de Castelló». *El Llamp*, any ix, núm. 190 (31 de maig de 1929), pp. 1-2.
- «Vistes de llevant. Penyíscola». *El Llamp*, any ix, núm. 195 (15 d'agost de 1929), pp. 1-2.
- «En mànegues de camisa». *El Llamp*, any ix, núm. 196 (31 d'agost de 1929), pp. 1-2.
- «Roc Gil i Llobet». *El Llamp*, any ix, núm. 198 (30 de setembre de 1929), pp. 1-2.
- «Les portes tancades». *El Llamp*, any ix, núm. 201 (15 de novembre de 1929), pp. 1-2.
- «Ofici de pagès». *El Llamp*, any ix, núm. 202 (30 de novembre de 1929), pp. 1-2.
- «L'olivera». *El Llamp*, any ix, núm. 203 (15 de desembre de 1929), p. 1.
- «Caps d'any». *El Llamp*, any x, núm. 205 (15 de gener de 1930), p. 1.
- «Sant Antoni i Sant Cristòfol». *El Llamp*, any x, núm. 206 (31 de gener de 1930), p. 1.
- «Delit de perfecció». *El Llamp*, any x, núm. 207 (15 de febrer de 1930), p. 1.
- «Els electors pagesos». *El Llamp*, any x, núm. 208 (28 de febrer de 1930), pp. 1-2.
- «Pau? Desarmament?». *El Llamp*, any x, núm. 210 (31 de març de 1930), p. 1.
- «Doloroses». *El Llamp*, any x, núm. 212 (30 d'abril de 1930), pp. 1-2.
- «L'any de Mistral». *Priorat*, any III, núm. 35 (1 de juny de 1930), pp. 6-7.
- «La gent d'El Llamp. Emili Pascual d'Amigó». *El Llamp*, any x, núm. 216 (30 de juny de 1930), pp. 1-2.
- «Els nostres enemics». *Priorat*, any III, núm. 37 (6 de juliol de 1930), p. 5.

- «Salutació als estiuejants». *El Llamp*, any x, núm. 219 (15 d'agost de 1930), p. 3.
- «Enyorança d'unes flors». *El Llamp*, any x, núm. 220 (31 d'agost de 1930), p. 1.
- «Una resposta». *Priorat*, any III, núm. 41 (7 de setembre de 1930), p. 9. [Rèplica a un article de R. Llebaria Pascó publicat al quinzenal *Falset y Comarca*.]
- «Amb tota la serietat». *Priorat*, any III, núm. 43 (5 d'octubre de 1930), p. 7. [Article que vol tancar la polèmica amb R. Llebaria Pascó.]
- «Ignasi Iglésies». *Priorat*, any III, núm. 44 (19 d'octubre de 1930), pp. 5-6.
- «La mort d'En Francesc Xavier Galceran i Vallvé». *Priorat*, any III, núm. 47 (30 de novembre de 1930), pp. 8-9.
- «Pluja a muntanya». *Priorat*, any III, núm. 48 (21 de desembre de 1930), pp. 5-6.
- «El Portal del Bou». *Priorat*, any IV, núm. 50 (18 de gener de 1931), p. 5.
- «Matí de sant Blai». *Priorat*, any IV, núm. 51 (1 de febrer de 1931), pp. 7-8.
- «El que ens cal a Falset». *Priorat*, any IV, núm. 53 (1 de març de 1931), pp. 5-6.
- «Davant les Eleccions Municipals». *Priorat*, any IV, núm. 54 (15 de març de 1931), pp. 5-6.
- «Estampes de Setmana Santa». *Priorat*, any IV, núm. 56 (19 d'abril de 1931), pp. 6-7.
- «Bellmunt». *Priorat*, any IV, núm. 60 (21 de juny de 1931), pp. 5-6.
- «Els catalans i la llengua». *Priorat*, any IV, núm. 61 (5 de juliol de 1931), p. 5.
- «Cardó». *El Llamp*, any XI, núm. 243 (15 d'agost de 1931), pp. 1-2.
- «Josep Anguera i Bassedes». *Priorat*, any IV, núm. 65 (6 de setembre de 1931), p. 5.
- «Nota biogràfica». *Priorat*, any IV, núm. 65 (6 de setembre de 1931), pp. 6-7. [De Josep Anguera i Bassedes.]
- «Nadar». *El Llamp*, any XI, núm. 246 (30 de setembre de 1931), p. 1.

- «D'analfabetisme». *Priorat*, any iv, núm. 70 (15 de novembre de 1931), p. 6.
- «Per la cultura». *Priorat*, any iv, núm. 71 (6 de desembre de 1931), p. 6.
- «L'home i la bèstia». *Priorat*, any iv, núm. 72 (20 de desembre de 1931), p. 6.
- «Un tust a la caritat». *Priorat*, any v, núm. 75 (7 de febrer de 1932), p. 3.
- «Les baralles del món. Pau? Desarmament?». *Priorat*, any v, núm. 76 (21 de febrer de 1932), p. 3.
- «La Creu trencada». *Priorat*, any v, núm. 78 (20 de març de 1932), p. 3.
- «Salvador Estrem i Fa i el seu llibre *Instants*». *Priorat*, any v, núm. 78 (20 de març de 1932), p. 6.
- «Definir-se». *El Llamp*, any xii, núm. 258 (31 de març de 1932), p. 1.
- «Les Creus». *Priorat*, any v, núm. 79 (3 d'abril de 1932), p. 3.
- «Ésser reclòs». *Priorat*, any v, núm. 82 (15 de maig de 1932), pp. 3-4.
- «Catalanistes i republicans». *Priorat*, any v, núm. 83 (5 de juny de 1932), p. 3.
- «Somriure». *Priorat*, any v, núm. 84 (19 de juny de 1932), p. 3.
- «La conllevancia». *Priorat*, any v, núm. 85 (3 de juliol de 1932), p. 3.
- «Serenem-nos». *Priorat*, any v, núm. 86 (17 de juliol de 1932), p. 3.
- «Contra Espanya». *Priorat*, any v, núm. 87 (7 d'agost de 1932), p. 3.
- «Per una Biblioteca Prioratina. Per un Museu Prioratí». *Priorat*, any v, núm. 87 (7 d'agost de 1932), p. 6. [Nota breu sense signatura, però resulta molt plausible assignar-ne l'autoria a Salvador Estrem, ja que fou el promotor tant de la biblioteca com del museu. És la primera nota d'una sèrie sobre aquestes iniciatives.]
- «De la fracassada revolta». *Priorat*, any v, núm. 88 (21 d'agost de 1932), p. 3.

- «Catalunya». *Priorat*, any v, núm. 90 (18 de setembre de 1932), p. 1.
- «Per una Biblioteca Prioratina. Per un Museu Prioratí». *Priorat*, any v, núm. 90 (18 de setembre de 1932), p. 6.
- «Catalanització». *Priorat*, any v, núm. 91 (2 d'octubre de 1932), pp. 3-4.
- «Biblioteca Prioratina». *Priorat*, any v, núm. 91 (2 d'octubre de 1932), p. 5. [Dóna notícia de les obres enllestides per a la constitució de la biblioteca.]
- «El Portal del Bou». *Priorat*, any vi, núm. 101 (5 de març de 1933), pp. 3-4.
- «De l'atrancament al Sindicat». *Priorat*, any vi, núm. 102 (19 de març 1933), p. 3.
- «La Catalunya que esperàvem». *Priorat*, any vi, núm. 103 (2 d'abril de 1933), p. 3.
- «Això no pot anar». *Priorat*, any vi, núm. 103 (2 d'abril de 1933), p. 4. [Article d'atribució probable, publicat sota el pseudònim Sesfa. Fusté (1990: 198) l'atribueix a Salvador Estrem.]
- «Dos instants: Gòlgota. Les nostres donzelles». *Priorat*, any vi, núm. 104 (16 d'abril de 1933), p. 11.
- «L'agonia». *Priorat*, any vi, núm. 105 (7 de maig de 1933), pp. 4-5.
- «D'excursionisme». *Priorat*, any vi, núm. 106 (21 de maig de 1933), pp. 4-5.
- «El català a les escoles». *Priorat*, any vi, núm. 107 (4 de juny de 1933), p. 3.
- «Per una Biblioteca Prioratina. Per un Museu Prioratí». *Priorat*, any vi, núm. 107 (4 de juny de 1933), pp. 5-6. [Article que reporta el nomenament de la Junta dels Tres, que s'encarregarà de tirar endavant aquestes iniciatives.]
- «El poble sense Déu». *Priorat*, any vi, núm. 112 (20 d'agost de 1933), pp. 3-4.
- «Les festes de setembre». *Priorat*, any vi, núm. 113 (3 de setembre de 1933), pp. 3-4.
- «Qüestions locals. El servei elèctric». *Priorat*, any vi, núm. 115 (1 d'octubre de 1933), p. 3.

- «La reacció». *Priorat*, any VI, núm. 117 (5 de novembre de 1933), p. 4.
- «Contra Catalunya». *Priorat*, any VI, núm. 119 (3 de desembre de 1933), p. 3.
- «Les passades eleccions». *Priorat*, any VII, núm. 122 (21 de gener de 1934), p. 8.
- «El Llamp i Manuel Bardí». *Priorat*, any VII, núm. 123 (4 de febrer de 1934), p. 8.
- «La resurrecció dels nostres llacorells». *Priorat*, any VII, núm. 127 (1 d'abril de 1934), pp. 3-4.
- «Indústries locals desaparegudes». *Priorat*, any VII, núm. 131 (3 de juny de 1934), pp. 3-4.
- «El Pantan de Bellmunt». *Priorat*, any VII, núm. 132 (17 de juny de 1934), p. 3.
- «Itinerari». *Priorat*, any VII, núm. 133 (1 de juliol de 1934), pp. 4-5. [Es tracta de la primera d'una sèrie de sis cròniques del viatge a Madrid. Aquesta incorpora les parts I, II i III.]
- «Itinerari IV». *Priorat*, any VII, núm. 134 (15 de juliol de 1934), p. 4.
- «Itinerari V». *Priorat*, any VII, núm. 135 (5 d'agost de 1934), pp. 4-5.
- «L'entitat individual i l'entitat col·lectiva». *Priorat*, any VII, núm. 136 (19 d'agost de 1934), p. 3.
- «Itinerari VI. Madrid». *Priorat*, any VII, núm. 136 (19 d'agost de 1934), pp. 5-6.
- «La Festa Major». *Priorat*, any VII, núm. 137 (2 de setembre de 1934), pp. 3-4.
- «Itinerari VII». *Priorat*, any VII, núm. 137 (2 de setembre de 1934), pp. 5-6.
- «Itinerari VIII. Toledo». *Priorat*, any VII, núm. 139 (7 d'octubre de 1934), pp. 7-8.
- «Epílec». *Priorat*, any VII, núm. 142 (18 de novembre de 1934), pp. 3-4.
- «L'embelliment de la vila». *Priorat*, any VII, núm. 144 (16 de desembre de 1934), pp. 3-4.

- «El traspàs d'un anònim». *Priorat*, any VII, núm. 144 (16 de desembre de 1934), pp. 4-5. [Necrològica de Vicenç Voltes, signada amb les inicials S.E. i F. i, per tant, d'atribució probable. Fusté (1990: 215) considera Salvador Estrem com a possible autor de l'article.]
- «El bon temps torna». *Priorat*, any VIII, núm. 150 (17 de març de 1935), p. 3.
- «Els pagesos en crisi». *Priorat*, any VIII, núm. 152 (21 d'abril de 1935), p. 3.
- «Uns versos que porten cua». *Priorat*, any VIII, núm. 152 (21 d'abril de 1935), p. 8.
- «Acabament». *Priorat*, any VIII, núm. 153 (5 de maig de 1935), pp. 5-6. [Article que reprèn el que va aparèixer en el número anterior, «Uns versos que porten cua», sobre uns versos apòcrifs.]
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any VIII, núm. 154 (19 de maig de 1935), p. 4. [Dóna notícia de l'aprovació de l'Estatut del Museu del Priorat per part de l'Ajuntament.]
- «Els pagesos catalans». *Priorat*, any VIII, núm. 156 (16 de juny de 1935), pp. 3-4.
- «En el traspàs de Manuel Bardí». *Priorat*, any VIII, núm. 158 (21 de juliol de 1935), pp. 3-4.
- «Falcet». *Priorat*, any VIII, núm. 159 (4 d'agost de 1935), pp. 3-4. [Es defensa la grafia amb *c* d'aquest topònim.]
- «Un altre Sindicat Agrícola». *Priorat*, any VIII, núm. 161 (1 de setembre de 1935), pp. 3-4.
- «Falcet». *Priorat*, any VIII, núm. 163 (6 d'octubre de 1935), pp. 3-4. [Reprèn el tema de l'article homònim.]
- «La ruïna de Scala-Dei». *Priorat*, any VIII, núm. 164 (20 d'octubre de 1935), pp. 4-5.
- «La lliçó d'enguany». *Priorat*, any VIII, núm. 165 (3 de novembre de 1935), pp. 3-4.
- «No som ni ciutadans de Barcelona». *Priorat*, any VIII, núm. 167 (1 de desembre de 1935), pp. 3-4.
- «La nostra llengua escrita». *Priorat*, any VIII, núm. 168 (15 de desembre de 1935), p. 3.
- «La qüestió del vi». *Priorat*, any IX, núm. 170 (19 de gener de 1936), p. 3.

- «A favor del vi». *Priorat*, any ix, núm. 171 (2 de febrer de 1936), p. 4. [És un article d'atribució probable, signat amb el cognom Estrem. Fusté (1990: 232, 247) l'atribueix a l'autor.]
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any ix, núm. 171 (2 de febrer de 1936), p. 6. [Fa referència a la visita de Serra Ràfols i Ibars a la seu del museu.]
- «Tres quarts d'estiu». *Priorat*, any ix, núm. 172 (16 de febrer de 1936), p. 3.
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any ix, núm. 173 (1 de març de 1936), p. 4. [Explica la cessió del Castell per al Museu.]
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any ix, núm. 174 (15 de març de 1936), p. 8. [Reprèn la notícia anterior.]
- «El dia del llibre». *Priorat*, any ix, núm. 177 (3 de maig de 1936), p. 3.
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any ix, núm. 177 (3 de maig de 1936), pp. 8-9. [Dóna notícia de l'obra *Fe, Pàtria i Amor*, representada al local del Grup Sant Gregori, en benefici del Museu del Priorat; i del donatiu d'una destrat de pedra, per Eugeni Rull, i d'una bola de sílex, per Ramon Perelló.]
- «Els Jocs Florals de Falset». *Priorat*, any ix, núm. 182 (19 de juliol de 1936), p. 3. [Foren convocats per iniciativa de *Priorat*.]
- «El Museu del Priorat». *Priorat*, any ix, núm. 182 (19 de juliol de 1936), p. 4. [Reprodueix cinc peces de sílex trobades a la cova de les Quimeres.]
- «Al Sindicat Agrícola». *Priorat*, any ix, núm. 182 (19 de juliol de 1936), p. 5. [Article signat amb les inicials S.E. i, doncs, d'atribució probable. Fusté (1990: 237) l'atribueix a Estrem.]

A.5 OBRA DRAMÀTICA

Presento en aquesta secció les referències de les dues obres teatrals que va escriure Estrem, uns textos dels quals tenim coneixement per les notícies que van generar a la premsa les seves estrenes, però que ara per ara encara no hem aconseguit.²

- *El viure que torna*. Marçà: 1924. [Drama en tres actes, estrenat el diumenge 6 de juliol al teatre de la Unió Social de Capçanes.]

² Entre altres articles, vegeu *La Veu de Catalunya*, any xxxiv, núm. 8762 (12 de juliol de 1924), p. 5, per a trobar informació sobre la primera obra, i *El Llamp*, any vi, núm. 121 (15 de juliol de 1926), p. 7, i *El Llamp*, any vi, núm. 126 (30 de setembre), p. 3, sobre la segona obra.

- *Santa Rosalia*. Marçà: 1926. [Obra teatral en quatre actes, estrenada a Capçanes la vetlla del dia 8 de setembre, festa major de la vila, representada per l'Orfeó Capçanenc, amb música d'Abdó Barceló.]

A.6 DISCURSOS

Llisto aquí els discursos d'Estrem dels quals tenim constància material, sigui a través d'un arxiu personal o bé de la premsa. Tenim notícia d'altres discursos: d'una banda, «Les cançons», de l'any 1927, perquè apareix a l'Índex autògraf d'obres,³ que es troba perdut; d'altra banda, alguns fragments en periòdics que reporten actuacions de l'Orfeó Capçanenc, però ens han pervingut en forma tan parcial que no els reproduïxo. Remeto a l'apèndix G «Discursos» per a la seva lectura i una presentació de cadascun.

- «La sardana». Capçanes, 12 d'abril de 1925.
- «A l'Orfeó Capsanenc». Capçanes, 9 de setembre de 1925.
- «L'orfeó i les cançons». Marçà, 23 de maig de 1926.
- «L'home i l'associació». Marçà, 4 de juny de 1927.
- Sense títol. Tivissa, 14 d'agost de 1927.
- Títol no conservat. Flix, 27 de maig de 1928.
- Sense títol. Móra d'Ebre, 16 de setembre de 1928.
- Títol no conservat. Falset, 1931

A.7 ALTRES TEXTOS

Finalment, aplego aquí les referències de tres treballs que no tenen cabuda en els apartats precedents: un conjunt d'aforismes i els pròlegs de dues obres que Estrem va editar a les Edicions Priorat.

- «Pensaments». *Priorat*, any II, núm. 12 (1 de gener de 1916), p. 6.
- «Josep Anguera i Bassedes», pp. 5-11, dins Josep Anguera i Bassedes. *Poesies*. Falset: Edicions Priorat (Biblioteca Prioratina), 1932. [Una versió prèvia fou publicada a *Priorat*, any IV, núm. 65 (6 de setembre de 1931), pp. 6-7.]
- «Introducció», pp. 7-9, dins Francesc Olives i Simó. *Vers i prosa*. Falset: Edicions Priorat (Biblioteca Prioratina), 1934.

³ Vegeu [APME](#), Índex autògraf, de Salvador Estrem i Fa, de les seves obres des de 1920 fins a 1927.

BIBLIOGRAFIA

Presento les referències d'aquesta bibliografia agrupades en apartats diversos: les que s'ocupen de la figura i l'obra de Salvador Estrem, les de caire històric i literari i les més pròpiament lingüístiques,

B.1 SOBRE SALVADOR ESTREM

Recullo aquí les referències dels articles i les ressenyes que l'obra i la figura de Salvador Estrem han generat. També afegeixo alguns comentaris a aquestes referències.

ALBORS, HÉCTOR D' (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos*». *Poble Nou*, any IV, núm. 59 (17 de juliol de 1927), p. 9.

ALEMANY I BORRÀS, JOSEP (1920): «Per començar», pp. 7-12, dins *Les hores dolces*. [Es tracta del pròleg del primer llibre de poesies de Salvador Estrem.]

A. M. (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos*, per Salvador Estrem». *Pla i Muntanya*, any III, núm. 60 (1 d'agost de 1927), p. 9.

ANGUERA, LLUÍS (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos*. Llibre de Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 19.

BALASCH I TORRELL, ANTONI (1970): «Introducció», pp. 9-13, dins *El Crist de la Solitud*, 2a ed. Falset: Centre d'Estudis Falsetans.

BARCELÓ, ABDÓ (1926): «Salvador Estrem, "Poeta del Priorat"». *El Llamp*, any VI, núm. 112 (28 de febrer de 1926), p. 2. [Article reproduït a *La Veu del Priorat*, núm. 38 (febrer de 1994), p. 24.]

— (1927a): «Salvador Estrem, capsanenc». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 2.

BARCELÓ, JOSEP (1927b): «Salvador Estrem i les "capelletes"». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3. [Article reproduït a *La Veu del Priorat*, núm. 38 (febrer de 1994), p. 25.]

— (1994): «Estrem i Fa i Abdon Barceló». *La Veu del Priorat*, núm. 38 (febrer de 1994), pp. 21-22.

BARDÍ, MANUEL (1927): «L'hàbit no fa el monjo». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 1.

- BARTOLOMÉ, RAMON (1936): «*El Crist de la Solitud*. Comentaris al marge». *Priorat*, any IX, núm. 180 (21 de juny de 1936), p. 5.
- BLADÉ I DESUMVILA, ARTUR (1927): «Carta oberta. A Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3.
- BOSCH I VIOLA, ENRIC (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos*». *L'Avi Muné*, any X, núm. 478-482, p. 2.
- BRULL VILA, EVELÍ (1931): «*La mala collita*. Versos, Salvador Estrem i Fa». *Tivissa*, any IV, núm. 42 (20 de gener de 1931), p. 212. [Fou reproduït a *Priorat*, any IV, núm. 51 (1 de febrer de 1931), pp. 9-10.]
- CAROD-ROVIRA, JOSEP-LLUÍS (1986): «Salvador Estrem i Fa», p. 47, dins Josep-Lluís Carod-Rovira (dir.): *Cent Personatges. Del Baix Penedès al Montsià*. Tarragona: Edicions El Mèdol. [Breu ressenya biogràfica, amb tals errors que eliminen qualsevol fiabilitat al text.]
- FIBLA, J. RAMON (1993 a): «Salvador Estrem i Fa. El Poeta del Priorat». *Revista del Centre de Lectura*, 6a època, núm. 1 (octubre de 1993), p. 12.
- (1993 b): «La llengua d'Estrem i Fa». *La Veu del Priorat*, núm. 35 (novembre de 1993), p. 25.
- FOMENT (1932): «*Instants*, recull d'articles de Salvador Estrem». *Foment*, 2a època, núm. 296 (17 de març de 1932), p. 4. [Brevíssima ressenya d'*Instants*, sense signatura.]
- FORNÓS, JOSEP «DOMÈNECH DE LA CASTELLANIA» (1927): «Estrem i *El Llamp*». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 2.
- GARCÉS, TOMÀS (1927): «Elegia del Priorat». *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16627 (5 de juliol de 1927), p. 1. [És una crítica breu d'*Elegia*, a la secció «Carnet de les Lletres». Fou reproduïda a *Diario de Tarragona*, any LXXIV, núm. 160 (8 de juliol de 1927), p. 2, i *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 12.]
- GRAELLS CASTELLS, EMILI (1927): «Al marge d'un aplec de versos». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3.
- (1935): «Al marge d'un bon llibre. *Terra castellana*, de Salvador Estrem i Fa». *Priorat*, any VIII, núm. 162 (15 de setembre de 1935), pp. 5-6.
- GRALLA, LA (1927): «Elegia del Priorat». *La Gralla*, any VII, núm. 314 (10 de juliol de 1927), p. 5. [Brevíssima ressenya d'*Elegia*, dins la secció «Fira literària», sense signar.]

- GUANSÉ, DOMÈNEC (1928 a): «Florida de poetes». *La Nau*, any II, núm. 101 (26 de gener de 1928), p. 1.
- (1928 b): «Elegia del Priorat». *Revista de Catalunya*, núm. 44 (febrer de 1928), pp. 189-190.
- IGLÉSIES, JOSEP (1927): «Elegia del Priorat i altres versos, per Salvador Estrem i Fa». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 175 (novembre de 1927), pp. 270-271. [Signat amb les inicials J. I., però que podem assignar a Iglésies per la coneixença amb Estrem i la revista en què va aparèixer la ressenya.]
- JOVENTUT PER LA FE I PER LA PÀTRIA (1927): «Elegia del Priorat i altres versos». *Joventut per la Fe i per la Pàtria*, any IX, núm. 431 (16 de juliol de 1927), p. 3. [Molt breu ressenya d'*Elegia*, a la secció «Llibres rebuts», sense signar.]
- LLEÓ I MARTÍ, MARIA «MONTSERRATINA» (1927): «El triomf d'un company». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 2.
- MANENT, ALBERT (1993): «Estrem, poeta del Priorat». *Avui*, (19 de desembre de 1993), p. 37.
- MANYÀ, JOAN B. (1927): «Testimoni d'amistat i de sinceritat». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 2.
- MARQUÈS I BATLLEVELL, ÀNGEL (1931): «La nostra branca de llorer». *Priorat*, any IV, núm. 52 (15 de febrer de 1931), pp. 6-7.
- MONTOLIU, MANUEL DE (1932): «Salvador Estrem i Fa, *Instants*, Edicions Priorat». *La Veu de Catalunya*, any XLII, núm. 11198 (4 de maig de 1932), p. 5.
- (1951): *Homenatge pòstum a Salvador Estrem i Fa*. Falset: Biblioteca Pública de Falset i Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis. 15 pp.
- MUNTANÉ, DOLORS (1993): «Entrevista amb Galdric Muntané, fillol de Salvador Estrem i Fa». *La Veu del Priorat*, núm. 35 (novembre de 1993), pp. 21-22.
- MUNTANYA, CLAUDI (1920): «Les hores dolces. Versos de Salvador Estrem i Fa». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 16 (15 de setembre de 1920), p. 287.
- PELLEJÀ I BORJA, HERMENEGILD (1931): «Homenatge a En Salvador Estrem i Fa». *Priorat*, any IV, núm. 54 (15 de març de 1931), pp. 9-10.
- PEREA, EUGENI (1993): «Salvador Estrem i Fa, memòria de la terra». *La Veu del Priorat*, núm. 35 (novembre de 1993), pp. 18-20.

- POVILL I ADSERÀ, JOAN (1927): «Al poeta del Priorat». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), pp. 1-2.
- (1931): «*La mala collita*. Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any XI, núm. 233 (15 de març de 1931), p. 2.
- PRIORAT (1931 a): «Ressenya». *Priorat*, any IV, núm. 55 (5 d'abril de 1931), pp. 5-6. [Es tracta d'una ressenya anònima de la conferència «Davant el panorama falsetà» que Salvador Estrem va llegir al Centre Instructiu i Recreatiu, sobre la creació d'una nova entitat cultural.]
- (1931 b): «*La mala collita* de Salvador Estrem i la crítica». *Priorat*, any IV, núm. 50 (18 de gener de 1931), p. 7. [Transcripció de dues notes bibliogràfiques sobre *Collita*, publicades a *La Nau*, signada per J. Roure i Toret, i a *El Matí*, sense signar.]
- (1931 c): «*La mala collita* de Salvador Estrem i la crítica (II)». *Priorat*, any IV, núm. 51 (1 de febrer de 1931), pp. 8-10. [Transcripció de dues ressenyes aparegudes a *Foment* de Reus, signat per Infolio, i *Diario de Reus*, per Kiff.]
- PROUS I VILA, JOSEP M. (1927): «Elogi del Priorat». *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16690 (15 de setembre de 1927), pp. 6-7.
- R. LL. (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos*, per Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any VII, núm. 153 (15 de novembre de 1927), p. 3. [Reprodueix l'article publicat prèviament a *La Nau*, de Rossend Llates.]
- RADAR SOCIAL (2010): «Salvador Estrem i Fa». *Radar Social*, núm. 370, pp. 12-13. [Són uns apunts biogràfics, amb algunes imprecisions i nombroses llacunes, sobre Salvador Estrem.]¹
- RIUADA, LA (1927): «*Elegia del Priorat i altres versos* per Salvador Estrem». *La Riuada*, any I, núm. 3 (1 d'agost de 1927), pp. 4-5. [És una ressenya breu i elogiosa d'*Elegia*, sense detalls, a la secció «Bibliografia». No està signada.]
- RIVERAS, PATRÍCIA (1994): «Poesia coetània de Salvador Estrem i Fa». *La Veu del Priorat*, núm. 38 (febrer de 1994), pp. 19-20.
- ROQUER, ANTONI (1993): «Pròleg», pp. 11-15, dins *Obres*. [Breu comentari al conjunt de la poesia de Salvador Estrem.]

¹ Aquests apunts formen part de la documentació que la Federació de Cristians de Catalunya, de la qual *Radar Social* és el portaveu, va reunir per a la causa de beatificació dels membres de la Federació de Joves Cristians assassinats durant la Guerra Civil. En aquesta mateixa revista, al núm. 371, de desembre de 2010, es van publicar dues poesies d'Estrem, «Oració de la nit de Nadal» i «Nadalenques: El fruit dolç», i uns fragments que els compiladors van titular «El naixement de Jesús».

- (1994): «En Salvador Estrem i Fa... i avui». *La Veu del Priorat*, núm. 38 (febrer de 1994), p. 23.
- ROVIRA I VIRGILI, ANTONI (1927): «Un poeta de debò...». *La Nau*, any I, núm. 17 (20 d'octubre de 1927), p. 1. [Brevíssima recomanació d'*Elegia* en forma de diàleg. Fou reproduïda a *La Veu de Tarragona*, any xv, núm. 748 (22 d'octubre de 1927), p. 1, i *El Llamp*, any VII, núm. 152 (31 d'octubre de 1927), p. 1.]
- SALTOR, OCTAVI (1927 a): «*Elegia del Priorat i altres versos*, per Salvador Estrem i Fa». *La Veu de Catalunya*, any xxxvii, núm. 9700 (3 de juliol de 1927), p. 5. [Fou reproduït a *El Llamp*, any VII, núm. 145 (15 de juliol de 1927), p. 11.]
- (1927 b): «El sentit de tradició en la poesia». *El Llamp*, any VII, núm. 149 (15 de setembre de 1927), p. 1. [És un article on es cita Estrem i altres poetes tarragonins en ocasió de l'aparició d'un poemari de Carles Monfar. Fou reproduït a *El Dia*, any xi, núm. 2775 (12 de gener de 1928), p. 1, i *Diario de Tarragona*, any LXXV, núm. 138 (22 d'agost de 1928), p. 1.]
- (1927 c): «Salvador Estrem, prosador i periodista». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 2.
- (1931): «*La mala collita*, versos de Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any XI, núm. 229 (15 de gener de 1931), pp. 3-4. [També reproduït a *La Veu de Catalunya*, any xli, núm. 10804 (23 de gener de 1931), p. 5, i *Priorat*, any IV, núm. 53 (1 de març de 1931), pp. 10-11.]
- (1932): «Prefaci», pp. 5-9, dins *Instants*. [Text que, abans d'encapçalar el llibre d'articles de Salvador Estrem, va veure la llum a *La Veu de Catalunya*, any XLII, núm. 11147 (3 de març de 1932), p. 5.]
- SEBASTIÀ, EMILI (2000): «Homenots de lletres». *Occidental. El Setmanari de les Terres de l'Ebre*, any II, núm. 117 (17 d'agost de 2000), p. 10. [Article on es parla d'Artur Bladé, Carmel Biarnès, Desideri Lombarte i Salvador Estrem.]
- SEDÓ I BORRELL, RAMON (1927): «Una conversa amb en Salvador Estrem i Fa». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3.
- TEIXIDOR, JOAN (1936): «L'actualitat poètica». *La Publicitat*, any LVIII, núm. 19204 (24 de maig de 1936), p. 2. [Article d'actualitat literària on parla de *Les absències* de Joan Arús, *Cavalcada* de Valentí Alavedra i *El Crist de la Solitud* d'Estrem. Els fragments dedicats a *Crist* van ser reproduïts a *Priorat*, any IX, núm. 181 (5 de juliol de 1936), p. 6.]

VIDAL I INGLÈS, ANTON (1993 a): «Biografia», pp. 17-20, dins *Obres*. [Text que dóna notícia d'alguns fets de la vida de Salvador Estrem, amb algunes imprecisions.]

— (1993 b): «Apropament a l'autor». *La Veu del Priorat*, núm. 35 (novembre de 1993), pp. 23-24.

XURIGUERA, JOAN BAPTISTA (1970): *Diccionari de poemes*. Barcelona: Publicacions Ilerda, pp. 41-43.

XURIGUERA, RAMON (1927): «*Elegia del Priorat*, de Salvador Estrem». *Lleida*, núm. 51 (10 de juliol de 1927), p. 8. [És una ressenya breu d'*Elegia*, dins de la secció «Llibres i revistes».]

B.2 GENERAL

Aplego en aquest apartat les referències dels llibres i els articles de contingut històric, literari i bibliogràfic que he citat en algun moment de la tesi.

ALTADILL I FRISACH, JOAQUIM (1985): «Manuel Bardí, director d'*El Llamp*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any IV, núm. 37-38 (juliol i agost de 1985), s. p.

ANGUERA, PERE I MANUEL ARAGONÈS (1985): *El Priorat de la Cartoixa d'Escaladei*. Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort (Col·l. Tostemps, núm. 15).

ANGUERA, PERE I ROSA CABRÉ (1979): *Ideologia i història dels diaris reusencs en català*. Reus: Edicions del Centre de Lectura.

ANGUERA, PERE, ANTONI GAVALDÀ I XAVIER PUJADAS (1996): *La premsa a la província de Tarragona durant la Segona República (1931-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.

ARAGONÈS, ALBERT (2012): «Les "Notes folklòriques" (1924-1928) recollides i anotades per Ramon Sedó Borrell». *Beceroles. Lletres de Llengua i Literatura*, vol. V (2012), pp. 113-135.

ARTIGUES, JOSEP (2016): «Els Jocs Florals de Falset de 1902». *La Portadora. Revista d'Estudis Socials i Humanístics del Priorat*, núm. 1 (2016), pp. 9-26.

AUDÍ FERRER, PERE (2004): «*El Porvenir*» 1916-1936. *Vint anys de cooperativisme obrer a Falset*. Reus: Carrutxa (Col·l. Les Veus del Temps, núm. 1).

— (2007 a): *Botigues i tallers de Falset a través de les seves factures (1929-1936)*. Falset: Ajuntament de Falset i Arxiu Comarcal del Priorat.

- (2007b): «Quan a Falset es construïen les escoles...», pp 21-40, dins *Quan a Falset es construïen les escoles... Publicació commemorativa de la inauguració de l'edifici escolar*. Falset: CEIP Antoni Vilanova, Arxiu Comarcal del Priorat i Centre d'Estudis Falsetans.
- (2010): *Cooperativistes, anarquistes i capellans al Priorat (1910-1923)*. Torroja del Priorat: Centre Cultural i Recreatiu La Unió / Falset: Arxiu Comarcal del Priorat (Col·l. Jaume Ardèvol i Cabrer, núm. 4).
- (2013 a): «El Sindicat Agrícola de Falset fins al final de la Guerra Civil», pp. 148-213, dins *100 anys fent vi. Centenari de la Cooperativa Falset-Marçà (1912-2012)*. Falset: Cooperativa Falset-Marçà i Arxiu Comarcal del Priorat.
- (2013 b): «Un prioratí catalanista de soca-rel: Vicenç Estrem». *Lo Violí*, núm. 15, pp. 24-26. Torroja del Priorat: Centre d'Estudis del Priorat.

AUDÍ FERRER, PERE I TONI ORENSANZ (2008): *Joaquim Llorens Abelló*. Barcelona: Fundació Roca i Galés (Col·l. Cooperativistes Catalans, núm. 11).

- (2009): «Joaquim Llorens. El republicà "maligne"». *Lo Violí*, núm. 8, pp. 4-6. Torroja del Priorat: Centre d'Estudis del Priorat.

BALCELLS, ALBERT (1971): *Crisis económica y agitación social en Cataluña (1930-1936)*. Barcelona: Ariel.

BANQUÉ I MARTÍ, JOSEP (2004): *Comunistes i catalans*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs (Edicions Rosa de Reus, núm. 117).

BLADÉ I DESUMVILA, ARTUR (1984 a): «*El Llamp de Gandesa, I* (Notes per contribuir a la seva història)». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any II, núm. 19 (gener de 1984), s.p.

- (1984 b): «*El Llamp de Gandesa, II*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any II, núm. 21 (març de 1984), s.p.

- (1984 c): «*El Llamp de Gandesa, III*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any II, núm. 22 (abril de 1984), s.p.

- (1984 d): «*El Llamp de Gandesa, IV*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any III, núm. 25-26 (juliol i agost de 1984), s.p.

- (1985 a): «*El Llamp de Gandesa, VI*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any III, núm. 33 (març de 1985), s.p.²

- (1985 b): «*El Llamp de Gandesa, VI*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any IV, núm. 36 (juny de 1985), s.p.

² En realitat, és el cinquè de la sèrie d'articles.

- (1985 c): «*El Llamp de Gandesa, VII*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any iv, núm. 37-38 (juliol i agost de 1985), s.p.
- (1985 d): «*El Llamp de Gandesa, VIII*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any iv, núm. 39 (setembre de 1985), s.p.
- (1985 e): «*El Llamp de Gandesa, IX*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any iv, núm. 41 (novembre de 1985), s.p.
- (1986 a): «*El Llamp de Gandesa, X*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any iv, núm. 44 (febrer de 1986), s.p.
- (1986 b): «*El Llamp de Gandesa, XI*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any iv, núm. 46 (abril de 1986), p. 9.
- (1986 c): «*El Llamp de Gandesa, XII*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any v, núm. 49-50 (juliol i agost de 1986), p. 13.
- (1986 d): «*El Llamp de Gandesa*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any v, núm. 51 (setembre de 1986), p. 7.
- (1986 e): «*El Llamp de Gandesa, XIII*». *Alhora. Fulls de Gandesa*, any v, núm. 53 (novembre de 1986), p. 12.³
- (1991): *Viure a Tarragona (Fulls d'un Dietari 1975-1976)*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Secció de Filologia i Història Literària, núm. 34).
- (2008): *Cicle de la terra natal III: L'edat d'or*. Valls: Cossetània Edicions.
- BLASCO I PERIS, ALBERT (2005): «*Barcelona Atracción*» (1910-1936). *Una revista de la Sociedad de Atracción de Forasteros*. Tesi Doctoral, Universitat Pompeu Fabra.
- BLASI, PERE (1922): *Geografia elemental de Catalunya*. Barcelona: Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.
- BOU, ENRIC (1989): *Poesia i sistema. La revolució simbolista a Catalunya*. Barcelona: Editorial Empúries (Les Naus d'Empúries, Brúixola, núm. 4).
- BRULL I MONNER, ADOLF (2015): *Lluís Brull. Un home bo*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre (Col·l. Daliner, núm. 11).
- CARDONA, OSVALD (1967): *El temps de Josep Carner*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor.
- CID CATALÀ, JOSEP SEBASTIÀ (2010 a): «Francesc Adell Ferrer. Evocació en el seu centenari». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 21 (2010), pp. 107-121.

³ Aquest article seria el catorzè, si s'hagués numerat l'article anterior.

- (2010b): «Els articles de Francesc Adell a la revista *El Llamp*. Una visió de Ribera-roja d'Ebre (1931-1932)». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 21 (2010), pp. 127-148.
- CODINACHS, PERE (1990): *La Federació de Joves Cristians de Catalunya (FJCC 1931-1936)*. Barcelona: Editorial Claret (Coll. Els Daus, núm. 103).
- COLÒNIA FALSETANA DE BARCELONA (1922): *La vila i el sometent de Falset*. Barcelona: Establiment Tipogràfic de Marian Galve.
- FARNÓS, JOSEP (1987): «La premsa local i comarcal a la Ribera (1)». *Miscel·lània del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre*, núm. 5 (1987), pp. 33-51.
- FERRÉ I MARTÍ, MIQUEL M. (1992): *El Sindicat i la Cooperativa de Falset*. Falset: Cooperativa Agrícola Falsetenca.
- FONT I SAGUÉ, NORBERT (1897): «Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya». *Jochs Florals de Barcelona*, any xxxix, pp. 319-449.
- FORT I COGUL, EUFEMIA (1979): *Ventura Gassol. Un home de cor al servei de Catalunya*. Barcelona: Edhasa.
- FUSTÉ I ANTICH, ROSA M. (1990): *Bibliografia de Falset. Les publicacions periòdiques a Falset del 1909 al 1936*. Tarragona: Diputació de Tarragona, Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Secció de Biografia i Bibliografia, núm. 15).
- GIVANEL I MAS, JOAN (1931) *Bibliografia catalana. Premsa*, vol. 1: *Agramunt - Barcelona*. Barcelona: Institució Patxot.
- (1937): *Bibliografia catalana. Premsa*, vol. 2: *Beguda Alta - Xàtiva*. Barcelona: Institució Patxot.
- GORT JUANPERE, EZEQUIEL (1998): *Història de la cartoixa d'Escaladei*. Reus: Fundació Roger de Belfort. 2a edició ampliada.
- (2003): *Història de Falset*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- HERAS, PEDRO A. I CARLOS MAS (1994): *Viticultura i fil·loxera a l'últim terç del segle XIX. El cas de les comarques de Tarragona*. Tarragona: Virgili, Editor (Biblioteca Tarraconense, núm. 11).
- IGLÉSIES, JOSEP (1930): *El Priorat. L'extensió de la comarca natural*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera.
- (1933): *Les comarques meridionals de Catalunya i la futura divisió territorial*. Reus: Impremta Marian Roca.

- (1935): *Scala Dei. (Aiguaforts de la vida monacal)*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera. Cito per la 2a edició, de 1957, a l'Editorial Selecta.
- (1968): *La crisi agrària de 1879-1900. La fil·loxera a Catalunya*. Barcelona: Edicions 62 (Llibres a l'Abast, núm. 55).
- (1975): *Les minves de cultius i de la població a la comarca del Priorat*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor.
- (1979): «L'etapa reusenca de Torrell i Eulàlia», pp. 13-23, dins Josep Iglésies (coord.): *Miscel·lània Torrell de Reus*. Santes Creus: Fundació d'Història i Art Roger de Belfort.
- (1988): *La plaga de la fil·loxera i les seves conseqüències a Catalunya*. Barcelona: Editorial Barcino.
- LEDESMA, JOSÉ LUIS (2003): *Los días de llamas de la revolución*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- LLADONOSA, JOSEP (1962): «El Montsant i els ermitans». *Analecta Montserratensia*, vol. IX, pp. 325-385.
- LLOP I TOUS, JOSEP (2000): «Dades, notes i apunts històrics de la vila de Falset, iniciats per mossèn Francesc Mestre». *Estudis Prioratins*, núm. 2, pp. 11-92. Falset: Centre d'Estudis Falsetans.
- MALÉ, JORDI (2001): *Poètica de Carles Riba. Els anys del postsimbolisme (1920-1938)*. Barcelon: Edicions La Magrana.
- MARCO, JOAN (2016): *L'Orfeó Capçanenc i el seu Esbart Dansaire*. Falset: Ajuntament de Capçanes i Arxiu Comarcal del Priorat.
- MARGALEF, JOAQUIM I JOAN TASIAS (1985): *El Priorat. Anàlisi d'una crisi productiva*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya (Col·l. Catalunya Comarcal, núm. 16).
- MARTÍN RAMOS, JOSÉ LUIS (2012): *La rereguarda en guerra. Catalunya, 1936-1937*. Barcelona: L'Avenç.
- MARRUGAT, JORDI (2014): *Josep Carner i el postsimbolisme*. Tesi doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2015): *Josep Carner 1914. La poesia catalana al centre de la modernitat europea*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Serra d'Or, núm. 485).
- MASSÓ, JAUME (1996): «Salvador Vilaseca Anguera. Notes biogràfiques». *Aplec de Treballs*, núm. 16, pp. 17-22. Montblanc: Centre d'Estudis de la Conca de Barberà.
- (1997): «Salvador Vilaseca i el Priorat». *La Carxana*, núm. 3 (estiu de 1997), pp. 6-8.

- (1999): «En record de Pere Rius (1898-1973), conservador del Museu». *Informatiu Museu*, núm. 16, pp. 13-15.
 - (2010): «Salvador Vilaseca i la recerca prehistòrica al Priorat». *Lo Violí*, núm. 10, pp. 26-28. Torroja del Priorat: Centre d'Estudis del Priorat.
 - (2011 a): «Salvador Vilaseca Anguera, entre la medicina i l'arqueologia (1896-1975)», pp. XIII-XLI, dins Salvador Vilaseca Anguera: *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions tallers del Priorat i extensions*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs (Edicions Rosa de Reus, núm. 130). [Edició facsímil de l'original de 1936.]
 - (2011 b): «La plaqueta gravada de Sant Gregori, una peça excepcions de l'art prehistòric moble català». *Cultura i paisatge a la ruta del Cister*, núm. 6, pp. 42-44.
- MIQUEL SOLSONA, EDUARD (2011): *L'eremitisme a Montserrat*. Edició de l'autor, s.l.
- MOLAS, ISIDRE (1972): *Lliga Catalana. Un estudi d'estasiologia*. Barcelona: Edicions 62. 2 vols.
- MOLINS, JOAQUIM M. (1985): *Elecciones y partidos en la provincia de Tarragona (1890-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona. 2 vols.
- MUÑOZ, MARIA JESÚS (1987): *Tarragona, 1923: Crisi econòmica i postures ideològiques davant el cop d'estat*. Tarragona: Ajuntament de Tarragona.
- MUÑOZ, MARIA JESÚS I VICENT TEROL (2008): *Articulació territorial i transformacions econòmiques a la Catalunya meridional (1833-1936)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- NARVÀEZ FERRI, MANUELA (2005): *L'Orfeó Català, cant coral i catalanisme (1891-1951)*. Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.
- NAVARRO, RAMON (1979): *L'educació a Catalunya durant la Generalitat, 1931-1939*. Barcelona: Edicions 62.
- OLIVERAS, ANDREU (1989): *La Federació de Joves Cristians de Catalunya. L'espiritualitat, el projecte educatiu i la seva pedagogia*. Barcelona: Generalitat de Catalunya.
- ORENSANZ, TONI (2008): *L'òmnibus de la mort: parada Falset*. Barcelona: Ara Llibres.
- PALOMAR, SALVADOR I MONTSERRAT SOLÀ (2001): *Puix en alt lloc sou posada. Ermites i santuaris. Indrets de devoció popular al Priorat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura (Temes d'Etnologia de Catalunya, núm. 4).

- PELLEJÀ I BORJA, HERMENEGILD (1930): *L'ermita de Sant Gregori de Falset*. Barcelona: Joaquim Horta.
- PEREA SIMON, EUGENI (2007 a): «La comarca del Priorat en la literatura». *Revista de Catalunya*, núm. 233, pp. 77-100.
- (2007 b): *Montsant: cartografia literària de la serra*. La Morera de Montsant: Parc Natural de la Serra de Montsant.
- (2014): *Quadern d'interseccions*. Barcelona: Viena Edicions.
- (2016): *Cartografia literària del Priorat*. Tarragona: Silva Editorial.
- PÉREZ FRANCESCH, JOAN LLUÍS (2003): «Josep Torras i Bages: Introducció al seu pensament polític», pp. 13-36, dins Josep Montserrat i Pompeu Casanovas (eds.): *Pensament i filosofia a Catalunya*, vol. I: 1900-1923. Barcelona: Institut d'Estudis Humanístics Miquel Coll i Alentorn i Societat Catalana de Filosofia.
- PERPINYÀ, ROMÀ (1932): *La crisi del Priorat*. Barcelona: Agricultura i Ramaderia.
- PIQUÉ PADRÓ, JORDI (1998): *La crisi de la rereguarda. Revolució i guerra civil a Tarragona (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, núm. 193).
- POZO GONZÀLEZ, JOSEP ANTONI (2002): *El poder revolucionari a Catalunya durant els mesos de juliol a octubre de 1936. Crisi i recomposició de l'Estat*. Tesis Doctoral, Universitat Autònoma de Barcelona.
- (2012 a): *Poder legal y poder real en la Cataluña revolucionaria de 1936*. Sevilla: Ediciones Espuela de Plata (España en Armas, núm. 22).
- (2012 b): *La Catalunya antifeixista. El govern Tarradellas enfront de la crisi política i el conflicte social*. Barcelona: Edicions Dau.
- PUIG I TÀRRECH, ROSER (2000): *Catàleg dels protocols notariais dels antics districtes de Falset i Gandesa*. Barcelona: Fundació Noguera (Inventari d'Arxius Notariais de Catalunya, núm. 22).
- PUIG, ROSER, JOSEP M. T. GRAU I JAUME FELIP (1995): *La premsa i la història a la Conca de Barberà, 1889-1939*. Tarragona: Hemeroteca Caixa Tarragona (Coll. Història, núm. 4).
- QUEIXALÓS, RAFEL (1992): *Marçà, reculls de la seva història*. Marçà: Arts Gràfiques Octavi.
- RIBA, CARLES (1986): *Obres completes*, vol. III: *Crítica*, 2. Edició a cura d'Enric Sullà i Jaume Medina. Barcelona: Edicions 62.

- ROIG I ROSICH, JOSEP M. (1992): *La dictadura de Primo de Rivera a Catalunya. Una assaig de repressió cultural*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, núm. 107).
- ROMA, FRANCESC (2004): *Del Paradís a la Nació. La muntanya a Catalunya. Segles xv-xx*. Valls: Cossetània Edicions (Col·l. Antines, núm. 9).
- RULL, XAVIER (2012): «La difusió del fabrisme al Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta a través de la premsa local (1927-1936)», pp. 153-160, dins Miquel Àngel Pradilla (ed.): *Fabra, encara. Actes del III Col·loqui Internacional «La lingüística de Pompeu Fabra»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Biblioteca Filològica, núm. 73).
- SABATÉ I ALENTORN, JAUME (2000): *Bandolers, llops i vents al Priorat*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor (Col·l. Camí Ral, núm. 16).
- (2002 a): *El Priorat. Una comarca i una denominació d'origen*. Llibre digital d'accés lliure.⁴
- (2002 b): *Víctimes d'una guerra al Priorat (1936-..)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor (Col·l. Camí Ral, núm. 21).
- SÁEZ, JOSEP MARIA I EMIGDI SUBIRATS (2008): *Roc Llop i Convalia. L'exili del poeta miravetà*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- SAMSÓ, JOAN (1995): «Torrell de Reus», pp. 329-336, dins Joan Samsó: *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951)*, vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, núm. 147).
- SÀNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP (1999): «Entre el perill feixista i les divergències republicanes: la guerra civil a les Terres de l'Ebre», pp. 29-68, dins Jordi Piqué Padró i Josep Sánchez Cervelló (coords.): *Guerra Civil a les comarques tarragonines (1936-1939)*. Tarragona: Cercle d'Estudis Històrics i Socials Guillem Oliver del Camp de Tarragona.
- (2001): *Conflicte i violència a l'Ebre. De Napoleó a Franco*. Barcelona: Flor del Vent Edicions.
- SÀNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP I CINTA MARGALEF (1992): *La premsa i les publicacions periòdiques a la Ribera d'Ebre*. Tarragona: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre i Hemeroteca Caixa Tarragona (Col·l. Història, núm. 3).

⁴ <http://jaumesabater.dopriorat.com/ca/node/150>.

- SÀNCHEZ CERVELLÓ, JOSEP I JOSEP SOLÉ (1996): *L'associacionisme sociopolític a Móra d'Ebre (1875-1936)*. Flix: Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.
- (1997): *Móra d'Ebre (1875-1936). Economia, societat i política*. Móra d'Ebre: Ajuntament de Móra d'Ebre.
- SOLÀ I GUSSINYER, PERE (1998): *Itineraris per la sociabilitat meridional catalana. L'associacionisme i la cultura popular a la demarcació de Tarragona (1868-1964)*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- SOLÉ I SABATÉ, JOSEP M. I JOAN VILLAROYA (1990): *La repressió a la rereguarda de Catalunya (1936-1939)*, vol. 2. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, núm. 84).
- SUBIRÀS I PUIGBET, MARÇAL (1997): «Les Vint cançons, de Tomàs Garcés, i el neopopularisme. Entre els “boscors de la retòrica” i els “campos oberts de l'emoció”». *Llengua & Literatura*, núm. 8, pp. 171-188.
- SUNYER, MAGÍ (2011): «El mite de la terra alta». *Caplletra*, núm. 50, pp. 159-180.
- TARTACÓ (2011): *Tartacó. Diari de la Serra d'Almós*, núm. 34 (23 d'abril de 2011). 28 pp.
- TERMES, JOSEP (1987): *Història de Catalunya*, vol. 6: *De la Revolució de setembre a la fi de la guerra civil (1868-1939)*, dirigida per Pierre Vilar i coordinada per Josep Termes. Barcelona: Edicions 62.
- (2005): *Misèria contra pobresa. Els fets de la Fatarella del gener de 1937*. Catarroja: Editorial Afers (Recerca i Pensament, núm. 22).
- TORRAS I BAGES, JOSEP (1966): *La Tradició Catalana*. 3a edició. Barcelona: Selecta.
- (1985): *L'església i el regionalisme i altres textos (1887-1899)*. Edició a cura de Joan Lluís Pérez Francesch. Barcelona: Editorial de la Magrana.
- TORRENT, JOAN I RAFAEL TESIS (1966): *Història de la premsa catalana*. Barcelona: Editorial Bruguera. 2 vols.
- UCELAY-DA CAL, ENRIC (2013): «La consolidació del “Noucentisme de masses”: Ventura Gassol com a conseller de la Generalitat, 1931-1932». *Revista de Catalunya*, núm. extraordinari 2013, pp. 27-36.

- VALENTÍ FIOL, EDUARD (1973): «El programa antimodernista de Torras i Bages», pp. 152-187, dins *Els clàssics i la literatura catalana moderna*. Barcelona: Curial (Biblioteca de Cultura Catalana, núm. 4).
- VILASECA BORRÀS, LLUÏSA (1958): *El poblado ibérico de Serra de l'Espasa, Capsanes. Materiales arqueológicos*. Reus: Instituto de Estudios Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- VILASECA ANGUERA, SALVADOR (1915): «Les Còves de la Mola de Colldejou». *Butlletí de la Agrupació Excursionista*, núm. 9 (desembre de 1915), pp. 110-113.
- (1916): «Arquitectura romànica de Catalunya. L'església romànica de Ciurana». *Butlletí de la Agrupació Excursionista*, núm. 10 (gener de 1916), pp. 123-125.
- (1919): «Descobriment d'una cova prehistòrica i altres recerques pels voltants de Prades». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 3a època, any II, núm. 7 (octubre de 1919), pp. 135-143.
- (1920): «Sobre el jaciment neolític de Ciurana (Tarragona)». *Butlletí de la Institució Catalana d'Història Natural*, 3a època, any III, núm. 7 (juliol de 1920), pp. 138-139.
- (1921): «Tarragona Pintoresca. La serra del Montsant». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 38 (agost de 1921), pp. 262-265.
- (1928): «La collecció prehistòrica Montagut, de Marsà». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 188 (desembre de 1928), pp. 340-344.
- (1932): *Exposició de Prehistòria (Camp de Tarragona i Priorat)*. Col·lecció Salvador Vilaseca. Catàleg. Reus: Centre de Lectura.
- (1934 a): «Dos sepulcres prehistòrics de la Serra de les Quimeres, de Falset». *Revista del Centre de Lectura*, 3a època, núm. 249 (gener de 1934), pp. 35-43.
- (1934 b): «L'estació taller de sílex de St. Gregori (Falset, Baix Priorat)». *Memorias de la Academia de Ciencias y Artes de Barcelona*, 3a època, vol. XXIII, núm. 21 (1934), pp. 415-439.
- (1936): *La indústria del sílex a Catalunya. Les estacions tallers del Priorat i extensions*. Reus: Llibreria Nacional i Estrangera. [Hi ha una reedició facsímil, de l'any 2011, publicada per l'Associació d'Estudis Reusencs.]
- (1945): «La cueva III de la sierra de Les Quimeres, término municipal de Pradell (Tarragona)». *Ampurias*, núm. VII-VIII (1945-46), pp. 83-90.

VIRGILI, JOSEP-P. (1980): *Tarragona i la seva premsa (1900-1980)*.
Tarragona: Hemeroteca de la Caixa d'Estalvis Provincial
(Coll. Història, núm. 1). 2 vols.

B.3 CRÍTICA

Recullo en aquest apartat els articles i els llibres de crítica textual i de dialectologia que m'han fornit les bases teòrica i metodològica per a l'edició present.

FARRÉS, PERE, JOAQUIM MOLAS, RAMON PINYOL I RICARD
TORRENTS (1987): «Per a una edició crítica de les obres
completes de Jacint Verdaguer». *Anuari Verdaguer*, núm. 2 (1987),
pp. 187-203.

FELIU, FRANCESC (2008): «Problemes en l'edició de textos catalans
de l'edat moderna». *Anuari Verdaguer*, núm. 16 (2008),
pp. 353-376.

FOIX, J. V. (2004): *Diari 1918*. Edició i estudi de Joan R.
Veny-Mesquida. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

MARTÍNEZ-GIL, VÍCTOR (1994): «Algunes consideracions sobre
l'edició de textos pre-fabrians». *Els Marges*, núm. 50 (1994),
pp. 41-63.

— (2012): «Les marques ètiques de l'edició de textos». *Anuari
Verdaguer*, núm. 20 (2012), pp. 233-259.

— (2013): «L'edició de textos catalans contemporanis», pp. 309-370,
dins Víctor Martínez-Gil (coord.): *Models i criteris de l'edició de
textos*. Barcelona: Editorial UOC.

NAVARRO, PERE (1999): «Els parlars de transició entre el català
occidental i l'oriental». *Caplletra*, núm. 26 (Primavera 1999),
pp. 91-105.

— (2012): *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Reus:
Carrutxa. 2a edició.

ORTÍN, MARCEL (2008): «Criteris i límits de l'ortografiació en
l'edició filològica (amb exemples de la prosa de Josep Carner
anterior a les Normes de 1913)». *Anuari Verdaguer*, núm. 16
(2008), pp. 399-419.

PUJOL, JOSEP M. I JOAN SOLÀ (2000): *Ortotipografia: Manual de
l'editor, l'autoeditor i el dissenyador gràfic*. 3a edició. Barcelona:
Columna Edicions.

SEGARRA, MILA (1987): *Història de la normativa catalana*. 2a edició.
Barcelona: Enciclopèdia Catalana.

VENY-MESQUIDA, JOAN RAMON (2014): «Variants d'autor: una
tipologia de tipologies», pp. 25-55, dins Montserrat Jufresa,
Carles Garriga i Eulàlia Miralles (eds.): *Som per mirar*, vol. 2:
Estudis de literatura i crítica oferts a Carles Miralles. Barcelona:
Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona.

— (2015): *Criticar el text: Per a una metodologia de l'aparat crític d'autor*.
Lleida: Aula Màrius Torres & Pagès Editors.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

FONTS HEMEROGRÀFIQUES

En vista de la manca de bibliografia sobre Salvador Estrem i la seva obra, el buidatge de periòdics i revistes ha jugat un paper fonamental en la recerca de la tesi. Detallo tot seguit aquest conjunt de referències.

C.1 PERIÒDICS I REVISTES

En aquesta secció presento sumàriament el conjunt de periòdics i revistes del Priorat, la Ribera d'Ebre i la Terra Alta que m'han fornint informació sobre Salvador Estrem. També referencio els números que es conserven —si més no, dels que en tinc notícia— i les biblioteques i els arxius on els he consultat.¹

REVISTA DE LA CÁMARA AGRÍCOLA DE FALSET Y SU COMARCA (1907) No disposem d'altra informació sobre aquesta revista que la que apareix en l'únic exemplar que hem aconseguit. Era redactada en castellà i tenia vint-i-quatre pàgines. S'anunciava com a mensual. Molt ben composta i impresa per Tipografía Sanjuán Hermanos, de Reus, era l'òrgan de difusió de la Cambra Agrícola.

ACPR: N 2.

MONT-SANT (1909) Es tracta d'una revista mensual, de vuit pàgines, portaveu del Centre Instructiu i Recreatiu del Priorat i dirigida per Ramon Bartolomé, que es publicava a Barcelona, on tenia la seu social aquest centre format per prioratins immigrants, i era escrita exclusivament en català. Fou impresa als tallers de J. Riera, impressor. Reportava les activitats del centre i algunes notícies de la comarca, i acollia col·laboracions literàries. El dia primer de gener de 1909 va veure la llum el núm. 1, i va sortir fins al primer de novembre de 1909, quan va aparèixer el núm. 11, després dels fets de la Setmana Tràgica.²

BSEF: col·lecció completa.

PRIORAT (1915-1916) Es tracta d'un mensual de vuit pàgines, amb el subtítol de «Revista Catalana», que va veure la llum el primer de febrer de 1915 a Falset i que va treure vint-i-tres números,

¹ Per referenciar els números que existeixen de cada col·lecció, uso la notació següent: N indica que «només hi ha disponibles» els números que segueixen, F assenyalava que «falten» els números següents; també anteposo l'any de publicació en aquells periòdics que tenen col·leccions molt incompletes o van sortir durant llargs períodes.

² Vegeu Fusté (1990: 15-28) per a una descripció completa de la revista.

fins al desembre de 1916. A partir del núm. 13, de febrer de 1916, es va afegir darrera el subtítol l'epítet «Portaveu de la Lliga Regionalista». De tendència catalanista i conservadora, com el partit polític al qual donava veu. Era impresa als tallers de la impremta Celestino Ferrando, de Reus. Ens manquen els núms. 1-11, 16, 18, 22 i 23.³

BC: N 12-15, 17, 19-21.

BSEF: N 12-15, 21.⁴

BUTLLETÍ DE LA CAMBRA AGRÍCOLA OFICIAL DE FALSET I SA COMARCA (1920) Aquest butlletí, de continguts eminentment agrícoles, tenia vuit pàgines i una periodicitat incerta: «sortirà quant a juí de la Junta Directiva convingui als interessos comarcals», s'afirma a la capçalera. Els dos primers números, que són els que he aconseguit, van sortir el gener i el març de 1920. Era impresa per Lluís Ribé, a Reus.

ACPR: N 1.

APME: N 2.

EL LLAMP (1921-1934) Aquest quinzenal, que tenia la redacció a Gandesa però que es declarava portaveu «de les comarques de Gandesa i del Priorat», és el periòdic que va gaudir d'una durada més llarga de tots els que es van publicar durant el període estudiat. Era dirigit per Manuel Bardí, que va saber fer-lo sobreviure durant els anys de la dictadura de Primo de Rivera, malgrat el caràcter catalanista del periòdic. Tenia sis pàgines per exemplar i era escrit en català. S'imprimia als tallers de la impremta Llorens, de Tarragona. El primer número en què va col·laborar Salvador Estrem és el núm. 99. No he aconseguit els núms. 99, 101, 103, 104, 109, 122, 151, 156, 159 i 163.⁵

BC: 1921 N 1, 11; 1922 N 32; 1924 N 84; 1925 N 88, 89; 1926 N 117; 1927 N 133-135, 138, 139, 141-146, 148, 153, 155; 1928 F 159, 163; 1929 complet; 1930 N 205-216, 218-220, 222-224, 228; 1931 F 241; 1932 F 265; 1933 complet; 1934 complet.

BPT: 1928 N 165-169, 171, 173-174; 1929 F 181-186; 1930 F 214; 1931 complet; 1932 F 265-266, 268; 1933 F 291-292, 295-297, 299; 1934 complet.

PDXAC: 1921 F 1-3, 5; 1922 F 15-24; 1923 complet; 1924 F 73; 1925 F 90, 99, 101, 103, 104; 1926 F 109, 122, 125; 1927 F 148, 151, 155, 156; 1928 F 157-159, 163, 172, 174, 178; 1929 F 181-184,

3 Vegeu Fusté (1990: 29-43) per a una descripció gairebé completa de la revista. Aquesta autora no va aconseguir els núms. 1, 7, 16-18 i 22.

4 Tenen tots els exemplars en fotocòpia.

5 Del números anteriors a la col·laboració d'Estrem, no he aconseguit els núms. 2, 3, 5, 15-24, 73, 90.

186-191, 193-195, 198, 201, 203; 1930 F 206, 210, 215-217, 219;
1931 F 236, 244, 247; 1932 F 276; 1933 F 288, 290-296; 1934
complet.

PRIORAT (1922-1923) Aquest periòdic quinzenal reprèn la capçalera
homònima dels anys 1915-16, de la qual constitueix la segona
època, però reiniciant-ne la numeració. Com que aquesta nova
numeració resulta certament confusa, he optat per llistar tots els
números de la col·lecció:

- 1 Any I, núm. 1 (15 d'agost de 1922)
- 2 Any I, núm. 2 (5 de setembre de 1922)
- 3 Any I, núm. 3 (15 de setembre de 1922)
- 4 Any I, núm. 4 (1 d'octubre de 1922)
- 5 Any I, núm. 5 (15 d'octubre de 1922)
- 6 Any I, núm. 6 (1 de novembre de 1922)
- 7 Any I, núm. 6(7) (15 de novembre de 1922)⁶
- 8 Any I, núm. 8 (3 de desembre de 1922)
- 9 Any I, núm. 9 (17 de desembre de 1922)

- 10 Any II, núm. 1 (7 de gener de 1923)
- 11 Any II, núm. 2 (21 de gener de 1923)
- 12 Any II, núm. 3 (4 de febrer de 1923)
- 13 Any II, núm. 4 (18 de febrer de 1923)
- 14 Any II, núm. 5 (4 de març de 1923)
- 15 Any II, núm. 6 (18 de març de 1923)
- 16 Any II, núm. 7 (1 d'abril de 1923)
- 17 Any II, núm. 8 (15 d'abril de 1923)
- 18 Any II, núm. 9 (6 de maig de 1923)
- 19 Any II, núm. 10 (20 de maig de 1923)
- 20 Any II, núm. 11 (3 de juny de 1923)
- 21 Any II, núm. 12 (17 de juny de 1923)

- 22 Any III, núm. 12(13) (1 de juliol de 1923)⁷
- 23 Any III, núm. 13(14) (15 de juliol de 1923)
- 24 Any III, núm. 14(15) (2 d'agost de 1923)
- 25 Any III, núm. 15(16) (19 d'agost de 1923)
- 26 Any III, núm. 17 (2 de setembre de 1923)

- 27 Any II, núm. 27 (16 de setembre de 1923)⁸
- 28 Any II, núm. 28 (7 d'octubre de 1923)

⁶ Es repeteix, erròniament, el número anterior en la capçalera del periòdic. L'error s'esmena en el número següent.

⁷ Es torna a repetir el número anterior a la capçalera actual, però es canvia l'any. Aquesta vegada, l'error es manté durant quatre números, fins al núm. 17, que reprèn la numeració correcta.

⁸ Aquest número inaugura una nova numeració a la portada, però manté l'anterior al plec de publicitat que cobreix el periòdic, on apareix, doncs, l'any III, núm. 18 (16 de setembre de 1923).

- 29 Any II, núm. 29 (21 d'octubre de 1923)
- 30 Any II, núm. 30 (4 de novembre de 1923)
- 31 Any II, núm. 31 (18 de novembre de 1923)

Cal fixar-se en la data per adonar-se que la sèrie quinzenal és completa, amb les variacions òbvies —dia amunt, dia avall— per fer quadrar dos números mensuals. Als números de l'any I es repeteix el núm. 6, el segon dels quals correspon al núm. 7; i als de l'any III, el núm. 13 també està duplicat, error que no s'esmena fins al núm. 17, com es pot comprovar al llistat precedent. La capçalera va sortir amb el subtítol «Periòdic català», fins que fou canviada al núm. 9 (17 de desembre de 1922) per «Periòdic nacionalista», deixant clara la seva filiació política. A partir del núm. 27 (16 de setembre de 1923) desapareix aquest subtítol, a causa del cop militar de Primo de Rivera del 13 de setembre, que va instaurar la dictadura i la repressió. Curiosament, és també a partir del núm. 27, quan es canvia d'impremta,⁹ que es modifica el disseny i millora el paper. No cal dir que llavors també s'instaura la censura, que finalment farà tancar el periòdic el 18 de novembre. Tenim a l'abast la col·lecció sencera del periòdic.¹⁰

ACPR, PDXAC: F 13.

BC: 1922 complet; 1923 N 11, 17, 27, 28, 31.

BSEF: 1922 complet; 1923 F 3, 4, 6, 15(16), 29, 30.¹¹

PUBLICACIONS DEL CASAL NACIONALISTA DE CAPSANES (1923)
És un full a quatre planes, òrgan del Centre Nacionalista de Capsanes, del qual es conserva només el núm. 1, del 22 d'abril de 1923, que molt possiblement sigui l'únic que va sortir.¹² Es va imprimir a l'establiment Tipografia de J. Vila i Sugrañes, de Reus. Més que un butlletí, és un pamflet a favor d'Eduard Recasens i Mercadé, el candidat de la Lliga a les eleccions de 1923 a les Corts per la circumscripció de Tarragona, Reus i Falset. Els redactors són els capçanencs Ramon Sedó, Abdó Barceló i Josep Barceló.

⁹ De la impremta Tipografía Sanjuán, del carrer Llovera, núm. 31, de Reus, a la de Celestí Ferrando, al raval Santa Anna, núm. 35, de Reus.

¹⁰ Vegeu Fusté (1990: 45-71) per a una descripció del periòdic, en què ja consigna aquesta numeració tan confusa. L'any 1990 Fusté tenia a l'abast una sèrie incompleta del periòdic falsetà i es dolia dels números que faltaven, els quals donava per perduts definitivament. Eren els núms. 3, 4, 6, 15(16), 27, 29 i 30, tots de l'any 1923. Avui dia, però, es disposa d'una col·lecció gairebé completa —només falta un exemplar, que d'altra banda es troba a la Biblioteca Salvador Estrem i Fa de Falset— de la segona època de *Priorat* a l'Arxiu Comarcal del Priorat, provinent de l'adquisició feta als descendents de Josep M. Gich.

¹¹ Pel que fa a l'any 1923, es conserven tots els exemplars en fotocòpia, excepte els núms. 13 i 31.

¹² Givanel (1937: 40) també considera improbable la publicació de cap altre número.

ACPR, PDXAC: 1.

LA RIUADA (1927-1930) Es tracta d'una revista quinzenal, escrita en català, de tendència republicana, amb un nombre de pàgines que va variar de deu a catorze. Dirigida per Martí Rouret, la redacció era al Centre Instructiu i Democràtic de Móra d'Ebre. S'imprimia als tallers tipogràfics de Josep M. Requesens, de Montblanc. El primer número és del dia 1 de juliol de 1927, i sabem que va sortir fins al núm. 74, perquè *L'Ideal de l'Ebre* va continuar la seva numeració. No he aconseguit el núm. 15.¹³

PDXAC: 1927 complet; 1928 F 15; 1929 complet; 1930 F 69-74.

BC: 1927 complet; 1928 N 20, 33; 1929 complet; 1930 N 73.

BCL: 1927 F 1, 2; 1928 F 15, 18, 27-30, 34, 36; 1929 F 39, 55; 1930 F 61.

TIVISSA (1928-1931) Fou una revista publicada a Tivissa, escrita íntegrament en català, el primer número de la qual va sortir el dia 5 d'agost de 1928 i el darrer, que correspon al núm. 53, el 20 de desembre de 1931. Durant el primer any, fins al núm. 24, tenia una periodicitat quinzenal —encara que set d'aquests primers vint-i-quatre números eren dobles i, doncs, mensuals—, però a partir del núm. 25 va esdevenir mensual. El director de la revista era Lluís Brull i tenia la redacció al carrer de l'Hospital, núm. 1. Els tres primers anys de vida, durant la dictadura de Primo de Rivera, va ser sotmesa a censura, malgrat que, a banda d'alguns articles d'opinió sobre fets d'actualitat, es limitava a recollir notícies locals i comarcals —en el sentit geogràfic del terme: Darmós, la Serra d'Almos, Llaberia, Vandellòs, els Guiamets, Capçanes—, articles de divulgació científica, pàgines infantils i col·laboracions literàries. Alguns números van assolir una extensió considerable, com el núm. 53, amb cinquanta-cinc pàgines. S'imprimia als tallers de la impremta Torres Virgili, de Tarragona¹⁴

ACRE, PDXAC: col·lecció completa.

LA VOZ DE FALSET Es tracta de la capçalera amb què va sortir *Falset y Comarca* fins al núm. 8 (16 de febrer de 1930). Vegeu *infra*. No he aconseguit el primer número, d'octubre de 1929.

ACPR: N 3.

BSEF: F 1, 3, 8.

BPT: F 1.

¹³ Vegeu Sánchez i Margalef (1992: 70-74) i Fandós (1987: 41-43) per a una descripció d'aquesta revista.

¹⁴ Vegeu Sánchez i Margalef (1992: 127-129) i Fandós (1987: 50-51) per a una descripció d'aquesta revista.

FALSET Y COMARCA (1929-1931) Amb aquest títol no va sortir fins al núm. 9, ja que els vuit primers números van publicar-se sota la capçalera de *La Voz de Falset*. Fou un periòdic quinzenal, escrit en castellà, que va introduir progressivament la publicació de textos també en català, sobretot literaris i de temàtica estrictament local. Tenia la redacció i l'administració al carrer de Dalt, núm. 36, de Falset. El director era Enric Gomar. S'imprimia a Reus, als tallers de la impremta Cuscó. No he aconseguit els núms. 26 i 28.¹⁵

APME: N 23.

BSEF: F 10, 23, 26, 28.¹⁶

BPT: N 9, 10, 12, 13.

PRIORAT (1930-36) És la tercera època d'aquest periòdic quinzenal, que reprèn la numeració de l'etapa anterior. Es va publicar durant els anys següents: 1930 (núms. 32-48), 1931 (núms. 49-72), 1932 (núms. 73-96), 1933 (núms. 97-120), 1934 (núms. 121-144), 1935 (núms. 145-168) i 1936 (núms. 169-182).¹⁷ Tenia la redacció i l'administració al carrer del Pont, núm. 16, de Falset, al mateix edifici on vivia el seu director, Salvador Estrem, i s'imprimia als tallers de Marian Roca, de Reus.¹⁸ He aconseguit tots els números del periòdic.

ACPR: 1930 F 35, 39, 41; 1931 F 68, 72; 1932 N 77, 81, 82, 85, 89, 93; 1933 N 118; 1934 N 129, 141; 1935 N 146, 147; 1936 N 174, 176.

APME: 1930 complet; 1932 complet; 1936 N 177, 182.

BC: 1930 N 35-37; 1931 N 53, 70; 1932 N 73, 81, 82, 87, 88, 92, 95, 96; 1933 complet.

BSEF: 1930 complet; 1931 F 60, 63; 1932 F 79, 80; 1933 F 109; 1934 complet; 1935 complet; 1936 F 177.¹⁹

PDXAC: 1930 F 35, 39, 40, 41; 1931 N 49-53, 55, 57; 1932 N 77, 81; 1935 complet.²⁰

15 Vegeu Fusté (1990: 115-141) per a una descripció quasi completa de la revista. Aquesta autora no va tenir a l'abast els núms. 10-14.

16 Es conserven en fotocòpia els núms. 9, 11-15, 20, 22, 24, 29 i 30.

17 Vegeu Fusté (1990: 143-237) per a una descripció de la revista. Aquesta autora no va aconseguir els núms. 34, 35, 42, 78, 82, 93, 100-102, 104-106, 109, 111-113, 120, 122, 123, 135, 136, 139, 142, 169, 170, 172, 178, 180, 181.

18 És a dir, a la impremta Foment.

19 Es conserven tots els números en fotocòpia, els originals dels quals pertanyien a diversos subscriptors falsetans que vivien a Barcelona, sobretot a Ramon Pi. D'altra banda, es guarda en aquesta biblioteca una col·lecció sencera de l'any 1935, enquadernada en cartó de color vermell, que va pertànyer a Salvador Estrem. Aquesta col·lecció fou digitalitzada a l'Arxiu Comarcal del Priorat i es pot consultar a [PDXAC](#).

20 Els números de l'Arxiu Comarcal del Priorat que no estan a la col·lecció de premsa històrica digitalitzada de la Xarxa d'Arxius Comarcals provenen del fons del Centre d'Estudis Falsetans, i van incorporar-se a l'arxiu prioratí després de la digitalització dels números del fons propi.

LA RIBERA (1932-1934) Es tracta d'un quinzenal de vuit pàgines, d'ideologia catalanista i republicana, malgrat que no es declarava portaveu de cap partit polític. Tenia la redacció a Móra d'Ebre. El primer número va sortir el 29 de maig de 1932 i el darrer, el núm. 40, és de setembre de 1934. Va deixar de publicar-se alguns mesos. El primers números es van imprimir als tallers de la impremta Bassa, de Móra d'Ebre, i posteriorment a la impremta Foment de Reus. Disposem de la col·lecció sencera.²¹

PDXAC: 1932 F 1, 2, 4, 7; 1933 N 16, 17, 19, 21-23; 1934 N 36.

BC: 1932 complet; 1934 complet.

BCL: 1932 N 3-5; 1933 F 23; 1934 complet.

C.2 ALTRES PUBLICACIONS

En aquesta secció llisto les publicacions periòdiques, de tot el conjunt que he consultat, que m'han ofert informació sobre Salvador Estrem. Referencio entre claudàtors la biblioteca o l'arxiu en què he fet la consulta.²²

- *Aires de la Conca* (1925-1936), de Montblanc. [**PDXAC**]²³
- *Avançada* (1932-1934), de Tarragona. [**BHMT**]²⁴
- *Avui* (1935-1936), de Reus. [**BCL**, **BCXA**]
- *El Baix Penadès* (1906-1936), del Vendrell. [**ARCA**]
- *Boletín Oficial de la Provincia de Tarragona*. [**BVPH**]²⁵
- *El Borinot* (1923-1927), de Barcelona. [**ARCA**]
- *Butlletí de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana* (1917-1936). [**ARCA**]
- *Butlletí de Dialectologia Catalana* (1913-1936). [**ARCA**]
- *Lo Camp de Tarragona* (1900-1907), de Tarragona. [**BHMT**, **BVPH**]
- *El Camp de Tarragona* (1923), de Tarragona. [**BHMT**, **BVPH**]²⁶

²¹ Vegeu Sánchez i Margalef (1992: 79-80) i Fandós (1987: 46-47) per a una descripció.

²² Per a futures consultes, cal tenir present que aquestes referències no indiquen que el periòdic en qüestió es trobi només a les entitats referenciades.

²³ Vegeu Puig et al. (1995: 82-90) per a una descripció d'aquest periòdic montblanquí.

²⁴ Aquesta publicació era el setmanari de la Federació d'Esquerra Republicana de les Comarques Tarragonines. Una revista setmanal amb la mateixa capçalera, òrgan local del Partit Obrer d'Unificació Marxista, es va publicar a Sant Joan de les Abadesses durant l'any 1936.

²⁵ D'aquest butlletí, he consultat des dels orígens fins al 1936.

²⁶ No és una continuació del periòdic catalanista *Lo Camp de Tarragona*. Fou un setmanari dirigit per Antoni Rovira i Virgili, que feia de portaveu d'Acció Catalana a Tarragona. Vegeu Virgili (1980, 1: 131-132).

- *Catalònia* (1935-1936), de Tarragona. [BHMT]²⁷
- *Catalunya Nova* (1907-1913), de Tarragona. [BHMT]²⁸
- *Les Circumstàncies* (1930-1936), de Reus. [BCL, BCXA]²⁹
- *La Crònica de Valls* (1905-1936). [PDXAC]
- *La Cruz* (1901-1936), de Tarragona. [BVPH, HT]
- *El Dia* (1918-1938), de Terrassa. [SBDB]
- *Diari de Reus* (1932-1936). [ACBC, BCL]³⁰
- *Diari de Tarragona* (1932-1938). [BHMT, BPT, HT]³¹
- *Diario del Comercio* (1892-1911), de Tarragona. [BHMT, BVPH]
- *Diario de Reus* (1859-1932). [BCXA, BVPH]³²
- *Diario de Tarragona*. [BHMT, BPT, HT]³³
- *L'Esquella de la Torratxa* (1872-1939). [ARCA]
- *Flama* (1931-1936), de Barcelona. [ARCA]
- *Foment* (1906-1936), de Reus. [BCL, BCXA, BVPH]
- *El Francolí* (1921-1926), de l'Espluga de Francolí. [PDXAC]³⁴

- ²⁷ Uns anys abans s'havien publicat a Barcelona dues revistes que duïen la mateixa capçalera: la primera *Catalònia*, dirigida per Jaume Massó i Torrents, va viure dues èpoques en només tres anys, de 1898 a 1900; la segona va tenir una vida encara més breu durant 1906, de la mà de Josep Aladern —això és, de Cosme Vidal. Vegeu Torrent i Tasis (1966, 1: 390).
- ²⁸ Periòdic pertanyent a la Unió Democràtica Nacionalista. De 1896 a 1898 va sortir a Barcelona una publicació amb la mateixa capçalera, òrgan d'una societat coral que tenia el mateix nom.
- ²⁹ És la continuació del periòdic *Las Circunstancias*, portaveu del partit republicà de Reus (1874-1930), que durant els anys vint havia decaïgut en una premsa localista i limitada. A partir del 21 de març de 1930, quan passa a mans d'Acció Catalana, es catalanitzen els seus continguts i la capçalera i recupera la vitalitat que havia perdut. Vegeu Anguera i Cabré (1979: 39-45) i Anguera et al. (1996: 158-162).
- ³⁰ És el mateix *Diario de Reus* que, a partir del dia 1 d'octubre de 1932, va catalanitzar la seva capçalera. Vegeu Anguera i Cabré (1979: 49-56) i Anguera et al. (1996: 246-250).
- ³¹ Es tracta del *Diario de Tarragona*, que el 14 d'abril de 1932 catalanitza la capçalera. Els continguts ja eren bilingües, i així continuaran. Durant els anys 1937 i 1938, fou el portaveu de la CNT a Tarragona.
- ³² L'any 1859 va iniciar-se la segona època d'aquest diari conservador reusenc. Cap a 1930, amb la intervenció de la Lliga Regionalista, que va adquirir la propietat del periòdic, comença la catalanització progressiva de les seves pàgines, que finalitzarà el 1932 amb el canvi de capçalera. Vegeu Torrent i Tasis (1966, 2: 299-300).
- ³³ Aquest diari va sortir per primera vegada l'any 1808 i actualment encara es publica, després de viure interrupcions i nombroses transformacions durant un període tan dilatat. He consultat des de l'any 1900 fins al 1932, quan catalanitza la seva capçalera.
- ³⁴ Vegeu Puig et al. (1995: 99-103) per a una descripció d'aquest quinzenal, que fou el primer periòdic publicat a l'Espluga de Francolí. Per altra banda, a la ciutat de Tarragona, de 1892 a 1898, es va publicar un setmanari republicà amb la mateixa capçalera. Vegeu Givanel (1937: 448).

- *Frente Anti-fascista* (1936), de Tarragona. [BHMT]
- *Front Anti-feixista* (1936), de Tarragona. [BHMT]³⁵
- *La Gralla* (1921-1937), de Granollers. [PDXAC]
- *La Humanitat* (1931-1939). [HT]
- *Juventut per la Fe i per la Pàtria* (1919-1936), de Valls. [PDXAC]
- *Lleida* (1921-1930). [CMT]
- *Llibertat* (1936-1938), de Tarragona. [BHMT]
- *Metralha* (1909-1911), de Barcelona. [ARCA]
- *La Nau* (1927-1933). [AHCB]
- *La Opinión* (1875-1904), de Tarragona. [BHMT]
- *Pla i Muntanya* (1925-1935), de Balaguer. [PDXAC]
- *El Poble Català* (1904-1918), de Barcelona. [ARCA]
- *Poble Nou* (1924-1928), de Barcelona. [ARCA]
- *La Provincia* (1889-1891), de Tarragona. [BHMT]
- *La Publicitat* (1922-1939). [ARCA]³⁶
- *Renovació* (1913-1919), de Tarragona. [BHMT]³⁷
- *Reus* (1925-1928). [BCL, BCXA]
- *La Revista* (1915-1936). [ARCA]
- *Revista de Catalunya* (1924-1967). [ARCA]
- *Revista del Centre de Lectura* (1920-1934), de Reus. [BCL, RACO]³⁸
- *Revista Musical Catalana* (1904-1936). [ARCA]
- *La Tralla* (1903-1907), de Barcelona. [ARCA]
- *La Vanguardia*. [HLV]³⁹

35 Fou el portaveu del Comitè Antifeixista de Tarragona fins al primer de setembre de 1936, que va donar pas al diari *Llibertat*.

36 És la continuació del diari en castellà *La Publicidad*, que va catalanitzar els continguts i va renovar parcialment la redacció quan fou adquirit per Acció Catalana. Fou suspès uns mesos a causa dels Fets d'Octubre de 1934. Vegeu Torrent i Tasis (1966, 1: 472-477).

37 Aquest setmanari va viure una segona època als anys vint, de la mà de Josep Bru. Per altra banda, a Montblanc, durant els anys 1931 i 1932, va sortir un quinzenal amb la mateixa capçalera, portaveu de l'Associació d'Esquerra Republicana de la Conca de Barberà. Vegeu Givanel (1937: 460) i Puig et al. (1995: 93-94).

38 D'aquesta revista, només he consultat els números de la 3a època, de 1920 a 1934.

39 D'aquest diari, he limitat les cerques als números que van de l'any 1909 al 1936.

- *La Veu del Camp* (1913-1921), de Reus. [[BCXA](#)]⁴⁰
- *La Veu de Catalunya* (1899-1937). [[ARCA](#)]
- *La Veu de l'Empordà* (1909-1935), de Figueres. [[BVPH](#)]
- *La Veu de Tarragona* (1913-1935). [[BHMT](#), [BPT](#)]

⁴⁰ He consultat la 3a època d'aquest periòdic, que comença el 1913. La primera etapa s'inicia l'any 1885 i la segona, el 1889. Vegeu Torrent i Tasis (1966, 2: 301-302), malgrat que donin erròniament l'any 1915 com a data d'inici de la tercera etapa.

FONTS ARXIVÍSTIQUES

En aquesta secció faig referència, ordenades alfabèticament, de les fonts documentals que he usat tot al llarg de la tesi i dels arxius en què les he consultat.

ARXIU COMARCAL DEL PRIORAT

- Col·lecció de la Biblioteca Pública Salvador Estrem i Fa:
Programes de festes, «Programa de les festes qu'es dediquen al Sagrat Cor de Jesús y Sant Lluís» del Centre Catòlic i la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga. Falset, 2 i 3 de juliol de 1910. Reus: Imp. Sanjuán Germans.
- Col·lecció de la Biblioteca Pública Salvador Estrem i Fa:
Programes de festes, «Programa de les festes qu'es dediquen al Sagrat Cor de Jesús y Sant Lluís» del Centre Catòlic i la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga. Falset, 1 i 2 de juliol de 1911. Tarragona: Tip. J. Armengol.
- Col·lecció de la Biblioteca Pública Salvador Estrem i Fa:
Programes de festes, «Programa de les festes que's dediquen al Sagrat Cor de Jesús i Sant Lluís Gonçaga» del Centre Catòlic i la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga. Falset, 3 i 4 de juliol de 1915. Reus: Tipografia Ferrando.
- Col·lecció de la Biblioteca Pública Salvador Estrem i Fa:
Programes de festes, «Programa de les festes que's dediquen al Sagrat Cor de Jesús, y S. Lluís Gonçaga» del Centre Catòlic i la Congregació de Sant Lluís de Gonzaga. Falset, 30 de juny i 1 de juliol de 1917. Reus: C. Ferrando Impresor.
- Fons Ajuntament de Falset: Padró Municipal d'Habitants, anys 1915 i 1930.¹
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1909 a 1911 (de 28 d'octubre de 1909 a 20 d'abril de 1911).
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1922 a 1927 (de 21 de desembre de 1922 a 9 d'octubre de 1927).

¹ Malgrat iniciar-se el 1930, aquest padró no es va enllestir, de fet, fins l'any següent, i hi consten dades, com els naixements, de 1931. Cal observar que durant el procés d'elaboració d'aquest padró va haver unes eleccions i un canvi polític a l'Ajuntament de Falset, raons que explicarien, molt possiblement, el retard en aquesta elaboració.

- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1927 a 1930 (de 31 de desembre de 1927 a 9 de desembre de 1930).
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1931 (de 26 de gener de 1931 a 23 de setembre de 1931).
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1931 a 1932 (de 30 de setembre de 1931 a 19 d'agost de 1932).
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1932 a 1934 (de 26 d'agost de 1932 a 2 d'octubre de 1934).
- Fons Ajuntament de Falset: Actes del Ple de l'Ajuntament, Llibre de 1934 a 1937 (de 4 d'octubre de 1934 a 28 de gener de 1937).
- Fons Ajuntament de Falset: Amillaraments, apèndix a l'any 1916.
- Fons Associacions de Capçanes: Publicació del Casal Nacionalista de Capsanes, 1923. 4 pp.
- Fons Centre d'Estudis Falsetans: Programes del Teatre de l'Artesana de Falset, 1915.
- Fons Cooperativa Agrícola i Caixa Rural de Falset: Dietaris, anys 1922, 1923, 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935 i 1936.

ARXIU COMARCAL DE LA RIBERA D'EBRE

- Fons Artur Bladé i Desumvila: Document manuscrit «La gent d'*El Llamp*», s. d. 11 ff. Reg. 3608.
- Fons Artur Bladé i Desumvila: Document manuscrit «*El Llamp* VIII», s. d. 1 f. Reg. 3609.
- Fons Artur Bladé i Desumvila: Document manuscrit «A propòsit d'*El Llamp*», s. d. 5 ff. Reg. 3610.
- Fons Artur Bladé i Desumvila: Document manuscrit «*El Llamp*», s. d. 6 ff. Reg. 3612.
- Fons Artur Bladé i Desumvila: Document manuscrit «*El Llamp*. Dictadura», s. d. 5 ff. Reg. 3613.
- Fons Artur Bladé i Desumvila: Llista manuscrita de treballs publicats per Artur Bladé a *El Llamp*, s. d. 1 f. Reg. 3614.

ARXIU HISTÒRIC ARXIDIOCESÀ DE TARRAGONA

- Fons Parroquial de Santa Maria de Falset: Sagramentals, Llibre de Baptismes, 1888-1897.

ARXIU HISTÒRIC DE LA DIPUTACIÓ DE TARRAGONA

- Fons Diputació de Tarragona: Secció Censos i Eleccions, Sèrie Llibres, anys 1904, 1912, 1913, 1918, 1923, 1925, 1928, 1931, 1932 i 1934.

ARXIU HISTÒRIC NACIONAL

- Fons Causa General: Tarragona, Peça primera, Llig. núm. 1443, Exps. núm. 10 (Capçanes), núm. 15 (Falset).
- Fons Causa General: Tarragona, Peça primera, Llig. núm. 1444, Exps. núm. 3 (Marçà), núm. 6 (Móra la Nova), núm. 10 (Porrera).

ARXIU HISTÒRIC DE TARRAGONA

- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre Instructiu i Recreatiu (Falset), núm. 1287, 1925.
- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Societat Coral Orfeo Capçanenc (Capçanes), núm. 641, 1927.
- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre de Cultura (Falset), núm. 1399, 1931.
- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Joves Cristians de Falset, núm. 582, 1931.
- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre Autonomista de Falset i Comarca, núm. 1738, 1933.
- Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Lliga Catalana de Falset i Comarca, núm. 458, 1934.
- Fons Delegació Provincial d'Hisenda de Tarragona: Sèrie Contribucions, Exp. núm. 2558, 1926-1927.
- Fons Delegació Provincial d'Hisenda de Tarragona: Secció Censos i Registres Fiscals, Registre fiscal d'edificis i solars de Falset, vol. 1, núm. 222, s. d.
- Fons Delegació Provincial d'Hisenda de Tarragona: Secció Censos i Registres Fiscals, Registre fiscal d'edificis i solars de Falset, vol. 3, núm. 224, s. d.

- Fons Delegació Provincial d'Hisenda de Tarragona: Secció Impostos Indirectes, Sèrie Impostos sobre la Fabricació d'Alcohols, Registre de fabricants d'alcohols, núm. 1752, 1904-1919.

ARXIU DE L'INSTITUT MUNICIPAL DE MUSEUS DE REUS

- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta d'Abdó Barceló i Ciurana a Salvador Vilaseca, en relació a l'accident ocorregut a Arbolí durant una excavació arqueològica. Capçanes, 12 de març de 1930. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta d'Abdó Barceló i Ciurana a Salvador Vilaseca, en què li dóna compte del retorn del material arqueològic que el mateix Barceló ha deixat per a l'exposició celebrada al Centre de Lectura de Reus. Capçanes, 8 de juny de 1932. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta d'Abdó Barceló i Ciurana a Salvador Vilaseca, en què li sol·licita la devolució del material arqueològic que té Vilaseca de la col·lecció de Barceló, per a la seva catalogació. Capçanes, 27 de juliol de 1933. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta d'Abdó Barceló i Ciurana a Salvador Vilaseca, en què contesta a una missiva prèvia de Vilaseca sobre la conservació i el futur de la col·lecció de Barceló, i les recerques arqueològiques de Salvador Estrem. Capçanes, 10 de gener de 1935. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta de Consol Pellejà a Salvador Vilaseca, en què contesta a una petició del metge reusenc sobre el destí de les peces prehistòriques que guardava Salvador Estrem abans de la seva mort. Falset, 20 de maig de 1937. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta de Josep Sancho Piqué a Salvador Vilaseca, en la qual, per una banda, es congratula de la propera publicació d'un volum que recollirà els treballs arqueològics realitzats al Priorat per Vilaseca i, per altra banda, opina negativament sobre la conveniència dels museus locals. Marçà, 4 de març de 1935. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta de Josep Sancho Piqué a Salvador Vilaseca, en relació a la publicació d'una nota al quinzenal *Priorat* sobre el Museu del Priorat. Marçà, 20 de març de 1935. 1 f.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Carta de Josep de C. Serra i Ràfols a Salvador Vilaseca, en què contesta a una missiva

anterior de Vilaseca sobre la constitució del Museu del Priorat.
Barcelona, 4 de març de 1936. 3 ff.

- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Còpia de la sol·licitud presentada per Salvador Estrem al Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya per legalitzar el Museu de Falset i el seu Patronat. Falset, 3 de juliol de 1935.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Estatut del Patronat del Museu del Priorat. Falset, [1935].
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Nota del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Salvador Vilaseca per agrair-li un informe sobre el Museu del Priorat i el seu Patronat. Barcelona, 27 d'agost de 1935.
- Fons Salvador Vilaseca i Anguera: Petició de la Secretaria del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Salvador Vilaseca perquè emeti un informe sobre la constitució del Museu del Priorat i el seu Patronat. Barcelona, 9 d'agost de 1935.

ARXIU DEL JUTJAT DE PAU DE MARÇÀ

- Registre Civil: Naixements, vol. 12, 1919-1923 (de 22 de febrer de 1919 a 2 d'abril de 1923).
- Registre Civil: Defuncions, vol. 9, 1912-1918 (de 17 de novembre de 1912 a 15 d'abril de 1918).

ARXIU DEL JUTJAT DE 1A INSTÀNCIA I INSTRUCCIÓ DE FALSET

- Registre Civil: Naixements, vol. 16, 1891-1894 (de 3 de novembre de 1891 a 10 de març de 1894).
- Registre Civil: Naixements, vol. 17, 1894-1897 (de 13 de març de 1894 a 30 de març de 1897).
- Registre Civil: Naixements, vol. 21; 1909-1913 (de 17 de maig de 1909 a 3 de novembre de 1913).
- Registre Civil: Matrimonis, vol. 11, 1908-1921 (de 19 de novembre de 1908 a 30 de juliol de 1921).

ARXIU PARROQUIAL DE SANTA MARIA DE FALSET

- Fons Sagramentals: Llibre de Baptismes, 1918-1929.
- Fons Sagramentals: Llibre de Baptismes, 1930-1943.
- Fons Sagramentals: Llibre d'Òbits, 1918-1948.

ARXIU PERSONAL DE JOAN BORRÀS ESTREM

- «Dossier d'Étranger» d'Àngel Estrem i Fa, 1947.
- Esquela de defunció d'Àngel Estrem i Fa, 1973.
- Fotocòpia de la «Carte de Séjour de Résident Ordinaire» d'Àngel Estrem i Fa, 1947.
- Fotocòpia de la «Carte de Séjour de Résident Ordinaire» d'Àngel Estrem i Fa, 1950.
- Fotocòpia del document mecanoscrit anònim «Día 12 de septiembre de 1936», [1936]. 20 ff.
- Fotocòpia d'un esbós manuscrit del drama *El viure que torna*, de Salvador Estrem i Fa, s. d. 3 ff.
- Opuscle «Falset bajo el signo de los rojos», de la Comisión Pro-mártires. Falset: Imprenta J. Llop, 1940. 18 pp.

ARXIU PERSONAL DE MIQUEL ESTREM HOMS

- Concessió de permís de Josep Benet i Ferrer a Salvador Estrem i Fa, per excavar a les finques El Castell i Bancalets de Coll Roig. Marçà, 15 de juliol de 1935.
- Concessió de permís d'Eduard Muntané a Salvador Estrem i Fa, per excavar a la finca Les Sentius. Falset, 16 de juliol de 1935.
- Concessió de permís de Frederic Borja i Ovés a Salvador Estrem i Fa, per excavar a les finques Fontanals i Font Famolenca. Falset, 24 de juliol de 1935.
- Concessió de permís de Josep Maria Urgell i Sentís a Salvador Estrem i Fa, per excavar a la finca Les Sentius. Falset, 24 de juliol de 1935.
- Concessió de permís de Jaume Pàmies Olivé a Salvador Estrem i Fa, per excavar a la finca Mas de Magrinyà. Tarragona, 31 de juliol de 1935.
- Còpia mecanografiada del «Contracte de parceria a mitges» entre Josep Baptista i Sedó, mitger, i Salvador Estrem i Fa, representant de la finca La Muntanya. Falset, 2 de novembre de 1933. 1 f.
- Còpia autenticada amb el segell de l'Ajuntament de Falset, de l'«Estatut del Patronat del Museu del Priorat». Falset, 17 de gener de 1935. 3 ff.

- Discurs autògraf «La sardana», de Salvador Estrem i Fa. Capçanes, 12 d'abril de 1925. 12 ff. [Falta la portada.]
- Discurs autògraf parcial «A l'Orfeó Capsanenc», de Salvador Estrem i Fa. Capçanes, 9 de setembre de 1925. 2 ff. [Es conserven els dos primers folis; falta la portada.]
- Discurs autògraf parcial «L'Orfeó i les cançons», de Salvador Estrem i Fa. Marçà, 23 de maig de 1926. 3 ff. [Es conserven la portada i els dos primers folis.]
- Discurs autògraf «L'home i l'associació», de Salvador Estrem i Fa. Marçà, 4 de juny de 1927. 29 ff.
- Discurs autògraf parcial, sense títol conservat, de Salvador Estrem i Fa, llegit a Flix en ocasió de l'actuació de l'Orfeó Capçanenc. Flix, 30 de novembre de 1930. 12 ff, més dues pàgines al verso. [Falta la portada i el primer foli.]
- Discurs autògraf, sense títol conservat, de Salvador Estrem i Fa, llegit en la inauguració del Centre de Cultura. Falset, 1932. 19 ff. [Falta la portada.]
- Índex autògraf, de Salvador Estrem i Fa, de les seves obres des de 1920 fins a 1927. 1 f.
- Memòria «Federació Agrícola del Priorat», de Salvador Estrem i Fa. [Falset, 1934]. 40 ff.
- Originals mecanoscrits de cinc poesies de Salvador Estrem, [1935-1936]. 19 ff.
- Portada autògrafa, de Salvador Estrem i Fa, del discurs llegit a Tivissa en ocasió de la inauguració de la Baranova. Tivissa, 14 d'agost de 1927.
- Programa de la Festa de la Bandera, organitzada pels Pomells de Joventut. Falset, 20 de maig de 1923.

ARXIU DEL TRIBUNAL MILITAR TERRITORIAL TERCER

- Fons Auditoria de Guerra: Sumaríssims d'Urgència, núms. 400 (NL 46734), 1281 (NL 43034), 1865 (NL 52096), 2376 (NL 53014), 2390 (NL 50547), 2686 (NL 13855), 2688 (NL 52754).
- Fons Auditoria de Guerra: Sumaríssim Ordinari, núm. 32138 (NL 43923).

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI

- Fons Maria Aurèlia Capmany: Documentació Sebastià Farnés, Activitat professional, Material d'altri, Llig. núm. 22, «Refranys de pagès» d'Abdó Barceló.

FONTS ORALS

Presento en aquest apartat les referències de les entrevistes que he realitzat durant l'elaboració de la tesi.

JOAN BORRÀS Entrevista a Joan Borràs i Estrem, realitzada a Falset els dies 19 de juliol i 19 de setembre de 2013. Joan és fill de Maria Estrem i Muntané i nét de Salvador Estrem i Fa.

MIQUEL ESTREM Entrevista a Miquel Estrem i Homs, realitzada a Barcelona els dies 17 i 23 de desembre de 2013. Miquel és fill de Jordi Estrem i Muntané i nét de Salvador Estrem i Fa.

ANTON VIDAL Entrevista a Anton Vidal i Inglès, realitzada a Falset el dia 11 de novembre de 2013. Anton és president del Centre d'Estudis Falsetans.

LEANDRO VIDAL Entrevista a Leandro Vidal Piqué, feta a Gandesa el dia 26 de juliol de 2013. Leandro és fill de Joaquim Vidal Font, col·laborador dels periòdics *El Llamp* i *Castellania*.

He tingut accés a una entrevista a la filla gran de Salvador Estrem, gràcies a l'amabilitat de Pere Audí que la va realitzar i m'ha permès utilitzar-la.

MARIA ESTREM Entrevista realitzada per Pere Audí a Maria Estrem i Muntané, filla gran de Salvador Estrem i Carme Muntané. Es va realitzar en dues sessions a Falset: el 6 d'abril de 2008, la primera, i el 17 de maig de 2008, la segona. Maria Estrem tenia llavors vuitanta-vuit anys.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

Part V

APÈNDIXS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

CORRESPONDÈNCIA DE SALVADOR ESTREM

Presento, en aquest apèndix, les referències de la correspondència conservada de Salvador Estrem de la que tinc notícia.

F.1 CORRESPONDÈNCIA REBUDA

- Alcaldia de Falset, Miquel Llorens i Tarragó. Falset, 28 de novembre de 1934. 1 f. Notificació del nomenament del conseller municipal Sixte Punyet i Barceló com a vocal del Patronat del Museu del Priorat. [APME]
- Alcaldia de Falset, Miquel Llorens i Tarragó. Falset, 13 de maig de 1935. 1 f. Notificació de l'acceptació dels Estatuts del Museu del Priorat. [APME]
- Alcaldia de Falset, Miquel Llorens i Tarragó. Falset, 13 de juliol de 1935. 1 f. Resposta afirmativa a la sol·licitud de Salvador Estrem, com a president del Patronat del Museu del Priorat, perquè el museu servi els plànols del castell de Falset. [APME]
- Alcaldia de Falset, Miquel Llorens i Tarragó. Falset, 14 d'octubre de 1935. 1 f. Resposta afirmativa a la sol·licitud de Salvador Estrem per al canvi de grafia del nom de Falset, previ estudi de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans. [APME]
- Alcaldia de Falset, Emili Llorens i Rull. Falset, 22 d'abril de 1936. 1 f. Resposta afirmativa a la sol·licitud de Salvador Estrem, com a representant del Comitè de la Festa del Llibre, per instal·lar una parada de venda de llibres i d'audició de sardanes al carrer Miquel Barceló, amb la finalitat de celebrar la diada de Sant Jordi, i concessió de deu pessetes de subvenció. [APME]
- Alcaldia de Falset, Emili Llorens i Rull. Falset, 10 de juliol de 1936. 1 f. Resposta afirmativa a la sol·licitud de Salvador Estrem, com a president del Patronat del Museu del Priorat, perquè siguin cedits al museu «els pergamins antics i altres objectes de la passada vida municipal nostra» per destinar-los a una exposició cultural. [APME]
- Alcaldia de Falset, Emili Llorens i Rull. Falset, 10 de juliol de 1936. 1 f. Resposta afirmativa a la sol·licitud de Salvador Estrem, com a secretari de la Comissió Organitzadora dels Jocs Florals, perquè l'Ajuntament de Falset doti un premi; es concedeixen dues-cents pessetes. [APME]

- Josep d'Anguera Darnis. Barcelona, 10 de gener de 1936. 1 f. Resposta a una missiva d'Estrem sobre la possibilitat d'instal·lar el Museu del Priorat en un casa del carrer del Castell propietat de la família Anguera. [APME]
- Bonaventura Anguera i Bassedes. Rivera (Uruguai), 1 de maig de 1934. 2 folis, el segon dels quals esquinçat en dues meitats, es conserva la inferior. Explica l'emoció per haver descobert el periòdic *Priorat* i demana la seva subscripció. [APME]
- Bonaventura Anguera i Bassedes. Rivera (Uruguai), 8 de juliol de 1935. 1 f. Carta que acompanya la tramesa de vint-i-cinc pessetes per a la subscripció anual a *Priorat*. [APME]
- Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Albert Bastardas i Sampere. Barcelona, 7 de novembre de 1922. 1 f. Carta, signada pel seu president i el secretari, en què celebren el nombre de socis que ha assolit l'associació a Falset i sol·licita la constitució d'una Comissió Delegada. [APME]
- Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, Albert Bastardas i Sampere. Barcelona, 28 de desembre de 1922. 1 f. Carta, signada pel seu president i el secretari, per ratificar el nomenament de Salvador Estrem com a secretari de la Comissió Delegada de l'associació a Falset. [APME]
- Autor desconegut. Tarragona, 29 de gener de 1934. 1 foli amb l'encapçalament del Banco de Vizcaya i signatura il·legible. Comunica el destí d'unes litografies de quadres de Josep Sancho i planteja la possibilitat que Estrem esdevingui corresponsal del banc al Priorat. [APME]
- Autor desconegut. Barcelona, 7 de juliol de 1936. 1 foli amb l'encapçalament d'Almacenes Alemanes i signatura il·legible. Confirmació d'un regal per al premi que «millor escaigui» als Jocs Florals de Falset. [APME]
- Autor desconegut. Barcelona, 10 de juliol de 1936. 1 foli amb signatura il·legible. Tramesa d'un rellotge de taula com a premi per a «un sonet que tingui per tema Montsant» als Jocs Florals de Falset. [APME]
- Antoni Balasch i Torrell. Barcelona, 28 d'agost de 1934. 1 f. Tramesa d'uns versos per publicar al periòdic *Priorat*. [APME]
- Antoni Balasch i Torrell. Barcelona, [1936]. 1 f. Resposta a la sol·licitud de Salvador Estrem a Balasch per col·laborar en els Jocs Florals de Falset. [APME]

- Josep Barceló Llobet. Barcelona, 18 de març de 1935. 1 f.
Resposta a una missiva anterior d'Estrem sobre la disponibilitat de compra d'una casa de Barceló a Falset. [APME]
- Manuel Bardí i Gil. Gandesa, 7 de febrer de 1934. 1 f. Carta en què demana a Estrem un parell d'exemplars del darrer número de *Priorat* i li comunica la intenció de Josep Fornós de tirar endavant la publicació de *Castellania*. [APME]
- Ramon Bartolomé. Figueres, [1935]. 1 f. Lloa la tasca que desenvolupa Estrem al periòdic *Priorat* i adjunta un article per publicar. [APME]
- Pere Bosch i Gimpera, director del Museu d'Arqueologia. Barcelona, 8 de març de 1935. 1 f. Resposta a una consulta de Salvador Estrem sobre la constitució legal del Museu del Priorat i la seva organització. [APME]
- Pere Bosch i Gimpera, director del Museu d'Arqueologia. Barcelona, 27 de juny de 1935. 1 f. Contesta la consulta prèvia d'Estrem sobre els requisits per ser membre de l'Associació d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, i el felicita per les troballes fetes a Falset; també accepta «gustosament» que li sigui tramès el Reglament del Museu del Priorat. [APME]
- Lluís Brull i Cedó. Tivissa, 19 de juliol de 1933. 1 f. Carta per tractar la possibilitat de publicar un poemari de Josep Callau a les Edicions Priorat. [APME]
- Josep Callau i Nogués. Tivissa, 23 de maig de 1935. 1 f.
Agraïment per la tramesa de *Terra castellana*, que Estrem va efectuar prèviament, amb la devolució d'una llibreta amb poesies del mateix Callau. [APME]
- Departament de Cultura, Generalitat de Catalunya. Barcelona, 31 de març de 1936. 1 f. Comunica que la Generalitat no disposa, ara per ara, d'una normativa pròpia sobre museus, però que la Ponència d'Arxius, Biblioteques i Belles Arts en prepara una que legalitzarà els museus comarcals. [APME]
- Josep M. Domènech. Barcelona, 5 d'octubre de 1933. 1 f.
S'afegeix a la crida que fa Salvador Estrem a través d'un article a *Priorat*, per a la constitució d'una cooperativa elèctrica a la vila de Falset. [APME]
- Àngel Esteve. Saragossa, 8 de novembre de 1934. 1 f. Comunica que no té intenció de vendre la casa de què disposa a Falset, però sí les terres. [APME]

- Àngel Esteve. Saragossa, 27 de març de 1935. 1 f. Resposta positiva a la sol·licitud de Salvador Estrem per col·laborar amb el Museu del Priorat. [\[APME\]](#)
- Ricard Fages Olives. Barcelona, 15 d'agost de 1935. 2 ff. Felicitació per la tasca que porta a terme Estrem, en particular la direcció del periòdic *Priorat* i la iniciativa del Museu del Priorat; també posa a disposició d'Estrem documentació antiga en què apareix el nom de *Falset*, escrit amb aquesta grafia. [\[APME\]](#)
- Federació de Joves Cristians de Catalunya. Barcelona, 2 de novembre de 1934. 1 f. Carta adreçada a Salvador Estrem, com a director de *Priorat*, per sol·licitar la publicació regular d'articles de personalitats de la federació i de notes breus sobre les seves activitats, en el marc d'un servei de propaganda de la federació a la premsa comarcal. [\[APME\]](#)
- Eduard Fontserè i Riba, director del Servei Meteorològic de Catalunya. Barcelona, 22 de novembre de 1935. 1 f. Carta per reclamar la tramesa de les dades de l'observatori meteorològic de Marçà corresponents al període de juliol de 1933 a octubre de 1935. [\[APME\]](#)
- Eduard Fontserè i Riba, director del Servei Meteorològic de Catalunya. Barcelona, 5 de desembre de 1935. 1 f. Notificació de la tramesa del material necessari per reprendre l'observació meteorològica a Marçà. [\[APME\]](#)
- Eduard Fontserè i Riba, director del Servei Meteorològic de Catalunya. [1936]. 1 foli esquinçat en dues meitats, de les quals es conserva la inferior. Demana a Salvador Estrem que no instal·li a Falset un pluviòmetre, perquè ja es disposa de les observacions de Mn. Antoni Nogués Martí. [\[APME\]](#)
- Alexandre Galí i Coll, secretari del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 19 d'agost de 1931. 1 f. Autorització a Salvador Estrem per donar lliçons de llengua catalana a Falset. [\[APME\]](#)
- Alexandre Galí i Coll, secretari del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2 de setembre de 1935. 1 f. Resposta a una missiva de Salvador Estrem en què sol·licita que li sigui facilitada la normativa a què estan subjectes els museus a Catalunya, en la qual se li comunica la designació d'un delegat perquè visiti el Museu del Priorat. [\[APME\]](#)
- Ventura Gassol i Rovira, conseller d'Instrucció de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 27 de desembre de 1933. 1 f. Agraïment pel condol tramès per Salvador Estrem per la mort del president Francesc Macià. [\[APME\]](#)

- Joan Gols i Soler, Ràdio Barcelona. Barcelona, 2 d'agost de 1934. 1 f. Confirmació de la retransmissió de «l'acte de Falset», però no sabem de quin acte es tracta. [APME]
- Oleguer Huguet Ferré. Reus, 4 de juliol de 1934. 2 ff. Carta per sol·licitar la publicació a *Priorat*, sota el pseudònim d'Eudald Montclar, d'uns articles sobre la «vida rural». [APME]
- Erasme M. d'Imbert. Biscaia, 14 de febrer de 1935. 1 f. Notificació de la tramesa d'un gir postal amb l'import de la subscripció a *Priorat* per als anys 1935 i 1936. [APME]
- Dalmau Llebaria Torné. Sant Martí de Maldà, 15 de gener de 1935. 1 f. Carta per notificar la tramesa d'un gir postal amb l'import de la subscripció anual a *Priorat*, d'una banda, i demanar a Estrem que comuniqui el condol a la família de Vicenç Voltes, de qui fa un recordatori, d'altra banda. [APME]
- Josep M. Llebaria i Rabascall. Barcelona, 3 de juny de 1935. 1 f. Sol·licita que li sigui enviat un ordinari al seu domicili per satisfer la quota del periòdic *Priorat*. [APME]
- [Josep M. Llebaria i Rabascall]. Barcelona, 9 de novembre de 1935. 1 f. Carta, sense signar, que contesta una missiva anterior d'Estrem; es parla de la moneda trobada a Sant Gregori, de Vicenç Estrem i de la grafia del nom de la vila de Falset. [APME]
- Josep M. Llebaria i Rabascall. Barcelona, 4 de juny de 1936. 5 ff. Carta que acompanya la tramesa d'un estudi sobre una moneda de l'època romana trobada per Estrem a Sant Gregori; també es conserven els quatre primers folis de l'estudi. [APME]
- Sara Llorens Carreres. Pineda de Mar, 18 de maig de 1936. 1 f. Carta d'agraïment per la tramesa d'*El Crist de la Solitud*, del qual fa una breu crítica. [APME]
- Raül M. Mir i Comas, director d'*Agricultura i Ramaderia*. Barcelona, 18 de juliol de 1935. 1 f. Lamenta la negativa de Salvador Estrem de col·laborar en aquesta revista i insisteix en l'oportunitat de fer-ho. [APME]
- Josep Palomer i Alsina, Amics de l'Art Vell. Barcelona, 8 de febrer de 1936. 1 f. Confirma l'alta de Salvador Estrem com a soci de l'associació i adjunta el rebut de l'any en curs. [APME]
- Rosa Roig Soler. Marçà, 27 de juliol de 1933. 1 f. Carta que acompanya uns poemes per a la seva publicació al periòdic *Priorat*. [APME]
- Jordi Rubió i Balaguer, director de la Biblioteca de Catalunya. Barcelona, 5 de desembre de 1932. 1 f. Sol·licita la tramesa

regular del periòdic *Priorat* per incorporar-lo a l'hemeroteca de la institució, que tot just s'acaba de constituir. [APME]

- Octavi Saltor Soler. Barcelona, 24 de juliol de 1931. 1 f. Carta per sol·licitar unes proves del pròleg que Saltor va escriure per al volum *Instants*, amb l'objectiu de publicar-lo a *La Veu de Catalunya*. [APME]
- Josep Sancho i Piqué. Marçà, 25 de març de 1935. 1 f. Comunica la seva renúncia a col·laborar amb el Museu del Priorat, sense la donació de peces arqueològiques ni d'obra pròpia. [APME]
- Miquel Serra i Moret. Pineda de Mar, 28 de gener de 1934. 1 f. Carta d'agraïment per la tramesa d'*Instants*. [APME]
- Josep de C. Serra Ràfols, conservador del Museu d'Arqueologia. Barcelona, 1 d'abril de 1936. 1 f. Carta per tractar de la reconstrucció d'una vas de Salvador Estrem al museu i de les gestions que es volen realitzar, a través de l'associació Amics de l'Art Vell, per interessar les autoritats en la recuperació d'Escaladei. [APME]
- Eduard Toda i Güell. Poblet, 27 d'abril de 1934. 1 f. Celebra la visita al monestir de Poblet que Estrem anuncia per a un dia proper en una missiva anterior. [APME]
- Eduard Toda i Güell. Poblet, 17 de novembre de 1934. 1 f. Resposta a una consulta de Salvador Estrem sobre el Museu del Priorat, en la qual opina sobre el contingut del museu i la seva organització. [APME]
- Eduard Toda i Güell. Poblet, 11 de maig de 1936. 1 f. Carta d'agraïment per la tramesa del volum *El Crist de la Solitud*, que s'havia publicat recentment. [APME]
- Francesc d'Assís Vendrell i Tiana, Lliga Catalana. Barcelona, 1 de juliol de 1933. 1 f. Notificació de la tramesa a Salvador Estrem, president del Centre Autonomista de Falset, de cartells de propaganda per fixar a Falset. [APME]
- *La Veu de Catalunya*. Barcelona, agost de 1936. 1 foli esquinçat en dues meitats, de les qual solament es conserva la superior. Sol·licitud del diari barceloní a Estrem perquè mantingui la representació de la publicació a Falset. [APME]

F.2 CORRESPONDÈNCIA TRAMESA

- Alcaldia de Falset, [Miquel Llorens i Tarragó]. Falset, 3 de març de 1936. 2 ff. Còpia en carbó d'una carta mecanoscrita de

Salvador Estrem a l'Alcaldia de Falset, en qualitat de president del Patronat del Museu del Priorat, en què demana la cessió de dues sales del castell de Falset per a la instal·lació del Museu del Priorat. [APME]

- Salvador Vilaseca Anguera. Marçà, 25 de febrer de 1930. 1 f. Carta manuscrita, amb l'ex-libris d'Estrem com a capçalera, per demanar notícies sobre Pere Rius després de l'accident ocorregut a Arbolí durant una excavació. [IMMR]
- Salvador Vilaseca Anguera. Falset, 28 de desembre de 1932. 1 f. Carta manuscrita, amb la capçalera del periòdic *Priorat*, per comunicar la intenció de baixar a Reus per dinar plegats i recollir «alguns exemplars prehistòrics» per al Museu del Priorat. [IMMR]
- Salvador Vilaseca Anguera. Falset, 9 de febrer de 1933. 1 f. Carta mecanoscrita, amb la capçalera de la Federació Agrícola del Priorat, en què comunica a Vilaseca la queixa del mossèn de Falset per les excavacions que porten a terme a l'ermita de Sant Gregori sense permís, i també mostra el seu disgust per no rebre per part de Vilaseca cap de les peces recollides. [IMMR]
- Salvador Vilaseca Anguera. Falset, 21 de novembre de 1934. 1 f. Carta mecanoscrita, amb el nom de Salvador Estrem i la població de Falset com a capçalera, en què, per una banda, es lamenta per no haver rebut un article sobre la cova de Sant Gregori publicat recentment per Vilaseca i, per altra banda, li sol·licita consell sobre la posada en funcionament del Museu del Priorat. [IMMR]

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

DISCURSOS

Reuneixo en aquest apèndix els discursos que ens han pervingut de Salvador Estrem. D'una banda, es tracta de sis manuscrits autògrafs d'extensió diversa, en fulls de mida quartilla, que recullen parlaments realitzats a Capçanes, Marçà, Flix i Falset entre els anys 1925 i molt probablement 1931.¹ D'altra banda, disposem de dos discursos més, sencers, pronunciats a Tivissa i Móra d'Ebre els anys 1927 i 1928, gràcies a la seva reproducció en la premsa comarcal del moment. No recullo aquí, però, altres discursos dels quals també en tenim coneixement per la premsa, perquè només ens n'han arribat resums i algun fragment escadusser. D'aquests vuit parlaments, n'hi ha sis que Estrem va pronunciar com a presentació de l'Orfeó Capçanenc en les seves actuacions, un altre que elogia l'associacionisme arran de la inauguració del local d'una entitat social a Marçà, i el darrer que parla de la necessitat de la difusió i la pràctica de la cultura entre la joventut. Transcripció diplomàticament els textos manuscrits; però, en canvi, esmento algunes errades d'impremta dels textos impresos.²

G.1 CAPÇANES, 12 D'ABRIL DE 1925

D'aquest discurs disposem de l'original tot sencer, que consta d'onze fulls manuscrits, de la mà del mateix autor. Falta la portada, però en coneixem el títol perquè apareix a l'«Índex autògraf». El primer full va encapçalat per la nota: «Discurs pronunciat a Capsanes el dia 12 d'Abril de 1925 amb motiu de la festa de la nostra dansa.» En efecte, la Festa de la Dansa Catalana fou celebrada per Pasqua, i en tenim notícia per un article publicat el 30 d'abril de 1925 al periòdic gandesà *El Llamp*.³ D'acord amb aquest article, al matí, en sortir de missa, es van ballar sardanes —per primera vegada a Capçanes— i, a la tarda, al Teatre Euterpe, es van pronunciar els discursos, va haver una lectura de poesia i un esbart de joves va portar a escena uns ballets populars, amb la participació de la banda de música del Círcol.⁴ Abdó Barceló va llegir el primer discurs i Salvador Estem, el segon.

¹ Es conserven a l'arxiu personal de Miquel Estrem.

² Com he fet tot al llarg de la tesi, doncs, esmento les errates evidents d'impremta dels textos periodístics.

³ Veg. *El Llamp*, any v, núm. 92 (30 d'abril de 1925), pp. 1-2, on també es reproduïx un resum del discurs llegit per Estrem.

⁴ L'Orfeó Capçanenc i el seu Esbart Dansaire es van constituir just uns mesos més tard d'aquest 12 d'abril de 1925, però els protagonistes eren els mateixos i les activitats que els van reunir, també. Crec que podem veure aquesta festa com un assaig general de la presentació de l'Orfeó. Cf. també Marco (2016: 145-150), que destaca igualment aquesta actuació com la primera dels capçanencs.

LA SARDANA

Germans:

Permeteu-me que us anomeni aixís. Cap altra veu, cap altra paraula podria ésser alhora més bella ni més significativa que aquesta, i més avui que ens retrobem aplegats en una festa que enclou un alt sentit d'amor, un alt sentit de patriotisme. Permeteu-me que us cridi per
6 germans, per què junyits per l'amor i acoblats per la pàtria, és quan només els homes es poden cridar per germans els uns als altres.

Quan el mal oratge ens lleva la visió de la clara blavor del cel desembraçat i lliure, amb nuvolades de tempesta, i anem a eixir de casa i en posar els peus al carrer, notem que plou, una recansa ens corprén, de sentir com en aquell instant havem perdut un tros de
12 la nostra llibertat, i a desgrat nostre, ens havem de fer esclaus del paraigua si no volem xopar fins al moll de l'os.

Ara és temps de nuvolades i de tempesta, i si en altra ocasió, en aquest mateix lloc us vaig parlar d'altres coses nostres amb paraula lliurement solta, no us meravelli que avui ceneixi l'expressió dels meus pensaments i dels meus sentiments, en aquesta pauta que m'ha
18 de servir de parallamps, i allunyarà tot risc de reliscades.

Haveu començat una tasca noble, una gran tasca.

Al so d'aquesta musica aspra i dolça, malencònica i alegre de la sardana que porta en el seu si tots els sentiments de la terra, haveu dansat graciosament i àgil, els més garrits donzells de cara bruna de petons de sol i les més formoses donzelles de galta de satí, talment
24 avesades a besar les roses i els clavells. Tot dansant, haveu fiblat els cors de tothom i haveu omplert d'una joia corprenedora, l'aire i la llum que us donava color, i l'esperit de tot el veïnatge d'aquesta vila tan vostra que s'ajeu dolçament entre montanyes d'aram i d'argent i cançons eternes de boscúria i postes i albades flamejants que la orifiquen i li duen la encesa rialla d'aquell Bacus, qui cada anyada
30 us fa una festa i us omple els cellers d'aquell suc dolç que us fa forts, que us enardeix la sang on hi batega el neguit de les vostres vides passades i el desig de les vostres vides futures.

I potser tal volta, sou inconcients, encara, de l'acte que haveu celebrat avui i al qual el succeiran d'altres d'iguals. Tal volta no haveu parat esment ni haveu capít la significança i transcendència
36 d'aquestes festes de la dansa nostra, d'aquest art, d'aquesta tasca noble que us és tan agradívola i que tan bé us escau.

Caldrà que us en penetreu, per què tota la vida i tota l'essència d'aquestes festes, rau en saber-les sentir.

I ara jo vull sospitar que en cada una de les vostres penses, i floreix freturosament l'enigma d'un punt interrogant, com si demanés un...
42 ¿Per què ballem?

Jo us en faré resposta i us diré que ballem, per què som al ball i havem de ballar. Per què un poble que té i estima la vida, no pot restar encallat, ni pot deixar de retratar-se enmig dels altres, amb totes o amb algunes de les seves manifestacions pròpies i naturals, que són les que li donen caracter i fesomia. Tots els pobles tenen les
48 seves danses, però no més els catalans ballen la sardana. Per això doncs, l'havem de dansar; per que tota la terra i tot el món sàpiga que hi ha catalans.

No creuré que entre vosaltres n'hi hagi gaires que estiguin dejuns de saber que bona part de la cultura del nostre poble, és una herència d'aquells dos grans pobles que en temps llunyans dominaren i habitaren la nostra terra. La Roma immortal, l'un l'incomparable Grècia, l'altre. Antigament a aquests dos pobles, ja existia la dansa, però quan ella prengué una gran preponderància, quan es mostrà més francament estesa entre els homes, fou en l'època gloriosa d'aquests dos grans imperis, els quals li reteren culte, i amb ella volien manifestar les seves joies, les seves sofrenses, les seves victòries, els seus defalliments, la seva puixança, la seva fortalesa, les seves violències, en fi la manera d'ésser, la seva característica, la seva personalitat. Amb la cultura d'aquests pobles ens vingué la dansa, que també és cultura considerada èticament i artísticament.

Cap de les danses actuals avui al món, potser no és nova, doncs totes són teixides de variacions i combinacions de les primitives, que podríem assenyalar com a mares de les d'avui.

La nostra sardana ve d'aquells temps també, i per bé que hi hagi parers diferents en quant a sa introducció a la nostra terra, nosaltres acceptem que ens fou introduïda pels grecs a casa nostra.

Hi ha qui suposa que el nom de sardana, ve de Cerratania, que era una part de la Tarraconensis, una de les dues províncies en que fou dividida la Roma Occidental per l'emperador August, 27 anys abans de Jesucrist, i que comprenia bona part de la Catalunya mediterrània i central fins a la Cerdanya o Cerratània. En aquell temps es ballaven danses de rodona a les quals, els cerdans donarien el nom de sardanes segons sembla. No és mancada de base aquesta suposició, per bé que no la trobem prou sòlida, doncs hi ha moltes altres danses de rodona que no són la sardana, i que eren ballades pels romans.

Però, admetent que els romans ballessin en la nostra terra la sardana, això no vol dir que fossin ells, els que la hi portaren, doncs anteriorment a la dominació romana ja els grecs havien petjat la nostra terra, i ells tenien entre les seves una dansa que per la gran semblansa a la nostra, no podia ésser altra que la sardana. Veieu sinó, el que Homer diu en el seu poema L'Iliada, bo i cantant-la: «Unes colles de joves dansaires formant gracioses rodones en les que fadrins i donzelles, donant-se les mans, puntegen movent amb destresa els peus lleugers i àgils, donant voltes...»

No pot ser altra dansa que la sardana, i si la ballaven els grecs, no pot ser que no ens vingui d'ells, quan en sos temps més gloriosos estengueren les seves colònies amb la seva ciència i el seu art arreu, fundant prop de la costa brava la gran Emporion, que els romans nomenaren més tard Empòrium, i que coneixem nosaltres avui per Empúries, ciutat grega que donà noma a l'Empordà, que és aquell clat de la nostra terra on s'adaptà i té més vida la nostra sardana.

Respecte a la qüestió del nom d'aquesta dansa, podria ser que finalment, després dels diversos noms que haurà tingut, probablement, fos batejada pels naturals de la Cerdanya, on s'estengué com a terra veïna de l'Empordà, i li donguessin el nom que avui té. Això és l'únic que nosaltres, per raó de sentit comú, acceptem de la primera suposició.

102 I ara que ja sabeu, sinó el seu origen, la seva procedència, si em
preguntéssiu què és la sardana, jo us diria, amb una veus de tonades
maragallianes:

La sardana és la dansa més bella
de totes les danses que es fan i es desfan...
Es la dansa sencera d'un poble
108 que estima i avença donant-se les mans...

En cap altre clap de terra podia viure la sardana, sinó allà ont hi
ha catalans, per què els catalans tenim les condicions de noblesa,
fortitut, seny i sabem estimar, i aquesta manera d'ésser nostra, s'avé
amb la manera d'ésser de la sardana.

Jo us diria encara:

114 La sardana es la dansa de l'art, per què cada figura es destaca
dins l'anella, com una escultura vivent, que tradueix amb son rítmic
moviment, el misteri d'una harmonia musical. No es confon amb res
ni es destorba de res el dansaire a qui l'exercici del puntejar ha fet
nervut i ben tallat com una estàtua de Fídies o de Praxiteles.

La sardana es la dansa de la democràcia, per tal com tots som uns
120 dintre d'ella, i tots iguals, i la llei que ens hi governa és la mateixa
lleï que ens hi porta.

La sardana és la dansa que sap el límit de la llibertat, per què ella
a tota hora obre una porta al qui hi entra, i barra una porta a qui en
surt. No fa que es prengui per força, ni priva a ningú que la deixi.
En ella mai no hi feu nosa, per què tampoc hi feu falta, doncs tant
126 sardana fan dos cents com cent, tant sardana fan tres com quatre.
Ella no creix ni meix, per això, és sempre sardana.

La sardana és la dansa de la fortitut, per que no més els forts
poden ballar-la; per això és el ball dels catalans.

La sardana és la dansa de l'amor, per què en les seves rotllanes,
s'hi apleguen units per un mateix sentiment de fraternitat, tots els
132 germans del poble, tots els fills de la terra, com en grans niuades, a
l'escalf del caliu d'una mare que cova.

La sardana és la dansa del seny, per que mai en la ment del
dansaire no hi pot florir el pensament malèvol, la idea malviada;
doncs en aquells instants el qui dansa es deu únicament a ella, amb
el cos procurant servir la seva estètica i el seu ritme, amb l'ànima,
138 tenint cura de sentir-la pregonament, i amb el pensament atent en el
compte exacte.

La sardana és la dansa que sap trobar en la màxima diversitat,
la màxima harmonia. En ella hi caben dansant, nins, fadrins, vells,
pobres, rics i fins reis, (i monges) els quals un cop juntats per ses
mans, no més són la magnífica anella que amb pausa i amb mida va
144 lenta oscil·lant.

La sardana és la dansa de tothom, per que ens acull a tots, per que
no nega l'entrada a ningú.

La sardana són els catalans mateixos, obrant, sentint, i pensant. Es
la Catalunya mateixa.

Caldria, doncs, que la sardana, fos la mestressa de les nostres
festes majors, la que les presidís enlloc de la Jota, que encara les
150 presideix en bona part de les nostres viles, i que els nostres germans,
els aragonesos ens haurien de privar de ballar-la amb tot el seu dret
que ben seu fóra, per que pel fet de no ésser nostra, la estraïem, la

parodiem, portant-li tota la bellesa que té, i que únicament poden donar-li ells que la senten quan la dansen.

156 Cal també propagar-la i enaltir-la, tenint fe que ella pot contribuir a la tasca educadora del nostre poble, i pot bandejar tot aquest total de danses exòtiques i filles de la maldat de la humanitat moderna malviada, que encenen en els cors de les nostres joventuts, la flama roenta i cremant de les baixes passions, i els hi lleva la beutat i la salut del cos, amb la hermosura i la sanitat d'ànima.

162 S'ha d'observar que la nostra dansa, per la seva noblesa, fa que no es treni i destreni entafurada en cap catau, sinó que ella, posseïdora de l'honestat, pura, bella i verge com ella sola, cerca per fer-se i desfer-se l'amplitud de l'espai i de la llum, i es plau més que d'un sostre bigat i escafit, del sostre blau del cel pur, potser per que és el sostre de tots els germans, on de nit fins els estels hi sardanegen.

168 No defalliu mai, doncs, en aquesta tasca que heu emprés. Això no us llevarà dignitat a ningú, ans al contrari, us dignificarà i enaltirà davant del poble, del món i de Déu. Fem-nos dignes de la nostra sardana, i fem-la digna dansa nostra. Sigui ella la nostra estimada preferida a les altres.

174 Sonin les veus de les cobles, per les montanyes d'aram i d'argent; barregin-se les seves tonades del riure i de plor, amb l'eterna remor dels seus boscos i els seus vents; tremoli el seu cant pel damunt dels pàmols de maragda i dels raïms violats; sigui la seva cantarella un percutir constant en els nostres cors, i al seu ritme bategui la nostra sang abrindada d'amor.

180 I ara, germans, sardanegen, sardanegen, fins que arribi el dia que no hi hagi un sol català que no la balli, fins que arribi el dia que la ballarem tots.

S'ha acabat.

G.2 CAPÇANES, 9 DE SETEMBRE DE 1925

Ens han pervingut els dos primers fulls manuscrits d'aquest discurs, el primer dels quals porta l'encapçalament: «Discurs pronunciat a Capsanes el dia 9 de Setembre de 1925 amb motiu de l'inauguració de l'Orfeo Capsanenc.» Malgrat que no s'ha conservat la portada, en coneixem el títol perquè apareix a l'«Índex autògraf».⁵ La presentació pública de l'Orfeo Capçanenc va tenir lloc durant la Festa Major de Capçanes, el dia 9 de setembre, i va consistir en un conjunt d'actuacions i discursos sota el nom de Festa d'Art i Cultura.⁶ El corresponsal d'*El Llamp* explica que al matí, després de la missa major, l'Orfeo

5 En aquest índex hi ha els títols de dos discursos de l'any 1925: «La sardana», que indubtablement correspon al parlament realitzat a Capçanes el 12 d'abril, i «A l'Orfeo Capsanenc», que hem d'assignar, doncs, al del 9 de setembre, justament el dia de la presentació de l'Orfeo Capçanenc.

6 Veg. *El Llamp*, any v, núm. 102 (30 de setembre de 1925), p. 2, on Ramon Sedó detalla en un article el desenvolupament d'aquesta festa cultural. També hi reproduïx alguns fragments del discurs de Salvador Estrem que no apareixen als fulls manuscrits —i, doncs, no transcriu aquí—, cosa que ens permet ampliar-ne el contingut, malgrat que passin per la ploma de Sedó. Cf. igualment Marco (2016: 148-150), que recull aquests fragments publicats al quinzenal *El Llamp*.

va interpretar tres cançons i, a la tarda, abans d'una nova tanda de cançons i de ballets populars catalans, van llegir els seus discursos Josep Pena, president de l'Orfeó, Salvador Estrem i Abdó Barceló.

A L'ORFEÓ CAPSANENC

Germans:

Ja hi tornem a ser.

Ja ens havem retrobat novament novament acoblats en una altra de les nostres festes, en l'exercici de les quals no perseguim altra finalitat, ni tenen elles per a nosaltres altre objectiu, que l'assoliment

6 d'un grau de cultura prou superior, que ens deslligui de la carcassa immunda dels mals costums que ens envileixen, ens embruteixen, i ens fan objectes, incapassos de tota llei de dignitat i de llibertat.

La feina que vosaltres —diré millor— la feina que nosaltres tenim empresa, no és pas de les més fàcils.

La nostra feina, la nostra tasca no ha de tenir, l'impersistència ni

12 la inconsistència de les tasques fàcils i planeres, per què aquestes es desfan també fàcilment; doncs si nosaltres la deixéssim llesta, ha d'ésser l'obra duradura, ha d'ésser la nostra obra, la sòlida fermansa de un nou imperi del bon costum, que esvaeixi amb tota la força, amb tot el poder de la seva llum, la boira obscura dels costums perversos i malsans.

La nostra tasca, més que no pas una tasca, ha d'ésser una lluita; ha d'ésser una lluita en la qual cada germà, cada u de nosaltres sigui un ciutadà abnegat que hi dugui el seu petit esforç, per què amb el petit esforç de cada u, en puguem fer el gran esforç de tots plegats; ha d'ésser una lluita en la que cap germà dugui en sos braços l'arma fratricida cobejant l'occident del veí, ni el traspàs del germà de

18 l'altra banda, sinò que hi esperi per estrenyer-hi amb forta abraçada a qui vulgui redimir-se; ha d'ésser una lluita que no tingui com a inevitable conseqüència, la mort de res que representi una valor aprofitable i [...]

24

G.3 MARÇÀ, 23 DE MAIG DE 1926

Solament es conserven els tres primers folis del manuscrit d'aquest discurs, el primer dels quals és la portada, amb el títol,⁷ el nom de l'autor i la nota següent: «Discurs pronunciat a la societat La Unió Agrícola de Marsà, la nit del 23 de maig de 1926, festa de Pàsqua Granada, amb motiu d'una visita de l'Orfeó Capsanenc.»⁸ La vetllada va començar amb els discursos de Salvador Estrem i Abdó Barceló —com va esdevenir habitual en les actuacions de l'Orfeó Capçanenc i el seu Esbart Dansaire, els qual servien de presentació de l'entitat i de l'actuació que anava després—, va seguir amb la interpretació de les cançons populars, en dues tandes separades per la lectura

⁷ El títol del discurs apareix a l'«Índex autògraf», i és l'únic de l'any 1926 que hi consta.

⁸ Veg. l'article «Festa artística a la vila de Marsà (Baix Priorat)» a *El Llamp*, any VI, núm. 119 (15 de juny de 1926), p. 2. Cf. també Marco (2016: 152-153).

que va realitzar Salvador Estrem del seu poema «Elegia del Priorat», i va finalitzar amb l'execució dels ballets populars catalans, amb l'acompanyament de la banda de música del Círcol, entitat que també era de Capçanes.⁹

L'ORFEÓ I LES CANÇONS

Germans:

Preàmbul

6 Per que ting l'honor de pertanyer com a soci a aquesta benemèrita institució de cantaires que es diu Orfeó Capsanenc, m'és grat d'acceptar la comanda, l'honor que se m'ha fet —per bé que immerescut— i em plau força, d'adreçar-vos quatre paraules per a dir unes quantes coses de l'Orfeó i de les cançons, abans que pugueu gustar i assaborir la seva exquisidesa, en l'art sublim de la cançó.

12 Us he cridat per germans, per què trobo en aquesta paraula tota una dolçor amorosívola, i per què avui, en aquests moments que jo considero de solemnitat, no us sabria ni us podria anomenar d'altra manera més escaient i més justa.

18 Si fora d'aquests actes com el que ara comencem a celebrar; si allunyats d'aquestes festes com la que ara ens té aplegats a tots nosaltres, som els homes que destriadament lluitem pel nostre millor benestar material, som la folla humanitat actual amb els seus odís, les seves enveges, les seves malesvolences, i els seus orgulls; retrobats en aquesta mena d'actes, en aquesta llei de festes, la característica de les quals és el seu art, la seva confraternització, la seva cultura, el seu amor, i el seu patriotisme, no ens escauria si enlloc de germans ens volíem anomenar d'altra faisó, doncs quan els homes es troben junyits per sentiments d'amor i de pàtria, és quan amb més no- [...]

G.4 MARÇÀ, 4 DE JUNY DE 1927

Es conserva el manuscrit autògraf sencer d'aquest discurs, que consta de vint-i-vuit fulls més una portada, on es consigna l'autor, el títol i el lloc, Marçà, i l'any.¹⁰ Al darrer full, es fa constar novament, a peu de pàgina, la població i la data de 4 de juny de 1927. Per la lectura del discurs, també sabem que fou pronunciat en ocasió de la inauguració d'un local social nou, però desconexem de quina entitat es tracta: no he sabut localitzar a la premsa cap notícia sobre aquesta inauguració a Marçà. Tot amb tot, Rafel Queixalós (1992: 82, 98, 103) explica que la societat La Unió Agrícola, l'any 1925, va abandonar les sales del Casino que usaven per reunir-se, i es va traslladar a un edifici contigu a la sala d'espectacles La Unió, que era propietat justament d'aquesta societat agrícola. Poc després, es van fer obres per unir ambdós locals. Certament, no podem concloure que aquests fets constitueixin les circumstàncies que van ocasionar el

⁹ Es tracta de la societat Círcol de Solidaritat i Instrucció.

¹⁰ El títol del discurs és a l'«Índex autògraf».

discurs d'Estrem, però algunes dades tampoc ens permeten negar-ho: les fonts d'informació que utilitza Queixalós per a aquest període són principalment orals, amb les imprecisions i els errors que això implica —per exemple, de datació—; com hem vist, l'Orfeó Capçanenc va actuar l'any anterior al local de La Unió Agrícola i, doncs, el contacte amb l'entitat marçalenca estava fet.

L'HOME I L'ASSOCIACIÓ

Germans:

El senyor president d'aquesta entitat m'invitava fa uns dies a que parlés en aquesta festa d'avui, d'inauguració del nou local social, en el qual d'ací en avant celebrarà els seus actes. Com que jo no em sé negar a cap petició ni a cap manament que se'm faci, i menys, 6 encara, quan se'm demana una d'aquelles coses que poden contribuir al bé del poble, vaig acceptar aquella proposició gustosament, i amb molt de goig, i posseït el meu esperit d'una d'aquelles múltiples esperances que el fan viure tot guaitant un pervindre més clar per a tothom, ací he vingut entre vosaltres a parlar una mica de l'home i de l'associació.

12 Quan un home o bé una collectivitat realitza un treball, una tasca, un acte, ha d'haver pensat anteriorment en l'importància i la transcendència que pot tenir aquell acte, i ha de suposar quin benefici, quin fruit, quina mena de profit donarà com a resultat la seva operació.

Tots som susceptibles d'errar, car ningú en aquest món no és infal-
lible; però si les nostres actuacions tenen un fons de veritable bondat, 18 la resultant de tots els nostres esforços ben dirigits, no pot ésser altra que el bé.

Dic això, per que avui celebrem un acte, i pel fet de celebrar aquest acte que és d'una gran delicadesa, assumim una nova responsabilitat davant de tot un poble que ens guaita sota tres aspectes i amb tres sentiments distints, l'esperança en els uns, la desconfiança en els 24 altres, i la indiferència en els més, tal volta; i aquest poble es pregunta: —Què faran?... Què es proposen?... Què n'esdevindrà de tots aquests entusiasmes?...

Jo suposo que amb mi seran molts els qui al voltant d'aquest caliu que encenem ací dintre hi veuen una nova clariana, una vida nova que comença, i jo crec que la nostra situació en els moments actuals, és 30 d'un compromís molt gran; que tot un poble està a l'espectativa d'allò que donarà de bo o de dolent la nostra obra, i tot això augmenta, encara, la nostra responsabilitat.

De la mateixa manera que aquell Napoleó assedegat de glòria i ambiciós de poder, als peus de les collossals piràmides egípcies predicava als seus exèrcits i deia als seus soldats que una munió de 36 segles els estaven contemplant, permeteu-me que jo des d'aquest lloc on la vostra voluntat em té col·locat en aquests moments, us digui que Marsà ens contempla des del temps de la reconquesta ençà.

Aquest acte nostre d'avui, pot obeir a dues necessitats, i cada una d'aquestes dues necessitats ens pot conduir a finalitats distintes completament oposades.

42 Si aquest acte no representa altra cosa que la meua materialitat d'un canvi de lloc, d'un canvi de casa, justament comparable al fet

que una família per raons de confort o amb mires a l'economia es trasllada de pis amb tot el parament, cosa que res no influeix en el millorament moral dels éssers que la integren; haurem fet ben poca cosa de profit i no passarem d'ésser el que ja som; deixarem defraudats tots aquells qui han posat en nosaltres l'esperança de rebre'n un raig de llum que esqueixi les tenebres que ens tenen orbes davant de tota perfecció espiritual. Però si al costat de la recerca d'un nou lloc més avinentat per al desplegament de les nostres activitats materials, sentim la necessitat d'una nova actuació superior, el dalit i la voluntat ferma de dirigir els nostres esforços cap a una obra d'educació de joventuts; si ens mena a fer camí un veritable ideal de perfeccionament del poble, aquest acte d'avui, el primer de la gran série inacabable, fóra un esdeveniment transcendental en la vida social de la vila de Marsà, que vindria a representar com una fita alçada entre dues eres de cultura que podríem anomenar aixís, amb perdó de tota suposada excepció: la cultura inferior, que no ha caminat fins a la data, prou segles més ençà de la prehistòria, i la cultura superior que ens podria col·locar al nivell de les cultures actuals històriques.

Si això fos aixís podríem marcar, com els antics, amb pedra blanca la data d'avui, i per a que això sigui aixís, no ens calen grans mestres, ens cal només un esperit de sacrifici mutu i una força de voluntat inquebrantable.

S'ha dit i repetit que l'home és el rei de la creació. No sé si això vol dir que l'home exerceix un poder sobre tots els demés éssers de la naturalesa. Però com que és evident que l'home no té una sola mena de poder, sinó que en té dues, o millor diríem, que el poder de l'home es manifesta sota dos aspectes; segons en quin d'aquests dos aspectes se'l consideri, serà o no serà el rei de la creació, podrà o no podrà exercir un poder superior sobre els demés éssers que es mouen al seu voltant.

L'home té dues forces, té dos poders: el poder brutal que és el de la força corpòria, i el poder intel·lectual que és el de la força de l'intel·ligència. El poder brutal de l'home està circumscrit, té els seus límits. El seu poder intel·lectual no coneix el límit, va més enllà de la seva existència, ultrapassa el terme del compte dels anys de la seva vida. L'home pot sabé més, pot ésser més intel·ligent cada dia, i quan traspassa, encara li resta molt que no ha adeprés.

Només l'home qui ha fet adquisició de la intel·ligència, només l'home considerat sota l'aspecte intel·lectual pot anomenar-se rei de la creació.

Si l'home no hagués altre poder que el de la força corporal, hauria d'abdicar vergonyosament el seu reialme a favor d'un lleó, d'una pantera, d'un tigre, i àdhuc d'un cavall, d'un simple ase. Això és una mostra que ens posa de manifest que si l'home és el rei de la creació, és per que té el do meravellós de l'intel·ligència, al qual va aparellat el de la seva perfecció que augmenta a mesura que creix la seva força intel·lectual.

Era molt abans que un home en lluita a braç partit amb un lleó sabia eixir-ne vencedor, però els samsons no abundaven, eren una raresa, i fou precís que l'home sucumbís sota l'agressió ferotge, fins a tant que en ell es despertà aquella llum que li donava l'enginy de

96 valer-se de certs mitjans existents i de crear-ne de nous, i aquí fou quan el poder de la força intel·lectual, suplí la insuficiència del poder de la força brutal, i d'aquí ve que l'home qui abans havia de lliurar-se de topar amb una fera, avui caci feres.

I aquests dos poders que es manifesten en l'home a un mateix temps i que podríem anomenar simplement, a l'un, força; a l'altre, intel·lecte; no caldria que us digués que provenen de la seva composició, i que aquesta composició, producte del casament del cos i de l'esperit, són el motiu, la base, la raó de la seva existència. Aquesta existència tindrà un valor veritable quan entre el cos i l'esperit, la substància i l'essència, hi hagi un equilibri i una harmonia; i un valor negatiu quan entre aquestes dues parts s'origini el desequilibri, la inharmonia, el desacord. En el primer cas, l'home és un ésser realment i formalment viu; en el segon cas, l'home és un ésser aparentment viu, és un mort que es belluga.

Cervantes, el geni de les lletres espanyoles, en la seva obra immortal, trobà la manera de donar al món que llegeix, el retrat de l'home, però els qui han capit les substancioses pàgines del «Don Quijote de la Mancha», no podran avenir-se mai amb el tipus d'home representat en la figura del Quixot, com tampoc es podran avenir amb el tipus d'home representat en la figura de Sanxo, i no s'hi podran avenir, perquè cadascun d'aquests dos personatges no representa sinò una de les part que fan l'home. Quixot, no és un home; Sanxo, tampoc, però la fusió d'aquests dos elements ens donaria l'home sencer. Quixot, és la intel·ligència, l'ideal, el somni; Sanxo, és la carn, el llast, la bèstia. Al primer el tractaven de boig; al segon el tractaven d'ase. Al primer el pinten prim, alt, àgil, elevadís; al segon el representen gros, rabassut, pesant, clavat a terra. A l'un li manca l'egoisme de l'altre i a l'altre li manca l'altruïsm de l'un. I aixís van tots dos pel món essent la riota i la befa de tothom fins que —anant seguint la lectura de la magna obra immortal— veiem com arriben a cert punt, i el Quixot sota una pluja de cops i llançades, s'adona que té un cos del qual no havia tingut cura, i el Sanxo, s'adona davant la dolor del seu cavaller i l'enyor d'uns éssers volguts, que té un sentiment del qual no n'havia hagut esment, i llavors, l'un, passa de boig a assenyat, i l'altre, d'ase, a home.

Aixís, doncs, l'home, que no ha estat creat per a un medi, sinò per a un fi, que és la perfecció absoluta el terme de la qual és la suprema sabiesa a la que no pot arribar en el seu pas per la terra, ha de lluitar constantment, d'una manera incansable pel millorament del seu cos i pel millorament del seu esperit, procurant sempre d'establir entre l'un i l'altre un just equilibri, una perfecta harmonia, una avinença mútua tolerable.

L'home es distingeix dels irracionals pel seu do de perfeccionament; per això aquest es troba tan distanciat d'aquells, i per aquest motiu, també, l'irracional mancat d'aital do, viu com en els temps més primitius, sense progrés, sense sociabilitat; mentres que l'home, conscient de la impossibilitat del seu perfeccionament sense la mútua convivència amb els altres homes i les seves idees, eixí del seu isolament, comprengué que sense la societat no podria subsistir i cercà l'home, la dona, la família, la ciutat, el poble, endevinant que de tot un intercanvi d'idees i d'esforços n'eixiria la cultura i el progrés de

tots amb la petita aportació, a la gran i magna obra de civilització, de la cultura de cada individu.

150 Això no vol dir que no hi hagi hagut homes que subsistissin sense la societat. Tots coneixeu l'existència d'antigues tribus nòmades, de gent errants. Encara avui hi ha en les immenses planuries asiàtiques, nòmades i salvatges que viuen dispersos, —dels qual no fa gaires dies em parlava el Senyor Eduard Toda d'Escornalbou,— gent sense un bri de cultura que viuen com a bèsties, homes morts que belluguen,
156 els homes més inferiors que existeixen al món en l'actualitat i que no endevineu en ells ni la més lleu espurna de desig de pertànyer a la llei d'home superior, a la categoria d'home ciutadanitzat, civilitzat. I faig esment de l'existència en ple segle vint, d'aquests éssers incultes perquè el mateix senyor Toda em deia:

162 I no cregueu, amic Estrem, que d'aquesta mena d'home n'hi hagi solsament a les planúries d'Àsia; n'hi ha molts també entre els que són civilitzats, que són gairebé tan salvatges com aquells.

Es evident, doncs, que l'home sol amb la seva intel·ligència natural no hauria progressat, i és també evident que per a progressar havia de recórrer a la societat, i aixís s'originà la tendència a les grans unitats, passant d'unitats socials rudimentàries a altres de més vastes, més
168 complexes, en les quals els homes havem adquirit un superior grau de progrés.

Però, què entenem nosaltres per progrés?

Jo no sé si creieu que progrés vol dir perfecció. Quasi tothom estableix una sinonímia entre progrés i perfecció.

174 I, què ha passat amb la nostra perfecció? Doncs ha passat el pitjor que podia esdevenir i ara ens trobem en una època en que els homes havem acceptat per model nostre a Sanxo, i estem massa clavats de peus a terra, som feixucs, som ploms. Havem anat massa enllà en els límits del progrés material, i tenim oblidats els deures de perfecció espiritual, i el malestar actual de tot el món és potser la terrible conseqüència del desequilibri d'aquests dos progressos. D'aquí en
180 deriva la manca d'amor, de fe, d'intel·ligència entre els homes, i es fa viva la dita antiga de «homo hómini lupus», es fa actual com d'ara, que entre home i home hi ha un abim insondable. Els nostres éssers més estimats no són els homes, no tenim plaer abraçant un germà per què no som germans encara que ens ho diem; els nostres amors són el diner, l'ambició de poder, el domini damunt l'home i el poble,
186 l'orgull, la vanitat, les armes per a matar-nos els uns als altres, per a pendre'ns els béns, la felicitat, la llibertat, la sang, la pau, la vida. La nostra intel·ligència ha de cercar el medi d'abatre l'home, l'home que ahir cercàvem per associar-nos en profit del nostre refinament, de la nostra civilització, del nostre progrés, de la mateixa manera que en els temps primitius ens enginyàvem per lluitar i abatre les feres.
192 Som pitjor que feres, i els udols que fem en les nostres miserables convulsions, en la lluita fratricida, són els crits de l'odi que ofeguen les súpliques d'amor, són els crits de mort que apaguen els cants de vida!

Això no és progrés, això no és llum, això és decadència, és tenebra, és la nit del segle vint.

198 Si les feres viuen a les selves, els homes viuen en les ciutats. Les ciutats són les selves dels homes, i les selves, les ciutats de les feres.

Les feres es barallen com a homes en les selves i els homes es barallen com a feres en les ciutats.

Quasi arribaríem a dubtar si són superiors ells o bé elles, si no fos que totes les nits tenen la seva lluna i tots els deserts el seu oasi.

204 Sortosament, dintre d'aquest gran batibull de la humanitat en desavinença per haver perdut la cultura, hom veu florir institucions, agrupacions, centres, collectivitats noves amb homes tal volta renovellats, que refan el treball de depuració, per a restituir la cultura al poble, el qual, és precis que es convenci que l'arma per a lluitar els homes contra els homes, no és el canó, ni el sabre, ni els fusells, ni
210 el gas asfixiant, sinó el pensament, el sentiment noble, l'idea; i que després de tota lluita no hi ha d'haver vencedors ni vençuts, sinó convedors i conveduts.

Seria preciós i encoratjador i fins lloable que aquets moments que ara viu aquesta entitat nostra vinguessin a ésser l'entrada a una nova era de cultura per a la vila de Marsà, que colloqués els seus
216 fills al nivell de l'home de caràcter, que home de caracter és aquell qui heu intelligència clara, raó madura, sentiment ordenat, voluntat poderosa.

A primer cop de vista sembla difícil i costós convertir una entitat fent-la passar de purament recreativa, a instructiva a cultural, però l'esforç que cada individu pugui portar-hi, no cal que sigui tan gran
222 per a que constitueixi, sumat als esforços de tots el bé collectiu. Cal posseir-nos d'un veritable esperit de bondat. Una mica de sacrifici de la pròpia llibertat individual pot constituir la llibertat collectiva. Cal persuadir-nos que la incultura és l'origen de tots els mals; de la pobresa, de la misèria, de l'esclavitud.

No considero el moment prou oportú per a traçar un programa, ni
228 cal això, per ara, únicament us diré que si voleu pertànyer al món dels escullits, cal que penseu una cosa, és a dir, moltes coses. Cal que penseu en que la entitat és casa vostra; que vosaltres sou una família; que us haveu de comunicar les vostres idees, els vostres pensaments i sentiments més íntims com veritables germans; que l'únic enemic contra el qual haveu de sostenir una lluita constant, és l'incultura;
234 que cal llegir, estudiar, discutir serenament les qüestions de tot ordre, els fets de tota mena, manifestant-vos mútuament allò que elles i ells us suggereixin i les impressions que en treieu. En una paraula; cal actuar materialment i espiritualment, cal triar entre la perfecció, la inacció, i la corrupció, però ans de fer la tria és indispensable de meditar, i pensar que perfeccionar-se, és viure; que restar encallat, és
240 la mort; que corrompre's, és el més monstruós dels suïcidis.

Tenim a Marsà institucions agrícoles que responen al vostre progrés material? Doncs ens manquen institucions de cultura que reponguin al nostre progrés espiritual. Penseu en el doble aspecte de l'home, que és igual al doble aspecte del poble. Penseu en l'equilibri de lo substancial i lo essencial.

246 Si aquesta és la vostra constant preocupació, jo us asseguro que posareu en lloc visible la vila de Marsà; i ara teniu l'avinentesa de començar la tasca.

Tingueu present que si diuen, per exemple, que Marsà és un poble salvatge, no és al continent a qui va adreçat el qualificatiu, sinó al contingut, que som nosaltres, i és igual que si diguessin que els fills

252 de Marsà són uns salvatges. De la mateixa manera, si diguessin que Marsà és un gran poble, voldrien significar que nosaltres som uns grans homes.

El bon nom o el mal nom d'un poble depén del bon nom o del mal nom dels ciutadans que l'integren. Cal doncs que els uns per als altres i tots amb tots, associats per un noble fi, tinguem el ferm propòsit de
258 fer que d'ací dintre en surtin homes capaços de comprendre l'alcanç, el que és i ha d'ésser l'associació, capaços d'estimar la pau, la llibertat, l'amor; dignes de presentar-se a tot arreu del món amb el títol d'homes de bon nom.

Salvador Estrem i Fà

Marsà = 4/6/927

G.5 TIVISSA, 14 D'AGOST DE 1927

Conservem només la portada del manuscrit d'aquest discurs, en què es fa constar, a més del nom del seu autor: «Discurs. Llegit al Teatre Pitarrà de Tivissa la tarda del 14 d'agost, amb motiu de l'anada de l'Orfeo Capsanenc i el seu Esbart Dansaire, a les festes de la Baranova.» Malgrat això, coneixem el contingut del discurs perquè, arran d'un homenatge que es va tributar a Estrem el 31 d'agost de 1931 a Falset, el periòdic *Tivissa* va publicar un article, «De l'Homenatge a Salvador Estrem i Fa», que reproduïa tot sencer el parlament, però sense el títol.¹¹ Així, doncs, Estrem va llegir aquest discurs el 14 d'agost de 1927, a Tivissa, en la presentació de l'Orfeo Capçanenc en aquesta vila, a les festes organitzades per celebrar la nova urbanització de la plaça de la Baranova.¹² El discurs, tanmateix, va tenir una conseqüència desagradable per a Estrem, ja que el seu contingut va disgustar tant la censura del règim dictatorial de Primo de Rivera que va fer clausurar l'Orfeo durant uns mesos.¹³

11 Veg. *Tivissa*, any IV, núm. 51 (20 d'octubre de 1931), pp. 365-368. Pel que fa al títol, apareix a l'«Índex autògraf» un discurs de l'any 1927, «Les cançons», que no he sabut localitzar de manera fefaent: em sembla possible, però, pel seu contingut, que sigui aquest que va llegir a Tivissa.

12 Per conèixer amb més detall el desenvolupament de la festa i de la personalitat del seu principal promotor, Lluís Brull i Cedó, vegeu especialment Brull (2015).

13 En l'article de *Tivissa* (20 d'octubre de 1931) suara esmentat —sense signar, però que goso atribuir a Lluís Brull, perquè va assistir al sopar d'homenatge a Estrem, a més de ser el director de la revista tivissana—, queda clar que la causa de la suspensió de l'Orfeo Capçanenc fou la seva actuació a Tivissa i, particularment, el discurs d'Estrem: «Recordeu, per últim, lectors, per tal de centrar del tot exactament el valor d'aquest discurs de l'Estrem i de les circumstàncies aquelles referenciades, que per causa d'aquella festa i de l'acte en el qual es llegí el discurs, l'Orfeo Capsanenc i l'Esbart Dansaire sofriren persecució i suportaren una sanció injusta per causa de Tivissa, per causa de l'amor que Tivissa volgué significar-los i que gairebé s'ha perdut ja l'ocasió de vindicar i reparar en un bell nou acte de confraternització, d'abraçada estreta de Tivissa a les institucions capsanenques, que foren punides i perseguides per la nostra causa, i fins hem d'afegir, per completar el nostre pensament i sentiment, “que per la nostra culpa”, ja que d'haver estat aquelles punicions i persecucions desplaçades

Germans:

El dia que per primera vegada vaig posar els peus en aquesta simpàtica vila que s'asseu recatada damunt un bell pujol a mig aire de la serra, com infant en falda materna, presonera de llum com el fruit d'una branca, dolça i quieta com el suc aurífic d'aquell arbre
6 de testa aurèolada que simbolitza la pau, daurada de sol acaronada per tots els petons de totes les ventades com la dolça ametlla que es reclou en capsa vellutada i els vostres camps amb els blats que suara queien rossejats sota el cop de la falç i les dalles, el duré tota la meua vida a la memòria com una cosa inoblidable entre totes aquelles altres coses que són plaents de recordar.

12 Hi venia amb una mena de recança, amb un neguit estrany. Sota el poder de la força de la meua imaginació, concebia Tivissa com una vila ajeguda lassament damunt una terra ingrata, salvatge, inhospitalària. La realitat, però, ha desfet l'engany, i em fóra impossible d'explicar-vos la inefable joia sentida per mi enfront de la meravellosa visió de les vostres planes fecundes plenes de verdor; dels vostres costers daurats amb les enginyoses escalinates dels marges, senyals inconfusibles de les terres catalanes, manifestació única dels esforços dels nostres bruns terrorols en lluita pel viure i contra els elements; de la vostra toia de cases florint damunt els camps prometedors regats amb la vostra suó; àvida de la llum que no li és regatejada i de la vastitut dels horitzons que no s'amaguen al seu esguard; amarada
24 de sol i de cel al redós d'uns altívols turons platejats, rígits i severs com guaites que vigilen, i la guarden. Davant de tanta bellesa, caigut en mig de tanta poesia, dins de la vostra vila de carrers costaruts i retorts ombrejats de les humils cases odorants de vellúria, amb la carícia fresca de l'ombre dels seus portals i els sons passos de dansa de les vostres donzelles formoses com les nostres —galta vermella, ull flamejant, caballera vellutada, totes encisadores, veu de cançó, esguard que crema i torba.— Davant de tot això, tant vostre, que ve a ésser com un altre paradís terrenal, a l'empar de l'església encimbellada, esvelta, elegant, temple d'amor i de pau amb els murs tacats d'una mica de pecat de guerra i una altra mica de pecat de profanació de l'art, vaig sentir en els meus dintres la sensació de
30 trobar-me prop d'una gent plena de neguits, endurida pel treball, però de cor noble i ablanit de bons sentiments.

No em costà gaire de constatar la realitat del meu segon presentiment quan uns braços oberts, uns llavis somrients i unes veus amables ens donaven germanívola acollida, quan amb el meu amic l'Abdó Barceló, director de l'Orfeó Capsanenc i del seu Esbart Dansaire veníem per a organitzar una festa, una d'aquestes festes que per
42 dissort són encara en bona part de la nostra terra considerades com una cosa nova i tingudes per la gent mancada de cultura històrica i d'intuïció artística, com una invenció, com un maquinament hàbil

del lloc on s'aplicaren al lloc on procedia, o, almenys, haguessin estat honorablement compartides, podríem dir, en lloc "que per la nostra culpa", podríem dir que ho foren per la nostra honra i per la nostra glòria.» Cf. també Marco (2016: 172-181), on s'apunta que un tràmit administratiu —els terminis de lliurament dels estatuts de l'entitat al Govern Civil— en fou la causa oficial, però que en realitat cal buscar-la en el discurs de Salvador Estrem. Finalment, al volum *La mala collita*, la poesia «He estat oprès» sembla confirmar també aquesta explicació.

d'esperits desvagats, quan precisament aquestes festes no són altra cosa, ni tenen altra valor que la dels més preats i grans tresors pairals de la nostra terra.

48 Ací ens teniu, doncs. Cap novetat no us portem. Res de nou no ens mena a vosaltres que tan amablement ens haveu cridat i que tan generosament ens haveu sabut rebre, si no és el desvetllament, la deixodança de l'esperit que en altre temps animà la nostra terra, rica i plena de manifestacions pròpies del nostre sentit racial que foren el fonament, la base ferma de la nostra vida espiritual i artística.

54 Si alguna cosa de nou us portem avui, és únicament el nostre amor, la nostra voluntat, la manifestació palesa dels nostres esforços, el nostre braó i el nostre abrandament, fruit esponerós de la nostra joventut fecunda, inquieta, neguitejada d'enyorances i il·luminada d'esperançaments, que fa camí amb pas ferm i gest noble cap a les clarianes d'una nova era pressentida i necessària de renovellament del sentit pairal, de retrobament de la nostra personalitat desdibuixada per tants de mals com havem admès que caiguessin damunt nostre. L'esperit que ens mena i ens anima no és nou, ve de més de dos segles enrera i troba en la nostra joventut un nou desplegament d'ales.

66 Per això avui, no sabríem passar ni viure aquests preciosos moments entre vosaltres, deixant-vos la mel sagrada de les nostres cançons i el gest graciós i àgil de les danses nostrades, sense dir-vos, per bé que breument i de passada; qui som; què fem; on anem.

Nosaltres som un estol de treballadors de la terra, com la d'ella és la color de la nostra pell i com la del seu cel o com la dels seus cims
72 la dels nostres ulls. Som forts i cantelluts com ella mateixa; dolços com ella també, cor oberts i sincers. Regirant els seus terrossos sota el sol que crema i el vent que aplanava i afua les seves ales invisibles, amb el degotar de la suor dels nostres fronts, sabem arrencar-li el tresor dels seus fruits que són el seu agraïment, i amb ells portar a les nostres llars amables, on esclata la rialla dels nostres fills i lluu
78 la blanca testa dels nostres avis, la riquesa material que manté els nostres cossos amb el nostre pa de cada dia i els fa sans i bells, i ens dóna aquella mica de llibertat i aquella altra mica de pau exterior que ens fa semblar tranquils i satisfets.

Però no és veritat del tot la nostra satisfacció i la nostra tranquil·litat. Perquè tenim esment que la nostra vida corporal no és més que
84 la meitat del nostre viure i quan havem sentit la veu del nostre esperit ofegat sota la carn pesant i feixuga, sota la miserable argila que ens té clavats a terra, havem sentit que dins de nosaltres hi havia un neguit, un trasbalsament, un delit de rentar-se de pecats, de pujar amunt a la claror i fondre-s'hi, es congriava en el nostre si una tempesta i l'esperit ens demanava el llamp, el vent, la pluja, i tot això se'ns
90 enduia, ens prenia, ens abrivava, i vet-aquí que no ens sabem resistir, i com gent del camp que som, som el llamp que enlluerna, el vent que udola, la pluja que davalla amb una cançó dringant damunt la nostra immondícia.

Si ens preguntessin què fem, us respondríem: —Cantem. Dansem.

Nosaltres donem als aires la nostra cançó pura, clara, aquella
96 cançó que no parla d'altres coses que de les coses de la nostra pàtria, aquella cançó que va d'ànima a ànima i és l'esperit de la nostra terra,

lliure de tot exotisme, com un gran llibre obert als ulls dels cors de la
raça, el llibre indestructible, impalpable, vivent, alat, que ens mostren
les rondalles, els contes, les llegendes i les històries de les nostres
viles i del nostre poble i de la gent de les nostres viles i del nostre
102 poble. Cada cançó nostra ens emociona, ens commou, ens porta dins
nosaltres mateixos i no ens hi trobem estranys ni enyoradissos. No
és la cançoneta banal i impúdica, aquella cançó que ens desconhorta
de veure com ha guanyat terreny a casa nostra tan rica en cançons
pròpies, aquella cançó fàcil que s'aprèn i s'oblida i es substitueix,
perquè no ens costa ni ens lleva res; frèvola, perca, perquè després
108 de posar a la nostra pell la barroera voluptuositat d'un pessigolleix i
saccejar l'argila miserable del nostre cos, no ens arriba a l'ànima ni
fa florir en el nostre esperit cap sentiment de noblesa.

Nosaltres portem a la llum del sol les danses de la nostra terra,
plenes de sabors diverses; en cada una d'elles trobareu el gust d'una
comarca; en les unes, veureu en festa la gent rústega i franca del
114 camp; en altres la ingènita de les terres altes, de Manelic; en altres la
noblesa, la finor i la cortesia de les gentes nobles; i en altres encara
hi podreu tastar aquella religiositat, hi endevinareu un aire litúrgic
que us farà recordar aquells formosos temps d'harmonia i cohesió
puixant entre la nostra Església i el nostre poble cristià. En aquestes
dances plenes de llum i de color, veureu de subtil i elegant moviment
120 dels cossos que no s'abraonen ni s'entrebanquen fent-se nosa, ni
lleven puresa de pensament ni de sentiment a l'obra artística. Són les
dances nobles i honestes del gest àgil, el somriure al llavi, l'esguard
dolç i el cap clar sota la barretina musca, que encara ostenten algunes
venerables testes de la vostra vila, i la gandalla fosca que posa al
front de l'iri de les donzelles una llaçada com un oronell aletejan.

126 En aquestes danses, anem nosaltres i va tothom a cercar l'esplai de
la nostra ànima, i mentre fem gran el poble que les produí, trobem
en elles el nostre refinament espiritual i la nostra educació artística,
que és igual que si diguéssim, simplement, la nostra educació.

Dances i cançons són el nostre tresor pairal, la nostra tradició
històrica, les veus i les gestes dels nostres passats que tornen i ens
132 demanen seny als que havem caigut sota influències puixants que
ens lleven personalitat, als que havem acceptat aquelles cançons que
esqueixen el llavi, apaguen els ulls, i ombregen els esperits, i als que
un dia acceptàvem gairebé com a pròpies, aquelles danses en les
quals, més que la fusió dels sentiments nobles i enlairats, trobàvem
la folla passió d'una luxúria insadollable, el contacte lasciu de la carn
138 amb la carn, de la misèria amb la misèria.

Amb tot aquell bagatge d'insubstancialitats i de ximpleries, mig
corromputs, rodolàvem avall en franca decadència, però la Santa
Providència ha fet que en trobar-nos a la meitat del pendís, aquelles
veus de la terra amb set de redempció ens fessin tornar enrera, no per
a recular, sinó per tornar amunt i per no caure.

144 En aquests moments, no serà inoportú de recordar aquelles elegía-
ques estrofes del cantaire de l'Atlàntida.

Catalunya, pàtria dolça,
com se perden tes costums!
lo de casa se t'empolsa
i amb lo d'altres te presums:

150 tes cançons les oblidares,
 tos castells els aterrades,
 jen les flors de l'hort dels pares
 ja no hi troba el fill perfums!

 Ja ton poble, Catalunya,
 fins oblida el teu parlar;
156 i a algun fill quan se t'allunya
 se'l coneix pel renegar!

 ara vénen dos versos que la nostra prudència ha de fondre en el
 silenci, i després, diu:

 ulls que et veren gran com eres,
 ¿què faran, sinó plorar?

162 Però nosaltres que ja navem plorat prou, ara ens redrecem i cantem
 i ballem i som el bon costum que torna, treiem les nostres coses de
 sota la pols, anem perfumats de tanta cançó, i fem un castell qui
 s'eleva damunt les ombres mesquines, i no oblidem la nostra parla,
 ni reneguem.

168 Nosaltres fem tot això. Per això mateix us deia que som el llamp
 que esqueixa les nuvolades, el vent que treu la pols de damunt les
 coses oblidades, la pluja dringant que enterra la pols i renta.

 On anem, demaneu? Doncs anem enllà, molt enllà. Anem de poble
 en poble i de vila en vila a despertar germans, a fer-los llum, a
 endur-nos-els dins la nostra tempesta amb una abraçada, a dibuixar
 en un cel clar com el que ve darrera les pluges i els vents, la fesomia
174 autèntica de la nostra terra.

 I avui som aquí, germans de Tivissa, i us duem la nostra abraçada
 i el nostre amor, amb la gràcia de les nostres danses, i la veu alada i
 subtil dels nostres cants damunt dels quals volem que vegeu onejar
 els plects de la senyera que els farà més triomfants.

Salvador Estrem i Fa

G.6 FLIX, 27 DE MAIG DE 1928

Per un llarg article publicat al quinzenal *El Llamp*, «L'Orfeó Capsanenc i el seu Esbart de Dansaires a Flix»,¹⁴ tenim notícia que les entitats de Capçanes van actuar a Flix, convidades per la societat Unió Social, la vetlla del diumenge 27 de maig de 1927. L'actuació es va desenvolupar, després de la rebuda a l'estació i del sopar,¹⁵ d'acord amb l'ordre habitual: després del discursos inicials, l'Orfeó va executar les cançons del seu programa i l'Esbart Dansaire va finalitzar l'actuació amb els

14 Veg. *El Llamp*, any VIII, núm. 167 (15 de juny de 1928), pp. 1-2. L'article en qüestió és reproduït tot sencer per Marco (2016: 183-188).

15 La rebuda a la vila riberenca fou esplèndida, amb l'estació de trens atapeïda de públic i la banda de la Unió Social tocant, i una ofrena de flors per part d'un gran nombre de noies de Flix. El poema «Cançó d'unes donzelles que em duïen amistat», que pertany al recull *La mala collita*, descriu precisament aquesta escena.

balls populars catalans.¹⁶ Del discurs de Salvador Estrem, es conserven dotze fulls manuscrits, numerats del dos al tretze, sense títol ni datació precisa, ja que manca el primer. Com que el text no pren comiat ni té un acabament explícit, el final resulta incert; tanmateix, en el seu estat actual, al meu parer, el text es mostra coherent i possiblement hi falti només aquest comiat. Al revers dels dos darrers fulls, finalment, hi ha uns apunts manuscrits del mateix Estrem, que no semblen tenir relació amb el contingut del discurs.

[...] artístics amb aquesta vila clara com un infant que xipolleja en l'aigua d'aquest gran riu qui passa tot cantant la seva història, olorosa igual que una toia de flors dins un pitxer gloriós.

Molts d'entre nosaltres no havien estat mai a Flix; segurament que molts de Flix mai no han estat a Capsanes.

6 Avui haurem fet d'aquestes dues viles, la de la muntanya i la del riu, una mena de connubi espiritual. Vosaltres, per exemple, podríeu estar assedegats d'amor dins la vall, i nosaltres us baixariem de les terres altes de muntanya l'amor del riu d'aigua clara, brillant, sonora i àgil de les nostres cançons i de les nostres danses.

12 Segurament, no haurà estat tan gran l'interés vostre per veure'ns i sentir-nos, com el nostre desig de que ens vegéssiu i ens sentíssiu, però ara que ja vivim aquests moments tots plegats en reciprocitat de cobejances ens volem arrapar al vostre cor per a fer-vos nostres, tant com nosaltres som vostres.

18 Molt segurs devem estar que la nostra obra és d'un alt sentit educatiu i refinadora del gust i del sentiment popular, que mai no ens havem negat a qui ens demanava, i sempre ens oferim generosament encara que no ens demanin.

Nosaltres diem: Deixeu-nos estar un dia, una nit entre vosaltres i us cantarem unes cançons i us farem unes danses. Deixeu-nos venir, que us volem arribar dins el cor.

24 I ara que ja som aquí, si més no, encara, us podem agrair contents la vostra amable i cordial rebuda, l'estatge a les vostres cases, i la llum generosa de la vostra taula parada on tots junts hi havem compartit el pa, el vi i l'amistat nova.

30 Potser, de moment, una rialla escèptica haurà gosat florir en els vostres llavis en saber que de Capsanes, aquella vila tan menuda que gairebé no s'albira, venia un orfeó i un esbart de dansaires. No fóra estrany. De moment, no sembla pas que unes coses tan grans puguin neixer i créixer en uns llocs tan petits. Però si considereu que la bondat i la bellesa no tenen lloc determinat ni hora precisa per a florir i que igualment es poden manifestar en els grans que en els xics, en els poderosos com en els necessitats, ja no és una cosa rara tant com increïble que d'una vila petita en vinguin coses bones i belles, coses grans. Em permetré de recordar-vos, de passada, que

36 els pots petits tenen la bona confitura.

16 Aquell mateix estiu l'entitat flixanca va retornar l'actuació dels orfeonistes capçanencs amb una visita a Capçanes. Es va organitzar una festa per donar compliment als visitants, de la qual es conserva —gràcies a la premsa— un resum del discurs que hi va pronunciar Estrem. Veg. *El Llamp*, any VIII, núm. 169 (15 de juliol de 1928), p. 10.

I ara, em permetré també de dir-vos per què venim a portar-vos la confitura de les nostres cançons i de les nostres danses.

42 Venim a la vostra vila, com havem anat a d'altres i com anirem a moltes més encara: però no voldríem pas que el fet de la nostra presència entre vosaltres fos atribuït a un desig d'exhibició. Fóra una injustícia que no ens voldreu fer, el suposar en nosaltres la condició de la pedanteria essent i havent vingut d'una manera tan humil i tan amorosa. L'entusiàstica rebuda que ens haveu sabut fer, ens ha demostrat clarament que sou capaços d'entendre'ns i de comprendre'ns i això més que res ens anima i ens dóna ales.

48 Alguna vegada, millor dit, moltes vegades, en aquest mateix teatre hi haurà vingut a fiblar la vostra oïda manta cançó banal de coblejadora que us haurà arrencat del llavi una rialla poc pia i us haurà fet pessigolles a la carn, aquesta mena de llast que havem d'arrossegar per la mar de la nostra vida i del qual no ens podem lliurar, sinó que l'havem de conservar i tractar bé per a no rebaixar-la, per a no fer-ne
54 abans d'hora una dolorosa descomposició.

Moltes vegades, també, l'aire més o menys acrobàtic d'un ballarí, haurà distret el vostre esguard amb uns moviments geroglífics que hauran fet molt bonic. Estic segur que si la coblejadora tenia bona veu i no feia cap gall en les seves cançons amarades d'aquell incentiu pecaminós que us feia riure i us baïa la pell, i que si el ballarí acrobàtic en les seves danses més o menys verídiques i representatives
60 no ha perdut el fil del càlcul ni s'ha entebancat en els seus moviments dubtosament artístics, haureu sortit superficialment contents i satisfets i àdhuc, —potser— creguts que no us han estafat.

Però hi ha ningú capaç de demostrar que d'aquests espectacles se'n pot treure una saludable lliçó? Potser si. Pel que fa a mi, jo us he de confessar sincerament que he assistit a aquesta llei de festes i he constatat l'absència del sentit de l'art.

Perquè havem d'entendre que en tota obra purament d'art i tota manifestació artística, pel fet d'ésser l'art una font d'educació dels sentiments humans, l'home hi ha de trobar confirmada una franca tendència a la moralització popular, a la purificació, a l'elevació;
72 i cada vegada que jo m'he trobat dins aquests espectacles, n'he sortit decebut, fins al punt d'abandonar-los, perquè, amb la multitud al meu voltant alguna volta m'he sentit contagiats d'aquells falsos entusiasmes, m'he sentit desmoralitzat, impur, degradat.

Doncs no acaba aquí, això. Aquella cançó o aquella dansa reviu, no en el sentiment de les donzelles ni dels fadrins, sinó en la memòria
78 no més, i per elles i per ells és cantada i és dansada. I amb aquelles cançons que no diuen res i que diuen massa —i per això no diuen res— les donzelles acompanyen les seves femenines i casolanes tasques, i els infants fan gala de llur precocitat, dient —pobrets— el que saben, sense saber el que diuen, i amb aquelles danses que jo m'atreiria a qualificar d'indesitjables, fadrins i fadrines amaneixen
84 les festes majors d'avui enllotant el sentiment popular autèntic.

Permeteu-me que blasmi les donzelles que no tenen per a cantar altres cançons que aquelles. Tan bonica com és una noia a la nostra terra, que només somrient ja us té encisats i corferits! Si elles no poguessin cantar altrament i despertar-vos amb llur cançó un senti-

90 ment pur, jo demanaria a totes: No canteu, no canteu; somrieu-me i el vostre encís serà la joia de la meva vida.

Permeteu-me que blasmi també els fadrins i les fadrines entregats a l'esclavitud de les danses impúdiques; si els dies de festa major no tenen altre gest ni més moviments en la gràcia dels seus cossos àgils en la dansa, que aquell moviment salvatge de la dansa exòtica i baixa, jo diria als uns i a les altres: Camineu, passegeu, però no balleu. Jo 96 diria al fadrí: Tu, jardiner del jardí de l'amor; rega i cuida les flors del teu jardí, flaira-les, pren-les amb tu, però no les rebreguis.

Jo diria a la donzella: Vina, dona'm la mà i dansa al meu costat i al meu davant. Vull veure en el teu moviment, no l'instint barroer, sinó la gràcia pura. No te m'abraonis; vull veure el teu rostre ple de claror amb el clavell encés del teu riure i amb les estrelles fulgurants del 102 teu esguard, i no tenir-lo damunt del meu roig i cremant de luxúria.

Si no tinguéssim altres cançons i altres danses...

Però, heus ací la nostra alegria! En tenim d'altres i són nostres i amb elles podem expressar els nostres sentiments d'amor i els nostres neguits i tot allò que té, que vol i espera la nostra ànima. Són les cançons i les danses que han nascut del nostre ser, del nostre esperit 108 i a ell tornen i van de l'un a l'altre en comunió de sentiments i de pensaments. Són l'ànima mateixa de la nostra terra.

Era un tresor que teníem abandonat amb el record dels nostres avis. Hi hagué qui en regirà les cendres, i aquesta riquesa pairal en fou destriada i els orfeons i els esbarts de dansaires retornen al poble allò que és ben d'ell, la gran abundor de les danses perdudes i de les 114 cançons preterides.

I són aquesta virior de fadrins i aquesta claror de donzelles els qui avui us les porten a vosaltres amb l'empenta i la puixança de la seva joventut i el sentiment d'una vera amistat, abrandats per l'amor i la fe que ens fa germans.

Volem entrar cantant al vostre interior i sabem que la cançó hi 120 caurà com mel en àmfora, endolcint el vostre esperit, alliberant-lo del mal sentiment, elevant-lo a una profunda altura.

Si us fem viure amb les nostres cançons; la rialla serà austera, clara, lluminosa. Podeu estar segurs que no us esqueixarà el llavi.

Si us fem plorar, la vostra llàgrima no serà el plor amargant de cap dolor ni de cap passió, ni de cap odi a ningú. Serà la mateixa mel de 126 la cançó sobreixint i regalimant pels flancs fulgents de l'àmfora del vostre esperit.

Tingueu la seguritat que la vostra emoció, si és que arribava, serà una conseqüència del retrobament de vosaltres mateixos.

Això mateix us diran les nostres danses plenes de sabors diverses. En cada una d'elles hi trobareu el gust d'una comarca; en les unes hi 132 veureu en festa la gent rústega i franca del camp; en altres l'ingènua de les terres altres de Manelic; en altres, la noblesa, la finor i la cortesia de les gents nobles; i en altres encara hi podreu tastar aquella religiositat, hi endevinareu uns aires litúrgics que us faran recordar aquells hermosos temps d'harmonia i cohesió puixant entre la nostra Església i el nostre poble cristià.

138 En aquestes danses plenes de llum i de color hi veureu el subtil i elegant moviment dels cossos que no s'amunteguen ni s'entortolli-

guen tot fent-se nosa, ni lleven puresa de pensament i de sentiment a l'obra artística.

144 A aquestes danses hi anem nosaltres i hi va tothom a cercar l'esplai de l'ànima i trobem en elles el nostre refinament espiritual i la nostra educació artística, que és igual que si diguéssim simplement la nostra educació.

Cal que siguem sincers.

150 Em sembla que amb tot el que acabo de dir —si és que he dit alguna cosa— teniu ben clar que no venim a exhibir-nos i demanar el vostre aplaudiment, sinó a trobar-vos i demana-us la vostra ànima, i la nostra victòria fóra que darrera nostre creixés el vostre entusiasme i seguíssiu cantant i ballant amb nosaltres aquestes cançons i aquestes danses que són filles d'un poble que estima i avença donant-se les mans.

G.7 MÓRA D'EBRE, 16 DE SETEMBRE DE 1928

Sota l'encapçalament «Parlament del poeta Estrem i Fà, en la Vetllada del dia 16, donada pel meritíssim Orfeó Capsanenc i el seu aplaudit Esbart Dansaire, en el Teatre Juli Antoni del CID de nostra vila», el periòdic *La Riuada*¹⁷ reproduïx el discurs que Estrem va fer a Móra d'Ebre en ocasió de l'actuació de l'Orfeó Capçanenc en el Tercer Festival Pro-Monument Juli Antoni, organitzat pel Centre Instructiu Democràtic, el dia 16 de setembre de 1928.¹⁸

Germans de Mora d'Ebre:

Senyores; senyors:

6 Els confeccionadors del programa que ha llençat als quatre vents l'anunci d'aquesta festa que estem a punt de celebrar, us van dir que jo faria la presentació d'aquest estol de cantaires que baixen amb la brunor del sol de les terres altes, i el perfum de les vinyes del Priorat, a encisar amb els seus cants i les seves danses els germans de les terres baixes, molles de regor, fresques d'ombra d'hort, corpreses de la fecunda i secular cançó de les aigües inquietes de l'ample riu que fa de mirall a la vostra vila, que adés apar una enamorada qui es poleix per agradar tot guaitant-s'hi, i adés sembla una deesa eixint
12 fresca com una rosa del bany matinal.

Si calia, faria això; la presentació dels cantaires i dels dansaires, però sense que vulgui significar en mi un orgull innoble i en ells un pecat d'immodèstia, jo us diria que gairebé no cal fer la seva presentació. Tots ens coneixeu de sobres; els que ens haveu sentit, perquè ens haveu sentit, i els que no ens haveu sentit perquè ens

¹⁷ Veg. *La Riuada*, any II, núm. 31 (6 d'octubre de 1928), pp. 3-5.

¹⁸ El diumenge 19 de gener de 1930, la redacció de *La Riuada*, amb el seu director Martí Rouret al capdavant, va visitar Capçanes per fer ofrena a l'Orfeó Capçanenc d'una llaçada oferta per Llàcia Hernández, mare de l'escultor Julio Antonio. Durant la celebració que es va organitzar per rebre els riberencs, Salvador Estrem va llegir una poesia escrita per a l'ocasió i dedicada a Llàcia Hernández, «La processó i la sardana de Juli Antoni». Veg. *La Veu de Tarragona*, any XVIII, núm. 866 (25 de gener de 1930), pp. 1-2, i *La Riuada*, any IV, núm. 61 (30 de gener de 1930), p. 5-8.

18 haveu cridat per a sentir-nos i si no haguéssiu sapigut qui som no
ho hauríeu fet.

Es la segona vegada que tenim el goig de portar el fruit sagrat dels nostres esforços a aquesta hermosa vila. Ahir a un lloc, avui a un altre, tots dos prou agradívols i mai no voldrem saber més que una cosa: que havem vingui sempre pels germans de Mora d'Ebre.

24 Però hi ha ben bé una diferència entre l'una i l'altra de les dues vingudes nostres a la vostra vila. Ahir amb les nostres manifestacions artístiques i amb no res més que amb això, veníem a demanar als germans de la vora de l'Ebre si els plavia la cançó i la dansa nostrades, i a veure si amb elles els féiem bategar el cor i els dúiem a experimentar l'emoció del retrobament dintre d'ells mateixos, de la seva veritable personalitat. I com que vam creure en la vostra
30 sinceritat ens hem cregut sempre que allò reeixí i fou un fet.

La nostra vinguda d'avui fóra exactament igual que aquella, amb l'avantatge per endavant, de reeixir. Però aquesta vinguda d'avui a celebrar aquesta festa amb vosaltres té un altre aspecte, té de més a més un altre sentit. Avui som una colla d'artistes criats per una colla
36 d'amants de l'art i tots junts celebrem una festa a honor i glòria de l'art, a honor i glòria d'un artista.

I ara sí. Ara faré la presentació. No la presentació dels cantaires a vosaltres ni la vostra als cantaires, que ja us he dit que ens coneixem, no. Permeteu-me que siga una altra. Permeteu me que faci la presentació dels cantaires, dels dansaires, de tots vosaltres i de mi mateix, a
42 l'esperit que avui ens agermana i abranda el nostre amor, la nostra fe i els nostres entusiasmes; l'esperit de Juli Antoni.

Quan el bon amic Rouret i Callol ens assabentava, al company Barceló i a mi, de la lloable iniciativa dels elements que componen la revista *La Riuada*, d'erigir en la vostra vila un monument que perpetués la memòria del gran heroi qui triomfà en l'art i que es digué
48 Juli Antoni, ens demanà també la nostra col·laboració artística i ens parlava de realitzar en pro d'aquesta obra dignificadora i enaltidora la festa que ara comencem. Nosaltres que en l'exercici de les nostres tasques, havem sempre abandonat gairebé per complert tota feixugor material i que amb les nostres cançons i les nostres danses anem seguint els indrets de la nostra terra on hi ha germans que ens volen i
54 ens estimen, sense altra missió que la d'elevat-nos per damunt de les coses impures, d'elevat-hi els qui ens escolten amb l'ànima, i de fer patriotisme d'una manera noble i desinteressada, mai no ens podíem negar a voler portar la nostra contribució a aquesta obra que més que per un esforç material ha d'arribar al seu terme, pel veritable sentiment espiritual, per la força d'un gran amor a aquelles coses
60 que constitueixen el noble orgull i la glòria del nostre poble. Gairebé m'atreviria a dir que si no ens haguéssiu demanat, ens hauríem ofert generosament a ajudar-vos, perquè sentim dintre de nosaltres mateixos l'escalf germanívol de l'alè del vostre ciutadà excel·lent, tan intensament com el pogueu sentir vosaltres perquè ens era igualment germà. Era vostre, però també era nostre. Era de tots. La seva ànima
66 gran era de tothom i per a tothom.

I ací ens teniu a posar una altra pedra damunt de les que ja teniu col·locades, al monument d'aquest gran artista qui d'infant amb una fina sensibilitat, amb un esguard abranda i ple de somni, amb l'ani-

72 ma encesa, amb unes mans que feien olor de miracle, desentés dels
jocs infantívols i dels esplais vagarosos, anava pels carrers costaruts
de la vostra vila i n'acaronava amb amor les pedres que encara deuen
tremolar d'emoció d'aquelles carícies, beneïa la pluja que li omplia els
sots de fanc on ell hi aniria a pastar les primeres figures, els primers
somnis, les primeres obres d'art que ell arrencava en processó una
rera l'altra com si allò fos el pròleg ple d'ingenuïtat, curull de sinceritat,
78 d'aquella altra gran obra, d'aquella altra processó solemne plena
de miracles en la que hi veiem desfilar la «Rosa Maria», «El cabrer»,
«El novici», «Els Lemonier», «Els herois de Tarragona», «L'estàtua
jascent» i la colla dels bustos de la raça, entre altres tenies creacions
del seu geni incomparable, totes elles filles de la seva inquietud, del
seu somni d'ales amples, d'aquell somni que el feia oblidar que les
pedres eren pesants, cossos morts i que amb la seva noble rebeldia
84 i amb la força de la seva inspiració, arrencava de la quietud estèril
deies pedreres com dient-los-hi: «Aixequeu's i veniu a rebre la meua
carícia i el meu alè. Jo us donaré la vida i la paraula». I les pedres
hi anaven tremoloses i ell les prenia febrosament amb la febre del
creador, i en elles feia el que les donzelles en el teler: brodava; el que
el poeta en els seus llibres: hi escrivia poesies; el que les mares amb
90 els fills: els ensenyava a parlar; el que un déu amb els éssers per ell
creats: els hi donava un tros de la seva ànima.

I aquestes pedres que pel miracle de l'esperit i de les mans del
nostre Juli Antoni són brodades, i diuen poesies i parlen i es mouen
en la solemne processó seva amb resplendor de glòria i que ens
mostren la fesomia de la raça hispànica, han nascut d'entre nosaltres
96 mateixos, som nosaltres amb la nostra fesomia característica, amb el
nostre dolor, el nostre poder, la nostra alegria, el nostre costum i la
nostra glòria qui les ha inspirades, és l'ambient i l'ànima de la nostra
terra que el gloriós artista sabé copsar abastament fins a fer-la seva i
fer-la viure en les pedres que ell despertà.

102 I en aquesta processó seva que és la nostra processó en el decurs
de la nostra història no hi han de mancar les lluminàries enceses del
nostre esperit que sap estimar i pagar d'una manera recíproca amb
cants i gestes glorioses la glòria que ell ens llegà, i que resplendeix
com un sol amorós i avivador d'un noble orgull que pot venir de la
immortalitat d'aquest tros de riba de l'Ebre, per la immortalitat de
Juli Antoni.

108 Si amb les meves paraules no he fet altra cosa que aplaudir l'ini-
ciativa dels amics d'aquesta revista que és una foguera de cultura i
que en diem *La Riuada*, riuada d'entusiasmes, de neguits i de desit-
jós de grandesa, que duu una empenta puixant al desvetllament i
renaixença espiritual d'aquesta vila, hauré satisfet una part del que
em proposava. Si amb tot el demés que us he dit no he fet sinó
114 una lloança de l'obra formidable del gran somniador, del coratjós
lluitador, de l'excel·lent artista, i no m'he entretingut en fer un anàlisi
crític de la seva obra, ha estat per molles i ben explicables raons. Ha
estat perquè jo no em considero amb autoritat per a fer-ho i si ho
hagués provat no hauria reeixit. Demés, no és pas aquest el moment
apropiat per a una tasca així, quan ens mou més aviat el sentiment
120 que no pas la raó, i no podem admetre en aquests moments altra

raó que la de l'heroi qui ha volat i ha triomfat i és germà nostre i li volem aixecar un altar com si fos un sant miracler.

126 Tenia també l'intent de parlar-vos d'algunes coses de la seva infantesa i de la seva joventut, amanides amb curioses anècdotes de la seva vida, però per a tot això me'n dóna avinentesa l'opuscle que volen dedicar-li els amics de *La Riuada* que bé m'hi guardaran unes columnes per a fer-ho. Jo no tinguí la sort de conèixer Juli Antoni, però un dia, una vetlla d'aquest istiu, vaig venir a la vostra festa major i el número més emocionant, més viu, més interessant va ésser per a mi la conversa que vaig tenir amb la seva mare, qui amb una emoció indescriptible m'anava esgranant la vida del seu fill com si
132 en sentís novament la dolor de concebre'l, i que jo escoltava tot fent esforços per contenir una llàgrima i dominar un tremolor de llavis que em traïa.

No crec que sigui necessari d'aixecar amb paraules més o menys belles l'entusiasme popular, de menar-lo a desvetllar-se en favor de la gran obra que us proposeu realitzar. Crec en la consciència de tots
138 vosaltres i de tots nosaltres. Estic cert que com parlaven a l'artista les pedres que ell animà i deixondí, abans de caure el seu cos vençut per a sempre als peus de la seva «Estàtua jascent», el seus germans, sense mancar-n'hi ni un es despertaran i parlaran a Juli Antoni més enllà de la tomba.

I així s'aixequi el seu monument. Cada un hi vagi amb una pedra
144 al coll, que les pedres no seran feixugues perquè eren les seves amigues, i quan damunt d'elles com una resurrecció del germà, s'hi alci resplendent la seva efígie, no hi manqui ningú a portar-hi cants, i flors i festes, i hi vagin a rabejar-se d'amor i de glòria, aquelles donzelles que ell encisà, aquells amics i germans que ha temps enyoren la seva sentida abraçada càlida d'aquella amistat mai
150 entelada per la grandesa que li donava el primerenc somriure de la glòria i la flaire matinera dels llores, i hi vagin també tots aquells altres que no el van poder abraçar i que si ara volien fer-ho, sentirien en el seu cos gelor de marbre que en faria més gran l'enyorança encara.

I ara, siguin per a ell les nostres cançons i les nostres festes, floreixi
156 ben alt pel damunt dels nostres desvetllaments i entusiasmes, el seu monument, i quan algú, fredament, ens demani quan ha costat, li puguem respondre com ell mateix devia dir a les seves pedres vivents: Ens costa un tros de la nostra ànima.

Salvador Estrem i Fá

G.8 FALSET, 1931

Finalment, es conserva el manuscrit d'un discurs del qual ens falten totes les dades, excepte l'autoria: títol, datació, lloc i circumstàncies de la lectura. Són setze fulls autògrafs que contenen el parlament sencer, més un índex de les seccions del discurs, però sense la portada. Tot amb tot, algunes informacions recollides a la premsa comarcal ens permeten aventurar una proposta sobre aquestes dades que manquen. Vegem-ho. El primer de març de 1931 Salvador Estrem va publicar

l'article «El que ens cal a Falset» a *Priorat*,¹⁹ en què demanava la creació d'un centre cultural a la capital de la comarca; aquesta demanda fou seguida quinze dies després per un altre article en el mateix periòdic, «Per un Centre de Cultura», signat amb el pseudònim Indíbil,²⁰ on també es reclama la creació d'una entitat que difongui la cultura entre els joves falsetans, i per l'anunci d'una conferència de Salvador Estrem, «Davant el panorama falsetà», al Centre Instructiu i Recreatiu, a les 3 de la tarda del 15 de març de 1931.²¹ Disposem d'un resum d'aquesta conferència gràcies a un article posterior, «Priorat en acció», en què també es reporta que Alfons Ros, després del parlament, va demanar voluntaris per iniciar les tasques de constitució d'una entitat cultural, que s'hi van apuntar una trentena de joves, els quals van encarregar a Salvador Estrem la redacció d'un reglament, i que el mateix Estrem el dia 25 de març va fer una lectura del reglament als associats, el qual fou aprovat per unanimitat i tramès al Govern Civil.²² Gràcies a aquest resum, doncs, podem concloure que «Davant el panorama falsetà» no és el discurs que ara ens ocupa. Per altra banda, és un fet que Estrem fou un dels impulsors del Centre de Cultura falsetà.

Un mes i mig després, J. Domènech i Mallafré publica l'article «L'obra de tots», en què assegura que la iniciativa del Centre de Cultura continua endavant, malgrat que l'entitat encara no ha estat inaugurada i la falsa impressió «que els esdeveniments de les últimes setmanes, haguessin paralitzat una bona part de l'activitat que els elements organitzadors havíem començat a desplegar.»²³ Es refereix a la proclamació de la República el 14 d'abril, és clar, que devia aturar aquestes activitats, però només momentàniament, ja que al mateix número del periòdic que publicava l'article anterior, s'informa que el diumenge 3 de maig es va efectuar una reunió «per tal de portar a cap les tasques d'organització del nou Centre de Cultura.»²⁴ Tenim notícia d'algunes de les activitats que l'entitat va realitzar a partir d'aquell moment,²⁵ però no he trobat informació sobre aquest «acte

19 Veg. *Priorat*, any IV, núm. 53 (1 de març de 1931), pp. 5-6.

20 No dispo de informació per establir l'autoria d'aquest article.

21 Veg. *Priorat*, any IV, núm. 54 (15 de març de 1931), pp. 6-7. És oportú destacar que la conferència d'Estrem fou anunciada al periòdic el mateix dia que havia de llegir-se, cosa que indica —possiblement— la dificultat per fer avançar la iniciativa.

22 L'article en qüestió és a *Priorat*, any IV, núm. 55 (5 d'abril de 1931), pp. 5-6. També es conserva aquest reglament: veg. AHT, Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre de Cultura (Falset), núm. 1399, 1931.

23 Veg. *Priorat*, any IV, núm. 58 (17 de maig de 1931), pp. 5-6.

24 El consell d'organització de la nova entitat estava constituït per Salvador Estrem, Rafael Llebaria, Josep Soldevila, Joan Barceló, Àngel Marquès, Josep Aguiló, Ricard Capdevila, Domènec Rull, Josep Puxeu i Bonaventura Rull. La majoria són joves de la generació posterior a la d'Estrem, alguns dels quals escriuran regularment al quinzenal *Priorat*, dirigit pel poeta falsetà.

25 Per exemple, l'organització de cursos de llengua catalana a partir del juny de 1931 i la constitució d'un grup excursionista que va preparar una sortida a Escaladei per la Pentecosta. Veg. *Priorat*, any IV, núm. 59 (7 de juny de 1931), p. 7.

d'inauguració del nou estatge d'aquesta entitat», amb l'al·lusió al qual comença el discurs.

Tanmateix, no em sembla del tot desassenyada la idea que aquest discurs fos llegit justament al Centre de Cultura després de la seva constitució efectiva i del trasllat a aquest «nou estatge», en algun moment de l'any 1931, per tot el que hem vist fins ara, però també per altres raons: en primer lloc, la finalitat del discurs, que és difondre la necessitat de la vida espiritual en la formació de la persona, respon als objectius definits pel reglament del centre;²⁶ en segon lloc, em sembla veure en «l'albada d'una nova era, d'una vida nova», al final del primer paràgraf, no solament la illusió per la formació d'una nova entitat, sinó l'esperança que la proclamació de la República va infondre a una majoria de la població catalana; finalment, sembla que la iniciativa va tenir una resposta més aviat minsa, com corroboren tant algunes crides a la participació efectuades a la premsa²⁷ com les paraules del mateix Estrem al preàmbul del discurs.

Germans:

Preàmbul

6 Amb veritable goig, no fa molt temps, assistíem a l'acte d'inauguració del nou estatge d'aquesta entitat. No solament era nou aquell dia el lloc que veníem a omplir amb la nostra presència, sinó que també semblaven noves totes les cares dels amics amb els quals menjàvem i beviem germanívolament per festejar l'albada d'una nova era, d'una vida nova; una vida d'acció i de desplegament cultural.

12 Que hi havia, aquell dia, en aquelles cares que jo guaitava, més expressives i més plenes de vida, o de dalits de viure? Que hi havia en aquells ulls brillants de tots els amics, més oberts i més encesos que mai?

Jo no sé el que vosaltres hi puguéreu llegir, però jo hi endevinava un desig, un neguit molt gran.

Neguit d'anar a cercar la llum? Es que vivien en la fosca.

Desig de viure? Es que abans era la mort.

La fosca i la mort jo les considero sinònimes, com la llum i la vida.

18 Avui tornem a trobar-nos amb aquells amics. Els mateixos? Uns altres? Tants com aquell dia? Menys? No hi fa res. El cas és que hi som tots els que hi som, i que els que hi manquin, si hi manquen, bé serà per alguna raó. La raó de no sentir, ni pensar, ni obrar com nosaltres. La raó de consolar-se estant a les fosques. La raó de resignar-se a passejar pel món el seu enterro. Aquests no es trobarien bé entre

26 Diu: «Aquesta entitat que porta el nom de Centre de Cultura, ha estat creada amb el sol fi de proporcionar al jovent de la vila de Falset, la cultura que li és necessària, i fer de cada un dels seus associats, per tots els mitjans possibles, un perfecte ciutadà capaç de respectar, estimar la pàtria, i fer-la respectar tot fent-se'n digne de respecte dins d'ella.» Veg. [AHT](#), Fons Govern Civil de Tarragona: Secció Associacions, Centre de Cultura (Falset), núm. 1399, 1931, f. 4. També cal observar la rellevància que Estrem atorga en el discurs a la lectura i el llibre, que està en consonància amb el paper que el reglament dona a la biblioteca de l'entitat.

27 Veg. «Als joves de Falset». *Priorat*, any IV, núm. 61 (5 de juliol de 1931), pp. 9-10.

24 nosaltres i com que amb aquests no hi comptem si hi manquen, no
hi manquen, per que no els necessitem per ara i tant.

Avant doncs amb els nostres desitjos i els nostres neguits a començar una tasca noble de cara a la perfecció, de cara a la vida.

30 Beneït sigui l'home qui sent un desig, un neguit, una passió. No li
barreu el pas i saludeu-lo; es un home que passa i sap on va. No és
un perdut a qui no trobarà ningú. No camina per instint, sinó per
intelligència, obeint una necessitat.

Passa un home.

Obres de misericòrdia

36 Ens trobem en una era decadent de l'esperit de cristianisme. Em
oblidat la pràctica de la doctrina del diví màrtir, i damunt la terra, en
aquest món, en aquesta immensa família de germans malavinguts,
l'amor, ha esdevingut una paraula ornamental; la caritat, una carta
que tothom espera però que ningú tira al correu; el sacrifici l'obligació
de l'altre.

42 En ple segle vint, el mal anomenat segle de la llum, els homes no
ens podem entendre amb raons i provem d'entendre'ns amb bastons.
El triomf nostre damunt l'adversari, no és la paraula convincent i
clara i amorosa que l'emmeni a viure amb nosaltres i com nosaltres,
sinó l'extinció per la mort, de l'adversari.

48 Hem perdut l'equilibri, que és com si diguéssim que hem perdut
la cultura i la civilització. De les dues menes de progrés; el material i
l'espiritual n'hem negligit el darrer i si no havem sapigut augmentar
el nombre d'esperits selectes, d'homes de seny, d'homes homes, amb
totes les distincions honorífiques que els separen de la bèstia; en
canvi, havem sapigut augmentar el nombre d'aparells diabòlics...
canons, ametralladores, tancs, torpedes, bombes, vaixells fantasmes
de guerra, aeroplans, fusells i armes de tota mena, i d'això en fem
ús pera abatre'ns els uns als altres, per a enterrar, morts sota terra
54 aquells germans que són les flors que brotaven del test palpitant de
les entranyes sagrades de les mares.

Tot aquest bagatge d'atuells infernals de guerra; és el bagatge
cultural dels homes actuals.

L'ús que fem d'aquests aparells diabòlics; és l'ús de la raó dels
homes del segle vint. El segle de les boires. El segle de la nit.

60 Es endebades que demaneu pa si teniu fam, i beure si teniu set, i
vistit si aneu despullats. Ningú no vol escoltar planys, encara que
aquest ningú en sigui ell mateix la causa. I no menjareu, no beureu,
ni us vestireu bellament, no donareu aquestes coses al vostre cos ni
al vostre esperit si no és pel vostre propi esforç, per la vostra ferma
voluntat.

66 Ideològicament, literàriament veiem com l'home va a fondre's
per a fer-se fort, en les grans masses, associacions. Practicament,
realment, però, el veiem sol, protegint-se si et plau per força d'una
muralla. Encara que sembli paradoxal, l'existència d'aquestes masses
d'humanitats, d'aquestes col·lectivitats humanes, fa destacar més i
més l'individu. L'home no és una molècula, un àtom d'una massa;
72 l'home és ell, ell, i sempre ell. Fora de l'associació, és ell. Dins
l'associació, és ell.

Ens manca cultura per a tot.

Ensenyar a l'ignorant

78 A més d'aquestes obres de misericòrdia que anomenava abans, n'hi ha una altra que vull referir. Es aquella que diu: «Ensenyar a l'ignorant.»

Si hom tingués esment de l'importància que en el sentit del bé comú, té la pràctica d'allò que diuen aquestes paraules que fan tota la frase plena de caritat, aviat ens trobariem al cap del carrer i foren a la casa que anàvem.

84 Però havem donat dos significats a la frase; un de bo, i un de dolent. Per quin obtem? em preguntareu. I jo us diré: «Pel dolent homes, pel dolent.»

Què li ensenyarem a l'ignorant?

90 Si li ensenyem tot allò que ha de saber un home, li ensenyarem totes aquelles coses que puguin ésser fermaça d'una cultura nivellable a la dels homes cultes. Això és una bella cosa en el terreny moral. Ja no és tan bonica en el terreny material, car el qui ensenya perd domini sobre el qui aprén i el qui apren s'allibera. I cal estimar el domini. Cal que l'altre s'ajupi mentre algú va dret.

Què li ensenyarem, doncs, a l'ignorant?

Valdrà més que li ensenyem de conservar, i si pot ser, augmentar la seva ignorància. I que segueixi ajupit.

96 L'home ignorant serà sempre l'esclau de l'home intel·ligent. L'ignorància, és mare de l'esclavitud, i els homes a la terra no hi foren vinguts per a ésser esclaus ni esclavitzadors, sinó pera ajudar-se en tot mutuament, i mentre no sigui aixís, no ens podem dir amb franquesa i dignitat, ni homes, ni germans.

Resultat d'anar a l'escola

102 Espanya, no és un poble que pugui vantar-se d'anar al davant en allò que es refereix a l'ensenyament. Amb tot, però, ha millorat una mica d'algun temps a aquesta banda la forma i el mètode d'ensenyament. La cosa, és d'una lentitud visible. Es va millorant poc a poc.

108 Però, deixant de banda aquestes consideracions en les quals, com sigui que són matèria d'organització o reglamentació del plan d'ensenyament, ens considerem tan incompetents com desautoritzats, voldria posar-vos enfront de la pregunta següent: «Quin resultat treu un noi de la seva assistència a l'escola de primera ensenyança, des dels 6 anys als 12 anys?»

114 Jo m'ho he contestat, pel que amb mi he pogut observar, de la següent manera: «El resultat únic i exclusiu d'haver-me pogut despartar les facultats intel·lectuals, fent-me capaç per a adquirir una sabiduria.»

Fins als dotze anys m'he preparat per a aprendre. Als dotze anys he sortit de l'escola, quan venia el bo, quan venia el moment de fer treballar aquella màquina del cervell. A l'hora d'aprendre coses. He sortit de l'escola sense saber res.

120 Però, si no us podré parlar de literatura, ni de política, ni de ciències, ni d'art; us sabré dir els cops que em donà el mestre, per dolent, o per ase, i els que em danaven els meus pares quan feia campana.

Aixís doncs, de la mateixa manera que quan un home surt de casa, pot topar al carrer amb la companyia d'un bon amic qui el

126 dignifiqui, o d'un mal company qui el degradi; al sortir als dotze anys de l'escola pot topar amb els llibres que l'il·lustrin, o els jocs que l'embruteixin.

Són més, molts més, els casos en que un home topa amb un joc de cartes, que no en un llibre, i creieu que la cultura feta o beguda en el joc de cartes —no cal que us ho diga— sap fer anar els homes de cap per avall! Per això hi ha tanta gent que pensa amb els peus.

132 Els casos d'homes que després de l'escola, sense anar a cap institut ni a cap universitat, s'han fet una cultura que devegades sobrepuja de la d'un home de carrera, són clars, i és que l'autodidactisme exigeix una gran força de voluntat que no tothom té. Vol sacrifici, lluita. Regularment aquests casos es donen en essers que duen una flama encesa en el seu interior que els mena a pujar, a elevar-se. Sense aquesta flama, sense aquest nigrut intern, sense aquesta febre, aquest desig de superació, de perfecció, de vida, no hi ha cas.

Llibres

Per això, avui, veig més plenes encara que aquell altre dia les vostres fesomies, d'aquell desig de pujar, de polir, de fer un selecció del vostre esperit, i us veig com uns infants davant d'un aparador de llaminadures, guaitant els vostres llibres, els que haveu adquirit amb el vostre despendiment i els que us han vingut com una misericòrdia de mans d'esperits generosos.

144 Ara només us manca saber trobar entre ells els que us convenen a cadascú, i no us diré pas que tots en sortireu, sabis, però si que us puc assegurar que d'ací a un temps estareu canviats. I si entre tota una generació en sortís un de sabi, vosaltres l'hauríeu fet, vosaltres amb el vostre esforç hauríeu fet el que més de cent vegades no pot fer una fortuna d'or. Haurien fet un sabi, i la seva glòria resplendiria damunt vostre.

150 Aquest acte d'avui és la sortida del sol, és la llum que ve, és la boira i la nuvolada que s'esqueixa pel vostre voler. Aquí teniu el pa per la fam i el vi i l'aigua per la set de l'esperit. No ho haveu captat, no ho haveu robat, us ho haveu guanyat, i si —tan bell com és l'agraïment— no ho podeu agrair a ningú, us en podeu enjoiar vosaltres amb vosaltres, per què és obra de tots.

Aquí teniu el llibre.

162 Aquí teniu l'amic fidel que no us dirà avui, sinò allò mateix que us deia ahir.

Aquí teniu el mestre que us ensenyarà sense bastó ni palmeta, sense paraules aspres ni renys. Si us hi atanseu, ell no dorna; si li pregunteu, no us amagarà res; si l'oblídeu, ell no rondinarà; si sou ignorants ell no es riurà de vosaltres.

168 Preneu i llegiu, i pregunteu a Xenofont i a Cèsar respecte de llurs campanyes; feu pledejar Demòstenes i Ciceró, davant vostre; sumeu-vos als auditoris de Sòcrates i de Plató; preneu demostracions d'Euclid i de Newton. Viatgeu, cerqueu històries, contes, narracions, ciències. La vostra Biblioteca serà una font que no s'estruncarà mai, i bevent d'aquella aigua, us coneixereu, sabreu d'on veniu, on sou, on aneu, el que us precedí, el que teniu davant, veureu passar davant vostre i dins vostre mateix tota la humanitat, totes les generacions, i si a mida que aneu adquirint més i més coneixements, sentiu que

174

180 *El fals concepte del senyor*

186 Tothom, o gairebé tothom creu que un senyor és un home qui va mudat i té diners, i és més o menys poderós, i no treballa. Precisament jo crec que això és l'antítesi del veritable senyor.

De la mateixa manera que Doctor vol dir home docte; Rector, vol
192 dir home recte; Conquistador, vol dir home de conquesta... Senyor,
vol dir home de seny. I el seny el mateix el pot tenir un ric que un
pobre, un mancat que un poderós, un home pobrement vestit que
un altre mudat i ple de joiells.

198 no treballa hi veig l'indigne i el despreciable paràsit gandul. I ni
Satanàs, ni un avar, ni un gandul tenen seny.

204 I si he començat aquest discurs anomenant-vos germans, que és la paraula amb que m'agrada més cridar als homes, deixeu-me'l acabar cridant-vos ara, per després tot dient-vos: «Adeusiau, Senyors.»

Salvador Estrem i Fà

UNA ENTREVISTA

Transcriu en aquest apèndix l'entrevista que Ramon Sedó va realitzar a Salvador Estrem per al quinzenal gandesà *El Llamp*,¹ que és l'única de la qual tinc notícia que fou publicada. També va ser entrevistat per Josep M. Prous i Vila, però les opinions d'Estrem no foren recollides en forma d'entrevista, sinó en un article més extens de divulgació de la comarca del Priorat.² En la transcripció no modifiqui el text original: solament esmento alguns errors d'impremta evidents, amb la finalitat de facilitar-ne la lectura.

UNA CONVERSA AMB EN SALVADOR ESTREM I FÀ

Feia molt de temps que ens proposàvem tenir una sentada amb en Salvador Estrem i Fà, mes aquesta ocasió no es presentava, malgrat de que sovintment anàvem a veure'l a la seva casa de Marsà i diem Marsà perquè cal que se sàpiga que en Salvador Estrem i Fa, tot i essent fill de Falset i haver-hi viscut anys, viu actualment a Marsà i no precisament al poble, sinó que a una finca que posseeix als voltants d'aquella vila, dita Mas de l'Ambrocio, tocant al convent de Sant Marçal, avui en runes. Ha bastat que en Manuel Bardí, director d'aquesta fulla periodística ens encomanés unes quartelles per al número d'avui i dedicat amb molt bon encert al Poeta del Priorat, qui aprofitant l'avinentsa de trobar-se aquest nostre amic a Capsanes (cosa que fa quasi bé a cada festa) li hem demanat per parlar-hi. A les nostres pretensions ha quedat un bon xic sorprès i semblava que la cosa no li caigués prou bé. Davant la nostra insistència i no fent-se pregar més ens ha dit:

SALVADOR ESTREM: Em feu massa favor a la visita, amic Sedó; mai me n'he vist de més fresques. Un pobre terrorol com jo, a qui els lleures que em deixa la feina del camp i el conversar de la família amb les moixaines habituals als meus fills Maria i Domènec, el poquet temps que em queda, el dedico a fer versos i escriure la meua col·laboració a *El Llamp*, amb el compromís que tinc d'escriure de tant en tant unes correspondències per *La Nau*, de Barcelona, i el *Reus*, diari de la ciutat del Camp, què pot interessar el que jo vos digui? A la vostra disposició.

1 Ramon Sedó i Borrell: «Una conversa amb en Salvador Estrem i Fà». *El Llamp*, any VII, núm. 155 (15 de desembre de 1927), p. 3. Aquest número d'*El Llamp* és dedicat a Salvador Estrem i compta amb articles de Manuel Bardí, Joan Povill i Adserà, Joan Baptista Manyà, Octavi Saltor, Abdó Barceló, Josep Fornós, Maria Lleó, Josep Barceló i Artur Bladé i Desumvila. El número en homenatge va sortir pocs mesos després de la publicació del segon volum de poesies, *Elegia del Priorat i altres versos* —primera publicació de les Edicions El Llamp—, però també de la suspensió de l'Orfeo Capçanenc arran de l'actuació a Tivissa el 14 d'agost de 1927.

2 Josep M. Prous i Vila: «Elogi del Priorat». *La Publicitat*, any XLIX, núm. 16690 (15 de setembre de 1927), pp. 6-7.

RAMON SEDÓ: Què m'en dieu de la crítica que ha merescut el vostre llibre?

SALVADOR ESTREM: Senzillament que m'ha sorprès; jo no creia que valguessin gaire cosa els meus versos.

30 RAMON SEDÓ: Prepareu per molt aviat algun altre llibre? Prosa? Vers?

SALVADOR ESTREM: Havia pensat de donar a la publicitat una petita obreta anual, probablement a la tardor vinent donaré un altre llibret. Vers? Prosa? No estic ben bé decidit. No sé si serà un llibre de proses amb el títol «Instants» o si serà un de vers amb el nom de «La meva casa».

36 RAMON SEDÓ: Teniu quelcom inèdit?

SALVADOR ESTREM: Sí, «Santa Rosalia», obra teatral en quatre actes, que ja coneixeu, i «El viure que torna», drama en tres actes, totes dues en prosa.

RAMON SEDÓ: Hi ha qui vos nomena fill espiritual de Capsanes. Vos plauria aquest nom?

42 SALVADOR ESTREM: Em plauria aquest nom, però jo no m'he fet a Capsanes. Doncs ací hi he vingut a desplegar els meus pobres esforços en bé dels capsanencs.

RAMON SEDÓ: Com va ésser que coneixereu els capsanencs?

48 SALVADOR ESTREM: Fou quan l'illustre capsanenc l'Abdó Barceló i Ciurana em demanà al seu costat per començar a ensenyar sardanes als joves i donzelles de la vostra vila, un Esbart de dansaires. D'ací en vingué l'Orfeo i amb ell la Secció d'aficionats al Teatre. Això fou el que em té al vostre costat amb tota la força dels meus entusiasmes.

RAMON SEDÓ: Podríeu dir-me la vostra afició a la poesia què la va motivar?

54 SALVADOR ESTREM: Això us ho diran els meus versos, doncs jo no en sé res. Jo em penso que és la meva terra, el meu Priorat i l'amor que els hi ting que em dóna l'instint de cantar. Us hi haveu fixat ben bé amb el Priorat, tot ple de bellesa, de misteri, de records? Vos ha preocupat mai la seva tradició, el seu present i el seu futur? Tot això és el misteri de la meva poesia, perquè la meva poesia és un misteri. Jo no m'ho esplico d'altra manera.

60 RAMON SEDÓ: Entre els nostres literats quins s'emporten les vostres simpaties?

Aquesta pregunta l'amic Estrem la deixà incontestada. No hi valen precís ni insistències; davant del seu mutisme resolut, ho deixem córrer.

RAMON SEDÓ: Dieu-me quelcom de la vostra infantesa.

66 SALVADOR ESTREM: La meva infantesa no té res de particular, un bon noi dintre les seves entremaliadures. El bon noi que va a estudi i es baralla amb els companys i fa enfadar el mestre. A estudi, però, el mestre em tenia, gairebé sempre, al davant per tot; modèstia apart, era aplicat. Als onze anys *En Patufet* em publicava els primers versos,

72 escrits a l'escola aprofitant una ausència del mestre que'm valgué el quedar-me un parell d'hores castigat per no saber la lliçó. Des de la publicació d'aquets primers versos fins a la major edat el temps passà entre fer versos, festejar les noies i conreuar la meva terra amb poca afició.

RAMON SEDÓ: Donada la vostra afició a escriure i el temps que empleieu en el conreu de les vostres terres, on trobeu més alicient?

78 SALVADOR ESTREM: He procurat, com l'equilibrista que passa la corda, mantenint en equilibri ambdues aficions. La terra em té ocupat el temps de tot el sant dia, i li ting força d'amor. El temps que dedico al conreu de les lletres, és el meu descans.

RAMON SEDÓ: Vos plauria dedicar-vos exclusivament a la literatura?

84 SALVADOR ESTREM: No; no em considero amb prou aptituds per a viure'n. Jo em conec; no seré mai sinó un pobre versaire. Jo crec que l'interessant de primer és viure. Pagès? Bé. Poeta? També. Tonto? No.

RAMON SEDÓ: Res més?

90 SALVADOR ESTREM: Res més. No m'amoïneu més. Si hagués sabut que darrera la publicació d'«Elegia del Priorat» i de les crítiques del llibre m'havien de fer una *entreviu* pot ésser no l'hauria publicat. M'agrada oferir els meus versos, però no m'agrada parlar-ne; però em resigno (si et plau per força) a què en parlin.

Això és tot el que el poeta del Priorat en Salvador Estrem i Fa va dir-nos.

R. SEDÓ I BORRELL

Capsanes 8 desembre 1927

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNA POESIA APÒCRIFA

El 26 de març de 1935, el periòdic *Avui*, portaveu oficials de la Lliga Catalana a Reus, va publicar una poesia apòcrifa amb la signatura de Salvador Estrem. Aquesta poesia fou reproduïda a *L'Esquella de la Torratxa* i va donar lloc a una polèmica en què també va intervenir el periòdic falsetà *Priorat*. Reprodueixo tot seguit la poesia en qüestió, amb la mateixa disposició tipogràfica que l'original.

CAMÍ SUAU...

Al plorat mestre, Ignasi Iglésies

Ventijol canta, també el torb
vora el canyar de la riera,
tot remoreja, com un plany:
4 és per la gràcia d'estar amb tú.
Com un infant meravellat
si estic cantant, só concirós,
de tanta pau d'aquest camí
8 sempre suau i bon amic.
Só concirós de l'esperança
de poguè tindre't ben aprop
com un joiell de cobejança
12 qu' ens dó la pau d'un infinit
infantador de nous neguits.
Són els neguits d'aquell camí
qu' esclaten forts com una flor
16 per acostar-me més a tu
i trobar en la calma d'aquell lloc
nova il·lusió per nostres cors.

S. ESTREM i FA

Falset i març.

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

Part VI

ÍNDEXS

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

ÍNDEX ALFABÈTIC DE POEMES

Aquest índex de títols de poemes consigna alfabèticament el títol de la composició i proporciona entre claudàtors l'abreviatura de l'apartat en què apareix a la present edició. D'aquesta forma, les poesies aplegades en més d'un apartat tindran més d'una abreviatura. Recordem ara que aquestes abreviatures són les de les quatre obres de poesia de l'autor, la dels originals mecanoscrits i la del grup de poesies disperses. En els dos casos que els títols de les versions dels poemes divergeixen d'una obra a l'altra —i, per tant, d'un apartat a l'altre—, un asterisc precedeix l'abreviatura de l'obra amb la qual manté la correspondència. Proporciono igualment el número de la pàgina que el poema presenta en la nostra edició.

A Jesús en Creu [<i>Elegia</i>]	447
A l'aimada [<i>Hores</i>]	387
A l'estimada [<i>Hores</i>]	261
A la Verge de l'ermita [<i>Hores</i>]	303
A sant Jordi [<i>Collita</i>]	537
A un ocell [<i>Hores</i>]	365
A una artista qui canta bell [<i>Dispersa</i>]	645
A una dona que es presum [<i>Hores</i>]	347
Advertiment [<i>Hores</i>]	255
Al jardí de les monges [<i>Hores</i>]	319
Al vol d'un bes [<i>Hores</i>]	411
Anant i venint [<i>Hores</i>]	279
Aquest matí [<i>Collita</i>]	503
Aquí i allà [<i>Hores</i>]	345
Bell temps [<i>Hores</i>]	251
Bressolant canta la mare [<i>Dispersa</i>]	651
Cançó d'unes donzelles que em duien amistança [<i>Collita</i>]	507
Cançó de comiat [<i>Elegia</i>]	475
Cançó de la nit de Reis [<i>Elegia</i>]	461
Cançó de març [<i>Collita</i>]	529
Cançó de quan ve l'amor [<i>Dispersa</i>]	675
Cançoneta de juny [<i>Collita</i>]	539
Cant al vi [<i>Hores</i>]	417
Capvespre [<i>Hores</i>]	285
Cartes d'un soldat a sa mare [<i>Hores</i>]	375

Catalunya [<i>Hores</i>]	321
Ciutat de Balaguer [<i>Mecanoscrit</i>]	613
Comiat [<i>Hores</i>]	263
Comunió [<i>Hores</i>]	409
De terra estranya [<i>Hores</i>]	391
Del Gòlgota al cel [<i>Hores</i>]	305
Del temps trist [<i>Dispersa</i>]	653
Del viure pels cims [<i>Hores</i>]	393
Diumenge de Rams [<i>Elegia</i>]	463
El bes amarg [<i>Hores</i>]	257
El cant del rossinyol [<i>Hores</i>]	401
El Carnestoltes del mal fadrí [<i>Collita</i>]	493
El Crist de la Solitud [<i>Dispersa; Crist</i>]	677, 547
El fruit dolç [<i>Elegia</i>]	445
El meu desig [<i>Hores</i>]	269
El pensament [<i>Dispersa</i>]	649
El riu [<i>Dispersa</i>]	641
El sortidor [<i>Hores</i>]	295
El triomf dels humils [<i>Hores</i>]	351
El xiprer [<i>Hores; *Elegia</i>]	297
Elegia del Priorat [<i>Elegia</i>]	429
Els focs de Sant Joan [<i>Mecanoscrit</i>]	619
Els infants a Jesús [<i>Elegia</i>]	445
Em té encisat una finestra... [<i>Elegia</i>]	441
En la mort d'Ignasi Iglésies [<i>Collita</i>]	505
En la mort d'una donzella [<i>Dispersa</i>]	659
Endreça [<i>Hores</i>]	249
«Enfront la veritat» [<i>Hores</i>]	355
Enveja [<i>Hores</i>]	253
Escornalbou [<i>Hores</i>]	325
Esperança de la blava serenor del cel [<i>Elegia</i>]	467
Falsetaneta [<i>Hores</i>]	371
Flor d'ametller [<i>Hores</i>]	405
Fruit de sang [<i>Hores</i>]	407
Furt [<i>Hores</i>]	367
Geòrgica [<i>Hores</i>]	277
Germana de la Caritat [<i>Collita</i>]	517
Goigs de sant Antoni i sant Gregori [<i>Collita</i>]	519

Gràcies, Senyor [Collita]	543
He estat oprès [Collita]	541
Hivern [Dispersa]	639
Història de l'any [Hores]	337
Instaurare homnia in Christo [Dispersa]	673
Juny [Collita; Dispersa]	531, 687
L'adéu [Hores]	341
L'amor que va de passada [Elegia]	451
L'amor volguda [Hores]	259
L'avi [Hores]	369
L'ermita [Hores; Elegia]	413, 457
L'ermita de Sant Gregori [Hores]	311
L'estelada [Collita]	499
L'hivern s'atansa [Elegia]	449
La casa [Elegia]	473
La branca [Dispersa]	669
La Festa de l'Arbre [Hores]	331
La font dels amors [Hores]	265
La gran guspira [Dispersa]	661
La llengua de la mare [Hores]	309
La llum nova [Elegia]	445
La lluna [Hores]	291
La masia [Hores]	397
La meva casa [Collita]	481
La monja [Hores]	293
La nevada [Hores]	289
La nostra nau [Dispersa]	657
La processó dels àlbers [Collita]	511
La processó i la sardana de Juli Antoni [Dispersa]	671
La vida [Hores]	363
La vida nova [Mecanoscrit]	623
Les campanes [Hores]	287
Les cuques de llum [Hores; Elegia]	301, 439
Les flors [Hores]	299
Les muntanyes [Hores]	281
Les set espases [Collita; Dispersa]	515, 689
Lo cant de les ones [Dispersa]	637
Llaurador, bon llaurador... [Collita; Mecanoscrit]	525, 627

Marieta-Marió [<i>Hores; *Elegia</i>]	271
Marieta, Marió [<i>*Hores; Elegia</i>]	455
Maruxa [<i>Hores</i>]	273
Mes de maig [<i>Dispersa</i>]	655
Monacal [<i>Hores</i>]	283
Muntanya del Priorat [<i>Hores</i>]	315
Nocturn [<i>Dispersa</i>]	635
Nocturn [<i>Dispersa</i>]	667
Nota d'un capvespre de juliol [<i>Collita</i>]	533
Núvol blanc dalt del pujol [<i>Collita</i>]	535
Oració de la nit de Nadal [<i>Collita</i>]	523
Passa una noia per la Rambla [<i>Dispersa</i>]	665
Pluja de nit [<i>Dispersa</i>]	643
Reflexió [<i>Hores</i>]	343
Sanitat d'esperit [<i>Hores</i>]	357
Sens ànima [<i>Hores</i>]	353
Setembre [<i>Mecanoscrit</i>]	631
Som diumenge i vinc de l'horta... [<i>Elegia</i>]	469
Sonen hores al cloquer [<i>Dispersa</i>]	663
Tivissa [<i>Collita</i>]	501
Un consell [<i>Hores</i>]	349
Vent de ponent... [<i>Hores</i>]	307
Xiprer de claustre [<i>*Hores; Elegia</i>]	437

ÍNDEX ALFABÈTIC DE GRUPS DE POEMES

Presento en aquest índex els grups de poemes que van ser aplegats sota una mateixa capçalera i publicats en volum.

<i>De la vida claustral</i> [Hores]	293
La monja [Hores]	293
El sortidor [Hores]	295
El xiprer [Hores]	297
Les flors [Hores]	299
Les cuques de llum [Hores]	301
<i>Nadalenques</i> [Elegia]	445
El fruit dolç [Elegia]	445
La llum nova [Elegia]	445
Els infants a Jesús [Elegia]	445

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

CORRESPONDÈNCIES ENTRE POEMES

Tot seguit relaciono, en dues llistes, les versions del mateix poema que dono singularitzades als diferents apartats de la present edició. Resten fora, doncs, les que són variants del text base. Presento en una llista separada les que tenen títols diferents.

SENSE CANVI DE TÍTOL

El Crist de la Solitud (1a part)	[<i>Dispersa</i>]	→	[<i>Crist</i>]
Juny	[<i>Collita</i>]	→	[<i>Dispersa</i>]
L'ermita	[<i>Hores</i>]	→	[<i>Elegia</i>]
Les cuques de llum	[<i>Hores</i>]	→	[<i>Elegia</i>]
Les set espases	[<i>Collita</i>]	→	[<i>Dispersa</i>]
Llaurador, bon llaurador...	[<i>Collita</i>]	→	[<i>Mecanoscrit</i>]

AMB CANVI DE TÍTOL

El xiprer	[<i>Hores</i>]	→	Xiprer de claustre	[<i>Elegia</i>]
Marieta-Marió	[<i>Hores</i>]	→	Marieta, Marió	[<i>Elegia</i>]

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

CORRESPONDÈNCIES ENTRE TÍTOLS DE POEMES

Dono aquí alfabèticament les correspondències entre títols diferents dels mateixos poemes. Hi consigno tant els títols apareguts en volum com els que ho van fer en publicacions periòdiques.

A Jesús en Creu] A Jesús en la Creu
A una dona que es presum] A una dona presumida
Ciutat de Balaguer] A la ciutat de Balaguer
De terra estranya] De terres estranyes
El meu desig] Mon desig
Elegia del Priorat] Elegia d'un cap al tard
Em té encisat una finestra...] L'encís d'una finestra
En la mort d'Ignasi Iglésies] Ignasi Iglésies
Enveja] Les flors t'envegen
Gràcies, Senyor] Gràcies
L'adéu] Comiat
L'ermita de Sant Gregori] A l'ermita de Sant Gregori, de Falset
L'hivern s'atansa] Vespres d'hivern
La casa] La vostra casa
La llengua de la mare] La llengua catalana
La llum nova] La nova llum
Les campanes] Els cants de les campanes
Marieta, Marió] Marieta-Marió
Muntanya del Priorat] Montanya prioratina
Nadalenques] Nadalianes
Oració de la nit de Nadal] Nit de Nadal
Xiprer de claustre] El xiprer del claustre, El xiprer

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI
L'OBRA POÈTICA DE SALVADOR ESTREM I FA. ESTUDI I EDICIÓ
Josep Artigas Prous

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI